

EĞİTİM
yayınevi

GÜNCEL UYGULAMALAR İLE
İKTİSAT
POLİTİKASI

EDİTÖR

Dr. Öğr. Üyesi Burak UĞUR

GÜNCEL UYGULAMALAR İLE

İKTİSAT POLİTİKASI

EDİTÖR

Dr. Öğr. Üyesi Burak UĞUR

YAZARLAR

Dr. Öğr. Üyesi Burak UĞUR

Dr. Öğr. Üyesi Onur ÇELİK

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÜNLÜ

Dr. Öğr. Gör. Sevim ÖZKAN

Dr. Arş. Gör. Tülin TUNÇ

Dr. Ayşe ERYER

Dr. Şirin BÜLBÜL

Öğr. Gör. Çetin İZGİ

Arş. Gör. Seçkin KABAK

Arş. Gör. Seren AYDINGÜLÜ SAKALSIZ

Doktora Öğrencisi Eser ÇAPIK

Doktora Öğrencisi Melike HOYLU

Doktora Öğrencisi Yunus Emre KÖK

EĞİTİM

yayınevi

GÜNCEL UYGULAMALAR İLE İKTİSAT POLİTİKASI

Editör: Dr. Öğr. Üyesi Burak Uğur

Genel Yayın Yönetmeni: Yusuf Ziya Aydoğan (yza@egitimyayinevi.com)

Genel Yayın Koordinatörü: Yusuf Yavuz (yusufyavuz@egitimyayinevi.com)

Sayfa Tasarımı: Kübra Konca Nam

Kapak Tasarımı: Eğitim Yayınevi Grafik Birimi

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Yayıncı Sertifika No: 47830

E-ISBN: 978-625-6552-98-2

1. Baskı, Ekim 2023

Kütüphane Kimlik Kartı

GÜNCEL UYGULAMALAR İLE İKTİSAT POLİTİKASI

Editör: Dr. Öğr. Üyesi Burak Uğur

351 s., 160x240 mm

Kaynakça var, dizin yok.

E-ISBN: 978-625-6552-98-2

Copyright © Bu kitabın Türkiye'deki her türlü yayın hakkı Eğitim Yayınevi'ne aittir. Bütün hakları saklıdır. Kitabın tamamı veya bir kısmı 5846 sayılı yasanın hükümlerine göre kitabı yayımlayan firmanın ve yazarlarının önceden izni olmadan elektronik/mekanik yolla, fotokopi yoluyla ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılamaz, yayımlanamaz.

EĞİTİM
yayınevi

Yayınevi Türkiye Ofis: İstanbul: Eğitim Yayınevi Tic. Ltd. Şti., Atakent mah. Yasemen sok. No: 4/B, Ümraniye, İstanbul, Türkiye

Konya: Eğitim Yayınevi Tic. Ltd. Şti., Fevzi Çakmak Mah. 10721 Sok. B Blok, No: 16/B, Safakent, Karatay, Konya, Türkiye
+90 332 351 92 85, +90 533 151 50 42, 0 332 502 50 42
bilgi@egitimyayinevi.com

Yayınevi Amerika Ofis: New York: Eğitim Publishing Group, Inc. P.O. Box 768/Armonk, New York, 10504-0768, United States of America
americaoffice@egitimyayinevi.com

Lojistik ve Sevkiyat Merkezi: Kitapmatik Lojistik ve Sevkiyat Merkezi, Fevzi Çakmak Mah. 10721 Sok. B Blok, No: 16/B, Safakent, Karatay, Konya, Türkiye
sevkiyat@egitimyayinevi.com

Kitabevi Şubesi: Eğitim Kitabevi, Şükran mah. Rampalı 121, Meram, Konya, Türkiye
+90 332 499 90 00
bilgi@egitimkitabevi.com

İnternet Satış: www.kitapmatik.com.tr
+90 537 512 43 00
bilgi@kitapmatik.com.tr

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	V
BİRİNCİ BÖLÜM: İKTİSAT POLİTİKASININ TEMEL KAVRAMLARI	1
Sevim ÖZKAN	
İKİNCİ BÖLÜM: İKTİSADİ YAKLAŞIMLAR VE BU YAKLAŞIMLARDA İKTİSAT POLİTİKASI	28
Onur ÇELİK	
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: 2008 KÜRESEL KRİZİ İLE COVID 19 SAĞLIK KRİZİ DÖNEMİNDE UYGULANAN İKTİSADİ POLİTİKALAR	41
Ayşe ERYER	
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: PARA POLİTİKASI	63
Burak UĞUR	
BEŞİNCİ BÖLÜM: MALİYE POLİTİKASI	112
Melike HOYLU	
ALTINCI BÖLÜM: GELİRLER POLİTİKASI	133
Yunus Emre KÖK, Çetin İZGİ	
YEDİNCİ BÖLÜM: DIŞ TİCARET VE KUR POLİTİKASI.....	168
Ahmet ÜNLÜ, Şirin BÜLBÜL	
SEKİZİNCİ BÖLÜM: TARIM, SANAYİ VE HİZMET SEKTÖRLERİ POLİTİKALARI.....	207
Ahmet ÜNLÜ	
DOKUZUNCU BÖLÜM: İSTİHDAM POLİTİKASI	233
Tülin TUNÇ	
ONUNCU BÖLÜM: FİNANSAL İSTİKRAR POLİTİKASI	261
Seçkin KABAK, Seren AYDINGÜLÜ SAKALSIZ	
ONBİRİNCİ BÖLÜM: İNOVASYON VE REKABET POLİTİKALARI	274
Eser ÇAPIK	
ONİKİNCİ BÖLÜM: ENERJİ VE ÇEVRE POLİTİKASI	295
Sevim ÖZKAN	
ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM: KAPALI VE AÇIK EKONOMİLERDE İKTİSAT POLİTİKALARININ ETKİNLİĞİ.....	319
Çetin İZGİ, Yunus Emre KÖK	

ÖN SÖZ

İktisat politikası, belirli bir iktisadi amaçlara ulaşmak için karar alınması ve bu kararların uygulanmasıdır. Dar anlamda iktisat politikası, para ve maliye politikaları olarak ikiye ayrılmakta iken; geniş anlamda bunlara ilaveten gelirler, dış ticaret, kur, sanayi-tarım-hizmet, istihdam, finansal istikrar, rekabet, enerji ve çevre politikaları söz konusudur.

İktisat politikasının tam istihdam, ekonomik büyüme, fiyat istikrarı, adil gelir dağılımı, kur istikrarı ve temiz çevre gibi birbiriyle aynı yönde ya da ters yönde ilişkiler içeren amaçları vardır. Bu nedenle ekonomi politikası bilim olduğu kadar sanattır.

İktisat politikası kitaplarına yönelik literatür taraması yapıldığında, kitapların bir kısmının sadece iktisadi görüşlerin ekonomi politikasına yönelik etkilerini, bir kısmının ise sadece politika amaç ve araçlarını incelediğini görülmüştür. Bununla beraber, kitapların sadece bir kısmı güncel iktisat politikası uygulamalarına değinmiştir. Ayrıca kitapların önemli bir kısmının sadece dar anlamda iktisat politikasına odaklandığı anlaşılmıştır. Bu bilgiler ışığında, bu kitap hem görüşleri ele alması, hem de güncel uygulamalarla geniş anlamda iktisat politikalarını bir bütün olarak ele alması ile diğer iktisat politikası kitaplarından ayrılmaktadır. Böylece kitap, iktisat politikası kitapları içerisinde hem akademik camia hem de öğrenciler için kılavuz niteliği taşımaktadır.

İlk bölümde; iktisat politikasının temel kavramlarına yer verilecektir. Bu bölüm kitabın anlaşılması adına temel bölümdür.

İkinci bölümde; iktisadi yaklaşımlara değinilecek, bu yaklaşımlarda iktisat politikasının etkinliği sunulacaktır.

Üçüncü bölümde; 2008 Küresel Krizi ve Covid 19 krizi hakkında bilgi verilecek, bu olguların iktisat politikasında yarattığı değişimler incelenecektir.

Dördüncü bölümde; para politikası ele alınacak ve özellikle 2008 küresel krizinde para politikasındaki değişimlere değinilecektir.

Beşinci bölümde; maliye politikası güncel uygulamalarla ele alınacaktır.

Altıncı bölümde; gelirler politikası ve uygulamaları detaylı bir biçimde açıklanacaktır.

Yedinci bölümde; dış ticaret ve kur politikası incelenecektir.

Sekizinci bölümde; tarım, sanayi ve hizmet sektörü politikalarına değinilecektir.

Dokuzuncu bölümde, istihdam politikası ele alınacaktır. Bu bölümde esnek çalışmanın son yıllarda arttığı vurgulanacaktır.

Onuncu bölümde; finansal istikrar politikasına yer verilecektir. Bu bağlamda bankacılık alanındaki gelişmeler oldukça önemlidir.

On birinci bölümde; inovasyon ve rekabet politikası incelenecektir. Bu bölümde yaratıcı endüstri rekabetinde inovasyonun nasıl etkili olduğu ele alınacaktır.

On ikinci bölümde; enerji ve çevre politikası ele alınacaktır. Bu bölümde enerji ve çevre kapsamında iklim değişikliği, küresel ısınma, teknoloji ve sanayi konularının ele alınması, güncellik açısından önemlidir.

Son bölümde; kapalı ve açık ekonomilerde iktisat politikasının etkinliği ele alınacaktır.

Bu kitabın yazılmasında yazarlarımız, Dr. Öğr. Üyesi Onur ÇELİK, Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÜNLÜ, Dr.Öğr.Gör. Sevim ÖZKAN, Dr.Arş.Gör.Tülin TUNÇ, Dr. Ayşe ERYER, Dr. Şirin BÜLBÜL, Öğr. Gör. Çetin İZGİ, Arş.Gör.Seçkin KABAK, Arş. Gör. Seren AYDINGÜLÜ SAKALSIZ, Doktora Öğrencisi Eser ÇAPIK, Doktora Öğrencisi Melike HOYLU ve Doktora Öğrencisi Yunus Emre KÖK hocalarımıza teşekkür ederim.

Teşekkürlerin sonuncusu ise bu derleme kitabı yayımlayan Eğitim Yayınevinedir. Kitabı kızım Zeynep'e ithaf ediyorum. Çalışmanın iktisat politikası literatürüne katkıda bulunması dileklerimle...

Burak UĞUR

Ekim 2023

BİRİNCİ BÖLÜM: İKTİSAT POLİTİKASININ TEMEL KAVRAMLARI

Sevim ÖZKAN¹

GİRİŞ

İktisat politikası, ekonomide bozulan dengenin düzeltilebilmesi için önlemler alınmasını öngörmektedir. Genel olarak, makroekonomik dengelerin nasıl değiştirileceğine ilişkin yaklaşımları içermektedir. Özellikle büyümenin sağlanması, enflasyonun ve işsizliğin düşürülmesi gibi istikrarsızlık durumlarıyla mücadele edebilmek için ekonominin hali hazırda içinde bulunduğu dengenin değiştirilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda uygulanacak önlemler bütününe “iktisat politikası” denilmektedir. Ekonomik büyümede bir daralma söz konusu ise bu durumu düzelterip büyüme hızını yükseltmek için ekonomi politikalarına başvurmak gereklidir. Ekonomi politikalarının uygulanabilmesi için ekonomik anlamda bir bozulma durumunun olması gerekmemektedir. Dengeleri daha iyi bir noktaya taşımak için de iktisat politikalarına başvurulabilir (Eğilmez ve Kumcu:2)

İktisat politikaları birçok amacı kapsamaktadır. Ancak en önemli iktisat politikası amaçları büyüme, tam istihdam, fiyat istikrarı, dış denge ve gelir dağılımında adaleti sağlamaktır. Bu hedeflere ulaşabilmek için ekonominin içerisinde bulunan dengenin değiştirilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla da bu noktada ekonomi politikalarının araçları ön plana çıkmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta belirlenen hedeflere ulaşmada doğru araçların seçilmesidir. Çünkü, amaç ve araçlar birbirleriyle uyumlu olmalıdır. Diğer taraftan da amaçların birbirleriyle çelişmemesi diğer önemli bir husustur.

İktisat politikalarının uygulanmasında ulusal ve uluslararası kuruluşlar da önemli rollere sahiptirler. Çünkü politikaların uygunluğunun incelenmesi ve uygulamaya geçirilmesinde etkin bir pozisyonadırlar. Özellikle ülkelerin amaçları doğrultusunda belirledikleri politikaların uygulamaya geçirilmesinde hükümetle birlikte özellikle ulusal kuruluşlar da etkin olmaktadır.

¹ Öğr. Gör. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Emet Meslek Yüksekokulu, sevim.ozkan@dpu.edu.tr., ORCID: 0000-0002-4554-1244.

İktisat politikasına ilişkin temel kavramaların incelendiği bölümde çeşitli başlıklar ele alınmıştır. Çalışmada ilk olarak iktisat politikasına ilişkin tanım ve kapsamdan bahsedilmiştir. İlgili tanım ve kapsamdan bahsedildikten sonra iktisat politikasının amaçlarına ve iktisat politikasında kullanılan araçlar hakkında geniş kapsamlı bilgiler verilmiştir. Ekonomide uygulanacak politikaların belirlenmesi ve uygulanması önemli bir noktayı oluşturacağından dolayı da ayrı bir başlık altında ele alınmıştır. Ardından iktisat politikası çeşitleri, heterodoks ve ortodoks iktisat politikaları incelenmiştir. Son olarak da iktisat politikasının uygulanmasında rol alan ulusal ve uluslararası kuruluşlardan bahsedilmesiyle bölüm tamamlanmıştır.

1. İKTİSAT POLİTİKASININ TANIMI VE KAPSAMI

Devlet tarafından hedeflenen ekonomik ve sosyal amaçlara ulaşmak maksadıyla alınan kararların uygulanabilmesi için ekonomik işleyişi sağlayan değişkenlere müdahale edilmesine iktisat politikası denir. Ancak, birden fazla iktisadi amacın belirlendiği durumlarda kullanılacak araçların belirlenmesi önem arz etmektedir. Çünkü, bir amacı gerçekleştirmek üzere kullanılan bir araç, diğer bir amacın gerçekleşmesi doğrultusunda engel teşkil edebilmektedir. Dolayısıyla, bu noktada ilgili amaçlar doğrultusunda optimal bir tercih yapılmalıdır. Tercihler gerçekleştirilirken uygulanan politikaların toplumsal refah üzerine etkilerine dikkat edilmelidir (Şahin, 2021:129).

Ülkeler farklı tarih periyotları arasında farklı politikalar izlemiştir. Örneğin, Türkiye Cumhuriyet dönemi sonrasında bulunduğu duruma ve dünya konjonktür gelişimine paralel olarak farklı türlerde iktisat politikaları izlemiştir. Atatürk dönemi olarak adlandırılan 1923-1938 periyodunun birinci ve ikinci evresinde farklı ekonomi politikaları uygulamıştır. İlgili dönemin ilk evresinde özel sektör ağırlıklı bir iktisat politikası izlenirken, ikinci evresinde devletçilik ağırlıklı bir iktisat politikası izlenmiştir. Bu noktada genel bir değerlendirme yapıldığında ise karma iktisat politikalarının uygulandığını söylemek mümkündür. Uygulanan politikalar dahilinde bir değerlendirme yapıldığında başarılı olunan bir dönem olduğunu söylemek mümkündür (Akyıldız ve Eroğlu,2004:46).

İktisat politikaları makro ve mikro politikalar olmak üzere ikiye ayrılabilir. Mikro ekonomi politikaları iktisadi problemlere firma veya işletme bazında uygulanabilecek politikalarla çözüm üretmeye çalışmaktadır. Makro politikalar ise makro değişkenleri önemli ölçüde etkilemektedir. Bu sebeple de makro ekonomi politikalarının ekonomi politikalarının temelini oluşturduğunu söylemek mümkündür (Özçelebi, 2009: 6).

İktisat politikasının temel bazda üç alt dalı bulunmaktadır. Bunları; maliye politikası, para politikası ve gelirler politikası olarak sınıflandırmak mümkündür. Maliye politikası kamu harcamaları ve vergi gibi araçları kullanarak; para politikası açık piyasa işlemleri, zorunlu karşılık oranı, reeskont işlemleri gibi

araçları kullanarak; gelirler politikası ise fiyat ve ücretlerin dondurulması, sendika gücünün sınırlandırılması gibi araçları kullanarak ekonomik amaçlarına ulaşmaya çalışmaktadır (Bozgeyik,2013:20).

2. İKTİSAT POLİTİKASININ AMAÇLARI

Ekonomistlerin teorik konularda, ampirik kanıtlarda ve politika araçlarının belirlenmesinde anlaşmazlıklara düştüğü görülmüştür. Savaş sonrasına ilişkin en önemli makalelerden biri haline gelen Friedman (1968) açılış konuşmasında şu konunun üzerinde durmuştur; iktisat politikalarının üç temel amaç üzerinde kabul gördüğüdür. Bunlar: tam istihdam, büyüme ve fiyat istikrarıdır. Bu amaçların hepsinin birbiriyle uyumlu olduğu üzerine ya da bunların birbiriyle uyum ve uyumsuz olduğunu savunanlar arasında da daha az uzlaşma bulunmaktadır (Snowdon ve Vone, 2012: 6).

İktisat politikasının esas olarak tam istihdam, büyüme ve fiyat istikrarı gibi amaçları bulursa da bu hedeflerin çeşitliliğini artırmak mümkündür. İktisat politikasının genişletilmiş amaçları; üretimin genişletilmesi, ödemeler dengesine ilişkin düzenlemelerin yapılması, ekonomide var olan kaynakların doğru ve verimli kullanılmasının sağlanması, gelir dağılımının düzenlenmesi, servet dağılımının düzenlenmesi şeklinde sıralanabilir (Özçelebi, 2009:1).

İktisat politikasının görüldüğü üzere birçok amacı bulunmaktadır. Ancak bu amaçlar üzerinde en temel olanları;

- Ekonomik büyüme
- Fiyat istikrarı
- Gelir dağılımında adalet
- Dış denge
- Tam istihdamdır.

Dolayısıyla da ilgili çalışmada bu beş amacın ayrıntılı açıklaması yapılacaktır.

2.1. Ekonomik Büyüme

Ekonomik büyüme olgusu uzun vadeli bir amaçtır ve ekonomide kullanılan tekniklere bağlı olarak üretebileceği optimal üretim düzeyini ifade eder. Milli hasıla temel olarak;

- Üretim faktörlerinin etkin ve doğru kullanımıyla
- Yatırımların genişlemesiyle
- İş gücü arzının dahil edilmesiyle

artış gösterecektir. Devlet, bu kapsamda yatırım malları üreten şirketlerin finansman olanaklarını iyileştirmek amacıyla kredi kolaylıkları sağlayabilir. Böylece büyüme sürecinin destekleneceği ve hızlanacağı söylenebilir. Diğer taraftan yerli işgücü arzı yetersiz durumda ise yabancı işgücü ithaline gitmek

fayda sağlayacaktır. Bu uygulama fazla işgücüne sahip olan yabancı ülkelerin ekonomilerine de katkı sağlamış olacaktır. Tam istihdam ve büyüme amaçları kıyaslandığında iktisat politikası uygulamalarının bir hedeften bahsedildiği kabul edilebilir. Uygulamaya konulan ekonomi politikaları eğer ki istihdamı artırıyorrsa bu noktada elbette ki ekonomik büyüme sağlanacaktır. Ancak, istihdamdaki her artış ekonomik büyümeye sebep olmayacağından ekonomik büyüme ve istihdam amaçlarını ayrı ayrı değerlendirmek daha doğru olacaktır. Diğer taraftan, aynı istidam seviyesinde iken de büyüme gerçekleşebilir. Örneğin: işgücünün daha verimli makinelerle çalışmaya başlaması üretimi artıracaktır. Üretimdeki bu artış da şüphesiz milli hasılayı artırarak büyümeye (ekonomik) yol açacaktır (Han,2006:68).

2.2. Tam İstihdam

Üretim faktörleri;

- Emek
- Sermaye
- İşgücü
- Doğal kaynaklardan

oluşmaktadır. Bir ekonomide bu üretim faktörlerinin tam olarak kullanılmasına “tam istihdam” denilmektedir. İktisat biliminde, tam istihdam kavramı tüm üretim faktörlerinden ziyade emek faktörü üzerine yoğunlaşmaktadır. Dolayısıyla, dar tanımlama kapsamında tam istihdam çalışma çağındaki tüm işgücünün üretim sürecine dahil olması demektir (Eğilmez ve Kumcu,2021:185). Tam istihdam seviyesine ulaşmak için çeşitli yaklaşımlar ve farklı argümanlar öne sürülmüştür. Örneğin: Post-Keynesyen yaklaşıma göre ekonomiyi tam istihdam seviyesine ulaştıracak iki temel politika aşağıdaki şekilde modellenmiştir (Göker ve Dane, 2013: 111);

- Ücretlerin verimliliğe bağlı olduğu bir varsayımla, ücretlerde yaşanan artışlar toplam talebi artıracaktır. Ekonomide yaşanan talep artışı yatırımların artmasına yol açarak verimliliği yükseltecektir. Verimlilik artışı ise ücretleri tekrar artıracaktır. Bu döngü tam istihdam seviyesine ulaşılmasına yol açacaktır.
- Fonksiyonel maliye yaklaşımı esas alınırssa tam istihdam düzeyine ulaşmak için iki temel yöntem bulunmaktadır. Bunlar: toplam harcama seviyesini artırmak bir diğeri ise iş arayan kişileri devletin işe yerleştirmesidir. İlk yöntem olan toplam harcama yöntemi her zaman tam istihdam seviyesine ulaştırmayabilir. Çünkü toplam harcamaların artırılması yoluyla istihdam artışı sağlansa bile tam istihdam konumuna gelemeyebilir ya da tam istihdam seviyesine ulaşmadan fiyatlar artmaya başlayabilir. Dolayısıyla ikinci yöntem ise devletin iş arayanlara doğrudan iş sağlaması, tam istihdama ulaşma yönünde etki etmektedir.

2.3. Fiyat İstikrarı

Fiyat istikrarı, bireylerin iktisadi kararlar alırken dikkate almaya gerek duymadığı kadar düşük seviyedeki bir enflasyon oranını ifade eder. TCMB ‘nin en temel amacı fiyat istikrarını sağlamaktır. Ancak fiyat istikrarı sadece düşük enflasyon oranıyla değil aynı zamanda bu düşük enflasyon oranının sürdürülebilir olmasıyla da ilişkilidir. Ekonomik ve sosyal dengenin sağlanabilmesi için fiyat istikrarı ekonominin olmazsa olmazıdır. Dolayısıyla fiyat istikrarının sağlanmadığı bir ekonomide olumsuz etkiler meydana gelmektedir. Bu olumsuz etkiler (URL-1, TCMB);

- Fiyatların sürekli değişkenlik gösterdiği ekonomilerde tüm ekonomik birimler sağlıklı kararlar alamazlar.
- Finansal sisteme ilişkin aracılık sisteminin verimliliği düşer. Verimlilikteki bu düşüşe bağlı olarak da kredi hacimleri daralır.
- Geleceğe yönelik belirsizlik olduğundan risk primi talepleri de artar. Bu sebeple reel faiz oranları artış gösterir.
- Tüketicilerin uzun vadeli kredi kullanımını önünde engel teşkil eder.
- Yüksek enflasyon sorunu yaşayan ülkelerde büyüme problemleri baş göstermektedir. Dolayısıyla bir ekonomide sürekli yüksek enflasyon sorunu yaşanması ortalama büyüme hızlarının düşük seyretmesine yol açacaktır.
- İşgücü piyasasının etkin çalışması yönünde olumsuz etkiler yaratır.
- Ekonomilerin dış ticaret güçlerini azaltır.
- Ülkelerin yoksullaşması artar.
- Güven duygusu zarar görür.
- Ahlaki olmayan davranışlar artar.

şeklinde sıralanabilir.

2.4. Dış Denge

İktisat politikalarından birisi ekonomideki iç dengenin sağlanması iken bir diğeri de dış dengenin sağlanmasıdır. Ödemeler bilançosunda denkleğin yakalanması durumunda dış dengenin sağlandığını söylemek mümkündür (Kemeç ve Kösekahyaoglu,2015:6).

Ödemeler bilançosu, milli gelir hesaplamalarındaki önemli bir bileşeni oluşturmaktadır. Bu noktada ihracat ve ithalat kalemleri önemli hale gelmektedir. İlgili iki kalem arasındaki fark dış ticaret dengesini meydana getirmektedir. Bu fark eğer pozitif ise milli gelirin arttığı, negatif ise milli gelirin azaldığı şeklinde yorumlanabilir. Dış ticaret dengesinin sağlanması ülkelerin iktisadi sürdürülebilirliğinin sağlanmasında önemli bir husustur (Türk ve Şahin, 2018:151).

2.5. Gelir Dağılımı

Ekonomik anlamda refah seviyesinin değerlendirilmesi zenginlikten ziyade gelir dağılımına göre belirlenmektedir. Gelir dağılımı toplum içerisindeki eşitsizliklerle birlikte sınıflar arasındaki gelir eşitsizliklerini, sosyal ve ekonomik kurumlar arasındaki değişimleri ve bu değişimden kaynaklı olarak da büyüme, sermaye üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır. Bir ekonomide gelir dağılımının yapısını belirleyen unsurları ise;

- Sağlık ve kamu hizmeti, barınma ve eğitimin toplum içerisindeki dağılımı
- Gelir ve kazanç sağlayan ilgili değerlerin dağılımı
- Vergi sisteminin varoluşuna bağlı olarak işleyişi
- Kamuya ve özele ilişkin transferlerin niceliği ve yöntemi

şeklinde sıralamak mümkündür (Çakar,2016:10).

3. İKTİSAT POLİTİKASININ ARAÇLARI

İktisat politikasının hedeflediği amaçlara ulaşması için en uygun araçların seçimi belirli makroekonomik sorunların ayrıntılı bir şekilde incelenmesine bağlı olacaktır (Snowdon ve Vane, 2012: 6).

İktisat politikasının ekonomik ve sosyal sorunları çözmek amacıyla kullanabileceği araçları beş temel başlık altında incelemek mümkündür. Bu araçları;

- Para politikası
- Maliye politikası
- Gelirler politikası
- Dış ticaret politikası
- Kur politikası

şeklinde sıralamak mümkündür.

3.1. Para Politikası Araçları

Para politikasının etkinliğini test etmenin sıradan bir yolu faiz oranlarının gayri safi yurtiçi hasıla artışı, yatırım ve enflasyon üzerindeki etkilerini test etmektir. Para politikasının sonuçlarını açıklamak için geleneksel LM eğrisi yaklaşımı benimsenmiştir. Para politikasının arzu edilen bir sonuca ulaşması için nominal büyüme oranının enflasyon oranının üzerinde olması gerekmektedir. Parasal genişlemenin enflasyon üzerindeki etkisi büyüme üzerindeki etkisinden daha güçlü ise yoksulluğun daha yüksek düzeylerde seyretmesine yol açacaktır. Diğer bir ifadeyle, gayri safi yurtiçi hasıladaki pozitif reel büyüme oranının etkin para politikasının bir göstergesi olduğunu söylemek mümkündür. Bu hedefe ise parasal genişlemenin ticari faaliyetlerdeki iyileşmeye yol açması halinde ulaşılabilmektedir (Mehar, 2022: 99).

Merkez bankalarının temel amaçları arasında finansal istikrar ve fiyat istikrarı ön plana çıkmaktadır. Bu kapsamda merkez bankalarının bu amaçlara ulaşabilmesi için doğru araçları kullanması gerekmektedir. Bu noktada temel politika araçlarından ilki faizdir. Temel politika aracı olarak kısa vadeli faiz oranlarını kullanan merkez bankaları borç alma ve borç verme faiz oranlarını değiştirerek hedeflerine ulaşmaya çalışmaktadır (Özatay, 2018:445).

Merkez bankalarının en önemli para politikası araçlarını;

- Açık piyasa işlemleri
- Zorunlu karşılıklar
- Reeskont politikası

şeklinde sıralamak mümkündür.

3.1.1. Açık Piyasa İşlemleri

Çağdaş merkez bankaları likidite yönetimlerini açık piyasa işlemleriyle gerçekleştirmektedir. Merkez bankaları likiditeye ilişkin geçici bir sıkışıklık olduğunu düşünüyorsa bu noktada uygulanacak araç “repo” olacaktır. Bu kapsamda, ilk olarak merkez bankaları ticari bankalardan menkul kıymet satın alırlar. Merkez bankası tarafından bakıldığında geri satmak vaadi ile tahvil satın alınmış bulunmaktadır. Sonuç olarak, tahvil belirli bir süreliğine merkez bankasında kalmış olmaktadır. İşlemin ikinci adımında işlemler tersine dönmektedir. Merkez bankasının ilk aşamada gerçekleştirdiği işlemde ticari bankaların hesabına nakit şeklinde fon aktarımı yapılmaktadır. Dolayısıyla da işlemin ilk ayağında bankacılık sisteminin likiditesi artmış olmaktadır. Tam tersi işlemlerin gerçekleştirildiği ikinci aşamada ise geri satın alma vaadi devreye girmektedir. Bu aşamada, ticari banka bir önceki aşamada merkez bankasına sattığı tahvili geri satın almaktadır. Sonuç olarak da sistemdeki geçici likidite ihtiyacı karşılanmış olmaktadır. “Ters repo işlemi” adından da anlaşılacağı üzere repo işlemlerinin tersini oluşturmaktadır. Buradaki amaç, likiditeyi geçici olarak çekmektir. Merkez bankası piyasadaki likiditeyi çekmek için ticari bankalara tahvil satar. Bunun karşılığında da piyasadaki likiditeyi çeker. İşlemin ikinci aşamasında geri alma vaadi devreye girer. Bu aşamada merkez bankası ilk aşamada ticari bankalara satmış olduğu tahvili geri satın alır. Ancak merkez bankası sistemdeki likidite sıkışıklığının kalıcı olduğunu düşünüyorsa bankalardan doğrudan tahvil alımı gerçekleştirir. Ters durumda kalıcı olarak likidite bolluğu olduğunu düşünüyorsa da bankalara tahvil satımı gerçekleştirir (Özatay, 2018:446).

3.1.2. Reeskont Politikası

Reeskont oranı merkez bankasından borçlanmanın maliyetini yansıtmaktadır. Merkez bankası bu oranı değiştirerek amaçlarına ulaşmaya çalışmaktadır. Yetkisi dahilindeki oranları yükselten merkez bankasının enflasyonist baskıları

dengeleme çabası içerisinde olduğunu söylemek mümkündür. Faiz oranında meydana gelen düşüşler ise iş sektörünü genişletmeye ve kredi koşullarının kolaylaştırıldığı bir döneme girildiğini yansıtmaktadır. Ancak bu değişikliklerin etkinliği;

- Finansal sistemin gelişmişlik derecesine,
- Merkez bankasının kredi sağlayıcı olarak oynadığı role,
- Ekonominin mevcut durumuna

bağlıdır. Gelişmiş bir ekonomide reeskont oranındaki değişiklikler iç gelişmelerde önemli bir rol oynamakta, paranın kullanılabilirliğini ve kredi maliyetlerini etkileyerek ülkenin uluslararası konumunu etkilemektedir. Oranlardaki artışların, mevduatlara ödenen faizler de dahil olmak üzere diğer faiz oranlarında da genel bir artışa yol açması muhtemeldir (URL-2, IMFlibrary).

Bankalar tarafından iskonto ettirilmiş bir senedin merkez bankası tarafından tekrar iskonto ettirilmesi reeskont olarak tanımlanırken; bankaların merkez bankasından borç alırken ödedikleri faiz oranına ise iskonto haddi adı verilir. Bu kapsamda uygulanan politikaya da iskonto haddi politikası adı verilir. Öcal(1997)'a göre 3 tür reeskont kredisi bulunmaktadır. Bunları aşağıdaki şekilde açıklamak mümkündür (Bozgeyik, 2013: 46);

1. Uyum kredileri: Bankaların kısa vadeli likidite sorunlarının çözümünde kullanılan bir kredi türüdür.
2. Dönemsel krediler: Bankaların belirli dönem kredilerinde artışlar yaşanmaktadır. Bu noktada likidite ihtiyacı artan bankalar merkez bankasından borçlanırlar.
3. Onarım kredisi: Uyum kredileri bankaların kısa vadeli likidite ihtiyaçlarını gidermede yardımcı olmaktadır. Ancak bankaların ciddi anlamda bir likidite sorunuyla karşılaştığı durumlarda merkez bankalarının bankalara finansal açıdan destek olması için verilen kredilere onarım kredisi adı verilmektedir

3.1.3. Zorunlu Karşılıklar Oranı

Para politikası araçlarından bir diğeri olan zorunlu karşılıklar piyasadaki para arzı miktarını etkilemek amacıyla kullanılmaktadır. Merkez bankaları kredilerin genişlemesi ve daralması gibi durumlarda zorunlu karşılık oranlarını değiştirirler. Merkez bankasının bu politikayı uygulamasının temel nedeni ise bankalara finansal destekte bulunmaktır (Yavuzaslan, 2011: 60).

Bankaların kredi genişlemesi yaşadığı bir durumda likidite ihtiyacı artış gösterecektir. Bu noktada merkez bankalarının zorunlu karşılık oranlarını düşürmesi beklenir. Çünkü karşılık oranlarındaki düşüş sebebiyle ellerinde daha fazla likidite bulunduran bankalar kredi genişlemesi döneminde daha rahat olabilecektir. Ters durumda, zorunlu karşılık oranlarında meydana gelen artış

ise bankaların merkez bankasına ayırdıkları karşılıkları arttıracaktır. Bunun sonucunda ise bankaların likiditeleri azalmış olacaktır.

Genel olarak değerlendirildiğinde merkez bankalarının zorunlu karşılık oranlarını düşürmesi veya yükseltmesi bankaların para yaratma kapasitelerini de etkileyecektir. Zorunlu karşılık oranlarının düşürülmesi bankaların kredi verme oranlarını da arttıracığından karlılığı da arttıracaktır. Diğer taraftan, karşılık oranlarının yükseltilmesi ise bankaların kredi kullandırma oranlarının düşmesine sebebiyet vereceğinden bankaların karlılıklarını etkileyecektir (Birinci, 1989:25).

3.2. Maliye Politikası Araçları

Maliye politikası teşvikler (vergi indirim/kesintisi, işsizlik sigortası yardımlarının süresinin arttırılması gibi) ve harcamalar yoluyla işlemektedir. Keynes durgunluk dönemlerinde kamu harcamalarının ekonomiyi canlandırmak ve toplam talebi arttırmak için önemli bir araç olduğunu öne sürmüştür. Keynes bu çözüm yöntemiyle maliye politikasına vurgu yapmıştır. Ayrıca, çıktındaki net artışın kamu harcamalarındaki artıştan daha yüksek olabileceğini çarpan kavramını ortaya atarak iddia etmiştir (Silvia vd., 2011: 26).

Kamu harcamaları ve kamu gelirleri yoluyla uygulanan maliye politikası ekonomik büyüme için oldukça önemli araçlardır. Her iki değişken toplam talep yoluyla milli gelir düzeyi ve büyüklüğü üzerinde etkili olmaktadır (Alzyadat ve Al-Nsour, 2021: 113).

Maliye politikasına ilişkin olarak kullanılan araçları;

- Kamu harcaması
- Kamu gelirleri
- Kamu borçlanması
- Kamu bütçesi

olarak sıralamak mümkündür.

3.2.1. Kamu Harcamaları

Maliye politikası araçlarından birisi olan kamu harcamaları ekonomik büyüme ve kalkınma, yatırım, istihdam, gelir dağılımı, fiyat istikrarı ve üretim hacmi üzerinde dolaylı ve dolaysız etkilerde bulunmaktadır. Kamu harcamalarında meydana gelen artışlar ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınmalarını olumlu bir şekilde etkilemektedir. Eğitim, sağlık vb. alanlarda iyileşmelerin meydana gelmesi ülkelerin kalkınmasında yardımcı olacaktır. Bu kapsamda ilgili alanlara ilişkin kamu harcamalarının arttırılması gerekmektedir. Gelir dağılımı üzerindeki etkileri analiz etmek için transfer harcamaları incelenebilir. Çünkü kamu harcamaları içerisinde yer alan transfer harcamaları gelir dağılımı üzerinde oldukça etkili bir araçtır. Diğer taraftan, üretim ve

büyümeyle sağlamak amacıyla kamu harcamalarının artırılması istihdamı da arttıracaktır. Yatırım, cari ve transfer harcamalarında meydana gelen artışlar istihdam üzerinde pozitif etkilerde bulunacaktır (Karaca, 2021:141).

3.2.2. Kamu Gelirleri

Maliye politikası araçlarından kamu gelirlerinin en önemli ögesini vergiler oluşturmaktadır. Ekonomik anlamda dengesizliklerin yaşandığı bir dönemde en etkili maliye politikası araçlarından birisi olan vergiler kullanılmaktadır. Örneğin; enflasyonist dönemlerde var olan talep fazlalığını gidermek amacıyla vergi oranlarının artırılması veya yeni vergilerin koyulması olumlu sonuçlara sebebiyet verecektir. Ayrıca vergi politikalarının birçok pozitif getirileri de bulunmaktadır. Dolayısıyla da vergilerde meydana gelen değişimler(Geç Tüsün, 2021:34).;

- Cari sorunların çözülmesine fayda sağlar.
- Gelir dağılımına ilişkin adaletsizlikleri ortadan kaldırır.
- Çevre koşullarına ilişkin negatif sonuçlara yol açan durumlarda ek vergilerin koyulması çevre kirliliğine karşı etkilidir.
- Yatırım ve tasarruf alışkanlıklarını belirler.
- Talep fazlalığı ve talep yetersizliği sorunlarının önüne geçirir.

3.2.3. Kamu Borçlanması

Maliye politikası amaçlarından birisi olan kamu borçlanması;

- İç borçlanma
- Dış borçlanma

olmak üzere iki farklı şekilde gerçekleştirilmektedir.

Ekonominin içinde bulunduğu durumlara ve yaşadığı sorunlara bağlı olarak da ya iç borçlanma ya da dış borçlanma gerçekleştirebilmektedir.

3.2.4. Kamu Bütçesi

Kamu gelirleri ve kamu harcamaları arasındaki ilişki sonucunda üç farklı senaryo ortaya çıkmaktadır. Bunları;

- Bütçe fazlası
- Bütçe açığı
- Denk bütçe

olarak sıralayabiliriz. Bütçe fazlası söz konusu olduğunda satın alma gücü ekonomiye döndürülmeye çalışılacaktır tersi bir durum olan bütçe açığı sorunu yaşanıyor ise satın alma gücü piyasadan çekilmeye çalışılacaktır. Diğer taraftan, enflasyonu önlemek için bütçe açığını azaltmak gerekirken üretim ve istihdamı arttırmak için bütçe açığının artırılması gerekmektedir (Geç Tüsün, 2021:37).

3.3. Gelirler Politikası

Gelirler politikasını gelirleri doğrudan etkileyen politikalar olarak tanımlamak mümkündür. Gelirler politikası;

- Ücret ve maaş gelirlerini,
- Kar, faiz, rant gibi üretim faktörlerinin gelirlerini

etkileyen politikaları kapsamaktadır. Gelirler politikası içerisinde en sık olarak kullanılan araç ücret ve fiyat kontrolleridir. Gelirler politikası;

- Kanuni gelirler politikası
- Yumuşak gelirler

politikası olmak üzere 2'ye ayrılmaktadır (Uçkan, 1999:17).

3.3.1. Kanuni Gelirler Politikası

Kanuni gelirler politikasında devlet belirli yasak ve yaptırımlarla kesin müdahale sınırlarını belirlemektedir. Kanuni gelirler politikasına ilişkin uygulamalarda;

1. Ücret ve fiyatların dondurulması,
2. Sendika gücünün kısıtlanması,
3. Vergilendirme

gibi unsurlardan yararlanılmaktadır (Bingöl, 2019:38).

3.3.2. Yumuşak Gelirler Politikası

Yumuşak gelirler politikasında devletin herhangi bir müdahalesi bulunmamakta ya da sınırlı miktarlarda müdahale bulunmaktadır. Emredici unsurların yerini ise sosyal diyaloglar almaktadır (Çelik, 2008: 23).

3.4. Kurlar Politikası

Kur politikası hükümetlerin dış ödeme dengelerini etkilemek amacıyla döviz kuruyla ilgili almış olduğu bütün tedbirlere kur politikası denir. Ülkelerin tercih edeceği kur politikası; ülkelerin yapılarıyla birlikte hedeflerine göre şekillenmektedir. Kurlar politikası kendi içerisinde amaçlarına ve araçlarına göre ayrıştırılarak incelenebilir. Döviz kuru politikalarında;

- Devalüasyon
- Revalüasyon

araçları kullanılırken; amaç olarak döviz kuru politikaları;

- Gerçekçi kur politikaları
- Eksik değerlenmiş kur politikaları
- Aşırı değerlenmiş kur politikaları

olarak ifade edilmektedir (Kubar ve Çoban, 2021:192; Demircioğlu, 2009:53).

3.5. Dış Ticaret Politikası

Ülkelerin dış alemle yürüttüğü ekonomik ilişkileri düzenlemeye yönelik politikalara dış ticaret politikası denilmektedir. Bu kapsamda ele alınacak ekonomik ilişkileri;

- Mal ticareti,
- Hizmet ticareti,
- Sermaye ticareti,
- Emek ticareti vs.

şeklinde sıralamak mümkündür. Dış ticaret politikalarının başlıca amaçları ödemeler bilançosu dengesi ve döviz kuru istikrarının sağlanmasıdır. Bu kapsamda kullanılan araçlar;

1. Ticaret politikası
 - Gümrük tarifeleri
 - Kotalar
 - İhracat teşvikleri vs.
2. Döviz piyasasına müdahaleler
3. Yabancı sermayeye yönelik düzenlemelerdir (Yıldırım vd., 2012: 30).

Ticaret politikalarından gümrük tarifesi dış ticareti iyileştirmede önemli unsurlardan birisidir. Tarifelerin uygulanmasıyla birlikte ithal malına uygulanan tarifeler uygulanan ülkenin ticaret hadlerinde olumlu sonuçlara yol açacaktır. Ayrıca, korunan sektör ihraç edilen ürünleri üreten sektörler açısından daha karlı hale gelecektir. Gelir dağılımı kapsamında etkilerine bakıldığında ise üretim faktörlerine ilişkin gelir dağılımını etkilediği söylenebilir. Eğer ithalata yönelik bir gümrük tarifesinin uygulanması söz konusu ise ithal edilen malın üretiminde yoğun olarak kullanılan faktörün yararına olacağı söylenebilir. Son olarak, gümrük tarifeleriyle birlikte ithalata ilişkin nispi fiyatlar dünya nispi fiyatlarına göre artmış olacaktır (Bozkurt, 2021:62).

Kotalar ticari sınırlardan birisidir. İthal ve ihraç edilen malların rakamsal kısıtlamalarını göstermektedir. Mallara ilişkin getirilen kotalar bir taraftan ithalatı kısıtlayarak yerli sanayiye dış rekabetten korurken; diğer taraftan da ödemeler bilançosunda iyileşmelere yol açmaktadır (Arıca, 2014: 45).

Ticaret politikaları kapsamında kullanılan bir diğer araç ihracat teşvikleridir. İhracat teşvikleri maliyetleri düşürmekle birlikte ihracatçı firmanın dış piyasalarda karşılaştıkları olumsuzlukların önüne geçilmesinde fayda sağlayacaktır (Durman vd., 2007: 22).

Örneğin Türkiye’de ihracatta kullanılan destekleri;

- Araştırma ve geliştirme harcamalarına ilişkin yardımlar,
- Çevreye ilişkin maliyetlerin düşürülmesi,

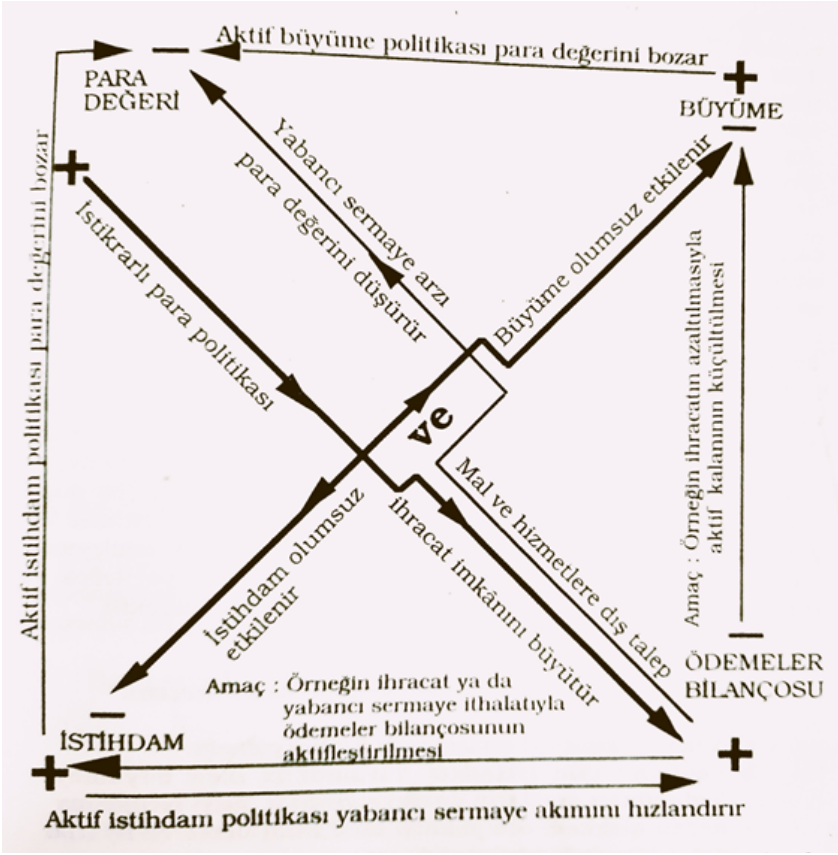
- Tarım ürünlerine ilişkin ihracat iadesi yardımı,
- Pazarın araştırılması,
- Marka tanıtımı,
- Uluslararası rekabetin ilerlemesi için gerekli destekler,
- Yurt dışına ofis ve / veya mağaza açmak

şeklinde sıralamak mümkündür (Avcı ve Çengel, 2018: 161).

4. İKTİSAT POLİTİKALARINDA AMAÇLARIN ÇATIŞMASI

Hükümetin planladığı iktisat politikalarının rasyonel olabilmesi için amaçların birbirleriyle uyumlu olması gerekir. Bu kapsamda uyumluluk iki açıdan ele alınabilir. Bunlardan ilki bağdaşabilirliktir. Diğer bir ifadeyle amaçların birbirleriyle çelişkili olmamasıdır. Diğer bir durum ise ekonomi politikaları açısından önem arz etmektedir. Bir amacın gerçekleştirilmeye çalışılırken başka bir amacın gerçekleştirilmesi önleniyorsa amaçlar arasında bir çatışmanın olduğu söylenebilir. Örneğin; fiyat istikrarının sağlanmasıyla birlikte tam istihdamın amaçlanması mantıksal açıdan bir çelişki yaratmamaktadır. Fakat, ilgili amaçlar belirli durumlar dahilinde eş anlamlı olarak gerçekleşmeyebilir. Bu durumu biraz daha açmak faydalı olacaktır. Bu kapsamda, iktisat politikasına ilişkin temel amaçlara değinilebilir. Fiyat istikrarı, yüksek istihdam, ekonomik büyüme ve dış denge amaçlarından yola çıkıldığında herhangi bir mantıksal çatışmanın olmadığı söylenebilir. Ancak bir çatışma durumunun söz konusu olup olmadığını “sihirli dörtgeni” ele alarak tartışmak daha doğru olacaktır. Tablo 1’de gösterilen “+” işareti amacın olumlu yönde etkilendiğini gösterirken; “-“ işareti amacın olumsuz yönde etkilendiğini göstermektedir. Okların yönü ise herhangi bir amaç gerçekleştirilirken diğerinin nasıl etkilendiğini gösterir (Han, 2006:72).

Tablo 1: Sihirli Dörtgen (Han, 2006:73)

1. Fiyatlar genel seviyesinin arttığını varsayalım. Bu bağlamda, hükümetlerin enflasyonu düşürmek için kullandığı araçlar ne kadar fazla olursa girişimcilerin geleceğe yönelik beklentileri o denli kötümser olacaktır. Dolayısıyla kredi kullanımına ilişkin talepleri yatırımları ve yeni işgücü alımlarını erteleyecektir. Hatta üretimde daralmalar ve işten çıkarma durumları bile söz konusu olabilir. Bu durumda, belli başlı olası sonuçlar ortaya çıkabilir;
 - Hasılının düşmesinden dolayı ekonomik büyüme gerçekleşmeyebilir.
 - İstihdam azalır.
 - Eğer ihracat ithalattan fazla ise ödemeler bilançosu fazla verecektir.
2. Hükümet, büyüme ve / veya istihdam politikası izleyecek olursa; yatırımları teşvik etmek, faizleri düşürmek, ihracatın teşvik edilmesi gibi yollara başvurabilecektir. Bunun sonucunda ise milli hasıla yükselirken; istihdam da artacaktır. Ancak istihdamda ve hasılda meydana gelen yükseliş talebin arzdan daha fazla artmasına yol açabilecektir. Bu durum da fiyat istikrarını olumsuz bir şekilde etkileyecektir. Merkez bankasının

fiyat istikrarına ilişkin politikalara başvurması girişimcilerin geleceğe yönelik beklentilerinin olumsuz olmasına sebebiyet verecektir. Çünkü merkez bankasının uygulayacağı politikalar bu noktada talep kısıcı olacaktır. Bu kapsamda ihtiyatlı olmaya çalışan girişimciler yatırım kararlarının ertelenmesi gibi kararlar alması büyüme sürecini negatif etkileyecektir. Bu bağlamda uygulanan büyüme ve/veya istihdam politikalarının olası sonuçları aşağıdaki şekilde sıralanabilir;

- Kamu harcamalarının artırılması, faizlerin düşürülmesi, yatırımların teşvik edilmesi gibi politikalar canlanmaya sebebiyet vererek talebi arttıracaktır. Bu durum da fiyatların yükselmesine yol açacaktır.
- Ekonomi tam istihdam durumunda iken büyümeyi arttırmaya yönelik araçların kullanılması aşırı istihdama sebebiyet verirken ücret ve fiyatların da artmasına yol açacaktır.
- Sermayeye ilişkin ithalat rakamları sermayeye ilişkin ihracat rakamlarından fazla olması durumunda belirli şartlar altında ödemeler bilançosunun fazla vermesine sebebiyet verecektir.
- Dış ekonomik ilişkiler kapsamında sabit kurların geçerli olduğunu varsayalım. Eğer ki ilgili ülkedeki enflasyon oranı dış ülkenin enflasyon oranından düşük ise ihracatçıların şansı artarken ithalat düşecektir. Bu durumda ödemeler bilançosunun fazla vermesiyle sonuçlanacaktır. İlgili ülkenin istihdam düzeyindeki artışla birlikte ihracatın artarken ithalatın azalması piyasalarda dengeyi bozarken fiyatlar genel seviyesinde yükselişe neden olur. Bu oran dış ülkelerdeki enflasyon oranına yetiştiğinde ise durumlar tersine dönecek ve ihracat azalırken ithalat artacaktır. İlgili gidişat ödemeler dengesini sağlayacak ve fiyat istikrarıyla sonuçlanacaktır (Han, 2006:74).

5. İKTİSAT POLİTİKASINDA AMAÇLAR VE ARAÇLAR SORUNU

İktisadi amaçlar herhangi bir durumun stabil şekilde tutulması ya da değiştirilmesi amacına yöneliktir. İlgili bu durum belirlenen amacın konusunu meydana getirmektedir. İktisat alanının oldukça geniş olması amaca ilişkin konuların da çok sayıda olmasına sebebiyet vermektedir. Ekonomide birçok konu amaç olarak belirlenebilmektedir. Örneğin;

- Gelir
- Yatırım
- Fiyat istikrarı
- Rekabet yoğunluğu
- Tasarruf
- Tüketim

- Ödemeler dengesi
- İstihdam
- Ekonomik düzen
- Uzmanlaşma derecesi

gibi konular ekonomik amaçları oluşturabilmektedir. Ekonomik kapsamda hedeflenen durumun belirlenmesi bir değerlendirme problemidir. Dolayısıyla bu noktada amaçlar belirlenirken olumlu ve olumsuz tercih sıralaması yapılması nelerin arzulanır olduğunun belirlenmesinde önem arz eder. Diğer taraftan, amaçların belirlenirken kendi içerisinde tutarlı olması ve bu kapsamda bir tercih sıralaması gerçekleştirilmesi de fayda sağlayacaktır. Diğer taraftan amaçlar belirlenirken sosyal refah fonksiyonunun bireysel refah fonksiyonundan farklılıklar gösterdiğini de dikkate almak gereklidir. Çünkü her iki fonksiyonun içerikleri birbirinden farklıdır. Örneğin, sosyal tercihlerin belirlenmesinde içinde bulunulan düşünce akımları, politik ortam ve sosyal gelişme düzeyi gibi unsurlar etkili olacaktır. Sosyal refah fonksiyonunun değer yargılarını da içerdiği göz önüne alınarak amaçlar belirlenmelidir (Erkan, 2022:84).

İktisat politikası araçları amaçlarla yakın ilişki içerisindedir. Dolayısıyla da amaç ve araçları birbirinden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Bu kapsamda hedeflenen amaçlara ulaşabilmek için doğru araçların belirlenip kullanılması önemlidir. Belirlenen amaçların belirli yöntemlerle ve ölçüde kullanılması hedeflere ulaşmada yardımcı olacaktır. Ekonomi politikalarında kullanılan araçların sayısı fazla ve karmaşıktır. Bu noktada problemlerin önüne geçebilmek için araç sınıflandırması çözüm olabilecektir (Erkan, 2022:135).

Ekonomi politikasının en temel hedefi, amaçları yerine getirebilmek için hangi politikanın uygulanacağı ve bu politikaların sonucunun ne olacağına dair çıkarımları yorumlamaktır. Çünkü uygulanacak politikaların ne gibi sonuçlar doğuracağına ilişkin tahminler daha da güçlenmektedir. Bu doğrultuda amaç – araç ve sonuç ilişkilerini aşağıdaki şekilde incelemek mümkündür (URL-3, Eğilmez:, 2013);

- Eğer amaç ekonomik büyümenin sağlanması ise gevşek para ve maliye politikaları uygulanabilmektedir. Gevşek para politikaları uygulanmak istenirse bu noktada faizlerin ve zorunlu karşılıkların düşürülmesi gibi araçlar kullanılacaktır. Diğer taraftan gevşek maliye politikası uygulanmak istenirse de kamu harcamalarının arttırılması, vergilerin düşürülmesi gibi uygulamalara başvurulur. Bu politikaların uygulanmasının olası sonuçları istihdam, ithalat, cari ve bütçe açığındaki artışlardır.
- Enflasyonla mücadele kapsamında faizlerin arttırılması gibi sıkı para politikalarının uygulanması ya da vergilerin arttırılması şeklinde sıkı

maliye politikalarının uygulanması önem arz etmektedir. Bu durum faiz artışı, cari açığın ve ithalatın düşüşü gibi olası sonuçlara yol açabilmektedir.

- Kamu kesiminde borç yükünü azaltma amacı güdüldüğünde ise kullanılan araç, sıkı maliye politikası ve faizlerin düşürülmesi için çaba sarf edilmesi gibi uygulamaları içeren destekleyici para politikasıdır.
- Bütçe açığının azaltılması amaçlandığında kullanılabilir araç sıkı maliye politikasıdır. Bu durumun olası sonuçları ise kamu harcamaları ve borçlanmasındaki düşüş ile vergi gelirlerinin artışıdır.
- Amaç cari açığın kapatılması olduğunda kullanılabilir araçlar sıkı para politikası ve destekleyici maliye politikaları olacaktır. Uygulanan politikalar ithalat, kredi, yatırım ve üretimde düşüşe; ihracatta ise artışa sebebiyet verecektir.
- Gelir dağılımını sağlamak amaç olarak belirlendiğinde ise maliye politikası önlemleri bir araç olarak kullanılabilir. İlgili araçların kullanılmasıyla birlikte dolaysız vergilerin yükselmesi ve vergi denetiminin artırılması gibi olası sonuçlarla karşılaştırılabilir.
- İşsizlikle mücadele etmek amaçlandığında kullanılacak politika gevşek para ve maliye politikalarıdır. İlgili politikaların uygulanması sonucunda istihdam ve talep artışı ile enflasyonist baskı meydana gelebilir.

6. İKTİSAT POLİTİKASININ BELİRLENMESİ VE UYGULANMASI

Ekonomide var olan problemlerin çözülmesi veya ekonomik anlamda belirlenen amaçlara ulaşabilmek için doğru iktisat politikalarının belirlenmesi önemlidir. Bu kapsamda doğru bir politikanın seçilebilmesi için mevcut ekonomik durumun ayrıntılı bir şekilde incelenmesi gerekecektir. Diğer taraftan iktisat politikasının uygulanmaması durumunda sorunun hangi noktaya geleceği tahmin edilerek uygulanacak ekonomi politikasının amacıyla karşılaştırılması önem arz edecektir. Ayrıca amaç - araç dengesinin değerlendirmesi de uygulanacak politikaların başarı olasılığını arttıracaktır. Son olarak da iktisat politikalarının uygulanmasında gecikmenin ortaya çıkması hedeflenen sonuçlara ulaşamama gibi sonuçlar doğuracaktır. Dolayısıyla iktisat politikası seçimiyle ilgili sürenin önemi de büyüktür (Alkin, 1993:70).

Bir ekonomi politikasının belirlenip ve uygulama aşamasına ginceye kadar aşağıda sıralanmış olan aşamaları geçmiş olmalıdır;

1. İçinde bulunulan durumun ayrıntılı bir şekilde incelenmesi,
2. İçinde bulunulan duruma dışarıdan müdahale edilmeden serbest bırakıldığında uzun vadede varacağı noktaların tespit edilmesi ve hedeflenen amaçlarla karşılaştırılması,

3. Uygulanması hedeflenen politikaların amaç-araç dengesi açısından birbirleriyle karşılaştırılması,
4. Amaç – araç dengesini sağlayabilecek en doğru politikanın seçimi,
5. Belirlenen politikanın hayata geçirilmesi.

Belirlenen politikanın başarılı olabilmesi için gerekli şartlar ise aşağıda maddeler şeklinde sıralanmıştır;

1. Uygulanacak politikanın tam kapsamlı bir şekilde belirlenmesi gerekir.
2. Belirlenecek aracın mümkün olduğunca basit olması gerekir.
3. Politikanın uygulanması var olan kurumsal yapı içerisinde gerçekleştirilmelidir.
4. Uygulamaya dair sorumlu olan kişiler ve kurumlar açıkça belirlenmiş olmalıdır.
5. Karar mercii olanlar uygulamanın içerisinde yer alan bireylerin sosyo-politik tercihleriyle beraber değer yargılarına da saygılı ve nazik davranmalıdır (Rodoplu, 1998: 9).

7. İKTİSAT POLİTİKASI ÇEŞİTLERİ

İktisat politikası çeşitlerinin incelendiği başlıkta kantitatif ve kalitatif iktisat politikaları, bilimsel (teorik) ve pratik ekonomi politikaları, genel ve özel ekonomi politikaları ile Ortodoks ve heterodoks iktisat politikaları incelenmiştir.

7.1. Kantitatif ve Kalitatif İktisat Politikası

İktisat politikaları kullanılan aracın niteliğine göre;

- Kantitatif (Nicel) iktisat politikası
- Kalitatif (Nitel) iktisat politikası

olmak üzere 2'ye ayrılmaktadır (Çiftçi,2019:2).

Kantitatif iktisat politikası, ekonominin sürdürülebilirliğinin sağlanması açısından kullanılan nicel araçların değiştirilmesi doğrultusunda oluşan bir politikadır. Bu özelliğe sahip olan iktisat politikaları var olanı farklılaştırılmayan ekonominin sahip olduğu araçların niceliksel özelliklerini değiştirerek uygulanan bir politikadır. Örneğin; kurumlar vergisine ilişkin yüzdelik oranları değiştirmek, faiz oranlarını azaltıp veya artırmak gibi uygulamalar nicel ya da kantitatif politikalar (Songür,2019:131).

Kalitatif iktisat politikaları, kantitatif iktisattan farklı olarak nicelikten ziyade niteliksel değişiklikleri ifade etmektedir. İlgili politika, ekonominin genel yapısını farklılaştırmayı ve ekonomi genelinde o ana kadar var olmayan yani araçların kullanılmasını esas olan bir politikadır (Rodoplu,1998:9).

7.2. Bilimsel (Teorik) ve Pratik Ekonomi Politikası

Genel politika değerlendirmeleri için uygulanan teori ve uygulama ayrışması ekonomi politikaları için de yapılabilmektedir. Bilimsel ve pratik ekonomi politikaları birbirinden ayrıştırılmalıdır.

Pratik ekonomi politikası iktisat politikalarına ilişkin uygulamaları kapsamaktadır. Bilimsel ekonomi teorik; ekonomi politikası ise analizleri içermektedir. Aynı zamanda da iktisat politikasına bağlantılı uğraşları kapsamaktadır. Bilimsel ekonomi politikaları ile pratik ekonomi politikaları arasında sıkı bir ilişki söz konusudur. Çünkü, pratik ekonominin konusu olan herhangi bir olay bilimsel ekonomi politikasına araştırma konusu olabilmektedir. Aynı zamanda da pratik ekonomi politikalarının rasyonelleşmesine yardımcı olmaktadır. Bilimsel ekonomi politikaları, pratik ekonomi politikalarını rasyonelleştirdiği gibi kendisi de başlı başına rasyonel bir olgudur. Bu sebeple teorik ekonomi politikaları rasyonel ekonomi politikaları olarak da adlandırılmaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde bilimsel ekonomi politikalarının önem arz ettiğini söylemek mümkündür. (Erkan, 2022:6)

7.3. Genel ve Özel İktisat Politikası

Genel iktisat politikası tüm ekonomiye ilişkin amaç ve önemleri içermektedir. Genel iktisat politikasına ilişkin örnekleri;

- Tam istihdam
- Fiyat istikrarı
- Ekonomik büyüme
- Bölüşüm
- Dış ekonomik denge

şeklinde sıralamak mümkündür.

Özel iktisat politikası ise belirli veya özel bir kısım iktisadi sektörleri ele almaktadır. Özel iktisat politikalarına ilişkin örnekleri;

- Tarım
- Sanayi
- Kent Ulaşımı
- Ulaştırma

şeklinde sıralamak mümkündür.

Genel ve özel iktisat politikaları, içinde bulunan vaziyete göre pratik ya da teorik iktisat politikası şeklinde de kendini gösterebilmektedir. Ayrıca, genel veya özel iktisat politikalarından; genel iktisat politikasının incelenmesi durumunda özeline de kapsandığı ileri sürülerek karşı koyulabilir.

Örneğin, gümrük duvarlarının kaldırılmasıyla birlikte yabancı sanayi ve tarım ürünlerinin ülkeye giriş yaptığını varsayalım. Bu kapsamda ülke içerisindeki ürünlerin artması sebebiyle ürün fiyatlarının düştüğü gözlemlenir. Girişimciler ise sertleşen rekabet ortamında üretim faktörlerinden daha ucuz olanını tercih ederek üretim maliyetlerini düşürmeye çalıştığı görülür. Genel olarak değerlendirildiğinde, genel ekonomi açısından olumludur. Tarım sektörüne ilişkin incelemeler tarım ürünlerinde fiyatların düştüğünü, ancak sanayi sektörüyle kıyaslama yapıldığında tarım sektörünün yetersiz kredi olanaklarına sahip olması, sermaye yapısının güçsüz olması, ilgili sektörün rasyonelliği önünde bir engel oluşturduğu görülmektedir. Bu durumda, devletin dış ticaretin serbestleşmesi gibi faydalı girişimlerinin ya tarımsal ürünlerin ithalatını önlemesiyle ya da tarıma ilişkin kredi politikalarıyla ilgili sektörün rasyonelleşmesi gerekecektir (Han,2006;66).

7.4. Heterodoks ve Ortodoks Politikaları

İktisat politikaları uygulamaları yaklaşım olarak 2'ye ayrılmaktadır. Bunları;

- Ortodoks politikalar
- Heterodoks politikalar

olmak üzere 2'ye ayırmak mümkündür (Eğilmez: 2013).

Yunancada “doğru” ve “inanç” sözcüklerinin birleşiminden meydana gelen ve “doğru inanç” anlamına gelen bir kavramdır. İktisat alanında geleneksel teorilere bağlılık gösteren yaklaşımlara Ortodoks ekonomi adı verilirken; uygulanan iktisat politikalarına da “Ortodoks iktisat politikası” denilmektedir. Maliye politikası kapsamında uygulanan Ortodoks iktisat politikaları; vergi, harcamalar, borçlanma ve diğer politikalar kapsamında teşvik ve denetleme politikalarıdır. Dış ticaret bağlamında uygulanan Ortodoks iktisat politikaları, ihracat ve ithalat politikalarıdır. Son olarak para politikasına ilişkin uygulanabilecek Ortodoks politikaları ise dolaysız, dolaylı para politikası araçları ile kur politikalarıdır.

Heterodoks ekonomi, klasik politik ekonomi veya neoklasik ekonomi gibi sosyal tedarik sürecini açıklamayı amaçlayan belirli bir grup çağdaş teoriyi, teorilere dayalı ekonomik politika önerilerini, teori ve uygulamalı bilimsel çalışmalarla ilgilenen bir ekonomistler topluluğunu ifade eden özel bir terimdir. Dolayısıyla heterodoks ekonomi olumsuz, muhalif terimlerle ya da ana akım ekonomiyle ikili olarak değil; pozitif bir alternatif olarak tanımlanmaktadır. Heterodoks iktisadın entelektüel kökleri Post Keynesyen-Srafçı, Marksist, radikal, kurumsal, evrimci, sosyal, feminist ve ekolojik iktisadın heterodoks geleneklerinde yer alır. Bunların tümü ise ulusların zenginliğine, birikimine, adaletine ve toplumsal ilişkilerine vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla bilimsel araştırma alanı olarak heterodoks iktisat, toplumun yinelenen ihtiyaçlarını

karşılama ve faaliyetlerine katılanların refahını arttırmak için toplumun ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetlerin akışını sağlayan tarihsel süreçteki değişiklikleri açıklamak, önermek ve savunmakla ilgilenir. Kısacası, heterodoks iktisat sosyal tedarik sürecinin tarihsel bir bilimidir (Lee, 2012: 340).

Heterodoks politikalarının uygulamada en fazla kullanılmış olanı gelirler politikasıdır. İlgili politika üretim faktörlerinin belirli gelirlerinin ya da fiyatlarının veya faizlerin dondurulması şeklinde uygulanmaktadır. Diğer heterodoks politika ise döviz kuru sabitlemedir. Hiperenflasyon dönemlerinde, döviz kuru ile enflasyon arasında bir döngü meydana gelir. Örneğin; Latin Amerika'da bu döngü meydana geldiğinde bunu kırabilmek için artan fiyatlardan birini dondurarak fiyatların artacağına ilişkin beklentiler kırılmaya çalışılmıştır. Dövizin sabitlenip yalnızca döviz alımı karşılığında para basması ya da yalnızca döviz satışlarıyla piyasadan para çekmesi kuralı getirilmiştir (Eğilmez ve Kumcu).

8. EKONOMİ POLİTKASI UYGULAMASINDA ROL ALAN ULUSAL VE ULUSLARARASI KURUMLAR

Uluslararası kuruluşlar hükümetler arası kuruluşları kapsamaktadır. Bu kuruluşlar devletlerarasında oluşturulmaktadır. Kuruluşlar arasındaki işleyiş hukuk kurallarına bağlılık göstermektedir. Uluslararası kuruluşlar soyut amaçtan öte üye kuruluşların ekonomik gücüyle birlikte politik güçlerini de göstermektedir. Ekonomik politikalar kapsamında uluslararası kuruluşları;

1. Uluslararası Para Fonu (IMF)
2. Dünya Bankası (WB)
3. Dünya Ticaret Örgütü (WTO)
4. İktisadi İş birliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD)
5. Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC)
6. Avrupa Serbest Ticaret Birliği (EFTA)
7. Ekonomik İş Birliği Teşkilatı (ECO)
8. Avrupa Birliği (AB)

şeklinde sıralamak mümkündür (Karataş ve Vatansever:2001).

Ekonomi kapsamında yer alan ulusal kuruluşları ise;

1. Hazine ve Maliye Bakanlığı
2. Merkez Bankası (TCMB)
3. Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu (BDDK)
4. Sermaye Piyasası Kurulu (SPK)
5. Ticaret Bakanlığı

şeklinde sıralamak mümkündür.

SONUÇ

Hükümet tarafından belirlenen ekonomik ve sosyal amaçların gerçekleştirilebilmesi için ilgili ekonomik değişkenlere müdahale edilmesine iktisat politikası denilmektedir. Ülkeler farklı zaman aralıklarıyla farklı iktisat politikaları izlemektedir. Örneğin; Türkiye 1923-1938 dönemlerinin birinci ve ikinci periyotlarında dahi farklı iktisat politikaları izlemiştir. İlgili dönemin ilk evresinde özel sektör; ikinci evresinde ise devletçilik ağırlıklı politikalar uygulanmıştır. Genel olarak değerlendirildiğinde ise karma politikanın uygulandığını söylemek mümkündür.

İktisat politikaları makro ve mikro iktisat politikaları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Makro politikaları, makro değişkenleri orantılı ölçüde etkilemektedir. Mikro politikalar ise ekonomik sorunlara firma bazında bakarak politikalar geliştirmeye çalışmaktadır.

İktisat politikalarının üç alt dalı bulunmaktadır. Bunları: maliye, para ve gelirler politikası şeklinde sıralamak mümkündür.

İktisat politikalarının amaçlarına ilişkin olarak Friedman(1968) üç amaç üzerinde durmuştur. Bu amaçlar: tam istihdam, büyüme ve fiyat istikrarıdır. Ancak bu amaçları daha da artırmak mümkündür. Örneğin üretimin artırılması, ödemeler dengesinin düzeltilmesi, gelir dağılımının adilleştirilmesi, servet dağılımının düzeltilmesi, ekonomideki kaynakların etkin bir şekilde dağıtılması iktisat politikalarının amaçları içerisinde yer almaktadır. Çalışma içeriğinde tüm amaçlar içerisinde en çok kabul görenler üzerinde durularak açıklamalar yapılmıştır. Bu kapsamda açıklanan iktisat politikası amaçları: tam istihdam, büyüme, fiyat istikrarı, gelir dağılımında adalet ve dış dengenin sağlanmasıdır.

İktisat politikasının amaçlarına ulaşmak için belirli araçları kullanması gerekmektedir. İktisat politikalarının amaçları için kullandığı en temel araçlar: maliye politikası, gelirler politikası, para politikası, kurlar politikası ve dış ticaret politikası araçlarıdır.

Merkez Bankasının en önemli para politikası araçları: Açık Piyasa İşlemler, zorunlu karşılıklar oranı, reeskont politikasıdır. Açık piyasa işlemlerinde Merkez Bankaları likidite yönetimlerini gerçekleştirmektedir. Likiditeye ilişkin bir sıkışıklığın olması durumunda Merkez Bankası repo işlemini gerçekleştirmektedir. Ancak tersi bir durumda ise ters repo işlemi uygulanmaktadır. Merkez Bankası reeskont oranlarını da değiştirerek piyasaya müdahalede bulunmaktadır. Bu oran değişiklikleri de kredi yoluyla piyasayı etkilemektedir. Zorunlu karşılık oranları ise piyasadaki para arzlarını etkilemede kullanılan bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Maliye politikası araçları; ekonomiyi canlandırmak ve toplam talebi arttırmak için kullanılmaktadır. Bu araçları kamu harcamaları ve gelirleri, borçlanması ve bütçesi olarak sınıflandırmak mümkündür. Kamu harcamaları; büyüme,

gelir, fiyat istikrarı üzerinde dolaylı ve dolaysız etkilerde bulunmaktadır. Kamu gelirlerinin en temel ögesini ise vergiler oluşturmaktadır. Özellikle ekonomik kapsamda dengesizliklerin yaşandığı zamanlarda vergiler en temel araç olarak kullanılmaktadır. Kamu borçlanması ise iç ve dış borçlanmalar şeklinde gerçekleştirilerek ekonomiyi etkilemektedir. Kamu bütçesi: kamu gelir ve harcamalarındaki duruma göre üç farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bunlar: bütçe fazlası, bütçe açığı ve denk bütçedir. Bütçe fazlalığı yaşanması durumunda satın alma gücü piyasaya döndürülmeye, tersi durumda bütçe açığı yaşanıyor iken ise satın alma gücü piyasadan çekilmeye çalışılacaktır.

Gelirler politikası gelirleri doğrudan doğruya etkileyen politikalarlardır. Kanuni ve yumuşak gelirler politikası olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Kanuni gelirler politikası: ücret ve fiyatların dondurulması, vergilendirme gibi unsurlardan oluşmaktadır. Yumuşak gelirler politikasında devletin herhangi bir müdahalesi bulunmamakta ya da sınırlı miktarlarda müdahalede bulunmaktadır.

Kurlar politikasında hükümetler dış ödeme dengelerini etkilemek amacıyla döviz kuruna ilişkin tedbirler almaktadır.

Dış ticaret politikası ülkelerin dış alemlerle yürüttüğü ekonomik ilişkileri düzenlemeye yönelik politikalarlardır. Bu kapsamda mal, hizmet, emek ve sermaye ticaretlerine ilişkin ekonomik ilişkiler dikkate alınmaktadır. Dış ticaret politikalarının temel amaçları ödemeler bilançosunda dengeyi ve döviz kurunda istikrarı sağlamaktır. Bu kapsamda kullanılan araçlar ticaret politikası, döviz piyasalarına müdahale ve yabancı sermayeye yönelik düzenlemelerdir. Ticaret politikalarından gümrük tarifeleri dış ticareti iyileştirmede önemli bir araç görevini üstlenmektedir. Diğer önemli bir araç ise kotalardır. Kotalar, ithalatı sınırlandırarak yerli sanayiye dış rekabetten korurken; diğer taraftan da ödemeler bilançosunu iyileştirmektedir. İhracat teşvikleri de ticaret politikalarının araçlarından birisini oluşturmaktadır. İhracat teşvikte kullanılan destekleri ise marka tanıtımı, yurtdışında ofis veya mağaza açmak, araştırma ve geliştirme harcamalarına ilişkin yardımlar vb. şeklinde sıralamak mümkündür.

Hükümetin uyguladığı politikaların rasyonel olabilmesi için kullanılacak araçların birbiriyle uyumlu olması gerekmektedir. Bir amacın gerçekleştirilmesi maksadıyla kullanılan bir araç diğer bir amacın gerçekleştirilmesini önliyorsa amaçlar çatışmasının varlığından bahsetmek mümkündür. Diğer taraftan amaçların ve kullanılacak araçların da birbirini tamamlaması önem arz etmektedir. Dolayısıyla amaç ve araçları birbirinden bağımsız olarak düşünmek mümkün değildir. Belirlenen amaçların doğru yöntemlerle ve ölçüde kullanılması hedeflere ulaşmada yardımcı olacaktır. Hedeflenen ekonomik durumlara ulaşmak için kullanılacak araçların ne gibi sonuçlara yol açacağını bilmek de hedeflere ulaşmada önemli bir noktayı oluşturmaktadır. Ekonomik büyümenin hedeflenmesi durumunda gevşek para ve maliye politikası araçları

kullanılmalıdır. Bu politikaların uygulanması istihdam artışı ve ithalat artışı gibi sonuçlara yol açabilmektedir. Enflasyonla mücadele kapsamında uygulanacak daraltıcı para politikaları cari açığın ve ithalatın düşmesine sebebiyet verebilecektir. Gelir dağılımını sağlamak amaç olarak belirlendiğinde maliye politikası önlemleri bir araç olarak kullanılabilir. Bunun sonucunda dolaysız vergilerin yükselmesi ve vergi denetimlerinin yaygınlaştırılması uygulamaları ortaya çıkabilir. İşsizlikle mücadelede uygulanacak gevşek para ve maliye politikası araçları istihdam ve talep artışına yol açabilecektir.

Ekonomide var olan problemlerin çözülmesinde amaçlara ulaşabilmek için içinde bulunulan ekonomik durumun ayrıntılı bir şekilde incelenmesi gerekecektir. Bunlarla birlikte amaç ve araç dengesinin tutturulması da politikaların başarıya ulaşmasında önem arz etmektedir. Bir ekonomi politikasının belirlenip uygulama aşamasına gelmek için belirli başlı aşamalardan geçilmesi gerekmektedir. İlk olarak içinde bulunulan durum ayrıntılı bir şekilde incelenmelidir. Bununla birlikte içinde bulunulan duruma dışarıdan herhangi bir müdahale yapılmadığında uzun vadede geleceği nokta ile amaçlanan durumların karşılaştırılması gerekmektedir. Ardından amaç-araç dengesinin karşılaştırılması ve bu dengenin sağlanabilmesi için en doğru politikanın seçilerek uygulamaya geçilmesi gerekir.

İktisat politikası çok yönlü çeşitlilik göstermektedir. Çalışmanın içeriğinde ise kantitatif ve kalitatif iktisat politikaları, bilimsel (teorik) ve pratik iktisat politikaları ile genel ve özel iktisat politikalarına değinilmiştir. Kantitatif iktisat politikası, ekonominin istikrarlığının sağlanabilmesi için kullanılan nicel araçların değiştirilmesi doğrultusunda kullanılan bir politikadır. Kurumlar vergisine ilişkin yapılan yüzdeleri değiştirmek, faiz oranlarını düşürmek ya da yükseltmek bu politikanın örneklerini teşkil etmektedir. Kalitatif iktisat kantitatiften farklı olarak niteliksel anlamda değişimleri ifade etmektedir. Yani bir politika aracının kullanılmasını esas alan bir politikadır.

Pratik iktisat politikası, iktisat politikalarına ilişkin uygulamaları kapsamaktadır. Bilimsel ekonomi politikaları ile pratik iktisat politikaları arasında sıkı bir ilişki söz konusudur. Çünkü pratik iktisatın konusu olan herhangi bir olay aynı zamanda bilimsel ekonominin de konusunu oluşturabilmektedir. Bilimsel ekonomi politikaları başlı başına rasyonel bir olgu olmasıyla birlikte pratik ekonomi politikalarını da rasyonelleştirdiği söylenebilir.

Genel iktisat politikalar “tüm ekonomiyi” ilgilendiren amaç ve önlemleri içermektedir. Tam istihdam, fiyat istikrarı, ekonomik büyüme ve dış ekonomik denge genel iktisat politikalarının örneklerini oluşturmaktadır. Özel iktisat politikaları ise tarım, sanayi, ulaşım ve ulaştırma gibi özel bir kısım iktisadi sektörleri ele almaktadır.

İktisat politikaları yaklaşım olarak ikiye ayrılmaktadır. Bunları heterodoks ve ortadoks politikalar oluşturmaktadır. Ortadoks politikalar, geleneksel teorilere bağlılık gösteren yaklaşımları ifade etmektedir. Maliye, dış ticaret, para politikalarına uygulanan iktisat politikaları oldukça çeşitlidir. Maliye kapsamında uygulanan ortodoks politikalarını vergi, borçlanma ve diğer politikalar kapsamında teşvik ve destekleme politikaları oluşturmaktadır. Dış ticaret kapsamında uygulanan ortodoks politikalarını ise ithalat ve ihracat politikaları olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. İhracat politikalarını iadeler, primler vs. örneklendirilirken; ithalat politikalarını, gümrük tarifeleri, kota vb. olarak örneklendirmek mümkündür. Para politikasına ilişkin ortodoks iktisat politikaları ise dolaysız ve dolaylı para politikaları olarak sınıflandırılabilir.

Heterodoks politikalar ise sosyal tedarik sürecini açıklamayı amaçlayan çağdaş bir teori olarak ifade etmek mümkündür. Dolayısıyla heterodoks politikaları pozitif bir alternatif olarak tanımlanabilir. Heterodoks politikalarının uygulamada en fazla kullanmış olduğu politika “gelirler politikasıdır”. İlgili politikaya ilişkin uygulamaları; ücretlerin, fiyatların dondurulması vs. olarak örneklendirmek mümkündür. Dış ticarete genel kabul dışı uygulamalar ise damping ve tarif dışı engeller olarak sınıflandırmak mümkündür.

Ekonomi politikalarının uygulanmasında ulusal ve uluslararası olmak üzere oldukça fazla sayıda kurum bulunmaktadır. Ekonomi politikası kapsamında ulusal kurumları, Hazine ve Maliye Bakanlığı, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme kurumu, Sermaye Piyasası Kurumu ve Ticaret Bakanlığı vb. şeklinde sıralamak mümkündür. Uluslararası para fonu, Avrupa Birliği, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü, Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü, Ekonomik İş birliği vb. ekonomik politikalar kapsamında uluslararası kuruluşları oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akyıldız, H., Eroğlu, Ö. (2004). Türkiye Cumhuriyeti dönemi uygulanan iktisat politikaları. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(1).
- Alkin, K. (1993). E Enflasyon, İktisat Politikaları, Enflasyonist Ortamda Yakın Donem İktisat Politikaları. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Alzyadat, J. A., & Al-Nsour, I. A. (2021). The fiscal policy instruments and the economic prosperity in Jordan. The Journal of Asian Finance, Economics and Business, 8(1), 113-122.
- Arıca, F. (2014). Türkiye'nin dış ticaret potansiyelinin genişletilmiş Linder Hipotezi çerçevesinde değerlendirilmesi: bir panel data analizi. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Avcı, İ., & Çengel, Ö. (2018). İhracata Yönelik Uygulanan Teşviklerin Etkinliği: Tekstil Sektöründe Bir Uygulama. The Journal of International Scientific Researches, 3(2), 157-178.
- Bingöl, N. (2019). Politik konjonktür Teorileri çerçevesinde Türkiye'De Genel seçim dönemlerinde Gelirler politikası uygulamaları (1987-2018) (Doctoral dissertation, Marmara Üniversitesi (Turkey)).
- Birinci, Y. (1989). Enflasyon, para politikası ve stratejileri. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 47(1-4).
- Bozgeyik, Y. (2013). Bir İktisat Politikası Aracı Olarak Mali Kural: Türkiye Ve Diğer Seçilmiş Oecd Ülkeleri Örneği.
- Bozgeyik, Y. (2013). Bir İktisat Politikası Aracı Olarak Mali Kural: Türkiye Ve Diğer Seçilmiş Oecd Ülkeleri Örneği. Doktora Tezi. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bozkurt, O. (2020). Uluslararası Ticarete Tarife Dışı Engellerin Önemi ve Dış Ticarete Etkileri: Otomotiv Ana ve Yan Sanayii Sektörü Üzerine Bir Araştırma. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çakar, A. A. (2016). Gelişmekte Olan Ülkelerin İktisat Politikası Amaçları: Türkiye Örneği. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelik, M. (2008). Para Politikası Stratejisi Olarak Enflasyon Hedeflemesi: Türkiye Örneği (Doctoral dissertation, Marmara Üniversitesi (Turkey)).
- Çiftçi, F. (2021). Türkiye'nin İktisat ve Turizm Politikaları İlişkisi. Doktora Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Demircioğlu, M. (2009). Döviz kuru politikaları ve dış ticaret 1980 sonrası Türkiye örneği (Doctoral dissertation, DEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü).
- Durman, M., Koyuncu, C., & Önder, A. G. H. (2007). İhracat Teşviklerinden Yararlanmayı Etkileyen Faktörler (Kütahya Merkez İlçede Bir Uygulama. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12(2), 121-134.
- Eğilmez, M., Kumcu, E. Ekonomi Politikası. Remzi Yayınevi.
- Erkan, H. (2022). Ekonomi politikasının temelleri. İzmir: İzmir Akademi Derneği.
- Genç Tüsun, M. (2021). Maliye politikasının gelir dağılımına etkisi: OECD ülkeleri üzerine bir araştırma (Master's thesis, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi).
- Göker, Z., & Kutlu, D. (2013). Tam İstihdamın Sağlanmasında Maliye Politikasının Rolü Ve Postkeynesyen Çözüm Önerileri. Akdeniz İİBF Dergisi, 13(26), 103-119.
- Han, E. (2006). İktisada Giriş 1. Ankara: Nobel Yayınları.
- Karaca, Ç. 2021. Kamu Maliyesi. Bursa: Ekin Yayınevi
- Karataş, M., & Vatansever, N. (2001). Uluslararası Ekonomik ve Mali Kuruluşlar. Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (3), 35-60.
- Kemeç, A., & Köseahyaoglu, L., (2015). J eğrisi analizi ve Türkiye üzerine bir uygulama. Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 1(2), 1-29.

- Kubar, Y., & Çoban, H. (2021). Makroekonomik Değişkenlerin Döviz Kuru Değişmelerine Etkisi: Bir Panel Veri Analizi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 13(24), 189-206.
- Lee, F. S. (2012). Heterodox economics and its critics. *Review of Political Economy*, 24(2), 337-351.
- Mehar, M. A. (2022). Role of monetary policy in economic growth and development: from theory to empirical evidences. *Asian Journal of Economics and Banking*, (ahead-of-print).
- Özatay, F., (2018). *Parasal İktisat Kuram ve Politika*, 5. Baskı, Ankara: Efil Yayınevi.
- Özçelebi, O. (2009). Türkiye’de iktisat politikalarının hedefleri ve optimal politikanın belirlenmesi 1990-2006 dönemi. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Rodoplu, H. (1998). Atatürk dönemi Türkiye ekonomisi: Ekonomi politikası ve uygulamalar (Master’s thesis, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Silvia, J., & Iqbal, A. (2011). Monetary policy, fiscal policy, and confidence. *International Journal of Economics and Finance*, 3(4), 22-35.
- Snowdon, B., & Vane, H. R. (2015). *Modern makroekonomi temelleri, gelişimi ve bugünü*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Songür, B. (2019). Atatürk Dönemi ekonomi politikalarının Türkiye ekonomisine etkileri (Master’s thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü). , Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şahin, G. (2021). İktisadi Doktrinlere Göre İktisat Politikası Önerileri Kuram & Uygulama (pp.127-170), Çanakkale: Paradigma Akademi
- Türk, A., & Şahin, S. (2018). Türkiye’de Cari Açık Sorunu Ve Çözmeye Yönelik Bir Model Örneği. *Atlas Journal*, 4(8), 149-163.
- Uçkan, B. (1999). Gelirler Politikası ve Sosyal Diyalog. *Çimento İşveren Dergisi*, 13(1), 18.
- Yavuzarslan, N. (2011). *Finansal İstikrar ve Zorunlu Karşılıklar*. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- Yıldırım, K., Karaman, D., Taşdemir, M. (2010). *Makroekonomi*. (9.Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

URL-1: fiyat_istikrar.pdf (tcmb.gov.tr)

URL-2: <https://www.elibrary.imf.org/view/journals/024/1966/001/article-A005-en.xml>

URL-3: <https://www.mahfiegilmez.com/2013/01/ekonomi-politikasnn-baslca-amaclar.html>

İKİNCİ BÖLÜM: İKTİSADİ YAKLAŞIMLAR VE BU YAKLAŞIMLARDA İKTİSAT POLİTİKASI

Onur ÇELİK¹

GİRİŞ

Gerçek yaşamda “ceteris paribus” varsayımının geçerli olmamasına bağlı olarak var olduğunu söyleyebileceğimiz dengesizlikler ve bir dengenin başka bir dengesizliği yaratabilme durumu, güçlü ve çözüme kolay ulaştıran varsayımların üretilmesini ve geçerliliğini zorlaştırmaktadır. Ayrıca ulusal ve ulus üstü seviyede yaşanan sosyal, siyasi ve coğrafi gelişmeler tarih boyunca giderek daha karmaşık yapıya bürünmekte olan iktisadi yapı üzerinde çeşitli etkiler göstermektedir. Ortaya çıkan bu etkiler, dinamik olan bu süreçte olumlu ve olumsuz birçok sonucu beraberinde getirmiştir. Yalnızca ekonomik meselelerle ilgili olmayıp farklı alanlardan yansıyan şok, dalgalanma, savaş, kriz vb. olaylar, ülkelerdeki karar alıcıları pek çok türden ve sayıda politika üretmek zorunda bırakmaktadır.

Genel olarak siyasi kesimin karar vericisi olduğu politikalar, iktisadi yapı dikkate alındığında ekonomistlerin fikirleri çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Elbette ki başta siyaset olmak üzere birçok faktörün bu politika kararlarında önem arz ettiği yadsınamaz bir gerçektir ancak refahı artırma noktasında ekonomik göstergelerini öncelikli önemsendiği kabul edilebilir. Bu noktada, Dünya üzerinde meydana gelen olaylar, bunların birçok bilim alanı ile olan ilişkileri ve sonrasında tecrübe edilen olumlu/olumsuz durumlar, ekonomiler için iyileştirmeyi veya çözümü amaçlayan politikaların belirgin bir konu/alan olarak ilgili yazında yer almasına varan süreci başlatmış ve hızlandırmıştır. Bilhassa 20. ve 21. yüzyılda yaşanan dönüşümlerin yüksek hızı, dünyanın birbirleriyle olan eş bütünleşmeleri ve ikili ilişkilerin yarattığı bağımlılıklar politika hususunda birden fazla olan yaklaşımların önem atfedilen belirleyicileri olmuştur. Üstelik bölgelerin ve ülkelerin farklı dinamiklere ve özelliklere sahip

¹ Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İ.İ.S.B.F., Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, onucelik@gelisim.edu.tr, 0000-0002-5990-6128.

olduğu da dikkate alındığında, farklı politika önerilerinin farklı dönemlerde popüler veya köhne olması, sıklıkla yaşanan bir durum haline gelmiştir.

İktisadi yaklaşımlar dikkate alındığında 18. yüzyıldan itibaren çok sayıda farklı düşüncenin ortaya çıktığı bilinmektedir. Her ne kadar bu yüzyıl öncesinde bazı doktrinlere rastlansa da teori halini almış bilimsel ifadeler bu yüzyıl ve sonrasında hayat bulmuştur. Bahsedilen her iktisadi düşünce aynı zamanda yeni bir politika önerisini de temsil etmektedir. İktisat biliminin erken dönemi ve aynı zamanda doğuşu anlamına gelen Klasik yaklaşımdan günümüzdeki modern teorilere kadar birçok düşünce olaylara farklı açılardan bakarak politika önerilerini insanlığın hizmetine sunmuştur. Savaş, kriz, teknolojik ilerleme, kaynak dağılımı ve sermaye birikim süreçleri başta olmak üzere çok sayıda kavram bu politika önerilerinin dayandığı incelemelerde yer almıştır. Sonuç olarak çok sayıda tarihsel dönüştürmenin (1929 Krizi, 1970'ler ve 1980 sonrası oluşan yapının) fikirlere paralel olarak iktisat politikalarını yönlendirdiği söylenebilir. 1914 yılındaki 1. Dünya savaşı 1929 Krizine kaynaklık eden süreci nasıl başlattıysa, 1929 Krizi de Keynes'i ve makroekonomiyi yaratmıştır. Ayrıca 1970'li yıllardaki siyasi krizin meydana getirdiği şoklar Monetarist (Parasalıcı) İktisat yaklaşımını insanoğlunun hayatına dâhil etmiştir. Sonuç olarak politikasızlıkla başlayan iktisat bilimi politikayı hayati düzeyde önemseyen bir alan haline dönüşmüş ve içerdiği varsayımlarını bu politikalarla ilişkilendirmiştir.

Bu çalışmada, iktisat biliminde yer bulmuş ve ön plana çıkabilmiş olan iktisadi yaklaşımların iktisat politikalarının neler olduğunu teorik olarak analiz etmektir. Bahsedilenler Klasik (Liberal) İktisat, Keynesyen İktisat ve Monetarist İktisat yaklaşımlarıdır. Bu amaç kapsamında öncelikle iktisat politikasının neyi ifade ettiği, avantajları ve dinamikleri ardından iktisadi yaklaşımların iktisat literatürüne ne tür yenilikler getirdiği ve bu yaklaşımlarda yer alan iktisat politikası önerilerinin neler olduğu tartışılacaktır. Bir başka ifadeyle tündengelem yönteminin tercih edildiği çalışmada, -ayrıca- ilgili yaklaşımların politika önerilerine dair karşılaştırmalar yapılacak ve değişen dünya/güncel gelişmeler açısından değerlendirmeler aktarılacaktır. Son olarak bu çalışmanın sınırlılığı noktasında, iktisat literatüründe yer alan tüm iktisadi yaklaşımların bu çalışmada yer almayacağı gösterilebilir. Araştırma kapsamında çok sayıda olan tüm yaklaşımların açıklanması yerine, dünya refahı açısından büyük değişimlerin öncüsü olan iktisadi düşünceler ele alınacaktır.

1. İKTİSADİ DÜŞÜNCELER VE İKTİSAT POLİTİKASI

İktisat, genç bir bilim dalı olarak yaklaşık 250 yıllık bir dönemi kapsamaktadır. Bu alanla ilgili ortak fikir, iktisadi bilgilerin bir disiplin olarak düzenli ve tutarlı hale gelişi ve çözümlenmeye başlaması Klasik İktisat yaklaşımının kurucusu olarak tanınan iktisatçı Adam Smith ve O'nun ünlü eseri Milletlerin Zenginliği

ile oluşmuştur (Tomanbay, 2019: 33). Esasen iktisadi yaklaşımlar içerisinde iktisat politikasının ilk uygulamaları için Merkantilist yaklaşımdan bahsetmek de gerekmektedir.

Merkantilizm, 16. Yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla ortaya çıkan ve 17. Yüzyıla gelindiğinde yoğun bir şekilde uygulanan iktisat politikasına verilen addır. İlk kez zenginlik ve kâr hususunda hedefini açıkça dile getirerek devletin ekonomi üzerindeki gücü vasıtasıyla bunları meşru hale getiren Merkantilist yaklaşım, ekonomik düzende yoğun bir müdahaleciliği temsil etmektedir. Ekonomi politikası açısından bakıldığında Merkantilizm, sömürgecilik vasıtasıyla gelen ticari kazanç ve zenginlik için gerekli olan koşulların devamını sağlama çabası olarak tanımlanabilir. Ticari kapitalizmin varlığını mümkün ve devamlı kılan sömürgecilik düzenini, Merkantilist yaklaşımın temsil ettiği iktisat politikaları içerisinde değerlendirmek mümkündür (Gençoğlu, 2013: 81).

Tanım olarak iktisat politikası, mevcut periyod içerisindeki iktisadi ve sosyal koşulları göz önünde bulundurarak belirli bir amaca yönelik olarak çeşitli araçların kullanılmasıdır. Ayrıca ekonomik hedefler çerçevesinde devletin ve devlete ait kurumların ekonomiyi yönlendirmesiyle ilgili etkileri temsil etmektedir. İktisat politikasının i. iç ekonomik denge ve istikrar, ii. ulus üstü düzeyde denge ve istikrar ve iii. ekonomik büyüme ve kalkınma süreçlerini başarıyla yürütmeyi amaçlamaktadır. İktisat politikaları genel olarak makro ve mikro olarak iki gruba ayrılabilir. Mikro düzeydeki iktisat politikaları, firma veya işletme düzeyinde fiyat ve gelir uygulamaları ve ekonomik sorunlara mikro ölçekte çözüm üretme çabası olarak tanımlanabilir (Özçelebi, 2009: 6).

Bir ekonomideki büyümeyi hızlandırmak, işsizlik ve enflasyon düzeylerindeki dalgalanmaları kontrol altına almak amacıyla uygulanan politikalara makro iktisat politikası adı verilmektedir. Makro düzeyde iktisat politikaları genel olarak talep yönlü ve arz yönlü iktisat politikası olarak altında değerlendirilmektedir. Arz ve talep yönlü iktisat politikaları, maliye ve para politikasını iki temel araç olarak kullanmaktadır. Para ve maliye politikalarını araç olarak kullanan yaklaşıma muhafazakâr (ortodoks) ekonomi politikası adı verilmektedir. Ayrıca maliye ve para politikası araçlarının yanı sıra ücret ve faiz haddi ile döviz kuru gibi değişkenlerin değerlerine ayarlama yapan yaklaşıma aykırı iktisat (heterodoks) iktisat politikası adı verilmektedir. Bu iki politika türünün ortak noktası olarak ilgili yaklaşımlarda maliye politikası, kamu harcamalarının ve vergi oranlarının para politikasına bağlı olarak piyasadaki para miktarının değiştirilmesiyle düzenlenmesidir (Ünsal, 2009: 21-22).

1.1. Klasik İktisat Düşüncesinde İktisat Politikaları

Adam Smith'in Ulusların Zenginliği isimli eserine dayanan Klasik İktisat düşüncesi, birey, devlet, piyasa ve fiyat kavramları arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır. Klasik yaklaşıma göre bireyler kendi çıkarlarını en üst

düze çıkaran kararlar almaktadır. Devlet, bireylerin girişimini engelleyecek davranışlarda bulunmamalıdır. Çünkü bireyler kendisi için kârlı olacak süreçleri gerçekleştirirken toplumun da faydasına olacak işler ortaya koymaktadır. Bunun sonucunda ortaya çıkan düzende görünmez bir el piyasayı düzenleyecektir. Bahsedilen görünmez elin piyasadaki somut karşılığı fiyat mekanizmasıdır ve ekonomik süreçlerde düzen, fiyat mekanizmasıyla birlikte yaratılmaktadır. Devletin bu amaçla ekonomiye müdahale etmesine gerek bulunmamaktadır (Seyidoğlu, 2003: 15,16).

Klasik İktisat yaklaşımının kendinden önceki, yoğun devlet müdahaleciliğine dayanan ve sömürgeciliğe sebebiyet veren Merkantilist yaklaşıma tepki olarak doğduğu söylenebilir. Çünkü Merkantilist yaklaşımdaki yoğun müdahaleler gelişme evresinde olan tüccar ve sanayicilerin faaliyetlerine de zarar vermekteydi (Biol, 2013: 96-97)

Klasik iktisat politikasında ekonomi ile ilgili karar aşamalarında piyasanın kendi işleyişine göre oluşacak fiyatların tek yol gösterici olması önerilmektedir. Mal ve hizmetler için meydana gelecek fiyatlar tüm ekonomik süreçlerde benzer şekilde gerçekleşmelidir. Böylece fiyatlar, tüketim, yatırım, bölüşüm ve yeniden üretim kararlarını belirleyecek ve tüketiciler ekonomik davranışlarını fiyat düzeyine kıyasla düzenleyerek en faydalı veya en üst düzey gelir ön gördükleri işlere yönelecektir. Piyasa meydana gelecek olan dengesizlikler uzun dönemde piyasa dinamikleri tarafından ortadan kaldırılacaktır (Erdut, 2004: 11,12).

Liberal iktisat politikalarının oluşum süreçlerinin şu unsurlardan meydana geldiği görülmektedir:

a. Ulusal Ekonominin Dışa Açılması: Küreselleşmenin beraberinde getirdiği uyum programları uygulanmalıdır. Bu süreçte birinci aşamada (istikrar) kamu harcamalarının kısılması ve kamu istihdamının azalması amaçlanmaktadır. İkinci aşamada ise üretim, kaynakların tahsisi ve talep yapısını dönüştürerek iktisadi büyümenin sürdürülmesi ve devlet yerine piyasa aktörlerinin iktisadi faaliyetlerde ön planda yer alması söz konusudur.

b. İşletmelerin Yeniden Yapılandırılması: Fiyat ve kalite rekabetinin yanında hız ve fark rekabeti de dikkate alınmalıdır. Buna göre tüketicinin talep ettiği farklı ürünlerin talebinin çok hızlı yanıtlanması gereklilik arz etmektedir. Böylelikle işletmelerin yeni düzende tüm taşeron değışiklik ve çeşitliliğe uyum sağlaması gerekmektedir.

c. İşgücü Piyasasında Uyum Sağlama: İşgücü piyasasının iki katman haline bölünmesi ifade edilmektedir. Birinci katmanda üretim süreçlerinde yenilik yaratanlar yer almaktadır. İkinci katman ise emek yoğun imalat aşamalarından meydana gelmektedir. İşlerdeki dalgalanmalara karşın işçi işe alımları yapılabilmeli ve yeni işçi alımları için bazı işçiler dışarıda hazır tutulmalıdır.

d. İş İlişkisinin Dönüşümü: İş ilişkisinin dönüşümü çeşitli şekillerde ortaya çıkmaktadır. İş ilişkisinin bireysel yapıya evrilmesi, esnek çalışmanın çeşitli türlerinin gelişimi, iş hukuku mekanizmaları, âdemi merkezileşme eğilim ve sosyal politika konularında kamunun rolünün düşürülmesi ve dahi sıfırlanması durumu ifade edilmektedir (Erdut, 2004: 12-16).

Teorinin gerçek yaşamdaki uygulamalarında görülmüştür ki, Klasik İktisat yaklaşımının ekonomik koşullar dahilinde işsizlik ve dönemsel dalgalanmaların sebebi ile ilgili uzun süre açıklama yapamamış ve sebeplere ilişkin çözüm önerisi ortaya koyamamıştır. Çünkü ekonomideki işsizlik ve dönemsel dengesizlikler, Klasik İktisat yaklaşımına göre sisteme aykırı olan olgulardır. Ancak yaşanan sendikalaşma ve parasal aksamaların ekonomik gerçekler olarak ortaya çıktığını ve bunların beraberinde getirdiği dengesizlikler karşısında yaklaşımın yeterli çözüm önerileri üretmediği görülmüştür (Hiç Birol ve Gencer, 2014: 260).

Genel çerçevede Klasik İktisat yaklaşımının iktisadın bir bilim dalı haline gelmesindeki yeri hayati öneme sahiptir. İşbölümü ve uzmanlaşmadan uluslararası ticaret teorilerine kadar birçok refah artış söylemi Klasik İktisat tarafından oluşturulmuştur. Ancak hızlı bir biçimde değişim gösteren dünya ve bu dünyanın sahip olduğu dinamik yapı nedeniyle birçok iktisadi koşul değişim göstermiştir. Böylece 18. Yüzyılda atılan temellere sahip bir yaklaşım olan Klasik İktisat yaklaşımının varsayımlarının sonsuza kadar geçerli olmadığı görülmüştür.

Pür serbest bırakılmış bir yapının kendiliğinden dengeye gelmeyeceği, devletin artık çeşitli politikalar üretmesi gerektiği ve piyasalardaki eksik veya fazlalıkların yalnızca fiyat mekanizmasıyla çözülemeyeceği görülmüştür. Oysaki Klasik İktisat yaklaşımında politikasız bir yapı önerilmektedir. Başka bir ifadeyle politikasızlığın tek politika olduğu bu yaklaşımın ardından birçok bilim adamı kimi zaman zıt kutup söylemleri ile kimi zamansa revize edici ifadelerle Klasik İktisat yaklaşımını o günlerde çözüm üretmediği sorunlarla ilgilenmeye başlamıştır.

1.2. Keynesyen İktisat Düşüncesinde İktisat Politikaları

1930'lı yıllara gelinceye değin iktisadi sistemlerin temelinde İngiltere'nin kapitalist dünya sistem içerisinde oluşturduğu Klasik Liberal yaklaşıma dayanan bir düzen bulunmaktaydı. Kitlesele üretimin artmasıyla birlikte üretim güçleri sermaye birikim sürecini hızlandırdı. Ancak bu süreçle birlikte tekelleşme eğilimi arttı ve gelirin bölüşümünde ücret aleyhine dönüştüğü gözlemlendi. Mevcut bu problemlerin çözülememesi sonrasında 1929 yılında Amerika Birleşik Devletleri borsasında başlayarak tüm finans çevrelerine yayılan küresel kriz, iflasların artışı, yüksek işsizlik oranlarını ve nihayetinde mükemmel işlediği varsayılan Klasik yaklaşımın J. M. Keynes tarafından sorgulanması durumunu beraberinde getirdi. Keynes, tüketim düşüklüğünü, işsizliği ve yoksulluğu talep

eksikliğine bağlı problemler olarak görmüş ve efektif talebi canlandırarak iktisat politikalarını çözüm önerisi olarak sunmuştur. O'na göre ek talep ve yatırımlar, sermayedeki verimlilik düşüklüğü, yatırım tasarruf açıkları likidite tuzağı vb. durumlar özel sektör tarafından giderilemiyorsa, kamu kesimi maliye politikaları vasıtasıyla ekonomiye müdahale etmelidir (Altıok, 2009: 76).

Keynes, efektif talebin oluşumunda üç fonksiyonu işaret etmektedir: Tüketim fonksiyonu, tasarruf fonksiyonu ve yatırım fonksiyonu. Genel Teori isimli kitabında Keynes, tüketim konusuna ayrıca dikkat çekmiştir. Keynes'e göre tüketim bütün ekonomik faaliyetlerin temel amacıdır (Bayraktar, 2012: 249; Keynes, 1967; 55).

Özetle iktisadi dalgalanmaların geçici bir süreci temsil ettiği, ekonomilerin daima kendi dinamikleri ile dengeye geleceği, dolayısıyla devletin ekonomik kararlarda etkili rol oynamaması gerektiği varsayımı 1929 yılında yaşanan büyük krizin ardından ortaya çıkan ekonomik bunalımı açıklamada yetersiz kalmıştır (Fisunoğlu ve Köksel Tan, 2009: 32). Böylelikle Keynesyen İktisat anlayışın doğuşuna uygun tarihi bir zemin oluşmuş, 1970'li yıllara kadar etkinliğini sürdürecektir olan yeni bir iktisadi yaklaşım iktisat dünyasında kendisini göstermiştir.

Keynesyen yaklaşım sonrasında bir ekonominin çalışma dinamikleri sektör-piyasa kavramları ışığında bir bütün olarak incelenmeye başlanmış ve makro iktisadın temelleri oluşturulmuştur. Serbest piyasa işleyişinin kendiliğinden tam istihdamı sağlamadığı ve bu yaklaşımla emeğin tam kullanımının mümkün olmadığı ifade edilmiştir. Ayrıca kendiliğinden oluşabilecek dengenin ancak tesadüfi olarak ortaya çıkabileceği belirtilmiştir. Keynesyen devrim olarak da ifade edilebilen bu süreç, hükümetlerin işsizlik temelli aktif bir politika uygulaması gerektiğini savunmaktadır (Ünsal, 2009: 33).

Keynesyen iktisat politikalarının temelinde, bir ekonominin aralarında istikrarlı ilişkiler bulunan belirli sayıda ve homojen olan akımlarla (gelir, harcama ve üretim akımları gibi) açıklanabileceği ve böylelikle tüm iktisadi faaliyet ve istihdam seviyesi hakkındaki politika hedeflerine ulaşılacağı fikrinin yer aldığı söylenebilir (Yay, 1985: 77). İktisat politikasının yaratacağı çıktılar ve tam istihdam düzeyine ulaşabilme konusunda Keynesyen politikalarda en etkili yol maliye politikaları olarak görülmüştür. Devlet harcamalarının artırılması, vergilerin düşürülmesi maliye politikalarında kullanılacak uygulamalardır. Keynes'e göre para politikası maliye politikalarına göre nispeten daha az etkindir ve ikinci bir politika aracı olarak kullanılabilir (Biro, 2013: 103).

Keynesyen yaklaşım ve Klasik iktisat anlayışının genel bir karşılaştırılması yapıldığında, Keynes'in Klasik yaklaşımda yanlış bulunduğu ve serbest piyasa mekanizmasına yönelttiği değerlendirmeler şunlardır (Tomanbay, 2017: 11-12):

- Piyasanın temel yapı taşı tam istihdamdır. Keynes'e göre temel yapı taşı tam değil eksik istihdamdır.
- Piyasada rekabete dayalı olan doğal bir düzen ve otomatik bir denge mekanizması bulunmaktadır. Keynes'e göre ekonomiyi tam istihdama getirecek doğal bir yapı yoktur ve hükümetler kısa dönemde sorunların çözümü için politika üretmelidir.
- Para yalnızca bir değişim aracıdır ve ekonomik sonuçlar yaratmayan nötr bir şeydir. Ancak para arzını artırıcı politikalar ekonomide toplam talebi artıracığı için ekonomik düzene etki edici özelliğe sahiptir.

Ayrıca ücret indirimleri ve işsizlik konusunda Keynes'e göre, nakdi ücret indirimleri etkili bir araç değildir. Çünkü bu araç fiyatları da beraberinde düşürmektedir ancak reel ücretler aynı kalmaktadır. Düşen ücret ve fiyatlar para talebini artırmakta ve tahvil alımını teşvik etmektedir. Faizlerin düşmesiyle sonuçlanan süreçte belirli oranda yatırımlar artış gösterir. Ancak likidite tuzağı ve tasarruf dengesizliği varsa faizler düşmemektedir. Böylece Klasik İktisat yaklaşımının esnek ücret varsayımına dayanan açıklamaları Keynes tarafından reddedilmektedir (Bayraktar, 2012: 251).

Eleştirilerin yanı sıra Keynes tarafından yazılan "Genel Teori" adlı eserde Klasik İktisat yaklaşımından ayrılan ve konjonktürel sorunların çözümüne katkı sağlayan bazı noktalar bulunmaktadır. Bunlar (Fisunoğlu ve Köksal Tan, 2009: 35),

- Cari reel gelir ile cari tüketim harcamaları arasında istikrarlı bir ilişkiyi ortaya koyan tüketim fonksiyonu,
- Sermayenin marjinal etkinliği kavramını esas alan yatırım teorisi,
- Paranın miktar teorisine alternatif olarak sunulan likidite tercihi teorisi ve
- Muhtemel fiyat ve ücret katılıklarıdır.

Sosyal devlet yönüyle incelendiğinde, Keynesyen yaklaşımın başlangıçta 1940'lı yılların iyileştirme politikalarında yer aldığı görülmektedir. Hedef grup daha sonra genelleştirilerek sosyal yardım ve hizmetlerin alanı büyütülmüş, sosyal güvenlik konusu kurumsallaştırılarak bireyi esas olan bir anlayışa bürünmüştür. Bireysel refahı önemseyen bu politikaların genişletilmesi devlete biçilen rolün değişimindeki temel nedenlerden birisidir. Devlet, tarihsel açıdan tartışılan bir konu olmasına rağmen biçim değişikliği yaşamış ve artık refah devleti olarak adlandırılmıştır (Süleymanoğlu Dinçer, 2016: 273).

Sonuç itibarıyla Keynesyen iktisat politikalarının kamunun ekonomiye müdahalesini esas alan öneriler sunduğu anlaşılmaktadır. Yaklaşımına göre iktisat politikası para ve maliye politikaları ekseninde oluşturulmalı ve eksik

olan talebin dengeye yönelmesi sağlanmalıdır. Sorunun talep yönlü olduğunu ve yalnızca üretimi en çok hale getirmeye çalışan anlayışın gerçek ekonomik yaşamda pratik bulmadığını belirtmektedir. Böylelikle J. M. Keynes, 1929 Krizi sonrasında meydana gelen ekonomik krize yönelik olarak ekonominin makro düzeydeki yapısına dair temelleri oluşturmuş ve tüm dünyanın kabul ettiği ve Keynes Devrimi dediği dönüşümü insanlığın yararına sunmuştur.

1.3. Monetarist İktisat Düşüncesinde İktisat Politikası

1970'li yıllarda meydana gelen arz şokları karşısında Keynesyen politikalar çözüm üretememiştir. Bu dönemde Monetarist (Parasalıcı) İktisat yaklaşımı makroekonomik düzeyde meydana gelen istikrarsızlığın ve özellikle yüksek enflasyonun temel nedenini para arzındaki kontrolsüz artış olduğunu ileri sürmüştür. Monetarist yaklaşıma göre para arzının merkez bankası tarafından kontrol edilmesi gerekmektedir. Para arzındaki genişleme ekonomik gelişmeye paralel olarak gerçekleşmelidir (Ünal, 2009: 14).

Monetarist İktisat yaklaşımıyla birlikte paranın iktisadi faaliyetlerdeki etkisine dair varsayımlar değişim göstermiştir. Yaklaşımın öncüsü olan Milton Friedman, Keynesyen modelde yer alan para-tahvil-faiz-yatırım ilişkisinin yalnızca para-mal şeklinde gerçekleşebileceğini ve fazla para arzının mal talebini artırabileceğini ifade etmiştir. Friedman daha sonra J. Schwartz ile yapmış olduğu çalışma ile iktisadi dalgalanmalar ve para arzın arasında ana neden ilişkisi olduğunu ampirik olarak kanıtlamışlardır. Friedman'a göre para politikaları maliye politikalarından çok daha etkidir ve merkez bankaları para politikası ile para arzını sabit bir hızla artırmalıdır. Ayrıca Friedman Keynes'in uzun dönem analiz eksikliğine dikkat çekerek, uzun dönemde işsizlik ve enflasyon arasında bir ilişkinin bulunmadığını savunmuştur (Ünsal, 2009: 35-36).

Makro iktisadi denge açısından toplam talebin açıklanmasında, Keynesgil iktisatçıların ilerleyen süreçte Monetaristlere yakınsadığı görülmektedir. Bu iki grup iktisat temsilcisi arasındaki temel ayrım iktisat politikası kapsamında oluşmaktadır. Keynesçi iktisatçılar hassas ayar istikrar politikalarının uygulanmasını savunurken; Monetarist iktisatçılar istikrar politikalarına güvenmemektedir. Monetaristler, genişleyici bir politikanın ne faiz oranını ne de işsizliği azalttığını söyler. Uzun dönemde para politikası etkin değildir ve işsizliğe karşı bir mücadele aracı olamaz. Maliye politikası ise meydana getireceği dışlama etkisi (crowding-out-kamu harcamalarındaki artışın faizleri artırması sebebiyle özel kesim yatırımlarının azalması) nedeniyle etkisizdir. Onlara göre para politikasının amacı para arzının düzenlenmesi olmalıdır (Parasız, 1991: 46).

Milton Friedman, 1980 yılında yayınladığı çalışmasında politika izlencesi ile ilgili şunları işaret etmektedir:

“Sağlam para için bizim kararlı olmamız lazım. Mevcut koşullarda en iyi çözüm; parasal otoritelerin parasal tabanın büyüme oranını sabit bir şekilde arttırmalarına izin veren öneridir. Bu nedenle parasal otoritenin piyasadaki para miktarını belirlenen bir oranda yükseltmesine izin veren bir hukuki düzenleme yapılmalıdır. Bu oran %3 ile 5 arasında olabilir; para hakkında daha fazla bilgi sahibi olundukça daha iyi kurallar bulunmaya devam edilebilir.” (Aktan, 2010: 179,180; Friedman ve Friedman, 1980: 24; Friedman, 1962: 54,55).

Keynes ve Monetarist İktisat yaklaşımlarının ayrıştığı bir diğer nokta Rasyonel Beklentiler Teorisi ile ilgilidir. Bu Teori'nin savunucuları para arzındaki artışın kısılması, yüksek faiz oranlarını ve piyasa mekanizmasına daha yüksek oranda güven duyulmasını önermektedir. Oysaki Keynesyen yaklaşımda artan kamu harcamaları, azaltılmış vergiler önerilmektedir. Monetaristlere göre gelecekle ilgili beklentiler, bugünkü ekonomi koşulları etkileyen bir durumdur. Örneğin, firmalar ve işçiler şimdi ve gelecekle ilgili bir değerlendirme yaptıklarında ve enflasyon beklentilerini yüksek enflasyona göre ayarladıklarında, pazarlıklar yüksek enflasyon doğrultusunda yapılacaktır. Sonuç olarak ödenen yüksek ücretler firmaların fiyatlarını artırmasına ve işçilerin reel ücretlerinin artmamasına neden olacaktır. Sonuç olarak beklentilerin yüksek enflasyon olduğu bir ortamda işçiler ve firmalar daha zengin olmayacak; yalnızca piyasadaki fiyatlar artış gösterecektir (Karaçor, 1999: 145).

1929 Krizi sonrasında dünyanın ekonomik problemlerinin çözümünde ve refahın artırılmasında başarılı olan Keynesyen İktisat yaklaşımını, 1970'li yıllardaki petrol şokları sonrası ortamda ortaya çıkan Monetarist yaklaşım takip etmiştir. Monetarizm, kendinden önceki teorilerin o güne kadar odaklanmadığı ve referans dönemdeki sorunların neden olarak gördüğü konuları kendi varsayımları çerçevesinde açıklamıştır.

Monetarist yaklaşımın politika konusunda asıl odaklandığı kesim para politikası tarafıdır. Etkin bir para politikası ile ekonomideki dengesizliklerin giderilebileceği ve özellikle enflasyon hususunda esas etkili olan faktörün arz edilen para miktarı olduğu görülmektedir. Ayrıca kontrolsüzce genişletilen para politikasının uzun dönemde istihdamı artırmadığı ve etkin olmadığı bu yaklaşımın öne çıkan söylemleri arasındadır. Ancak ekonomik dinamiklerle uyumlu bir para politikasının ekonomik istikrarda etkili olacağı savunulmuştur. Bilhassa o güne kadar analizlerde ön plana çıkmayan ve hem arz hem de talep tarafında yer alan gruplar için önem arz eden beklentilerin yeni değerlendirmelerde yer alması Monetarist yaklaşımın iktisat literatüründe kazandırdığı önemli kavramlardan biridir.

2. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İktisat dünyası içerisinde dönemler itibarıyla ortaya çıkan ve majör problemlerin çözümü noktasında katkılar sağlayan iktisat yaklaşımlarının bir arada tartışıldığı, hakkında genel değerlendirmelerinin yapıldığı ve iktisat politikası konusunda savundukları ana fikirlerin aktarıldığı bu çalışmada, tüm bu konuların teorik bir zeminde tartışma yapılması amaçlanmıştır. Çalışmanın hedefi doğrultusunda iktisadi yaklaşımlar içerisinde en popüler olan Klasik İktisat, Keynesyen İktisat ve Monetarist İktisat karşılaştırmalarla değerlendirilmiştir. Bunların yanı sıra müdahalecilik noktasında Merkantilizm'in iktisat politikası önerileri tartışılmıştır.

Klasik İktisat yaklaşımı için iktisat politikası kapsamında yapılan değerlendirmede, kendinden önceki aşırı müdahaleci anlayışa karşıt olarak (Merkantilizm) piyasa dinamiklerinin çalışmasını öneren bir anlayışla karşılaşılmaktadır. Ekonomik düzen içerisinde dengenin bir ütopya olmadığı ve piyasa aktörleri tarafından çeşitli mekanizmalarla –fiyat gibi- bunun gerçekleşebileceği ifade edilmiştir. Klasik İktisat yaklaşımına göre ekonomik faaliyetler üzerinde herhangi bir politika üretmeye gerek yoktur. Piyasadaki kıtlık veya fazlalık gerek mal ve hizmet piyasasında gerekse emek piyasasında kendiliğinden ortadan kalkacaktır.

Keynesyen İktisat yaklaşımı ise politikanın gerekli bir argüman olduğunu, ekonomideki dengeyi sağlayacak gerekli düzenlemelerin para ve maliye politikaları ile gerçekleştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Özellikle ekonomide var olan bir talep eksikliğini ön plana çıkaran J. M. Keynes, hükümetlerin gelir transferi amacıyla üreteceği genişleyici politikaların ekonomideki arz-talep dengesini sağlayacağını ve ayrıca bu dengenin diğer piyasalarındaki istikrarı da sağlayacağını belirtmiştir. Keynes'in ayrıca fiyatlar ve ücretler noktasındaki katılıkları da dikkate aldığı ve Klasik yaklaşımın aksine geçişlerin esnek olmadığını ifade ettiği anlaşılmıştır.

Monetarist İktisat yaklaşımını iktisat politikasıyla ilgili söylemlerinin özel bir dönemi kapsadığı tespit edilmiştir. 1970'li yıllarda yaşanan stagflasyon krizi ile birlikte ekonomideki arz ve talep yönlü sorunların çözülmesine yönelik politikaların artık yetersiz kaldığı saptanmıştır. Bu noktada paranın ekonomideki rolüne değinen Monetaristler, paranın yalnızca bir mübadele aracı olmadığını ve ekonomideki enflasyon probleminin parasal genişlemelerle yakından ilgili olduğunu belirtmiştir. Bu yaklaşıma göre artış gösteren yüksek fiyatların temelinde kontrolsüz bir biçimde artan para arzı yer almaktadır. Çözüm olarak Monetarist yaklaşımın büyük ölçüde para politikasını önerdiğini ve iktisadi yapının para politikalarının belirlenmesinde en önemli gösterge olmadığı gerektiğini savunmuştur.

İktisat politikası hususunda üç yaklaşım birlikte değerlendirdiğinde tamamının ortak yönü, birçok açıdan insan refahını artıran söylemler üretmiş olmaları olarak görülmektedir. Başlangıçta bir felsefe olan ekonomi alanını bilimsel bir zemine taşıyan ve iş bölümü-uzmanlaşma kavramlarını ekonomik hayata dahil ederek aynı miktardaki sınırlı kaynaklar ile daha yüksek tüketimi ve dolayısıyla daha yüksek refahı sağlayan bir anlayışla Klasik İktisat, insan yaşamı için dönüm noktasını temsil eden düşünceleri üretmiştir. Ancak değişen dünyanın getirdiği yeni düzen, alışkanlıklar ve çabalar, birçok anlayışın karşılaştığı durumu Klasik İktisat için de geçerli kılmıştır. Böylece tam serbest bir düzen içerisinde ekonomik yapının sağlıklı bir biçimde çalışabileceği fikri önemini yitirmiştir.

Ortaya çıkan 1929 Krizi sonrası yapıda sorunun daha çok talep yönlü olması ve Klasik İktisat yaklaşımının arz yönlü bir fikir olması, onun sorunların çözümünde yetersiz kalmasına sebep olmuş ve Keynesyen İktisat anlayışını geçerli kılmıştır. Keynes'in önerdiği düzen içerisinde dünya, sosyal devlet uygulamaları kapsamındaki iyileştirme uygulamalarıyla ilgili döneme denk gelen savaşın ardından ciddi bir rahatlama yaşamış ve başta maliye politikası olmak üzere para ve maliye politikalarıyla büyük ivme/ yüksek büyüme oranları yakalamıştır.

Nispeten daha somut ve gerçek dünya ile daha yakından ilgilenen analizlerin yer aldığı Keynesyen anlayış, 1970'li yıllardaki şoklarla sorunlara geçerli çözüm önerileri sunmakta yetersiz kalmıştır. Muhtemeldir ki Keynes, sorunların talep yönlü olduğunu düşünmekteydi ve çözüm önerilerini buna göre geliştirmişti. Ancak 1970'li yıllardaki sorunlar daha çok arz yönlüydü ancak yalnızca arz yönüyle ekonomik değerlendirmeler yapan Klasik İktisat yaklaşımının yerini Keynesyen ekonomik düzen almıştı. 1970'li yıllardaki krizin ardından hem Klasik İktisat anlayışının dinamiklerini tamamen reddetmeyen hem de iktisat politikasını gereksiz görmeyen bir yaklaşım olarak Monetarist yaklaşım ortaya çıkmıştır. Para politikası ve para arzı ile ilgili söylemler sorunlarla baş edebilme noktasında başarıya giden bir süreci başlatmış ve 1980'ler sonrasındaki Neo-Klasik politikalara dönüşün de kıvılcımını oluşturmuştur.

Sonuç olarak belirtilebilir ki hiçbir iktisadi yaklaşım yanlış veya gerek olmayan iktisat politikaları üretmemiştir. Yalnızca değişen koşullar bazı iktisat yaklaşımlarının önerdiği politikaları artık geçerli olmadığını göstermiştir. Ancak günümüzde dahi hâlâ hem Liberal ve Monetarist İktisat yaklaşımının hem de Keynesyen yaklaşımın uygulamalarını görmekteyiz. Fiyatın belirlenmesinde piyasa serbestliğinin varlığı, sağlıklı bir düzen içerisinde yönetilmeye çalışılan para politikaları ve hükümet müdahaleleri öne çıkan bu üç yaklaşımın iktisadi yaşamımızdaki yerlerini temsil etmektedir.

KAYNAKÇA

- Altıok, M. (2009). Keynes ve Keynesçi Kuramda Kriz ve İktisat Politikası Tartışmaları. *Toplum ve Demokrasi*, 3 (6-7), Mayıs-Aralık, 75-102.
- Bayraktar, C. (2012). Keynes ve Refah Devleti. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 247-261.
- Bırol, Ö. H. ve Gencer, A. H. (2014). Neo-Klasik İktisat ve Neo-Klasik Sentez. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 259-280.
- Bırol, Ö. H. (2013). Klasikler, Marx, Keynes ve Sonrası: Laissez-Faire Liberalizminden Günümüz Piyasa Ekonomisine. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1), 95-110.
- Erdut, Z. (2004). Liberal Ekonomi Politikaları ve Sosyal Politika. *Çalışma ve Toplum*, 204(2), 11-37.
- Fisunoğlu, M. ve Köksal Tan, B. (2009). Keynes Devrimi ve Keynesyen İktisat. *Ekonomik Yaklaşım*, 20(70), 31-60.
- Friedman, M. ve Friedman, R. (1980). The Tide is Turning. P. Duignan ve A. Rabushka (Eds.), *The United States in the 1980's*, Hoover Institution, Stanford, 3-30.
- Friedman, M. (1962). *Should There Be An Independent Monetary Authority*. L.B.YEAGER (Ed.), In Search of Monetary Constitution, Harvard University Press, Cambridge.
- Gençoğlu, Aylin Y. (2013). Ticari Kapitalizmden Sanayi Kapitalizmine: Merkantilizm, Liberalizm ve Marksizm. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 7(14), 79-94.
- Karaçor, Z. (1999). Rasyonel Beklentiler Kuramında Enflasyon. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 1(3), 143-150.
- Keynes, J. M. (1967). *The General Theory of Employment, Interest and Money*, 7. Edition, London: Macmillan.
- Özçelebi, O. (2009). Türkiye’de İktisat Politikalarının Hedefleri ve Optimal Politikaların Belirlenmesi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul.
- Parasız, İ. (1991). Monetarizm ve Friedmanci Düşüncelerin Temelleri. *Tekstil ve Mühendis*, 5(25), 46-50.
- Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası İktisat*, 15. Baskı, Güzem Can Yayınları No:20, İstanbul.
- Süleymanoğlu Dinçer, R. (2016). Keynesçi Refah Devleti’nin Gelişimi, Dönüşümü ve Sosyal Hizmet Bağlamında Değerlendirilmesi. *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(8-9), 271-301.
- Tomanbay, M. (2017). John Maynard Keynes’in Yaşamı ve İktisadi Düşüncesinin Gelişimi. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (11), 7-16.
- Tomanbay, M. (2019). İktisadi Düşüncenin Gelişimi ve İktisat Okulları. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 31-45.
- Ünsal, E. M. (2009). *Makro İktisat*, 8. Baskı, İmaj Yayıncılık, Ankara.
- Yay, T. (1985). Keynesgil İktisat Politikaları Üzerine. *Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, VI (1, Nisan), 75-82.

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve Soyadı: Onur ÇELİK

Doğum Tarihi: 17.01.1992

Doğum Yeri: Seyhan/Adana

Akademik Unvanı: Dr. Öğretim Üyesi

E-postası: onucelik@gelisim.edu.tr

Bildiği Yabancı Diller (Puan ve Yılı): İngilizce – YÖKDİL/2019 - 83,75.

Uzmanlık Alanı:

Derece	Bölüm/Program	Üniversite	Yıl
Lisans	İktisat	Çukurova	2011- 2015
<i>Lisans</i>	<i>Ekonomi</i>	<i>Opole (Erasmus+, Polonya)</i>	<i>2014- 2015</i>
Y. Lisans	İktisat	Çukurova	2015- 2017
<i>Y. Lisans</i>	<i>Ekonomi</i>	<i>Minho (Erasmus+, Portekiz)</i>	<i>2016- 2017</i>
Doktora	İktisat	Kahramanmaraş Sütçü İmam	2018- 2022

Yüksek Lisans Tez Başlığı ve Tez Danışman(lar)ı: Avrupa Birliği'nde İşsizlik: Teori, Gösterge ve Portekiz Ekonomisi Üzerine Bir Ekonometrik Analiz – Prof. Dr. Hüseyin Mahir FİSUNOĞLU

Doktora Tezi: Avrupa'ya Yönelen Göçün Refah Arayışı ve Genişletilmiş Çekim Modeli Kapsamında Değerlendirilmesi – Dr. Öğretim Üyesi Enver GÜNAY

Çalıştığı Kurum(lar): İstanbul Gelişim Üniversitesi, İ.İ.S.B.F., Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, 2022-Halen.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: 2008 KÜRESEL KRİZİ İLE COVID 19 SAĞLIK KRİZİ DÖNEMİNDE UYGULANAN İKTİSADİ POLİTİKALAR

Ayşe ERYER¹

GİRİŞ

Gelişen ve büyüyen bir ülkenin duraklama ya da gerileme dönemine girmesi ekonomik kriz olarak tanımlanabilmektedir. Ekonomik kriz döneminde olan bir ekonomide üretim ve tedarik zincirlerinin olumsuz etkilenmesi sonucunda çıktı seviyesinde daralmalar görülebilmekte ve gelir seviyesinde azalmalar olabilmektedir. Bu yüzden krizler arzu edilmeyen ekonomik olaylardır ve bu olaylara acilen ekonominin geleceği için müdahale etmek gerekmektedir.

Herhangi bir sektörde, ülkede ya da bölgede ortaya çıkan iktisadi krizler küreselleşmenin de etkisiyle diğer sektörlere, ülkelere veya bölgelere sıçrayabilmektedir. Reel sektörde görülebilen ekonomik krizler aynı zamanda döviz kurlarında, bankacılık sektöründe, finansal sektörlerde de görülebilmektedir. Finansal krizlerin gerçekleşme ihtimalinin reel krizlere göre daha yüksek olduğu belirtilmektedir. Dünya ekonomisinde görülen önemli krizlerden biri 1929 Ekonomik Buhanıdır. Bu kriz, altın standardının çökmesi sonucunda spekülasyonların ortaya çıktığı ve deflasyonist bir sürecin başladığı bir süreçte kendini göstermiştir. Dünya ekonomisinde Büyük Buhandan sonrada çeşitli krizler meydana gelmiştir. Fakat bu krizden sonra ortaya çıkan en büyük kriz 2008 Küresel Ekonomik Krizi olmuştur (Toksoy, 2019:2). Mortgage Krizi olarak da bilinen bu küresel kriz, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) 'nde inşaat sektöründe ortaya çıkmış, kısa bir zaman diliminde bütün dünyaya yayılarak ülkelerin ekonomilerini olumsuz etkilemiştir.

Dünya, 2008 krizinin ortaya çıkardığı olumsuz etkileri tam olarak atlatamamışken bunun üzerine 2019 yılında Çin'de görülen bir virüsle yeniden sarsılmıştır. Bu virüs, 2019 yılının Aralık ayı sonunda Çin'in Vuhan bölgesinde görülmüş, kısa bir sürede bütün dünyaya yayılmıştır. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından 11 Mart 2020'de küresel bir salgın olarak duyurulan bu

¹ Dr., Bağımsız Araştırmacı, ayse_zabun46@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6556-1605>

hastalık, sadece insan sağlığını değil aynı zamanda ülkelerin ekonomilerini de olumsuz bir şekilde etkileyen bir sorun olarak değerlendirilebilmektedir. Covid-19 tüm Dünya’da üretim faaliyetlerinin aksamasına, iktisadi büyüme oranlarının düşmesine, işsizliğin artmasına, küresel emtia fiyatlarının artış göstermesine, küresel ticaret hacminin küçülmesine, kamu harcamalarının artış göstermesine ve kamu gelirlerinin azalmasına sebebiyet vermiştir. Ülkeler, salgının olumsuz etkileriyle baş edebilmek için birçok tedbirler olarak, çeşitli kısıtlamalar getirmişlerdir. Ekonomik faaliyetlerin devam ettirilebilmesi için ve Covid- 19’un etkilemiş olduğu sektörlerin tekrardan faaliyetlerine devam edebilmesi için ülkeler tek tek destek paketleri açıklamışlar ve para, maliye ve kurumsal politikalarla salgının olumsuz yönde etkilediği ekonomilerini düzeltmek için politikalar uygulamışlardır (Gökçegöz, 2023:1).

Bu bağlamda ülkelerde görülen iktisadi krizler ya da salgın hastalıklar mevcut ekonomik politikaların tekrardan değerlendirilebilmesi için fırsatlar yaratmaktadır. Daha önce yaşanan iktisadi krizlerde ve salgınlarda uygulanan deneyimlerden yola çıkarak, bu zor dönemlerde hangi politikaların daha etkili olacağı, krizlerden ve salgınlardan etkilenen ülkelerin mevcut iktisadi yapısının nasıl daha güçlü hale getirileceği cevaplanması gereken soruların başında gelmektedir.

Bu kapsamda çalışmanın amacı, hem ekonomik hem de sağlık krizinin yayılma hızları, etkileme alanları ve yaşanan iktisadi değişimleri gibi özelliklerine vurgu yaparak; 2008 küresel krizi ve Covid-19 küresel sağlık krizinin Türkiye ekonomisini ne ölçüde etkilediği, hangi tedbirlerin alındığı ve hangi politikaların uygulandığına yönelik sorulara cevap aramaktadır. Bu kapsamda çalışmada öncelikle kriz ve pandemi kavramına değinilmiş ve 2008 küresel krizin ortaya çıkışı, nedenleri ve uygulanan iktisadi politikalardan bahsedilmiştir. Daha sonra Covid 19 pandemisi hakkında bilgiler verilmiş ve uygulanan iktisadi politikalar ele alınmıştır. Son bölümde ise Covid -19 sağlık krizi sonrası Türkiye’nin almış olduğu tedbirler incelenerek hem kriz döneminde hem de Covid-19 döneminde temel makroekonomik göstergelerde ne gibi değişiklikler yaşanmış betimsel bir şekilde değerlendirilmiştir.

2. Kriz ve Pandemi Kavramına Yönelik Teorik Çerçeve

Ekonomide gerçekleşen her krizin farklı bir yapısal özelliği bulunmaktadır. Bu yapısal sorunların çözümüne yönelik politikalar geliştirilmedikçe krizler meydana gelmektedir. 2008 küresel krizin kendi içinde barındırdığı yapısal sorunların çözüme kavuşturulamamasının bir neticesi olarak Covid-19 pandemisinin bir sağlık krizi olarak karşımıza çıkması bu sürece örnek olarak gösterilebilir. 2008 küresel krizin ve Covid-19 sağlık krizinin iktisadi değişimlerini ele alacağımızdan dolayı öncelik olarak kriz ve pandemi kavramlarının tanımlanması gerekmektedir.

Kriz, Yunanca ve Latince kökenli bir kelimedir. Kriz kavramı, karar verme anlamında kullanılırken zaman içinde tehlike ve istikrarsızlık anlamlarını belirtmek üzere kullanılmaya başlanmıştır (Hepaktan ve Çınar, 2011: 15).

Başka bir tanımlamada kriz kelimesi ise “aniden meydana gelen kötü gidiş şeklindeki gelişme”, “büyük sıkıntı”, “buhran”, “bunalım” gibi sözcüklerin yerine de kullanılmaktadır (Aktan ve Şen, 2001:1225).

Kriz kavramı yaratıcı yıkım olarak da ifade edilebilmektedir Krizlerin ortaya çıkması doğal işleyişin bir sonucu olarak görülebilmektedir. Başka bir ifade ile kriz değişim, dönüşüm ve fırsatları ortaya çıkarmaktadır (Yay, 2001: 1236).

Genel olarak krizler belirsizliğin yaygın olduğu zamanlarda görülmektedir. Belirsizlik özelliği, kriz zamanında görülen tablonun hangi sonuçlar ortaya çıkartacağına daha önceden bilinmemesi olarak ifade edilmektedir. Krizler görüldüğü dönemde etkilemiş olduğu alanlar bakımından tehlike ve tehdit olması ile beraber, yeni imkanlar ortaya çıkarabilmesi bakımından da belirsizdir. Bu açıdan tamamıyla olumsuz bir kelime olarak da değerlendirilmemidir (Akman, 2010:37-39).

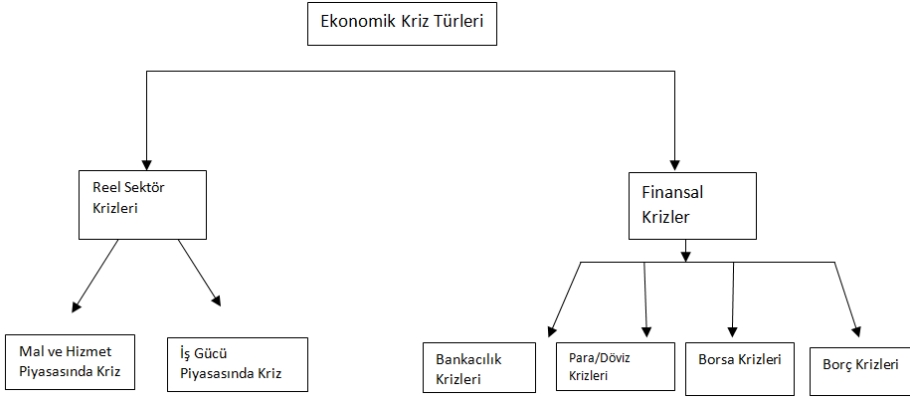
Kriz kavramı açısından bakıldığında ortaya ekonomik, sosyal, toplumsal, ahlaki, kültürel, doğal vb. kriz türleri çıkmaktadır. Çalışmamızın konusunu oluşturması açısından ele alacağımız kriz türü ekonomik krizdir.

Ekonomik kriz denildiğinde genel olarak ekonominin farklı mekanizmalarında büyük çapta problemlerin görülmesi anlaşılmaktadır. Ekonomik krizin tanımıyla ilgili de literatürde pek çok görüş bulunmaktadır. Kısaca ekonomik kriz tanımlamaları ise şöyledir:

Ekonomide aniden ve beklenmedik bir biçimde meydana gelen olayların, ülkelerin ekonomik yapısını önemli ölçüde etkileyen neticeler çıkarması ekonomik kriz olarak nitelendirilmektedir (Işık, vd., 2004:45-46).

Bir başka tanımda ise ekonomik kriz, “ekonominin dengeli bir durumdan dengesiz bir duruma, veya istikrarlı bir dönemden istikrarsız bir döneme geçmesi” biçiminde de tanımlanabilmektedir (Kibritçioğlu, 2002:168).

“Reel Sektör Krizleri” ve “Finansal Krizler” olmak üzere ekonomik krizler ikiye ayrılmaktadır:

Şekil:1 Ekonomik Kriz Türleri, (Yücel ve Kalyoncu, 2010:159)

Şekil 1’de görüldüğü gibi ekonomik krizler reel sektör ve finansal sektör krizleri olarak iki başlık altında incelenmiştir. Reel sektör krizleri kendi içinde mal ve hizmet piyasasında görülen kriz ve işgücü piyasasında görülen kriz olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Finansal sektör krizleri ise bankacılık, para/döviz, borsa ve borç krizleri olmak üzere dörde ayrılmaktadır.

Kriz ve ekonomik kriz kavramını açıkladıktan sonra Covid-19 ile birlikte sıklıkla kullandığımız pandemi, salgın, endemi ve epidemi gibi kavramların çalışmanın kapsamı doğrultusunda tanımlanması da gerekmektedir. İlk olarak salgın kavramına bakılacak olursa; salgın, bulaşıcı bir hastalığın toplumda ya da bir bölgede normal seyrinden daha fazla görülmesi olarak tanımlanmaktadır (Hacımustafoğlu, 2018: 172). Bir başka tanımda salgın kavramı ise, toplumdaki hastalıklı kişi sayısının aniden artış göstermesi şeklinde de ifade edilmektedir (Kara ve Sertçelik, 2020: 1). Geniş bir tanım perspektifi olan salgın hastalıklar, kendi aralarında da üçe ayrılmaktadır. Salgın hastalık etki alanına ve etkilediği birey, toplum, ülke ve kıtaya göre “epidemi”, “pandemi” ve “endemi” olarak gruplandırılmaktadır (Tunç ve Atıcı, 2020: 331-338).

Endemi, sadece belirli bir bölgede ve toplumun yalnızca belli bir kesimini kapsayan tür olarak bilinmektedir. Bu bulaşıcı hastalığın endemi olarak nitelendirilmesi için bu hastalıktan etkilenmiş olan her bir kişinin kendi ile birlikte minimum bir kişiye daha bu hastalığı bulaştırması gerekir. Endemi etkileri ile görülen bir hastalığın etkileri belli bir süre sonra yok olabilmektedir. Fakat daha sonra yeniden tekrarlama ihtimali de olabilmektedir. Şayet endemi bulunduğu bölgenin dışında diğer toplumlarda da ortaya çıkarsa o bölgelerde, salgının bulaşıcılığı ve etki alanı endemiden daha fazla olabilmektedir. Salgın kontrol altına alınamayıp bütün ülkeyi etkisi altına almış ise bu durum epidemi olarak nitelendirilmektedir. Salgın daha fazla yayılarak bulunduğu diğer ülke ve bölgelere de bulaşırsa bu durum artık pandemiye dönüşmüş olmaktadır (Gögebakan, 2020).

Dünya Sağlık Örgütü'ne (DSÖ) göre bir salgının pandemi olarak ilan edilmesinde üç temel koşul aranmaktadır: Bu koşullar; yeni bir virüsün ortaya çıkması veya bu virüsün mutasyona uğraması, virüsün insanlara bulaşabilmesi ve kolaylıkla insandan insana geçebilmesi olarak sıralanmaktadır (Bozduvan ve Özçalık, 2020:122).

3. 2008 Küresel Krizi

2007 yılında ABD'de Mortgage piyasasındaki problemlerle başlayan bu kriz, 2008 yılında etkisini daha da hissettirmiştir. 2008 küresel krizi birçok ekonomiyi derinden etkileyen ve aynı zamanda birçok ülkenin para ve maliye politikalarının yeniden şekillendiren önemli bir kriz olarak bilinmektedir.

2008 küresel krizi, kredi veren kurumlardan alan kurumlara kadar bütün süreci içine alarak kişi-kurum üzerinden bir etki ortaya çıkarmıştır. Piyasa etkileşimi ile daha da büyüyerek bütün sektörleri etkilemiş, gelişmiş ve gelişmekte olan bütün ülkeleri de içine alarak derinleşmiştir. Krizin ABD'de ortaya çıkmasında nakit kullanımının az olması ve yatırım için kredi kullanım oranının yüksek olması gibi faktörlerin etkili olduğu belirtilmektedir. ABD Mortgage sistemi ile düşük faizli kredi sistemi uygulamış, buna bağlı olarak düşük faiz oranı kredilerine talep artmış, talepte görülen artış ise konut fiyatlarının yükselmesine sebebiyet vermiştir. Konut fiyatlarının değerleri aşırı yükselmiş ve rehin gayrimenkul arasında bir fark ortaya çıkmasına neden olmuştur. Konut fiyatları varlık balonu oluşmuş ve bu balonun 2007 yılında patlaması olarak nitelendirilen konut fiyatlarındaki düşüş kriz sürecini ortaya çıkarmıştır. 2008 küresel krizi, kontrolsüz bir biçimde konut kredisi genişlemesi ve aktif fiyatlarda ortaya çıkan balonun etkisiyle 2007 yılında ABD'de başlamış daha sonra Yunanistan, İrlanda, Portekiz, İspanya, İtalya gibi ülkeler olmak üzere AB ülkelerini, gelişmekte olan ülkeleri de etkileyerek derinleşen küresel bir kriz halini almıştır (Gülбек, 2019:11).

Bakıldığında ekonomik krizlere yapılan her türlü tartışmaların odağında ifade edilen temel noktalardan biri de küreselleşmedir. Küreselleşme ile beraber ülkeler arası ticaret daha hızlı yayılmakta, sermaye hareketleri ve üretim küresel ölçekte gerçekleşmektedir. Dolayısıyla herhangi bir ülkede meydana gelen kriz küreselleşmeyi etkisiyle 2008 küresel krizinde olduğu gibi diğer ülkeleri de etkisi altına almakta ve yayılması da daha kolay hale gelebilmektedir denilebilir.

3.1 Krizin Nedenleri

2008 Küresel Krizinin temel sebepleri olarak finansal yapıdaki değişiklik, faiz oranlarında meydana gelen uyumsuzluk, menkul kıymetleştirme, kredi derecelendirme kuruluşlarının hataları, mortgage kredi yapısında bozulmalar, özensiz verilen krediler ve yaşanan likidite bolluğu gibi faktörler olarak sıralanmaktadır (Duman ve Işık, 2012: 73).

2008 krizinin derinleşmesinin altında yatan sebepler ise şöyle ifade edilmektedir:

- Devletlerin denetimlerinin yeterli düzeyde olmaması,
- Yurt içi tasarruf oranının düşük seviyelerde olması,
- Banka iflasları,
- Sermaye hareketlerinin aşırı dalgalı olması,
- Riskler,
- Toplumun istikrarsızlık beklentileri ve güvensizliği,
- Rekabet artışı ve küresel finans sistemindeki işlem hacminin büyümesi olarak sıralanmaktadır (Sertdemir, 2012: 28).

3.1.1 Mortgage Kredileri ve Faiz yapısında Bozulma

ABD’de konut piyasasında meydana gelen balonun patlaması zincirleme etkisiyle diğer sektörlere ve ülkelere bulaşmıştır. ABD’deki mortgage piyasası yaklaşık olarak 10 trilyon dolarlık büyüklüğüyle dünyanın en büyük piyasası haline gelmiştir. Bu piyasadaki kredilerin geneli önceleri düşük riskli kesimlere verilmiştir. *Prime mortgage* kredileri olarak nitelendirilen bu kredilerin yapılarında zaman içinde bozulmalar meydana gelmiş, krediler daha yüksek riskli kesimlere verilmeye başlanmıştır. *Subprime mortgage* olarak nitelendirilen kredilerin hacmi 2008 yılı ortalarında 1.5 trilyon dolara kadar yükselmiştir. Emlak fiyatlarının artış göstermesi, emlak talebinin de artmasına sebebiyet vermiş, ve bu duruma bağlı olarak emlak piyasasına dayalı kâğıtlar ile yapılan finansal işlemler hızlı bir biçimde büyüme göstermiştir. ABD Merkez Bankası’nın (FED) faiz oranlarını arttırması ve konut fiyatlarında meydana gelen düşme ile beraber bu tür kredilerde geri dönmeme problemlerinin görülmeye başlandığı belirtilmiştir (Eğilmez, 2013: 66-67).

3.1.2. Kredi Derecelendirme Kuruluşlarının Eksik Yönleri

Ülke içinde fon bulmanın zor olduğu, daha yüksek maliyetli olduğu dönemlerde yurt dışından borçlanarak bu ihtiyaçları genelde kurum ve kuruluşların giderdiği belirtilmektedir. Kurumlar ve kuruluşlar fonu alacakları ülkelerin de kredibilitesinin yüksek olmasına önem vermektedirler. Derecelendirme kuruluşlarının verdiği kredi notlarının yüksek düzeyde olması kredi maliyetlerinin düşük olduğunu göstermektedir. Fakat kredibilitesi ve kredi notu düşük olan ekonomilerde borçlanma maliyeti yüksektir (Tutar, vd., 2011: 24).

Bankalar ile birlikte finansal kuruluşların notlarını veren ve finansal kuruluşların finansmanının da bu kuruluşlar tarafından sağlandığı için derecelendirme kuruluşlarının objektif bir şekilde not vermeleri olanaksız olarak görülmektedir. Buna ek olarak derecelendirme kuruluşlarının, firmaların finansal problemlerini zamanında ve doğru bir şekilde tespit edemediği

belirlenmektedir. Bundan dolayı olası yaşanabilecek bir krizin öngörülebilmesi ekonomideki tahribatın daha da artmasını sağlamaktadır. Küresel kriz öncesinde derecelendirme kuruluşlarının etkin olmadığı, sıkıntı yaşayan bazı ekonomilerin de küresel krizle beraber kredi notu düşürüldüğü ifade edilmektedir (Hatipler, 2011:199-200).

3.1.3 Menkulleştirme Sorunu

Likit olmayan aktiflerin alım satım yapılabilecek mali bir varlık haline dönüştürülmesi menkul kıymetleştirme olarak tanımlanmaktadır. Bu aktifler arasında kredi kartı alacakları, otomobil kredileri ikametgâh araçlı ipotekler ve kira ödemeleri bulunduğu belirtilmektedir. Var olan aktifler bir çatı altında toplanıp menkul kıymete dönüştürülmektedir. Yapılan bu dönüşümden sonra görülen ve ihraç edilen menkul kıymetlere “varlığa dayalı menkul kıymetler” olarak tanımlanmaktadır (Demircan, 2018:122-123).

Aktiflerin menkul kıymetleştirilmesi aşamasında mortgageler ayrılmakta, tekrar tekrar bütün hale getirilerek ulusal ve uluslararası bankalara, yatırım fonlarına aktarılmıştır. İskambil kâğıtlarından yapılan, benzetilen bu sistem çöktüğünde önemli olarak bilinen kurumlardan bazılarının da iflası gerçekleşmiştir. Fakat bu iflaslar yalnızca ABD’de değil aynı zamanda dünyanın her yerine satılmış olan menkul kıymetleştirilmiş Mortgage krediler sayesinde yayılmıştır. Dolayısıyla birçok yatırım şirketinin de bu süreçte ülkeler için tehlikeli olmaya başladığı belirtilmektedir (Aslan, 2008:8).

Bu bağlamda 2008 küresel krizin diğer finansal temel farkının Mortgage kredilerinin menkul kıymetleştirilmesi ve söz konusu bu ürünlerin havuz içinde toplanarak ticaretin yapılmasının olduğu belirtilmektedir (Udell, 2009:117).

3.1.4. Şeffaflık

Karşılıklı ekonomik ilişkilerde taraflardan biri diğerine göre yeterli ve net olmayan bilgiye sahip olması saydamlık- şeffaflık eksikliği olarak ifade edilmektedir. Şeffaflıktan bahsedebilmek için tarafların doğru ve eşit bir bilgiye sahip olmasının gerekli olduğu belirtilmektedir (Asarkaya, 2019: 108).

Ülkelerin şeffaflığı ne kadar fazlaysa kriz ile karşılaşma ihtimalleri o kadar az olur görüşü yaygın bir görüş olarak bilirse de, küresel krizin gelişmişliğinin yüksek ve şeffaf bir ekonomide görüldüğü bilinmektedir. Böyle bir dalgalanmada belirsizliğin var olması ile beraber risk düzeyinin analiz edilmesinde de güçlüklerin yaşanacağı belirtilmektedir. Asimetrik bilginin varlığı da bu şekilde ortaya çıkmakta olup bunun neticesinde de şeffaflık eksikliğinin görüldüğü ifade edilmektedir (Hatipler, 2011: 210).

ABD’ de her işlem için ayrı bir finansal araç geliştirildiği bilinmektedir. Bu araçların birbirleri ile bağlantı halinde olması yatırımcıların, finansal yapı ve araçlarını takip etmede zorlanmalarına neden olmaktadır. Neticede ise

bu takipsizlik süreci şeffaflık eksikliğini ortaya çıkarmakta ve kriz sürecini desteklemektedir (Kaşlı, 2013:163).

3.2 2008 Krizinde Ülkelerin Uyguladıkları İktisadi Politikalar

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler küresel krizden farklı boyutlarda etkilenmişlerdir. Krizin etkilerini azaltarak minimum hasar ile atlatmak amacıyla ülkeden ülkeye farklı boyutlarda yapılmış olan politikalar birbirleri ile benzerlik göstermektedir (Kaderli ve Küçükkaya, 2012: 90).

Tablo 1. Ülkelerin 2008 Krizine Yönelik Almış Oldukları Önlemler

Para Politikası Araçları	Faiz Oranındaki Değişiklikler, Zorunlu Karşılık Oranlarındaki Değişiklikler, Döviz Kuruna Yapılan Müdahale
Finansal Sisteme Yönelik Alınan Önlemler	Mevduat Garantisinin Artırılması, Bankaların Tekrardan Sermayelendirilmesi, Likidite Enjeksiyonu, Borçlanmaların Devlet Garantisi Altına Alınması, Kamulaştırma Fona Devir, Toksik Varlıkların Alınması
Uluslar Araşı Kurulular	Swap İşlemleri, IMF Kanalı
Diğer Önlemler	İstihdam, Alt Yapı Yatırımlarının Artırılması, Kobi ve Hanehalkına Yapılan Yatırımlar vb.

Kaynak: (Erdönmez, 2009:89) yararlanılarak oluşturulmuştur.

Ekonomik kriz sürecinde yapılan müdahaleler genel olarak bankaların bilançolarının yapılandırılmasına yönelik olarak yapılmıştır. Krizin tahribatını azaltmak ve ekonomileri yeniden canlandırmak için birçok ülke piyasaya tedbir paketleri sunmuşlardır. Mevduat garantileri, banka bilançolarının pasif yönünü sağlamak, bankalar arası borçlanmaya verilen garantilerde borçlanmanın ve kredilerin olumlu bir sürece dönmesini sağlamak için verildiği belirtilmektedir. Piyasaya sürülen sermaye enjeksiyonlarının amaçlarının ise hem menkul kıymet ve nakitlerle aktif tarafı desteklemek ve hem de öz kaynaklar kalemiyle finansal kuruluşların pasif kısmına güç vermek oldu ifade edilmektedir. Kimi ülkelerde toksik aktifleri satın almak gibi yapısal tedbirleri de uygulamıştır. Krizin konut sektöründen çıkmasından ötürü bu sektörün devamı için ipotekli konut kredisi tahvilleri almışlardır (Erdönmez , 2009:89).

4. Covid-19 Küresel Sağlık Krizinin Ortaya Çıkışı

Tarih boyunca ülkeler pek çok salgın hastalık ile mücadele vermiştir. 21. Yüzyıla damgasını vuran Covid-19 pandemisi de bu salgın hastalıklardan biridir. Covid-19 pandemisinin bütün dünyada etkili olmasından dolayı bu yüzyılda en etkili sağlık olayı olarak tarihe geçtiği belirtilmektedir. Dünya ülkelerinin daha önceki senelerde yaşamış olduğu iktisadi krizlere bakıldığında Covid-19

pandemisi diğer iktisadi krizlerden farklı bir özellik gösterdiği görülmektedir (Balcı ve Çetin, 2020:2).

2019 yılının Aralık ayında Çin'in Wuhan eyaletinde ortaya çıkmış olan Covid-19 salgını Çin'in uluslararası etkileşimlerinin yoğun olmasından dolayı kısa bir süre içerisinde tüm dünyaya yayıldığı belirtilmektedir (Uğraş, vd., 2020:30-32). Tüm dünyaya yayılan Covid-19 salgını birçok kişinin ölümüne sebebiyet vermiştir. Bunun üzerine Dünya Sağlık örgütü(DSÖ) tarafından 11 Mart 2020 yılında Covid-19 salgını pandemi olarak ilan edilmiştir.

Covid-19 salgını aynı zamanda bir sağlık krizidir. Hastalığın ortaya çıkışından itibaren 5 ay gibi bir zaman diliminde salgın haline gelmiş, önce İran daha sonra Avrupa'da sırası ile İtalya, Almanya, İspanya, Fransa'ya yayıldığı belirtilmektedir. Ayrıca ABD'de de ilk vakalar görülmüştür. Asya'da yüksek nüfus oranına sahip Bangladeş ve Hindistan gibi ülkelerde de enfekte kişi sayısında artışlar yaşanmış, Brezilya başta olmak üzere Güney Amerika'da da vaka sayılarında artışlar yaşanmıştır (Şirin ve Özkan, 2020:9-10). 11 Mart 2020'de Türkiye'de varlığını göstermiş olan bu salgın az da olsa hala etkisini devam ettirmektedir.

Covid-19 salgını ülkelerde sadece bilindik bir hayatı değiştirmemiş aynı zamanda alınan önlemlerin de etkisiyle 2008 küresel krizin ardından küresel ekonomi için yeni bir krizi meydana getirmiştir. Salgından dolayı ülkelerin ekonomik istikrarı bozulmuş, herhangi bir ayırım yapılmadan ülkelerde durgunluk döneminin başladığı belirtilmektedir. Covid-19 küresel salgını daha önce yaşanmış salgınlardan farklı olarak nitelendirilmektedir. Tarihte yaşanmış birçok salgın genel olarak belli bir bölgede görülürken, Covid-19 salgının tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Bir sağlık krizi olan bu salgının diğer salgınlardan farklı özelliklere sahip olduğu belirtilmektedir. Bu özellikler ise şu şekilde sıralanmıştır (Fernandes, 2020:5)

- Kriz kısa bir zamanda küresel nitelik kazanmıştır.
- Faiz oranlarının negatif olduğu bir dönemde görülmüştür.
- Arz ve talep üzerinde bir baskı oluşturarak ekonomileri durma noktasına getirmiştir.
- Hem ekonomik hem de sosyal hayatta yeni düzenler oluşmuştur.
- Salgın tedarik zinciri üzerinde olumsuz etkiler ortaya çıkarmış, hizmetler sektörü dijital bir sürece girmiştir.

4.1.Dünyada Covid-19 Küresel Sağlık Krizinin Genel Etkileri

Covid-19, sadece büyük bir sağlık problemi değil aynı zamanda toplumsal hayatı da derinden etkileyen bir kriz olarak bilinmektedir. Ülkeler pandemi sonrasında başta ekonomi olmak üzere sosyal, kültürel, demografik, siyasi olarak büyük bir değişim süreci yaşamıştır. Covid-19 küresel salgınından dolayı

dünyada pek çok kişi yaşamını kaybetmiş ve dünya nüfus oranında azalmalar meydana gelmiştir.

Covid-19 sürecinde ülkelerin geneli evde kal, hayat eve sığar, mesafeli sosyal yaşam kavramlarını bir politika haline getirmiştir. Sokağa çıkma yasağı, salgının bulaşma hızını kontrol etmede etkili bir yöntem olarak görülse bile bireyler, sosyal hayatın getirdiği karşılıklı etkileşim ve iletişimden mahrum kalmaktadırlar. Bu sürecin sonunda da özgürlüğü kısıtlanan, izolasyona uğrayan, yalnızlaşan kişiler endişe, stres, panik gibi sorunlarla karşılaşmaktadırlar (Ho, vd.,2020:1). Salgına yönelik yapılan kısıtlamalar, izolasyonlar evde daha fazla vakit geçirmeyi ortaya çıkarmıştır. Evde geçirilen sürenin artması ile de aile içi ilişkilerin zayıfladığı görülmüş, kadına yönelik şiddet olayların arttığı belirtilmiştir (Nar, 2020:372). Covid-19'un eğitim üzerinde de etkilerinin olduğu ifade edilmektedir. Salgın süreci ile beraber örgün eğitime ara verilmiş, tüm okullar uzaktan eğitim modülüne geçmeye başlamıştır. Eğitim online olması ise eğitimde fırsat eşitsizliği konusunu da daha belirgin hale getirmiştir (Nar, 2020:372).

Covid-19 salgının kısa dönemde sebep olduğu diğer etkiler şu şekilde verilebilir (Ersungur, vd 2022:72):

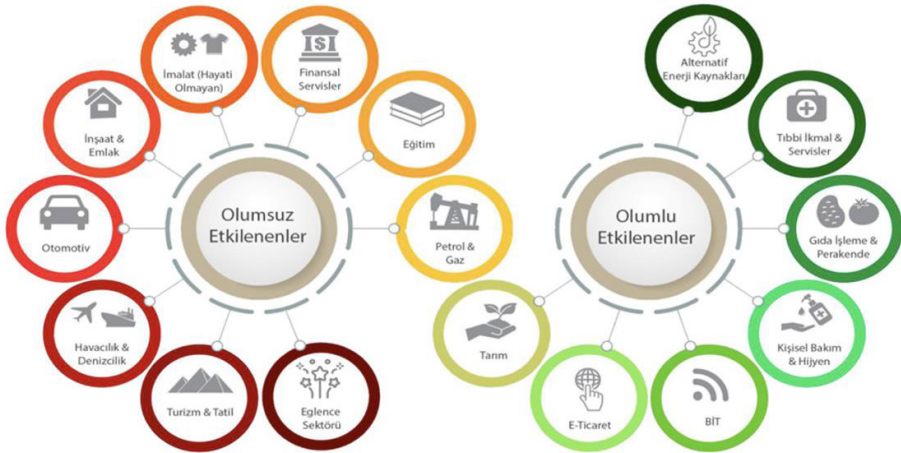
- Arz ve talep etkilenmiş, küresel ekonomide aksamalar görülmüştür.
- Üretimdeki düşüşle beraber işten çıkarmalar görülmüş ve işsizlik oranında artışlar yaşanmıştır.
- Birçok şirket, gerekli olmayan tesislerin kapatılmasını istemiş, işgücü arzındaki azalma veya tedarik zincirindeki kesintilerden dolayı üretimlerini azaltmak zorunda kalmıştır.
- Uluslararası hizmet sektörü de salgından olumsuz etkilenmiştir. Bilhassa turizm, havayolu ve konteyner taşımacılığı alanları, pandemiden en fazla etkilenen sektörler arasına girmiştir.
- Salgın, uluslararası ticaretin gelişimini de olumsuz etkilemiştir.
- Ülkelerin bazıları, ilaçlar, tıbbi ürünler ve kişisel koruyucu ekipmanlar gibi kritik ürünlerin ihracatında kısıtlama başlatmıştır. Bu durumda küresel tedarik zincirinde ciddi sıkıntılara sebebiyet vermiştir. Aynı zamanda, tarım ürünlerine getirilmiş olan ihracat kısıtlamaları da küresel gıda kıtlığı endişesinin yaşanmasına neden olmuştur.

Kısa bir zaman diliminde panik ortamı oluşturan Covid-19 pandemisi, toplumda korku, belirsizlik ve endişe duygularının yoğunlaşmasına sebebiyet vermiştir. Bu endişe ve korkuyla beraber tüketicilerin maske, eldiven, dezenfektan gibi temizlik ürünlerine olan talebinde de artışların yaşandığı belirtilmektedir. Tüketici davranışları ülkelere, bölgelere ya da kültürlere göre farklılık gösterse bile temelde aynı yönde farklı hareketlerle değişiklik gösterdiği

söylenmektedir. Nielsen Araştırma şirketinin yapmış olduğu araştırma sonuçlarına göre, ABD’de vakaların açıklanmasının ardından, dezenfektan ve maske gibi tıbbi ürünlerin satışında haftalık sırasıyla yüzde 4, yüzde 47 ve yüzde 53 oranında artışların yaşandığı görülmüştür (Nielsen, 2020).

Salgının başlangıcında sadece tıbbi personelle sınırlı olan maske kullanımı 2019 yılında 12,5 milyar adetten, 2020 yılında 378,9 milyar adede yükselmiş ve yaklaşık otuz kat artmıştır (Richter, 2023). Covid- 19 pandemi döneminde tüketicilerin artan diğer eğilimlerinden biri de gıda ürünlerine yönelik stokları olduğu belirtilmektedir. Kanada’da yapılan bir araştırmaya göre tüketicilerin et reyonlarını boşaltacak kadar et satın aldıkları sonucuna varılmıştır. Ayrıca Almanya’da da makarna, konserve, pirinç, bakliyat gibi ürünlerinin stoklandığı tespit edilmiştir (Hacıoğlu ve Sağlam, 2021:20).

Krizler gibi salgınlar da kaybedişlerle beraber bazı kazanımları da beraberinde getirmiştir. Salgından etkilenen olumsuz sektörler olduğu gibi bu süreçten olumlu bir şekilde etkilenen sektörlerde olmuştur. Şekil 2’de salgının kazanan ve kaybeden kesimleri de şu şekilde gösterilmektedir:

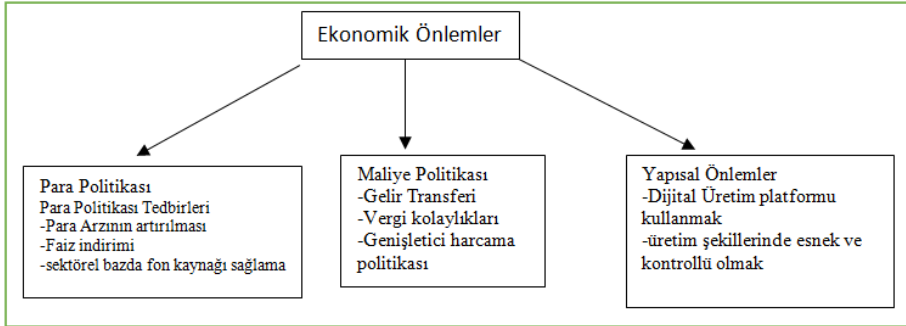
Şekil 2. Küresel Salgının Kazananları ve Kaybedenleri, (TÜBA, 2020: 125)

Pandemi sürecinden en çok etkilenen sektörler, yapılan tedbir ve kısıtlamaların etkisiyle eğlence sektörü, ulaşım sektörü, turizm sektörü ve otomotiv sektörü olarak bilinmektedir. Sunmuş oldukları mal ve hizmetin tüketiciler tarafından ertelenebilir olması, bu sektörleri pandeminin kaybeden sektörleri haline getirdiği belirtilmektedir. Pandemi sürecinde kaybeden sektörler kadar kazanan sektörlerin olduğu da görülmektedir. Pandemi sürecinde kazanan sektörler ise temel ihtiyaçlar, sağlık ve ileri teknoloji hizmeti sunan sektörler olarak bilinmektedir. Bilhassa gıda ve temizlik ürünlerine yönelik tüketimler online olarak gerçekleştirilmiştir. Bu da e-ticaret sektörünün potansiyelinin artmasını sağlamış ve bu alana yönelik firma sayısının artmasına

sebebiyet vermiştir. Maliyetleri minimum seviyeye indiren, stokları minimize eden daha yalın bir üretim teknikleri bu süreçte gelişme göstermiştir. Birçok firma stok yapmadan, tam zamanlı üretim modeline geçmeye başlamıştır (Brakman, vd., 2020: 4).

4.2. Covid 19 Sağlık Krizine Karşı Alınan Önlemler ve İktisadi Politikalar

Covid-19 salgını sürecini daha hafif hasarlarla atlattıkları için alınan kısıtlama kararlarıyla beraber ekonomide daralmalar, verimlilik azalışları, istihdam azalışları, ticarete aksamaların görülmesi ve ticaret hacminin küçülmesi, tedarik zincirinde bozulmaların görülmesi, sektörlerin durma noktasına gelmesi gibi olumsuz etkilerin görülmeye başlandığı belirtilmektedir (Karabacak, 2022). Hükümetlerin, Covid-19 salgınına karşı halk sağlığı için alınan tedbirlerin ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak ve kamu refahının sürdürülebilirliği için, maliye, parasal ve finansal politikaları kapsayan tedbirleri benimsedikleri belirtilmektedir. Şekil 3'te Covid-19 salgınına karşı ekonomiyi korumak için alınması gereken tedbirlere yer verilmiştir.

Şekil 3: Covid-19 Salgını ile Mücadele için Uygulanan Politikalar (Tosunoğlu ve Kasal, 2020:

Covid-19 salgını sürecinde merkez bankalarının, para politikası kanalında önemli bir rol üstlendiği ifade edilmektedir. Merkez bankaları, bu süreçte genişletilmiş vadeli borç verme ve direk alımlar, repo ve açık piyasa işlemleri gibi başka önlemler aracılığıyla piyasaların işleyişine destek olmak ve finansal piyasalardaki baskıları minimize etmek için piyasalara likitide aktarmalıdır (Tosunoğlu ve Kasal, 2020: 39; Karabacak, 2022: 52).

Merkez bankaları düşük faiz ile ekonomiyi yeniden canlandırabilmek için genişletici parasal önlemler almışlardır. Para arzına yönelik yapılan önlemler, pek çok merkez bankası tarafından tahvil alım yoluyla da gerçekleştirilmiştir (Karabacak, 2022).

Covid-19 salgını ile beraber ekonomik daralma görülmüştür. Bu ekonomik daralmadan dolayı ülkeler para politikası ile beraber maliye politikası kanalında

da büyük çaplı tedbirler almaya başlamışlardır (Tosunoğlu ve Kasal, 2020). Covid-19 salgını sürecinde uygulanan kısıtlamalar ile birlikte işletmesini ya da ekonomik faaliyetini durdurmak zorunda olan kesimler için yapılacak olan destekler ekonomi içinde önemli bir rol üstlenmektedir. Faaliyetleri kısıtlanan sektörlerde istihdam edenlerin, yaşamış oldukları gelir kaybı yüzünden başka sektörlerdeki talep seviyesini de olumsuz bir biçimde etkilediği belirtilmektedir. Bu yüzden salgında kötü bir şekilde etkilenen kesimlere herhangi bir şart aranmadan destek sağlanması ve net ücret seviyesinin yakın bir gelir desteği sağlanması önem teşkil etmektedir (Taymaz, 2020; Şahbaz, 2021).

Tablo 2: Covid 19 Salgını Sürecinde Uygulanan Hızlı Politikalar

Politika Biçimi	Uygulanan Politikalar	Uygulanan Ülkeler
Para Politikası Tedbirler	MB'ların finansal piyasalar için likitide sağlaması	ABD-Çin
	Borçlu kesime anapara ve moratoryum verilmesi	İrlanda, İtalya, Nijerya, Çin
	MB'lerin değer kazanan tahvil ve menkul kıymetleri satın alması	Avustralya, Kanada, AB
	KOBİ'lere Bankalara, İşletmelere, bireylere kredi akışının sağlanması	ABD, Nijerya, İngiltere, Avustralya
	MB'lerin faiz oranını düşürmesi	Japonya, Kanada, İngiltere, ABD, G. Kore, Türkiye, Yeni Zelanda, Nijerye
Maliye Politikası Tedbirleri	Devletin sektörler ve endüstrilere teşvik paketleri ile destek vermesi	ABD, İngiltere, Avustralya, Türkiye, Nijerya
	Kişilere gelir desteği sağlanması	Türkiye, Hindistan, Avustralya, ABD, İngiltere
	Hane haklarına yönelik sosyal yardım ödemelerinin yapılması	ABD, Türkiye, Avustralya
Halk Sağlığı Tedbirler	Evde Kal Çağrısının yapılması	İran, İtalya, İngiltere, Nijerya
	Sınır Kapatmaları- Karantina	Avustralya, Hindistan, Polonya, Vietnam, İngiltere, Pakistan, Kolombiya, ABD
	Kamu kapatmaları-karantina	Hindistan, ABD, İngiltere ve hemen hemen bütün ülkeler
	Sosyal mesafe politikası	Singapur, İsrail, ABD, BAE, İngiltere, Çin, Nijerya, Japonya, Hindistan, Almanya, Pakistan, Avustralya, G.Kore, G. Afrika

Kaynak: (Ozili ve Arun, 2020:15).

Covid-19 salgınına karşı bazı ülkelerde alınan hızlı politika önlemleri Tablo 2'de gösterilmektedir. Bu önlemler maliye politikası, para politikası ve halk sağlığı önlemleri olmak üzere üç başlık altında incelenmiştir. Covid-19 salgını sürecinde, hızlı politika önerilerin birçoğunun yeterli olmadığı ifade edilmektedir. Para politikası önlemleri finansal piyasaların durağan hale gelmesini sağlamış fakat bunun da yeterli düzeyde olmadığı dile getirilmiştir.

Bunun aksine para politikasından ziyade maliye politikalarının salgına karşı daha destekleyici olduğu belirtilmektedir (Ozili ve Arun, 2020: 18).

5. Covid 19 Sağlık Krizi Sürecinde Türkiye Ekonomisinde Uygulanan İktisadi Politikalar

5.1 Ekonomik Alanda Alınan Önlemler ve Uygulanan Politikalar

Ülkelerde yaşanan iktisadi krizler piyasaların görevlerini yerine getirmede bozulmalara sebebiyet vermekte, üretici ve tüketici kesimin kararlarını olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Covid-19 küresel sağlık krizi de ekonomilerde iktisadi problemlere sebebiyet vermiş, üretim ve talep üzerinde aksaklıklar meydana getirmiştir. Küresel salgınla mücadele kapsamında sürecin başında süreci en iyi kontrol eden ülkelerden biri olan Türkiye’de Covid-19 krizinden uğradığı zararı tazmin edebilmek adına para ve maliye politikalarına başvurarak çeşitli önlemler almıştır (Kırmızıoğlu, 2021:55).

Türkiye’nin açıklamış olduğu ekonomik destek paketinde ele alınan önlemler şu şekilde sıralanmaktadır (Aydoğdu, 2020:43; Sertkaya ve Baş, 2021:151-152; Nakiboğlu, 2021:1-6; TİM, 2021; Halıcı, 2022:92).

- Pandeminin sebep olduğu ekonomik aksaklıkları giderme kapsamında ilk olarak Türkiye 100 milyar TL’lik bir yardım paketi programı açıklanmıştır

-Mart ayı sonu itibariyle Kobi’ler için üçlü koruma paketi açıklanmıştır. Bu paket de alacaklar üç ay boyunca ertelenecek, projeler 4 ay uzatılacak ve koruyucu sağlık ürünlerinin (maske, siperlik) üretiminde bulunanlara ek destek verilecektir.

-17 Mart 2020’de Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB) Para Politikası Kurulu toplantısında politika faizinde 100 baz puan indirmeye gidilmiştir

-Açık Piyasa İşlemleri (APİ) kapsamında bankalara yönelik tamamlanan likidite imkanlarına yönelik limitler arttırılmıştır

-Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB), döviz karşılığı TL swap piyasasında geleneksel yöntemlerle gerçekleştirilen swap ihalelerinin limitleri %20’lik orandan %30’lara yükseltilmiştir

- Kredi Garanti Fonu (KGD) limitini 25 milyar liradan 50 milyar liraya arttırılmış ve teminat problemi sebebiyle kredisi onaylanmayan firmalar için bankalardan kredilere erişimin önü açılmıştır

-Covid- 19 pandemisinin iş gücüne karşı oluşacak hasarları minimuma indirebilmek adına firmalara “İşe Devam Kredi Desteği” verilerek, çalışan vatandaşların işten ayrılmasını önlemek amacı ile ekonomik destek paketi kapsamında ihtiyaç sahibi bireylere Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetleri Bakanlığı tarafından 2 milyar liralık ek ödenek aktarımı sağlanmıştır.

- Pandemi en çok hasar alan Katma Değer Vergisi (KDV) kesintisi ile Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) primlerindeki 2020 yılı Nisan, Mayıs, Haziran aylarının ödemeleri için 6 aylık bir sürede erteleme yapılmıştır

-Tüm reel kredi büyüme şartlarını sağlayan bankalara yönelik yabancı para zorunlu karşılık oranlarında 500 baz puan indirim uygulanmıştır.

5.2. Sağlık Hizmetleri Alanında Alınan Önlemler ve Uygulanan Politikalar

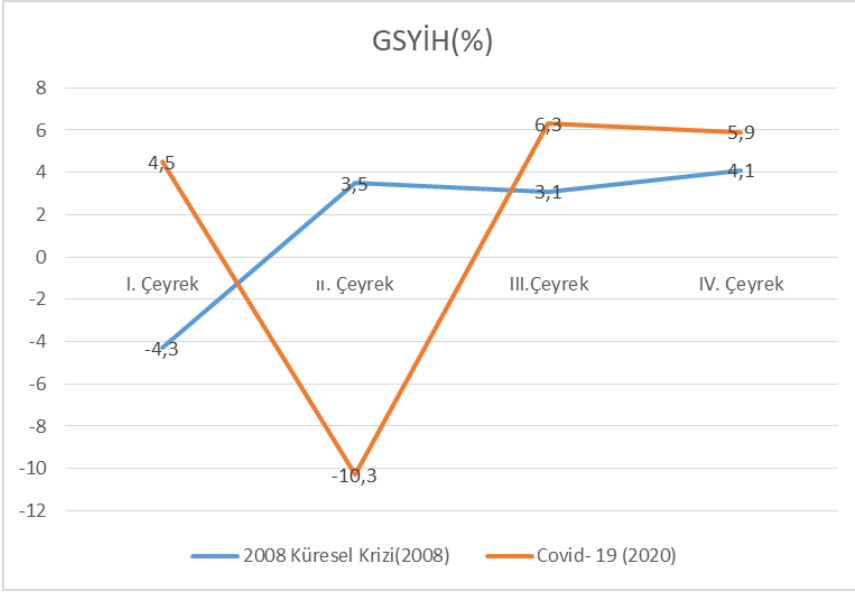
Her ülkede olduğu gibi Covid-19 sürecinde Türkiye’de de sağlık alanında bir takım önlemler alınmış ve uygulanmıştır. İlk olarak Sağlık Bakanlığı bünyesinde bir Bilim Kurulu üyesi kurulmuş, bu kurul salgına yönelik mücadele önemli kararlar almıştır (Yıldız ve Uzun, 2020:22).

Salgın ile beraber Sağlık Bakanlığına bağlı bütün hastanelerde önlemler alınmış, Covid-19 için referans hastaneler belirlenmiştir. Yurt dışından gelen yolcular için Türkiye’nin belirli noktalarına termal kamera takılarak hastalığının yayılması kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. 81 ilde Sağlık bakanlığı tarafından Covid-19’un sebebiyet verdiği psikolojik ve sosyal etkilerle baş edebilmek adına psiko-sosyal destek ekiplerinin oluşturulduğu belirtilmektedir. Maske takma zorunluğu getirilmiştir. Hayat Eve Sığar uygulaması ilan edilmiş, bu uygulama ile insanlar ikamet ettikleri bölgede veya gitmek istedikleri alandaki riskleri görebilmiştir (Demirhan ve Korkutan, 2022:654-655).

6. 2008 Küresel Krizinin ve Covid 19 Sağlık Krizinin Türkiye Ekonomisine Yansımaları

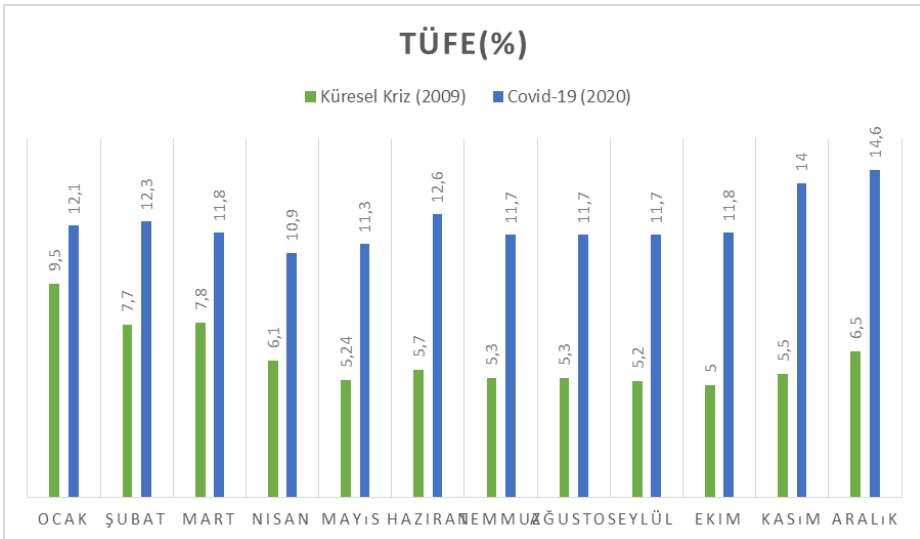
2008 küresel krizinden günümüze kadar teknolojinin gelişmesi, iletişim ve sosyal medya ağlarının yaygın bir şekilde kullanılması uluslararası yaşanan hareketliliği daha da hızlı hale getirdiği belirtilmektedir. Bundan dolayı meydana gelen bir olayın bütün dünyaya yayılması ile endişe, panik, korku durumu kişilerin davranışlarını, tüketim taleplerini etkileyebilmekte ve muhtemel sonuçların etkisini artırabilmektedir (Hyams vd., 2012:273).

Geçmişten günümüze kadar Türkiye küresel ekonomi de yer alıp rekabet edebilmek adına devamlı bir mücadele içerisinde bulunmaktadır. Dünyanın diğer ülkelerinde olduğu gibi Türkiye de zaman zaman iç veya dış sebeplerle krizlerle karşı karşıya kalmıştır. Bu sıkıntılı süreçlerde makro ekonomik göstergeler olumsuz bir şekilde etkilenmiştir. 2008 küresel krizi sürecinde ve Covid-19 sağlık krizi sürecinde temel makro göstergelerdeki değişiklikler tablolar yardımıyla şu şekilde gösterilmektedir.

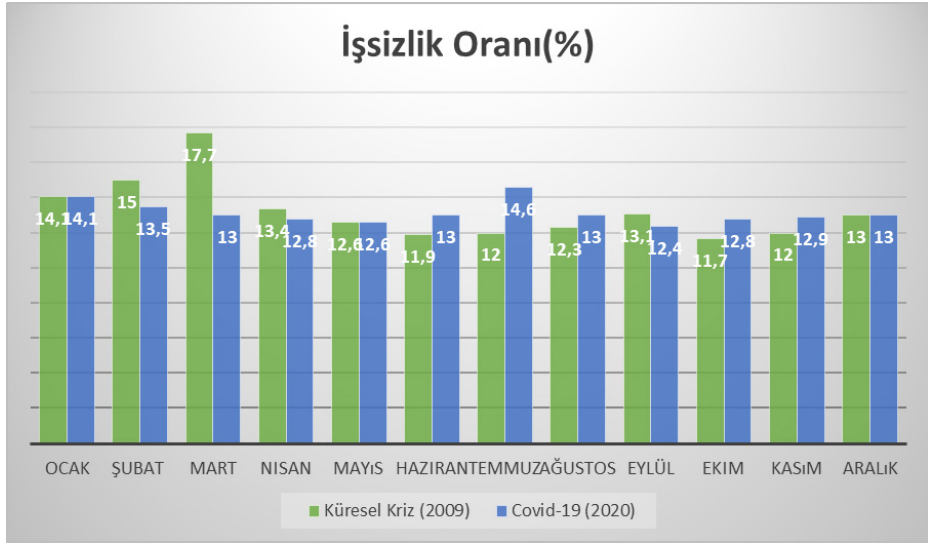
Şekil 4: Küresel Kriz ve Covid -19 Pandemisi Dönemi GSYİH Değerleri(TÜİK, 2023)

Şekil 4 Küresel kriz ve Covid-19 pandemi döneminde GSYİH büyüme hızını göstermektedir. Şekle bakıldığında küresel krizin ilk çeyreğinde büyüme negatifken, Covid-19 sürecinin ikinci çeyreğinde büyüme negatif olarak gerçekleşmiştir. Covid-19 sürecinde büyüme küresel krizden daha büyük bir oranda büyüme gerçekleşmiştir. Bunun nedeni Covid-19 sürecinde tedbirler, kısıtlamalar olsa bile e-ticaret uygulamasının yaygın hale gelmesi bu aşamada ekonomide pozitif bir etki ortaya çıkarması olarak gösterilebilir.

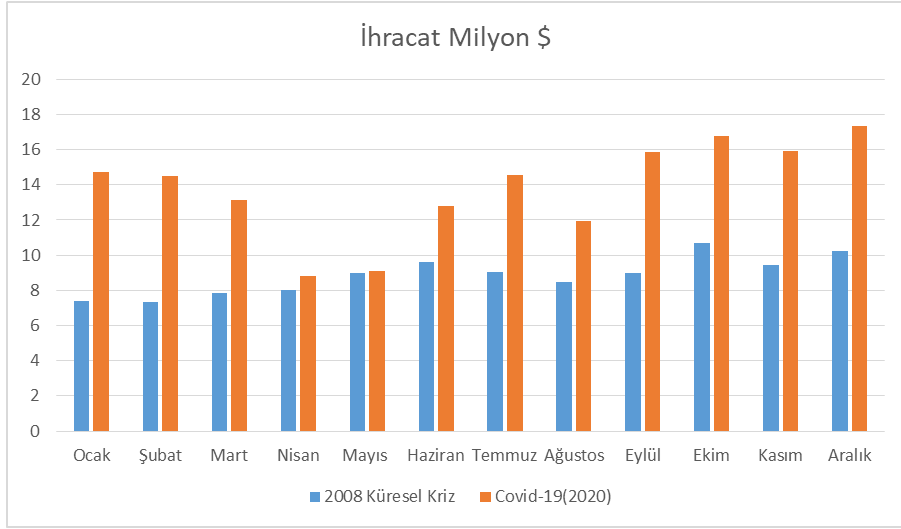
Şekil 5 Küresel Kriz ve Covid-19 Sürecinde TÜFE (TCMB, 2023).

Şekil 5’te 2008 küresel kriz ve Covid-19 krizi sürecinde TÜFE verilerini göstermektedir. Kriz dönemlerinde en önemli konulardan biri de Tüfe deki yıllık değişim olarak bilinmektedir. Tüketici enflasyonun 2020 yılının ikinci çeyreğinde % 11,75 olarak gerçekleştiği ifade edilmektedir. Covid-19’a bağlı birim maliyet artışları, birikimli döviz kuru gelişmeleri, uluslararası petrol fiyatlarındaki toparlanma ile dönemsel ve salgına bağlı etkilerle artan gıda fiyatları tüketici enflasyonundaki yükselişin temel belirleyicileri olarak gösterilmektedir (Eryer ve Konuk, 2020:28).

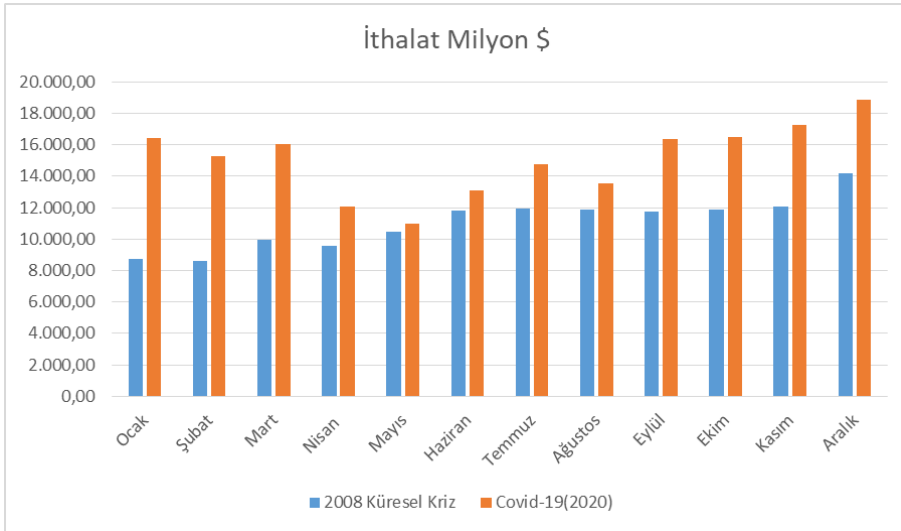

Şekil 6. Küresel Kriz ve Covid-19 Sürecinde İşsizlik Oranları (TÜİK, 2023)

Şekil 6’da işsizlik oranları gösterilmektedir. 2008 küresel krizin, dünyadaki bütün ülkelerin emek piyasaları ile beraber Türkiye’deki emek piyasasını da olumsuz bir şekilde etkilediği belirtilmektedir. Dünyanın genelinde ekonomik faaliyetlerin azalması, talepte meydana gelen düşme Türkiye’nin de üretim yapısını etkilemiş, gerçekleşen bu ekonomik sıkıntıya bağlı olarak da bazı kuruluşlarda işçi çıkarmalarının olduğu dile getirilmiştir (Altuntepe, 2009: 142) Türkiye’de de Covid-19 pandemi sürecinde salgına bağlı olarak işyeri kapatmaları, kapasite kısıtlamaları ve iktisadi faaliyetlerdeki yavaşlamanın işgücü piyasasına etkilerinin Şubat ayı itibarıyla belirgin şekilde hissedilmeye başlandığı belirtilmektedir (Eryer ve Konuk, 2020:30).

Şekil 7: Küresel Kriz ve Covid-19 Sürecinde İhracat Değerleri(TCMB,2023)

Şekil 8: Küresel Kriz ve Covid-19 Sürecinde İthalat Değerleri(TCMB,2023)

Küresel krizin Türkiye ekonomisinde en önemli etki kanallarından biri dış ticaret üzerinde gerçekleşmiştir. Her iki kriz döneminde de dış ticaret etkilenmiştir. Özellikle Covid -19 sürecinde sınırların kapatılması, ithalat ve ihracatı azaltıcı bir sonuç ortaya çıkarmıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Tarihsel süreç içerisinde insanlar zaman zaman farklı sorunlarla mücadele içinde olmuşlardır. Yaşanmış olan bu mücadeleler insanların farklı açılardan etkilenmelerine sebebiyet vermiştir. Krizler ve salgınlar, ekonomik ve sosyal

yaşamı önemli ölçüde etkileyen ve hükümetleri olağanın dışında politikalar uygulamaya iten önemli mücadeleler olarak görülmektedir. 2008 küresel krizi ve özellikle Covid-19 salgını da küresel boyutta etkiler meydana getirmiş ve etkisi henüz tam anlamıyla geçmemiş olağanüstü dönemlerdendir.

Küresel boyutta etki alanı geniş dünyada üç büyük krizin olduğu bilinmektedir. 1929 Ekonomik Buhran, 2008 Küresel Kriz ve Covid-19 salgınıdır. Bu çalışmada 2008 Küresel Krizi ve Covid-19 pandemisinde alınmış olan tedbirler ve uygulamaların neler olduğu Türkiye özelinde değerlendirilmiştir. Çıkış noktaları aynı olmasa bile, iki krizin de etki ve sonuçlarının benzer olup olmayacağı tartışmaları halen günümüzde devam etmektedir. 2008 küresel krizi ve Covid-19 pandemisi, Türkiye için önemli etkiler meydana getirmiştir. Her iki dönemde de Türkiye de işsizlik oranlarında artışlar meydana gelmiştir. Çünkü finansal özellik gösteren krizler ve pandemiler şirketlerin maliyetleri minimize etmek için işçi çıkarmalarına sebebiyet verebilmektedir. Bu da işsizlik oranının artmasına neden olmaktadır. Aynı şekilde enflasyon oranları, dış ticaret, tüketici güven endeksi gibi temel makro ekonomik göstergeler bu krizlerde olumsuz bir şekilde etkilenmiştir. Bu dönemlerde meydana gelen olaylar ve bunların sosyo-ekonomik etkileri, mevcut iktisadi sistemin varsayımlarının tartışılmasına neden olmuştur. Bu süreçler sonunda ekonomi politikalarında yeni yaklaşımlar benimsemeye çalışılmıştır. Türkiye’de bütün dünyayı etkileyen bu krizler karşısında aldığı iktisadi, siyasi, sağlık gibi tedbirlerle önemli bir kriz yönetme tecrübesine sahip olmuştur.

Gerek 2008 küresel krizi ve gerekse Covid-19 sağlık krizi gibi ülkenin sosyo ekonomik şartlarını etkileyen bu tarz olaylarla mücadele etmenin yolu, sürdürülebilir, istikrarlı bir şekilde faaliyet gösteren siyasal ve ekonomik kurumların varlığı ile ilgilidir. Çünkü küreselleşmeyle beraber birbirine bağlı olan dünya ekonomilerinin herhangi birinde ortaya çıkabilecek krizler başka ülkeleri de kolay bir şekilde etkileyebilmektedir.

2008 Küresel Krizi ve Covid-19 sağlık krizine yönelik alınan tedbirler ve uygulanan politikalar değerlendirildiğinde kısaca şu sonuç ortaya çıkmaktadır. 2008 küresel krizi sürecinde para politikasının, Covid -19 sürecinde ise sağlık ve esnek çalışmaya yönelik politikalarının ağırlığının arttığı görülmektedir. Böylece iktisat politikasında bu politikaların da önemi artmıştır

Kaynakça

- Akın, F., ve Ece, N. (2009). Küresel Finansal Kriz ve Bankacılık Sektörü İstihdamı Üzerindeki Etkileri. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 27(2), 153-168.
- Altuntepe, N. (2009). 2008 Küresel Krizinin Ülkelerin İstihdam Yapısı Üzerine Etkilerinin Dinamik Bir Analizi Süleyman Demirel Üniversitesi, *Vizyoner Dergisi*, 1(1), 129-145.
- Aslan, H. (2008). İpotekli Konut Finansman Sisteminde Kriz. BDDK 8. Kuruluş Yılı Dönümü Konferansı, BDDK, ss.1-31.
- Akman, C. (2010). *Marksist Kriz Teorileri Işığında Küresel Kriz*, 1. Baskı, İstanbul, Kalkedon Yayınları.
- Aktan, C. C., ve Şen, H. (2001). Ekonomik Kriz: Nedenler ve Çözüm Önerileri, *Yeni Türkiye Dergisi*, Ekonomik Kriz Özel Sayısı, Sayı 42, 1225-1230.
- Alantar, D. (2008). Küresel Finansal Kriz: Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme, *Maliye ve Finans Yazıları*, 81(1).
- Asarkaya, F. (2019). 2008 Küresel Ekonomik Krizinin Makro Ekonomik Göstergeler Üzerinden Karşılaştırmalı Analizi: Türkiye, Arjantin ve Meksika, Yüksek Lisans Tezi, Aksaray Üniversitesi.
- Aydoğdu, A., vd., (2020). Covid-19'a Karşı Alınan Ekonomik Önlemlerin Büyüklerin Değerlendirilmesi: Amerika, Almanya, İngiltere ve Türkiye Örneği", *Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7(1), 167-170
- Balcı, Y., ve Çetin , G. (2020). Covid-19 Pandemisinin Türkiye Ekonomisinde İstihdam ve Çalışma Hayatı Üzerindeki Etkileri: Sorunlar ve Çözüm Önerileri, <https://www.ticaret.edu.tr/uploads/haberler/1374/Prof.%20Dr.%20Yusu%20Balc%20C4%B1%20%20Dr.%20%20C3%96%20%20C3%9Cyesi%20G%20%20C3%BCIdenur%20%20C3%87etin.pdf>
- Brakman, S., Garretsen, H., & Van Witteloostuijn, A. (2020). The turn from just-in-time to just-in-case globalization in and after times of Covid 19: An essay on the risk re-appraisal of borders and buffers. *Social Sciences ve Humanities Open*, 2 (1), 1-27.
- Bozduman, E. T. ve Özçalık, M. (2020). Sağlık Ekonomisi "Sağlıkta Dönüşüm ve Fırsatlar", M. Hakan
- Yalçınkaya, İ. Dilber (Ed.), *Salgın hastalıkların ekonomi üzerine etkileri* (120-159. ss). İKSAD yayınları
- Demircan, C., (2018). 2001 ve 2008 Ekonomik Krizlerinde Türkiye'nin Kriz Uygulamaları ve Karşılaştırılması", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi.
- Demirhan, Y., ve Korkutan, M., 2022. Türkiye'nin Covid-19 Pandemi Kriziyle Mücadele Performansı Üzerine Bir İnceleme, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 13(2), 639-667.
- Duman, E., ve Işık, N. (2012). 1929 Buhranı ve 2008 Krizinin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 73-101.
- Eğilmez, M. (2013). Küresel Finans Krizi (Piyasa Sisteminin Eleştirisi), 9. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Elgin, C., Basbug, G. ve Yalaman, A. (2020). Economic Policy Responses To A Pandemic: Developing The COVID-19 Economic Stimulus Index. *Covid Economics*, 1(3), 40-53.
- Erdönmez, P. A.(2009). Küresel Kriz ve Ülkeler Tarafından Alınan Önlemler Kronolojisi. *Bankacılar Dergisi*(68), 85-101.
- Eryer, A., ve Konuk, T. (2020). İstatistiki göstergelerle Covid-19 pandemisinin etkileri: Türkiye . III.Uluslararası Kahramanmaraş Yönetim, Ekonomi ve Siyaset Kongresi (s. 21-33). Kahramanmaraş: Avrasya Sosyo-Ekonomik Araştırmalar Derneği
- Fernandes, N. (2020). *Economic Effects of Coronavirus Outbreak (COVID 19) on the World Economy*
- Gögebakan, T. (2021). *Pandemi Veri Analizi*. IERFM Özel Sayısı, 6:172-191

- Gökçeğöz, K., (2023). Covid-19 Salgının Türkiye ve ABD Ekonomilerine Etkilerinin Karşılaştırmalı Analizi, Yüksek Lisans Tezi. Tokat Gaziosman Paşa Üniversitesi,
- Gülbek, M., (2019). 2008 Finansal Krizinden Sonra Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Para Politikası Uygulamaları, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- Hacımustafaoğlu, M. (2018, Aralık 4). Enfeksiyon Hastalıkları Pratiğinde Salgın Tanımlanması. *Enfeksiyon Hastalıkları Pratiğinde Salgın Tanımlanması*. Bursa, Türkiye: Sayfa 172-173.
- Hacıoğlu, A., ve Sağlam, M. (2021). COVID 19 Pandemi Sürecinde Tüketici Davranışları ve E-Ticaretteki Değişimler, *Medya ve Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 3(1), 16-29.
- Halıcı, S.K.(2022). Covid-19 Pandemisinin Ekonomik Etkilerinin İncelenmesi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi.
- Hatıplı, M. (2011). Türkiye Ekonomisine Etkileriyle Küresel Finansal Kriz. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 191-214.
- Hyams, K., Murphy, F., & Wessely, S. (2012). Responding to Chemical, Biological, or Nuclear Terrorism: The Indirect and Long-Term Health Effects May Present the Greatest Challenge. *Journal of Health Politics, Policy and Law*, 27(2), 273-292.
- Hepaktan, C.E. ve Çınar, S. (2011). Mali Krizler Ve Son Mali Krizin (2008) Reel Sektöre Etkileri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30, 156-164
- Ho, C. S., Chee, C. Y., & Ho, R. C. (2020). Mental Health Strategies To Combat The Psychological Impact Of Covid-19 Beyond Paranoia and Panic. *Ann Acad Med Singap*, 3(49), 1-3.
- Işık, S., Duman, K. ve Korkmaz, A., (2004). “Türkiye Ekonomisinde Finansal Krizler: Bir Faktör Analizi Uygulaması”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 19(1), 45-69.
- Kara, Ş. A., ve Sertçelik, A. (2020). Salgın Ve Salgın İle İlgili Tanımlar. Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı Toplum İçin Bilgilendirme Dizisi
- Kaderli, Y., ve Küçükçaya, H. (2012). 2008 Dünya Finansal Krizi Sonrası Türkiye Ekonomisinde Yaşanan Gelişmelerin Bazı Ülkelerle Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(12), 85-96.
- Karabacak, N. (2022). Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Covid-19’un Politika Boyutunun Mekansal Panel Veri Yaklaşımı İle Analizi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kaşlı, M. (2013). 2008 Krizi ve Isparta KOBİ’leri Üzerine Etkileri, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Kılıç, F. A., Tığtepe, E., ve Ersungur, Ş. M. (2022). Covid 19 Pandemisinin Uluslararası Ticarete Etkisi: Türkiye Örneği, *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, 9(27), 66-81.
- Kırmızıoğlu, H. (2021). Covid-19 Salgını Esnasında Türkiye’de Uygulanan Maliye Politikası: Mali Teşvik Önlemleri Üzerinden Bir İnceleme. İçinde T. Münyas (Edt.), *Verilerle Pandemi Sürecinde Türkiye* (s. 55-72). Ankara: Nobel Yayıncılık
- Kıbrıtoğlu, A. (2002). “Türkiye’de Ekonomik Krizler ve Hükümetler: 1969-2001”, *Yeni Türkiye Dergisi-Ekonomik Kriz Özel Sayısı*. (Çevrimiçi) <http://80.251.40.59/politics.ankara.edu.tr/kibritci/ytd-kibritcioglu.pdf>, 17 Temmuz 2018.
- Nakiboğlu, A. ve Işık, S., (2020), “Kovid-19 Salgınının Ekonomi Üzerindeki Etkileri: Türkiye’de İşletme Sahipleri Üzerinde Bir Araştırma”, *Türk Araştırmaları*, 15(4), 1-26
- Nar, M. Ş. (2020). Covid-19 Salgını Ve Dönüşümün Etkisi: Şimdi Ve Sonrası. *İmgelem*, 4(7), 363-382.
- Nielsen I.Q. (2020). *Key Consumer Behaviour Thresholds Identified as the Coronavirus Outbreak Evolves*. NielsenIQ: <https://nielseniq.com/global/en/insight-s/analysis/2020/key-consumer-behavior-thresholds-identified-as-the-coronavirus-outbreak-evolves-2> ET: 12.08.2023
- Ozili, P. ve Arun, T. (2020). Spillover Of COVID-19: Impact On The Global Economy, *Munich Personal Repec Archive* (99850), 27.
- Richter, F. (2023). *Global Mask Sales Surged 30-Fold During the Pandemic*, <https://www.statista.com/chart/29100/global-face-mask-sales/> ET: 12.08.2023

- Sertdemir, S. (2012). 2008 Finansal Krizinin Avrupa Birliği ve Türkiye Üzerine Etkileri, Yüksek Lisans Tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi
- Sertkaya, B., ve Baş, S., (2021). Covid-19 Salgının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri: Riskler ve Olası Senaryolar, *Dicle Üniversitesi İİBF Dergisi*, 11(21), 147-167.
- Şirin, H., ve Özkan, S. (2020). Dünyada ve Türkiye’ de Covid-19 Epidemiyolojisi. Kulak Burun Boğaz ve Baş Boyun Cerrahisi Dergisi, 28(2), 6-13
- Taymaz, E. (2020). Covid-19 Tedbirlerinin Türkiye Ekonomisine Etkisi ve Çözüm Önerileri.
- TCMB, (2023). Ödemeler Dengesi İstatistikleri, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Odemeler+Dengesi+ve+İlgili+Istatistikler/Odemeler+Dengesi+Istatistikleri/>
- TCMB,(2023). <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Enflasyon+Verileri/Tuketici+Fiyatları>
- Toksoy, Y.K., (2019). 2008 Küresel Krizi, Değişen Dünya Ekonomisi ve Ekonomi Politikaları, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi.
- Tosunoğlu, Ş. ve Kasal, S. (2020). Yeni Koronavirüs (Covid-19) Salgını ve Sağlıklı Küresel Ekonomi İçin Politika Uygulamaları: IMF’nin Rolü. *Anadolu University Journal of Faculty of Economics*, 2(1), 35-49.
- TÜİK,(2023). İşsizlik Oranı İstatistikleri, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Ulusal-Hesaplar-113 E.T: 23.09.2023>
- TÜİK, (2023). Gayri Safı Yurt İçi Hasıla, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Ulusal-Hesaplar-113 E T: 24.09.2023>.
- Tunç, A., ve Atıcı, F. Z. (2020). Dünyada ve Türkiye’de Pandemilerle Mücadele: Risk ve Kriz. *TROYACADEMY*, 329-362.
- Tutar, E., Tutar, F., ve Eren, M. V. (2011). Uluslararası Kredi Derecelendirme Kuruluşlarının Rolü, Güvenilirlik Açısından Sorgulanması ve Türkiye. *Akademik Barış Dergisi, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*(25), 1-24.
- TÜBA (2020). Covid 19 Küresel Salgın Değerlendirme Raporu. Türkiye Bilimler Akademi Yayınları, TÜBA Raporları No: 34.
- Udell, G.,(2009). Wall Street, Main Street and a Credit Crunch: Thoughts on The Current Financial Crisis, *Business Horizons*, 52,117-125.
- Uğraş Dikmen A., Kına H.M., Özkan S., İlhan M.N., COVID-19 Epidemiyolojisi: Pandemiden Ne Öğrendik, *J Biotechnol and Strategic Health Reserach*, 1(Özel Sayı):29-36.
- Yay, Gülsün G. (2001). 1990’lı Yıllarda Finanssal Krizler ve Türkiye Krizi, *Yeni Türkiye*, 7(4), 1234-1248.
- Yıldız, M. ve Uzun, M. M. (2020). Koronavirüsle mücadelede kriz yönetimi ve kamu politikası yapımı. 25 Aralık 2022, <https://setav.org/assets/uploads/2020/06/R165.pdf>.
- Yücel, F. ve Kalyoncu, H., (2010). Finansal Krizlerin Öncü Göstergeleri ve Ülke Ekonomilerini Etkileme Kanalları: Türkiye Örneği, *Maliye Dergisi*, Sayı:159, 53-69.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: PARA POLİTİKASI

Burak UĞUR¹

GİRİŞ

En kolay tanımıyla para politikası, para miktarı ve faizlerin ne şekilde yönlendirilmesi gerektiğini sorgulayan politika bütünüdür (URL-1, <http://malikonsept.com>, 22.05.2023). TCMB'nin tanımlamasına göre ise, “para politikası; ekonomik büyüme, istihdam artışı ve fiyat istikrarı gibi amaçlara ulaşabilmek için paranın elde edilebilirliğini ve maliyetini etkilemeye yönelik olarak alınan kararları” ifade etmektedir (URL-2, TCMB, <https://www.tcmb.gov.tr>, 22.05.2023).

Dünyanın ilk merkez bankası 1964 senesinde kurulan İngiltere Merkez Bankası'dır. Bu dönemin merkez bankaları, para basmak, ulusal paranın dış değerini belirlemek ve korumak ve likiditenin son merci olma görevlerine sahipti (Ünalnış, 2022: 77). 1970'li yıllara kadar iktisat politikasında para politikasından ziyade maliye politikası ağırlıktaydı. Merkez bankaları genelde -özellikle Almanya Merkez Bankası haricinde- hükümetin bir kurumu idi ve kalkınmanın finansmanında da kullanılmaktaydı. Bu bağlamda bağımsız, kendi amacı doğrultusunda araçlarını istediği şekilde kullanan bir merkez bankası anlayışı yoktu. Bu dönemde para ve maliye politikası arasında çok ciddi bir amaç farklılığı bulunmamaktaydı. Maliye politikasının tek başına egemen olduğu alan bütçenin yönetilmesi, para politikasının egemen olduğu alan ise döviz kuru idi (URL-3, Mahfi Eğilmez, <https://www.mahfiegilmez.com>, 23.05.2023).

1970'li yıllarda yaşanan enflasyon, enflasyonla işsizlik arasındaki ters ilişkiyi savunan Phillips eğrisinin sorgulanmasına neden olmuştur. 1970'lerin başında Phillips eğrisindeki ilişkinin bozulmaya başlaması ve rasyonel beklentiler ve zaman tutarsızlığı kavramlarının ortaya atılması, 1980'lerden itibaren merkez bankacılığında ve para politikasında gözlenen değişimin

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, burakugur89@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9056-8035>.

temelini oluşturmuştur. 1980li yıllardan itibaren dünyada merkez bankalarının bağımsızlıklarının sağlanmasıyla birlikte para politikasını merkez bankaları hükümetlerden bağımsız şekilde yönetmektedir. Bu bağlamda para politikasının temel amacı genellikle fiyat istikrarı, maliye politikasının temel amacı ise ekonomik istikrar şeklinde belirlenmiştir. Fiyat istikrarı görevi temelde merkez bankasına verilmekle birlikte maliye politikası bu konuda merkez bankası ile eş güdüm içerisinde olup merkez bankasının enflasyon hedefiyle uyum içerisinde yönetimini sürdürmektedir. 2008 küresel kriziyle beraber ise ağırlık para politikasına dönmüştür.

Bu çalışmada amaç, güncel uygulamalar ile para politikasını açıklamaktır. Çalışmanın bütününde Türkiye, Avrupa ve Amerika merkez bankalarına yönelik örneklerle para politikası anlatılmaktadır. Bu bölümde, para politikasının kavramsal çerçevesi ele alınacak, ardından para politikası araçlarına açıklanmaya çalışılacak, sonrasında ise para politikasının yaklaşımları incelenecektir.

1. PARA POLİTİKASININ KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Bu kısımda, para politikasının kavramsal çerçevesi incelenecektir. Para politikasını kolay biçimde anlayabilmek için öncelikle, para politikasının amaçları ve hedeflerine değinilecek; son olarak ise parasal aktarım mekanizmaları incelenecektir.

1.1. Para Politikasının Amaçları

Para politikasının amaçları, para politikası kullanılarak ulaşılmak istenen nihai amaçlardır. Bu amaçlar;

- fiyat istikrarını sağlamak,
- tam istihdamı sağlamak
- ekonomik büyümeyi sağlamak
- finansal istikrarı sağlamak
- faiz istikrarını sağlamak

-ödemeler bilançosu dengesini sağlamak şeklinde sıralanabilmektedir. Fakat para politikasının temel amacı, para politikasının ulaşmaya çalıştığı en önemli, odak noktası olan amaçtır. Para politikasının temel amacı fiyat istikrarı, finansal istikrar, iktisadi büyüme ve tam istihdam gibi yukarıda sıralananlardan sadece biri veya birden fazlası olabilmektedir. 2008 küresel krizi öncesinde hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin genelinde para politikası amacı ağırlıklı olarak sadece fiyat istikrarı, para politikası aracı ise ağırlıklı olarak sadece politika faizidir. Bu bağlamda ülkeler genellikle enflasyon hedeflemesi rejimi uygulamaktaydı. 2008 küresel krizi sonrasında gelişmiş ülke merkez bankaları krizden çıkmak amaçlı fiyat istikrarının yanında tam istihdam ve iktisadi büyüme amaçlarını da ön plana çıkarmışlar² ve birden çok

² Genel olarak gelişmiş ülke merkez bankalarının da finansal istikrar amacını ön plana çıkardığı düşünülse de, bu

amaca ulaşmak için birden çok aracın kullanıldığı esnek enflasyon hedeflemesi rejimine geçmişlerdir. Gelişmekte olan ülke merkez bankaları da küresel kriz sürecinde fiyat istikrarının yanında finansal istikrarı da gözetmeye başlayan çok araçlı para politikası uygulamasına başlamışlardır. Böylece gelişmekte olan ekonomiler de esnek enflasyon hedeflemesi rejimine geçmişlerdir. TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası)'nin temel amacı fiyat istikrarını sağlamak; destekleyici amacı ise finansal istikrarı sağlamaktır. ECB (Avrupa Merkez Bankası)'nin temel amacı fiyat istikrarını sağlamak iken; FED (Amerikan Merkez Bankası)'in ise temel amacı fiyat istikrarını, tam istihdamı ve iktisadi büyümeyi sağlamaktır (Vural, 2013: 19-20).

1.1.1. Fiyat İstikrarı

Fiyat istikrarı, insanların tüketim, tasarruf ve yatırıma yönelik kararlarında dikkate almaya gerek duymadıkları ölçüde düşük enflasyon oranını ifade etmektedir. Fiyat istikrarının sağlandığının kabul edilebilmesi için düşük enflasyon oranı belirli süre içinde sürdürülmelidir. Böyle bir ekonomide birey ve firmalar enflasyon oranının yükselmesini beklemeyecektir. Eğer gelişmiş ekonomilerde enflasyon oranı %1 ile %2 civarındaysa; gelişmekte olan ülkelerde ise enflasyon oranı %5 civarındaysa fiyat istikrarının sağlandığı kabul edilir (Pekin, 2019: 17). Yüksek enflasyon yaşayan ülkeler, enflasyon oranını fiyat istikrarı amacı içerisinde hedefledikleri enflasyon oranlarına düşmesini amaçlarlar. Bu bağlamda bu ekonomiler uzun vadede enflasyon oranını fiyat istikrarı çerçevesine yani düşük oranlara (%5 seviyelerine) çekmeyi amaçlamaktadır. Sıfır olmayan fakat düşük bir enflasyon oranını fiyat istikrarı ile uyumlu görülmesinin çeşitli nedenleri vardır. Bu sebeplerden ilki, düşük seviyede bir enflasyonun sıfır enflasyona kıyasla birey ve kurumlarda harcama isteği yaratarak ekonominin canlanmasını sağlamasıdır. İkinci olarak, düşük bir enflasyon oranının birey ve kurumların geleceğe yönelik beklentilerini biçimlendirme ve bu beklentilerini oluşturma sürecinde belirsizlik durumunu ortadan kaldırmasıdır. Son olarak, tüketici fiyat endekslerinde yer alan bazı mal ve hizmetlerin kalitesinin değişmesine rağmen endekslerin değişmemesi sayılabilmektedir (Özatay, 2015: 300; Cıroğlu, 2020: 23).

Fiyat istikrarı ülke ekonomisine aşağıdaki katkıları vermektedir (TCMB, 2013a: 9):

- Düşük enflasyon nedeniyle nispi fiyat kolayca izlenmektedir.
- Tasarrufçu ve yatırımcılar enflasyon risk primi talep etmezler, böylece düşük faizler yatırımları artırmaktadır.

amaç genel olarak bu ülkelerin finansal piyasalarında kriz çıktıktan sonra, yani finansal istikrarsızlık boy gösterince finansal kesimi finansal krizden çıkarmak amaçlıdır. Dolayısıyla bu amaç bir çeşit merkez bankalarının son başvurma merci olma görevini yerine getirmeleri şeklinde olduğundan tam istihdam ve iktisadi büyüme amacı çerçevesinde ele alınabilir. Gelişmekte olan ülke merkez bankalarının finansal istikrar amacıyla, bu ülkelerin finansal piyasalarında kriz çıkmadan, finansal sistemin istikrarsızlaşmaması için önlemler alınmasıdır.

- Düşük enflasyon verimsiz harcamaları azaltmakta, ekonomiye güveni arttırmaktadır.
- Ayakkabı eskitme maliyeti olarak bilinen enflasyondan korunmak için uğraşlar azalmaktadır.
- Para ikamesi azalmaktadır.
- Borç veren-borç alan ve düşük ve orta gelir-yüksek gelir grupları arasındaki gelir dağılımının bozulması engellenmektedir.

1.1.2. Tam İstihdam

Tam istihdam, işsizlik düzeyinin sıfır olması anlamına gelmemelidir. Ekonomi literatüründe sıfır işsizliğe ulaşmak arzulanan bir amaç olmakla beraber, ekonominin işleyişi bakımından belirli bir işsizlik oranının bir başka deyişle doğal işsizlik oranının yararlı olabileceği ve para ve maliye politikaları gibi iktisat politikalarıyla doğal oranı düşürmenin mümkün olmadığı değerlendirilmektedir. Bu bağlamda tam istihdam amacı, mevcut istihdam düzeyini doğal istihdam düzeyine getirmek olarak ifade edilmektedir. Genel olarak, genişlemeci para politikasının tüm görüş açılarından enflasyon yaratacağı ifade edilmektedir. Geleneksel yaklaşım, para ve maliye politikalarının hem kısa hem de uzun vadede sadece fiyatlar genel düzeyini arttıracaklarını, istihdamı ise etkilemeyeceğini belirtmektedir. Keynesçiler ise belirli bir enflasyon yaratmasına rağmen istihdama katkısının pozitif olacağını ileri sürmektedir. Parasalcı iktisatçılar ise para politikasının uzun vadede sadece enflasyon yarattığını ve gecikme etkileri istihdama katkısını pek olmadığını ileri sürmektedir.

Günümüzde merkez bankalarının uygulamaları göz önüne alındığında çoğu merkez bankasının istihdama ilişkin bir taahhütte bulunmadıkları, fiyat istikrarı sağlamanın istihdam açısından en iyi politika olduğuna, enflasyonist gelişmelere sebebiyet pahasına genişletici para politikasına uygulanmadığı görülmektedir (Paya, 2012: 156-157).

1.1.3. Ekonomik Büyüme

Para politikasının ekonomik büyüme üzerinde uzun vadede etkisiz olduğuna yönelik bir fikir birliği söz konudur. Fakat para politikasının uzun vadede fiyat istikrarını sağlayarak ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkili olduğu bilinmektedir. Para politikası kısa vadede ise meydana gelen çıktı dalgalanmalarına karşı etkilidir. Keynesçi yaklaşımın savunduğu bu olgu yani para politikasının kısa vadede etkili olduğu düşüncesi, uygulamada da ortak bir görüşü oluşturmuştur. Keza 2008 küresel krizinin başlangıç dönemlerinde hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler faiz oranlarını önemli orana düşürerek ekonomik büyümeyi, toparlanmayı amaçlamışlardır (Vural, 2013: 19-20).

1.1.4. Finansal İstikrar

Finansal istikrar, finans kesiminin ve özellikle de bankaların sağlıklı işlemlerini, şoklara karşı dayanıklı olmasını ve ödeme sistemlerinin istikrarlı olmasını ifade etmektedir³. Bu bağlamda finansal piyasalarda istikrarsızlığa yol açabilecek risklerin hızlıca giderilmesi gerekmektedir. Finansal istikrar, banka ve diğer finans kurumlarına yönelik aşağıdaki bileşenleri içermektedir (Parasız, 2012:348-349):

- Açık döviz pozisyonlarının kontrolünü ve kur istikrarını,
- Vade uyumsuzluklarının izlenmesini,
- Sorunlu kredilerin minimum olması, aşırı yüksek ya da aşırı düşük kredi genişlemesinin önlenmesini,
- Sermaye yeterlilik oranlarının ve kaldıraç oranlarının sağlıklı seviyelere çekilmesini,
- Finansal sistemin düzenlenmesini ve denetimini,
- Varlık fiyatlarının takip edilmesini kapsamaktadır.

2008 küresel krizine kadar merkez bankalarının sadece fiyat istikrarına odaklanmaları gerektiğine yönelik bir yaklaşım söz konusuydu. Bu yaklaşıma göre, fiyat istikrarı sağlanması finansal istikrar için elverişli bir ortam oluşturmakta ve finansal istikrar kendiliğinden sağlanmaktaydı. Fakat 2008 küresel krizi fiyat istikrarına rağmen patlak verdi. Bu bağlamda G-20 gibi uluslararası platformlarda merkez bankalarının finansal istikrara daha fazla önem vermesi gerektiği görüşü giderek yaygınlık kazanmıştır. Bir başka deyişle, merkez bankalarının fiyat istikrarıyla ilgilenirken finansal piyasalarda biriken riskleri (kredi genişlemesi, varlık fiyatlarındaki aşırı şişmeler gibi) göz ardı etmemesi ortak bir görüş olmuştur. Fakat uygulamada bu bağlamda daha çok gelişmekte olan ülke merkez bankalarının finansal istikrara yönelik ciddi adımlar attığı görülmektedir. Bu durumun nedenlerinden biri, küresel krizle birlikte gelişmiş ülke merkez bankalarının izlediği genişlemeci para politikasının gelişmekte olan ülkelere giren sermaye akımlarında yarattığı oynaklığın finans piyasaları üzerindeki etkisini sınırlama amaçlarıdır. Bu bağlamda örneğin, Türkiye Cumhuriyet Merkez bankası vadeye dayalı zorunlu karşılıklar uygulamasına gitmiş, Brezilya merkez bankası sermaye akımlarına vergi getirmiş, Endonezya Merkez Bankası bankaların kısa vadeli yabancı para borçlanmalarına sınır koymuştur (Uğur, 2015: 116). Ayrıca gelişmiş ekonomilerin krizden çıkarken para politikalarının normalleşmeye dönmesi de bu ülkelere yönelik sermaye akımlarındaki oynaklığı artırmakta dolayısıyla bu ülkeler bu tarz çok amaçlı çok araçlı para politikalarına devam etmektedir.

3 Çalışmada, finansal istikrar finansal piyasalarda kriz olmadan önce önlemler alınmasını kapsamaktadır.

1.1.5. Faiz İstikrarı

Faiz oranlarındaki dalgalanmaları ve belirsizlikleri önlemek para politikasının amaçlarından biridir. Faiz oranlarındaki aşırı dalgalanmalar hem yatırım ve tüketim harcamalarını hem de borçlu-alacaklı ilişkilerini olumsuz etkilemektedir. Bu durum ise geleceğe yönelik planlamayı zorlamaktadır. Ayrıca faiz oynaklığı dış yatırımcıları da olumsuz etkilemekte ve kârlarını düşürmektedir. Bu çerçevede özellikle FED gibi gelişmiş ülke merkez bankalarının istikrarlı faiz oranı amaçları vardır (Eryüzlü, 2017: 20). Faiz istikrarı, öngörülebilirliği arttırmakta ve güven sağlamaktadır. Faiz oranlarının istikrarlı ve öngörülür olması genelde finansal istikrarla uyumlu olmakla birlikte bu iki amaç çelişebilmektedir. Faiz oranlarındaki oynaklıkların artması finansal piyasalardaki kurumlar açısından ciddi sermaye kayıplarına yol açarak finansal istikrarsızlığa yol açabilmekle birlikte sermaye akımlarını yumuşatma amaçlı bu işlem yapıldığında finansal istikrar sağlamaktadır. Keza TCMB 2010 yılından itibaren asimetrik faiz koridoru uygulamasına geçerek faiz oranlarındaki öngörülürlüğü azaltmış ve sermaye akımlarındaki oynaklığı azaltarak kredi hacmi ve döviz kurundaki aşırı oynaklıkları hafifletmiştir.

1.1.6. Ödemeler Bilançosu Dengesi

Bir ekonomideki yerleşiklerin bir yılda diğer ekonomideki yerleşiklerle gerçekleştirmiş olduğu tüm iktisadi işlemleri yansıtan tablo ödemeler dengesi olarak ifade edilmektedir (Ünsal, 2005: 439). Ödemeler dengesinde, cari işlemler, sermaye, finans, net hata ve noksan ve rezerv varlıklar hesapları bulunmaktadır.

Dünya finans ve ticaret piyasalarının entegrasyonlarının oldukça yüksek seviyelere gelmesi ile beraber, para politikası bakımından ödemeler bilançosu dengesinin sağlanması önemli hale gelmiştir. Ayrıca faiz ve para miktarı doğrudan ya da dolaylı olarak da ödemeler dengesini etkilemektedir. Özellikle faiz oranındaki değişimler sermaye hareketlerini doğrudan etkilemektedir. Örneğin, TCMB 2010 yılında oluşan yoğun sermaye girişlerinin kredi hacmini arttırarak cari açığını arttırmasını önlemek amacıyla faiz oranlarını düşürmekle beraber zorunlu karşılıkları arttırmıştır. Böylece cari açığı kapatarak ödemeler bilançosunu iyileşmesi amaçlanmıştır (Uğur, 2015: 122-129). TCMB'nın söz konusu uygulamasında finansal istikrar amacı ile ödemeler bilançosu dengesini sağlama amacı arasında uyumluluk söz konusudur.

Merkez bankaları ödemeler bilançosunda meydana gelen açıklar karşılığında daraltıcı para politikası (faiz oranlarını yükseltme, zorunlu karşılıkları arttırma) yoluyla bir yandan sermaye girişi sağlayarak, diğer yandan ise kredi hacmini azaltmak vasıtasıyla yatırım- tüketim ve ithalatı düşürmek vasıtasıyla açıkları kapatmaya çalışabilmektedir.

Merkez bankaları ödemeler bilançosunda meydana gelen fazlalıklar

karşılığında ise genişlemeci para politikası (faiz oranlarını düşürme, zorunlu karşılıkları düşürme) yoluyla bir yandan sermaye çıkışı sağlayarak, bir yandan ise kredi hacmini arttırmak vasıtasıyla yatırım- tüketim ve ithalatı yükseltmek yolu vasıtasıyla fazlalıkları kapatmaya çalışabilmektedir (Aydın, 2015: 10).

1.2. Para Politikasının Hedefleri⁴

Merkez bankaları fiyat istikrarı ve tam istihdam gibi nihai amaçları çerçevesinde ilk olarak nihai hedefler belirlemektedir. Ardından nihai hedeflerine ulaşmak için ara hedefler (para arzı ve piyasa faizi gibi) ve ara hedeflere ulaşmak için ise operasyonel hedefler (para tabanı ve kısa vadeli faiz oranı gibi) belirlemektedir. Bu kısımda para politikasının işleyiş süreci sunulmaktadır.

1.2.1. Nihai Hedefler

Merkez bankaları fiyat istikrarı ya da tam istihdam gibi bir nihai amaç olarak belirlemekte ve bu amaçlarını sayısal olarak ifade ederek nihai hedeflere dönüştürmektedir. Örneğin, fiyat istikrarı amacı enflasyonu yüzde 5 seviyesine düşürmek; tam istihdam amacı işsizlik oranını yüzde 5'e düşürmek olabilmektedir.

1.2.2. Ara Hedefler

Merkez bankaları para politikası araçlarıyla nihai amaç ve hedeflerine doğrudan ulaşamazlar. Merkez bankaları nihai amaç ve hedeflerine dolaylı şekilde ulaşabilirler. Bu bağlamda Merkez bankaları nihai amaç ve hedeflerine ulaşmak için, nihai hedeflerini etkilediğini düşündüğü para arzı ve piyasa faiz oranı gibi bazı değişkenlerle ilgili hedefler belirlemekte ve para politikası araçlarını bu hedeflere yöneltmekte ve o hedefler üzerinden nihai hedeflere ulaşmaya çalışmaktadır.

Merkez bankasının nihai hedeflerine ulaşmak için belirlediği hedeflere ara hedefler denilmektedir. Şöyle ki, nihai hedefler ile ara hedefler arasındaki ilişki, bir topçunun tepenin arkasındaki göremediği bir hedefi (nihai hedef) vurmak için tepenin ön tarafına bir çember (ara hedef) koyması olarak açıklanabilmektedir (Ünsal, 2013: 585-586). Örneğin, Merkez bankası M_1 para arzını ve bu para arzına ilişkin bir sayısal hedefi ara hedef olarak kullanarak fiyat istikrarı (%5 enflasyon) amacına ulaşmayı amaçlamaktadır.

Para politikasının ara hedeflerinin dört önemli özelliğe sahip olmaları gerekmektedir (Kaykaç, 2013: 23-24):

1. Ara hedef olarak seçilecek değişken nihai amaçla tutarlı olmalıdır.
2. Ara hedef olarak seçilecek değişken Merkez bankası tarafından kolayca kontrol edilmelidir.
3. Ara hedef olarak seçilecek değişken nihai amacı en çok etkileyen değişken olmalıdır.

4 Hedef ifadesi çalışmada hem değişken hem de sayısal rakam amaçlı olarak kullanılmıştır.

4. Ara hedef olarak seçilecek değişken nihai amaca kıyasla çok daha sık ölçülebilmelidir.

1.2.3. Operasyonel Hedefler

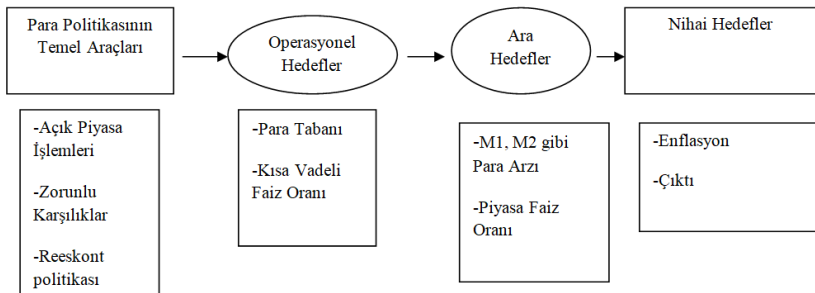
Merkez bankaları nihai amaç ve hedeflerine ulaşmasını sağlayacak ara hedefleri belirledikten sonra ara hedeflerine ulaşmayı sağlayacak operasyonel hedefler belirlemektedir. Merkez bankaları para arzı ya da piyasa faiz oranı gibi ara amaç değişkenlerini banka, birey ve firmaların etkilerinden kaynaklı olarak tam olarak kontrol edemezler. Operasyonel hedefler, merkez bankalarının para politikası araçlarıyla doğrudan doğruya kontrol ettiği değişkenler olarak ifade edilmektedir. Operasyonel hedef olarak seçilen değişkenle ilgili bir sayısal hedef belirlenmektedir. Ayrıca operasyonel hedefler ara hedeflerle yakından ilişkili olmalıdır. Örneğin, Merkez bankası ara hedef olarak para arzını seçtiğinde para arzı ile para tabanı arasındaki ilişkiden kaynaklı olarak para tabanını operasyonel hedef olarak seçmektedir. Ayrıca ara hedef olarak piyasa faizini seçtiğinde piyasa faizi ile kısa vadeli faiz oranı arasındaki ilişkiden kaynaklı olarak kısa vadeli faiz oranını operasyonel hedef olarak seçmektedir.

Para politikasının operasyonel hedeflerinin iki önemli özelliğe sahip olmaları gerekmektedir (Ünsal, 2013: 587):

1. Operasyonel hedef olarak seçilecek değişken ara hedefle tutarlı olmalıdır.
2. Operasyonel hedef olarak seçilecek değişken Merkez bankası tarafından kolayca kontrol edilmelidir.

Tablo 1.'de görüldüğü üzere, Merkez bankası enflasyonu düşürmek ya da belirli bir çıktıya ulaşmak şeklinde nihai amaç belirler ve bunu sayısal olarak hedefler. Fakat Merkez bankası sadece para politikası araçlarını⁵ kontrol etmektedir. Bundan dolayı Merkez bankası para politikası amaç ve hedeflerine ulaşmak için öncelikle para arzı gibi bir ara amaç ve sayısal bir hedef, ardından ise kısa vadeli faiz oranı gibi operasyonel amaç ve bu değişkene yönelik sayısal bir hedef belirlemektedir.

Tablo 1. Para Politikasının Araçları ve Hedefleri (Parasız, 2012: 350)

5 Para politikasının hedefleri incelenirken, para politikası araçları en dar kapsamda tutulmuş ve döviz alım-satımları, politika faizi ve faiz koridoru eklenmemiştir. Aslında politika faizi ve faiz koridorunda faizlerin düşüşüne yönelik bir uygulama açık piyasa işlemleriyle parasal tabanın artırılmasını kapsamaktadır. Bu bağlamda operasyonel hedef kısa vadeli faiz oranı ve ara hedef piyasa faiz oranıdır. Merkez bankası faiz hadlerini hedeflemekte ve para tabanı ve para arzı hedefinden vazgeçmektedir.

Merkez bankası para politikasının işleyişinde başarılı olabilmesi için hedeflediği değişkenleri doğru belirlemeli ve bu değişkenlere yönelik uygun sayısal hedefler belirlemelidir.

1.3. Parasal Aktarım Mekanizması

Parasal aktarım mekanizması, parasal değişkenlerin toplam talebi, çıktı ve enflasyonu hangi kanallarla ve ne kadar etkilediğini göstermektedir. Belirtmek gerekir ki, merkez bankası ürettiği para tabanını ya fiyatını (kısa vadeli faiz oranı) ya da miktarını kontrol edebilmektedir. Merkez bankaları 1990'lı yıllara kadar parasal tabanı operasyonel olarak tutmuş ve açık piyasa işlemleri, zorunlu karşılıklar, reeskont kredisi gibi para politikası araçlarını yoğun olarak kullanmıştır. 1990'lı yıllardan itibaren ise, Merkez bankaları kısa vadeli faiz oranı (politika faizi ve beraberinde açık piyasa işlemleri) para politikası aracını yoğun olarak kullanmıştır (TCMB, 2013b: 4-5). Merkez bankasının politika faizini düşürmesi şeklindeki bir genişlemeci para politikasının aslında para tabanında artışa neden olmasına, politika faizini arttırması şeklindeki bir daraltıcı para politikasının ise aslında para tabanında azalışa neden olmasına yol açacağı bilinmelidir. 2008 küresel kriziyle beraber para politikası araçlarında çeşitlilik artmış, faiz ve para tabanı bir arada kullanılmıştır. Aşağıda parasal aktarım kanalında para politikası aracı olarak faiz alınsa da diğer politika araçları da benzer kanallarla ekonomiyi etkilemektedir. Resmi müdahaleler, ekonomideki fiyatlamaya mekanizması, finansal sistemin yapısı, finansal sözleşmelerin vade yapısı, bankacılık sisteminin finansal durumu, sermaye hareketleri, finansman kaynakları ve hane halkı ve firmaların yapıları gibi faktörler parasal aktarım mekanizmasının etkisini belirleyen faktörler olarak sıralanmaktadır (TCMB, 2013b: 7-8).

1.3.1. Faiz Kanalı

Merkez bankasının kısa vadeli faiz (politika faizi) oranında yaptığı bir değişimin makroekonomik bir etkisi olması için bu faizin ilk olarak bankalar arasındaki kısa vadeli (gecelik) borç alıp verme faizi olan kısa vadeli piyasa faizini etkilemesi gerekmektedir. Kısa vadeli piyasa faizini ise politika faizi, kısa vadede kısa vadeli politika faizine ilişkin bekleyişler ve risk primi belirlemektedir. Uzun vadeli faizleri ise içinde bulunulan dönemin kısa vadeli piyasa faizi, uzun vadede kısa vadeli faizlere ilişkin beklentiler ve risk primi belirlemektedir. Bu bağlamda Merkez bankası, kısa vadeli olan politika faizini değiştirerek kısa vadeli reel piyasa faizini ve uzun vadeli mevduat, kredi ve tahvil faizlerini değiştirmeyi beklemektedir. Merkez bankaları faiz oranlarını düşürdüğünde kredi faizleri düşmekte böylece yatırım harcamaları artmaktadır. Ayrıca mevduat ve tahvil faizleri düşmekte ve tüketiciler tasarruflarını düşürerek tüketim harcamalarını arttırır iken; yatırımcılar ise sabit sermaye yatırımı getirisi artışı nedeniyle yatırım harcamalarını arttırmaktadır (TCMB,

2013b: 5). Toplam talepteki değişiklikler, toplam arzdaki değişikliklerle birlikte enflasyon, gelir ve işsizlik seviyelerini değiştirmektedir (Özaty, 2015: 220).

1.3.2. Kredi Kanalı

Politika faiz oranındaki bir düşüş yukarıda da değinildiği üzere para arzında bir artış anlamına gelmektedir. Bu husus bankaların rezerv ve mevduatlarını arttırarak kredi hacminin artmasını sağlayacaktır. Kredi hacmindeki bir artış ise firmaların yatırım harcamalarını arttırmasına neden olmaktadır. Ayrıca genişlemeci bir para politikası firmaların değerini arttırması, algılanan borç riskini azaltması, nakit akışını hızlandırması ve nominal borç yükünü azaltması aracılığıyla bilgi asimetrisinden kaynaklı ters seçim ve ahlaki tehlike etkisinin azaltması beklenmektedir. Bu durum bankaların kredi arzını arttırmasına yardımcı olabilmektedir (Işık, 2015: 25).

1.3.3. Hisse Senedi Kanalı

Politika faiz oranındaki bir düşüş tahvil getirilerini azaltmakta ve hisse senetlerine talep artışına neden olarak hisse fiyatlarını arttırmaktadır. Bu gelişmeler firmaların piyasa değerini firma maliyetine oranla arttırarak firma net değerini arttırmaktadır. Bu durum yatırım harcamalarını arttırmaktadır. Ayrıca hisse senedi fiyatlarındaki artışlar bireylerin sahip oldukları hisse fiyatlarının ve yaşam boyu gelirlerinin artmasına yol açarak tüketim harcamalarının artmasını sağlamaktadır. Tüm bu süreçler toplam talebi, üretimi ve fiyatları arttırmaktadır (TCMB, 2013b: 6).

1.3.4. Beklentiler Kanalı

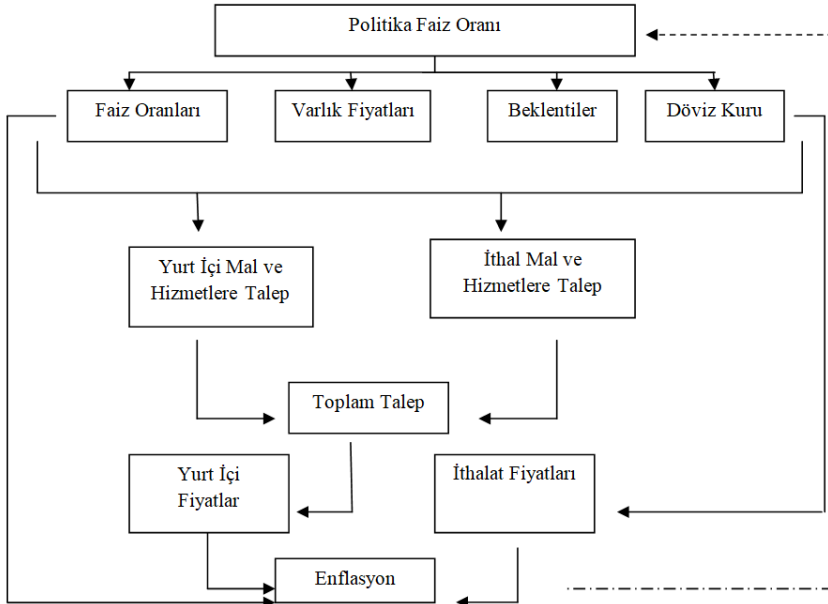
İktisadi birimler, hayatın işleyişi içerisinde enflasyon, faiz, getiri ve gelir gibi değişkenlerin sadece cari dönemdeki hareketlerine değil gelecekteki beklenen değişimlerine de bakarak karar almaktadır. Bu bağlamda para politikası bir açıdan beklentileri yönetme sanatı haline gelmektedir. Merkez bankaları iktisadi birimlerin beklentilerini etkileyerek kararları değiştirebilmektedir. Bir merkez bankası ekonomide güven duygusu yarattığı, şeffaf ve güvenilir bir politika izlediği sürece ve kredibilitesini yüksek tuttuğu sürece izlediği para politikası enflasyonla mücadelede etkili olacaktır. Merkez bankalarının izlediği politikaların başarılı olması için; iktisadi birimlerin bankanın uygulayacağı politikaların başarılı olacağına inanmaları gerekmektedir. Bu bağlamda örneğin merkez bankası enflasyonu düşürmek için politika faizini yükselttiğinde uzun vadeli faizlerin yükselmesini beklemekte iken; gelecekte daha düşük faiz oranlarının olacağına yönelik bir beklenti oluşturduğunda uzun vadeli faizler yükselmek yerine düşebilmekte ve bu durumda para politikasının etkinliği zayıflamaktadır. Öte yandan politika faizindeki artışla beraber enflasyonla mücadele amaçlı politika faizindeki yükselişin şartlara göre devam edeceğine yönelik bir iletişim politikası izleyerek piyasaya güven veren bir merkez bankası ise uzun vadeli faizlerin artmasını sağlayacaktır. Keza enflasyonla

mücadele eden merkez bankaları toplumu enflasyonun düşeceğine yönelik inandırmadıkları sürece izledikleri daraltıcı para politikası etkin olmayacaktır. (TCMB, 2013b: 5-7).

2008 küresel kriziyle birlikte iletişim politikalarında önemli bir değişim olmuş ve beklentilerin yönlendirilmesi sözle yönlendirme aracı devreye girmiştir. Merkez bankaları bu politika aracıyla para politikasının gelecekteki yönelimi hakkında bilgi sunarak beklentileri yönlendirmektedir. Örneğin, Amerikan Merkez Bankası 2011 yılında politika faizini değiştirmemesine rağmen, politika faizini 2013 yılına kadar düşük düzeyde tutacağını kamuoyuna açıklayarak hazine menkul kıymetlerinin faizlerini 10 baz puan ile 20 baz puan arasında düşürmeyi sağlamıştır (FRBSF, 2012: 3).

1.3.5. Döviz Kuru Kanalı

Parasal genişlemenin meydana geldiği bir ülkede yurt içinde reel faizler yurt dışına kıyasla düşmektedir. Bu durumda ülkeden sermaye çıkışı meydana gelmekte ve ulusal para reel olarak değer kaybetmektedir. Bu husus net ihracat ve toplam talep, üretim, istihdam ve fiyatların atmasına neden olabilmektedir. Öte yandan ulusal paranın reel olarak değer kaybı ithal girdi ve nihai malları ulusal para cinsinden pahalılaştırarak enflasyonu arttırmaktadır. Ayrıca ulusal paranın reel olarak değer kaybetmesiyle firmaların döviz borçlarının ulusal para bazında artmasına neden olarak firmaların net değerinin düşmesine neden olmaktadır. Bilançolarda yaşanan bozulma ters seçim ve ahlaki tehlike yaratarak krediler, toplam talep, yatırımlar, üretim ve fiyat seviyelerini etkilemektedir (Özatay, 2015: 220).

Şekil 1. Parasal Aktarım Mekanizması (TCMB, 2013b: 3).

Şekil 1’de basit şekilde parasal aktarım mekanizması sunulmaktadır. Politika faizinde meydana gelen bir değişim piyasa faiz oranları, varlık fiyatları, beklentiler ve döviz kurlarındaki değişimler üzerinden yurt içi ve ithal mallara olan talebi belirlemektedir. Genişletici para politikası (politika faizi düşüşleri) toplam talebin artmasını sağlayarak enflasyonu yükseltmektedir. Daraltıcı para politikası (politika faiz artırımları) toplam talebin düşmesine neden olarak enflasyonu düşürmektedir.

2. PARA POLİTİKASI ARAÇLARI

Bu kısımda para politikası araçları, özellikle küresel kriz sürecindeki uygulamalarla açıklanacaktır. Bu bağlamda bu kısımda para politikası araçları aşağıda sırayla açıklanmaktadır. Fakat öncelikle geleneksel ve geleneksel olmayan para politikası ayırımına kısa bir değinilmesi gerekmektedir.

2008 küresel krizi öncesinde hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin genelinde para politikası aracı ağırlıklı olarak sadece politika faizidir. Merkez bankaları, geleneksel sistemde simetrik faiz koridoru uygulamakta ve belirlediği politika faizinin bankalar arasında geçerli olan kısa vadeli piyasa faizi olarak oluşması hedeflemektedir. Bu bağlamda merkez bankası politika faizinin kısa vadeli piyasa faizi olmasını açık piyasa işlemleri ve zorunlu karşılıklar gibi likidite yönetimi ile sağlamaktadır. Bu nedenle para politikasının izlenmesinde bankaların, firmaların ve kamuoyunun odak noktası sadece politika faizidir. Fakat 2008 küresel kriz sürecinde gelişmiş ekonomilerde politika faizlerinin sifıra yaklaşması, faiz indirimlerinin gelişmiş ekonomilerde toparlanmaya katkıda yetersiz kalması, faiz oranlarının sifıra yaklaşması ve bunun yanında Euro Bölgesi çevre ülkelerinde baş gösteren borç sürdürülebilirliği sorunları gelişmiş ekonomilerde çok araçlı bir para politikası aracına dönüşüme neden olmuştur. Bu çerçevede gelişmiş ekonomi merkez bankaları niceliksel genişleme, kredi genişlemesi, sözle yönlendirme ve asimetrik faiz koridoru hatta negatif faiz gibi geleneksel olmayan para politikası araçlarını kullanmışlardır. Gelişmekte olan ekonomilerde ise merkez bankaları, kriz sürecince gelişmiş ekonomilerin gevşek para politikalarının ve küresel finans sisteminde süregelen kırılğanlıkların bu ülkelere yönelik sermaye akımlarındaki oynaklığı artırması sebebiyle finansal istikrarı da gözetmeye başlayan para politikası uygulamasına başlamışlardır. Bu bağlamda bu ülkeler geleneksel olan politika faizinin yanında asimetrik faiz koridoru, zorunlu karşılık oranlarının aktif olarak kullanılması, zorunlu karşılıkların çeşitli biçimlerde çeşitlendirilmesi ve sözle yönlendirme gibi geleneksel olmayan para politikası araçlarını kullanmışlardır.

2.1. Politika Faizi

Politika faiz oranı, merkez bankalarının temel borçlanmalarında ya da borç vermelerinde geçerli olan ve genellikle bankalar arasındaki kısa vadeli (gececik) borç alma-verme işlemlerinde meydana gelmesini hedeflediği faiz oranıdır. Bu

bağlamda merkez bankası kısa vadeli piyasa faizinin açıkladığı politika faizine yakın olmasını hedeflemektedir. Fakat faiz koridorunu aktif olarak kullanan merkez bankaları, bankalar arasındaki gecelik borç alma-verme işlemlerinde meydana gelen faizi bazı zamanlar geçici olarak, politika faizinin çok altında veya çok üstünde olmasına izin verebilmektedir. Merkez bankalarının ilan ettikleri politika faizinin bankaların kendi aralarında meydana gelen işlemlerde geçerli olması, merkez bankasının açık piyasa işlemleri, zorunlu karşılıklar gibi para politikası araçlarıyla uyguladıkları likidite yönetimi ve bankaların likidite taleplerine bağlıdır (Uğur, 2015: 31).

1990'larla birlikte para politikalarının yürütülmesinde politika faizine tek politika aracı olma rolü yüklenmiştir. Bunun üç nedeni vardır. İlk olarak, para politikasının reel ekonomiye etkilerinin, parasal büyüklüklerin direkt etkileri ile değil faiz oranları ve varlık fiyatları aracılığıyla gerçekleştiğinin öne sürülmesidir. İkinci olarak, tüm faiz oranları ve varlık fiyatlarının arbitraj aracılığıyla birbirlerine bağlandığının varsayılmasıdır. Son olarak ise, politika faizinin merkez bankasının duruşunu yansıttığının varsayılmasıdır. Bu bağlamda merkez bankası politika faizini belirlemede, diğer fiyat ve oranlar bu oranı takip etmekte ve ekonomik birimler bu faize odaklanmaktadır (Tokucu, 2010: 47).

Merkez bankasının kısa vadeli faiz (politika faizi) oranında yaptığı bir değişimin makroekonomik bir etkisi olması için bu faizin ilk olarak bankalar arasındaki kısa vadeli (gecelik) borç alıp verme faizi olan kısa vadeli piyasa faizini etkilemesi gerekmektedir. Kısa vadeli piyasa faizini ise politika faizi, kısa vadede kısa vadeli politika faizine ilişkin bekleyişler ve risk primi belirlemektedir. Uzun vadeli faizleri ise içinde bulunulan dönemin kısa vadeli piyasa faizi, uzun vadede kısa vadeli faizlere ilişkin beklentiler ve risk primi belirlemektedir. Bu bağlamda Merkez bankası, kısa vadeli olan politika faizini değiştirerek kısa vadeli reel piyasa faizini ve uzun vadeli mevduat, kredi ve tahvil faizlerini değiştirmeyi beklemektedir (TCMB, 2013b: 5).

Türkiye'de 2010 yılı Mayıs ayına kadar fon fazlalığından kaynaklı olarak politika faizi, gecelik borçlanma faizi kullanılırken; 2010 Mayıs ayından itibaren politika faizi, bir hafta vadeli repo faizi (borç verme) olarak belirlenmiştir. (TCMB, 2013d: 4). Avrupa Merkez bankasının politika faizi de bir hafta vadeli repo (ana finansman faizi) faizidir. 2008 küresel kriziyle birlikte hem gelişmiş hem de gelişmiş ekonomiler politika faizlerini önemli oranda düşürmüş, hatta gelişmiş ülke merkez bankaları politika faizlerini hızlıca sıfır seviyelerine çekmişlerdir.

2.2. Faiz Koridoru

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası ve Avrupa Merkez Bankası gibi merkez bankalarının 2008 küresel krizinden itibaren faiz koridorunu aktif

olarak kullanılmasıyla bu araç ön plana çıkmıştır. Aslında faiz koridoru sistemi 2008 küresel krizi öncesinde birçok merkez bankasının kullandığı bir araçtır. Fakat simetrik faiz koridoru kullanılmakta ve koridorun ortasında bulunan politika faizi önemliydi. Krizle birlikte yeni bir icat olarak asimetrik faiz koridoru ortaya çıkmıştır.

Faiz koridoru kullanan merkez bankaları borç verme ve borç alma faiz oranları ilan etmektedir. Borç verme faiz oranı; geçici likidite sorunu yaşayan bir bankanın, merkez bankasından kısa vadeli (gecelik) borçlanmak için ödemek zorunda olduğu faiz oranını ifade etmektedir. Borç alma faiz oranı; geçici likidite fazlası yaşayan bir bankanın bu fonlarını merkez bankasına mevduat şeklinde yatırdığından elde ettiği faiz oranını ifade etmektedir (Özatay, 2015: 441). Faiz koridoru teriminden merkez bankalarının gecelik borç verme ve borç alma faiz oranları arasındaki bant ifade edilmektedir (Vural, 2013: 30). Koridor sistemindeki amaç, bankalar arasındaki işlemlerde geçerli olan kısa vadeli (gecelik) faizin belirlenen koridorun dışına çıkmaması, dolayısıyla kısa vadeli piyasa faizinin dalgalanmasını belirli bir seviyede tutmaktır. Faiz koridoru uygulayan merkez bankaları, kısa vadeli piyasa faizinin dalgalanmasını daha da azaltmak, oynaklığını azaltmak amacıyla koridorun için bir politika faizi belirleyebilmektedir.

Daha önceden de belirtildiği üzere, faiz koridoru küresel kriz öncesinde birçok merkez bankasının kullandığı bir sistemdi. Fakat geleneksel sistemde faiz koridoru kendi başına bir araç olmaktan öte piyasa faizlerinin politika faizinden belirgin bir şekilde sapmasını engellemek amacıyla kullanılmaktadır. Bu bağlamda faiz koridoru politika faizi çevresinde simetrik ve genelde değişmeyen dar bir bant olarak kullanılmaktadır. Bu sisteme pasif (simetrik) faiz koridoru adı verilmektedir (TCMB, 2012a: 4). Bu sistemde ön planda olan politika faizidir. Bu sistemde ortalama fonlama maliyeti, politika faizine yakın olmaktadır. Bir örnekle durumu kısaca anlatılırsa simetrik faiz koridorunda gecelik borçlanma faizi %5, gecelik borç verme faizi %15 ve politika faizi %10 olsun. Dolayısıyla 500 baz puanlık bir faiz koridoru varsayalım. Bu durumda merkez bankası parasal sıkılaştırma amaçlı politika faizini 500 baz puan artırmak isterse, politika faizini %15'e çıkarmaktadır. Bu durumda gecelik borç verme faizi otomatik olarak %20'e, gecelik borç alma faizi ise %10'a yükselmektedir. Simetrik faiz koridoru, öngörülebilirlik sağlamak, para politikasının duruşunu ve para politikasını kamuoyunun daha kolay anlamasını sağlamaktadır.

Asimetrik faiz koridoru, kısacası gecelik borç verme ve borç alma faizinin politika faizine uzaklığının ek bir politika aracı olarak kullanılmasıdır. Bu sistemde faiz koridorunun genişliği gerekliliği olduğunda ayarlanabilmekte ve politika faizi çevresinde asimetrik bir sistem meydana gelebilmektedir. Merkez bankaları politika faizini değiştirmek yerine faiz koridorunu genişleterek ve

etkin bir likidite yönetimi uygulayarak kısa vadeli piyasa faizini politika faizinin oldukça altında ya da üstünde oluşmasına geçici bir süre izin verebilmektedir (TCMB, 2013d: 2). Asimetrik faiz koridorunda merkez bankası politika faizinden yaptığı fonlamanın miktarını günlük olarak değiştirmek suretiyle politika faizi ile ağırlıklı ortalama fonlama maliyetini ayarlamaktadır. Bu sisteme aktif (asimetrik) faiz koridoru adı verilmektedir. Bu sistemde ön planda olan ağırlıklı ortalama fonlama maliyeti⁶ ve faiz koridorudur. Bir örnekle durumu kısaca anlatılırsa asimetrik faiz koridorunda başlangıçta aynı simetrikte olduğu gibi gecelik borçlanma faizi %5, gecelik borç verme faizi %15 ve politika faizi %10 olsun. Dolayısıyla 500 baz puanlık bir faiz koridoru varsayalım. Bu durumda merkez bankası parasal sıkılaştırma amaçlı gecelik borç verme faizini 500 baz puan arttırmakta ve gecelik borç verme faizini %20'a çıkarmaktadır. Bu durumda gecelik borç alma ve politika faizi değişmemekte ve faiz koridoru 1000 baz puana çıkarılmaktadır. Bu durumda merkez bankası politika faizinden piyasa verdiği likiditeyi kısarak bankaları gecelik borç verme faizine yönlendirmektedir. Bu bağlamda kısa vadeli piyasa faizi yükselmekte ve gecelik borç verme faizine yakın oluşabilmektedir. Merkez bankası asimetrik faiz koridorunda, faiz belirsizliğini de aktif bir politika aracı olarak kullanılabilmektedir. Buna göre sermaye akımlarının yoğunlaştığı dönemlerde kısa vadeli piyasa faizinde oynaklık artırılabilir, sermaye akımlarının yavaşladığı dönemlerde ise kısa vadeli piyasa faizindeki oynaklık azaltılabilir. Asimetrik faiz koridoru, belirsizliklere karşı belirsizlik yaratarak esneklik sağlamak fakat para politikasının duruşunun ve para politikasının kamuoyu tarafından daha zor anlaşılmasına neden olmaktadır. Aktif faiz koridorunda merkez bankaları piyasaya likidite sağlarken hem sürekli değişen şartlar doğrultusunda algılamalardaki farklılığa hızlı bir şekilde tepki verme hem de uygulayacağı faiz oranı anlamında esnek davranabilme avantajına sahip olmaktadır. TCMB, bu aracı sermaye akımlarındaki oynaklığı azaltmak amacıyla kullanmıştır (Vural, 2013: 31).

Faiz koridorunu daha iyi anlayabilmek amacıyla Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasından bazı örnekler verilecektir. Küresel krizde 2010 Kasım'da Amerikan Merkez Bankasının ikinci niceliksel genişlemesiyle beraber Türkiye gibi ekonomilere yoğun bir sermaye girişi olmuştur. Bu dönemde Türkiye'de 1 dolar 1 lira olacak mı şeklindeki tartışmalar başlamış, ulusal para aşırı değerli hale gelmiş ve kredi hacmi hızlanmış ve cari açık önemli seviyelere çıkmıştır. Bu durumda TCMB, gecelik borçlanma faizini ve politika faizini sırasıyla 500 ve 75 baz puan düşürmüştü; gecelik borç verme faizini ise sabit tutmuştur. Böylece faiz koridoru asimetrik şekilde aşağı yönlü genişletilmiştir. Merkez bankası politika faizinden yaptığı 1 hafta vadeli repo miktarını çok ciddi

6 TCMB için gecelik borç verme, piyasa yapıcısı gecelik borç verme, miktar ihalesi ile haftalık repo, geleneksel ihale ile haftalık repo ve geleneksel ihale ile aylık repo ile yaptığı vadeli gelmemiş fonlamanın ağırlıklı ortalama faizidir (TCMB, 2012d: 4).

arttırarak gecelik piyasa faizlerini politika faizinden oldukça düşük seviyelerde oluşmasını sağlamış; bazı zamanlar ise bu fonlama kısılarak gecelik piyasa faizlerindeki oynaklık arttırılmıştır. Bu bağlamda spekülative pozisyonların getiri/risk oranının azaltılarak kısa vadeli sermaye girişlerinin azaltılması amaçlanmıştır (Uğur, 2015: 123-124). 2011 yılında ise tam tersi bir süreç olmuş ve Avrupa borç krizinin derinleşmesiyle sermaye çıkışları meydana gelmiştir. TCMB, Türk lirasının aşırı değer kaybını önlemek amacıyla gecelik borç verme faizini 350 baz puan arttırmış; gecelik borç alma ve politika faizini değiştirmemiştir. Böylece faiz koridoru yukarı yönlü genişletilmiştir.

Son olarak faiz koridoru uygulayan Avrupa Merkez Bankası'nın negatif faiz uygulamasına değinilmektedir. Avrupa Merkez Bankası 2014 Haziran ayında gecelik borçlanma faizini negatife çekmiştir. Avrupa merkez bankasının gecelik borçlanma faizini negatife çekmesinin iki nedeni vardır. İlk olarak kısa vadeli ve uzun vadeli piyasa faizlerini düşürmektir. İkinci olarak ise, bankaların ellerindeki likiditeyi merkez bankasına yatırmak yerine firmalara, bankalara ve tüketicilere kredi vermelerini sağlamaktır.

2.3. Sözle Yönlendirme

2008 küresel kriziyle beraber iletişim politikalarında önemli bir değişim olmuştur. Küresel krizle birlikte politika faiz oranlarının gelişmiş ülkelerde sıfır seviyeleri yaklaşması sonucunda gelişmiş ülke merkez bankaları iktisadi faaliyeti canlandırmak amacıyla sözle yönlendirme aracını devreye sokmuşlardır. Gelişmekte olan ülke merkez bankaları ise gelişmiş ülkelerin yoğun şekilde para basmasının gelişmekte olan ülkelere yoğun sermaye akımlarına neden olması nedeniyle sermaye akımlarındaki oynaklığın etkisini yumuşatmak amacıyla bu araca başvurmuşlardır.

Sözle yönlendirme, merkez bankalarının ekonomik görünüme yönelik değerlendirmelerine dayanarak para politikasının gelecekteki olası seyrine ilişkin kamuoyu ile iletişim kurmalarıdır. Sözle yönlendirme, merkez bankalarının faiz oranları, varlık alımları, döviz, enflasyon ya da para politikasıyla ilgili alınacak herhangi bir kararla ilgili olabilmektedir. Sözle yönlendirme, merkez bankasının elinde bulundurduğu veri setine bağlı olarak öngördüğü politika hareketlerini içermekte ve bir nevi söz vermektir. Sözle yönlendirmenin temel amacı para politikasının gelecekteki yönelimine dair belirsizliği azaltarak iktisadi birimlerin beklentilerini yönlendirmektir (TCMB, 2013c: 2).

Üç farklı sözle yönlendirme biçimi bulunmaktadır. Açık uçlu yönlendirme, para politikasının izleyeceği yönetime ilişkin niteliksel bilgi sunulmasıdır. Örneğin, Amerika Merkez Bankası'nın 18 Mart 2009 tarihli Federal Açık Piyasa Komitesi (FOMC) raporunda "iktisadi koşulların olağandışı düşük faizi uzun bir süre gerektirmesi muhtemeldir" ifadesidir (FED, 2009: 1). Zamana bağlı yönlendirme, para politikasının ne zaman değişeceğine yönelik işaret

verilmesidir. Örneğin, Amerika Merkez Bankası'nın 9 Ağustos 2011 tarihli Federal Açık Piyasa Komitesi (FOMC) raporunda "İktisadi koşulların olağandışı düşük faizi en azından 2013 ortasına kadar gerektirmesi muhtemeldir" ifadesidir (FED, 2011: 1). Ayrıca Örneğin, TCMB Başkanı Erdem BAŞÇI'nın 27 Ağustos 2013 tarihli basın konuşmasında "Beni şu anda iyimser bulabilirsiniz ama 1,92 civarında yılsonunda bir dolar görürsek şaşırılmayalım. Bunu gerçekten not edin, bunun altında olursa şaşırılmayın, üstünde olursa 'Başkan böyle demiştiniz, niye üstünde oldu?' diye sorarsınız" ifadesidir (URL-4, Yeni Şafak Gazetesi, <https://www.yenisafak.com>, 03.07.2023). Duruma bağlı yönlendirme, para politikasında değişime neden olabilecek ekonomik koşullara dair sinyal vermektir. Örneğin, Amerika Merkez Bankası'nın 12 Aralık 2012 tarihli Federal Açık Piyasa Komitesi (FOMC) raporunda "Olağandışı düşük faizin en azından işsizliğin %6,5'ın üzerinde seyrettiği, 1-2 yıllık döneme ilişkin enflasyon tahmininin %2 hedefini yarım puan aşmadığı ve uzun vadeli enflasyon beklentileri istikrarlı seyrettiği sürece uygun olacağı düşünülmektedir" ifadesidir (FED, 2012: 1). Bununla beraber örneğin, TCMB Başkanı Erdem BAŞÇI'nın 3 Nisan 2013 tarihli basın konuşmasında "Reel efektif döviz kuru endeksi 120'yi aşarsa ölçülü bir politika faiz indirimi yapabiliriz" ifadesidir (URL-5, Bloomberght, <https://www.bloomberght.com>, 03.07.2023).

Sözle yönlendirme, parasal genişlemenin etkilerini üç biçimde arttırmaktadır (TCMB, 2013c: 3-4):

1. Para politikası karar birimlerinin enflasyon ve istihdam değiş tokuşu, iktisadi görünüm ve olası politika tepkilerine yönelik görüşüne dair bilgi vermektedir.
2. Para politikasının gelecekteki seyrine dair belirsizlikleri azaltmaktadır. Hangi şartlar altında genişlemeci para politikasının süreceğine yönelik iktisadi birimlerin bilgi sahibi olması sağlanmaktadır.
3. Faiz oranları yüzde sıfıra geldiğinde, iktisadi birimlerin faiz artışına yönelik beklentilerini ötelemesi fiyat istikrarı ve finansal istikrarı zedelemekten ek genişletici etki yaratması beklenmektedir.

2.4. Zorunlu Karşılıklar

2008 Küresel krizinden önce son yirmi yılda zorunlu karşılık oranının kullanımı oldukça azalmıştır. Küresel krizle beraber zorunlu karşılık oranlarının sık sık değişmesi, vade yapılarına göre farklılaştırılması, ulusal para cinsinden zorunlu karşılıkların belirli bir oranda altın ya da döviz olarak tutulabilmesi ve bankalar arasında kaldıraç oranı farklılıklarına dayalı farklı zorunlu karşılıkların uygulanması gibi uygulamaların ortaya çıkmasıyla zorunlu karşılık uygulamalarında bir artış olmuştur. Bu bağlamda zorunlu karşılıklar geleneksel olmayan bir araç sistemine dâhil olmuştur (Vural, 2013: 29).

“Zorunlu karşılıklar, bankaların ve düzenleyici kurumlar tarafından gerekli görülebilecek diğer finansal kuruluşların çoğunlukla mevduat ve benzeri yükümlülüklerinin belirlenen bir orandaki kısmının merkez bankası nezdinde tutulmasıyla uygulanan bir para politikası aracıdır” (TCMB, 2011: 1).

Zorunlu karşılık oranının değişimi kredi hacmini ve para arzını iki yoldan etkilemektedir. İlk kanal maliyet kanalıdır. Bu kanala göre, zorunlu karşılık oranındaki bir artış bankaların kaynak maliyetine olumsuz yansımaktadır. Bu bağlamda bankalar zorunlu karşılık oranlarındaki artışları mevduat ya/ya da kredi faizlerine yansıtabilmektedir. Bu yansımının mevduat ve kredi faizleri arasında nasıl paylaşılacağına dair net bir durum olmamasına rağmen mevduat faizlerindeki bir düşme ve kredi faizlerindeki bir artma bankaların verebilecekleri kredi miktarını düşürebilecektir. Bu nedenle maliyet kanalı merkez bankasının zorunlu karşılıkları değiştirerek bankaların kredi ve mevduat faizleri arasındaki farkı etkilemesidir (TCMB, 2011: 3). İkinci kanal likidite kanalıdır. Bu kanala göre ise, zorunlu karşılık oranındaki bir artış karşısında bankalar daha fazla rezerv tutmakta, daha az kredi vermekte ve para arzı azalmaktadır. Sonuçta yukarıda sayılan iki kanal aracılığıyla, zorunlu karşılık oranının düşürülmesi ekonomide kredi hacminin ve para arzının artmasına, zorunlu karşılık oranının arttırılması ise ekonomide kredi hacminin ve para arzının azalmasına neden olmaktadır.

Küresel kriz sürecinde mevduatın vadesini uzatma, sermaye akımlarının döviz ve krediler üzerindeki etkisini sınırlama, bankacılık sisteminin borçluluk düzeyini sınırlama gibi çok farklı amaçlar için özellikle gelişmekte olan ülkeler tarafından kullanılabilen zorunlu karşılıklar temelde üç amaç için uygulanmaktadır. Bunlar, ihtiyat, likidite yönetimi ve parasal kontrol amaçlarıdır. İhtiyat amacı, bankalar tarafından yatırılan zorunlu karşılıkların bir sigorta olarak bankaların ileride oluşabileceklere zorluklara karşı merkez bankasında tutulmasıdır. Likidite yönetiminin amacı, merkez bankasının zorunlu karşılık oranlarını değiştirmesiyle bankacılık sisteminin likiditesini kontrol ederek politika faizini bankalar arasındaki kısa vadeli piyasa faizine yakın tutmaktır. Parasal kontrol amacı, merkez bankasının makroekonomik istikrarı sağlamak amacıyla zorunlu karşılıkları parasal kontrol aracı olarak kullanılmasıdır (TCMB, 2011: 3). Küresel kriz sürecinde merkez bankaları zorunlu karşılık oranlarını bu amaçla sık sık değiştirmiştir. Küresel kriz sonrasında gelişmiş ülke merkez bankalarının olağanüstü genişletici para politikaları sonucu yüksek reel faiz veren gelişmiş ekonomilere yoğun sermaye girişleri olmuştur. Bu yoğun sermaye girişleri bir yandan hızlı kredi genişlemesine ve ulusal paranın aşırı değerlenmesine sebep olarak cari açığı arttırmakta bir yandan ise kredi kalitesinin bozulması ve ani sermaye çıkışlarına karşı duyarlılığın artmasına neden olmaktadır. Bu çerçevede Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası gibi gelişmekte olan merkez bankalarının 2010

yılında sermaye girişlerini yavaşlatmak amacıyla faiz oranlarını düşürdüğü daha önceden de ifade edilmiştir. Fakat faiz oranlarındaki bir düşüş kredi talebinin artmasına neden olacağından merkez bankaları çok ciddi bir biçimde zorunlu karşılık oranlarını yükseltmiştir. TCMB, Eylül 2010 ayında %5 olan zorunlu karşılıkların ortalamasını kademeli olarak arttırmış ve Nisan 2011 ayında %13,3'e yükseltmiştir (Uğur, 2015: 130).

Son olarak TCMB'nin uyguladığı vadeye dayalı zorunlu karşılıklar, kaldıracı dayalı zorunlu karşılıklar ve rezerv opsiyon mekanizmasına değinilmektedir. TCMB, bankacılık sistemindeki mevduatın kredi hacmine kıyasla vadesinin oldukça kısa olmasından hareketle mevduatın vadesinin uzatılması ve yabancı sermayenin daha uzun vadeye yönlendirilmesi amacıyla vadesi uzun olan mevduatın zorunlu karşılığını düşük, vadesi kısa olanın mevduatın ise zorunlu karşılığının yüksek tutulması biçiminde bir uygulamaya gitmiştir (Uğur, 2015: 131). Kaldıracı dayalı zorunlu karşılıklar ise, bankacılık sisteminin borçluluk düzeyini sınırlama amacıyla düşük kaldıraç (yüksek borçluluk) oranı olan bankalara kaldıraç oranlarını belirli bir düzeye yükseltene kadar ilave zorunlu karşılık oranı uygulanmasıdır. Rezerv opsiyon mekanizması ise, Türk lirası (ulusal para) zorunlu karşılığının belirli bir oranda döviz ve altın cinsinden yatırılmasıdır. Bu sistemle sermaye akımlarının döviz kuru ve krediler üzerindeki etkisini yumuşatması ve bankacılık kesimine esneklik sağlaması amaçlanmaktadır.

2.5. Açık Piyasa İşlemleri

Açık piyasa işlemleri, merkez bankalarının para arzını ayarlamak amacıyla ikincil piyasadan devlet tahvili ve hazine bonosunu (devlet iç borçlanma senetleri) satın almaları ve satmaları biçiminde gerçekleşmektedir. Merkez bankası devlet tahvili ve hazine bonolarını banka ve aracı kurumlardan satın almaktadır. Merkez bankası para arzını arttırmak istiyorsa piyasadan devlet tahvili ve hazine bonolarını satın alarak piyasaya para verir. Merkez bankası para arzını azaltmak istiyorsa piyasaya devlet tahvili ve hazine bonusu satarak piyasadan para çeker (Keyder ve Ertunga, 2012: 80). Özel sektör tahvil ve bono ihraçları ve devletin birincil piyasadan çıkardığı devlet tahvili ve hazine bonoları bu kapsamda değildir.

Tablo 2. Açık Piyasa İşlemleri Çeşitleri (TCMB, 2012b: 3)

<i>İşlem Çeşidi</i>	<i>Hangi Durumda Yapılır?</i>	<i>Sonuçta Ne Olur?</i>
Doğrudan Satım	Piyasada kalıcı likidite fazlasının olduğu durumlarda yapılır.	Piyasadan kalıcı olarak likidite çekilmiş olur.
Ters Repo	Piyasada geçici likidite fazlalığı olması durumunda yapılır.	Piyasadan geçici olarak likidite çekilmiş olur.
Doğrudan Alım	Piyasada kalıcı likidite sıkışıklığının olduğu durumlarda yapılır.	Piyasaya kalıcı olarak likidite sağlanmış olur.
Repo	Piyasada geçici likidite açığı olması durumunda yapılır.	Piyasaya geçici olarak likidite sağlanmış olur.

Tablo 2’den de anlaşıldığı üzere, merkez bankası devlet iç borçlanma senetleri kullanarak repo, ters repo, doğrudan alım ve doğrudan satım aracılığıyla açık piyasa işlemleri yapabilmektedir. Repo; merkez bankasının devlet iç borçlanma senetlerini geri satış vaadiyle satın almasıdır. Merkez bankası repoyu geçici likidite sıkışlığı dönemlerinde gerçekleştirmektedir. Ters repo; merkez bankasının devlet iç borçlanma senetlerini geri alma vaadiyle satmasıdır. Doğrudan alım; merkez bankasının devlet iç borçlanma senetlerini kalıcı olarak satın almasıdır. Merkez bankası doğrudan alımı kalıcı likidite sıkışlığı dönemlerinde gerçekleştirmektedir. Doğrudan satım; merkez bankasının devlet iç borçlanma senetlerini kalıcı olarak satmasıdır. Merkez bankasının doğrudan satımı kalıcı likidite fazlası dönemlerinde gerçekleştirmektedir. Bununla birlikte faiz koridorunu kullanan merkez bankaları, vadeli mevduat satım ve alım işlemleri (depo) kapsamında önceden duyurdukları faiz oranlarından işlem gerçekleştirerek bankalar arasındaki gecelik borç alma ve verme işlemlerinde oluşan faizin belirli bir bant aralığında gerçekleşmesini hedeflemektedir. Merkez bankaları gecelik borç verme faiz oranından belirli bir teminat karşılığında bankalara gecelik kredi vermektedir. Bir bankaya sunulan mevduatın üst sınırı bankanın merkez bankasına vereceği teminat miktarı belirlemektedir. Gecelik borç verme faizi, faiz koridorunun üst sınırını belirlemektedir. Merkez bankası gecelik borç verme oranından bankalara gecelik kredi verdiği için, hiçbir banka gecelik borç verme oranından daha yüksek bir orandan diğer bankalardan kredi almayacaktır (TCMB, 2012b: 2). Merkez bankaları genellikle sınırsız olarak gecelik borç alma faiz oranından bankalardan gecelik mevduat almaktadır. Gecelik borç alma faizi, faiz koridorunun alt sınırını belirlemektedir. Merkez bankası gecelik borç alma oranından bankalardan mevduata aldığı için, hiçbir banka gecelik borç alma oranından daha düşük bir orandan diğer bankalara kredi vermeyecektir (Özatay, 2015: 457). Depo işlemleri, bir anlamda repo ve ters reponun gecelik yapılan işlemleridir.

Merkez bankaları kısa vadeli piyasa faizlerinin hangi seviyede gerçekleşeceğini temelde açık piyasa işlemleri ve onun iki aracı olan repo ve ters repoyla belirlemektedir. Merkez bankaları repo ve ters repo işlemleri için ihale açmaktadır. Bu ihaleler, merkez bankaları kısa vadeli piyasa faizi faiz koridorunun içerisinde (genellikle politika faizine yakın) nerede oluşmasını hedefliyorsa yaklaşık olarak o seviyede oluşmasını sağlamaktadır (Özatay, 2015: 447).

Repo-ters repo işlemlerinde merkez bankaları üç farklı ihale açabilmektedir. Bunlar; miktar, geleneksel ve son fiyat ihaleleri yöntemleridir. İlk olarak, merkez bankaları miktar ihalesinde uygulanacak faizi önceden ilan etmektedir. Bankalar ise bu faizden borç almak veya borç vermek istedikleri miktarı belirtmektedir. Bu sistemde merkez bankası miktarı da önceden duyurabilmekte

ve ihale tutarını toplam teklife oranını gözeterek ihale miktarını katılımcılar arasında dağıtabilmekte veya tüm teklifleri karşılayabilmektedir (Özatat, 2015: 457). İkinci olarak, merkez bankaları geleneksel ihalede kesin tutarı veya maksimum miktarı önceden duyurabilmekte veya miktarı tekliflerin ardından açıklayabilmektedir. Bu sistemde bankalar talep ettikleri faiz seviyesi ile birlikte vermeyi ya da almayı istedikleri borç düzeyini teklif olarak sunmaktadır (Paya, 2012: 168). Merkez bankası en uygun faiz teklifinden başlayarak teklifleri sıraya koymakta ve planladığı miktara ulaşıncaya kadar teklifleri onaylamaktadır. Bu sistemde ihaleyi kazananların işlemleri, kendi sundukları faiz oranlarından gerçekleşmektedir (TCMB, 2004: 12). Üçüncü olarak, son fiyat ihalesi, geleneksel yöntemle benzerdir. Bu yöntemin geleneksel ihaleden farkı, ihalede uygulanacak faiz oranı, ihaleyi kazanan en son faiz oranı seviyesidir (TCMB, 2004: 12).

Açık piyasa işlemlerine TCMB'nın küresel kriz uygulamasından bir örnek verilebilir. Önceden de ifade edildiği gibi, 2011 yılında TCMB ulusal paranın aşırı değer kaybını önlemek amacıyla gecelik borç verme faizini önemli oranda arttırmış, politika faizi ve gecelik borç alma faizini ise değiştirmemiştir. Merkez bankası bu dönemde kısa vadeli piyasa faizini yükseltmek amacıyla düşük faizli olan politika faizinden haftalık vadeli repo olarak sattığı (miktar ihalesi) miktarı düşürmüştür, fonlamanın önemli bir kısmını gecelik borç verme faizi ile yapmıştır. Ayrıca fonlamanın bir kısmı politika faizinden daha yüksek olan geleneksel ihale ile haftalık repo, geleneksel ihale ile aylık repo ve piyasa yapıcısı borç verme faizi oranından karşılanmıştır. Böylece TCMB ortalama fonlama maliyeti ve kısa vadeli piyasa faizleri koridorun üst seviyelerine yaklaşmıştır (Uğur, 2015: 123-124).

2.6. Niceliksel Genişleme

Niceliksel genişleme, 2008 küresel krizi sonrası gelişmiş ülke merkez bankaları tarafından icat edilmiş olan bir araçtır. Küresel kriz sonrası gelişmiş ülke merkez bankaları faiz oranlarının sıfır seviyesine yaklaşmasıyla faizden ziyade para tabanını bir politika aracı olarak kullanmaya başlamışlardır. Bu bağlamda özellikle Amerika ve Avrupa merkez bankaları niceliksel genişleme aracına başvurmuşlardır.

“Niceliksel genişleme politikası merkez bankalarının, bankaların ve diğer kurumların (sigorta şirketleri, bireysel emeklilik şirketleri, finansal olmayan firmalar vb.) ellerinde bulunan finansal varlıkları (tahvil, bono, varlığa dayalı menkul kıymet vb.) satın alıp bu banka ve kurumlara likidite sağlamasıdır” (TCMB, 2012c: 5). Niceliksel genişleme ile açık piyasa işlemleri arasındaki farklar Tablo 3’de sunulmaktadır.

Tablo 3. Açık Piyasa İşlemleri ile Niceliksel Genişleme Arasındaki Farklar (Perrera, 2010: 19; Uğur, 2015: 38).

<i>Açık Piyasa İşlemleri</i>	<i>Niceliksel Genişleme</i>
Düzenli gerçekleştirilmektedir.	Belirli bir süre ya da limitle yürütülmektedir.
Kısa vadeli piyasa faizinin genelde politika faizine yaklaşması amacıyla kullanılmaktadır.	Merkez bankalarının son araçlarındandır, krizde ve genelde politika faiz oranı sıfır veya sıfıra yakın iken bankacılık sistemine likidite sağlamak ve uzun vadeli faizleri düşürüp ekonomiyi canlandırmak amacıyla kullanılmaktadır.
Alınan/ Satılan varlık miktarı sınırlıdır.	Yüklü miktarda varlık alımı gerçekleştirilmektedir.
Hazine bonusu ve devlet tahvili kullanılmaktadır.	Varlık kapsamı çok geniştir. Fakat küresel krizde en fazla uzun vadeli devlet tahvilleri kullanılmıştır.
Sadece banka ve aracı kurumlarla işlem yapılmaktadır.	Banka ve aracı kurum haricinde doğrudan firmalarla da işlem yapılmaktadır.
Repo, ters repo, doğrudan alım ve satım yapılmaktadır.	Doğrudan alım kullanılmaktadır.

Tablo 3'den görüldüğü üzere, açık piyasa işlemleri düzenli gerçekleştirilirken; niceliksel genişleme ise belirli bir zaman veya limitle gerçekleştirilmektedir. Açık piyasa işlemleri, kısa vadeli piyasa faizinin genelde politika faizine yaklaşması amacıyla kullanılmaktadır. Niceliksel genişleme ise, politika faiz oranı sıfıra yakın iken, bankacılık sistemine likidite sağlamak ve uzun vadeli faizleri düşürüp ekonomiyi canlandırmak amacıyla kullanılmaktadır. Açık piyasa işlemlerinde işleme konu olan varlık miktarı sınırlıdır, düşük miktardadır. Niceliksel genişlemede ise işleme konu olan varlık miktarı oldukça fazladır ve yüklü miktarda varlık alımı yapılmaktadır. Açık piyasa işlemleri hazine bonusu ve devlet tahvili araçlarıyla yapılmaktadır. Niceliksel genişleme özellikle uzun vadeli devlet tahvili kullanılmakla birlikte varlık kapsamı oldukça fazladır. Açık piyasa işlemlerinde sadece banka ve aracı kurumlar işlem yapmaktadır. Niceliksel genişleme banka ve aracı kurum dışında doğrudan firmalar da işlem yapmaktadır. Açık piyasa işlemlerinde repo, ters repo, doğrudan alım ve satım kullanılmaktadır. Niceliksel genişlemede ise sadece doğrudan alım kullanılmaktadır.

Niceliksel genişleme, Avrupa merkez bankası bakımından büyük ölçekli sterilize edilmeyen kamu veya özel sektör varlık alımları olarak tanımlanırken; Amerika merkez bankası bakımından sadece büyük ölçekli uzun vadeli sterilize edilmeyen kamu menkul kıymetleri (hükümet destekli kuruluşların tahvilleri ve bu kuruluşların garanti ettikleri varlığa dayalı menkul kıymetler) alımları niceliksel genişleme olarak tanımlanmaktadır (Uğur, 2015: 39).

Merkez bankalarının uyguladığı niceliksel genişleme politikasının temel amacı durgunluk durumuna düşen ekonomileri yeniden canlandırmaktır. Niceliksel genişleme çeşitli kanallardan ekonomiyi etkileyebilmektedir. İlk olarak, niceliksel genişleme iktisadi birimlerin beklentilerini olumlu

etkilemektedir. Böyle bir beklenti iktisadi birimlerin harcamalarını arttırmakta, faizlerin düşmesini sağlamaktadır. İkinci olarak, merkez bankasının menkul kıymetleri alması, hem aldığı menkul kıymetlerin fiyatlarını arttırmakta ve getirilerini düşürmekte hem de diğer piyasalardaki menkul kıymetlerin fiyatlarını arttırmakta ve getirilerini düşürmektedir. Üçüncü olarak, getirisi düşen menkul kıymetin cazibesi düşmekte ve bankaları finansal varlık almak yerine firma ve tüketicilere kredi vermelerine neden olmaktadır. Ayrıca bankaların menkul kıymet satarak ele ettikleri likiditeyi hem de merkez bankasına varlık satışı yapan diğer kişi ve kuruluşların fonlarını bankalara mevduat biçiminde yatırmasıyla ticari bankaların kredi verebilecek kaynakları artmaktadır. Dördüncü olarak, varlık fiyatlarındaki artışlar tüketicilerin yaşam boyu elde etmeyi umdukları gelirlerini arttırarak servet etkisi aracılığıyla kredi kullanım olanaklarını arttırmaktadır. Beşinci olarak, uzun vadeli faiz oranlarındaki düşüş tüketim ve yatırım harcamalarını arttırmaktadır. Altıncı olarak, varlık satın almaları, özel sektör yatırımcılarına kendi varlıklarını satabileceklerinin güvencesini vermekte, piyasadaki likidite ile ilgili endişeleri azaltarak firmaların sermaye piyasalarından daha hızlı ve daha kolay borçlanmasını sağlamaktadır. Tüm bu gelişmeler yatırım ve tüketim harcamalarını arttırmaktadır. Bununla birlikte, ulusal paranın reel olarak değer kaybetmesine neden olarak net ihracatın ve toplam talebin artmasına neden olmaktadır. Son olarak iç talep artışı ve ulusal paranın değer kaybının ithal malları pahalılaştırması enflasyon artışına neden olabilmektedir (TCMB, 2009: 7)

Gelişmiş ülke merkez bankalarının küresel krizden çıkmalarında önemli payı olan niceliksel genişlemenin, gelişmiş ülkeler açısından iki dezavantajı bulunmaktadır. Bunlardan ilki, özel bankaların elde ettikleri likiditeleri rezervlerinde tutmalarıdır. Bunlardan ikincisi, gelişmiş ülke merkez bankası tarafından piyasa sürülen likiditenin önemli bir kısmının yüksek reel faiz veren gelişmekte olan ülkelere kaymasıdır. Bu iki gelişme de niceliksel genişlemenin gelişmiş ülkelerde etkisini zayıflatmaktadır (Perrera, 2010: 18).

Gelişmiş ülkeler tarafından uygulanan niceliksel genişlemenin gelişmekte olan ülkeler açısından bazı sorunları vardır. Yukarıda da ifade edildiği gibi, gelişmiş ülkeler tarafından piyasa sürülen likiditenin önemli bir kısmı yüksek reel faiz veren gelişmekte olan ülkelere kaymaktadır. Bu durum ise gelişmekte olan ekonomilerde bir yandan hızlı kredi genişlemesine ve ulusal paranın aşırı değerlenmesine sebep olarak cari açığı arttırmakta bir yandan ise kredi kalitesinin bozulması ve ani sermaye çıkışlarına karşı duyarlılığın artmasına neden olmaktadır. Bununla birlikte niceliksel genişleme, dünya kamuoyunda kur savaşı tartışmalarını da gündemi getirmiştir.

Bu aracı en etkin kullanan merkez bankası, Amerika Merkez Bankasıdır. Amerika Merkez Bankası, niceliksel genişleme paketleriyle 2008 Kasım ve

2014 Ekim tarihleri arasında piyasaya yaklaşık 4 trilyon dolar para sürmüştür. Bu destek Amerikan ekonomisinin 2008 Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla'nın (GSYİH) yaklaşık yüzde 32,6'sına denk gelmektedir (Uğur, 2015: 72-73).

2.7. Reeskont ve Kredi Genişlemesi

Merkez bankasının bankalara verdiği kredilere reeskont kredisi adı verilmektedir. Bu kredilere uygulanan faiz oranına reeskont oranı denilmektedir. Merkez bankaları verdikleri kredi karşılığında teminat istemektedir. Bu teminatlar genelde devlet tahvilleri ve kredi notu çok yüksek şirketlerin borçlanma senetleridir (ticari senetler dâhil). Bu kredinin verilmesinin amacı, bankaların geçici likidite sorunlarını karşılamaktır. Bu işlem adı geçen evrağın ikinci kez nakde çevrilmesi, diğer bir ifadeyle reeskonta tabi tutulması biçiminde yorumlanmaktadır. Reeskont faiz oranı düşük olduğunda bankalar merkez bankasından daha fazla kredi almaya teşvik edilir. Ayrıca ticari senetler için iskonto oranı da düşecektir. Bu gelişmeler ekonomide kredi faiz oranını düşürmekte; kredi miktarı, parasal taban ve para arzını ise arttırmaktadır (Özatay, 2015: 450-451). Aynı zamanda bankalar daha ucuza kredi alabileceklerinden atıl rezerv oranını düşürmekte ve para çarpanı vasıtasıyla para arzını arttırmaktadır.

Reeskont kredileri, merkez bankaları tarafından küresel krize kadar pek kullanılmamıştır. Merkez bankaları reeskont faiz oranlarını düşürerek, kredilerin vadesini uzatarak veya finansal kurumlardan teminat olarak talep ettikleri mali varlıkları çeşitlendirerek likidite sorunu yaşayan bankaların ihtiyaçlarını karşılamayı ve ekonomiyi canlandırmayı amaçlamıştır. Kredi genişleme politikası, reeskont kredilerini kapsamakla beraber çok daha kapsamlıdır.

“Kredi genişleme politikası, finansman bonusu, şirket tahvilleri ve varlığa dayalı menkul kıymetlerin likidite daralması ve likiditenin yayılma sorununu çözmek amacıyla belirli piyasalardan doğrudan alınmasıdır” (Perrera, 2010: 19). Bununla birlikte kredi genişlemesinde devlet kağıtları ve diğer varlıklar teminat alınarak da kredi verilebilmektedir. Küresel krizde merkez bankaları bu aracı çok farklı şekillerde kullandığını belirtmek gerekmektedir. Örneğin, Amerika Merkez Bankası AIG sigorta şirketinin batmasını engellemek amacıyla AIG tarafından yeni çıkarılmış 40 milyar dolarlık hisse senedi almıştır.

Niceliksel genişleme ile kredi genişlemesi arasındaki ayırım ise net değildir ve merkez bankaları arasında farklılaşmaktadır. Fakat genel olarak incelendiğinde; merkez bankalarının küresel krizde devlet kağıtları alımları karşılığında piyasaya para vermesi niceliksel genişleme; finansman bonusu, şirket tahvilleri ve varlığa dayalı menkul kıymetler gibi özel sektörün çıkardığı varlıklar karşılığında piyasaya para vermesi kredi genişlemesi olarak adlandırılmıştır (NRI, 2009: 5-7; Kozicki vd. 2011: 14). Bununla birlikte kredi genişlemesi aracında genellikle varlık alımlarıyla oluşan likidite merkez bankasının diğer varlıklarıyla sterilize edilirken; niceliksel genişleme aracında sterilizasyon

gerçekleşmemekte ve parasal taban arttırılmaktadır. Benzer biçimde niceliksel genişleme doğrudan alımlar aracılığıyla gerçekleştirilmekte, kredi genişlemesi aracında ise devlet kağıtları ve diğer varlıklar teminat alınarak da kredi verilebilmektedir.

Kredi genişlemesi, ülkeler tarafından daha çok özel sektörün ihraç ettiği menkul kıymetlerin alımı ve teminat karşılığında kredi verilmesi olarak uygulanmıştır. Bu politikanın amacı, işlevini kaybetmiş piyasaların yeniden oluşturulması, bu ürünlerin elden çıkarılmasının sağlanması veya likidite/kredi riskini azaltarak faiz oranlarını azaltmaktır (NRI, 2009: 7). İşlevselliğini kaybeden piyasa finansman bonusu olabileceği gibi devlet tahvilleri de olabilmektedir (Vural, 2013: 25). Bununla birlikte kredi genişlemesi politikası, krizden etkilenen mevduat kurumları ve piyasa yapıcılarını gibi kurumların likidite ihtiyaçlarını çözmek amaçlı da kullanılmaktadır.

Kredi genişlemesine bazı örnekler verilebilmektedir. İlk olarak merkez bankasının kısa vadeli olan hazine bonolarını satarak, benzer vadede olan finansman bonolarını satın almasıdır. Bu süreçte merkez bankasının bilanço büyüklüğünü ve vade yapısı değişmez; sadece bilançosunun birleşimi değişmektedir. Bu bağlamda riskli, değeri düşük hatta toxic (zehirli) varlık haline gelmiş varlıklar piyasadan çekilirken; risksiz varlıklar piyasaya sürülmektedir. Merkez bankalarının bu tip varlıklara talep yaratması, piyasadaki borçlanma maliyetlerini daha uygun ve daha kolay hale getirmektedir (Vural, 2013: 24). Kredi genişlemesine ikinci bir örnek, Amerika Merkez Bankası'nın 2008 yılında "Finansman Bonusu Fonlama Kolaylığı" uygulamasıdır. ABD Merkez Bankası finansman bonusu ihracat eden firmalardan yeni ihraç edilmiş finansman bonolarını birincil piyasadan satın almıştır. Bu borç verme işlemi, borçlanma faizlerini azaltırken, para ve finans piyasalarının daha işlevli olmasını sağlamaktadır (Morgan, 2009: 4).

Amerika Merkez Bankası Başkanı Ben Bernanke 18 Şubat 2009 tarihinde üç çeşit kredi genişlemesini ifade etmiştir (Vural, 2013: 25);

1. Piyasaya kısa vadeli likidite sağlanması (son borç verme mercii görevi-Reeskont penceresi ve diğer olanaklar),
2. Belirli piyasalardaki yatırımcılara ve borç isteyenlere doğrudan likidite temin edilmesi,
3. Uzun vadeli menkul kıymetlerin satın alınmasıdır.

Kredi genişleme politikasının etkinliği, bankacılık sektörünün likidite problemini ortadan kaldırmasına, hane-halkı ve firmaların ne derece finanse edildiğine bağlı bulunmaktadır (Perrera, 2010: 19).

2.8. Swaplar ve Döviz Alımları-Satımları

Swap (değiş-tokuş) işlemleri, bir finansal varlığın belirli bir vadede başka bir finansal varlıkla değiş tokuşudur. Döviz swapı ise, dövizin ulusal para ya da ulusal para cinsinden teminatlı senetler karşılığında belirli bir süre için değiş tokuş edilmesidir. Bu işlem merkez bankaları arasında ya da merkez bankası ile bankalar arasında olabilmektedir.

Merkez bankasının diğer merkez bankalarıyla döviz alım-satım işlemi sadece swap biçiminde olmaktadır. Merkez bankaları diğer merkez bankalarıyla swap anlaşmaları yapmakta, böylece elde ettikleri dövizleri piyasaya sürmekte ya da piyasaya sürmemesine rağmen piyasaya güven sağlamaktadır. Bu bağlamda merkez bankaları finansal piyasalardaki gerginlikleri azaltmak, döviz kurunda istikrarı sağlamak ve ulusal paralar üzerinden gerçekleştirilen ticareti kolaylaştırmaktır (Öztürk, 2021: 127).

Merkez bankası ve bankalar arasındaki döviz alım-satım işlemleri ise ikiye ayrılmaktadır. Merkez bankası piyasaya iki biçimde müdahale etmektedir. Bunlardan ilki, doğrudan alım satımdır. Merkez bankaları bu kapsamda bankalara ulusal para karşılığında döviz satmakta ya da döviz almaktadır. Bu alım-satımlar ihale ya da dövize doğrudan müdahale biçiminde olabilmektedir. Döviz alım-satım ihalesinde, merkez bankası kural olarak döviz kurunu etkilemek amacı taşımamakta; döviz rezerv düzeyini arttırmak amacıyla döviz alım ihalesi veya piyasadaki döviz ihtiyacını sağlamak amacıyla döviz satım ihalesi oluşturmaktadır. Bu ihaleler önceden ilan edilerek yapılmaktadır. Dövize doğrudan müdahale ise, döviz kurundaki aşırı oynaklık amacıyla önceden ilan edilmeden yapılmaktadır. Fakat tüm bu süreçler duruma göre değişmektedir. Örneğin, merkez bankaları döviz kurunu etkilemek amaçlı da ihale ile döviz alım-satımı yapabilmektedir. İkinci olarak, merkez bankalarının belirli bir vade için dövizin ulusal para ya da ulusal para cinsinden teminatlı senetler karşılığında belirli bir zaman için alım-satılmasıdır. Swap (döviz üzerine repo) ya da vadeli alım-satım olarak adlandırılan bu uygulama ihale ile yapılmaktadır. Örneğin, işlemin başlangıcında merkez bankaları ulusal para karşılığında bankalardan döviz alır, vade sonunda ise merkez bankaları satın almış olduğu döviz ulusal para karşılığında bankalara geri satmaktadır. Bu işlemde belirli bir faiz maliyeti bulunmaktadır.

Son olarak Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından 2017 yılında öne sürülen “Ulusal Para Uzlaşmalı Vadeli Döviz Alım-Satım İhalesi” ne değinilmektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi swap işleminde vade başında ve sonunda parasal ödemeler olmaktadır. Bu uygulamada ise, merkez bankası ve bankalar arasında ihale ile belirlenmiş bir vadede belirlenmiş bir kurdan alım-satım anlaşması yapılmaktadır. Vade sonunda ise merkez bankası ve bankalar arasında herhangi bir döviz alım-satımı yapılmamakta ve sadece aradaki fark ulusal para cinsinden mahsup edilmektedir.

2008 Küresel krizinde hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ekonomi merkez bankaları tarafından finansal piyasalardaki gerginliği azaltmak ve ulusal paranın değerini korumak amacıyla swap ve döviz alım-satım işlemleri kullanılmıştır. Döviz kurunun aşırı düştüğü (değerli ulusal para) durumlarda merkez bankası döviz alımı; döviz kurunun aşırı yükseldiği (değersiz ulusal para) durumlarda ise merkez bankası döviz satımı yapmaktadır. Ulusal paranın aşırı değerli olması, cari açık yoluyla finansal istikrarı tehdit etmektedir. Ulusal paranın aşırı değersiz olması, enflasyon artışı ve şirketlerin döviz borçlarının artışı nedeniyle fiyat istikrarı ve finansal istikrarı tehdit etmektedir. Merkez bankalarının döviz alım satımlarının yan etkisi ulusal paranın artması ya da azalmasıdır. Bu işleme sterilizasyon adı verilmektedir (Özatay, 2015: 452).

3. PARA POLİTİKASI YAKLAŞIMLARI

Para politikasının yönetilmesinde iki farklı yaklaşım söz konusudur (Paya, 2012: 173-174):

1. Aktif (duruma bağlı) para politikası: Merkez bankasının ekonomik görünüm ve değerlendirmelere bağlı olarak para politikasını serbestçe, takdirine bağlı olarak yürütmesidir. Bu sistemde merkez bankaları, para arzı, faiz ya da kredi hacmi gibi büyüklükleri ekonominin ihtiyaçlarına göre ayarlamaya çalışmaktadır.
2. Pasif (kurala bağlı) para politikası: Merkez bankasının önceden belirlenmiş bir kurala dayanarak para politikasını yürütmesidir. Bu sistemde para politikası otomatik bir biçimde, merkez bankası karar vericilerinin insiyatifine bırakılmadan uygulanmaya çalışılmaktadır.

Aşağıdaki kısımda aktif ve pasif para politikasına değinilmekte ve bu para politikaları tartışılmaktadır.

3.1. Aktif Para Politikaları-Kurala Bağlı (Pasif) Para Politikaları

İktisat politikasının diğer dalları gibi para politikası da aktif ve kurala bağlı olarak yönetilmektedir. Aktif yani duruma bağlı para politikası, Keynesyen iktisatçılar tarafından savunulmaktadır. Pasif yani kurala bağlı para politikası ise, Geleneksel ve Parasalcı Yaklaşımlar tarafından savunulmaktadır.

Aktif para politikalarını savunanlar, ekonominin sürekli değişim içerisinde olduğunu ve her bir farklı duruma göre farklı para politikası uygulanması gerektiğini öne sürmektedir. Kurala bağlı para politikalarını savunanlar ise, böyle bir serbestliğin siyasilerin müdahalesi ile popülist politikalarla ekonomik ortamın daha da bozulmasına neden olacağını öne sürmektedir. Kurala bağlı para politikaları, belirli bir değişkeni para politikasının ara hedefi olarak tespit edip, para politikası karar alıcılarının bu politika hedefine uymakla yükümlü olmasıdır. Kurala bağlı para politikasında para otoritesinin takdiri ve değerlendirme yargıları bulunmamaktadır. Örneğin, merkez bankasının

para arzını her yıl %4 oranında arttıracağını açıklaması kurala bağlı bir para politikasıdır. Kurallar görüşünü savunan yaklaşımlara göre, kurallar basit, tahmin edilebilir, merkez bankası tarafından kolayca kontrol edilebilen ve kesin olmalıdır (Ünsal, 2013: 600).

Günümüzde kurala bağlı para politikalarının daha çok tercih edildiği görülmektedir. Bu durumun temel nedenleri aşağıdadır (Cıroğlu, 2020: 29; Kaytancı, 2008: 13-14):

- Paracı yaklaşıma göre para politikası uygulamada ekonomiyi gecikmeli olarak etkilemektedir. Bu bağlamda bu gecikme süresinde ekonomi kendiliğinden durağandan çıkmakta ve para politikası gecikmeli etkilerle enflasyonu arttırmaktadır. Bu bağlamda aktif para politikası gereksizdir.
- Paracı yaklaşıma göre para politikası teoride kısa vadede enflasyon yaratarak işsizliği düşürmektedir. Fakat para politikası uzun vadede işsizliği düşürmemekte, sadece enflasyon yaratmaktadır. Bu durum uyarlayıcı bekleyişler hipotezi, doğal işsizlik hipotezi ve beklentilerle genişletilmiş Philips eğrisi analizinden yola çıkarak açıklanmaktadır. Bu nedenle aktif para politikası uzun vadede etkisiz ve gereksizdir.
- Yeni klasik yaklaşıma göre iktisadi birimler rasyonel bekleyişler hipotezine göre hareket etmekte ve bu bağlamda sadece önceden açıklanmayan parasal genişlemeler kısa vadede ekonomiyi olumlu etkilemektedir. Bu durum rasyonel bireylerin sürekli kandırılmasına ve merkez bankasının güvenilirliğini azaltarak aktif iktisat politikalarını başarısızlığa itmektir.
- Merkez bankaları, zaman tutarsızlığı ve kredibilite problemi sebebiyle kurala bağlı para politikalarını aktif para politikalarına tercih etmektedir. Zaman tutarsızlığı, merkez bankası için cari dönemdeki çıkarları (ilan dönemi) ile bir sonraki dönem (uygulama dönemi) çıkarlarının tutmamasıdır. Bu nedenle merkez bankasının kredibilitesi de bozulabilmektedir. Bu bağlamda merkez bankası kurala bağlı para politikası uygulamalıdır. Ayrıca kredibilite (güvenirlilik) sorunu yaşayan merkez bankalarına da kurala bağlı para politikası önerilmektedir.
- Hükümetler seçim gibi nedenlerle merkez bankalarını etkilemekte ve kısa vadeli amaçları (işsizliği düşürmek) ön plana çıkararak, uzun vadeli amaçları (enflasyonu düşürmek) arka plana atmaktadır. Bu durum seçim sonrası işsizliğin aynı seviyeye geri gelmesine ve ülkede enflasyonun sürekli yüksek olmasına neden olmaktadır. Bu nedenle kurala bağlı para politikası izlenmelidir.
- Kurala bağlı para politikasının izlenmesi politikalarla ilgili belirsizliği azalmaktadır. Kurala bağlı para politikasını kamuoyunun anlaması, inanması ve beklentilerin yönetilmesi daha kolaydır.

- Duruma bağlı para politikasının izlenmesiyle enflasyonist beklentileri engellemek mümkün değildir. İktisadi birimler merkez bankası ve hükümetin enflasyonun yanı sıra diğer değişkenleri de izlediğinin farkında olmakta ve bunlarda olası bir değişme müdahale edeceğini beklemektedir. Bu durum enflasyonun hedeflenenin üstüne çıkmasına neden olmaktadır.

Kurala bağlı para politikalarına getirilen eleştiriler ve duruma bağlı politikaları savunanların argümanları ise aşağıdadır (Akalin ve Tokucu, 2007: 40-41):

- Kurala bağlı para politikalarının doğal işsizlik oranından hareketle savunulması, duruma bağlı para politikalarının işsizlik histerisi ile savunulmasına yol açmıştır. Bu yaklaşıma göre sabit bir doğal işsizlik oranı yoktur, oran zaman içerisinde değişmektedir.
- Kurala bağlı para politikaları savucuları, Klasik modelin emek piyasasını baz almaktadır. Yani ekonomide her arz kendi talebini yaratır ve ekonomi daima tam istihdamdadır, reel ücret denge reel ücrete sürekli eşittir. Duruma bağlı para politikalarını savunanlar ise, nominal ücretlerin emek piyasası tarafından belirlenmesine rağmen; reel ücretler ve istihdam seviyesinin mal piyasasındaki talep tarafından belirlendiğini ifade etmektedir.
- Kurala bağlı para politikasını savunanlar, enflasyon ve işsizlik arasında uzun dönemde bir değiş tokuş olmadığını ifade etmektedir. Fakat yapılan çalışmalar sıkı para politikası izlendiğinde üretim ve istihdam azaldığını göstermektedir.
- Duruma bağlı para politikalarını savunanlar, iktisadi birimlerin rasyonel olmadığını irrasyonel olduğunu ifade etmektedir.
- Kurala bağlı para politikasını savunanlar, parasal genişlemenin kısa vadede enflasyon yoluyla üretimi arttırdığını öne sürerken; duruma bağlı para politikasını savunanlar, para arzı artışının önce işleri arttırdığını, sonra enflasyonu arttırdığını öne sürmektedir.
- Kurala bağlı para politikası, para politikasının otomatik bir pilota bağlanmasıdır. Fakat ekonomide bir takım makro büyüklükler istenmeyen şekilde geliştiğinde para politikasıyla bu duruma müdahale edilememesi nedeniyle aktif para politikası uygulanmalıdır.

3.2. Kurala Bağlı Para Politikası Örnekleri

Kurala bağlı para politikasının Türkiye ve Dünya açısından üç tipik örneği bulunmaktadır. Bunlar döviz kuru, parasal ve enflasyon hedeflemeleridir. Döviz kuru hedeflemesi, döviz kuru üzerinden enflasyonu düşürmeyi amaçlamaktadır. Parasal hedefleme ve enflasyon hedeflemesi ise sırasıyla para miktarı ve

enflasyon hedefi üzerinden enflasyonu düşürmeyi amaçlamaktadır. Tüm bu rejimler uzun vadede enflasyon düşüşüyle faiz oranlarının düşüşünü ve tam istihdamın, maksimum çıktının sağlanmasını amaçlamaktadır.

3.2.1. Döviz Kuru Hedeflemesi

Döviz kuru hedeflemesi, döviz kurunu para politikasının ara hedefi olarak tespit edip, para politikası karar alıcılarının bu politika hedefine uyarak enflasyonu düşürmeye çalıştıkları bir stratejidir. Bu stratejide enflasyon beklentilerini kontrol altına almak ve enflasyonu düşürmek amacıyla ulusal para çoğunlukla düşük enflasyon yaşayan ülkelerin para birimlerine ya da bu para birimlerinin toplandığı bir sepete bağlanmaktadır. Burada amaç düşük enflasyonlu gelişmiş ülkenin enflasyonu ile ülkede düşük enflasyonu garanti altına almaktır (Doğru, 2012: 169).

Döviz kuru hedeflemesinde çapa olan bağlanan ülkenin para biriminin enflasyonu düşük olmalı, bu ülkenin hedefleme yapan ülke ile dış ticaret hacmi yüksek olmalı ve bu ülke parası ile yapılan dış ticaret hacmi de yüksek olmalıdır. Bazı uygulamalarda ulusal para biriminin değeri altına bağlanmaktadır. Döviz kurunun daha katı uygulamalarında para otoritesinin sadece döviz girişi olduğunda para bastıkları “Para Kurulu” uygulanmaktadır. Para kurulu sisteminde merkez bankası genelde dolaşımdaki ulusal paranın tamamı kadar döviz rezervi tutmaktadır. Döviz kurunun en katı uygulamasında ise başka bir ülkenin para birimi kullanılmaktadır.

Döviz kuru hedeflemesinde nokta şeklinde sabit kur sistemi uygulanabileceği bant sistemi şeklinde de sistem uygulanabilmektedir. Ayrıca 2000 yılındaki Türkiye uygulamasındaki gibi kurun belirli bir takvim içerisinde belirli bir oranda değer kaybetmesi öngörülebilmektedir. Sabit döviz kurunun ticarete konu olan nihai mal ve girdilerin fiyatlarında istikrarı sağlayarak ve enflasyon beklentilerini düşürmek yoluyla enflasyonun düşürüleceği öne sürülmektedir.

Döviz kuru hedeflemesinde para politikası ile ara hedef olan döviz kuru etkilenmekte, döviz kuru ise nihai hedef olan enflasyonu etkilemektedir. Bu sistemde operasyonel hedef bulunmamaktadır. Bu stratejinin temel noktalarından bir tanesi merkez bankasının para arzını döviz alım ve satımlarıyla kontrol etmesidir. Merkez bankasının döviz alımları para arzını arttırmakta, döviz satımları ise para arzını azaltmaktadır. Bu sistemde merkez bankası belirli bir döviz kuru hedefi belirlemekte ve bu seviyeyi tutturmak için müdahalede bulunmaktadır. Döviz kuru hedeflemesinde para politikası etkin olmadığından, merkez bankaları genelde sadece döviz alarak piyasaya sürmektedir. Örneğin ihracat yoluyla döviz girişi olduğunda merkez bankası döviz kurunun düşmesini engellemek amacıyla döviz satın almakta ve bu durumda net ihracat artışı yurt içinde faiz oranlarının artırmadan ulusal gelirin artmasını sağlamaktadır. Döviz

kuru sabit kaldığından enflasyonun artmayacağı varsayılmaktadır. Döviz kuru hedeflemesinin başarılı olması için, para politikası ile döviz kuru ve döviz kuru ile enflasyon arasındaki ilişkinin güçlü olması gerekmektedir.

Döviz kuru hedeflemesinin avantajları şunlardır (Ergeç, 2013:114-120):

- Kur çapası uluslar arası mübadeleye konu olan malların fiyatlarını kontrol altına alarak ve enflasyon beklentilerini düşürerek enflasyonu kontrolüne katkı sağlamaktadır.
- Döviz kuru hedeflemesi popülist politikaları engellemektedir.
- Bu politikada para politikası için otomatik bir kural oluşturmaktadır. Bu durum zaman tutarsızlığı sorununu aşmaktadır. Bu sistemde ulusal para değer kaybetmeye başladığında para politikası daraltıcı şekilde otomatik olarak devreye girmektedir.
- Döviz kuru hedeflemesi ile belirsizlikler azaltılmaktadır. İlk olarak, ekonomik birimler politikayı kolayca anlamakta ve gelecekteki kurları öngörebilmektedir. İkinci olarak, döviz kurunun hedef olarak kullanılmasıyla enflasyon oranı çapa olan ülkenin enflasyon oranına bağlanarak hedefleyen ülke enflasyonun hedef ülke enflasyonuna yakınlaşması amaçlanarak enflasyon belirsizliği azalmaktadır. Son olarak, dış ticaret aktörleri açısından kur riski azalmaktadır.

Döviz kuru hedeflemesinin dezavantajları şunlardır (Ergeç, 2013:114-120):

- Döviz kuru hedeflemesinde merkez bankası bağımsız, istediği biçimde politika izleyememektedir. Merkez bankası böyle bir politika izlediğinde ise para politikası etkin olmamaktadır. Örneğin tüketicilerin ani bir güven kaybıyla tüketim harcamalarını düşürdüğü varsayılın. Bu durumda ulusal gelir azalır, faiz düşer ve kur yükselme eğilimine girmektedir. Tam sermaye hareketliliği ve sabit döviz kuru sisteminde merkez bankası döviz kurunu sabit tutma hedefinden dolayı döviz satarak, ulusal para çekmektedir, böylece ulusal gelir daha fazla daralmaktadır. Eğer merkez bankası kuru kontrol etmeyi bırakıp ulusal gelir azalmasını engellemek istiyorsa genişletici para politikası ile müdahale ederek faizleri daha da düşürmektedir. Böyle bir politika döviz kurunun daha da fazla yükselmesine neden olmaktadır. Örneğin, merkez bankasının işsizliği azaltmak amacıyla para arzını arttırdığını varsayılın. Böyle bir politika durumunda faizler düşmekte, sermaye çıkışı nedeniyle ulusal para değer kaybetme eğiliminde olmakla birlikte ulusal gelir artmaktadır. Fakat sabit kur nedeniyle merkez bankası döviz kurunun yükselmesini engellemek amacıyla döviz satmakta ve ulusal para çekmektedir. Sonuçta para arzı tekrar azalmaktadır. Dolayısıyla sabit kur sistemi genelde sadece döviz alımlarıyla para sağlanmasıyla enflasyonla mücadelede etkin olmakla beraber esnek değildir.

- Bu sistemde enflasyon beklentilerinin tam olarak kırılmamasıyla yurt içi enflasyon yurt dışı enflasyondan yüksek olmakta ve döviz kuru sabit olarak tutulduğunda ulusal para aşırı değerlenme yaşamaktadır. Eğer bu değerlemenin önüne geçilmezse, cari açık artmakta ve ekonomide devalüasyon beklentisi oluşmaktadır. Bu süreç spekülasyon ataklara yol açabilmektedir.
- Döviz kuru hedeflemesi başlangıçta gerçekleşen devalüasyon ve yarattığı güven ortamıyla hızlı bir sermaye girişine yol açmaktadır. Böyle bir ortamda spekülasyon atak yaşanması ya da siyasi nedenlerle sermaye çıkışı sonucunda devalüasyon kaçınılmaz olmaktadır. Döviz kurunun sabit olmasından kaynaklı olarak firma ve bankalar dövizle borçlandığı durumda ise devalüasyon bir finansal krize neden olmaktadır.
- Döviz kuru hedeflemesinde merkez bankası döviz kurunu tutabilmek için güçlü rezervlere sahip olmalıdır.

Döviz kuru hedeflemesi enflasyonla mücadelede önemli bir araç olmakla beraber, tek başına enflasyonu düşürememektedir. Bu politikanın başarılı olabilmesi için; sıkı maliye politikası, sıkı para politikası, enflasyon hedefine yönelik gelirler politikası, sağlam finansal sistem, ciddi bir makroekonomik disiplin ve güvenilir hükümet ve merkez bankası gerekmektedir (Özatay, 2015: 380).

3.2.2. Parasal Hedefleme

Döviz kuru hedeflemesini içeren Bretton Woods sisteminin dünyada 1970'li yıllarda çökmesiyle parasal hedefleme rejimi kullanılmaya başlanmıştır. Bu sistem özellikle ABD, Japonya ve Almanya gibi gelişmiş ülkelerde bu dönemde tercih edilmiş ve temelde para miktarının kısıtlanarak enflasyonu düşürmeyi amaçlamaktadır. Bu rejimin yaygınlaşmasında Monetarist görüşün enflasyonun her zaman parasal olgulardan kaynaklandığını varsayması yatmaktadır. Bu yaklaşımın geçerli olması için, para talebi ve dolayısıyla paranın dolanım hızı istikrarlı (önceden tahmin edilebilir) olmalıdır. Ayrıca bu sistemde para çoğaltanı da istikrarlı olmalıdır. Bu yaklaşımda para miktarının hedef büyümesi, potansiyel büyüme hızı tahmini, paranın dolanım hızındaki beklenen değişim ve hedeflenen enflasyon oranına bağlıdır. Örneğin potansiyel büyüme hızı tahmini %5, paranın dolanım hızındaki artış %1 ve enflasyon hedefi yüzde 5 ise, merkez bankası bu sistemde ara hedef olan para arzını o yıl yüzde 11 artmasını hedeflemektedir. Para çarpanının sabit olduğu varsayıldığında operasyonel hedef olan para tabanı da yüzde 11 artmalıdır (Keyder ve Ertunga, 2012: 512-513).

Bu sistemin en önemli noktası hangi parasal büyüklüğün ara hedef olarak seçileceğidir. Bu bağlamda merkez bankasının belirlediği parasal büyüklük ile enflasyon arasında doğrudan bağlantı olmalıdır. Dolayısıyla merkez bankası bu parasal büyüklüğü hedeflemelidir. 1970'li yıllarda Kanada ve Amerika

Merkez Bankası para arzı hedeflerini M_1 , İngiltere Merkez Bankası M_3 olarak seçmişlerdir.

Enflasyonu kontrol etmek amacıyla uygulanan parasal hedefleme uygulaması şu özelliklere sahip olmalıdır (Cıroğlu, 2020: 49):

- İktisadi birimlerin para politikasını yönetenler tarafından iletilen bilgilere güvenleri tam olmalıdır.
- İktisadi birimlerin enflasyon beklentilerini yönlendirecek parasal hedeflerin ilan edilmesi gerekmektedir.
- Parasal hedeflerden sapmaları önleyecek biçimde hesap verebilirlik mekanizmasının çalıştırılması gerekmektedir.
- Döviz kuru esnek olmalıdır.
- Mali baskınlık düşük olmalıdır.

Parasal hedeflemenin avantajları şunlardır (Keyder ve Ertunga, 2012: 513-514):

- Bu sistemde döviz kuru hedeflemesinden farklı olarak olası şoklara karşı biraz daha yüksek enflasyon karşılığında parasal genişleme yapılabilmektedir.
- Bu sistemde merkez bankasının belirlediği hedefe ulaşım ulaşamayacağına ilişkin bilgiler hızlı bir biçimde elde edilmektedir. Parasal büyüklükler çok kısa dönemlerde kamuoyuna sunulmaktadır. Bu durum merkez bankasının enflasyonu düşürmek için uygulanan politikaya kamuoyunun güvenmesini sağlamakta ve enflasyon beklentilerini düşürmektedir.
- Parasal hedefleme, döviz kuru hedeflemesi gibi iktisadi birimlerin kolayca anladıkları ve enflasyon beklentilerini buna göre uyarladıkları bir sistemdir.

Parasal hedeflemenin dezavantajları şunlardır (Keyder ve Ertunga, 2012: 513-514):

- Hedeflenen para arzı merkez bankasının kontrolünde olmalıdır. Fakat para ikamesi ve yeni finansal araçların çıkmasıyla kontrol edilmeye çalışılan parasal büyüklük kontrolden çıkabilmekte ve enflasyonla ilişki yitirebilmektedir. Bu nedenle hangi parasal büyüklüğün tercih edileceği önemli bir sorun olmakla beraber seçilen parasal büyüklükler belirli bir zaman sonra anlamsız olmaktadır.
- Para ikamesi, finansal liberalleşme ve yeni finansal araçların ortaya çıkmasıyla para talebinin ve dolayısıyla paranın dolanım hızının istikrarsız olması para arzının tanımlanmasını zorlaştırmıştır. Bu bağlamda enflasyon ile parasal büyüklük arasındaki ilişki kaybolmuştur.

- Parasal büyüklüklerin hedeflenmesi faiz oranlarında istikrarsızlık yaratmaktadır. 1970’li yıllarda bu rejimi uygulayan ülkelerde faizlerde önemli dalgalanmalar görülmüştür.
- Parasal büyüklüklerin etkisi gecikmeli olarak ortaya çıkabilmektedir.

3.2.3. Enflasyon Hedeflemesi

Enflasyon hedeflemesi, merkez bankasının uzun dönem nihai amacı olan fiyat istikrarını sağlamak amacıyla enflasyon hedefini kamuoyuna ilan ederek yönetmiş oldukları para politikası rejimidir. 1980’li yıllardan itibaren parasal büyüklük ve enflasyon arasındaki ilişkinin istikrarsızlaşması ve parasal hedefleri sağlama çabalarının faiz oranlarında istikrarsız yaratması birçok ekonomide 1990’lı yıllardan itibaren parasal hedefleme yerine enflasyon hedeflemesi uygulanmasına neden olmuştur (Cıroğlu, 2020: 72).

Enflasyon hedeflemesi sisteminde ara hedef enflasyon hedefidir. Merkez bankaları enflasyon tahminleri enflasyon hedefinin önemli oranda üzerindeyse kısa vadeli faiz oranını arttırmakta; tersi durumda ise düşürmektedir. Bu sistemde merkez bankası enflasyonu 3 şekilde düşürmektedir (Cıroğlu, 2020: 70):

- Bu stratejide merkez bankası enflasyon hedefini kamuoyuna duyurmakta ve şeffaflık, güvenilirlik ve hesap verebilirlik yoluyla enflasyon beklentilerini düşürerek enflasyonu düşürmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda enflasyon hedefi ara hedefi üzerinden enflasyonu düşürmek amaçlanmaktadır.
- Bu stratejide temel politika aracı kısa vadeli faizdir (politika faizi). Bununla birlikte merkez bankası bu sistemde tüm araçlarını enflasyon hedefine ulaşmak için kullanmaktadır. Enflasyon hedefi sisteminde bir nevi piyasa faizi ve politika faizi sırasıyla ayarlanabilir ara hedef ve operasyonel hedeftir. Enflasyon hedeflemesi rejiminde merkez bankası enflasyon tahminlerin hedefin oldukça üzerindeyse politika faiz oranını arttırmakta; altındaysa düşürmektedir.
- Bu sistemde enflasyon düştükçe kurun istikrar sağlayacağı ve kur yoluyla da enflasyonun düşeceğine inanılmaktadır.

Enflasyon hedeflemesi rejiminin ana hatları aşağıdadır:

- Bu stratejide merkez bankası orta vadeli (genellikle üç yıllık) enflasyon hedefini kamuoyuna ilan etmektedir.
- Para politikasının uzun vadeli amacının enflasyonu düşürmek olduğuna yönelik kurumsal açıklama yapılmaktadır.
- Bu sistemde merkez bankası para politikası amaç, hedef ve uygulamaları hakkında kamuoyuna sürekli bilgi akışı sağlamaktadır. Böylece enflasyon hedeflemesinde şeffaflık önemlidir.

- Merkez bankası enflasyon hedefinin yakalanmasına yönelik hesap verebilir konumdadır.

Enflasyon hedeflemesi rejiminin başarılı olabilmesi için ekonomide aşağıdaki ön koşulların sağlanmış olması gerekmektedir (Keyder ve Ertunga, 2012: 524)

- Bu stratejide merkez bankası araç bağımsızlığına sahip olmalıdır. Bir başka deyişle merkez bankası para politikası araçlarını serbestçe kullanabilmelidir.
- Para politikasının amacının sadece fiyat istikrarı olduğu vurgulanmalıdır. Merkez bankası ekonomik büyüme, istihdam, döviz kuru seviyesi gibi değişkenlerde hedefler belirlememelidir. Ülke ekonomisinin büyümesi gibi amaçlar fiyat istikrarı amacı ile çelişmediği takdirde merkez bankası tarafından gözetilmektedir. Bu durum enflasyon hedeflemesinden sapıldığı anlamına gelmemektedir.
- Maliye politikası disipline edilmiş olmalı ve kamu borç yükü düşük olmalıdır.
- Döviz kuru ile enflasyon arasındaki ilişki zayıf olmalıdır. Aksi takdirde döviz kurundaki ufak bir yükseliş bile enflasyonun, hedefi kolayca aşmasına neden olabilecektir.
- Güçlü ve gelişmiş finansal sistem olmalıdır. Bu durum para politikası araçlarının etkinliğini arttırmaktadır.
- Enflasyon oranı düşük olmalıdır.
- Esnek faiz ve kur politikası izlenmelidir.
- Para ikamesi aşırı seviyelerde olmamalıdır.
- Merkez bankası şeffaf ve hesap verebilir olmalıdır.

Enflasyon hedeflemesinin avantajları aşağıdaki biçimdedir:

- Bu sistemde para politikasının oldukça şeffaf ve hesap verilebilir olması; bu para politikasının döviz kuru hedeflemesi ve parasal hedefleme rejimlerine kıyasla çok daha kolay anlaşılmasını ve güvenilirliği sağlamaktadır.
- Hesap verebilirlik ve şeffaflık olguları merkez bankalarının kısa vadede genişlemeci politika izleyerek üretim ve istihdamı arttırma ve zaman tutarsızlığı tuzağına düşme olasılığını azaltmaktadır. Böylece enflasyon hedeflemesi enflasyon hedeflerinin kamuoyuyla paylaşılmasıyla enflasyon beklentilerini olumlu yönlendirmektedir.
- Bu sistemde para arzı ile enflasyon arasında istikrarlı bir ilişkinin olmaması gerekmektedir.

- Merkez bankası bağımsızlığının sağlanmasına olumlu bir alan sağlamaktadır. Bu rejim hem merkez bankası bağımsızlığına hem de ekonomi genelinde yapısal reformların hayata geçirilmesine önemli bir olanak sağlamaktadır.
- Bu sistemde para ve maliye otoriteleri arasındaki koordinasyon güçlüdür.
- Döviz kuru hedeflemesinin dışsal şoklara odaklanmasının aksine enflasyon hedeflemesi para politikasının ülke ekonomisine, ülkedeki ekonomik koşullara odaklanmasına izin vermektedir. Bu bağlamda fiyat istikrarı amacı ile çelişmeden merkez bankası iç şoklara tepki verebilmektedir.

Enflasyon hedeflemesinin dezavantajları aşağıdaki biçimdedir:

- Bu sistem katı ve tavizsiz uygulanmalıdır. Bu durum politika yapıcılarına çok az takdir yetkisi vermekte ve enflasyon beklentilerini olumlu yönlendirmektedir.
- Enflasyon hedeflemesinde kural açıklanan enflasyon hedefine bağlı kalmaktır. Bu bağlamda bu sistem para arzını belirli bir oranda tutmak gibi katı kurala dayalı bir para politikası değildir. Bu nedenle bir diğer görüşe göre para politikasına geniş bir takdir yetkisi vermesinden kaynaklı olarak yukarıdakinin aksine genişlemeci para politikalarıyla enflasyon beklentilerini olumsuz etkileyeceği de ifade edilmektedir.
- Bu sistem üretimde artan bir istikrarsızlık ve düşük büyüme potansiyeli taşımaktadır.
- Enflasyon hedeflemesi, esnek döviz kurunu gerektirdiğinden finansal istikrarsızlığa neden olabilmektedir.
- Bu sistemde para ve maliye otoriteleri arasındaki koordinasyon güçlüdür.
- Döviz kuru hedeflemesinin dışsal şoklara odaklanmasının aksine enflasyon hedeflemesi para politikasının ülke ekonomisine, ülkedeki ekonomik koşullara odaklanmasına izin vermektedir. Bu bağlamda fiyat istikrarı amacı ile çelişmeden merkez bankası iç şoklara tepki verebilmektedir.

Enflasyon hedeflemesinde merkez bankası bütün ekonomik büyüklükleri gözden geçirmektedir. Bir başka deyişle, merkez bankası enflasyon hedeflemesinde parasal büyüklükler, çıktı açığı, döviz kuru, kredi hacmi ve cari açık gibi tüm makroekonomik değişkenleri gözden geçirmektedir. Merkez bankasının bu kadar değişkenle ilgilenmesinin nedeni bu değişkenlerin enflasyonu etkilemesidir. Çünkü geleneksel enflasyon hedeflemesinde (katı enflasyon hedeflemesi) şu ana kadar değinildiği üzere merkez bankası para politikası kararı alırken sadece enflasyon hedefini dikkate almaktadır. Bu sistemde merkez bankası çıktı açığı ya da finansal istikrara yönelik değişkenlere

yönelik hedef belirlememekte ya da belirlenmiş bu hedeflere yönelik bir para politikası izlememektedir. Bu bağlamda, merkez bankası enflasyon öngörülerini etkilediği için çıktı açığı ve finansal istikrara yönelik gelişmelere tepki vermektedir. Bir başka deyişle, fiyat istikrarı amacıyla çalışmadığı sürece merkez bankası diğer amaçları gözetmektedir. Örneğin yüzde 2 enflasyon hedefi belirleyen bir merkez bankası varsayalım. Ülkede enflasyon tahmininin yüzde 3 olduğu ve yüzde 1 oranında bir çıktı açığı varsayalım. Ülkede meydana gelen bir talep şoku karşısında enflasyon tahmini yüzde 1'e düştüğü, çıktı açığı tahmininin ise yüzde 2'e çıktığında merkez bankası çıktı açığı ve enflasyona tepki vermek amacıyla politika faiz oranını düşürmektedir. Fakat oluşan talep şoku karşısında enflasyon tahmini yüzde 2'e düşerse, merkez bankası çıktı açığını dikkate almayacaktır. Geleneksel enflasyon hedeflemesi tek amacı fiyat istikrarı, tek aracı politika faizi olarak 2008 yılına kadar kullanılmıştır. 2008 küresel krizinden sonra ise, gelişmiş ve gelişmekte olan ülke merkez bankalarının fiyat istikrarının yanında sırasıyla ekonomik büyüme ve finansal istikrar amaçlarını ön plana çıkardığı görülmüştür. Bu bağlamda merkez bankaları çok amaç için çok araçlı esnek enflasyon hedeflemesi uygulamışlardır. Esnek enflasyon hedeflemesinde merkez bankası sadece enflasyon hedefine yönelik tepki vermemektedir. Bu sistemde merkez bankası hem enflasyon hem de çıktı açığı ya da finansal istikrara yönelik (kredi hacmi, reel döviz kuru gibi) değişkenlere yönelik belirlediği ya da belirlenmiş hedeflere yönelik para politikasını yönlendirmektedir.

Açık enflasyon hedeflemesi ve örtük enflasyon hedeflemesiyle bu kısım tamamlanacaktır. Bu iki enflasyon hedeflemesi arasındaki temel fark, hedeflerin kamuoyuna duyurulma süresidir. Açık enflasyon hedeflemesinde merkez bankası orta vadeli yani genellikle üç yıllık enflasyon hedeflerini ilan etmektedir. Örtük enflasyon hedeflemesinde ise merkez bankası sadece bir yıllık enflasyon hedefini dönem başında ilan etmektedir. Açık enflasyon hedeflemesinde hesap verme zorunluluğu vardır. Örtük enflasyon hedeflemesinde hesap verme zorunluluğu yoktur. Açık enflasyon hedeflemesinde karar alma mekanizmaları kurumsallaşmış ve enflasyon raporu yayınlanmaktadır. Bu hususla ilgili Türkiye açısından örnek verilebilmektedir. Örneğin Türkiye'de açık enflasyon hedeflemesinde para politikası kurulu politika faizi hakkında karar almakta ve kurulun toplantı tarihleri ve aldıkları kararlar düzenli şekilde duyurulmaktadır. Örtük enflasyon hedeflemesinde karar alma mekanizmaları kurumsallaşmamış ve enflasyon raporu yayınlanmamaktadır. Örneğin bu sistemin uygulandığı Türkiye'de merkez bankası başkanlığı para politikası kurulunun faiz kararını dikkate alarak herhangi bir zamanda karar almakta ve faiz kararlarının alındığı toplantı tarihleri önceden ilan edilmemektedir (Özatay, 2015: 424-428).

3.3. Türkiye Kurala Bağlı Para Politikalarının İncelenmesi

Türkiye ekonomisinde 2000 yılından bu yana yukarıda sıralanan kurala bağlı politikalar kronolojik olarak uygulanmıştır. 1 Ocak 2000-22 Şubat 2001 tarihleri arasında “Döviz Kuru Hedeflemesi”, 22 Şubat 2001-31 Aralık 2005 tarihleri arasında “Parasal Hedefleme ve Örtülü Enflasyon Hedeflemesi” ve Ocak 2006-Eylül 2010 “Enflasyon Hedeflemesi” ve Eylül 2010 sonrası “Esnek Enflasyon Hedeflemesi” uygulanmıştır.

Türkiye ekonomisinde 1990’lı yıllarda enflasyon -1994 yılında üç haneli seviyelere ulaşmasına rağmen- iki haneli yüksek seviyelerde seyretmiştir. 1999 yılında TEFE (Toptan Eşya Fiyat Endeksi) enflasyonu %63, TÜFE (Tüketici Fiyat Endeksi) enflasyonu ise %69 idi. 2000 yılından itibaren Türkiye ekonomisinde enflasyonu düşürmek amaçlanmıştır. Bu bağlamda 2000 yılında Enflasyonla Mücadele Programı (EMP) uygulamaya konulmuştur. Bu program kapsamında sabit kur yani döviz kuru hedeflemesi ile enflasyonu düşürmek amaçlanmıştır. Sabit kura dayalı EMP’nin içeriği şu şekildedir:

- Sıkı maliye politikası uygulanması öngörülmüştür.
- Para politikası olarak döviz kuru hedeflemesinin izlendiği açıklanmıştır. Bu bağlamda Ocak 2000-Temmuz 2001 dönemleri arasında “önceden ilan edilen kaygan kur rejimi” uygulanacağı ifade edilmiştir. Bu bağlamda Merkez Bankası 2000 yılında 1 ABD Doları+0.77 Euro’dan oluşan bir sepete göre TL’nin yüzde 20 TEFE enflasyonu hedefiyle uyumlu bir şekilde değer kaybedeceğini açıklamıştır. Böylece merkez bankası 2000 yılında her çeyrek için öngörülen enflasyonla uyumlu olacak şekilde aylık kur artışları belirlemiştir. 2001 Temmuz-2002 Aralık dönemlerinde ise, “Kademeli Olarak Genişleyen Bant” biçiminde sabit kur sistemi, 2003 yılından itibaren esnek kur ön görülmektedir.
- Merkez bankası sadece döviz alımlarıyla piyasaya para vermekte ve döviz satımlarıyla piyasadan para çekmektedir. Fakat bu sistemde her çeyreklik dönem sonunda sabit değerine geri dönmek üzere net içi varlıklarda dönem içerisinde belirli oranda artış ve azalışlara izin verilmiştir. Bir başka deyişle merkez bankası açık piyasa işlemleriyle belirli oranda dönem içerisinde piyasa para verebilmekteydi. Böylece merkez bankasının oluşacak şoklar karşısında faizlerdeki ani hareketlilikleri önleyebilmesi amaçlanmıştır.
- Enflasyon hedefine yönelik gelirler politikası izlenmesi öngörülmüştür. Bu çerçevede kamu kurumlarının enflasyon hedefi çerçevesinde fiyat, ücret ve vergi artışları yapması planlanmıştır. Ayrıca hem dış ticarete konu olan hem de dış ticarete konu olmayan sanayi ve hizmet sektörlerinde fiyat ve ücretlerin hedeflenen enflasyon oranında artırılması istenmiştir.

Türkiye’de döviz kuru hedeflemesi, 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizleriyle çökmüştür. 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizlerinin nedenleri aşağıdadır (URL-6, World Bank, <https://databank.worldbank.org>, 05.06.2023; Keyder ve Ertunga, 2012: 507):

- Cari işlemler açığının o zamana kadar görülen en yüksek seviyeye çıkmasıdır. 1999 yılında 900 milyon dolar ve GSYİH’a oransal olarak %0.4 olan cari işlemler açığı, 2000 yılında 9,9 milyar dolar ve oransal olarak %3.7 seviyesine yükselmiştir. Bu durum devalüasyon beklentilerine neden olmuştur. Böylece döviz talebinde önemli bir artış olmuştur. Cari açığın bu seviyelere gelmesinin üç nedeni söz konusudur:
 - Türkiye’de 2000 yılında TEFE enflasyonu yüzde 20 hedeflenerek döviz kuru yüzde 20 artırılmasına rağmen enflasyon yüzde 63’den yüzde 33’e düşmüştür. Bu durum hedef enflasyona göre ayarlanan Türk lirasının yüzde 13 aşırı değerli hale gelmesi neden olmuştur. Bu durum ithalatın çok yüksek seviyede ihracatın ise çok düşük seviyede artmasına neden olmuştur.
 - Petrol fiyatlarının yüzde 64 artışı cari işlemler açığını artırmıştır.
 - Hızlı büyüme (%6,9) nedeniyle ara mal ve yatırım malı ithalatında yüksek oranlı artış yaşanmıştır.
- Türk bankalarının sermayeden yoksun olmasıdır. Türkiye’de 1990 yıllarda banka kurmanın aşırı kolaylaştırılması sonucu yetersiz sermayeli bankalar çoğalmıştır. 1994 kriziyle beraber mevduata yüzde 100 güvence verilmesi nedeniyle her holdingin bir bankası kurulmuş ve bankalar riskli alanlara (bağlı şirketlere ve holding bankaları tarafından karşılıklı holdinglere verilen krediler) yönelmişlerdir. Bununla birlikte bu dönemde geri dönmeyen krediler de ciddi artış görülmüş ve birçok bankanın sermaye yeterlilik oranı %8 olan asgari sermaye yeterlilik oranının altına düşmüştür.
- Banka ve reel sektörün sabit kura güvenerek ciddi açık pozisyonlar vermesi krizin en önemli nedenleri arasındadır. Bankalar bu dönemde dışarıdan elde ettikleri kaynakları ağırlıklı olarak kamunun yüksek borcu nedeniyle ulusal para birimi cinsinden ihraç edilen Devlet İç Borçlanma senetlerine yatırmışlardır. Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinde artan döviz talebi sonucunda faiz oranlarının ciddi yükselmesi devlet iç borçlanma senetlerinin değerlerinin çok önemli oranda düşmesine ve 22 Şubat 2001 tarihinde sabit kurdan dalgalı kura geçilmesi ise özellikle bankalar olmak üzere reel sektörün döviz borçlarını ödeyemez duruma gelmesine neden olmuştur. Ayrıca bankacılık kesiminde vade uyumsuzlukları da söz konusudur. Bankacılık kesimi dışarıdan aldığı kaynakları kısa vadede almakta; krediler ve devlet iç borçlanma senetleri

ise uzun vadeli. Bu süreçte bankacılık kesimi iyi kontrol edilmemiş, izlenememiş ve denetlenememiştir.

- Bu dönemde mali disiplin sağlanamamıştır. Gerek kamu bankalarının görev zararları nedeniyle gerekse kamu harcamalarının kısılamaması ve vergi gelirlerinin arttırılmaması nedeniyle kamu borç stoku artmıştır. Faiz oranlarının hızlı yükselmesiyle kamu borçları çevrilemez düzeye gelmiştir.

Türkiye ekonomisinde yaşanan 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizleri kur çapasına dayalı enflasyonla mücadele programının çökmesine neden olmuştur. Bu kriz yukarıda sıralanan nedenlerinden anlaşıldığı üzere hem ödemeler dengesi krizi hem bankacılık hem de kamu borç krizi özelliği taşımaktadır. Türkiye’de Şubat 2001’de kur dalgalanmaya bırakılmış ve para politikası rejimi olarak “Parasal Hedefleme ve Örtük Enflasyon Hedeflemesi” uygulamasını içeren “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP)” uygulamaya konulmuştur. GEGP’nin temel içeriği ve uygulaması şu şekildedir (BDDK, 2009: 9-11):

- Sıkı maliye politikası uygulanması öngörülmüştür. Programa uygun şekilde kamu harcamaları sınırlandırılmış, vergiler ve özelleştirme gelirleri artırılmıştır. Bu bağlamda Türkiye, 2002’den itibaren bütçe açığını ve buna bağlı olarak kamu borç yükünü uluslararası standartlar düzeyine düşürmüştür.
- Para politikası olarak parasal hedefleme ve örtük enflasyon hedeflemesi izlenmiştir. Bu bağlamda, merkez bankasının para tabanını kısıtlaması öngörülmüş ve bu noktada hedefler tutturulmuştur. Merkez bankası operasyonel hedef olan para tabanını enflasyon hedefi ve büyüme tahmini kadar arttırmıştır. Merkez bankası örtük enflasyon hedeflemesi çerçevesinde bir yıllık enflasyon hedeflerini dönem başında ilan etmiştir. Bu sistemde merkez bankası para tabanına ve para arzına uygun kısa vadeli faiz oranını ayarlamıştır ve açıklamıştır. Örtük enflasyon hedeflemesi çerçevesinde merkez bankası TÜFE enflasyonunu hedeflemiştir.
- Özellikle Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu (BDDK) yeniden yapılandırılarak etkinleştirilmiş ve Rekabet Kurumu ve Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu gibi çok sayıda bağımsız düzenleyici kurum kurulmuştur. Bununla beraber TCMB araç bağımsızlığına da kavuşmuştur.
- Bankacılık sektöründe çok önemli reformlar (yeniden yapılandırmalar) yapılmıştır. Bu kapsamda ilk olarak bazı bankalar tasfiye edilmiş, bazı bankaların sermaye yeterlilik oranları asgari sermaye yeterlilik oranlarına ulaşması için krediler verilmiştir. Bu bağlamda BDDK, öncelikle sermaye yeterlilik oranının hesaplanma yöntemi değiştirmiş, yeni kurulan bankalar için 30 milyon Türk lirası sermaye şartı koymuş ve

sermaye yeterlilik rasyolarının (asgari %8) sürekli izlendiği bir sisteme geçilmiştir. Bu çerçevede 2000 yılında %9,3 olan ortalama sermaye yeterlilik oranı 2005 yılında %23,7'e yükselmiştir. Esnek kura geçilmesi nedeniyle bankalar açık pozisyon konusunda BDDK'nın sınırlarına (net genel döviz pozisyon/öz kaynak=%20) uyumu ve BDDK, bankaların açık pozisyonlarını sürekli takip etmiştir. 2004 yılında mevduata olan %100 güvence kaldırılmış ve eski parayla 50 Milyar TL'e kadar güvence verilmiştir.

2000 ve 2001 yılında sırasıyla %39 ve %69 olan enflasyon (TÜFE) 2002'den itibaren enflasyon hedefleriyle uyumlu olarak düşmüş ve 2005 yılında %7,7'e düşmüştür. İzlenen sıkı maliye politikası, sıkı para politikası, hızlı büyüme, finansal piyasaların yapılandırılması ile enflasyon düşürülebilmiştir. Enflasyonun düşürülmesinde küresel piyasalardaki sermaye bolluğu ve Türkiye'nin Avrupa Birliği adaylığının resmîyet kazanmasının getirdiği sermayenin kur istikrarına etkisi de önemlidir. Bu gelişmeler faiz oranlarının düşmesini ve hızlı bir büyüme sürecini sağlamıştır (Gür, 2014: 68).

Türkiye'de 2006 yılında para politikası rejimi olarak açıktan enflasyon hedeflemesine geçilmiştir. Türkiye'de mali sistemin sağlam yapıda olmaması, maliye politikasının disipline edilememesi, enflasyon ve faiz oranlarının yüksekliği ve TCMB'ye olan güven tesisinin sağlanması süreci nedeniyle resmi enflasyon hedeflemesine geçiş ancak 2006 başında gerçekleşebilmiştir. Enflasyonun 2005 yılında son 35 yıldaki en düşük seviyesine ulaşmasıyla başlayan açık enflasyon hedeflemesiyle enflasyon hedefi yüzde 5'e kadar düşürülmüştür. Türkiye'de uygulanan açık enflasyon hedeflemesinin detayları aşağıdadır (TCMB, 2006: 20-24):

- Türkiye'de rakamsal enflasyon hedefi, hükümet ve TCMB'nin ortak kararıyla belirlenmektedir.
- TÜFE enflasyonu, enflasyon hedeflemesinde kullanılmaktadır.
- Türkiye'de hedefler nokta hedef olarak belirlenmektedir.
- 3 yıllık süre için enflasyon hedefleri belirlenmektedir.
- Nokta hedefin etrafında +2-2 belirsizlik aralığı vardır.
- +2-2'nin üzerinde aşırı sapma durumunda merkez bankası sapmanın nedenlerini ve alınması gereken önlemleri açık mektupla hükümete bildirmekte ve kamuoyuna açıklamaktadır. Merkez bankası enflasyon, hedef enflasyonun +2-2 belirsizlik aralığı içerisinde ise sadece raporlar aracılığıyla kamuoyuna açıklama yapmaktadır.
- Merkez bankasının temel politika aracı kısa vadeli faiz oranıdır. Bu sistemde merkez bankası faiz oranına uygun parasal tabanı ayarlamaktadır.

Açık ve katı enflasyon hedeflemesinin benimsendiği 2006-2010 yılları arasında enflasyon hedef ve gerçekleştirmeleri Tablo 4’de gösterilmektedir.

Tablo 4. Enflasyon Hedef ve Gerçekleştirmeleri (URL-7, TCMB, <https://www.tcmb.gov.tr>, 11.09.2023)

	2006	2007	2008	2009	2010
Hedef	5	4	4	7,5	6,5
Gerçekleşme	9,7	8,4	10,1	6,5	6,4

Tablo 4’den görüldüğü üzere, açık ve katı enflasyon hedeflemesi sürecinde Türkiye’de enflasyon genelde hedefin üstünde seyretse de tek haneli seviyelerde seyretmiştir. Bu süreçte önceki döneme benzer biçimde izlenen sıkı para politikası ve sıkı maliye politikası devam etmesinin önemli etkisi olmuştur. Bununla beraber finansal piyasalarda BDDK tarafından alınan iki önemli kararın da enflasyonun dizginlenmesinde ve sağlıklı bankacılık sisteminin sağlanmasında etkisi büyüktür. Bu kararlar, 2006 yılında bankalardan %8 yerine %12 asgari sermaye yeterlilik oranı istenmesi ve 2010 yılında yeni banka kurulmasında uygulamada 300 milyon dolar sermaye istenmesidir.

TCMB, 2010 Eylül ayından itibaren fiyat istikrarı temel amacının yanına destekleyici amaç olan finansal istikrarı da ekleyerek esnek enflasyon hedeflemesi uygulamasına geçmiştir. Bu bağlamda merkez bankası enflasyon hedefinin yanı sıra kredi büyüme hızı ve reel efektif döviz kuru değişkenler için referans değerler açıklamıştır. Örneğin, 2010 yılında yüzde 35’e yükselen kredi büyüme hızının cari işlemler açığını ve bankacılık sisteminde geri ödenmeme sorununu arttırdığından hareketle kredi büyüme hızının zamanla azaltılması amaçlanmış ve 2012 yılında yüzde 15 hedef değeri belirlenmiştir. Bu durum reel efektif döviz kurunda da benzer biçimde reel efektif kur için 2013 yılında 120 değeri açıklanmıştır. Merkez bankası finansal istikrarı amacı çerçevesinde şu ana kadar çalışmada çok defa değinildiği üzere, sağlıklı finansal sistem oluşturulmasını amaçlamaktadır. Bu kapsamda vade uyumsuzluğunu azaltma, makul kredi hacmine ulaşma, ulusal paranın aşırı değerli ya da değersizliğini önleme ve bankaların borçluluğunu sınırlandırma gibi amaçlar söz konusudur. Türkiye Cumhuriyet Merkez bankası bazı yıllarda esnek enflasyon hedeflemesi çerçevesinde finansal istikrardan ziyade uygulamada tam istihdam ve ekonomik büyüme amaçlarını da ön plana çıkarmıştır (Uslu, 2020: 451; URL-8, Bloomberg, <https://www.bloomberg.com/>, 13.09.2023).

Açık ve esnek enflasyon hedeflemesinin benimsendiği 2011- 2022 yılları arasında enflasyon hedef ve gerçekleştirmeleri Tablo 5’de gösterilmektedir.

Tablo 5. Enflasyon Hedef ve Gerçekleşmeleri (URL-7, TCMB, <https://www.tcmb.gov.tr>, 11.09.2023)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Hedef	5,5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
Gerçekleşme	10,4	6,2	7,4	8,2	8,8	8,5	11,9	20,3	11,8	14,6	36	64,2

Tablo 5'ten görüldüğü gibi, açık ve esnek enflasyon hedeflemesi sürecinde Türkiye'de enflasyon genelde hedefin oldukça üzerinde seyretmiştir. Bu duruma merkez bankasının esnek enflasyon hedeflemesinin (özelikle bazı yıllarda tam istihdamı ön plana çıkarması) yanı sıra gelişmiş ülke merkez bankalarının 2013'den itibaren sıkı para politikası uygulamalarının gelişmekte olan ülkeler üzerinde yarattığı kur artışları, salgın ve savaşın tedarik zincirinde yarattığı sorunlar ve bazı siyasi ve toplumsal olaylar neden olmuştur.

3.4. Taylor Kuralı-Amerikan Merkez Bankasının Kurala Bağlı Para Politikası

Amerikalı İktisatçı Taylor, FED'in politika uygulamalarına yönelik 5 yıllık (1987-1992) verileri incelemiş ve FED'in ekonomik ortamdaki değişimlere nasıl tepki gösterdiğini açıklamıştır. Taylor kuralı olarak adlandırılan bu para politikası, esnek enflasyon hedeflemesine aslında bir örnektir. FED hem enflasyon hem de hâsılayla ilgilenmektedir.

Taylor kuralına göre merkez bankası hâsıla (Y) doğal hâsıladan (Y_N) ve/veya enflasyon oranı (P) hedef enflasyon oranından (P^*) büyükse kısa dönem nominal faiz oranını (i) arttırmaktadır. Taylor kuralı Denklem 1 ve 2 şeklinde ifade edilebilmektedir (Ünsal, 2013: 613):

$$i = P + \beta[Y - Y_N/Y_N] + \alpha(P - P^*) + r^* \quad (\beta > 0, \alpha > 0) \quad (1)$$

$$i = P + \beta y + \alpha(P - P^*) + r^* \quad y = Y - Y_N/Y_N \quad (2)$$

Taylor kuralı denkleminde göre merkez bankası politika faizi (kısa dönem nominal faiz) kararı alırken hem fiyat istikrarı hem de ekonomik büyüme amacını göz önünde bulundurmaktadır. Bu denklemde en önemli husus, β ve α kat sayılarının sayısal ifadeleridir. β kat sayısının α kat sayısından büyük olması, merkez bankasının ekonomik büyümeye fiyat istikrarından daha öncelik verdiğini göstermektedir. α kat sayısının β kat sayısından büyük olması, merkez bankasının fiyat istikrarının ekonomik büyümeden daha öncelik verdiğini göstermektedir. α kat sayısının β kat sayısına eşit olması, merkez bankasının fiyat istikrarı ve ekonomik büyümeye aynı oranda tepki verdiğini göstermektedir. Bu kat sayıların önemi, merkez bankasının fiyat istikrarı ve ekonomik büyüme çatışmalarında hangisine ağırlık vereceğini yansıtmaktadır.

Taylor ABD ekonomisi için uzun dönem (ortalama) reel faiz oranını (r^*) %2, β ve α kat sayılarını ise 0.5 olarak hesaplamıştır. Bu bağlamda Taylor kuralı ABD ekonomisi için Denklem 3’de ifade edilmektedir:

$$i=P+0.5y+0.5(P-P^*)+2 \quad (3)$$

Bu durumda hedeflenen enflasyon oranı (P^*) ve gerçekleşen enflasyon oranı yüzde 2’ e eşit ($P=P^*=%2$) ve hâsıla doğal hâsilaya eşit olduğunda ($y=0$);

$$i=2+0+0.5(2-2)+2=4 \quad (4)$$

Denklem 4’deki gibi politika faiz oranı yüzde 4 olarak belirlenmektedir. Hedef enflasyon aynı iken; enflasyonun yüzde 3 ve hâsılanın yüzde 1 doğal hâsıladan fazla olduğu durumda;

$$i=3+0.5+0.5(3-2^*)+2=6 \quad (5)$$

Denklem 5’deki gibi politika faiz oranı yüzde 6 olarak belirlenmektedir. Hedef enflasyon aynı (%2) iken; enflasyonun yüzde 2 ve hâsılanın yüzde 1 doğal hâsıladan fazla olduğu durumda;

$$i=2+0.5+0.5(2-2^*)+2=4,5 \quad (6)$$

Denklem 6’daki gibi politika faiz oranı yüzde 4,5 olmaktadır. Denklem 6 ve Denklem 4 karşılaştırıldığında, merkez bankası hâsıla doğal hâsıladan %1 fazla olduğunda faizi %0,5 arttırmaktadır. Denklem 5 ve 6 arasındaki fark hâsılanın doğal hâsıladan aynı oranda fazla olmasının yanı sıra, denklem 5’de enflasyon hedefin 1 puan üstündedir. Bu durum denklem 5’de faizin denklem 6’a kıyasla %1,5 fazla olmasına neden olmaktadır. Bir başka deyişle, merkez bankası enflasyon hedef enflasyondan %1 fazla olduğunda faizi %1,5 arttırmaktadır. Enflasyon oranı %1 arttığında nominal politika faizinin %1’den fazla artmasına “Taylor Prensibi” denilmektedir. Böylece reel politika faizi (örnekte %0,5) artmakta toplam talep düşerek enflasyonun hedeflenen düzeye gelmesi amaçlanmaktadır (Yazgan, 2015: 64).

Taylor kuralında merkez bankasının ekonomik büyüme ve fiyat istikrarı amacı çelişebilir. Yukarıdaki örnekle devam edilirse; hedef enflasyon aynı (%2) iken; enflasyonun yüzde 3, hâsılanın ise yüzde %-1 doğal hâsıladan az olduğu durumda;

$$i=3-0.5+0.5(3-2)+2=5 \quad (7)$$

Denklem 7’deki gibi politika faiz oranı yüzde 5 olarak belirlenmektedir. Bu durumda enflasyon yüzde 1 arttığında nominal faiz oranı yüzde 1 artmasına rağmen, reel faiz oranı (%2) değişmemiştir. Ekonomide reel aktiviteleri etkileyen reel faiz oranıdır. Bu nedenle önemli olan reel faiz oranının değişikliğidir. Bu örnekte merkez bankası hem fiyat istikrarı hem de ekonomik

büyümeyle aynı oranda ilgilendiğinden dolayı enflasyon hedeften fazla olmasına rağmen, ekonomik büyüme hedeften az olduğundan reel politika faiz oranını değiştirememiştir.

Son olarak konuyu daha iyi anlamak için, merkez bankasının fiyat istikrarını (α) ekonomik büyümeden (β) daha fazla önemli gördüğü durum ele alınacaktır. β ve α kat sayılarını ise sırasıyla 0.4 ve 0.6 olarak hesaplayalım. Uzun dönem (ortalama) reel faiz oranını (r^*) %2, hedef enflasyon oranını da yüzde 2 olarak hesaplayalım. Bu durumda hedeflenen gerçekleşen enflasyon oranı yüzde 2'e eşit ($P=P^*=%2$) ve hâsıla doğal hâsılaya eşit olduğunda ($y=0$);

$$i=2+0+0.6(2-2)+2=4 \quad (8)$$

Denklem 8'deki gibi politika faiz oranı yüzde 4 olarak belirlenmektedir. Hedef enflasyon aynı (%2) iken; enflasyonun yüzde 3, hâsılanın ise yüzde %-1 doğal hâsıladan az olduğu durumda;

$$i=3-0.4+0.6(3-2)+2=5.2 \quad (9)$$

Denklem 9'daki gibi politika faiz oranı yüzde 5,2 olarak belirlenmektedir. Bu durumda enflasyon yüzde 1 arttığında nominal faiz oranı yüzde 1.2 artmış ve reel faiz oranı %0.2 artmıştır. Bu örnekte merkez bankası fiyat istikrarını öncelendiğinden ekonomik büyüme hedeften az olmasına rağmen politika faizini arttırma yoluna gitmiştir. Fakat şu bir gerçektir ki; ekonomik büyüme hedefle uyumlu olsa merkez bankası faizi %5.6 seviyesine çıkaracaktı. Dolayısıyla merkez bankası bu durumda da ekonomik büyümeyi dikkate alarak enflasyon karşısında daha düşük faiz artırımına gitmiştir. Fakat elbette bu örnekte merkez bankasının iki amacı çelişmiştir.

GENEL DEĞERLENDİRME

TCMB'nin tanımlamasına göre, “para politikası; fiyat istikrarı, ekonomik büyüme ve tam istihdam gibi amaçlara ulaşabilmek için paranın elde edilebilirliğini ve maliyetini etkilemeye yönelik olarak alınan kararları” ifade etmektedir.

Çalışmada güncel uygulamalar ile para politikası açıklanmıştır. Bu bağlamda ilk bölümde para politikasının kavramsal çerçevesi bağlamında; para politikası amaçları, hedefleri ve parasal aktarım mekanizmasına değinilmiştir. Para politikasının temel amacı fiyat istikrarı, finansal istikrar, iktisadi büyüme ve tam istihdam gibi sadece biri veya birden fazlası olabilmektedir. 2008 küresel krizi öncesinde hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin genelinde para politikası amacı ağırlıklı olarak sadece fiyat istikrarı tercih edilmiştir. 2008 küresel krizi sürecinde gelişmiş ekonomiler ve gelişmekte olan ekonomiler fiyat istikrarının yanına sırasıyla ekonomik büyüme ve finansal istikrarı eklemişlerdir. Merkez bankaları fiyat istikrarı ve tam istihdam gibi nihai

amaçlarına ulaşmak için ara hedefler ve operasyonel hedefler belirlemektedir. Para politikası araçlarındaki bir değişim ise faiz, hisse senedi, döviz kuru, beklentiler ve kredi kanalları aracılığıyla toplam talep, çıktı ve enflasyonu etkilemektedir.

İkinci bölümde para politikası araçlarına değinilmiştir. Bu araçlar politika faizi, faiz koridoru, sözle yönlendirme, zorunlu karşılıklar, açık piyasa işlemleri, niceliksel genişleme, reeskont ve kredi genişlemesi, swaplar ve döviz alım-satımlarıdır. Çalışmada bu araçlar küresel kriz sürecindeki uygulama örnekleriyle anlatılmıştır. 2008 küresel krizi öncesinde hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin genelinde para politikası aracı ağırlıklı olarak sadece politika faizidir. Merkez bankaları, geleneksel sistemde simetrik faiz koridoru uygulamakta ve belirlediği politika faizinin bankalar arasında geçerli olan kısa vadeli piyasa faizi olarak oluşması hedeflemektedir. Bu bağlamda merkez bankası politika faizinin kısa vadeli piyasa faizi olmasını açık piyasa işlemleri ve zorunlu karşılıklar gibi likidite yönetimi ile sağlamaktadır. Bu nedenle para politikasının izlenmesinde bankaların, firmaların ve kamuoyunun odak noktası sadece politika faizidir. Fakat 2008 küresel krizi sonrasında çok amaçlı bir para politikası uygulanmıştır. Bu çerçevede niceliksel genişleme, kredi genişlemesi, sözle yönlendirme, asimetrik faiz koridoru, negatif faiz, zorunlu karşılık oranlarının aktif olarak kullanılması ve zorunlu karşılıkların çeşitli biçimlerde çeşitlendirilmesi gibi geleneksel olmayan para politikası araçlarını kullanmışlardır.

Son bölümde para politikasının yaklaşımlarına değinilmiştir. Para politikasının yönetilmesi açısından duruma bağlı ve kurala bağlı olmak üzere iki yaklaşım söz konudur. Çalışmada, öncelikle bu iki yaklaşımın da çeşitli avantaj ve dezavantajları açıklanmıştır. Ardından kurala bağlı para politikasının Türkiye ve Dünya açısından üç tipik örneği olan döviz kuru, parasal ve enflasyon hedeflemelerine değinilmiştir. Tüm bu rejimler uzun vadede enflasyon düşüşüyle faiz oranlarının düşüşünü ve maksimum çıktının sağlanmasını amaçlamaktadır. Türkiye ekonomisinde 2000 yılından bu yana kurala bağlı politikalar uygulanmıştır. 1 Ocak 2000-22 Şubat 2001 tarihleri arasında “Döviz Kuru Hedeflemesi”, 22 Şubat 2001-31 Aralık 2005 tarihleri arasına “Parasal Hedefleme ve Örtülü Enflasyon Hedeflemesi” ve Ocak 2006-Eylül 2010 “Enflasyon Hedeflemesi” ve Eylül 2010 sonrası “Esnek Enflasyon Hedeflemesi” uygulanmıştır. Çalışmada Türkiye örneğinde bu rejimlerin işleyişi ve enflasyon üzerindeki etkisine değinilmiştir. Çalışmadan anlaşıldığı üzere, Türkiye ekonomisi açık enflasyon hedeflemesine geçtiği yıldan beri enflasyon seviyesi hedeften uzak seyretmiştir. Ayrıca son yıllarda dışsal koşulların da etkisiyle enflasyon iki haneli yüksek seviyelerde seyretmiştir. Çalışmanın son kısmında, Amerika Merkez Bankasının kurala bağlı para politikası olan Taylor kuralı açıklanmıştır. Taylor kuralına göre, Amerika Merkez Bankası hem hâsıla hem

de enflasyonla ilgilenmektedir. Bu kurala göre merkez bankası, hâsıla doğal hâsıladan ve/veya enflasyon oranı hedef enflasyon oranından büyükse kısa dönem nominal faiz oranını arttırmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akalın, G. ve Tokucu, E. (2007). Kurala Dayalı-Takdire Dayalı Para Politikaları: Taylor Kuralı ve Türkiye’de Enflasyon Hedeflemesi Uygulaması. Marmara Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi, 22 (1), 37-55.
- Aydın, Z. (2015). Küresel Finansal Kriz Döneminde Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının Başvurduğu Yeni Para Politikası Uygulamalarının Etkinliği Analizi. Yüksek Lisans Tezi. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- BDDK (Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu), (2009). *Krizden İstikrara Türkiye Tecrübesi*, Ankara, 53s.
- Cıroğlu, B. (2020). Türkiye’de Enflasyon Hedeflemesi Stratejisinin Değerlendirilmesi: 2000-2019 Dönemi. Yüksek Lisans Tezi. Tekirdağ: Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi.
- Doğru, B. (2012). Merkez Bankası Politikalarının Fiyat İstikrarı ve Diğer İktisadi Olgular Açısından Değerlendirilmesi ve Türkiye’de Enflasyon Hedeflemesi Örneği. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Ergeç, E. H. (2019). Döviz Kuru Hedefleme Stratejisi. İçinde M. Afşar ve B. G. Kaytancı (Editör), *Para Politikası* (s.104-127). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Eryüzlü, H. (2017). Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İçin Yapısal Kısımları Dikkate Alan Alternatif Bir Para Politika Kuralı Olarak: Parasal Durum Endeksi (MCI) Tespiti. Doktora Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi.
- FED (Federal Reserve System), (2009). *FOMC March Statement*, Washington, 1s.
- FED, (2011). *FOMC August Statement*, Washington, 1s.
- FED, (2012). *FOMC December Statement*, Washington, 1s.
- FRBSF (Federal Reserve Bank of San Francisco), (2012). *The Federal Reserve’s Unconventional Policies*, San Francisco, 9s.
- Gür, N. (2014). Doğrudan Yabancı Yatırımların Yerli Şirketler Üzerine Etkileri. Müsiad Araştırma Raporları. 109s.
- Işık, S. (2015). 2008 Küresel Ekonomik Krizi Sonrası Türkiye’de Uygulanan Yeni Para Politikası Stratejisi ve Sonuçları. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Kaykaç, O. (2013). Türkiye’de Ekonomik Krizlerde Para Politikası Uygulamaları. Yüksek Lisans Tezi. Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi.
- Kaytancı, B. G. (2008). Para Politikası Kurallarının Teorik Analizi: Bazı Basit Kuralların İncelenmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3 (1), 11-25.
- Keyder, N. ve Ertunga, E. (2012). *Para Teori-Politika-Uygulama*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Kozicki, S., Santor, E. ve Suchanek, L. (2011). Unconventional Monetary Policy: The International Experience with Central Bank Asset Purchases. *Bank of Canada Review*, 13-25.
- Morgan, P. (2009). The Role and Effectiveness of Unconventional Monetary Policy. Asian Development Bank Institute Working Paper Series. 30s.
- NRI (Nomura Research Institute), (2009). *Perspective of Unconventional Monetary Policy*, Tokyo, 12s.
- Özatay, F. (2015). *Parasal İktisat Kuram ve Politika*. Ankara: Efil Yayınevi.
- Öztürk, N. (2021). Para Politikasında Yeni Yaklaşımlar ve Finansal Kesim ile Etkileşimi. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi.
- Paya, M. (2012). *Para Teorisi ve Para Politikası*. İstanbul: Filiz Kitabevi.

- Parasız, İ. (2012). *Para Teorisi ve Politikası*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Pekin, S. (2019). Türkiye’de Para Politikalarının Etkinliği ve GSMH İlişkisi. Yüksek Lisans Tezi. Ordu: Ordu Üniversitesi.
- Perera, R. A. A. (2010). Monetary Policy In Turbulent Times: Impact Of Unconventional Monetary Policies. Central Bank of Sri Lanka International Research Conference. 68s.
- TCMB, (2004). *Açık Piyasa İşlemleri Uygulama Talimatı*, Ankara, 57s.
- TCMB, (2006). *Enflasyon Hedeflemesi Rejimi*, Ankara, 28s.
- TCMB, (2009). *Para Politikası, Parasal Büyüklükler ve Küresel Mali Kriz Sonrası Gelişmeler*, Ankara, 25s.
- TCMB, (2011). *Zorunlu Karşılıkların Para Politikasındaki Yeri*, Ankara, 10s.
- TCMB, (2012a). *2013 Yılı Para ve Kur Politikası*, Ankara, 37s.
- TCMB, (2012b). *Haziran 2012 Bülten*, Ankara, 6s.
- TCMB, (2012c). *Aralık 2012 Bülten*, Ankara, 6s.
- TCMB, (2012d). *Eylül 2012 Bülten*, Ankara, 6s.
- TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası), (2013a). *Enflasyon ve Fiyat İstikrarı*, Ankara, 25s.
- TCMB, (2013b). *Parasal Aktarım Mekanizması*, Ankara, 22s.
- TCMB, (2013c). *Aralık 2013 Bülten*, Ankara, 6s.
- TCMB, (2013d). *Faiz Koridoru Bir Makro İhtiyati Araç Olabilir Mi?*, Ankara, 16s.
- Tokucu, E. (2010). Kriz ve Para Politikaları: Para Politikalarının Başarısızlığı Üzerine. *Ekonomik Yaklaşım*, 21 (76), 31-54.
- Uğur, B. (2015). Küresel Kriz Yönetiminde Para Politikalarının Etkinliği. Yüksek Lisans Tezi. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.
- Uslu, H. (2020). Türkiye’de Kredi Genişlemesinin Cari Açık Üzerindeki Etkileri: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Maliye ve Finans Yazıları*, (114), 441-482.
- Ünalı, İ. (2022). Para Politikası. İçinde B. Alkan, S. Çiçek ve M. E. Yücel(Editör), *İktisat Politikası* (s.77-96). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Ünsal, E. (2005). *Uluslararası İktisat*. Ankara: İmaj Yayınları.
- Ünsal, E. (2013). *Makro İktisat*. Ankara: İmaj Yayınları.
- Vural, U. (2013). Geleneksel Olmayan Para Politikalarının Yükselişi. Uzman Yeterlilik Tezi. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İletişim ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü.
- Yazgan, E. (2015). Para Politikası: Bir Örnek Olarak Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının Tepki Fonksiyonun Tahmini. Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- URL-1: <http://malikonsept.com/finansal-danismanlik/para-teorisi-para-politikasi-tanimlari> (E.T.: 22.05.2023).
- URL-2:TCMB, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/tr/tcmb+tr/main+menu/temel+faaliyetler/para+politikasi> (E.T.: 22.05.2023).
- URL-3: Mahfi Eğilmez, <https://www.mahfiogilmez.com/2013/01/ekonomi-politikasnn-evrimi.html> (E.T.: 23.05.203).
- URL-4: Yeni Şafak Gazetesi, <https://www.yenisafak.com/gundem/dolarin-belini-kiracagiz-558595> (E.T.: 03.07.203).
- URL-5: Bloomberght, <https://www.bloomberght.com/haberler/haber/1331677-basci-reel-efektif-kur-120yi-asarsa-faiz-dusurulebilir> (E.T.: 03.07.203).
- URL-6: World Bank, <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> (E.T.: 05.06.203).
- URL-7:TCMB, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Temel+Faaliyetler/Para+Politikası/Fiyat+İstikrarı+ve+Enflasyon/Enflasyonun+Hedefleri> (E.T.: 11.09.203).
- URL-8: Bloomberght, <https://www.bloomberght.com/haberler/haber/1331677-basci-reel-efektif-kur-120yi-asarsa-faiz-dusurulebilir> (E.T.: 13.09. 2023).

Dr. Öğr. Üyesi Burak UĞUR

1989 yılında Nevşehir’de doğdu. Lisans eğitimini 2011 yılında İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat bölümünde tamamladı. Yüksek lisansını Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesinde İktisat alanında tamamladı. Doktora derecesini ise aynı üniversitenin İktisat alanında 2021 yılında aldı. Yazar, 2023 Mart ayında aynı üniversitede Doktor Öğretim üyeliğine atanmıştır. Çalışma alanları uluslar arası iktisat, iktisat politikası ve para politikası olan Burak UĞUR’un, bu konular üzerinde çok sayıda ulusal, uluslararası makale, bildiri ve kitapları bulunmaktadır. 2012 yılında Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisat bölümünde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başlayan Burak UĞUR, halen aynı üniversitede Doktor Öğretim Üyesi olarak görevini sürdürmektedir. Yazar, Uluslar Arası İktisat, Bitirme Tezi gibi dersleri yürütmüştür. Bir kız çocuk babasıdır.

BEŞİNCİ BÖLÜM: MALİYE POLİTİKASI

Melike HOYLU¹

GİRİŞ

Kamu harcamaları devletin kontrol ve yönetiminde bulunan kamu kurumu niteliğindeki bütün kuruluşların yaptığı harcamalardır.5018 sayılı Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanun'u 3/h maddesine göre kamu gideri;“Kanunlarına veya Cumhurbaşkanlığı kararnamelerine dayanılarak yaptırılan iş, alınan mal ve hizmet bedelleri, sosyal güvenlik katkı payları, iç ve dış borç faizleri, borçlanma genel giderleri, borçlanma araçlarının iskontolu satışından doğan farklar, ekonomik, malî ve sosyal transferler, verilen bağış ve yardımlar ile diğer giderleri” ifade eder.

Kamu gelirleri genel anlamda merkezi yönetim tarafından alınan çeşitli gelir kaynaklarıdır. Toplumun ihtiyaçlarını gidermek amacıyla iktisadi kaynaklara ihtiyaç duyar. Bu kaynakların başında vergiler gelmektedir. Bunlara ilaveten kamu gelirleri yerel yönetim kuruluşlarının, parafiskal kurumların ve kamu iktisadi teşebbüslerinin gelirlerini de ifade etmektedir.

Bu çalışmada amaç, maliye politikasını açıklamaktır. Bu bölümde, maliye politikasının kavramsal çerçevesi ele alınacak, ardından maliye politikası araçlarına açıklanmaya çalışılacak, sonrasında ise maliye politikası yaklaşımları incelenecektir.

1.MALİYE POLİTİKASININ KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Bu kısımda, maliye politikasının kavramsal çerçevesi incelenecektir. Maliye politikası devlet bütçesi aracılığıyla gerçekleşmektedir. Maliye politikasının kolay şekilde anlaşılabilmesi için maliye politikasının amaçları ve araçlarına değinilecektir.

¹ Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, melikehoylu@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1977-0414> .

1.1.Maliye Politikasının Amaçları

Maliye politikası mali araçları kullanmak koşuluyla amaçlanan iktisadi hedeflere ulaşmaktır. Maliye politikasının amaçları şu şekildedir (Eğilmez ve Kumcu,2004:123):

- Ülkenin potansiyeline uygun büyümenin sağlanması,
- Bütçenin denk olarak yürütülmesi
- Yüksek istihdam ve en düşük düzeyde işsizlik oranlarının gerçekleştirilmesi
- Cari dengenin sürdürülebilir olması
- İç ve dış finansmanın dengeli bir şekilde yürütülmesi
- Tasarrufların artırılması
- Yatırımların artırılması
- Gelir dağılımının düzenlenmesi

Şeklinde sıralanabilmektedir. Maliye politikasında uygulanacak düzenlemelerin aynı anda uygulanması çatışmalar meydana getirmektedir. Çatışan amaçların aynı anda uygulanmasından kaynaklanan denge bozucu etkilerin giderilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

1.2.Maliye Politikası Araçları

Maliye politikasının araçları denildiği zaman vergi, kamu harcamaları, kamu borçlanması gibi araçlar anlaşılmaktadır Maliye politikasının araçları şu şekildedir(Eğilmez ve Kumcu,2004:124):

- Harcamalar ve Vergi politikası
- Borçlanma Politikası
- Destekleme Politikası
- Teşvik Politikası
- Dış Ticaret Politikası

şeklinde sıralanabilmektedir. Maliye politikasının amaçlarına ulaşmada kullanılacak en önemli araçlardır.

“Kamu harcamalarının miktarını ya da yönünü değiştirmek koşuluyla ekonomiyi etkilemeye yönelik politika harcama politikasıdır. Vergiler başta olmak üzere kamu gelirlerinin kapsam, oran ve miktarını değiştirmek amacıyla ekonomiyi etkilemeye yönelik politikaları da vergi politikasını” oluşturmaktadır(Eğilmez ve Kumcu,2004:124-127).

Kamu borçlanmasını artırmak ya da azaltmak amacıyla ekonomiyi etkilemeye yönelik politikadır. Hazine Merkez bankasından doğrudan ve dolaylı olarak borçlanabilir. “Doğrudan borçlanma Hazine'nin Merkez Bankası'ndan doğrudan doğruya nakit borçlanmasıdır. Dolaylı borçlanma ise Hazine kağıtlarının Merkez Bankası tarafından açık piyasa işlemleriyle satın

alınmasıdır. Merkez Bankası'nın Türkiye'de dolaylı borçlanmaya aracılık etmesi uygulamasında Merkez Bankası Hazine kağıtlarını ikinci elden" satın alabilmektedir(Eğilmez ve Kumcu,2004:128). Hazinesinin dış borçlanması uluslararası kuruluşlardan sağlanan dış borçlar ve dış piyasalardan sağlanan dış borçlar diye 2'ye ayrılmaktadır. Uluslararası kuruluşlardan sağlanan borçlar "daha uzun vadeli ve daha düşük vadeli olduğu halde dış piyasalardan sağlanan borçlar piyasa koşullarına göre borçlanma türüdür. Hazine dış borçlanmasının amacı ödemeler dengesinin finansmanı ve belirli projelerin yürütülmesi için dış kaynak" sağlanmasıdır(Eğilmez ve Kumcu,2004:128-129).

Destekleme politikasında bazı ürünlerin desteklenmesi için yapılan sübvansiyon harcamaları söz konusu olmaktadır. Kamu otoritesi gelirin dağılımını etkileme ya da belirli ürünlerin üretimini artırmayı amaçlamaktadır.

Teşvik politikası belirli sektörlerin ya da ileri üretim teknolojilerinin desteklenerek üretimin kalitesi ve rekabet gücünün artırılması amacıyla yapılmaktadır. Teşvik politikasıyla vergilerde indirimler yapılması söz konusu olmaktadır. Uçak motoru yapacak şirketlere kurumlar vergisinde indirim sağlanması bir sektörel teşviiktir. Teşvikler yatırımları etkileyerek daha az verginin alınmasına neden olduğu için kamu harcamalarınınıda etkiler.

Mali araçların bir bölümünü kur politikası kullanarak dış ticaret amaçlarını gerçekleştirmeye yönelik olan uygulamalardır. Dış ticaret politikasında kullanılan araçlardan ihracat politikası kamu harcamasıyla ilgili olup ithalat politikası da vergilerle ilgilidir.

2.KAMU HARCAMALARI

Bu kısımda kamu harcamaları detaylı biçimde incelenerek kamu harcama çeşitleri, kamu harcamalarının nedenleri kamu harcamalarının gerçek nedenleri artışı üzerinde durulacaktır.

"Kamu harcamaları; dar anlamda kamu harcaması ve geniş anlamda kamu harcaması adıyla iki ana başlık altında incelenmektedir Dar anlamda kamu harcamaları merkezi idare vasıtasıyla devlet veya belediye il özel idaresi tarafından sunulan kamu hizmetleri karşılığında alınan ödemelerdir" (Erginay,2010:168).Geniş anlamda kamu gideri "sosyal güvenlik kuruluşlarının harcamalarını, döner sermaye işletmelerinin harcamalarını, belirli amacın gerçekleştirilmesi için fonlar aracılığıyla yapılan giderler, vergi muafiyet ve istisnalar, kamu iktisadi teşekkülleri ve belediye iktisadi teşebbüslerinin harcamalarını" da içine alır (Bilici, 2015:34).

Kamu harcamalarının gerçekleşmesinin ön şartı hukuki dayanağının önceden belirlenmiş kanun ve Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile belirlenmesidir (Pehlivan,2012:65).

2.1.Kamu Harcama Çeşitleri

2.1.1.Kamu Giderlerinin Fonksiyonel Ayrımı

Fonksiyonel ayırım “hizmet çeşitleri bakımından yapılan giderlerin zaman içerisindeki gelişimini ve izlenecek stratejileri de belirlemeye imkan sağlanmaktadır.Fonksiyonel ayırım kamu hizmetlerinin maliyetleriyle karşılaştırmalar yapmaya, hizmetlerin daha verimli olmasını sağlamaya imkan vermektedir.Maliyet fayda analizlerinin yapılması bakımından”da yarar sağlanmaktadır(Akdoğan,2019;85-86).

2.1.2 Mal ve Hizmet Alım Giderleri -Transfer ve Yardımlar Ayrımı

“Mal ve hizmet alım giderleri devletin üretim faktörü talebinden dolayı yapmak zorunda kaldığı giderlerdir.Transfer harcamaları ise ekonomik, sosyal ve mali nedenlerle” gerekli görülen bireylere aktarılan fonlardır. Pigou’ya göre “transfer harcamaları GSMH üzerinde direkt etki yapmayan devletin karşılıksız olarak yaptığı harcamalardır. Bu harcamalarla karşılıksız olarak gelir aktarımı” sağlanmaktadır(Meriç,2003:171-179).

2.1.3.Verimli Giderler- Verimsiz Giderler Ayrımı

“Ekonominin üretim kapasitesini artıran kamu gelirlerinde artış sağlayan gelirler verimli; diğerleri ile verimsiz” giderlerdir(Sayar,1975:33).Bu giderlerin verimli gider ve verimsiz gider olduğunun belirlenebilmesi bakımından çeşitli yaklaşımları söz konusu olabilmektedir.Bu yaklaşımlardan birisi “kamu hizmetlerinin milli hasılda meydana getirdiği net artışın yani yapılan kamu harcaması sonucunda milli hasılda artış olup olmadığının araştırılmasıdır. Milli hasılda artış yapılmış olan kamu harcaması verimli giderdir.İleri sürülen diğer yaklaşım ise yapılan kamu giderinin özel sektörün üretim kapasitesini artırarak milli hasılayı kısa ve uzun dönemde çoğaltabilecek boyutta ise verimli gider” olarak kabul edilmesidir(Erginay,1987:161).

2.1.4.Cari Giderler-Yatırım Giderleri

Devletin tüketim mallarına yönelik harcamaları cari harcamaları oluşturur. “Bir bütçe dönemi içerisinde tüketilmesi öngörülen faydanın elde edilmesi amacıyla yapılmaktadır.Nitelikleri bakımından her yıl tekrarlanabilir. Devletin yüklendiği kamu hizmetlerinin yapılması bakımından önem taşır. Ayrıca cari harcamalar gereksinim duyulan kamu hizmetlerinin sağlanıp sürdürülmesi açısından toplam kamu giderlerinin önemli bölümünü” oluşturmaktadır(Akdoğan,2019;91-92).Sermaye oluşumu ile ilgili giderler ise “yatırım giderlerini oluşturur.Üretimi artıran, üretkenliği olumlu yönde etkileyen, üretim faktörlerinin verimliliğini artıran,faydası birden fazla yıla yayılarak yapılan harcamalardır.Kaynakların etkin kullanımı,dengeli kalkınma ve istihdam düzeyinin yükseltilmesi açısından” önem taşımaktadır (Gürsoy,1978;132).

2.2.Kamu Harcamalarında Artış

Kamu giderlerinde artış görünürde ve gerçek anlamda artış göstermektedir. Topluma sunulan mal ve hizmetlerin kalitesi ve miktarında artış görülmemesine rağmen kamu giderlerinde meydana gelen artış görünürde artışı oluşturur. Buna karşın topluma sunulan hizmetlerin kalitesi ve miktarında artış olduğu gibi kamu gider tutarlarının artması gerçek artışı gösterir. Bu kısımda kamu harcamalarının görünüşte artış nedenleri ve gerçek artış nedenleri üzerinde durulacaktır.

2.2.1.Görünüşte Artış Nedenleri

Kamu giderlerinin görünüşte artmasını etkileyen faktörler;“para ekonomisinin yaygınlaşması, bütçe usulünün değişmesi,para değerinin düşmesi ve ülke sınırlarının Büyümesi”dir. Bu faktörlerin üzerinde kısaca durulacaktır.

2.2.1.1.Para Ekonomisinin Yaygınlaşması

“Ödemelerin aynı şekilde yapılması uygulamasından nakdi şekilde yapılması kamu gider rakamlarında artışa neden olmuştur. Önceden karşılığı aynı olarak ödenen kamu hizmetlerinin nakdi olarak finanse edilmesi topluma götürülen hizmetlerde değişiklik olmamasına rağmen bütçede para olarak yaygınlaşmasına” neden olmuştur.

2.2.1.2.Bütçe Usullerinin Değişmesi

Devlet bütçesi 20.yüzyılın başına kadar safi bütçe usulüne göre yapılmaktaydı.Kaynakların etkin ve verimli bir şekilde kullanılmaması kamu gider-gelirlerinin kontrolü açısından sorunlar oluşturmaktadır.Bu sebepten dolayı safi bütçe usulünden gayrisafi usule geçilmiştir.Gayri safi usulde giderler ve gelirler ayrı ayrı gösterilmektedir.Gelir ve gider kalemlerinin ayrı olarak gösterilmesi de bütçe rakamlarının yükselmesini sağlamaktadır.

2.2.1.3.Para Değerinin Değişmesi

“Topluma ulaştırılan mal ve hizmetlerin nitelik ve miktarında artış olmamasına rağmen genel fiyat düzeyinin artmasıdır.Paranın satınalma gücündeki azalmadan dolayı kamu hizmetlerinin gerçekleştirilmesi için katlanılması gereken giderlerin nominal” olarak artmasıdır(Brownlee,1960;25).

2.2.1.4.Ülke Sınırlarının ve Nüfusun Büyümesi

Kamu hizmetlerinin miktar ve kalitesinde artış olmasa bile ülke sınırının büyümesiyle katlanılan giderlerin artmasına neden olur.Ülke sınırlarının büyümesine paralel olarak nüfusunda artması sağlık,eğitim,konut vb.konularda harcamalar kamu giderlerinin artmasına neden olmaktadır.

2.2.2. Gerçek Artış Nedenleri

“Topluma götürülmesi gereken yeni mal ve hizmetler türlerinin ortaya çıkması, ekonomik,sosyalve teknolojik değişmeler devletin yüklediği

görevlerde değişiklikler” meydana getirmektedir(Akdoğan,2019:80). Bu kısımda ekonomik,teknolojik,sosyal,askeri ve siyasal nedenleri kısaca açıklanacaktır.

2.2.2.1 Ekonomik Nedenler

“Bireylerin tercihlerinde doyumsuz olması prensibi gereğince yeni ihtiyaçların ortaya çıkması bireyleri olduğu kadar toplum düzeyini de etkileyen kuraldır.Bireysel ihtiyaçlar gibi kamu ihtiyaçları da nitelik ve miktar bakımından artış gösterme” eğilimindedir(Pelin,1937:109).Buna bağlı olarak devletin fiskal fonksiyonların yanında ektrafiskal fonksiyonları da yerine getirmeye çalışması hizmet ve gider kalemlerinde artışa yol açmıştır.Ekonomik krizler toplumun refah düzeyinin sürdürülmesi açısından yeni devlet fonksiyon ve hizmet alanlarının oluşmasına neden olmuştur.

2.2.2.2.Teknolojik Nedenler

“Ekonomik nedenlerle ilişkili olup enerji, telekomünikasyon, savunma hizmetlerinin etkinleştirilmesi için sinâî ve ziraî faaliyetler, eğitim ve kültür alanında harcamaların yapılması bütçe kalemleri üzerinde artışlara” neden olmuştur(Akdoğan,2019:81).

2.2.2.3.Sosyal Nedenler

Ekonomik koşullardaki değişimle birlikte toplumun yapısında önemli değişiklikler ortaya çıkmıştır. Nüfus artışı giderleri daha da arttırmıştır. Ayrıca toplumun refah düzeyinin artırılması amacıyla yapılan ücretsiz eğitim ve öğretim hizmeti, kimsesiz ve düşkünlere yapılan sosyal tesisler bütçe rakamlarının büyümesine neden olmuştur.

2.2.2.4.Askeri Nedenler

“Savunma araç ve gereçlerinin sürekli gelişim içerisinde olması ve maliyetlerinin yükselmesi bütçe rakamlarının sürekli artmasına neden olmuştur. Savaşlar kamu harcamalarını savaş uygulamasının yarattığı maliyet, milli savunmayı sağlamaya yönelik maliyet ve savaş sonrası dönem ile karşılanması gereken maliyet” olarak etkilemektedir (Kendrick,1951:60-62).

2.2.2.5.Siyasi Nedenler

Siyasi yapı yoluyla partiler seçmenlerin arzularını gerçekleştirmek amacıyla nüfuzlarını kullanmaları devletin bazı görevler üstlenerek bütçe giderlerinin artmasına neden olur.Çeşitli toplum kesimleri birlikler, odalar oluşturmak koşuluyla daha organizeli biçimde kamu yararının oluşmasını sağlarken kamu harcamalarının da artmasına neden olmaktadır. “A.Downs,J. M.Buchanan,G. Tullock devlet harcamaları ile ilgili olarak maksimizasyon yaklaşımını ileri sürmüşlerdir. Bu yaklaşıma göre demokrasi ile yönetilen toplumlarda hükümetler yaşam sürelerini uzatmak seçmenlerde gelirlerini arttırma

çabası içerisinde dir. Kamu harcamalarındaki artışla seçmenlerin tercihlerini yönlendirmesi arasında bağlantı” kurulabilir (Kendrick,1951:58-59).

3.KAMU GELİRLERİ

Devletler, kamu hizmetlerinin finansmanını sağlamak için iktisadi kaynaklara ihtiyaç duyarlar. Kamu giderlerini karşılamak amacıyla alınan kaynaklara “kamu geliri” denir. Kamu gelirleri devletin yüklendiği fonksiyonları yerine getirmek amacıyla anayasal sınırlar içerisinde başvurduğu ve değerlendirdiği çeşitli kaynaklardan elde ettiği gelirlerdir. Kamu gelirleri kapsam bakımından incelenirse dar kamu gelirleri ve geniş kamu gelirleri olarak 2’ye ayrılır. Dar kamu gelirleri; merkezi yönetim tarafından çeşitli gelir kaynaklarından elde edilen gelirlerdir. Burada devlet cebir unsuru altında elde ettiği olağan gelirleridir. Geniş anlamda kamu gelirleri ise yerel yönetim kuruluşları, parafiskal kurumlar ve kamu iktisadi teşebbüslerinin gelirlerini ifade eder.Geniş kamu gelirlerinde cebri nitelikte olsun olmasın tüm gelir kaynaklarını ifade eder (Akdoğan, 2019; 105-106). Genel bir tanım olarak kamu gelirleri; devlete, il özel idarelerine ve belediyelere ait olan vergi ve benzeri mali yükümlülükler, ceza ve yargılama masrafları, vergi cezası, para cezası gibi alacaklar, idari sözleşme ve kamu hizmetlerinden doğan alacaklardır (Edizdoğan, 2008; 121).

Bu kısımda kamu gelirleri çeşitlerine değinilerek kamu gelirleri içerisinde önemli yere sahip olan vergiler üzerinde detaylı bilgi verilecektir.

3.1 Vergiler

“Vergi, devlet toplumu oluşturan kişi ve kurumlardan ödeme güçlüklerine göre, kamu hizmetlerinin sağlanabilmesi için karşılıksız ve cebri” olarak alınan iktisadi değerlerdir(Pehlivan, 2003:95).Vergi devletin bağımsızlık gücüne dayanarak sosyal nitelikli mal-hizmetlerle kamu sektöründe çalışanların gereksinimleri karşılamak amacıyla cebri olarak alınır(Odabaşı,2007:35). Kişilerin iktisadi gücüne göre kamunun ihtiyaçları karşılamak amacıyla alınan iktisadi varlıklarıdır(Kırbaş,1984:57). Lucien’e göre vergi;“Devletin, mahalli idarelerin ve kamu kudretine sahip toplulukların, gördükleri kamu hizmetlerinin gerektirdiği giderleri karşılamak amacıyla, gerçek ve özel hukuk tüzel kişilerinden ve bazı kamu hukuku tüzel kişilerinden karşılıksız olarak onların mali güçlerine göre kamu zoruyla” kesin olarak aldığı paralardır(Edizdoğan,2011:147).David Ricardo “bir ülkenin toprak ve sanayisinden elde edeceği iktisadi kaynak olarak tanımlar.Klasik maliyeciler vergiyi gerçek ve tüzel kişilerin kamu giderlerini karşılamak amacıyla cebri ve karşılıksız olarak alınan iktisadi” kaynaktır(Nadaroğlu, 1996:215).Modern maliyeciler ise vergiyi kamu giderlerini doğrudan doğruya karşılıksız ve sosyal hayatı düzenlemek amacıyla aldığı cebri olarak zorunlu olan iktisadi değer biçiminde tanımlar (Türk, 2010:111).

Üzerine konulan fiziki varlık, olay veya işlemlerde verginin konusunu oluşturur.“Gelir vergisinin konusu gerçek kişilerin elde ettiği gelirler oluştururken; kurumlar ve gümrük vergisinin konusu da yurtdışından dış satım” olarak elde edilen kaynaklardır(Edizdoğan,2011:154).

Vergi kamu giderlerini sadece finanse etmek değil aynı zamanda mali olmayan ihtiyaçları karşılamak amacıyla bütçe eşitliğini gerçekleştirmektir.İktisadi olarak vergi bireylerin milli savunma, asayiş, yargı, iç güvenlik gibi kamusal nitelikteki ihtiyaçlarını karşılıksız olarak karşılamaktadır. Ayrıca verginin yatırımlar artırılarak ödemeler dengesini sağlamak, tüketim azaltılarak üretim ve tasarrufları artırmak, âtıl kapasiteyi önlenerek ekonomik istikrarı sağlanması gibi amaçları da vardır (Edizdoğan,2011:151). Finansman kaynağı bulunmak koşuluyla verginin mali fonksiyonundan yararlanılmaktadır (Pehlivan, 2003:107). İşsizlik, konut problemi gibi toplumun bir kısmı askeri geçimini sağlayacak kadar gelir sağlayamamasından dolayı devlet gelir dağılımına müdahalede bulunarak vergileri kullanmaktadır (Pehlivan,2003:107).

Verginin üzerinden alınarak hesaplanan miktar ve değeri, verginin matrahını oluşturur.Matrah hesabının yapılabilmesi için verginin konusu ile birlikte verginin alınmasına ilişkin miktarın da belirlenmesi gerekmektedir. Yasa koyucu tarafından kanunlarla belirtilir.Her vergi bir matraha sahip olup bir vergi tarifesi uygulanır (Akdoğan,2003:143).“Vergi matrahı spesifik vergi ve ad valorem vergiye göre 2 şekilde yapılır. Spesifik vergide matrah ölçütleri fiziki ölçütler olan ağırlık, metre, yaş, hacim” gibi ölçütlerdir.Advalorem vergide matrah ekonomik parasal büyüklükler ve değerlerdir.Günümüzde değer esasına dayalı advalorem vergi matrahı yaygındır.Çünkü advolorem vergi matrahında fiyat artışlarına göre verginin verimliliğinin artması söz konusudur (Nadaroğlu,1996:238).

VUK” vergiyi doğuran olayı,vergi alacağı vergi kanunlarının vergiyi bağladıkları olayın vukuu veya hukuki durumuna tekemmülü ile doğar” biçiminde tanımlar(VUK, Md.19).Vergi alacağı, mükellefler açısından vergi borcu doğmasının vergi kanunlarıyla belirlenmesi durumudur.Vergiyi doğuran olayı mükellef ile devlet arasındaki borçalacak ilişkisini doğuran olay olarak nitelendirebiliriz.Vergiyi doğuran olayın zamanının tam olarak belirlenebilmesi;“verginin konusu, matrahı ve vergi oranının mükellefler ve alacaklı vergi idaresi tarafından doğru ve sağlıklı olarak hesaplanması” açısından önemlidir(Tosuner,2010:81).

Vergi tarifesi mükellef açısından vergi borcunun, devlet açısından ise vergi alacağının hesaplanabilmesi için matraha uygulanan ölçülerdir.Ne kadar vergi alınacağı matrah üzerinden vergi tarifesiyle gerçekleştirilir.Tarife şekilleri de sabit, artan ve azalan oranlı olmak üzere 3 kısımda incelenir:

1.Sabit oranlı tarife:Vergi matrahının ve vergi oranının aynı olması durumudur Bu tarifede “vergi miktarı, vergi matrahının doğrusal bir fonksiyonudur”(Akdoğan,2003:164).

2.Artan oranlı tarife: “Vergi miktarının yükselmesiyle vergi oranının da yükseldiği tarifedir.Bu tarife kişisel gelir vergisinde adaletin sağlanması ve devlet açısından da optimal vergi hasılatının elde edilmesi açısından kullanılmaktadır”(Pehlivan,2003:118).

3.Azalan oranlı tarife: “Vergi matrahının artmasına rağmen vergi oranının azaldığı tarifedir.Artan oranlı tarifenin tersi şeklinde ifade edilir”(Akdoğan, 2003, 166).

“Vergi tarifesinin en önemli unsuru vergi oranı olup bir vergide birden fazla vergi oranı olabilir”(Nadaroğlu,2000:238).“Vergi oranı vergi matrahının belirli bir yüzdesidir. Vergi miktarının toplam vergiye oranlanmasıyla ortalama vergi” bulunur(Pehlivan,2003:115).

Vergi borcunun vergi dairesi tarafından kanunlarda gösterilen oran ve matrah üzerinden miktar yönüyle belirtilerek hesaplanmasına yönelik idari işlem vergi tarihini oluşturur(VUK.20).Vergi tarihinde ilk matrahın belirlenmesi yapılmaktadır. Vergi tarihi vergi idaresi tarafından 4 farklı yöntemle yapılmaktadır. Buna göre;

1.Beyan Yöntemi:Mükellefin vergi tarihine önem arz edecek bilgileri yazılı olarak beyanname ile vergi idaresine bildirilmesi durumudur.Mükellef kendi borcunu kendisi hesaplayarak elektronik ortamda veya elle doldurulmuş bir beyanname ile vergi idaresine bildirmektedir.Mükelleflerin yükümlülüklerini yerine getirmemesi durumunda re’sen ve ikmalen vergi tarihi durumu ortaya çıkmaktadır(Şen, 2017:146).

a. Re’sen Vergi Tarihi: “Vergi matrahının tamamen ya da bir kısmının kanuni ölçülere göre defter, kayıt gibi belgelerin bulunmaması durumunda vergi matrahının takdir komisyonları tarafından belirtilen miktardan verginin tarih olması” durumudur(VUK.30).

b. İkmalen Vergi Tarihi: “Vergi tarih edildikten sonra vergiye ilişkin olarak ortaya çıkan miktarın defter, kayıt gibi belgelerle belirlenen matrah üzerinden kanuni ölçülere dayanarak tarih edilmesi” durumudur (VUK.29).

2.İdari Tarih Yöntemi:Re’sen ve ikmalen vergi tarihyatının gerçekleşmesinin mümkün olmaması durumunda idare tarafından yapılan tarihtir.

3.Götürü Tarih Yöntemi:Tarhiyat işlemi vergi idaresi tarafından gerçekleştirilir fakat mükelleflerin ayrı değerlendirilmesi yerine benzer mükellefler için genelleme yapılarak tarihyatın yapılmasıdır.Beyan yönteminin uygulanmadığı durumlarda uygulanan yöntemdir.

4.Kaynakta Tevkifat Yöntemi: Verginin tarhı mükellef adına vergi dairesi tarafından değil mükellefin çalıştığı kurum tarafından yapılmakta olup yasaların öngördüğü sürede vergi dairesinin hesabına aktarılması durumudur.

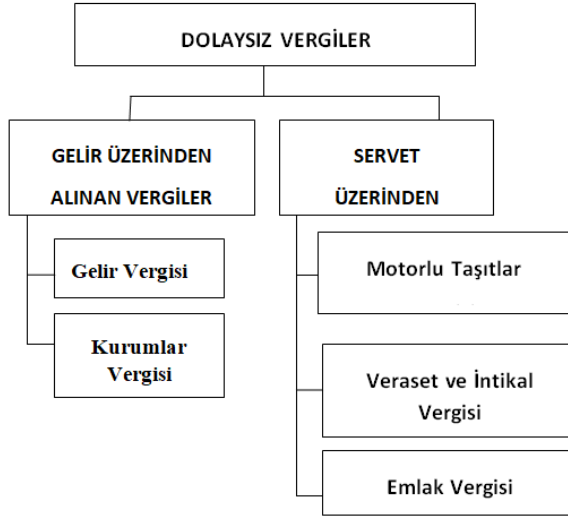
“Vergilendirme yetkili makamlar tarafından mükellefe veya ceza sorumlusuna yazıyla bildirilmesi vergini tebliğini” oluşturur(VUK,21). Tarh ve tebliğ edilen vergi ödenmesi gereken safhaya gelinmesi durumunda ise verginin tahakkuk aşamasına geçilmiş olur.(VUK, 22). Vergi borçlarının usulüne uygun şekilde ödenmesi durumunda ise vergi tahsil edilmiş olur (Pehlivan,2003:125).

3.1.1.Vergi Çeşitleri

Bu kısımda vergi çeşitlerinden dolaysız vergi ve dolaylı vergi üzerinde durularak detaylı bir şekilde inceleme yapılacaktır.

3.1.1.1 Dolaysız Vergiler

“Gerçek ve tüzel kişilerin kazancına göre alınan vergi türüdür. Bu vergi çeşitinde, vergi mükellefi olanla vergi borcunu ödeyenler aynı kişilerdir. Dolaysız vergiler gelir üzerinden alınan vergiler ve servet üzerinden alınan vergi olmak üzere 2’ye” ayrılır.

Şekil 3.1: Dolaylı Vergiler (Bilici, 2011)

1.Gelir Üzerinden Alınan Vergiler

Gelir üzerinden alınan vergiler “gelir vergisi ve kurumlar vergisi” olmak üzere iki kısımda incelenecektir.

1.1.Gelir Vergisi

Gelir vergisi gerçek kişilerin ödeme gücüne göre vergilendirmek suretiyle alınır (Güven,2013: 64).Kazanç safi olarak belirlendikten sonra harcamalar düşülerek meydana gelen vergilendirmeyi ifade eder(Özbalcı,2001:79).Gelir

vergisine göre kazanç elde edilmeden vergilendirme yapılamaz. Bazı istisnai durumlarda kısıt dönem belirtilmek şartıyla vergilendirilmesi bir takvim yılıdır (Arpacı, 2004:29-36).

Ülkemizde uygulanan gelir vergisinin kazanç unsurları; “ticari kazanç, zirai kazanç, serbest meslek kazancı, ücret, serbest meslek kazancı, menkul sermaye iradı, gayrimenkul sermaye iradı, diğer kazanç ve iratlardan oluşan üniter” sistemdir. Unsurlar tablolaştırılarak açıklanmıştır (Bilici, 2011):

Tablo1: Gelir Vergisinde Vergilendirme Yöntemi

Kazanç Unsuru	Tanımı	Vergilendirme Yöntemi
Ticari kazanç	Her türlü ticari ve sinai faaliyetlerden doğan kazanç	Gerçek (bilanço esasına göre ve işletme hesabı esasına göre) veya Basit Usul
Zirai Kazanç	Zirai faaliyetten doğan gelir	Stopaj (kaynaktan kesinti) veya Gerçek usul (Bilanço ve zirai işletme hesabı esas)
Ücret	Belli bir işyerine bağlı ve işverene tabi olarak çalışanlara hizmet karşılığı verilen para ve ayınlar ile para ile temsil edilebilen menfaatler	Stopaj usulü, beyan usulü veya vergi karnesi ile vergilendirme usulü
Serbest Meslek Kazancı	Her türlü serbest meslek faaliyetten doğan kazançlar	Gerçek Usul (Serbest meslek kazanç defteri)
Menkul Sermaye İradı	Kanunda yazılı mal ve hak sahipleri, mutasarrıfları, zilyetleri, irtifak ve intifa sahipleri veya kiracıları tarafından kiraya verilmesinden elde edilen gelirler	Beyan Usulü (Gerçek Usul veya götürü gider usulü) veya stopaj usulü
Gayrimenkul Sermaye İradı	Sahibinin ticari, zirai veya mesleki faaliyetleri dışında nakdi sermaye veya para ile temsil edilen değerlerden oluşan sermaye dolayısıyla elde edilen kâr payı, faiz, kira veya benzeri iratlar	Stopaj usulü veya beyan usulü Diğer Kazanç
Diğer Kazanç ve İratlar	Değer artışı kazançları ve arızı kazançlar	Stopaj usulü veya beyan usulü

“Konusu gelir olan gelir vergisi, gerçek kişilerin kazanç ve iratları geliri oluşturan unsurlardır. Kazanç unsuru ile sadece emek ve emek + sermaye birleşimi elde edilen gelir kastedilirken; İrat kavramı ile de sermayesi” ifade edilmektedir (Nadaroğlu, 2000:341). Gelir mali açıdan; kaynak teorisi ve safi artış teorisi olarak ikiye ayrılmaktadır. Kaynak teorisine göre “gelirin bir akım niteliğinde değerlendirilecek ayrıca gelirin vergilendirilebilmesi için beşerî veya maddi bir kaynaktan elde edilmesi, yeterli uzunluktaki bir zaman diliminde tekrar etmesi ve kaynağının sürekli olması gerekmektedir. Safi artış teorisine göre gelir servet miktarında artış” sağlayan her türlü etmenddir (Akdoğan, 2003:296).

Dolaysız vergiler içerisinde en çok kullanılan vergi türü gelir vergisidir olup verimi yüksektir. “Veriminin yüksek olmasını artan oranlı ve gelir esnekliğine sahip olmasından çıkarabiliriz. Gelir vergisinin sedüler - üniter gelir vergisi olmak üzere iki uygulama biçimi vardır. Sedüler vergi türünde gelirin türüne göre farklı bir vergilendirme usulü ya da farklı bir vergi tarifesi uygulanmaktadır” (Küçük,2018:232).“Üniter gelir vergisi ise mükellefin her türlü gelirleri vergilendirmeyi” öngörmektedir (Akdoğan,2003:299-300).

1.2. Kurumlar Vergisi

Tüzel kişilerin elde ettiği net kazançlar kurumlar tarafından elde edildiğinde tek oranlı olarak alınan objektif vasıtasız vergilerdir. Tüzel kişilerin kazançları vergilendirilir. Kurum vergisini kuruma ortak olan hissedarlar öder.

Kurumlar vergisinin konusunu “ticari kazanç, zirai kazanç, serbest meslek kazancı, ücret, gayrimenkul sermaye iradı, menkul sermaye iradı ile diğer kazanç ve iratlar oluşturur. Kurumlar vergisine tabi mükellefler; sermaye şirketleri, iş ortaklıkları, iktisadi kamu kuruluşları, kooperatiflerle dernek veya vakıflara ait iktisadi işletmelerdir”(Kantarıcı,1997: 63). Kurumlar vergisi düz oranlı tarifeye sahiptir.

Kurumlar vergisinde kurum kazançları vergilendirilirken kurumlar vergisi beyannamesi, muhtasar beyanname ve özel beyanname olmak üzere üç adet beyanname esas alınır.

- 1. Kurumlar Vergisi Beyannamesi:** “Mükelleflerin bir hesap dönemi içinde kazandıkları safi kurum kazançları dördüncü ayın başından yirmi beşinci günün akşamına kadar bağlı oldukları vergi dairesine bildirilir. Beyan edilen ayın sonuna kadar ödenir”(29.03.2019 tarihli VUK Sirküleri/115’e göre kurumlar vergisi nisan ayı sonuna kadar verilir ve aynı sürede ödenir).
- 2. Muhtasar Beyanname:**“Kurumlar tarafından verilen kesinti yoluyla ödenecek vergilerin bildirilmesi için verilir. Mükellefler bir ay içerisinde elde ettikleri gelirleri nedeniyle takip eden ayın başından yirmi üçüncü günün akşamına kadar verir. O ayın yirmi altıncı günü akşamına kadar ödenir”(29.03.2019 tarihli VUK Sirküleri/115’e göre muhtasar beyanname izleyen ayın yirmi altısına kadar verilir ve aynı sürede ödenir).
- 3. Özel Beyanname:** “Dar mükelleflerin yıllık beyanname bildirme yükümlülüğü bulunmayan Türkiye’de kazandıkları kazanç ve iratları için verdikleri beyanname dir. Kazançların elde edilmesinden itibaren on beş gün içerisinde bağlı bulunan daireye verilir. Aynı süre içerisinde ödenir”(Uluatam vd,2001: 339).

2.Servet Üzerinden Alınan Vergiler

Mülkiyetten alınan vergiler olup motorlu taşıt vergisi, veraset ve intikal vergisi ve emlak vergisidir.

2.1.Motorlu Taşıtlar Vergisi

Ülkemizde motorlu taşıtlar vergisi 1957 tarih 6936 sayılı Hususi Otomobil Vergisi Kanunu ile gündeme gelmiştir.Mortorlu kara taşıtları kanuna 1981’de hava ve deniz taşıtlarının da dahil edilmesiyle motorlu taşıtlar kanunu güncellenmiştir(Erdoğan,2012:15).

Havada ve karada insan ve eşya taşımaya yarayan motorlu taşıtların vergi kapsamına girebilmesi için ilgili oldukları sicil bürolarına kayıt ve tescil işlemlerinin gerçekleştirilmesidir. “Motorlu Taşıtlar vergisinin mükellefi trafik sicili Ulaştırma Bakanlığınca tutulan ve sivil hava vasıtaları sicilinde adlarına motorlu taşıt kayıt ve tescil edilmiş olan gerçek ve tüzel” kişilerdir(MTV,3.md).

Motorlu Taşıtlar vergisinin tarifesi taşıtların“motor silindir hacmine, ağırlığına, motor gücüne, yaşına ve taşıma kapasitesine göre düzenlenmiştir. Motorlu taşıtlar vergisinin vergilendirme dönemi ve Ödenmesi, taşıtların kayıt ve tescili vergi dairesi tarafından ocak ayı başında tahakkuk ettirilir.İki eşit taksitte Ocak ve Temmuz” ayında ödenir(Güven,2013:77)

2.2.Veraset ve İntikal Vergisi

“Veraset ve İntikal vergisinin konusunu Türkiye’de TC uyruğunda bulunan kişiler ivazsız veya veraset yoluyla bir şahıstan başka şahısa aktarılması yoluyla yapılır. VİV’in mükellefi veraset yoluyla ya da karşılıksız olarak mal intikal eden gerçek ve tüzel kişiler” meydana getirir (VİV.md.1)

2.3.Emlak Vergisi

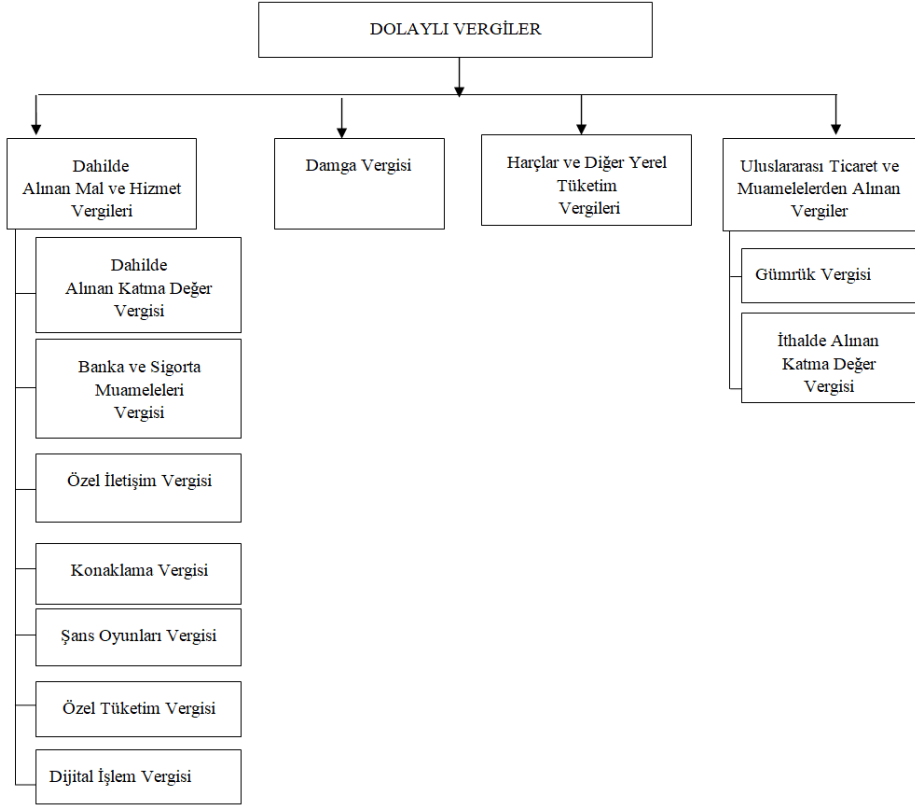
Emlak vergisi “gayrişahsi ve mahalli karakterli bir vergi olup 1970 yılında yürürlüğe girerek 1985’te bu verginin tahsilatı belediyelere” bırakılmıştır(Akdoğan,2009:560).Emlak vergisinin mükellefini “emlak vergisinin 3. maddesi bina, arazi ve arsanın maliki, intifa hakkı sahibi veya bunların olmaması durumunda malik gibi tasarrufta bulunan gerçek veya tüzel kişilerdir.Emlak vergisi kişinin serveti olan bina, arsa ve araziyi” esas alır(Falay,1978:71)

Bina ve arazilerden oluşan emlak vergisinin konusunu Türkiye sınırlarındaki kara ve su üzerinde sabit bulunan binalardır.Türkiye sınırlarındaki arazi ve arsalarda arazi vergisinin konusunu oluşturur(Çetin,2018:34).

“Emlak vergisi 2002 öncesinde genel beyana göre vergi tarh ve tahakkuk ettirilerek ödenirken 2002 sonrasında mükellefiyetin başladığı yılın başında tahakkuk ettirilerek iki eşit taksit halinde ilk taksiti mart-nisan-mayıs aylarında iken ikinci taksiti kasım” ayında gerçekleşmektedir (Pehlivan,2011:287-301).

3.1.1.2. Dolaylı Vergiler

“Servet ya da gelirin tüketim amacıyla elden çıkarılması durumunda mal veya hizmetin üzerine konan vergi alıcı ve tüketiciye yansıyor ise alınan vergidir. Vergi tarh ve tahakkukla vergiyi doğuran olay” meydana gelir (Demiral, 2007: 11).

Şekil 3.2: Dolaylı Vergiler (Bilici, 2011)

3.1.1.2.1. Katma Değer Vergisi

Objektif nitelikli vergi türü olan KDV piyasa şartlarına ve kanun koyucunun iradesine bağlı olarak yansıtılan vergidir. 1 Ocak 1985'te uygulanmaya başlanmıştır. Tüketim vergilerinin sadeleşmesine ve otokontrole imkan sağlayarak gelir vergisi ve kurumlar vergilerine ait kazançların kayıt altına alınmasında önemli rol oynar (Yılmaz, 2008:257). Mal ve hizmet gerçekleştirilenlerden alınan katma değer vergisinde satıcı vergiyi malın fiyatına ekleyerek alıcıya yansıtır (Bulutoglu, 2004:191). Vergi indirimine imkân sağlaması bakımından advalorem yapıli vergi türüdür (Bilici, 2014:130).

KDV'nin uygulamaya geçilmesinde 2 önemli neden etkili olmuştur. Bunlardan ilki “toplu muamele vergisinin üreticiler üzerinde yük oluşturarak kaynak dağılımını negatif etkilemesi nedeniyle finansman kaynağı bulunmasında

sorunlar yaratmasıdır. Diğer neden ise Türkiye'nin Avrupa Birliğine tam üyeliğinde sorun yaşanmaması için vergi sisteminin AB vergi" sistemi uyumlu hale getirilmek istenmesidir (Aydoğan,1996:25).

"Ticari, zirai faaliyet ve serbest meslek faaliyeti çerçevesinde gerçekleştirilen KDV'nin konusunu ayrıca her türlü mal ve hizmetlerin ithalatı ile tüm teslim ve hizmetler"de oluşturmaktadır (KDV 1.md).

KDV'nin beyanname zamanı ise "mükellefler ve vergi kesintisi yapmakla sorumlu tutulanlar vergilendirme dönemini izleyen ayın yirmi altıncı günü akşamına" kadar ilgili vergi dairesine beyanname vermekle yükümlüdür (KDV 41.md). Vergi Usul Kanunu Sirkülerine ödeme takip eden ayın yirmi sekizinci günü" akşamı olarak değiştirilmiştir(www.gib.gov.tr).

3.1.1.2.2.Özel Tüketim Vergisi

Malların üretim ya da ithalatını yapan kişiler tarafından malın teslimi sırasında bir kere ödenen vergi türüdür.ÖTV'ye tabi olan malların üretim ve satışının devlet" kontrolündedir(Özyer,2002:24).Kolay uygulanan vergi olması ÖTV'nin tahsilâtının kolaylaştırır.Talep esnekliğinin düşük olmasından dolayı fiyat değişimi nedeniyle vergi hasılatını artırır.Lüks tüketim mallarının vergilendirilmesinden dolayı gelir dağılımında düzenleyici etki yapar. "İthal edilen mallar üzerinden alınan ÖTV gümrük vergisi görevi görerek ithalatın sınırlandırılmasına yol açarak dış ticarete dengeyi" sağlar(Gülüm,2009:55-56).

3.1.1.2.3. Gümrük Vergisi

"İthal edilen mallardan alınan,T.C gümrük alanına giren veya çıkan malları içine alır(Bağatur,2018:51). İthalattan alınan gümrük vergisi ithalatın kısılmasına yol açarak olarak devlete gelir de sağlamaktadır. "İhracattan alınan gümrük vergisinde ihraç edilen malın yurtdışına çıkışı engellenerek ihraç edilen malın dünya piyasasında fiyatının yükseltilmesi" amaçlanır(Pehlivan,2011:375).

3.1.1.2.4.Damga Vergisi

1964'te yürürlüğe giren damga vergisi bireylerin devletle ticari ve medeni alanda hukuki işlemlere dayanılarak yapılır(Öncel,2001:441).Gerçekleştirilen hukuki işlemlerin sonucunda bir kâğıt düzenlenir(Kırman,1997:13).Kağıt yazılıp imzalanmak ya da bir işaretin konulmasıyla imza yerine geçen,herhangi durumu ispat etmek için ibraz edilen manyetik ortamda elektronik imza kullanılarak elektronik veri şeklinde meydana getirilen belgelerdir (DV,md.1).

Damga vergisinin ödenme şekli; "makbuz verilmesi,istihkaktan kesinti yapılması ve basılı damga konulması şeklinde olup makbuz karşılığın alınması veya istihkaklardan kesinti yapılarak toplanan damga vergisi muhtasar beyanname ile izleyen ayın 20.günü akşamına kadar ödemenin yapıldığı yer vergi dairesine bir beyanname ile bildirilir.26 .günü akşamına" kadar ödenmesi yapılıdır(DV,md.22)

3.1.1.2.5. Konaklama Vergisi

“Konaklama hizmetleri ve bunlara ilaveten verilen diğer tüm hizmetler olup verginin oranı %2’dir.Vergilendirme dönemi ise beyanı takiben 26.günü akşamına kadar katma değer bakımından bağlı bulunan vergi dairesine aynı süre” içerisinde ödenir(6802 sayılı Gider Vergileri Kanunu’nda yer alan Konaklama Vergisi Kanunu 34. Madde).

3.2.Harçlar

Kamu ekonomik birimleri tarafından sunulan kamu hizmetlerinin bir kısmı bölünebilir faydalar meydana getirir.Kamu hizmetlerinden fayda sağlayanların bu faydalara karşı ödedikleri bedellerdir.Harçlarda vergilerden farklı olarak karşılık söz konusudur.Çünkü kamusal faydanın yanında özel faydanın sağlanması da mümkündür(Yılmaz,2008:92-93).Harçlar da vergiler gibi cebriîdir

3.3. Şerefiyeler

Kamu kurumlarının bir bölgede yaptığı hizmet ve yatırımlardan dolayı o bölgede bulunan gayrimenkullerin değerinin artması sonucu fayda elde eden mal sahiplerinden alınan değerlendirme fiyatına denir (Eğilmez, 2016: 50).

3.4.Parafiskal Gelirler

“Bütçe dışı gelirler olup sosyal- ekonomik alanda devletlerin müdahaleceğinin artmasından dolayı artan kamu harcamalarını finanse etmek ve belirli politikaları gerçekleştirmek amacıyla kamu ve yarı kamu niteliği taşıyan ekonomik, sosyal ve mesleki kuruluşların kamu adına gelir toplama yetkisinin” verilmesi durumudur(Nadaroğlu,1998:202).Harçlar gibi karşılık sözkonusudur.Hizmetin karşılığı olarak tahsil edildiğinden mecburilik bulunmaktadır.

3.5.Para Ve Vergi Cezalari

Para cezaları kamu düzeni tarafından oluşturulmuş kurallara bireylerin uygun davranmaması sonucu cezalandırmayı öngören maddi yaptırımlardır. Vergi cezaları mükelleflerin vergi yükümlülüklerini yerine getirmemesi sonucu cezalandırılmaya yönelik yaptırımdır(Öner,1986: 45).Yasalara uygun şekilde davranışta bulunmayan kişilere uygulanan para ve vergi cezaları kamu gelirleri yaratmaktadır(Akdoğan,2019:112-113)

3.6.Mali Tekel

Devlet “tekel ürünlerinden sağlamak istediği geliri dolaylı vergi ya da bu ürünlerin fiyatını yüksek tutarak elde etmek isteyebilir.Yüksek kâr elde edilmesine yönelik olarak malların fiyatlarının yükseltilmesi sonucu oluşacak tüketim vergisi satış fiyatları”nın içine girerek kamu geliri oluşturur(Yılmaz,2018:95).

3.7.Fonlar

Fon kamu gelirlerinin bir kısmının bütçe ya da bütçe dışından harcamak koşuluyla herhangi süre sınırlamasına bağlı olmadan özel kanun ya da kararlara

dayanarak devlet ve diğer kamu tüzel kişilerin amaçlarını yerine getirmek için bir hesapta tutulmasıdır(Edizdoğan vd,2018: 124).

4. MALİYE POLİTİKASI YAKLAŞIMLARI

Maliye politikasının yönetilmesinde 2 farklı yaklaşım söz konusudur.Bunlar:

1. **Aktif (duruma bağlı) Maliye Politikası:** “İradi İstikrar politikasına yönelik müdahale ve önlemlerin yalnızca maliye politikasını yürütmekle sorumlu olan siyasi karar birimlerine takdir yetkisi” tanınmasıdır. Yani aktif maliye politikası uygulamasıyla kamu giderleri ve gelirlerinde önceden herhangi kurala bağlı olmadan kesin olarak belirlenmiş iradi değişikliklerle ekonomide istikrar sağlanmaya çalışılmaktadır(Turhan,1986:114).
2. **Pasif (kurala bağlı) Maliye Politikası:**Bütçe, borçlanma,harcama, vergileme mali araç ve göstergeleri kullanılarak bütçeleme sürecinden kaynaklanan sorunların etkisizliği ortadan kaldırmak amacıyla maliye politikasına anayasal olarak sınırlama getirilmesidir (Vural,2007:98).

Bu kısımda aktif(duruma bağlı) maliye politikaları ve pasif (kurala bağlı) maliye politikası hakkında bilgilendirme yapılacaktır.

4.1.Aktif Maliye Politikaları-Kurala Bağlı (Pasif) Maliye Politikaları

Maliye politikaları aktif maliye politikası ve kurala bağlı maliye politikaları tarafından yürütülmektedir.

Aktif maliye politikasıyla “tam istihdam,fiyat istikrarı, gelir dağılımında adaletin sağlanması,ekonomik büyüme ve gelişme gibi makro ekonomik amaçları gerçekleştirmek için kamu harcama ve gelirleri kullanılır.Devlet harcama ve vergi politikalarıyla ekonomiye müdahalede bulunarak toplam talep ve milli gelirin artmasını” sağlayabilir (Aktan,2005:158).

Kurala dayalı maliye politikasında ise kısa süreliğine seçilen politikacıların kısa vadeli çıkarlarıyla toplumun orta ve uzun vadeli çıkarlarının örtüşmemesi yatmaktadır. Dolayısıyla hükümetlerin kısa vadeli hedefleriyle toplumun orta ve uzun vadedeki hedeflerini küçümsemeleri sebebiyle politikacıların kontrolsüz davranışlarını disipline etmeleri” amaçlanmaktadır(Kalkan,2007:3).

Kurala maliye politikalarının avantajları söz konusudur.Bunlar sıralayacak olursak;

1. Kurala dayalı mali kurallar kamu azaltarak mali durumu iyileştirmeye yardımcı olur.
2. Anayasal dayanaklar ile denetim mekanizması tarafından etkin şekilde kontrol edilmesi ve çeşitli yaptırımların olması mali açıkların azalmasına yardımcı olur.
3. Piyasaya olan güvenin oluşmasını sağlanmasını sağlar.

Kurala maliye politikalarının dezavantajları da sözkonusudur. Bunları sıralayacak olursak (Dzialo, 2012: 70-71):

1. Kurala dayalı maliye politikalarının bir kısmı ekonominin konjonktür dalgalanmasına bağlı olarak olan maliye politikası uygulamalarının esnekliğini kaybetmesine yol açabilir. Örnek olarak açık bütçe uygulamalarını verebiliriz. Daralma döneminde ekonominin canlanması için yapılan kamu harcamalarının yeterli düzeyde olmaması ekonominin istenilen düzeyde canlanmamasına yol açabilir. Buna karşılık genişleme döneminde ise enflasyonu azaltmaya yönelik kamu borçlanmasının sağlanamamasından ötürü makroekonomik istikrarın sağlanamamasına neden olur.
2. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin temel amaçlarından biri ekonomik büyümeyi gerçekleştirmektir. Kurala dayalı maliye politikaları ülkelere belirli sınırlamalar getirmesi sebebiyle yeterli kamu harcamasının yapılamamasına bu durumda yatırım harcamalarının düşmesine neden olabilir.

Ülkeler kamu açıklarını azaltmak ve borçlarının sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla çeşitli sınırlamalar içeren düzenlemelere gitmişlerdir. Bu hususta IMF; bütçe dengesi, harcama, borç ve gelir kuralları olmak üzere 4 farklı mali kural türünü ortaya koymaktadır.

1. Bütçeye İlişkin Kurallar:

Bütçe sınırlamalarına ilişkin kurallar; “denk bütçe, altın kural, sürdürülebilir bütçe açığı ve bütçe fazlası şeklinde uygulanabilmektedir. Denk bütçe uygulamalarının yanısıra dönemsel dalgalanmalar nedeniyle bütçe açığı veya fazlasını GSYİH’ya belirli bir düzeyde oranlayan uygulamalara” da gidilmektedir (Dede, 2010:34).

2. Borçlanmaya İlişkin Kurallar

Borçlanmaya ilişkin sınırlamalarda ise “kamu borç stoku GSYİH gibi değişken oranına bir üst sınır getirilmektedir. AB ülkeleri Maastricht Kriterleri çerçevesinde kamu borç stokunun GSYİH’nın % 60’ını aşmaması” kuralına tabidirler (Özker, 2009:48).

3. Gelirlere İlişkin Kurallar

Devletin en önemli gelir kaynağı olan “vergilere ilişkin sınırlamalar şeklinde uygulanan kurallardır. Vergilere ilişkin sınırlamalarla vergi yükü belirli bir düzeyde tutularak kamunun büyüklüğünün sınırlandırılması” sağlanmaktadır (Günaydın, 2009:56).

4. Harcamalara İlişkin Kurallar:

Bütçenin “gider kısmına yönelik olan harcama kuralları, denk bütçenin sağlanması ve vergilerin ani olarak değiştirilmesinin güçlüğü göz önüne alınması” söz konusudur (Günaydın, 2009:56).

4.2.Türkiye Kurala Bağlı Maliye Politikalarının Düzenlenmesi

Türkiye 1992 mali yıl bütçe kanunuyla fonların gelirlerinin Merkez Bankası'nda açılan müşterek fon hesabına yatırılması uygulamasına geçilmiştir(Yükseler,2010:3).

1994 krizi sonrasında IMF ile Stand-By Antlaşması imzalanarak faiz dışı fazla hedef gündeme gelerek iç borçların sürdürülmesine yönelik maliye politikası uygulaması hedeflenmiştir(Gürdal, 2008:420).1994 krizi sonrası alınan 5 Nisan Kararlarıyla “izleyen 5 yıl içerisinde Hazine'nin Merkez Bankası'ndan kullanacağı kısa vadeli avanslar bütçe ödeneklerinin %12'den % 3 düşürülmesi” kararı alınmıştır.Böylece Hazinenin Merkez Bankasından kullanacağı kısa vadeli avanslara sınırlama getirilmişti. 2001 yılında ise 4651 sayılı kanunla Hazinenin Merkez Bankasından kısa vadeli avans kullanımı yasaklanmıştır.

5018 Sayılı Kamu Mali Kontrol Kanunuyla “kamu kaynaklarının etkin bir şekilde kullanılması,performansa dayalı bütçe sistemine geçilmesine,konsolide bütçe uygulamasına son verilerek merkezi bütçe uygulanmasına geçilmesine,mali saydamlık ve hesap verilebilirlik ilkelerinin öngörülmesine,bütçe ve muhasebe uygulamalarında bütünlüğün sağlanması” açısından düzenlemeler amaçlanmıştır(Kesik,2005:95). 5018 sayılı kanunla “Orta Vadeli Program ve Orta Vadeli Mali Plan uygulamasıyla kalkınma planları bütçe ile uyumlu hale getirilmesi amaçlanarak bütçenin önceliklerinden kopuk kalkınma planlarının” engellenmiştir (İnan, 2011:28).

SONUÇ

Kamu giderlerini karşılamak amacıyla toplanan vergiler kamu gelirlerinin en önemli unsurudur. Vergilerin kamu harcamalarını finanse etmenin yanında ekonomik istikrarı sağlama gibi bir amacı da söz konusu olabilmektedir.

Türkiye 24 Ocak 1980 kararlarıyla birlikte dışa dönük politikalar izlemeye başlamasıyla vergi yapısında değişimler göstermiştir. Vergiler dolaylı vergiler ve dolaysız vergiler kapsamında incelenecek olursak gelişmiş ülkelerde dolaysız vergileri ağırlıkta iken gelişmekte olan ülkelerde dolaylı vergiler ağırlıktadır. Dolaysız vergi yükümlünün araya bir şey koymadan vergilendirdiği için adildir ve eşitlikçidir. Küreselleşmeyle birlikte sermayenin serbestçe dolaşmasından dolayı yabancı sermayeyi ülkelere çekmek isteyen ülkeler vergilerin tahsilat ve denetiminde güçlükler yaşanmasından dolayı dolaysız vergileri azaltarak dolaylı vergileri artırma yoluna eğilimindedir. Bunda dolaylı vergilerin toplanması dolaysız vergilere göre toplanmasının kolay olması etkilidir.1985'te KDV'nin ve 2002 yılında ÖTV'nin yürürlüğe girmesinin de etkisi büyük olmuştur.Ayrıca kamu harcamalarının finansmanı da tüketim üzerinden alınan vergilerle karşılanmaktadır.

Maliye politikaları yaklaşımları açısından baktığımızda aktif maliye politikasında tam istihdam, fiyat istikrarı, gelir dağılımında adaletin sağlanması gibi makro ekonomik amaçları gerçekleştirirken kamu harcamaları ve gelirleri kullanılarak istikrar sağlamak amaçlanmaktadır. Buna karşın kurala dayalı maliye politikasında politikacıların kısa vadeli çıkarlarıyla toplumun orta ve uzun vadeli çıkarlarının örtüşmemesi yatmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Akdoğan, A (2019). Kamu Maliyesi. Ankara, Gazi Kitabevi, 594s
2. Akdoğan, A. (2003). Türk Vergi Sistemi ve Uygulaması. Ankara, Gazi Kitabevi 4. Baskı, 512s.
3. Aktan, C.C, Dileyici, D & Özen, A. (2005). Kamu Ekonomisi Yönetiminde İki Farklı Yaklaşım: İradi ve Takdiri Kararlara Karşı Kurallar, Kamu Ekonomisi ve Kamu Politikaları. Ankara, Seçkin Yayınları, s. 155-178.
4. Arpacı, A. Ö. (2004). Ticari Kazancın Tespitinde Tahakkuk ve Dönemsellik İlkelerinin Dönem Sonu İşlemlerine Etkisi. *Vergi Sorunları Dergisi*, 1(95), 29- 36.
5. Aydın, D (2020). Türkiye’de Dolaylı ve Dolaysız Vergiler ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi (2006-2018). Yüksek Lisans Tezi. Kütahya: Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
6. Bağatur, M. (2018). Vergi Yüğü, Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri ve Türkiye Örneği. Yüksek Lisans Tezi. Adana, Çukurova Üniversitesi
7. Bilici, N (2015). Kamu maliyesi. İstanbul, Savaş Yayınevi 5. baskı, 271s.
8. Brownlee, O.H & Allen & Edward D (1960). Economics of Public Finance, Prentice Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, 460s
9. Bulutoğlu, K. (2004). Türk Vergi Sistemi. İstanbul: Batı Türkeli Yayıncılık.
10. Çetin, A. (2005). Kamu Borçlarının Makroekonomik Etkileri Ampirik Analiz. Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi 19(1), s.68
11. Dede, M (2010). Anayasal İktisat Perspektifinden Maliye Politikası Kuralları ve Avrupa Birliği Ülkelerinde Uygulamanın İncelenmesi, Mesleki Yeterlilik Tezi, Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara.
12. Demiral, B. (2007). Dolaylı Vergilerin Ekonomik Etkileri ve Avrupa Birliği ile Dolaylı Vergilerin Uyumlaştırma Süreci. Yüksek Lisans Tezi .Kars, Kafkas Üniversitesi
13. Dzialo, J (2012). Fiscal Rules and Effective Fiscal Policy, Comparative Economic Research, Vol. 15(2), 65-78.
14. Edizdoğan, N (2008). Kamu Maliyesi. Bursa, Ekin Yayınevi, 506s.
15. Edizdoğan, N, Çetinkaya, Ö. & Gümüş, E. (2011). Kamu Maliyesi. Bursa: Ekin Basım Yayınevi, 611s
16. Eğilmez, M & Kumcu, E (2017). Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması. İstanbul, Remzi Kitabevi 23. Baskı, 342s.
17. Erginay, A (1987). Kamu Maliyesi-Kamu Gelirleri-Kamu Giderleri Devlet Bütçesi Maliye Politikası. Ankara, Turhan Kitabevi Yayınları 10. Baskı, 269s.
18. Falay, N. (1978). Emlak Vergisinin Analizi. İstanbul: Yeni Güney Matbaası.
19. Gülüm, A. (2009). AB’de ve Türkiye’de Özel Tüketim Vergisi ve Etkileri. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul, Marmara Üniversitesi.
20. Günaydın, İ & Eser, L. Y. (2009). Maliye Politikasındaki Yeni Trend: Mali Kurallar. *Maliye Dergisi*, 156, 51-65.
21. Gürsoy, B (1978). Kamusal Maliye-Giriş, Masraflar. Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, 1(2), 644s.

- 22.Güven, E. (2013). Vergi sistemi ve kamu sabit sermaye yatırımlarının ekonomik büyümeye etkisi üzerine bir uygulama Yüksek Lisans Tezi.İstanbul, Haliç Üniversitesi.
- 23.Kalkan, S. (2007). Kurallı Maliye Politikası. *Tepav Bülteni*, 1, 3-5
- 24.Kantarıcı, H. B. (1997). Türk gelir ve kurumlar vergisinin Avrupa Birliği Gelir ve Kurumlar Vergisine Uyumlaştırma Politikaları. Doktora Tezi. Bursa, Uludağ Üniversitesi.
- 25.Kendrick, M. Slade (1951).Public Finance-principles and Problems ,Houghton Mifflin Company, The Riverside Press,Cambridge, Massachusetts,708s
- 26.Kesik, A. (2005). 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu Bağlamında ve AB Sürecinde Türk Kamu Mali Kontrol Sistemi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1(9), 94-114
- 27.Kırbaş, S. (1984). Vergi Hukuku Temel Kavramlar İlkeler ve Kurumlar. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayın İ.İ.B.F. Yayın No:25.
- 28.Küçük, E. Ö. (2018). Gelir Vergisi Kanunu Tasarlamak, İlke ve Teknik. Ankara Barosu Dergisi. *76(1)*, 219-244.
- 29.Meriç, M (2003).Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Transfer Harcamalarının Gelişimi. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8(2),171-179.
- 30.Nadaroğlu, H. (1996). *Kamu Maliyesi Teorisi*, Beta Basım Yayın.427s.
- 31.Oktay, E. (1994). 5 Nisan Kararlarının Değerlendirilmesi –Merkez Bankası& Para-Banka ve Döviz Sorunu– *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 12(4), 35-41
- 32.Odabaşı,C(2007).Vergileme ve Firma Davranışları:Türkiye Otomobil Piyasası,Yüksek Lisans Tezi.Ankara:Gazi Üniversitesi
- 33.Öncel, M,Kumrulu,A & Çağan, N(2001). Vergi Hukuku. Ankara: Turan Kitabevi,446s.
- 34.Öner, E. (2015). Türk Vergi Sistemi. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- 35.Özbalcı, Y. (2001). Kurumlar Vergisi Yorum ve Açıklamalar. İstanbul: Oluş Yayınları,704s.
- 36.Özker, A. N. ve Binis, M. (2009). Mali kurallar ve Bir Vergi Anayasası Yaklaşımı. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 39-61
- 37.Özyer, M. A. (2002). Özel Tüketim Vergisi Tasarısı Hazırlıkları. Vergi Dünyası Dergisi
- 38.Pehlivan, O. (2003). Vergi Hukuku-Genel İlkeler ve Türk Vergi Sistemi. İstanbul ,Derya Kitabevi,432s.
- 39.Pehlivan, O. (2011). Vergi Hukuku, Genel İlkeler ve Türk Vergi Sistemi. Trabzon: Celepler Matbaacılık,384s.
- 40.Pehlivan,O (2012).Kamu Maliyesi.Trabzon,Murathan Yayınevi,304s.
- 41.Pelin,İ.F(1945). Finans İlmî Ve Finansal Kanunlar. İstanbul:İstanbul Üniversitesi,430s
- 42.Sayar,N (1975).Kamu Maliyesi-Kamu Gider ve Gelir Prensipleri . İstanbul, Yayın ve Yardım Vakfı Yayınları.1(5), 332s
- 43.Şen,H &Sağbaş,İ (2017).Vergi Teorisi ve Politikası.Ankara,Barış Arıkan Yayınları,3. Baskı,502s.
- 44.Şen,M (2019).Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin Ekonomik Büyümeye Etkisi:Türkiye Örneği,Yüksek Lisans Tezi.İzmir:Dokuz Eylül Üniversitesi.
- 45.Tosuner M. & Arıkan Z. (2010). Vergi Usul Hukuku. İzmir, Kanyılmaz Matbaası,288s.
- 46.Turhan,S (1986). Maliye Politikası ve Uygulamaya İlişkin Yöntemler.İstanbul Üniversitesi İktisat Mecmuası 44c,1-4 sayı,113-132s
- 47.Uluatam,Ö & Methıbay,Y (2001). Vergi Hukuku. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- 48.Vural, Y. (2007). Mali Disiplinin ve Ekonomik İstikrarın Sağlanmasında Yeni Bir Araç Maliye Politikası Kuralları. Ankara: Seçkin Yayınları
- 49.Yılmaz,B (2018). Maliye,Der Yayınları,İstanbul,456s.

ALTINCI BÖLÜM: GELİRLER POLİTİKASI

Yunus Emre KÖK¹, Çetin İZGİ²

1. GİRİŞ

Gelirler Politikası, ekonomi literatüründe önemli bir konsept olarak kabul edilen, devletin gelir dağılımını ve ekonomik istikrarı düzenlemek amacıyla kullanılan bir politika aracıdır. Bu politika, genellikle devlet müdahalesini gerektiren ekonomik dengesizlikleri düzeltmeyi hedefler ve genellikle vergi, harcama, ücret ve diğer ekonomik faktörleri içermektedir. Gelirler Politikası, bir ülkenin ekonomik ve sosyal politikalarının bir parçası olarak önemli bir rol oynar. Bu politika, hükümetlerin gelir dağılımını düzenlemesi, enflasyonu kontrol altına alması, işsizliği azaltması ve genel ekonomik istikrarı sağlaması için kullanılır. Gelirler politikası, genellikle para politikası ve mali politika ile birlikte üç temel ekonomik politika aracından biri olarak kabul edilir. Bu politikalar genellikle devlet tarafından yürütülür ve ekonomik büyümenin tüm vatandaşlar arasında adaletli bir şekilde dağılmasını hedeflemektedir.

Gelirler Politikası'nın tarihsel kökenleri oldukça karmaşıktır ve birçok ülkenin kendi ekonomik deneyimlerine dayanmaktadır. Ancak modern anlamda Gelirler Politikası'nın kökeni genellikle 20. yüzyılın başlarına dayandırılır. I. Dünya Savaşı sonrası dönemde, birçok ülke büyük ekonomik sorunlarla karşı karşıya kaldı ve gelir dağılımındaki eşitsizlikler arttı. Bu dönemde, Gelirler Politikası, devletin ekonomik faaliyetleri üzerinde daha fazla kontrol ve düzenleme yapma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Birçok ülke, bu dönemde Gelirler Politikası'nı uygulamaya başladı. Özellikle Birleşik Krallık, savaş sonrası dönemde gelir dağılımındaki bozulmayı ele almak amacıyla bu politikayı benimsedi. İngiltere'nin uyguladığı Gelirler Politikası, ücretlerin ve fiyatların devlet tarafından düzenlenmesini içeriyordu. Aynı dönemde Amerika Birleşik Devletleri'nde de benzer politikalar uygulanmaya başlanmıştır.

1 Doktora Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat ABD, emrekok4646@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3175-3286>

2 Öğretim Görevlisi, Iğdır Üniversitesi, Iğdır Meslek Yüksekokulu Müdürlüğü, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, cetin.pusat@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9350-1298>

Gelirler Politikası'nın önemli bir dönüm noktası, 1930'lardaki Büyük Buhran dönemindeki ekonomik krizler ve II. Dünya Savaşı sonrası dönemdir. Bu dönemde birçok ülke, ekonomik istikrarı sağlamak ve gelir dağılımını düzeltmek amacıyla Gelirler Politikası'nı benimsemeye devam etti. Keynesyen ekonomi teorisi, bu politikanın temellerini atmış ve devletin ekonomiyi düzenlemesi gerektiğini savunmuştur.

Gelirler Politikası, 20. yüzyıl boyunca farklı ülkelerde farklı biçimlerde uygulandı. Özellikle savaş sonrası dönemde, bu politika aracı, ekonomik istikrarı korumak ve gelir dağılımındaki eşitsizlikleri azaltmak amacıyla birçok ülke tarafından benimsendi. Ancak, bu politikaların etkinliği ve sürdürülebilirliği konusunda farklı görüşler bulunmaktadır.

Gelirler politikasının temel amacı, toplumun farklı kesimlerine gelir dağılımında adil bir denge sağlamaktır. Bu, bir ülkenin ekonomik büyümesini sürdürürken yoksulluğu azaltmayı ve gelir eşitsizliğini minimize etmeyi hedefler. Gelirler politikası, hükümetlerin gelir vergisi, kurumlar vergisi, tüketim vergisi ve diğer vergileri ayarlayarak veya sosyal yardım programları ve refah hizmetleri gibi önlemlerle gelirlerin yeniden dağıtılmasını sağlayarak bu amaçları gerçekleştirir. Gelirler politikası aynı zamanda enflasyonun kontrol altına alınması amacıyla da kullanılır. Enflasyon, bir ekonomideki genel fiyat seviyelerinin sürekli artışını ifade eder. Aşırı enflasyon, tüketici fiyatlarının hızla yükselmesine neden olarak ekonomik istikrarsızlığa yol açabilir. Gelirler politikası, gelirleri sınırlayarak veya fiyat artışlarını sınırlayarak enflasyonun kontrol edilmesine yardımcı olabilir. Örneğin, hükümetler işçi ücret artışlarını sınırlayabilir veya fiyat kontrol önlemleri alabilirler.

Bu politikaların uygulanması, hem ekonomik büyümeyi teşvik etmeye hem de sosyal adaleti sağlamaya yöneliktir. Gelirler politikasının temel amacı, refahı artırmak için gelir dengesizliklerini azaltmaktır. Bunu yaparken, fakirleşen kesimlerin de ekonomik büyümeden ve refahtan pay almasını sağlamak hedeflenir.

Gelirler Politikası, birçok farklı araç ve yöntemle uygulanabilir. Vergi politikaları, gelir dağılımında adaleti sağlamak için en yaygın kullanılan araçlardan biridir. Gelir vergisi oranlarının belirlenmesi, süper zenginlere daha yüksek vergi ödemeleri getirirken, düşük gelirli kesimlere vergi muafiyeti veya düşük vergi oranları sunabilir.

Devletin sosyal yardım programları da gelirler politikasının bir parçasıdır. Bu programlar, düzenli transfer ödemeleri veya destek hizmetleri aracılığıyla düşük gelirli bireylere ve ailelere yardım etmeyi amaçlar. Bu tür programlar, sosyal güvenlik, işsizlik sigortası ve aile yardımları gibi çeşitli şekillerde uygulanabilir.

Gelirler politikasının etkili bir şekilde uygulanabilmesi için, devletin gelir ve harcamalarını dikkatlice dengelemesi gerekmektedir. Gelirler politikası, devletin gelir artışını kontrol etmesini, bütçe disiplini sağlamasını ve kamu harcamalarını dengeli bir şekilde yönetmesini gerektirir. Aksi takdirde, hükümetin mali dengeyi sürdürebilmesi zorlaşabilir ve ekonomik istikrarsızlık ortaya çıkabilir.

Bununla birlikte, gelirler politikasının yaygın bir şekilde uygulanması, bazı tartışmalara da neden olmuştur. Bazı eleştirmenlere göre, gelir ve servetin daha adil bir şekilde dağıtılması, bireylerin ekonomik teşviklerini azaltabilir ve girişimciliği baskılayabilir. Bu durumda, ekonomik büyüme ve yenilikçilik üzerinde olumsuz bir etkisi olabilir. Ayrıca bazıları, daha yüksek vergi oranlarının ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyebileceğini ve işletmelere yük getirebileceğini iddia eder.

Gelirler Politikası, ekonomik istikrarı sağlama ve gelir dağılımını düzenleme amacıyla devletin kullanabileceği önemli bir politika aracıdır. Tarihsel olarak, birçok ülkenin ekonomik deneyimlerine dayanan bu politika, 20. yüzyılın başlarından itibaren önem kazanmış ve farklı biçimlerde uygulanmıştır. Gelirler Politikası'nın etkinliği ve sürdürülebilirliği, ekonomi bilimcileri ve politika yapımcıları arasında hala önemli bir tartışma konusu olmaya devam etmektedir.

Gelirler Politikası gelir dağılımını düzenlemek, yoksulluğu azaltmak, sosyal refahı artırmak ve ekonomik dengesizlikleri kontrol altına almak amacıyla uygulanan politikalardır. Bu politikalar, vergi politikaları ve transfer ödemeleri gibi araçlar kullanılarak gerçekleştirilir. Gelirler politikasının etkili bir şekilde uygulanabilmesi için, dengeli bir bütçe, ekonomik büyüme teşvikleri ve mali disiplin gibi faktörlerin dikkate alınması gerekmektedir. Ancak, gelirler politikasının uygulanmasının tartışmalara yol açabileceği ve ekonomik teşvikleri olumsuz etkileyebileceği unutulmamalıdır.

2. GELİRLER POLİTİKASI

2.1. Gelirler Politikası Kavramı ve Tanımı

Gelirler Politikası, kapitalist ülkelerin ekonomi alanındaki önemli bir konusu olup, sürekli olarak iktisatçıların ilgisini çeken bir konudur. Bu nedenle birçok ülke ve uluslararası kuruluş, bu konuyla ilgili kongreler ve toplantılar düzenlemiştir. Örnek olarak, 1965 yılında Paris'te Fransız, Kiel'de Batı Alman, 1966'da Fuggi'de İtalyan ve Chicago'da Amerikan iktisatçılarının düzenlediği kongreler ve toplantılar sayılabilir. Ayrıca, 1964 yılında Sicilya'da Uluslararası Ekonomi Derneği'nin kongresi, 1966'da Geneva'da Uluslararası Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'nün kolokiyumu, 1967 ve 1973 yıllarında Uluslararası Endüstriyel Araştırma Derneği'nin kongreleri ve 1971'de Oxfordshire'de ve 1973'te Londra'da İngiliz İktisatçılarının düzenlediği konferanslar, gelirler politikası ile ilgili sorunların tartışılmasına ve tanımının daha netleştirilmesine

katkıda bulunmuştur. Benzer şekilde, Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'nın OECD çeşitli tarihlerdeki toplantılarında, OECD ülkeleri için gelirler politikası modellerinin tartışıldığı bilinmektedir (Karahasanoğlu, 1981: 11).

Batı Avrupa ülkelerinde “Gelirler Politikası” olarak adlandırılan bu kavramın, ABD’de “Ücret-Fiyat Göstergeleri” olarak anılarak farklı bir şekilde yorumlandığı gözlenmektedir. Gelirler politikası, değişik tanımlara sahiptir. Geniş bir tanıma göre, gelirler politikası, “Ekonomik, sosyal ve mali politikaların tüm uygulama biçimlerini içerek gelir ve gelir dağılımını etkilemek amacıyla kullanılan bir politika aracıdır.” Bu tanım, gelirler politikasının para ve maliye politikaları, kalkınma politikaları, emek-sermaye ilişkilerini iyileştirmeye yönelik politikalar, rekabeti düzenleyen politikalar, kamu sosyal hizmetlerinin sağlanması ile ilgili politikalar gibi ekonomik, sosyal ve mali politikaları içerdığını vurgular (Karahasanoğlu, 1981: 11).

Ancak, bu tanım oldukça geniştir. Çünkü gelirler politikasının, önceki politika çabalarının ekonomik sorunlara çözüm getiremediği yeni sorunlara yanıt vermek amacı taşıyan özel amaçlı politikalar olduğu bilinmektedir. Gelirler politikası genellikle para ve maliye politikalarının uygulanması olarak düşünülmez (Karahasanoğlu, 1981: 12).

Buna karşın, oldukça dar bir tanıma göre gelirler politikası, “Merkezleştirilmiş ücret politikasıdır” denir. Bu dar tanımın, gelirler politikasının genel amacını yeterince kapsamadığı aşıkardır. Çünkü yalnızca ücret politikası gelirler politikasının geniş hedeflerini gerçekleştiremez ve tek yönlü ücret müdahalelerinin de istenmeyen sonuçlar doğurabileceği bilinmektedir. Ancak, 1945’ten beri birçok ülkenin “Milli Ücret Politikası” adı altında ücretlerin doğrudan belirlenmesini sağlayacak mekanizmalarla ilgilendiği ve çeşitli nedenlerle ücret artış hızını etkileyerek gelirleri etkilemeye çalıştığı bilinmektedir.

Gelirler politikası aracılığıyla ücret ve fiyat düzeylerinin artış hızı kontrol altına alınmaya çalışılır. Özellikle ücretlerin kontrol altında tutulması, maliyet enflasyonunun önlenmesi için önemlidir. Ücret artışlarıyla birlikte fiyatların da artması durumunda, talep artışlarına bağlı olarak enflasyonist baskılar artabilir. Gelirler politikası çerçevesinde vergi politikası, maaş politikası, sosyal refah politikası gibi araçlar kullanılarak ücret ve fiyat artışlarının kontrollü bir şekilde gerçekleştirilmesi amaçlanır. Böylece enflasyonun kontrol altında tutulması, enflasyonist beklentilerin azaltılması ve fiyat-ücret-fiyat sarmalının önlenmesi hedeflenir. Bu politikalarla birlikte, maliyetlerin azaltılması ve verimliliğin artırılması da önemlidir. Verimlilik artışı, üretim maliyetlerini düşürerek enflasyon baskılarını azaltabilir. Gelirler politikasıyla birlikte, fiyat istikrarı ve ekonomik istikrar sağlanması amaçlanırken, aynı zamanda sosyal adaletin de gözetilmesi önemlidir. Ücretlerin adil bir şekilde dağıtılması, gelir

eşitsizliklerinin azaltılması ve toplumsal refahın artırılması hedeflenmektedir (Dornbush, 1987).

Gelirler politikası, ücret ve fiyat seviyelerinin belirlenmesine doğrudan müdahale ederek amaçlanır. Bu sayede ücretler ve fiyatlar, gerçek milli hasıladan daha hızlı bir artış göstermez. Ancak, bu politikanın zorluğu, ücret ve fiyat kontrollerini uygularken işsizliğe veya kaynak kıtlığına yol açmamaktır. Yani, ekonomik politikalar, ücret seviyelerini enflasyona neden olmayacak bir şekilde kontrol ederken işsizlik oranlarının toplum için kabul edilemez bir seviyeye yükselmemesi gerekmektedir (Braun, 1975: 1-2). Bu bağlamda, gelirler politikasının, özellikle maliye politikasının - işsizlik oranı ile enflasyon oranı arasındaki ters ilişkiyi (trade-off) iyileştirme amacını taşıdığı iddia edilmektedir. Ayrıca, gelirler politikasının maliye politikası ile rekabet etmeyen, tamamlayıcı bir rol oynadığını söyleyebiliriz.

Bu çerçevede, gelirler politikası aşağıdaki şekilde tanımlanabilir: Bir üretim süreci sonucunda elde edilen toplam gelir, bu geliri paylaşma talepleri arasında rekabetin olduğu bir durumda, ekonomide ücret, kâr ve fiyat kararlarını etkileyerek ve ekonomi için en uygun koşulları oluşturarak bu rekabet sorunlarını çözmeyi hedefler (OECD 1980: 30). Gelirler politikası temel olarak, üretime katkıda bulunan unsurların elde edilen gelirden aldıkları payı düzenlemeye yönelik bir politikadır. Diğer bir deyişle, kapitalist ekonomide temel dağıtım kategorileri olan ücret ve kâr arasındaki bölüşümün gelirler politikasıyla etkilenmesi amaçlanır. Bu, olası bir gelir çekişmesinin yol açabileceği enflasyonu önlemek ve istihdam seviyelerini yükseltmek amacı taşır. Sonuç olarak, gelirler politikası bir ücret-fiyat seviyesinin belirlenmesi sürecine ve dolayısıyla ücret-fiyat seviyesinin belirlenmesine etki eden her türlü unsura etki eden bir politikadır. Ücret-fiyat seviyelerini etkileyen başlıca üç faktör olduğu kabul edilebilir (Humphrey, 1974: 343; Hagens vd., 1985: 196). Bunlar; üretkenlikteki değişikliklerle eşanlı bir ücret değişimi, işsizlik oranının ücret seviyelerini etkilemesi ve enflasyon oranının ücret seviyelerini etkilemesidir.

Ücret politikalarının temelinde, ücret artışlarının emeğin üretkenlik artışını yansıtması ve bu artışlar arasında bir denge oluşturulması yatmaktadır. Gelirler politikası uygulandığı dönemlerde, ekonomik ve sosyal konseyler gibi kurumlar, ücret artışlarını emeğin üretkenlik artışı ile ilişkilendirme yöntemine sıkça başvurmuşlardır. Bu yaklaşımın temel amacı, işçilerin gelirlerini artırmak ve yaşam standartlarını yükseltmek için ücret artışlarına olan ihtiyacı karşılamak ile ekonomiyi sürdürülebilir bir şekilde büyütmek ve enflasyonu kontrol altında tutmak arasında bir denge sağlamaktır. Eğer ücret artışları, emeğin üretkenlik artışını aşarsa, bu durum maliyet enflasyonuna yol açabilir ve fiyatlar artabilir. Bu da enflasyonun yükselmesine neden olabilir. Ekonomik ve sosyal konseyler,

ücret artışlarını emeğin üretkenlik artışı ile ilişkilendirerek, hem işçilerin gelirlerini artırma hem de ekonomik istikrarı koruma amacını taşırlar. Bu şekilde, ücretler ve üretkenlik arasındaki dengeyi sağlayarak, enflasyonist baskıları önlemeye çalışırlar. Ücret politikalarının bu temel ilkesi, ekonomik istikrarın ve toplumsal refahın sürdürülebilir bir şekilde sağlanmasına yardımcı olabilir. Ancak, uygulamada bu dengeyi korumak her zaman kolay olmayabilir, çünkü üretkenlik artışları ve ücret artışları farklı sektörlerde ve dönemlerde farklılık gösterebilir. Bu nedenle, gelirler politikası oluşturulurken dikkatli bir şekilde analiz ve dengeleme yapılması önemlidir.

Ücret seviyesinin belirlenmesinde işsizlik oranının rolü büyük bir öneme sahiptir. Düşük işsizlik oranlarının görüldüğü dönemlerde, sendikalar ile işverenler arasındaki pazarlık sürecinde sendikalar daha fazla güçlüdür. Bu durumda, işsizlik oranının düşük olması, parasal ücret seviyesindeki artışı teşvik edebilir. İşsizlik oranının düşük olduğu bir dönemde sendikalar, daha yüksek ücret artışlarını müzakere edebilirler. Örneğin, tam istihdamın yaşandığı 1960'lı yıllarda, çok yüksek ücret artışları görülmüş ve bu dönemde toplam gelirin ücretler lehine dağılımı artmıştır. Bu, kâr paylarının göreceli olarak azaldığı bir dönemde gelirler politikası uygulaması için bir itici güç olmuştur. Bu bağlamda, gelirler politikası uygulamasıyla amaç, çok yüksek ücretlerin ve üretim maliyetlerinin bir miktar kontrol edilerek uluslararası ticarete rekabet avantajı elde etmek ve aynı zamanda kâr paylarını sabit tutmaktır. Ancak işsizlik oranının yüksek olduğu dönemlerde, ücret pazarlığında işverenler daha fazla güçlüdür ve bu nedenle çok yüksek ücret artışları nadiren gerçekleşebilir (Ataman, 1996: 59).

Enflasyon oranı da ücret artışlarını önemli ölçüde etkileyen bir faktördür. Eğer ücret artışları, yaşam maliyetindeki artışa paralel olarak gerçekleşirse, bu durumda gelirlerin enflasyon nedeniyle kaybını telafi edildiği ve gerçek ücretlerin korunduğu söylenebilir. Eğer ücret artışları yaşam maliyetindeki artışa kısmi bir tepki veriyorsa, bu durumda gerçek ücretler enflasyon nedeniyle azalabilir. Bu, parasal ücret artışlarının enflasyon oranının altında gerçekleştiği bir durumdur ve politika yapıcılar tarafından tercih edilen bir durumdur, çünkü bu, enflasyon sürecini yavaşlatabilir. Eğer parasal ücret artış oranı enflasyon oranının üzerinde gerçekleşirse, bu durum gerçek ücretlerde artış anlamına gelir. Ücret seviyesinin belirlenmesinde işsizlik oranı ve enflasyon oranı önemli faktörlerdir. Bu faktörler, gelirler politikalarının ve ekonomik politikaların oluşturulmasında büyük bir rol oynarlar ve ekonominin genel sağlığına etki ederler (Ataman, 1996: 59-60).

Fiyatlar genel seviyesindeki değişimin temel nedenlerinden biri, ana üretim maliyetlerinden biri olan ücret seviyesindeki değişimin hızıdır. Özellikle “ortalama maliyet + kâr” fiyatlandırma yöntemi kullanıldığında,

birim emek maliyetinin artışı fiyatları doğrudan etkiler. Eğer ücretler, emeğin üretkenliği artış hızından daha hızlı artarsa, işletmeler kârlarını korumak için birim emek maliyetindeki artışı fiyatlara yansıtmak zorunda kalabilirler. Bu, enflasyonist baskıların oluşmasına yol açabilir. Gelirler politikası, bu tür bir ücret-fiyat sarmalının engellenmesini veya yavaşlatılmasını amaçlar. Bu politika, işçi sendikaları, işverenler ve hükümet arasında yapılan pazarlık süreçlerini düzenleyerek, ücret artışlarının makul bir şekilde kontrol edilmesini hedefler. Bu, ücretlerin hızlı bir şekilde yükselmesini ve fiyatların artmasını engellemek için kullanılabilir. Aynı zamanda, gelirler politikası enflasyonun diğer kaynaklarına da odaklanabilir. Örneğin, tüketici talebinin aşırı artışı, maliyetlerin yükselmesine ve dolayısıyla fiyatların artmasına neden olabilir. Bu nedenle, gelirler politikası, talep ve arz faktörlerini de göz önünde bulundurarak enflasyonun önlenmesine katkıda bulunabilir. Gelirler politikası, ücret-fiyat sarmalının kontrol edilmesi veya yavaşlatılması amacıyla kullanılan bir ekonomik politika aracıdır. Bu politika, ücret seviyeleri ile fiyatlar arasındaki dengenin sağlanması ve enflasyonun kontrol altında tutulması için önemli bir rol oynamaktadır.

Gelirler politikası, farklı gelir grupları arasındaki gelir artış taleplerini uzlaştırmak için kullanılan bir araçtır. Bu politika, tarafları kendi kendilerine fedakarlıkyapmaya ikna etmek ve gelir dağılımını daha adil bir şekilde düzenlemek amacıyla kullanılır. Taraflar genellikle gelir artışlarından vazgeçmeye istekli olmayabilirler, bu nedenle gelirler politikası, fedakarlıkları başlatmak için kullanılan araçlara sahiptir (Galbraith, 1980). Gelirler politikasının başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için toplumsal uzlaşma önemlidir. Bu nedenle birçok ülke, gelirler politikası uygulamalarını desteklemek ve yönlendirmek amacıyla ekonomik ve sosyal konseyler oluşturmuştur. Bu konseyler, gelir artışlarını denetleyerek ve gelirler politikası çerçevesinde alınacak önlemleri belirleyerek taraflar arasında bir uzlaşma sağlarlar (TİSK, 1992).

Özellikle küreselleşme ile birlikte, ekonomik dengeler değişebilir ve emek kesimi aleyhine bir gelir dağılımı adaletsizliği ortaya çıkabilir. Serbest piyasa ekonomisi içinde, işçi ücretlerinin kendiliğinden belirlenmesi, gelir dağılımında adaletsiz bir paylaşımı teşvik edebilir. Bu nedenle, devlet müdahalesi gerekebilir. Neo-liberal yaklaşım, devlet müdahalesini sınırlamayı savunsa da, bölüşüm konusundaki adaletsizlikleri düzeltmek için yeniden dağıtım politikalarına ihtiyaç duyulabilir. Bu, devletin kurumsal araçlarını kullanarak serbest piyasa koşullarında belirlenen unsurlara müdahale etmesini içerir. Gelirler politikası ve devlet müdahalesi, gelir dağılımını düzenlemek ve sosyal adaleti sağlamak için önemli araçlardır, özellikle ekonomik ve sosyal dengeyi sürdürmek ve gelir adaletsizliği ile başa çıkmak amacıyla kullanılırlar (Aktan, 1994: 39). Bu noktada serbest piyasa koşullarınca belirlenen unsurlara devletin kurumsal araçlarıyla müdahale edilmektedir.

Pek çok Avrupa ülkesinde bu politikaların öncelikli hedefi fiyat istikrarını sağlamak, enflasyondan kaçınmaktır. Gelirler politikasının sosyal işlevi, ekonomik işlevinden sonra gündeme gelmiştir (Uçkan, 2016: 18). Gelirler politikası uygulamalarının kullanım nedenlerini kısaca şöyle özetlemek mümkündür (Godziszewski, 2009: 51):

- Emek kesimindekilerin ücret artışından daha yüksek oranlı bir enflasyona karşı işgücü kesimini korumak
- İşverenler arasında dürüst ve sürdürülebilir bir rekabet ortamı yaratabilmek ve emek fiyatını rekabet konusundan çıkarabilmek
- Emek kesiminde çalışanların yaşam koşullarını ekonomik anlamda standardize edebilmek
- Ekonominin genelini etkileyen işçi ücretleri konusunda iç pazarda uygun talep koşullarını muhafaza edebilmek ve ekonomik büyümeyi bu yolla sağlayabilmek
- Ücret artışı ile işgücü verimliliğini artırabilmek ve verimli işgücü ile uluslararası piyasalarla rekabet etme gücünü yakalayabilmek
- İşgücü piyasasında eşitlik sağlayarak bölgeler arası göç olgusundan kaçınabilmek.

Gelirler politikası uygulamalarının ekonomik hedeflerini gerçekleştirebilmek için, ekonomide öncelikleri farklı taraflar arasında işbirliği sağlanması esastır. Toplumun her bir ekonomik grubunun çıkarları farklılık arz ettiğinden, söz konusu çıkarların birbiriyle uyumlanmış şekilde gözetilmesiyle ekonomik amaçlar gerçekleştirilmekte (Bingöl, 2019: 39).

2.2. Gelirler Politikası Yöntemleri

2.2.1. İkna Yöntemi

Hükümetlerin uyguladığı ücret-fiyat kısıtlamasının en ılımlı şekli, ücret-fiyat kararlarının kamu yoluyla gözetimidir. Gözetim işini yapacak kurum, ilgili konularda bilgi alır ve analiz eder. Kurumun enflasyonist davranışları kontrol altına alma gücü iki şeye bağlıdır: (1) Kurumun kamuoyunu etkileme gücüne ve (2) kısmen mağdur duruma düşen kesim veya kesimlerin uygulamalara göstereceği duyarlılığa. Kamunun etkilenmesine ilişkin en iyi strateji, kamunun devlet başkanı tarafından ikna edilmesi ya da kısmen zorlanmasıdır. Mevcut uygulamalar, bu tip bir gelirler politikasının ücret ve fiyat hareketleri üzerinde çok küçük bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Gelirler politikasının başarıyla uygulanması ve kriterlere gönüllü bağlılığın sağlanması gerçekten zorlu bir süreç olabilir. Bu bağlamda, halkın, kriterlerin milli menfaatler kadar bireysel menfaatlere de hizmet ettiğine inandırılması oldukça önemlidir. Kriterlere gönüllü bağlılığın sağlanması için üç ana faktör önemlidir (Aykaç, 1984: 210):

- Milli Krizler ve Acil Durumlar: Özellikle ödemeler dengesi krizi gibi milli bir kriz durumunda, halk, enflasyonun kontrol edilmesinin milli menfaatler açısından kritik olduğunu ve krizi aşmanın önemini daha iyi anlayabilir. Bu tür durumlar, toplumun daha fazla fedakarlık yapmaya ve gelirler politikasının gerekli olduğunu kabul etmeye daha açık olduğu anlardır.
- İşçi ve İşveren Liderlerinin Rolü: İşçi ve işveren liderlerinin gelirler politikasını desteklemesi ve organizasyon üyelerini etkileme kapasiteleri de önemlidir. Özellikle özel ekonomik kararlar merkezileşmişse, bu liderlerin gelirler politikasının genel fiyat düzeyine etkilerini anlatmaları daha kolay olabilir. Aynı zamanda, küçük işyerlerinde veya düşük ölçekli düzeylerde gelir kararları alınıyorsa, merkezi ücret anlaşmalarının etkisi daha sınırlı olabilir.
- Emek Hareketi ve Politik Partiler Arası İlişkiler: Emek hareketinin içindeki birlik ve parti ile emek hareketi arasındaki ilişkiler, gelirler politikasının kabulünü etkileyebilir. Eğer emek hareketi içinde birlik ve dayanışma sağlanmışsa, gelirler politikası daha geniş bir destek bulabilir. Aynı şekilde, iktidardaki politik parti ile emek hareketi arasındaki işbirliği veya diyalog da gelirler politikasının başarısını etkileyebilir.

Son olarak, devletin tutumu, gelirler politikasına gönüllü destek sağlanmasında en önemli faktördür. Devletin politikalarını ve tutumunu halka açıkça iletişim kurarak ve milli menfaatleri vurgulayarak belirlemesi ve açıklaması, kriterlere bağlılığın sağlanmasında kritik bir rol oynar. Ayrıca, devletin gelirler politikasına bağlılığını göstermesi, toplumun bu politikayı daha olumlu bir şekilde kabul etmesine katkıda bulunabilir.

2.2.2. Teşvik Yöntemi

Gelirler politikası, ücret ve fiyat artışlarını belirli standartların altında tutmak için teşvikler sunmayı içerir. Bu teşvikler genellikle vergi indirimleri, sosyal programlar veya diğer ekonomik teşvikler şeklinde olabilir. Ancak bu tür bir programın hazırlanması ve uygulanması bir dizi karmaşıklık ve zorluk içerebilir. İşte bu tür bir gelirler politikası programının hazırlanması ve uygulanmasındaki temel sorunlar (Dolan, 1980: 317):

- Standartların Belirlenmesi: Standartlar, genellikle uzun dönemli üretkenlik artışı trendi ile cari enflasyonun bir kombinasyonunu içerir. Bu standartlar, ekonominin genel sağlığını korumak ve enflasyonu kontrol altında tutmak için belirlenmelidir. Ancak standartların ne kadar olması gerektiği konusunda farklı görüşler olabilir.
- Teşviklerin Boyut ve Yapısının Belirlenmesi: Teşviklerin ne kadar olacağı ve hangi şekillerde sunulacağı önemlidir. Bu, ekonominin gereksinimlerine ve politika hedeflerine uygun olarak belirlenmelidir.

- Finansman Sorunu: Teşviklerin veya vergi indirimlerinin nasıl finanse edileceği büyük bir sorundur. Eğer bu teşvikler diğer politikalarla uygun bir şekilde koordine edilmese, bütçe açığına yol açabilir ve enflasyonun kaynağı olabilir. Bu nedenle, finansmanın dikkatli bir şekilde planlanması gerekmektedir.
- Üç Yanlı Belirleme Süreci: Bu tür bir gelirler politikası, ücret ve fiyatların sadece işçi ve işveren tarafından değil, aynı zamanda kamu temsilcileri tarafından da belirlendiği bir süreci içerebilir. Bu, daha fazla taraflı bir yaklaşımı temsil eder ve ekonomik kararların daha geniş bir yelpazede alınmasını sağlar.

Bu tür bir gelirler politikası programı hazırlanırken ve uygulanırken bir dizi karmaşıklık ve zorlukla karşılaşabilir. Ancak, ekonominin sağlığını korumak ve enflasyonu kontrol altında tutmak için etkili bir araç olarak kullanılabilir, ancak dikkatli bir planlama ve koordinasyon gerektirir.

Gelirler politikasının, teşviklere dayalı gelirler politikası uygulamalarının örneklerini temsil ediyor. Bu tür politikalar, ücret ve fiyat artışlarını belirli standartların altında tutmak veya kontrol altına almak için teşviklerin kullanılmasını içerir. İşte bu örneklerin bazıları (Aykaç, 1984: 211):

- Okun Plânı (1977): Okun Plânı, ABD’de ekonomik istikrarsızlığı ele almak için geliştirilen bir politikadır. Bu plan, işçi sendikaları ve işverenler arasındaki pazarlık süreçlerini düzenleyerek ve ücret artışlarını belirli bir düzeyde tutmak için teşvikler sunarak gelirler politikasını uygulamayı amaçlamıştır.
- 1973 Hollanda Merkezi Anlaşması: Hollanda’da, işçi sendikaları, işverenler ve hükümet arasında yapılan merkezi bir anlaşma olan bu anlaşma, ücret artışlarını kontrol etmek ve ekonomik istikrarı sağlamak amacıyla kullanılmıştır.
- ABD’deki İnşaat Endüstrisi İstikrar Komitesi (CISC) - 1971: CISC, ABD inşaat endüstrisinde ücret artışlarını sınırlamak için oluşturulmuş bir kuruluştur. Bu komite, işçi sendikaları ve işverenler arasında yapılan anlaşmalarla inşaat ücretlerini kontrol etmeyi hedeflemiştir.

Avrupa deneyi, teşviklere dayalı sosyal anlaşmaların kısa dönemde etkili bir şekilde işlediğini göstermiştir. Bu tür anlaşmalar, ekonominin istikrarını sağlamak ve enflasyonu kontrol etmek için kullanılmıştır. Ancak, bu tür politikaların uzun vadede sürdürülebilirliği ve ekonominin diğer alanlarına etkisi konularında tartışmalar da bulunmaktadır (Aykaç, 1984: 211-212).

Bu örnekler, teşviklere dayalı gelirler politikalarının nasıl uygulandığını ve sonuçlarını göstermektedir. Bu tür politikaların başarısı, ekonominin koşullarına, taraflar arasındaki işbirliğine ve politika uygulamasının titizliğine bağlı olarak değişebilir.

Geniş bir tabanda sabit teşvik programlarının uygulanması kaynak tahsisi üzerinde bazı ters etkilere neden olabilir. Ancak bu programlar, genellikle gönüllü katılıma dayandığı için, piyasa çözümünden sapma düzeyi kontrol altında tutulabilir. İşte bu tür programlarda karşılaşılabilecek bazı durumlar (Aykaç, 1984: 211-212):

Kaynak Tahsisi Sorunları: Sabit teşvikler, belirli sektörler veya işletmeler için kaynak tahsisine yol açabilir. Bu, kaynakların verimli bir şekilde kullanılmasını engelleyebilir ve diğer sektörlerin veya işletmelerin olumsuz etkilenmesine yol açabilir. Ancak, bu durum programın tasarımı ve uygulaması ile kontrol altında tutulabilir.

- **Rekabet Bozulması:** Sabit teşvikler, belirli işletmelere veya sektörlerle rekabet avantajı sağlayabilir. Bu, rekabetin bozulmasına ve diğer işletmelerin dezavantajlı konuma düşmesine neden olabilir. Ancak, programın adaletli ve şeffaf bir şekilde uygulanması bu tür sorunları azaltabilir.
- **Mali Sorunlar:** Programın finansmanı, devlet bütçesini etkileyebilir. Sabit teşviklerin maliyeti yüksek olabilir ve bütçe açıklarına yol açabilir. Bu nedenle, programın sürdürülebilir finansmanı önemlidir.

Özellikle bu tür programların gönüllü katılıma dayandığı düşünüldüğünde, programın katılımcılara sağladığı teşvikler ve fırsatlar, piyasa çözümünden sapma düzeyini ılımlı bir şekilde tutabilir. Ayrıca, programın amacı, politika hedefleri ve uygulama mekanizmaları dikkatlice tasarlandığında, olumsuz etkiler minimize edilebilir. Programın açık, adil ve şeffaf bir şekilde yönetilmesi, katılımcıların güvenini artırabilir ve piyasa çözümünden sapma riskini azaltabilir.

2.2.3. Ceza Yöntemi

Cezaya dayalı gelirler politikası örnekleri, ücret ve fiyat artışlarını kontrol etmek amacıyla çeşitli vergileme ve izin mekanizmalarını içerir. Bu politikalar, ekonomik istikrarı korumak ve enflasyonu sınırlamak için kullanılan araçlardır. İşte bu politikaların bazı örnekleri ve nasıl çalıştıkları:

- **Vergiye Dayalı Gelirler Politikası (TİP):** Bu politika türünde, önceden belirlenmiş bir standartın üzerinde ücret artışları gerçekleştiren firmalara artan oranlı bir vergi cezası uygulanır. Bu ceza, firmanın ücret artışının belirli bir katına eşittir. Bu şekilde, firmaların standarttan yüksek ücret artışları yapmaları durumunda vergi cezası ödemeleri gerekeceği için ücret artışları sınırlanmış olur (Dolan, 1980: 317).
- **Ücret Artış İzinleri (WIP):** Bu politika, firmaların önceden hükümetten izin almalarını gerektirir. Firmalar, belirli bir standartın üzerinde ücret artışları yapmak istediklerinde, izin almak zorundadırlar. İzin verilmeyen

ücret artışlarına cezalar uygulanabilir. Bu politika, ücret artışlarını kontrol etmek ve sınırlamak için izin verme ve ceza mekanizmalarını bir araya getirir.

- **Ücret Artışını İçeren İzin Planı:** Bu politika, firmalara belirli bir standartın üzerinde ücret artışları yapma izni verir, ancak izinlerin maliyetli olduğu bir açık piyasa mekanizması içerir. Firmalar, izinleri satın almak zorundadırlar ve bu izinlerin maliyeti ücret artışlarından kaynaklanır. Bu şekilde, firmaların standarttan daha yüksek ücret artışları yapmaları maliyetli hale gelir.

Bu tür politika örnekleri, ekonomik dengeyi koruma ve enflasyonu sınırlama amacı taşır. Ancak her bir politika farklı mekanizmaları içerir ve uygulanabilirlikleri ülkenin ekonomik koşullarına ve politika yapısına bağlı olarak değişebilir. Bu politikaların etkili bir şekilde çalışabilmesi için dikkatli bir şekilde tasarlanması ve uygulanması gerekmektedir.

Son olarak tavsiye edilen sözleşme, zorunlu hakemi gündeme getirmektedir. Hakem herhangi bir sonucu belirlememektedir. Bu hakem, müzakere sürecinde taraflar arasında bir çıkmaza sıkışıldığında, tarafların sunduğu son iki teklif arasından en makul olanını seçmekle görevli bir arabulucu gibi çalışır. Bu şekilde, müzakerelerin sonuca ulaşmasını kolaylaştırmak için bir yol sağlar. Cezaya dayalı programlar, genellikle piyasa güçlerine dayalı olarak çalışır ve fiyatların belirlenmesinden kaçınırlar. Bu tür programlar, uzun vadeli fiyatların birim maliyetlere göre sabit bir yüzde farkını yansıttığı bir modeli kabul ederler. Bu nedenle, bu programlar dengesizlikleri minimize etmeye ve fiyat sapmalarını düzelteren bir mekanizma olarak işlev görürler. Bu tür gelirler politikaları, ekonomik istikrarı korumak ve enflasyonu kontrol etmek amacıyla kullanılan araçlardır. Ancak her bir politika türü farklı mekanizmalar içerir ve uygulanabilirliği ekonomik koşullara ve politika yapısına bağlı olarak değişebilir. Bu politikaların etkili bir şekilde çalışabilmesi için iyi tasarlanmış ve uygulanmış olmaları önemlidir (Aykaç, 1984: 211-212).

2.2.4. Zorunlu Kontroller Yöntemi

Bu tip gelirler politikası diğerlerinden çok farklıdır. Genel olarak, zorunlu kontroller nedeniyle ücretlerin ve fiyatların yapısında bazı bozulmalar (veya sapmalar) ortaya çıkabilir.

Ücretlerin ve fiyatların dondurulması, gelirler politikasının bir aracı olarak kullanılan bir yöntemdir ve ekonomik koşullara bağlı olarak farklı sonuçlar doğurabilir. Bu tür uygulamaların amacı, enflasyonu kontrol etmek ve ekonomik istikrarı sağlamaktır. Ancak, zorunlu kontroller nedeniyle ücretlerin ve fiyatların yapısında bazı bozulmalar veya sapmalar olabilmektedir (Aykaç, 1984: 212).

Kontroller nisbi fiyatları ve ücretleri dondurma eğilimindedir, bu da piyasa mekanizmasının mobilitesini sınırlandırabilir. Bu tür kontroller şartlar değiştiğinde etkisiz hale gelebilir ve kıtlıklar veya fazlalıklar oluşabilir. Ayrıca, bu tür kontrollerin yol açtığı sapmalar, daha az kısıtlayıcı mali ve parasal politikalar kullanıldığında ortaya çıkabilecek sapmalardan daha erken ortaya çıkabilir. Ücret ve fiyatları dondurma eylemi, toptan eşya fiyatları endeksi ve tüketici fiyatları endeksi gibi ekonomik göstergelerle değerlendirilebilir. Ancak bu tür uygulamaların aynı zamanda ücret hareketlerini etkilediği ve enflasyonist beklentileri değiştirebileceği unutulmamalıdır. Ücretlerin ve fiyatların dondurulması, ekonomik istikrarın sağlanması için kullanılan bir politika aracıdır, ancak etkileri karmaşık olabilir ve uzun vadeli sonuçları dikkate alınmalıdır. Bu tür politikaların etkinliği ekonomik koşullara ve uygulama şekline bağlı olarak değişebilir (Aykaç, 1984: 212).

Ücretlerin ve/veya fiyatların dondurulması planlanırken bazı noktaların dikkate alınması gerekir. Başka bir deyişle, ücretlerin ve fiyatların dondurulmasının teorik yönü, uygulamanın anlaşılması veya değiştirilmesi açısından önemlidir. Bu konuları kısaca şu şekilde özetleyebiliriz (Weber, 1972: 254).

- Dondurmanın çok etkili olduğu doğrudur. Ancak aşırı kuralcı bir şekilde uygulanmamalıdır. Öngörülemeyen gelişmeler, ekonomik kararlar verebilecek konumda olan kurumlarla istişare fırsatını azalttığından, bu tür bir yaklaşımın siyasi maliyetleri olabilir.
- Her ne kadar bu yaklaşım ekonomik açıdan gereksiz veya zarar verici olsa da, ücret-fiyat dondurmanın doğası, olayların genel ve tek tip ele alınması üzerinde büyük bir baskı oluşturabilir; çünkü ücret ve fiyat dondurmaları normalde uzun süren ekonomik büyüme sürecini dondurma eğilimindedir. ayarlama. Doğal olarak kişiler arası eşitsizlik söz konusudur.
- Kesin göstergeler formüle etmek mümkün olmadığından, bir ekonomide uygulanan ücret ve fiyat dondurmanın ne kadar süreceği belli değil. Ancak ABD örneği, en azından gelişmiş ülkeler için en uygun sürenin 90 gün olduğunu gösterdi. Kısa vadeli uygulama ekonomik kesimler arasında gerekli müzakereleri engelleyebilirken, uzun vadeli uygulama ekonomiye ve kurumsal düzenlemelere zarar verebilir.
- Kısa vadede ücret-fiyat dondurma uygulamasına yönelik bir yaptırıma ihtiyaç olup olmadığı net değil. Yaptırımların varlığı şüphesiz itaat üzerinde kısmen olumlu bir etkiye sahiptir. Öte yandan yaptırımların varlığı, programı az da olsa yetersiz tanıtım suçlamalarına karşı savunmasız hale getirebilir.

Fiyat kontrolü uygulamaları genellikle tartışmalara ve itirazlara yol açabilir. Taban fiyatlarının belirlenmesi, bazı kesimler tarafından müdahaleci bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, her sektörün benzer fiyat artışlarını kabul etmesini sağlamak mümkün olmayabilir. Belirli bir sektörde fiyat kontrolleri, bazı firmalar için yıkıcı olabilirken, diğer firmalar için rahatsızlık yaratmayabilir (Güros, 1971: 47).

Kontrol tedbirleri, açık enflasyonun etkilerini azaltmaya yönelik bir girişim olarak görülebilir. Ancak bu tür geçici müdahaleler, enflasyonun temel nedenleriyle başa çıkılmazsa etkili olmayabilir. Enflasyonun altında yatan nedenlere yönelik tedbirler alınmadığı sürece, fiyat kontrol önlemleri sınırlı başarı elde edebilir. Fiyat kontrolü uygulamalarının etkili olabilmesi için dikkatlice tasarlanması ve uygulanması gerekmektedir. Kontrol önlemleri, ekonomik koşullara ve enflasyonun kökenlerine uygun bir şekilde şekillendirilmelidir. Ayrıca, bu tür politikaların sürdürülebilir olup olmadığı da dikkate alınmalıdır (Friedman, 1979: 167).

2.2.5. Göstergeler Yöntemi

Tüm endüstrilerdeki yıllık ücret artış oranlarının (ortalama olarak) emeğin yıllık milli ortalama üretkenliğine eşit olması gerçekleştirilebilirse, fiyat istikrarının sağlanabileceği düşüncesi 1962 yılında ABD’de Başkan’ın Ekonomik Danışma Konseyi tarafından ileri sürülmüştür. Bu teklif, daha sonraları ücret ve fiyat göstergeleri (wage and price quideposte or quidelines) olarak literature geçmiştir (Glahe, 1973: 291).

Bununla beraber “quideline” ve “quidepost” terimleri arasındaki farklılığı gözden kaçırmamak gerekir. Otoriter olmayan ve gayr-ı resmi politikayı ifade eden göstergeler, genel sorunlarla ilgili ise “quideline”, özel sorunlarla ilgili ise “quidepost” terimi ile ifade edilmektedir (Caire, 1970: 174).

Ücret-fiyat göstergeleri, genellikle gelir politikasının bir türü olarak kabul edilir ve temel olarak emek üretkenliğindeki uzun vadeli değişikliklerin, tüketici fiyatlarındaki değişikliklerin ya da her ikisinin birleşiminin bir sonucu olarak işler. Bu göstergelerin ekonomik mantığı oldukça basittir. Bir endüstriyi ele alalım ve varsayalım ki yıllık ortalama üretkenlik artışı milli ortalamaya eşittir. Bu endüstri, ücret-fiyat göstergesi kuralına göre işliyorsa (yani ücretler yıllık milli üretkenlik artışı ile aynı hızda artarsa), bir ürünün birim maliyeti sabit kalacaktır. Sonuç olarak, bu endüstride üretilen mal veya hizmetin fiyatı da sabit kalacaktır. Eğer emek üretkenliği yıllık ortalamanın üzerinde artarsa, bir ürünün birim maliyeti azalacaktır, çünkü ücretler üretkenlik artışını takip edemeyecektir. Birim başına maliyet düştüğü için, bu endüstri tarafından üretilen ürünlerin fiyatları da düşecektir. Tam tersi durumda, yıllık üretkenlik artışı milli ortalamadan daha düşükse, emek maliyeti artacaktır ve bu da fiyatların yükselmesine neden olacaktır (Yücel, 1980: 263) şeklinde açıklanabilir.

Böyle bir süreçte yükselen fiyatlar düşen fiyatlarla dengelenecektir. Fiyat istikrarını gerçekleştirmek için fiyatların bu şekilde değişme göstermesi gerekli olduğundan, bu uygulamaya ücret göstergesi değil, ücret-fiyat göstergesi denilmektedir (Branan ve Litvack, 1976: 331).

Gelirler politikası özellikle maliyetler üzerinde şuurlandırarak ekonomik istikrarın sağlanmasını hedeflemektedir. Bu politika sayesinde, gelirlere henüz teşekkül safhasında müdahale edilerek enflasyonist baskılar daha doğmadan önlenmeye çalışılmaktadır. Diğer gelirlerden daha çok ücret gelirleri dikkate alındığından, kısaca ücret değişimleri için öngörülen normlara değinmek yararlı olacaktır. Bu konuda iki norm geliştirilmiştir: İş üretkenliği normu ile Surplus kavramı ve gelir üçgeni analizi (Parasız, 1974: 43).

İş üretkenliği normu, ekonomik gelirlerle mal ve hizmet arzının paralel bir şekilde artması durumunu dikkate alırken, bu artışın fiyatlar üzerinde olumsuz etki yaratmamasını hedefler. Aynı zamanda, ücret artışları ile üretimdeki artış arasındaki orantılı ilişkiyi göz önünde bulundurur ve işletmecilerin ürün fiyatlarını artırmamasını teşvik eder. Ücret değişiklikleri, milli üretkenlik artış oranına, sektörel üretkenlik artış oranına veya her ikisinin kombinasyonunu ifade eden bir orana göre belirlenebilir. Milli ve sektörel üretkenlik kriterlerinin birlikte kullanılması gereklidir, çünkü ilk iki kriterin bazı dezavantajları bulunmaktadır. Bu yaklaşım, iş üretkenliğini dengede tutmayı ve fiyat istikrarını sağlamayı amaçlayan bir ekonomik politika stratejisini yansıtır. Milli ve sektörel üretkenlik kriterinin bir arada uygulanması gerekliliğinin nedeni, ilk iki kriterin bazı dezavantajlarının olmasıdır. Şöyle ki:

- Ortalama milli üretkenlik kriteri kullanıldığında, düşük üretkenliğe sahip sektörlerin rekabet etmesi daha zorlaşabilir ve farklı üretim sektörlerinde bulunan işletmeler için farklı sonuçlar ortaya çıkabilir. Ücretlerin sadece tek bir kritere bağlanması, işgücünün farklı üretim sektörleri arasında mantıklı bir şekilde dağılmasını engelleyebilir.
- Sektörel üretkenlik kriteri kullanıldığında, sosyal adaletin fiyat mekanizmasına bırakılması riski vardır. Bu tür bir uygulama, benzer ekonomik koşullara sahip olan birimler arasında eşitsizliğe yol açabilir ve düşük üretkenlikteki işletmelerin hayatta kalmasına izin verebilir, bu da “uniformité” ilkesine aykırıdır ve toplumsal huzursuzluğa neden olabilir.

Bu arada, üretkenliğe dayalı ücret politikasının fiyat istikrarı açısından önemine değinmek faydalı olacaktır (Aksu, 1973: 126).

Üretkenliğe dayalı ücret politikasının üç şekli vardır.

- Ücretler, üretkenlik artışından önce artabilir (expansiv ücret politikası).
- Ücretler üretkenlik artışından sonra artabilir (sade ve basit üretkenliğe dayalı ücret politikası).

- Ücretler produktiviteye paralel olarak artabilir (maliyet seviyesini nötr tutan ücret politikası).

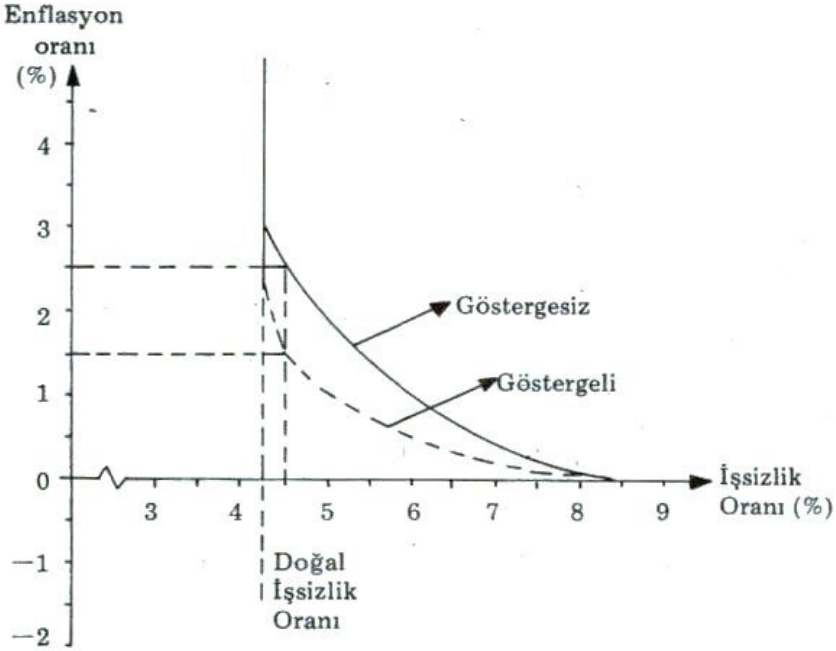
Ücret produktiviteden önce yükseltirse, mevcut olmayan “hasılanın bir kısmı dağıtılmış olur. Bu tip ücret politikasının, müteşebbisleri rasyonelleştirme tedbirlerine zorlayıcı ileri sürülmektedir. Fakat tecrübeler bunun tersini göstermiştir. Çünkü bu tip uygulamayla para arzı artacak, henüz mal ve hizmet arzı artmadığından, ücret artışları fiyatlara yansıtılacak ve enflasyon ortaya çıkacaktır.

Sade-basit ve maliyet seviyesini nötr tutan ücret politikasında, yukarıdaki sorunlar ortaya çıkmayacağından fiyat artışları da ortaya çıkmayacaktır. Ayrıca ücret artışlarının produktivite artışlarından sonra ortaya çıkmasının yol açtığı para değerindeki dalgalanmaları sonradan giderme imkânı da vardır.

Surplus kavramı ya da gelir üçgeni analizi, bir işletmede ortaya çıkan surplus (artık değer)’in fiyat, ücret ve kâra giden kısmının nasıl belirleneceği ile ilgilidir. Bu analiz gelirler politikası analizlerine yeni bir bakış ve açıklık getirmiştir (Aykaç, 1984: 214). Ücretlerden kaynaklanan enflasyonu kontrol altına almanın ne derece başarılı olduğunu test etmenin bilinen klâsik yolu, phillips eğrilerinin gösterge politikası uygulamasından önceki ve sonraki pozisyonlarını karşılaştırmaktır (Aykaç, 1984: 214).

Phillips hipotezine gelirler politikası açısından yaklaşıldığında; amacın iyi bir Phillips eğrisine ulaşmak olduğu ortaya çıkar. Çünkü, gelirler politikasının amacı da ücret ve fiyat kontrolleri yoluyla Phillips eğrisini sola kaydırarak daha iyi bir Phillips eğrisi elde etmektir. Bu nedenle, para ve maliye politikası tedbirlerinin Phillips eğrisine etki etmeyeceği, sadece eğrinin hangi noktaya ulaşabileceğimize imkansızlaştıracak gözden uzak tutulmamalıdır. Bir ekonomide satınalma gücündeki her artış, tam istihdamdan önce halkın istediği reel, fiziki hasılaya dönüşür ve fiyatlar tırmanmaya başlamadan bünyevi işsizlik düşerse iyi bir Phillips eğrisi ortaya çıkar. Şayet, talepteki artış işsizliği düşürmeden fiyatları yükseltirse kötü bir eğri var demektir. Ücret ve gelirleri kontrol eden bir politikanın hedefi, Phillips eğrisinde hangi noktada bulunacağımızı tayin değildir. Bu görev makro-ekonomik para ve maliye politikalarınındır. Ücret-fiyat göstergelerine dayanan gelirler politikasının amacı, Phillips eğrisini sola kaydırarak daha iyi bir konuma getirmektir (Zaim, 1974: 15).

Ücret-fiyat göstergelerinin sözkonusu olduğu ve olmadığı durumlarda ortaya çıkacak Phillips eğrileri Şekil 1’de gösterilmiştir. Şekilde görüleceği gibi, göstergeler kullanıldığında aynı işsizlik oram daha düşük enflasyon oranıyla elde edilmektedir. Bu durumda, Phillips eğrisi maliyet enflasyonuna yol açan faktörleri engellemeye çabalayan bir hükümete alternatif stratejiler sağlamaktadır. Dolayısıyla, göstergelerin kullanılması halinde ortaya çıkacak maliyet, işsizliğin azalmasına bağlı olarak çıktıdaki artış tarafından büyük ölçüde dengelenecektir.

Şekil 1. Göstergeli ve Göstergesiz Phillips Eğrisi

Göstergelerin ekonomik hayat üzerindeki etkinliği ile göstergeler uygulanırken karşılaşılabilecek güçlükler konusunda iktisatçılar arasında, dolayısıyla iktisat okurları arasında görüş birliğine varılamamıştır. Bu konuları kısaca şu şekilde özetleyebiliriz:

Göstergeler, üretim faktörlerinin nisbi paylarına sınırlama getirdiği için, hem yönetim hem de işçi sendikalarından gelen politik baskılarla karşı karşıya kalabilir. Bunun yanı sıra, göstergelerin sadece ekonominin monopolistik sektörlerinde etkili olabilmesi ve fiyatları etkileyerek göstergelerin ücret değişikliklerini belirlemenin anlamsız olduğu ekonomik zorluklar da vardır. Bu nedenlerle, göstergeler etkin bir şekilde çalışmayabilir (Branan ve Litvack, 1976: 232).

Göstergeler kullanarak ekonomik istikrarı sağlamanın uygun olup olmadığı konusunda değişik görüşler ileri sürülmüştür. Bir kısım iktisatçılar gösterge kullanımına dayanan bir politikanın, diğer politikalara nazaran daha az sosyal maliyeti içerdiğini ileri sürerken bir kısım iktisatçı da tam tersi bir görüşü ileri sürmektedir (Friedman, 1966).

Monetarist olarak adlandırılan iktisatçılar, gösterge sisteminin topluma önemli maliyetler yükleyeceğini ileri sürmüştür. Bunlar şunlardır: Nisbi fiyatlar bozulacağından üretim faktörlerinin yanlış dağılımı ortaya çıkacak, serbest piyasa sisteminin etkinliği ve serbestlik azalacak, kısıtlayıcı politikaların uygulanmaya konulması gecikeceğinden enflasyonla mücadelede toplumun

katlanacağı maliyet büyüyecektir. Monetaristlere göre enflasyon piyasa noksanlıklarından değil olgulardan kaynaklandığından, fiyat kontrolleri olsa dahi uzun dönemde enflasyonist baskılar mal ve hizmetlerin fiyatını yükseltecektir. Bu durum ya mal ve hizmetlerin kalitesinin düşmesiyle ya da karaborsa sonucu ortaya çıkacaktır. Doğal işsizlik oranını varsaydıklarından, monetaristlere göre, uzun dönemde para aldanımı söz konusu olmayacağından, işsizlik ve enflasyon arasında bir Trade-Off (tercih) yoktur. İddialarını desteklemek için, gösterge politikasının endüstrileşmiş ülkelerdeki başarısızlıkla sonuçlanan uygulamalarını göstermektedirler (Aykaç, 1984: 217-218).

Post-Keynesyen ekonomistler, monetaristlerin ücret-fiyat göstergeleriyle ilgili görüşlerinin yanlış olduğunu savunmaktadır. Monetaristler, teorik tam rekabet modeline dayanarak bu göstergeleri savunurken, çağımızın ekonomilerinin büyük ölçüde birkaç büyük korporasyon ve sendikanın elinde toplandığı bir ekonomik güç dengesi ile karakterize olduğuna dikkat çekerler. Monopolistik şartlar ile tam rekabet şartları altında fiyatların farklı şekillerde oluştuğunu belirtirler. Post-Keynesyen ekonomistlere göre, Phillips eğrisi, ücret-fiyat göstergeleri kullanılarak daha uygun bir pozisyona (orijine yakın bir duruma) getirilebilir. Ancak, Phillips eğrisinin pozisyonu, kayma derecesi ve işsizlik ile enflasyon arasındaki tercih, büyük ölçüde ilgili ekonominin yapısına bağlı olarak değişebilir (Aykaç, 1984: 217).

Ücret-fiyat göstergelerinin uygulanması, öncelikle mükemmel bir istatistiksel bilgiye dayanır. Ayrıca, fiyat göstergesini benimsemek zorlu bir süreç olabilir. Prodüktivite endekslerinin geniş bir mal yelpazesini kapsamaması gerekliliği, endüstride kullanılan işgücünün bileşiminin değişebilmesi ve göstergelerin sürekli olarak uygulanıp uygulanmayacağı konusunda belirsizlikler, yeni araçların geliştirilmesinin gerekliliğini ortaya koyar. Son olarak, ABD ve diğer gelişmiş ülkelerde gösterge uygulamalarının sonuçları şu şekilde özetlenebilir (Dolan, 1980: 318):

- Batı ülkeleri uzun dönemde gelirler politikasında genellikle başarısız olmuşlardır. Ancak, özellikle olağan dışı kriz dönemlerinde kısmen başarılı olmuşlardır.
- En başarılı örnekler, merkezi emek ve yönetim organizasyonlarının, enflasyonist baskıları kontrol altına almak amacıyla ücret ve fiyat göstergelerini para, maliye ve diğer ekonomik politikaların bir tamamlayıcısı olarak kullanmayı tercih ettikleri durumlarda görülmüştür.

2.2.6. Diğer Yöntemler

Gelirler politikasının Amerika'da yeterli derecede etkin olamaması karşısında, bazı iktisatçılar talep yönetimi dışında olan ve endeksleme adı verilen farklı bir gelirler politikası tipine yönelmiştir. Endeksleme, enflasyonun etkilediği ücretler, vergiler, borçlar, tasarruflar ve diğer kalemlerin nominal

değerlerini yürüten merdiven (eşel mobil) mekanizması kullanılarak düzeltilmesi anlamında ele alınmaktadır. Bu uygulama enflasyonla bir mücadele yolu olduğu kadar, enflasyonun olumsuz etkilerini azaltma yöntemi olarak da ele alınabilir.

Endekslemenin en meşhur savunucusu M. Friedman'dır. Endekslemeye ilişkin program beş özel tedbiri içermektedir. Bunlar gelir vergilerinin endekslenmesi, vergi açısından kapital kazançlarının endekslenmesi, devlet tahvillerinin endekslenmesi, özel tahvillerin, ipotekli kredilerin hatta mevduatların ve ücret ve maaşların endekslenmesidir

Gelirler politikasının Amerika'da yeterince etkili olamaması nedeniyle, bazı ekonomistler talep yönetiminin dışında yer alan ve "endeksleme" olarak adlandırılan farklı bir gelirler politikası türüne yönelmiştir. Endeksleme, enflasyonun etkilediği ücretler, vergiler, borçlar, tasarruflar ve diğer öğelerin nominal değerlerinin, bir tür "yürüyen merdiven" veya "eşel mobil" mekanizma kullanılarak düzeltilmesi anlamına gelir. Bu uygulama sadece enflasyonla mücadele etmekle kalmaz, aynı zamanda enflasyonun olumsuz etkilerini azaltma amacını taşımaktadır (Haberler, 1972: 234).

Endekslemenin en ünlü savunucusu, Amerikalı ekonomist Milton Friedman'dır. Endeksleme programı, aşağıdaki beş özel tedbiri içerir:

- Gelir Vergilerinin Endekslenmesi: Gelir vergisi oranlarının, enflasyonun etkilerini dengelemek için otomatik olarak ayarlanması.
- Vergi Açısından Sermaye Kazançlarının Endekslenmesi: Sermaye kazançları üzerinden alınan vergilerin, enflasyona uygun olarak güncellenmesi.
- Devlet Tahvillerinin Endekslenmesi: Devlet tahvillerinin değerlerinin enflasyona göre revize edilmesi.
- Özel Tahvillerin, İpotekli Kredilerin ve Hatta Mevduatların Endekslenmesi: Bu finansal araçların nominal değerlerinin, enflasyonla uyumlu hale getirilmesi.
- Ücret ve Maaşların Endekslenmesi: İşçi ücretlerinin ve maaşlarının enflasyon oranlarına göre otomatik olarak ayarlanması.

Bu endeksleme önlemleri, enflasyonun ekonomik aktörler üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmayı amaçlar ve ekonominin istikrarını sağlamak için kullanılan bir araç olarak kabul edilir. Ancak, endekslemenin bazı eleştirileri de bulunmaktadır, özellikle bunun enflasyonu teşvik edebileceği veya ekonomik dengesizliklere neden olabileceği endişeleri dile getirilmiştir.

Endeksleme uygulamasından şu yararlar beklenebilir (Aykaç, 1984: 218):

- Maliyetleri Dondurabilir: Endeksleme, ücret-fiyat kontrollerine benzer bir şekilde maliyet faktörlerinin dondurulmasına yardımcı olabilir.

İşçiler, beklenen enflasyonu dikkate alarak yüksek ücret artışları taleplerinden vazgeçebilirler. Aynı zamanda, nominal ücret artışları için müzakereleri gereksiz hale getirebilir. Bu sayede, endeksleme enflasyonist resesyon dönemlerinde Phillips eğrisinin istenmeyen değişikliklerini engelleyebilir.

- Enflasyonun Etkilerini Hafifletebilir: Endeksleme, enflasyonun yol açtığı bazı olumsuz etkileri hafifletebilir. Enflasyon, insanların tasarruflarının nominal değerini azalttığı için, endekslenmiş devlet tahvilleri gibi araçlar, tasarruflarını koruma amacıyla kullanılabilir.
- Haksızlıkları Önleyebilir: Endeksleme, devletin kontrolsüz toplam talep yönetiminin neden olabileceği haksızlıkları engelleyebilir. Özellikle devlet tahvili sahipleri için, enflasyon vergisi ödemek zorunda kalmaktan kaynaklanan adaletsizlikleri önleyebilir. Bu sayede, milli borcun reel maliyeti azalabilir ve devletin büyük kazançlar elde etme olasılığı azalır.

Ancak, endekslemenin de bazı eleştirileri vardır, özellikle de enflasyonu teşvik edebileceği veya ekonomik dengesizliklere yol açabileceği endişeleri dile getirilmiştir. Bu nedenle, endeksleme politikalarının dikkatli bir şekilde tasarlanması ve uygulanması önemlidir.

Endekslemenin tüm ekonomistler tarafından aynı şekilde görülmeyen etkilere sahip olduğu bir gerçektir. Aşırı enflasyonist beklentilerden kaynaklanan enflasyonun kontrol altına alınmasına yardımcı olabilirken, endekslemenin temel besin, enerji ve diğer stratejik mallardaki arz azalmalarından kaynaklanan enflasyon türünü kontrol etmekte ne kadar etkili olduğu açık değildir (Aykaç, 1984: 219).

Gelirler politikası terimi, farklı iktisatçılar arasında farklı anlamlar içerebilir. Ancak, gelirler politikasını temelde iki ana tip olarak ayırmak önemlidir. İlk tip, 1960'ların başlarında "enflasyonist olmayan ücret hareketlerini gösteren göstergeler" adı altında yaygın olarak uygulanan genelleştirilmiş bir versiyonudur. İkincisi ise, işgücü veya diğer piyasalarda monopol veya piyasa gücünü azaltmayı veya kaldırmayı ve rekabeti teşvik etmeyi amaçlayan spesifik tedbirlerin bir koleksiyonudur. İlk tip, hükümet düzenlemelerinin piyasa mekanizmasının yerini almasını hedeflerken, ikincisi piyasa içinde uygulanır. Genellikle uygulamada ilk tür gelirler politikası daha yaygındır. Ancak, gelirler politikasının ikinci türü, ideal bir tür olarak kabul edilir ve bu konuda özellikle Arthur Burns'un çalışmaları önemlidir (Caire, 1970: 180).

Gelirler politikası uygulanırken izlenebilecek bir yöntem, taraftarlarını toplu pazarlık yoluyla koşullandırmaktır. Bu tür bir uygulamada, işçi ve işveren örgütleri, ekonomik koşulları dikkate alarak strateji ve kuralları merkezi toplu pazarlık yoluyla belirler. Özellikle meslekler ve iş kolları arasındaki kazanç dağılımı şekli belirlenir ve ödemelerin tutarlılığını sağlamak amacıyla kamu ve

özel sektör, belirlenen kurallara büyük farklılıklar göstermeden uyar. Elde edilen sonuçlar, her sektörün temsilcilerinden oluşan bir kurul tarafından incelenir. Bu yaklaşım, gelirler politikasının bir tür merkezi ve adil bir düzenlemesini sağlamayı amaçlar ve taraflar arasındaki anlaşmazlıkları çözmek için toplu pazarlık sürecini kullanır (Aykaç, 1984: 219).

Toplu pazarlık yoluyla koşullandırmada, hükümetin karşılıklı ilişkilere dayanan merkezi müzakereleri önemlidir. Ancak, müdahalenin türü ve derecesi ülkelerin özgül yapısal özelliklerine ve ekonomik koşullarına bağlı olarak değişebilir. Her ülke kendi ihtiyaçlarına ve koşullarına uygun bir toplu pazarlık ve gelirler politikası modeli geliştirebilir. Bu nedenle, toplu pazarlık ve müdahale yöntemleri ülkeden ülkeye farklılık gösterebilir ve belirli bir ülkenin ekonomik yapısına, sosyal yapısına ve politika tercihlerine uygun olarak tasarlanmalıdır.

2.3. Gelirler Politikası Türleri

Gelirler politikası uygulamaları devletin müdahale biçimine bağlı olarak, kanuni ve gönüllü olmak üzere sınıflandırılabilir.

2.3.1. Kanuni Gelirler Politikası

Kanuni gelirler politikası uygulamalarında devlet, belirli yasal düzenlemeler ve cezalarla müdahale kapsamını belirler. Bu tür politika uygulamaları, sendika güçlerini sınırlamayı, ücret ve fiyatları dondurmaya veya vergilendirmeyi içerebilir. Bu önlemler, ekonomik istikrarı sağlama veya enflasyonu kontrol altına alma amacıyla kullanılabilir. Ancak bu tür kanuni müdahaleler, genellikle kamuoyu ve ekonomik aktörler arasında tartışmalıdır ve siyasi ve sosyal sonuçları olabilir.

2.3.1.1. Sendika Gücünün Kısıtlanması

Gelişmiş ülkelerde ve gelişmekte olan ülkelerde, sendikaların temel işlevlerinden biri çalışanların çıkarlarını korumak ve hükümetle toplu ücret pazarlıkları yapmaktır (Dereli, 2003: 16). Sendikalar, çalışanların sesi olarak hükümetle görüşmeler yaparak adil ücretler ve çalışma koşulları talep etmektedirler. Aynı zamanda sendikaların örgütsel gücü, ekonomik müdahaleler için devlete geniş bir kontrol alanı sunar. Bu, ekonomik konularda belirli bir işçi grubunu temsil eden sendikaların, devletin ekonomiye müdahalesini etkileyebileceği anlamına gelir (Dereli, 2003: 16).

Bölüşüm sorunu genellikle işçilerin aleyhine gelişirken, bazen sendikaların pazarlık gücü işverenler açısından olumsuz etkilere yol açabilir. Bu nedenle devlet, ekonomik istikrarı korumak amacıyla enflasyon düzeyini kontrol etmek ve piyasa için uygun ücretleri belirlemek adına sendikaların gücünü yasal yollarla sınırlama yoluna gidebilir. Bu, hem işçilerin hem de işverenlerin çıkarlarını dengelemek ve ekonomik dengenin sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla yapılır (Uçkan, 2016: 18).

2.3.1.2. Ücret ve Fiyatların Dondurulması

Ekonomide enflasyonist süreçlerin yaşandığı dönemlerde devlet, genellikle bir süreliğine ücret ve fiyat artışlarını kontrol altına almak amacıyla müdahale edebilir. Bu, maliyetlerin hızla artmasını engellemek ve ekonomik istikrarı korumak için kullanılan bir politika türüdür. Bu politika, ücret ve fiyatların belirli bir süre boyunca sabitlenmesini veya dondurulmasını gerektirebilir. ABD’de örnek olarak, Richard Nixon döneminde 1971-1974 yıllarında benzer bir politika uygulanmıştır. Bu dönemde, ücret ve fiyatların kontrol edilmesi amacıyla “ücret fiyat dondurması” politikası benimsenmiştir. Bu politika, bir aydan bir yıla kadar değişebilen dönemlerde ücret ve fiyat artışlarını sınırlamıştır. Bu tür politikalar, enflasyonun kontrol altına alınmasına yardımcı olabilir, ancak aynı zamanda ekonomik aktörlerin serbest piyasa koşullarına uyma özgürlüğünü kısıtlayabilir. Ücret ve fiyat dondurması politikaları, enflasyonun kısa vadeli olarak düşürülmesine yardımcı olabilir, ancak uzun vadeli ekonomik sorunlara çözüm sunmaz ve sıkça tartışmalıdır. Bu tür politikaların uygulanması, ekonomik aktörlerin tepkilerine ve ekonomik koşullara bağlı olarak farklı sonuçlar doğurabilir.

2.3.1.3. Vergilendirme

Vergilendirme politikaları, cezalandırma amacıyla kullanılan bir araç olarak uygulanabilir ve özellikle ücretler veya işletmelerin karları üzerinden uygulanabilir. Bu tür politikalar, belirli ekonomik hedefleri veya davranışları teşvik etmek veya engellemek için kullanılır. Örneğin, devlet tarafından belirlenen ücret sınırlarını aşan işverenlerin veya ücret artışlarını aşan işçilerin vergilendirilmesi, bir tür cezai müeyyide olarak işlev görür. Bu, ücret ve fiyat artışlarını sınırlamak yerine, aşıldıktan sonra ceza uygulamayı amaçlar. Bu şekilde, vergilendirme politikaları, ekonomik aktörleri belirli davranışlardan kaçınmaya veya istenen yönde davranmaya teşvik edebilir. Ancak vergilendirme politikalarının sadece dolaylı etkileri vardır ve genellikle sonradan ceza uygulama amacı taşıdıkları için anında etki yaratmazlar. Bu tür politikalar, belirli ekonomik davranışları düzenlemek veya değiştirmek amacıyla kullanıldığında, belirli şartlar ve kısıtlamalar genellikle dikkate alınır (Kapız, 2003: 3).

Vergilendirme politikaları, ekonomik davranışları etkilemek ve belirli hedeflere ulaşmak için kullanılabilen bir araçtır, ancak genellikle dolaylı bir etkiye sahiptir ve ceza uygulama odaklıdır. Bu nedenle, etkili bir şekilde uygulanmaları ve istenen sonuçları elde etmek için dikkatli bir planlama ve izleme gerektirirler.

2.3.2. Gönüllü Gelirler Politikası

Gelirler politikasının gönüllü olarak uygulandığı bir modelde, devlet sert yaptırımlar getirmez. Bu yaklaşım, sivil toplum kuruluşları, sendikalar, işveren grupları gibi sosyal taraflar arasında işbirliğini teşvik etmeyi amaçlar ve devlet sürece dolaylı olarak müdahil olur. Bu noktada, sosyal diyalog unsurunun öne çıktığını görüyoruz (Uçkan, 2016: 18). Sosyal diyalog, dar anlamda işçi ve işvereni içermekle birlikte, devletin de katılımıyla ekonominin tüm taraflarını temsil eden, toplumsal uzlaşma ve barışa katkı sağlayan bir müzakere sürecini ifade eder (Görmüş, 2007: 117).

Sosyal diyalog vasıtasıyla gönüllü gelir politikası uygulaması sırasında, ücret ve fiyat artışları, verimlilik faktörüne endekslenerek enflasyonun önlenmeye çalışıldığı görülür. Gönüllü gelir politikası sırasında devletin keskin müdahalesi olmasa da, devlet çeşitli teşvikler uygulayabilir (Ataman, 1996: 61). Bu teşvikler, ekonomik aktörleri belirli hedeflere yönlendirmeyi amaçlar. Örneğin, verimliliği artırmak için işverenlere teşvikler sunulabilir veya işçilere daha iyi ücretler ve sosyal avantajlar sağlamak için teşvikler verilebilir.

Gönüllü gelir politikası uygulaması, sosyal diyalog ve işbirliği temelinde şekillenir ve sert yaptırımlara dayanmaz. Devlet, ekonomik taraflar arasındaki uzlaşmayı teşvik eder ve ekonomik istikrarın sağlanmasına katkıda bulunur. Bu yaklaşım, ekonomik aktörler arasındaki işbirliğini ve ortak çıkarları teşvik etmeyi hedefler.

2.4. Gelirler Politikası Araçları

Gelirler politikası, doğrudan ve dolaylı müdahale imkanları sunan bir araç seti kullanılarak uygulanmaktadır. Bu politika, ekonomik istikrarı sağlamak, enflasyonu kontrol altına almak ve diğer ekonomik hedeflere ulaşmak amacıyla kullanılır. Gelirler politikası araçları, bu amaç doğrultusunda şekillenir. Bu araçlardan biri ücret ve fiyat kontrolüdür ve geniş bir politika grubunu içermektedir. Ücret ve fiyat kontrolleri, ekonomik istikrarın sağlanması için kullanılan önemli bir araçtır. Bu politikalar, fiyatların veya ücretlerin belirli bir dönem boyunca sabitlenmesini veya sınırlandırılmasını içerebilir. Bu tür kontroller, hızlı fiyat artışlarını veya ücret artışlarını önlemeyi amaçlar ve enflasyonun kontrol altına alınmasına yardımcı olabilir. Ancak, uzun vadeli bir çözüm değildir ve sadece geçici bir önlem olarak kullanılmalıdır (Rockoff, 1984: 4).

Ücret ve fiyat kontrolleri, uygun para ve maliye politikaları ile birlikte kullanıldığında daha etkili olabilir. Bu politika kombinasyonu, enflasyonla mücadelede olumlu katkı sağlayabilir. Para politikası, para arzı ve faiz oranları gibi araçları kullanarak ekonomiyi etkileyebilirken, maliye politikası, kamu harcamaları ve vergileri düzenleyerek ekonomiyi dengelemeye çalışır. Bu nedenle, gelirler politikası, diğer ekonomik politika araçlarıyla birlikte

kullanılarak daha etkili bir şekilde uygulanabilir ve ekonomik istikrarın sağlanmasına katkı sağlayabilir (Rockoff, 1984: 4-5).

2.4.1. Doğrudan Kontrol Araçları

Doğrudan kontrol araçları olarak ücret ve fiyatların dondurulması ile ücret ve fiyat kılavuzluğu gibi politikalar, gelirler politikasının bir parçası olarak uygulanabilir. Bu iki yaklaşım, ekonomik istikrarı sağlamak ve enflasyonu kontrol altına almak amacıyla kullanılan doğrudan müdahale araçlarıdır. Her iki yaklaşım da gelirler politikası çerçevesinde, ekonomik istikrarın ve enflasyonun kontrol altına alınmasını hedefler. Ancak, her iki yaklaşımın da avantajları ve dezavantajları vardır. Ücret ve fiyatların dondurulması, hızlı bir şekilde enflasyonun düşmesine yardımcı olabilir, ancak ekonomik esnekliği sınırlayabilir. Ücret ve fiyat kılavuzluğu ise ekonomik aktörler arasında uzlaşmayı teşvik edebilir, ancak uygulanması daha karmaşık olabilir ve başarısı müzakerelere bağlı olabilir. Hangi yaklaşımın kullanılacağı, ekonomik koşullar ve hedefler göz önüne alınarak karar verilir.

2.4.1.1. Ücret ve Fiyat Dondurulması

Bu politika, belirli bir dönem boyunca ücretlerin veya fiyatların sabitlenmesini veya sınırlandırmasını içerir. Özellikle hızlı enflasyon dönemlerinde veya ekonomik istikrarsızlık dönemlerinde kullanılır. Devlet, işverenlerin ücret artışlarını veya firmaların fiyat artışlarını belirli bir oranda sınırlayabilir veya dondurabilir. Bu, kısa vadeli enflasyonun kontrol altına alınmasına yardımcı olabilir (Ataman, 1996: 61).

2.4.1.2. Ücret ve Fiyat Kılavuzluğu

Ücret ve fiyatların dondurulması yerine daha esnek bir yaklaşımı temsil eder. Bu yaklaşımda, kamu kesiminde ideal ücret ve fiyat seviyeleri belirlenir ve bu seviyeler, özel sektör için bir referans olarak kullanılır. Bu politika aracının esnekliği, özellikle uzun vadeli ekonomik istikrarın sağlanması için daha uygun bir seçenek olarak görülmesini sağlar. Bu yaklaşıma göre, kamu kesimindeki ücret ve fiyat hadlerine müdahale etmek genellikle daha kolaydır, çünkü kamu sektörü daha fazla düzenlemeye tabidir. Kamu sektöründe belirlenen ücret ve fiyatlar, özel sektörde uygulanacak ideal düzeyin bir rehberi olarak kullanılır. Ayrıca, özel sektöre bazı teşvikler sağlanarak ideal düzeyin uygulanması kolaylaştırılabilir (Ataman, 1996: 61).

Ancak, bu politika aracının kullanımı bazen zorunlu ve zorlayıcı tedbirleri de içerebilir. Özellikle özel sektörün belirli bir düzeyde ücret veya fiyat artışlarına uymaması durumunda, cezalar getirilebilir. Bu, politikanın gönüllü uygulamadan zorunlu bir uygulamaya geçebileceğini gösterir (Ataman, 1996: 61). Fiyat ve ücret düzeyinin dondurulması yerine daha esnek bir yaklaşım olan bu politika aracı, ekonomik istikrarı uzun vadeli olarak sağlama amacına hizmet

edebilir. Ancak uygulanması, özel sektörün işleyişine ve ekonomik koşullara bağlı olarak değişebilir (Ataman, 1996: 61-62).

2.4.2. Dolaylı Kontrol Araçları

Gelirler politikasının dolaylı kontrol araçları endeksleme ve vergileme politikalarından oluşmaktadır.

2.4.2.1. Endeksleme Politikaları

Ücret ve fiyatların zaman içinde öngörülemeyen artışlarla karşılaşma olasılığına karşı alım gücünü koruma amacıyla kullanılan politikalar, genellikle endeksleme politikaları olarak adlandırılır. Bu politika türü, ücretlerin ve fiyatların belirli bir endeks veya orana bağlanarak otomatik olarak ayarlanmasını içerir. Özellikle enflasyonun yüksek olduğu dönemlerde, alım gücünün korunması daha zor hale geldiği için, bu tür endeksleme politikaları tercih edilebilir. Bu politika, ekonomik aktörlerin alım gücünü korumalarına yardımcı olurken, aynı zamanda ücret ve fiyat artışlarının kontrol altında tutulmasına da katkı sağlar. Endeksleme politikalarının etkili bir şekilde uygulanması için, uygun endekslerin seçilmesi ve politika parametrelerinin dikkatlice tasarlanması gereklidir. Bu tür politikalar, ekonomik istikrarı ve alım gücünün korunmasını dengelemeye çalışırken, ekonomik koşullara ve enflasyon baskılarına duyarlı olabilir (Ataman, 1996: 61).

Ekonomide toplam talebin artması ve yüksek enflasyon beklentilerinin olduğu dönemlerde, işçi sendikaları, beklenen enflasyonu tolere edebilmek için ücret artışı içeren sözleşmeler sunacak, şirketler artan emek maliyeti nedeniyle ürün fiyatlarının yükselmesine neden olacak ve bu piyasanın geneline yansıtacaktır, sonuç muhtemelen ciddi bir durgunluktur. Ancak sonunda, artan stoklar ve düşen satışlar firmaları fiyat kırmaya ikna edecektir ve ekonomi, düşen enflasyon oranı ile tam istihdama geri dönecektir. Ancak bu arada, maliyetler yükselmişken, reel işçi ücretleri erimiş olacaktır. Zira buradaki ana nokta; ürün fiyatlarının, artan ücret maliyetlerini “kapsayacak” şekilde artırılmış olmasıdır. Bir başka deyişle; yüksek enflasyon beklediği yahut gerçekleştiği dönemlerde firmalarca ihtiyatlılık gereği yapılan ürün zamları, işçi ücretlerine yapılan zamdan daha yüksek olmaktadır. Zira sermaye kesimi, emeğe nazaran daima daha korumacı hareket etmekte, emeğin aldığı pay reel olarak gerilemektedir. Özetle kısır bir döngüye girilen ekonomide, işçi ücretleri reel olarak azalış göstermektedir (Rockoff, 1984: 5).

Ücret ve fiyat kontrolleri şeklinde uygulanacak gelirler politikası uygulamaları tam da bu noktada ekonomideki bozulmayı telafi edici bir etki gösterebilmektedir. Gelirler politikası uygulamasında endeksleme aracının kullanılmasıyla alım gücünün enflasyon karşısında sabitlenmesi, etkin kaynak dağılımını sağlamada düşük maliyetli bir yöntem olarak kullanılmaktadır

(Ataman, 1996: 62). Burada çıkış noktası, piyasa düzeyine bırakılacak ücret-fiyat düzeyinin dengeleri bozabileceği nedeniyle, etkin bir kaynak dağılımının sağlanabilmesi için ücret ve fiyatların değişmesi yönündeki mutlak gerekliliktir (Ataç, 2002: 188). Ancak bu yöntemin kısa süreli olarak uygulanması gerekmektedir (Ataman, 1996: 62).

2.4.2.2. Vergilemeye Dayanan Gelirler Politikaları

Cezaya dayalı kanuni gelirler politikası, aslında bir tür maliye politikası olarak değerlendirilebilir. Bu politika, ücretlerin ve fiyatların belirli bir oranın üzerine çıkması durumunda ceza uygulanmasını içerir. Bu tür politikalar, ekonomik dengeyi korumak ve enflasyonu kontrol altına almak amacıyla kullanılır. Bu politika türünde, referans kabul edilen bir zam oranı belirlenir. Ücretler bu oranın üzerine çıkarsa, firmalara veya bireylere kar üzerinden ödenecek bir vergi tahakkuk ettirilir. Bu vergi, aşırı ücret artışlarını engellemek ve enflasyonist baskıları kontrol altında tutmak için bir tür caydırıcı olarak kullanılır (Ataman, 1996: 62).

Endeksleme yöntemi, uzun vadeli bir çözüm olmadığı için, enflasyonla mücadele amacıyla vergilendirme politikalarının kullanılması önerilebilir. Bu tür politikalar, enflasyonist baskıları daha etkili bir şekilde kontrol etmeye yardımcı olabilir. Ancak vergileme politikalarının da dikkatli bir şekilde tasarlanması ve uygulanması gerekmektedir, çünkü yanlış uygulamalar ekonomik dengesizliklere neden olabilir (Ataman, 1996: 62).

Bu bağlamda, cezaya dayalı kanuni gelirler politikası, ücretlerin ve fiyatların kontrol altında tutulması amacıyla vergileme politikalarının bir versiyonunu temsil eder. Bu politikalar, ekonomik dengeyi koruma ve enflasyonu sınırlama çabalarının bir parçası olarak kullanılabilir, ancak dikkatli bir şekilde tasarlanmalı ve uygulanmalıdır.

2.5. Gelirler Politikası Uygulamaları

Gelirler politikası ekonomik amaçların yanı sıra sosyal amaçları da taşıyan bir politika aracıdır. Bu politika, enflasyonun kontrolü gibi makroekonomik hedeflere odaklanırken, aynı zamanda toplumun belirli kesimlerini korumayı ve gelir dağılımını daha adil hale getirmeyi hedefler. Bu, ekonomideki bölüşüm sorununu ele almanın bir yolu olarak görülebilir. Toplumun tüm kesimlerinin refahını artırmak ve sürdürülebilir büyümeyi teşvik etmek için kapsayıcı politika ve kurumlar gereklidir. Bu tür politikalar, gelir eşitsizliğini azaltabilir, yoksulluğu önleyebilir ve sosyal adaleti destekleyebilir. Ayrıca, ekonomik büyüme ile birlikte, bu büyümenin toplumun her kesimine yayılması da sağlanabilir (Acemoğlu, 2012: 3).

Gelirler politikası, bu kapsayıcı hedeflere ulaşmada bir araç olarak kullanılabilir. Ücret ve fiyat kontrolleri gibi politika araçları, belirli bir kesimin

aşırı gelir kaybını önlemeye yardımcı olabilir. Ayrıca, asgari ücret belirleme gibi politikalar, düşük gelirli çalışanları destekleyebilir. Gelirler politikası sadece ekonomik istikrarı değil, aynı zamanda toplumsal adaleti ve kapsayıcı büyümeyi teşvik etme amacı taşıyan bir politika aracıdır. Bu politikanın etkili bir şekilde tasarlanması ve uygulanması, toplumun geniş kesimlerinin refahını artırabilir ve ekonomik büyümeyi daha adil bir şekilde dağıtabilir (Acemoğlu, 2012: 3; Bingöl, 2019: 43).

2.5.1. Gelişmiş Ülkelerde Gelirler Politikası Uygulamaları

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem, gelişmiş batı ülkeleri için oldukça zorlu ekonomik bir süreci işaret ediyor. Savaşın yıkıcı etkileri nedeniyle üretim olanakları kısıtlıydı ve savaş sonrası yeniden inşa süreci büyük bir ihtiyacı beraberinde getiriyordu. Ancak, bu dönemde ortaya çıkan özel koşullar ve talep patlaması, enflasyonist baskılara neden oldu ve ekonomik dengeyi bozmaktadır. Bu dönemde gelirler politikası, toplam talebi kontrol etmek ve enflasyonu dizginlemek amacıyla kullanılmıştır. Bu politika aracı, ücret ve fiyat kontrolleri gibi önlemleri içeriyordu. Ancak, bu politikaların başarıya ulaşmamasının birkaç nedeni vardı (Acemoğlu, 2012: 3):

- Üretim Kapasitesinin Sınırlı Olması: Savaş sonrası dönemde üretim kapasitesi sınırlıydı ve arz esnekliği düşüktü. Bu nedenle, talepteki artış arzı karşılayamayarak fiyatların yükselmesine neden olmuştur.
- Dışa Bağımlılık: Bu dönemde artan uluslararası ticaret, hammadde ithalatının artmasına neden oldu. İthalat kotaları gibi korumacı önlemler, bu dönemde önemli bir rol oynamaktadır.
- Sendikaların Gücü: Pek çok Avrupa ülkesinde işçi partilerinin iktidarda olması, sendikaların güçlenmesine yol açtı. Bu durum, sendikaların ücretler konusundaki taleplerini artırmasına ve bu da enflasyonist baskılara neden olmuştur.

Savaş sonrası dönemdeki ekonomik zorluklar ve özel koşullar, gelişmiş batı ülkelerinde gelirler politikasının etkili bir şekilde uygulanmasını zorlaştırdı. Para ve maliye politikalarıyla birlikte kullanılması gereken bu politika aracı, enflasyonu kontrol altına almak ve ekonomik istikrarı sağlamak konusunda sınırlı başarı elde etti. Bu dönemdeki deneyimler, gelecekte benzer ekonomik krizlerle başa çıkma stratejilerinin geliştirilmesine katkı sağlamaktadır (Acemoğlu, 2012: 3; Bingöl, 2019: 44).

1960'lı yılların başında verimliliği aşan şekilde artan ücretlerin etkisiyle bölüşüm, emek lehine değişti. Ancak bu dönemde artan ücretlerin ekonomik dengeyi bozması ve enflasyonu artırmasıyla birlikte, birçok gelişmiş batı ülkesi, 1968-1973 döneminde gelirler politikasına başvurdu. Bu politika aracıyla ücretler bir miktar kontrol altına alınmaya çalışıldı. Ancak, petrol krizi gibi

dışsal faktörler nedeniyle dünya ekonomisi tekrar dengesizleşti ve stagflasyon (durgunluk ve enflasyonun bir arada görülmesi) ortaya çıktı. Bu dönemde Phillips eğrisinin işlerliğini yitirmesi, ekonomi politikalarının tek başına çözüm getiremeyeceğini göstermektedir. Bu dönemde, maliye ve para politikalarının yetersiz kaldığı ve ekonomik sorunların üstesinden gelinmesi için gelirler politikasının önemli bir araç olarak görüldüğü ülkeler arasında Kanada, ABD, Fransa, Avusturya gibi ülkeler bulunuyordu. Bu ülkeler gelirler politikasını uygulayarak, ücret artışlarını kontrol altına almayı ve enflasyonu dizginlemeyi hedeflediler. Gelirler politikası, ekonomik dengesizlikleri giderme ve toplumsal uzlaşmayı sağlama amacıyla kullanılan bir politika aracıdır. Özellikle ekonomik krizler ve dönemsel sorunlarla başa çıkmak için devreye alınır. Ancak, etkili bir şekilde uygulanabilmesi için dikkatli bir tasarım ve uygulama gerektirir ve sonuçları ekonomik koşullara, politika yapımına ve toplumsal faktörlere bağlı olarak değişebilir (Ataman, 1996: 65).

2.5.2. Gelişmekte Olan Ülkelerde Gelirler Politikası Uygulamaları

Gelirler politikası, özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ekonomik kalkınma stratejisi olarak büyük önem taşır. Bu ülkelerde gelir dağılımının adaletli bir şekilde sağlanması ve ekonomik refahın tüm kesimlere ulaştırılması hedeflenir. İşte bu tür ülkelerde gelirler politikasının bazı önemli kullanım alanları (Sekizinci Kalkınma Planı, 2000: 26).

- **Tarım Sektörü Destekleri:** Az gelişmiş ülkelerde tarım sektörü sıklıkla büyük bir nüfusu istihdam eder ve önemli bir gelir kaynağıdır. Gelirler politikası, tarım sektöründeki emekçilere ve çiftçilere destek sağlamayı amaçlar. Bu destekler, tarımsal ürün desteklemeleri veya fiyat kontrolü gibi politika araçlarıyla sağlanabilir. Bu sayede çiftçilerin gelirleri korunur ve tarımsal üretim teşvik edilir (Ataman, 1996: 65).
- **Kronik Enflasyonla Mücadele:** Gelişmekte olan ülkelerde sık sık kronik enflasyon sorunuyla karşılaşılır. Gelirler politikası, bu ülkelerde enflasyonla mücadele stratejisinin bir parçası olarak kullanılabilir. Özellikle tarımsal fiyat politikaları, gıda enflasyonunu kontrol altına almayı hedefler (Ataman, 1996: 65).
- **Heterodoks İstikrar Politikaları:** Bazı ülkeler, geleneksel para ve maliye politikalarının ötesine geçen “heterodoks” istikrar politikalarını benimserler. Bu politikalar arasında gelirler politikası da yer alır. Gelirler politikası, maliye ve para politikalarıyla bir arada kullanılarak ekonomik istikrarı sağlamayı amaçlar (Cin vd., 2001).
- **Sosyal Adalet ve Toplumsal Refah:** Gelirler politikası, ekonomik büyümenin sadece belirli bir kesime değil, toplumun geneline yayılmasını hedefler. Bu nedenle, bu politika aracıyla gelirlerin adil bir şekilde dağıtılması ve yoksulluğun azaltılması amaçlanır.

Gelirler politikası, ekonomik kalkınma stratejisinin önemli bir parçası olabilir ve ekonomik dengesizlikleri gidermeye, gelir dağılımını düzeltmeye ve toplumsal refahı artırmaya katkı sağlayabilir. Bu nedenle, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için etkili bir araç olarak kullanılmaktadır (Ataman, 1996: 65).

Az gelişmiş ülkelerde gelirler politikası uygulamaları gerçekten karmaşık ve çelişkili olabilir. Bu politikalar, ücretlerin ve fiyatların kontrolünü içerirken, bazen piyasada oluşandan farklı yönde düzenlemeler yapmayı gerektirebilir. İşte bu tür çelişkiler ve risklerle ilgili bazı düşünce noktaları şu şekildedir (Savaş, 2008: 93).

- **Üretimi Artırma Hedefi:** Gelirler politikası, genellikle gelir dağılımını düzeltme amacı taşırken, aynı zamanda ekonomik büyümeyi teşvik etmeyi hedefler. Bu politikalar, düşük gelirli kesimlere destek sağlarken, üreticilerin faaliyetlerini sürdürebilmesi ve ekonominin büyümesi için önemlidir. Bu nedenle, gelirler politikasının hem adil gelir dağılımını hem de ekonomik büyümeyi hedeflediği görülebilir.
- **Bürokrasi ve Riskler:** Gelirler politikası uygulamaları, bürokrasiyi artırabilir ve bazı risklere yol açabilir. Ücret ve fiyat kontrolleri, izleme ve uygulama için büyük bir yönetim yapısını gerektirebilir. Ayrıca, fiyatların ve ücretlerin piyasa koşullarından farklı bir şekilde belirlenmesi, kaçakçılığa ve yolsuzluğa zemin hazırlayabilir. Bu nedenle, politika uygulamalarının etkili bir şekilde yönetilmesi ve denetlenmesi önemlidir.
- **Sektörel ve Sosyal Etkiler:** Gelirler politikası, genellikle belirli sektörleri veya belirli bir kesimi etkiler. Bu dağılım, politika uygulamalarının hangi kesimlere odaklandığına bağlı olarak değişebilir. Bu nedenle, politika tasarımının dengeli bir şekilde yapılması ve en geniş etkiyi sağlayacak şekilde düzenlenmesi önemlidir.

Gelirler politikası az gelişmiş ülkelerde karmaşık bir konsept olabilir, ancak doğru bir şekilde tasarlandığında ve yönetildiğinde, hem gelir dağılımını düzeltebilir hem de ekonomik büyümeyi teşvik edebilir. Politika tasarımının dengeli ve etkili bir şekilde yapılması önemlidir, böylece ekonomik istikrar ve sosyal adalet sağlanabilir (Bingöl, 2019: 44).

2.5.3. Türkiye’de Gelirler Politikası Uygulamaları

Türkiye’de gelirler politikası uygulamaları, bölüşüm sorununa çözüm getirme amacıyla birçok dönemde gündeme gelmiştir. Özellikle 1970’lerde Türkiye’nin yaşadığı ekonomik sıkıntılar ve enflasyonist dönemler, gelirler politikalarının önemini vurgulamıştır. Üçüncü kalkınma planı çerçevesinde kurulan “Fiyat ve Ücret Daimi İzleme İhtisas Komisyonu”, Türkiye’de gelirler

politikasının somut bir örneğini temsil eder. Bu komisyon, gelişmiş ülkelerdeki gibi ücret ve fiyat kontrollerinin yapılması gerektiği önerisinde bulunmuş, ancak bu öneri uygulanamamıştır. Bu dönemde ekonomik zorluklar nedeniyle uygulama zorluğu yaşanmış olabilir (Ataman, 1996: 66).

1975 ve 1979 yıllarında Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu ile hükümet arasında “Toplumsal Anlaşma”ya varılması da önemli bir gelişme olarak kabul edilir. Bu anlaşma, refah toplumunun gerekliliğini vurgulamış ve işçi haklarına yönelik önemli talepleri içermiştir. Ancak, bu taleplerin uygulanması konusunda sınırlı ilerleme kaydedilmiştir. Türkiye’de gelirler politikasının uygulanabilirliği ve etkisi dönemselsel olarak değişebilir ve siyasi, ekonomik ve sosyal faktörlere bağlı olarak şekillenir. Her ne kadar bazı politika önerileri ve anlaşmalar yapılmış olsa da, uygulamadaki zorluklar ve farklı çıkarlar nedeniyle bazı politikaların tam olarak hayata geçirilemediği görülmektedir. Gelirler politikası, ekonomik istikrarı sağlama ve bölüşüm sorunlarına çözüm getirme amacı taşırken, uygulanabilirlik ve etkinlik konularında zorluklarla karşılaşabilmektedir (Benli, 1978: 175).

Türkiye’de tarımsal desteklemeler ve gelirler politikası açısından oldukça köklü bir geçmişe sahiptir. Tarım ürünlerine taban fiyat uygulaması gibi desteklemeler, ülkede tarım sektörünün sürdürülebilirliğini sağlamak, çiftçilerin gelirlerini korumak ve gıda güvenliğini temin etmek amacıyla kullanılan politika araçlarıdır. Türkiye’de tarım desteklemeleri tarih boyunca çeşitli dönemlerde uygulanmıştır. Özellikle 1930’lu yıllardan itibaren, tarım ürünlerine taban fiyat uygulamalarıyla çiftçilerin gelirlerini koruma amacı güdülmüştür. Bu politika, çiftçilere belirli bir fiyat garantisi sunarak ürünlerini satarken daha istikrarlı gelir elde etmelerini sağlamıştır. Ayrıca, Türkiye’de tarım sektörünü desteklemek amacıyla çeşitli diğer politika ve desteklemeler de uygulanmıştır. Bunlar arasında tarım kredileri, sulama projeleri, tohumluk desteği ve gübre desteği gibi önemli desteklemeler bulunur. Bu desteklemeler, çiftçilerin üretkenliğini artırmaya ve tarım sektörünü geliştirmeye yönelik önemli adımlardır. Türkiye’de tarımsal desteklemeler ve gelirler politikası uygulamaları, çiftçilerin yaşam standartlarını yükseltmek, tarım ürünlerinin sürdürülebilir üretimini teşvik etmek ve gıda güvenliğini sağlamak amacıyla önemli bir rol oynamıştır. Bu politikalar, tarım sektörünün ülkenin ekonomik ve sosyal kalkınmasında kritik bir rol oynamaya devam ettiği Türkiye için hayati öneme sahiptir (Bingöl, 2019: 46).

Türkiye’de 1997 yılında uygulanmaya başlanan “eşel mobil sistem,” gelirler politikasının önemli bir örneğini temsil eder. Bu sistem, ekonomik istikrarı ve çalışanların satın alma gücünü koruma amacını taşır ve enflasyona karşı etkili bir önlem olarak kabul edilir. Eşel mobil sistem, her ay ücretlere enflasyon oranında zam uygulanmasını öngörür. Bu, çalışanların ücretlerinin

enflasyonla paralel olarak artmasını sağlar. Enflasyon arttıkça, çalışanların ücretleri de buna göre artar, bu da satın alma güçlerinin korunmasına yardımcı olur. Bu sistemin temel amacı, enflasyonun yol açtığı satın alma gücü kaybını telafi etmektir. Enflasyon, fiyatların genel olarak yükseldiği ve para biriminin değer kaybettiği bir ekonomik sorundur. Bu nedenle, çalışanların ücretlerinin enflasyon oranına göre ayarlanması, ekonomik zorluklarla mücadele etmelerine yardımcı olabilir. Eşel mobil sistem, Türkiye’deki gelirler politikasının bir parçası olarak, çalışanların gelirlerini korumayı ve enflasyonun olumsuz etkilerini sınırlamayı amaçlar. Bu tür politikalar, ekonomik istikrarı sağlamak ve bölüşüm sorunlarına çözüm getirmek amacıyla kullanılan önemli araçlardan biri olduğu belirtilmektedir (Pastore, 2010: 3).

Türkiye’de halen uygulanan gelirler politikası uygulamaları, çeşitli alanlarda ekonomik istikrarı sağlama ve bölüşüm sorunlarına çözüm getirme amacını taşırlar. Bu politika uygulamaları, farklı sektörlerde ve toplumsal kesimlerde gelirlerin korunmasını ve ekonomik dengenin sağlanmasını hedefler. İşte bu politika uygulamalarından bazıları (Bingöl, 2019: 46):

- **Tarımsal Ürün Destekleri:** Türkiye’de tarım sektörünü desteklemek amacıyla çeşitli tarımsal ürün destekleme programları bulunur. Çiftçilere, ürünlerini belirli bir fiyatın altında satmamaları için teşvikler sağlanır. Bu destekler, çiftçilerin gelirlerini korumayı ve tarım ürünlerinin sürdürülebilir üretimini teşvik etmeyi amaçlar.
- **Asgari Ücret Belirlemesi:** Türkiye’de her yıl asgari ücret, emek kesiminin alım gücünü enflasyona karşı korumak amacıyla belirlenir. Bu belirleme, işçilerin temel yaşam ihtiyaçlarını karşılayacak bir gelir düzeyini hedefler.
- **Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) Fiyat Kontrolleri:** Kamu İktisadi Teşebbüsleri tarafından üretilen ürünlerin fiyatları, ekonomik istikrarı sağlama amacıyla kontrol edilebilir. Bu, özellikle temel hizmetlerin fiyatlarını dengelemeyi hedefler.
- **Tavan Fiyat Uygulamaları:** Kira kontratlarında enflasyon oranı kadar zam yapmayı öngören tavan fiyat uygulamaları, kiracıların konut maliyetlerini kontrol altında tutmayı amaçlar. Bu, emek kesiminin bütçesini koruma amacını taşır.

Bu gelirler politikası uygulamaları, ekonomik istikrarın ve toplumsal refahın korunması için önemlidir. Her biri farklı sektörlerde ve kesimlerde gelir düzeylerini ve ekonomik koşulları dengeler. Türkiye’de halen uygulanan bu politika araçları, ekonomik politika yapımının ayrılmaz bir parçasıdır ve ekonomik istikrarın sürdürülmesine katkı sağlamaktadır.

Gelirler politikası, ekonomik politika araçları içinde önemli bir yere sahiptir ve bazı özel özelliklere sahiptir. İşte gelirler politikasının diğer politika araçlarından farklılaşan bazı önemli özellikleri (Rockoff, 1984: 3-4):

- **Kaynak Tahsisi İşlevi:** Gelirler politikası, doğrudan gelirlerin dağılımına ve miktarına yönelik müdahaleleri içerir. Bu politika, belirli bir grup veya kesim için gelir artışlarını sağlamak veya gelirleri korumak amacıyla kullanılır. Gelirler politikası, özellikle emek kesimi için gelirlerin artırılması veya korunması hedefler.
- **Hükümet-Özel Sektör İlişkisi:** Gelirler politikası, hükümet ile özel sektör arasındaki ilişkiyi derinden etkileyebilir. Çünkü bu politika, işçi sendikaları, işverenler ve hükümet arasında müzakereleri içerir. Ücret artışları, enflasyon endekslemeleri gibi konularda taraflar arasında uzlaşma sağlanması gerekebilir.
- **Toplumsal Değişikliklere Yol Açma Potansiyeli:** Gelirler politikası, halkın ekonomik yaşamında geniş kapsamlı değişikliklere neden olabilir. Gelirlerin yeniden dağıtılması veya emek kesiminin alım gücünün artırılması, toplumsal dengeleri değiştirebilir.
- **Seçim Dönemlerinde Tercih Sebebi:** Gelirler politikası, seçim dönemlerinde halkın tercihlerini etkileyebilir. Hükümetler, seçmenlerin desteğini kazanmak için gelir artışları veya korumaları vadederler. Bu, seçim dönemlerinde sıkça kullanılan bir politika aracı olabilir.

Gelirler politikası, ekonomik istikrarı sağlama ve bölüşüm sorunlarına çözüm getirme amacı taşıırken, diğer ekonomik politika araçlarından farklı bir yaklaşım benimser. Bu politika, doğrudan gelirleri etkileyen kararlar alır ve toplumsal ve ekonomik değişikliklere yol açabilir. Bu nedenle, ekonomik politika yapımında dikkate alınması gereken önemli bir unsurdur (Bingöl, 2019: 46-47).

GENEL DEĞERLENDİRME

Gelirler politikası, bir ülkenin ekonomik yönetiminde merkezi bir rol oynayan ve gelirlerin üretimi, dağıtımı ve tüketimi üzerinde düzenlemeleri içeren bir dizi stratejik ve düzenleyici önlemi ifade eder. Bu politika, ekonominin temel taşlarından biri olarak kabul edilir ve hükümetler ile merkez bankaları tarafından uygulanır. Gelirler politikası, ekonomik istikrarın sağlanması, gelir adaletinin düzeltilmesi, enflasyonun kontrol altına alınması ve ekonomik büyümenin teşvik edilmesi gibi temel hedefleri gerçekleştirmek amacıyla kullanılmaktadır.

Gelirler politikasının temel amaçlarından biri gelir dağılımının adaletli bir şekilde düzenlenmesidir. Gelir eşitsizliği, birçok ülkede büyük bir sorun olarak kabul edilmektedir. Gelirler politikası, farklı gelir grupları arasındaki bu eşitsizliği azaltmayı hedefler. Bu amaçla, hükümetler gelir vergileri,

kurumlar vergisi, tüketim vergisi ve diğer vergi politikalarını ayarlayarak veya sosyal yardım programları ve refah hizmetleri gibi önlemlerle gelirleri yeniden dağıtabilirler. Gelir adaletinin sağlanması, toplumsal huzurun temel bir unsurudur. Bununla birlikte, gelirler politikasının sadece gelir dağılımıyla değil, aynı zamanda ekonomik istikrarla da yakından ilişkilendirildiği unutulmamalıdır. Gelirlerin adil bir şekilde dağıtılması, ekonomik istikrarı destekleyebilir. Ayrıca, gelirler politikası enflasyonun kontrol altına alınması amacıyla da kullanılır. Enflasyon, bir ekonomideki genel fiyat seviyelerinin artışını ifade eder ve aşırı enflasyon ekonomik istikrarsızlığa yol açabilir. Gelirler politikası, gelirleri sınırlayarak veya fiyat artışlarını kontrol ederek enflasyonun kontrol altına alınmasına yardımcı olabilir. Bu nedenle, gelirler politikası ekonomik istikrarın korunmasında kritik bir rol oynamaktadır.

Gelirler politikası aynı zamanda ekonomik büyümeyi teşvik etmeyi amaçlar. Ekonomik büyüme, bir ülkenin toplam üretim ve gelirin artması anlamına gelir. Gelirler politikası, vergi politikaları, mali teşvikler ve diğer önlemlerle işletmeleri ve bireyleri ekonomiye yatırım yapmaya teşvik edebilir. Bu, işsizliğin azaltılması, yeni iş fırsatlarının yaratılması ve genel refahın artırılması açısından önemlidir.

Ancak gelirler politikasının uygulanması her zaman kolay değildir ve bir dizi zorluk ve tartışma içerir. Politika yapıcıları, ekonomik değişkenleri ve etkileri sürekli olarak izlemeli ve gerektiğinde politikalarını ayarlamalıdır. Ayrıca, gelirler politikasının hangi gruplara avantaj sağlayacağı, vergi politikalarının nasıl olacağı ve sosyal yardım programlarının kapsamı gibi konularda sosyal ve siyasi tartışmaları da beraberinde getirir. Gelirler politikası aynı zamanda uluslararası boyutta da etkili olabilir ve bir ülkenin gelir politikaları, uluslararası ticaret ilişkilerine ve ekonomik rekabetçiliğine etki edebilir.

Gelecekte, gelirler politikasının daha fazla önem kazanması beklenmektedir. Gelir eşitsizliği artarken, bu eşitsizliği azaltma çabaları da artmıştır. Gelirler politikası, bu eşitsizliği azaltmak için bir araç olarak daha fazla kullanılabilir. Ayrıca, teknolojik gelişmeler ve otomasyonun iş gücünü etkilemesiyle birlikte işsizlik endişeleri artmaktadır. Gelirler politikası, işsizliği azaltmak ve yeniden eğitim programları gibi önlemlerle iş gücünün dönüşümünü kolaylaştırmak için daha fazla önem kazanabilir. İklim değişikliği ve sürdürülebilirlik de gelecekteki gelirler politikasının gündeminde önemli bir yer tutabilir. Karbon vergileri ve yeşil enerji teşvikleri gibi önlemler, çevresel sürdürülebilirliği desteklemek amacıyla gelirler politikasına entegre edilebilir.

Sonuç olarak, gelirler politikası, bir ülkenin ekonomik geleceğini belirleyen önemli bir araçtır. Adalet, istikrar ve sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmak için bu politikayı etkili bir şekilde uygulamak ve geliştirmek, hem ekonomimizin hem de toplumumuzun daha adil, sağlam ve sürdürülebilir olmasına katkı

sağlayacaktır. Gelirler politikası, ekonomik geleceğimizi şekillendirmede önemli bir role sahiptir ve bu rolünün bilincinde olarak bu politikanın gücünü anlamalı ve kullanılmalıdır.

KAYNAKLAR

- Acemoğlu, D. (2012). *Bazı Uluslar Neden Başarılı Olur?* Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı 2. Melih Celasun'a Saygı Günü.
- Aksu, Ö. A. (1973). *Prodüktiviteye dayanan ücret politikasının mahiyeti ve problemleri* (Yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi.
- Aktan, C.C. (1994). *Çağdaş liberal düşüncede politik iktisat*. Takav Matbaası.
- Ataç, B. (2002). Maliye Politikası, Anadolu Üniversitesi, Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları.
- Ataman, B.C. (1996). Neo Keynesci bölüşüm teorisi: Ücret-Fiyat Sarmalı ve Gelirler Politikası. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 51 (01), 53-69.
- Aykaç, M. (1984). Ekonomik istikrar aracı olarak gelir politikası ve yöntemleri. *Uludağ Üniversitesi İktisat ve İdari Bilimler Dergisi*, 5 (1), 205-220.
- Benli, H. (1978). Tahsin *Türk Endüstri İlişkileri Sisteminin Önemli Belgeleri, Toplumsal Anlaşma*, Kara Tahta Dergisi.
- Bingöl, N. (2019). *Politik konjonktür teorileri çerçevesinde Türkiye'de genel seçim dönemlerinde gelirler politikası uygulamaları (1987-2018)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi.
- Branaon, W.H. ve Litvack, J. (1976). *Macroeconomics*, Harper and Row.
- Braun, A.R. (1975). The role of incomes policy in industrial countries since world war II. *IMF Staff Papers*, 23 (1), 1-36.
- Caire, G. (1970). *Theorie et Pratique de la Politique des Revenus*. Press Universitaires de France.
- Cin, M. F., Yalçın, B. K. & Doğru, M. K. (2001). Heterodoks politikalar ışığında türkiye'de uygulanmakta olan istikrar programı ve bir değerlendirme. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 0 (23-24), 65-90. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuisiyasal/issue/610/6147>.
- Dereli, T. (2003). Batıdaki Gelişmeler Karşısında Türk Endüstri İlişkileri, 21. Yüzyıla Girerken Batıdaki Gelişmeler Karşısında Türk Endüstri İlişkileri Sistemi: Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme, Sosyal Siyaset Konferansları, Cilt 45.
- Dolan, E. G. (1980). *Basic Economics*. The Dryden Press.
- Dornbush, R., (1987). *Inflation stabilization with incomes policy support*, New York. Group of Thirty.
- Friedman, I. S. (1979). Enflasyon. (Çev. Haluk F. Gürsel), T. İş Bankası Kültür Yay. Eko. Eserler Dizisi No. 12, Ankara.
- Friedman, M. (1966). "What Price Guideposts", in *Guidelines, Informal Controls and Market Place*, George F. Schultz and Robert 2. Alibel, The University of Chicago Press.
- Galbraith, J.K. (1980). *A Theory Of Price Control*, Third Printing Cambridge. Massachusetts. Harvard University Press.
- Glahe, F. A. (1973). *Macroeconomics: Theory and policy*, Harcourt Brace Jouanovich.
- Godziszewski, B. (2009). Income policy in the country under transition some remarks. *Journal of International Studies*, 2 (1), 50-58.
- Görmüş, A. (2007). Türkiye 'de Sosyal Diyalogun Gelişimi. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 3 (14).
- Güros, A. (1971). "Gelirler Politikası ve Bazı Prensipler"; Emile James, La Banque'nın Nisan 1971 Sayısından çevrilmiştir. *Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 8 (7).

- Haberler, G. (1972). Incomes policy and inflation: Some further reflection. *The American Economic Review*, LXII (2), 234.
- Hagens, J., Rüssel, B., Robert, R. (1985). Testing for the effectiveness of wage-price controls: An application to carter program. *American Economic Review*, 75 (1), 191-207.
- Humprey, M.T. (1974). The economics of incomes policies. Ed. Mitchell E.W. vd. *Readings in Macro-Economics*, New York McGraw-Hill: 341-353.
- Kapız, S. Ö. (2003). Gelirler Politikası Uygulamalarında Sosyal Tarafların Rolü, *İş Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 5 (1),
- Karahasanoglu, T. (1981). *Gelirler politikası ve sendikalar*. (Yayımlanmış doçentlik tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- OCDE. (1980). *Politique des revenus en theories et en pratique*. Paris.
- Parasız, M.İ. (1974). Enflasyon Mücadele Sorunu. *B.İ.T.İ . Akademi Dergisi*.
- Pastore, F. (2010). *Assessing the Impact of Incomes Policy: The Italian Experience*, Discussion Paper Series, No 58.
- Rockoff, H. (1984). *Dractic Measures A History of Wage and Price Controls in the United States*, Cambridge University Press.
- Savaş, V. (2008). *Politik İktisat*, Beta Yayınları, İstanbul.
- Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2000, Ankara.
- TİSK. (1992). *Dünyada ve Türkiye’de sosyal diyalog*. TİSK Yayını.
- Uçkan, B. (2016). Gelirler politikası ve sosyal diyalog. *Çimento İşveren Dergisi*, 13 (1), 16-21.
- Weber, A.H. (1972). A wage-Price freeze as instrument of Incomes policy : In the blizzard of 71. *The American Economic Review*, LXII (2), 254.
- Yücel, A. (1980). *Emek Ekonomisi ve Endüstriyel İlişkiler*. Kalite Matbaası.
- Zaim, S. (1974). *Türkiye’de Ticaret ve Gelirler Siyaseti*. Türkiye’nin Sendikaları Konfederasyonu Yayınları. Ankara.

YEDİNCİ BÖLÜM: DIŞ TİCARET VE KUR POLİTİKASI

Ahmet ÜNLÜ¹, Şirin BÜLBÜL²

GİRİŞ

Farklı ülkelerin döviz kuru ve dış ticaret politikalarına yönelik olarak içinde buldukları sosyo-ekonomik ve politik özelliklerine göre değişen özgün davranışlar sergilemektedirler. Döviz kuru politikaları ülkenin kullandığı para biriminin diğer bir para birimi cinsinden değerinin belirlenmesini ve döviz kuru esnekliğinin düzeyine ilişkin kararları içermektedir. Dış ticaret politikaları, bir ülkenin uluslararası ticaretinin hacmini ve niteliğini etkilemeye dönük olarak tasarlanmış tarifelerin, sübvansiyonların ve diğer tedbirlerin uygulanmasını içerebilir. Bu politikalar aynı zamanda dış ticaretin serbestleştirilmesini veya piyasaların yabancı rekabete açılmasını da içerebilir. Ayrıca, ülkeler bölgesel veya ikili ticaret anlaşmaları yapmayı ve Dünya Ticaret Örgütü gibi küresel ticaret bloklarına katılmayı tercih edebilirler.

Döviz kuru ve dış ticaret politikaları ekonomiler için sağlıklı ve istikrarlı yönetilmesi önemli konulardan ikisidir. Bu politikalar, döviz kurları, ticaret akışları, sermaye akışları, faiz politikası, enflasyon ve hükümet müdahaleleri dahil olmak üzere çeşitli dış ve iç faktörlerle etkileşim halindedir. Bu faktörlerle ilgili gelişmelerden herhangi birisinde önemli bir gelişme, döviz kurunda dalgalanma yaratarak piyasada belirsizliğe yol açabilir ve ekonomik ajanların ileriye dönük plan yapmasını zorlaştırabilir. Tarifeler, kotalar ve sübvansiyonlar gibi dış ticaret politikaları da piyasa çarpıklıkları yaratabilir, firmalar veya işletmeler için dış pazarlara erişimin azalmasına ve tüketiciler için aşırı fiyatlamalara maruz kalmaya neden olabilir. Bu politikalar aynı zamanda kaynakların yanlış tahsisi ve fiyatların çarpıtılması nedeniyle ekonomik verimliliğin azalmasına da yol açabilir.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniv., Türkiye, ORCID: 0000-0003-4921-3157, unlu100@gmail.com
2 Dr. Bağımsız Araştırmacı, Burdur, ORCID: 0009-0001-6282-0827, sirinbulbulm@gmail.com

1. DIŞ TİCARETİN EKONOMİDEKİ ROLÜ

Gelişmenin hangi aşamasında olduğuna bakılmadan ekonomiler dış ticaret hacmini artırmak istemektedirler. Bunun farklı temel motivasyonları bulunmaktadır. Bazılarından özet olarak bahsetmek gerekirse;

1. Yurt içinde bulunmayan kaynaklara, hammaddelere, üretim mallarına ve hizmetlere erişim sağlamak ihtiyacı duyulması.
2. Rekabeti artırma ihtiyacına bağlı olarak, ülkenin kendi içinde yerli girişimlerin daha verimli üretim yapması ve dolayısıyla fiyatların düşmesine imkan sağlaması beklenir.
3. Mal ve hizmet piyasalarının dış piyasalardan ürün ve hizmet ticaretiyle çeşitlendirilerek riskin azalmasını sağlayabilir ve yerli piyasalarda eksik ürünlerin temini konusunda istikrarı artırabilir.
4. Gelir yaratma: Dış ticaret, ihracat vasıtasıyla ürün veya hizmet satılması ülkelere gelir sağlar ve ithalat edilen ürün ve hizmetlerin bedelinin ödenmesine yardımcı olur.
5. Yeni işler ve çalışma tercihleri oluşturmak istihdamla ve üretim alanlarıyla ilgili farklı seçenekler sağlar ve ekonomik büyümeyi destekler.
6. Bir ülkenin ekonomisinin boyutunu genişleterek daha yüksek bir ekonomik güç ve diğer ülkelerde bulunmayan rekabetçi mallar vasıtasıyla nüfuz elde etmek, ekonomik etkileşimler üzerinden farklı ekonomilerle ekonomik ve stratejik partner oluşturmak.
7. Küresel entegrasyonu kolaylaştırır: Dış ticaret, farklı pazarlara, kültürlere ve fikirlere erişim sağlayarak küresel entegrasyonun teşvik edilmesine yardımcı olur.

Yukarıda belirtilen beklentilerle ekonomiler dış ticaret işlemlerini önemser ve ticaret hacmini artırmaya çalışırlar. Dış ticaret, uygun fiyatlı ara üretim malları vasıtasıyla üretim maliyetlerini düşürmeye yardımcı olur ve işletmelerin faaliyetlerini genişletmeleri için yeni pazarlar açar. Dolaylı farklı yararlı yönleri bilindiği için dış ticaret hacminin giderek artması doğal bir süreçtir.

1.1. Dış Ticaretin Avantajları ve Dezavantajları

Ülke sınırları dışında mal ve hizmet alışverişine uluslararası ticaret denmektedir. Dış pazarda yapılan bu ticaretin göstergelerine ihracat ve ithalat denmektedir. İhracat, ulusların veya bireylerin başka bir ülkeye sattığı mal veya hizmet iken, ithalat birey veya ulusların satın almış olduğu mal veya hizmettir.

İhracat, bir ülke ekonomisinin gelişmesi için önemli faktörlerden biridir. Ayrıca ihracat ölçek ekonomilerinin ve pozitif dışsallıkların getiri avantajlarını arttırmasında, ülkeye yabancı para girişini garanti etmektedir ve ara mal ithalatını kolaylaştırmaktadır. İhracatın artması, kapasite kullanımını arttırarak ortalama birim maliyetini düşürmektedir. Bunların yanı sıra teknolojinin

gelişmesine büyük katkı sağlamaktadır. Mal ve hizmet ihracatının artmasıyla yeni iş imkanları meydana gelecektir ve işsizlik oranı azalma eğilimi gösterecektir. Aynı zamanda ihracatın oranının artması dış ticaret açığını azaltacaktır (Acaravcı ve Kargı, 2015: 1-16).

Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi çerçevesinde, yeşil kalkınmayı teşvik etme amacıyla “yeşil enerji” ve “yeşil ulaştırma” alanlarında işbirliklerinin derinleştirileceği bildirilmiştir. Bu girişim, enerji, vergilendirme, finansman, yeşil kalkınma ve diğer alanlarda çok taraflı işbirliği platformlarının oluşturulmasını desteklemeyi hedeflemektedir. Ayrıca, Çin, çevreyle uyumlu yeşil kalkınmayı teşvik etmek için BRI Uluslararası Yeşil Kalkınma Koalisyonu'na destek verecektir. Kuşak ve Yol Girişimi, Asya, Afrika ve Avrupa'yı birbirine bağlayan bir proje olarak, politika koordinasyonu, altyapı bağlantıları, ticaretin artırılması, finansal entegrasyon ve insanlar arası etkileşim gibi temel öncelikli alanlara odaklanmaktadır. (enerjigunlugu.net, 2023a, www.enerjigunlugu.net/kusak-ve-yol-forumutamamlandi-56170h.htm).

İhracatın ülke ekonomisini olumlu yönde etkilediği gibi olumsuz yönde de etkileyebilmektedir. Söz konusu olumsuz etkilerden bazıları aşağıdaki gibidir (Bağırta, 2018: 37);

- Uluslararası pazarlardaki rekabet gücü beklenenden daha fazla olabilmektedir.
- Satışlar istenilen düzeyden düşük olabilmektedir.
- Döviz kurundaki dalgalanmalar, kar oranlarını azaltabilmektedir.
- Dış pazarlara ihraç edilen mal tüketici için çekici gelmeyebileceğinden pazara adaptasyon süreci pahalı veya imkansız olabilmektedir.

İthalat, serbest bölgelerden veya diğer ülkelerden gelen ürünlerin hali hazırda yürürlükteki ithalat ve gümrük mevzuatına uygun olarak ülkeye girmesi olarak ifade edilmektedir. İthalat, ihracatın aksine bir ülke ekonomisi üzerinde olumsuz etki yaratmaktadır. İthalatın gerçekleşmesiyle yabancı bir üreticinin üretimi, yerli bir üreticinin üretimine tercih edileceğinden dolayı ülkeden döviz çıkışına neden olmaktadır. Ayrıca yerli üretimi olumsuz yönde etkilemektedir.

Dış ticaret, ekonomilere çok sayıda fayda sağlarken, bazı dezavantajları da beraberinde getirebilmektedir. Dış ticaretin ekonomiler için dezavantajlı yönlerinden bazıları şunlardır:

Ticari Dengesizlikler: Bir ülkenin sürekli olarak ihraç ettiğinden daha fazla ithalat yaptığı (ticaret açığı) veya ithal ettiğinden daha fazla ihracat yaptığı (ticaret fazlası) kalıcı ticaret dengesizlikleri ekonomik istikrarsızlığa yol açabilir. Ticari dengesizlikler bir ülkenin para birimi üzerinde baskı oluşturabilmektedir, cari açığın kronik hale geldiği ekonomilerde borç birikimine yol açabilir ve genel ekonomik istikrarı etkileyebilmektedir.

Dış Piyasalara Bağımlılık: Bir ülkenin ihracatında dış pazarlara aşırı bağımlılık, ekonomiyi küresel talepteki değişikliklere karşı savunmasız hale getirebilmekte ve kırılganlığı artırmaktadır. Birincil ticaret ortaklarındaki ekonomik zayıflamalar bir ülkenin ihracatını ve ekonomik büyümesini önemli ölçüde etkileyebilmektedir.

Döviz Kuru Dalgalanmalarına Maruz Kalma: Dış ticaret, ekonomileri döviz kuru dalgalanmalarına karşı duyarlı hale getirmektedir. Döviz kurlarındaki ani ve önemli değişiklikler ithalat ve ihracat maliyetlerini etkileyerek yerli sanayilerin rekabet gücünü etkileyebilecektir. Türkiye’de ekonomi yönetimlerinin farklı diğer ekonomik önceliklere bağlı olarak döviz kuru üzerinde yönetimli dalgalanma uygulanması reel kurun düşük veya yüksek kalması ve ticaretin yukarı veya aşağı baskılanmasına yol açabilmektedir.

Rekabet ve İş Kaybı: Artan dış ticaret yerli sanayiler için rekabetin artmasına yol açabilir. Bazı durumlarda, özellikle yabancı mal ve hizmetlerin daha ucuza temin edilebildiğinde, bu durum işlerin yer değiştirmesi ve sektörün bozulmasıyla sonuçlanabilir. Pandemi koşullarının yaşandığı 2020 ve öncesi dönemde Türkiye iç pazarının ticari engellerin düşüklüğü nedeniyle Çin mallarının hakimiyetine uğraması, 2020 sonrası dönemde mülteci akını nedeniyle düşük ücretle çalışan işgücü arzına maruz kalması gibi örnekler iç piyasanın bozulmasına yol açmaktadır.

Ticaret Engelleri: Diğer ülkeler tarafından uygulanan tarifeler, kotalar ve tarife dışı ticaret engelleri bir ülkenin ihracatını engelleyebilir ve dış pazarlara erişimi sınırlandırabilir. Bu engeller yerli sanayilerin eşit şartlarda rekabet etmesini zorlaştırabilir. Önceki madde altında belirtilen Çin mallarının yoğun girişi altında yerli üretim yapan firmaların olumsuz etkilenmesine bağlı olarak tepkiler nedeniyle gümrük tarifeleri sıkılaştırılmıştır. Buna benzer birçok farklı ayarlamalar ticaret yönetim otoriteleri tarafından uygulanmaktadır.

Çevresel Etki: Dış pazarlarda ucuz işgücü ve kaynak arayışı hem ihracatçı hem de ithalatçı ülkelerde çevresel bozulmaya yol açabilir. Sürdürülebilir olmayan kaynak çıkarımı ve kirlilik yerel ekosistemlere ve küresel çevre koşullarına zarar verebilir. Yenilenebilir atıkların Türkiye’ye kabulüyle ilgili basına çıkan bazı haber akışları yerli halkın ve ilgili kesimlerin olumsuz tepkisiyle karşılanabilmektedir (enerjigunlugu.net, 2023b).

İthalata Bağımlılık: Temel mallar ve kaynaklar için büyük ölçüde ithalata güvenmek, bir ekonomiyi küresel tedarik zincirindeki aksaklıklara karşı savunmasız hale getirebilir. Doğal afetler, siyasi çatışmalar veya ihracatçı ülkelerdeki ticari anlaşmazlıklar kritik ithalat akışını kesintiye uğratabilir.

Yerli Endüstrilerin Kaybı: Bazı durumlarda, yabancı ürünlere erişimin kolaylaşması yerli sanayilerin gerilemesine yol açabilir. Tüketiciler daha ucuz yabancı malları tercih ettikçe, yerli üretim azalabilir ve bu da uzun

vadeli ekonomik istikrarı etkileyebilir. Özellikle dumping kapsamında fiyat uygulamaları yerli endüstrilerin üretimine olumsuz etki oluşturmakta veya kayıplara yol açmaktadır.

Fikri Mülkiyet Endişeleri: Dış ticaret yoluyla teknoloji ve fikri mülkiyet alışverişi, fikri mülkiyet haklarının korunması açısından zorluklar yaratabilir. Sahtecilik ve patent ihlali uluslararası ticarete sık karşılaşılan sorunlardır. Serbest ticaretin fikri mülkiyet hırsızlığını yaygınlaştırdığı belirtilmiştir. Şirketler veya firmalar, patent veya fikri mülkiyet haklarının yasal korumasının farkında olmadan ticaret yapmaları durumunda yeni teknoloji ya da fikri mülkiyet ürünleri vs gibi mallarını çaldırabilirler (Rai, 2022).

Dış ticaretin dezavantajlarının her ülkenin kendine özgü koşullarına ve ticaret politikalarına göre değişebileceğini unutmamak önemlidir. Etkili ticaret yönetimi ve ekonomi politikaları, bu dezavantajları en aza indirmek ve dış ticaretin faydalarını en üst düzeye çıkarmak için gereklidir.

1.2. Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi

Dünya'daki ülkelerin hiçbiri tüm ihtiyaçlarını kendi başına karşılayamaz veya karşılayacak kaynakları bulunmamaktadır. Ülkeler farklı sebeplerden dolayı ellerinde bulunan fazla kaynakları satın, kendilerinde olmayan veya az olan mal ve hizmetleri satın almaktadırlar. Bu anlamda dış ticaret kavramının en basit tanımı şöyledir; kendi ülkesinde üretmediği ya da üretim maliyeti yüksek olan mal veya hizmeti kendi ülkesi dışındaki bir ülkeden az bir maliyete getirmesine dış ticaret denmektedir (Ünlüönen ve Tayfun, 2005: 269; Karluk, 2013: 2-12; Berber ve Bocutoğlu, 2010: 165).

Dünyada 1980'lerde ortaya çıkan serbest ticaret anlayışı ile ticarete sınırların kaldırılması için uğraşıldığı globalleşme politikaları, aynı dönemde birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yürürlüğe giren liberalizasyon politikaların uygulanmasıyla oluşturulmuştur. Aynı yıllarda yapılan çalışmaların çoğunda, dış ticarete gerçekleştirilecek serbestleşme politikalarının, özellikle ihracattaki artış ve söz konusu artışın oluşturduğu pozitif dışsallıkların ekonomik büyümeyi arttıracaklarını ön görmüşlerdir (Karluk, 2013: 2-12; Berber ve Bocutoğlu, 2010: 168). Dış ticaret teorilerinde, dışsattım ile sermaye birikiminin arasındaki ilişki yakın ve olumludur. Dışsattım ölçek ekonomilerin oluşmasını sağlarken piyasanın genişlemesine sebep olmaktadır. Dışsattımın yarattığı döviz sayesinde yatırım mali alınmaktadır ve dışalım yapılmaktadır. Dışsattım ile yatırım verimliliği artmaktadır (Bulutay, 2005: 69).

1990'lı yıllarda ticari, ekonomik ve siyasi konularda serbestleşme politikalarının ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyeceğini belirten çalışmalar literatürde görülmektedir. Dış ticaretin, özellikle kalkınma ve gelişme sürecinde bulunan bir ülke için iki önemli görevi mevcuttur. Bunlardan birincisi dış ödeme gücünü sağlamak, ikinci ise ülke ekonomisinde kaynak

dağılımının olumlu yönde gerçekleştirilmesidir (Serin, 2001: 305).

Dış ticaret ile ilgili literatür incelemesi yapıldığında, dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz eden çalışmalar, A. Smith ve D. Ricardo döneminde başlamıştır. Klasik okulun baş temsilcisi olarak kabul edilen modern iktisat biliminin kurucusu Adam Smith, dış ticaretin ülke refah düzeyini iki anlamda arttırdığı görüşüne sahiptir; ithalat üzerine koyulan kotalar ve ihracat için yapılan teşviklerdir. Smith'e göre bir ekonomin temel amacı ülkedeki altın ve gümüş birikimini arttırarak ülkenin refah düzeyini yükseltmek olmalıdır (Smith, 2008: 480). Klasik iktisatçı görüşlerinin etkileri bazı yazarlar tarafından geliştirilerek günümüz ekonomisine kadar gelmiştir. Buna ilave olarak içsel büyüme modellerinin kurucuları, ticari serbestleşme politikalarının dinamik reaksiyonları üzerine ilgisini toplayarak, toplam faktör verimlilikleri, teknoloji yenilikler ve birikim, sermaye birikimine ve bilgi birikimine dayalı olarak ekonomik büyümeyi açıklığa kavuşturmuşlardır. İçsel büyüme modeline yaptıkları teorik ve ekonometrik çalışmalarla katkı sağlayan Rome (1986), Lucas (1988), Rebelo (1991) ve Barro'nun (1991) büyüme teorilerinden oluşan araştırmalarında dış ticaret ve ekonomik büyüme arasında korelasyonu yüksek olan ilişki tespit etmişlerdir. Frankel ve Romer'in 1999 yılında yaptıkları çalışmada, yüksek dış ticaret hacminin ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediğini ortaya koymuşlardır (Frankel ve Romer, 1999: 379-399). Dünya ekonomisi her geçen gün gelişmekte ve ticaretteki gelişme, GSMH artışından daha süratli ilerlemektedir. GSMH'deki artış ile dış ticaretteki gelişme arasında bir pozitif ilişki olduğunu yapılan araştırmalar ortaya koymuştur. Dış ticaretin serbestleşmesi ekonomik büyüme üzerinde ciddi bir etki yarattığına dair bulgularla ispatlanmıştır (Karluk, 2013: 195).

Dış ticaretin en önemli katkılarından biri, ülkelerin kullandıkları ürün çeşitlerinin çoğalmasdır. Bunun ile ilgili ülkelerin dış ticareten elde ettikleri esas katkının mal ve hizmet çeşitliliğini sağlayarak, rekabeti ve fiyat dengesini oluşturmaktadır (Bulutay, 2005: 61). Bu konu ile ilgili Brode ve Weinstein, 20 ihracatçı ülkenin 1972-1997 dönemlerini kapsayan ampirik çalışmasında, dış ticaret yoluyla artan ürün çeşidinin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin refah seviyesi, mutluluk ve haz alma seviyelerini araştırmışlardır. Çalışma sonucunda dış ticaret büyüdükçe refah düzeyinin arttığını ortaya koymuşlardır. Elde ettikleri bulgulara göre dış ticaret yapan ülkelerin ürün çeşidinin çoğalması ülkenin refah seviyesini ortalama %10 artırırken, bu düzey Singapur'da yaklaşık %46 (en yüksek değer), Çin'de ortalama %27, Almanya'da %8.9, İspanya'da %6.2, İngiltere'de %5.6 ve Japonya'da %3.3 olarak bulunmuştur. Araştırmada mal çeşitliliğine bağlı olarak ABD'nin mutluluk seviyesinin %3 arttığını saptamışlardır (Broda ve Weinstein, 2004: 139-143).

Ekonomik büyüme ve dış ticaret arasındaki ilişkiyi inceleyen ampirik çalışmalarındaki artış, ülkeler arasındaki sınırların kalkmasıyla ülkelerin

topluluk veya birlik haline gelmesi, siyasetin, ekonominin ve ticaretin globalleşme ile daha bilinir hale gelmesi ve 1990'larda farklı zaman serisi tekniklerin kullanılması sonucunda gerçekleşmiştir. Literatüre baktığımızda ihracat ve büyüme arasındaki ilişkiyi irdeleyen birçok çalışma bulunmaktadır. Wacziarg çalışmasında, dış ticaret açıklığının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin olumlu olduğu sonucuna ulaşmıştır. Wacziarg Neo-Klasik yaklaşımın koşullarına atıfta bulunarak, ülke ekonomisinin dışa açık olması büyümeyi olumlu etkilediğini düşünmüştür. Bu düşüncesini üç başlıkta açıklamıştır (Wacziarg, 2001: 393-414);

- Dışa açık ülkenin ticaret ile ilgili politikaları, ülke ekonomisinde dengeli ve tutarlı politikanın uygulanmasına olanak sağlamaktadır.
- Dışa açık ekonomilerde fiyat istikrarına dikkat edilir, fiyatın değişkenlik göstermesine nadir rastlanmaktadır.
- Dışa açık ülkeler teknoloji transferlerini dışa kapalı ekonomilere kıyasla daha rahat gerçekleştirmektedirler.

Ekonomik büyüme ve ihracat arasındaki ilişkiyi inceleyen ve genellikle olumlu olarak yorumlanan birçok ampirik araştırma mevcuttur. Feder, ihracatın ekonomik büyüme ve üretim üzerinde nasıl bir etki yarattığını anlayabilmek için arz yanlı ekonomik model oluşturmuştur. Bu modelde ihracat, işgücü ve kapitali esas alınarak farklı bir üretim modeli belirlenmiştir. Modelde ihracat değişkeninin ülke üretimi üzerindeki verimlilik artışını ve öbür üretim faktörleri arasındaki dışsallık etkisini nedensellik olarak analiz edilmiştir. Ulaşılan bulgular, ihracatın hem direkt hem de diğer üretim faktörleri üzerinde oluşturduğu dışsallıkların ekonomik büyüme olumlu etkilediğini ortaya koymuştur (Feder, 1983: 59-73).

Aynı konu ile ilgili Wacziarg'ın ulaştığı bulgulara Coe, Helpman ve Hoffmaister'de ampirik çalışmasında ulaşmışlardır. Elde ettikleri sonuca göre, ülke ekonomilerinin büyümesini olumlu yönde arttıracaklarını ve bu artış için ülkeler farklı kanallar aracılığıyla ticaret ilişkilerini kuracaklarını öne sürmüşlerdir. Bu yazarlar dış ticaretin önemini dört başlıkta özetlemişlerdir (Coe vd.,1997: 135-136);

- Dış ticaret ilişkileri, daha iyi sermaye ve hammadde sağlamakta yardımcı olmaktadır.
- Dış ticaret piyasaların, üretimin ve ticaret örgütlenmelerin gelişmesinde büyük rol oynamaktadır.
- Dış ticaret, başka ülkeden gelen teknolojiyi taklit edilmesi ve o ülke ekonomisinde kullanılmasıdır.
- Dış ticaret, teknolojik yeniliklerin adaptasyon süresinin kolay geçmesini sağlamaktadır.

Chow, Arjantin, Brezilya, Hong Kong, İsrail, Kore, Meksika, Tayvan ve Singapur ülkelerinin yurtiçi imalat sanayi üretimi ve ihracat arasındaki korelasyonu irdelmiştir. Elde ettiği bulgulara göre Meksika ülkesi için ihracatın imalat sanayi üretimini arttırdığını, Arjantin için değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin olmadığını, diğer ülkeler için ise değişkenler arasında çift yönlü ilişki olduğunu belirtmiştir (Chow, 1987: 55-63).

2. DIŞ TİCARET ve KUR POLİTİKALARI

En genel tanımıyla dış ticaret politikası, devletin Ödemeler Dengesinin Cari İşlemler Hesabı'nda ihracat ve ithalat kalemlerinin faaliyetlerini içeren dış ekonomi politikasıdır. Hükümetlerin dış ticarete müdahale etmek için kullandığı araçlar, ekonomik istikrarın sürdürülmesi maksadıyla ihracatın teşvik edilmesi ve ithalatın kısıtlanmasıdır. Dolayısıyla ihracat teşviklerinde dış ticaret politikası aracı olarak ihraç mallarına uygulanan vergi indirimleri, vergi iadeleri ve sübvansiyonlar kullanılmaktadır. Diğer taraftan ithalatın kısıtlanması için dış ticaret politikası aracı olarak gümrük tarifeleri, ithalat kotaları ve tarife dışı engeller kullanılmaktadır.

2.1. Döviz Kuru Nedir?

Küreselleşen dünyada dış ticaret ilişkilerinde doğrudan yatırım ve sermaye dolaşımında piyasanın işleminde önemli rol oynamaktadır. Bu sebeplerden dolayı döviz kurlarının yararları ve zararları, ülkelerin ekonomik durumuna göre hangi kur rejimlerin uygun olacağını, ülkelerin döviz kuru rejimlerini etkileyen faktörler gibi konular iktisatta en çok ortaya koyulan ve üzerinde araştırma yapılan konulardan birisidir.

Döviz kuru, döviz piyasasındaki fiyattır. Döviz kuru yabancı ülke paralarının ulusal para fiyatı olarak değerlendirilebilir. Dövizin milli para cinsinden fiyatına doğrudan kotasyon ya da 'in certain', milli paranın döviz fiyatına ise doğrudan kotasyon ya da 'certain' yöntemi adı verilmektedir. Dünya ülkelerin %90'ı birinci yöntemi uygular iken, İngiltere, Avustralya, Yeni Zelanda ve İsviçre gibi ülkeler ise ikinci yöntem ile döviz kurunu açıklamaktadır. Türkiye'de döviz kurları açıklanır iken doğrudan kotasyon ya da certain yöntemi ile açıklanmaktadır (Bulut ve Demirel, 2012: 45)

Döviz kuru yabancı ülke parasının alış ve satış fiyatıdır. Başka bir ifadeyle, yabancı para almak için ödenmesi gereken ulusal para miktarına denilmektedir. Bu nedenle döviz kuru hem milli para hem de yabancı paranın durumuna göre açıklanmaktadır (Yıldırım, 2007: 28)

Döviz kuru iki ülkenin ulusal parasının değişim oranı olmak ile beraber, bir ülkenin milli parasının gerçek değeri diğerinden yüksek ise, o ülkenin ihracat hacminde düşüş yaşanmaktadır ve ithalat haddinde ucuzlama olmaktadır. Böyle bir durumda ülke parası aşırı değerlendirildiğinden dolayı hükümet devalüasyon yapmaktadır.

Bu durumun tersine, bir milli paranın diğer ülke ulusal para karşısında gerçek değerinden düşük ise o ülkede yabancı paranın satın alma gücü yükseleceğinden ihracat yapmak kolay olacaktır. Çünkü ulusal paranın değeri düşük olur. İhracat artacak ve ithalat azalacaktır belki de hiç ithalat yapılmayacaktır. Bu durumun sonunda ülkenin milli parasının dış değerini koruması için revalüasyon politikası uygulanmaktadır (Arslan, 2005: 32).

Döviz kuru iki görünüşte açıklanır;

- Bir birim yabancı paranın ulusal para cinsinden fiyatı (enserten kur)
- Bir birim ulusal paranın yabancı para cinsinden fiyatı (setren kur)

Döviz kuru Nominal ve Reel döviz kuru olarak incelenmektedir (Demircioğlu, 2009: 2). Nominal döviz kuru, iki ulusal paranın bir birine olan göreceli fiyatıdır. Reel döviz kuru ise, iki ülke arasındaki ticaret haddi olarak tanımlanabilir (Melal, 2011: 10).

Nominal döviz kuru günlük işlem aracı olarak tanımlanır iken, Reel döviz kuru ise ekonominin gözlemine ipuçları vermektedir. Döviz piyasasında iki döviz kurunun eşit olması ön görülmektedir, fakat piyasaya yapılan müdahaleler sonucunda bu durumun gerçekleşmesi zorlaşmaktadır. Nominal döviz kuru bir ülke parasının diğer bir ülke parasına değerini ifade ettiği için o ülkenin dış ticaret hacminde ve yabancı sermaye akımında önemli rol oynamaktadır. Reel döviz kuru ise yabancı ülke malının yurt içi malına olan nispi fiyatıdır ve rekabeti ölçmek için yaygın olarak kullanılan ekonomik araç olarak tanımlanmaktadır (Kardaşlar, 2013: 7).

Nominal döviz kuru değerinin yükselmesine ‘nominal değer kaybı’ denilmektedir. Bu durumda yurt içi mallar ucuzlamakta ve yabancı ülkenin yurt içi mallarına olan talep artmakta, böylece ihracat hacmi artmaktadır. Yabancı ülke malına olan talep azalır ve ithalat azalmaktadır. Nominal döviz kurunun düşmesine ‘nominal değer kazancı’ adı verilmektedir. Nominal değer kazancında yurt içi mallarının fiyatı artmaktadır, bu nedenle ihracat azalmakta ve ithalat artmaktadır (Demircioğlu, 2009: 4).

Nominal efektif döviz kuru, uluslararası ticarete yabancı paralar sepetinde bir ülkenin ulusal parasının ağırlıklı ortalaması olarak ifade edilmektedir. Reel efektif döviz kuru hesaplanır iken, nominal döviz kurunun göreceli fiyat etkilerinden temizlenmesi ile hesaplanmaktadır.

Döviz kuru sistemi, döviz kurlarının belirlenmesinde kullanılan sistemlere döviz kuru sistemleri denilmektedir (Ersöz, 2006: 4). Bu sistem döviz kurunu nasıl belirleneceğini, serbestlik derecesini ve siyasi kararlarda bir değişme olup olmayacağını veya resmi kararlara hangi ölçülerde belirleneceği gibi konularla ilgili kurallar topluluğu olarak açıklanabilir. Başka bir ifadeyle ‘döviz kurlarının belirlenme ve değişim rejimi’ olarak tanımlanabilir (Demircioğlu, 2009: 36).

Döviz kuru sistemi iki kavram ile açıklanmaktadır. Bunlardan birincisi kambiyo sistemi ve kur sistemidir. Bu sistemler döviz kurunun işleyişini, kurun fiili düzeyini ve döviz kurularının oluşumunda büyük etkiye sahiptirler. İkinci kavram ise, döviz kuru politikasıdır (Bulut ve Demirel, 2012: 55).

Dünyada birçok döviz sistemi uygulanmaktadır, ancak en yaygın iki sistem serbest değişken kur sistemi veya dalgalı kur sistemi, ikincisi ise sabit kur sistemidir. Bu iki sistem arasında birçok ara sistem bulunmaktadır (Koç, 2010: 24).

2.2. Sabit Kur ve Esnek Kur Rejimleri

Bu sistem altın para standardının geçerli olduğu sistemlerde etkili çalışmaktadır. Sabit kur sistemi, bir ülkenin kendi milli parasını yabancı paralar karşısında sabitlediği bir sistemdir. Sistem genel anlamda piyasadaki arz ve talep değişmelerine karşın döviz kurunu sabit tutmaya çalışmasıdır. Sabit kur sisteminde beklenen kur daha önceden belirlendiği için kur riski azdır. Sonuç olarak sıcak para ve uluslararası işlemler artar, yerel ekonomideki yatırımcıların uluslararası piyasaya katılmasını kolaylaştırmaktadır (Odabaşı, 2011: 6).

Bu sistemde serbest bir piyasa söz konusu olmamak ile beraber döviz kurları sadece gerekli bir durumda devlet otoriteler tarafından yükseltilir ya da düşürülür (Keser, 2011: 17).

Sabit kur sisteminin istikrarlı yürütülebilmesi için para otoritelerinde yeterli miktarda altın ve döviz stokunun bulunması gerekmektedir. Sistemde değişiklik istendiği zaman halde Merkez Bankasının daha önceden belirlemiş olduğu alt ve üst sınırlar arasında değiştirilebilir (Kardaşlar, 2013: 9).

Sabit kur sisteminin temel amacı, döviz kurunun değer kaybı beklentisini kırmak ve enflasyonu kontrol altına almaktır. Fakat bu uygulamanın gerçekleşmesi için mali politikaların uyumlu olması gerekmektedir. Bu sistem daha çok ekonominin güvenilirliğini ve daha az esneklik sağlamaktadır (Gök, 2006: 132).

En eski sistemlerin biri olan sabit kur rejiminin en büyük özelliği istikrarı sağlamak öncülüğünde para politikasının kullanılmamasıdır. Sabit kur sistemi, döviz kuru istikrarsızlığı en düşük düzeye getirerek uluslararası ticareti iyileştirir, ülke içindeki enflasyon baskısını azaltır ve fiyat istikrarını sağlamak gibi avantajları bulunmaktadır (Bayraktar, 2011: 30).

Sistemin olumlu yönleri olduğu gibi olumsuz yönleri de vardır, sistemde sabit kuru her daim sürdürülebilme güveni olmalıdır, aksi halde ülkenin ekonomisi krize sürüklenir ve gerçekleşen krizlerin maliyeti yüksek olabilmektedir (Gök, 2006: 133).

1973 Mart ayında çöken Bretton Woods sistemi sabit ancak ayarlanabilir kur sistemine dayanmaktadır. Sistem çöktükten sonra uluslararası ticaret yapan

ülkelerin çoğu esnek kur sistemine geçmişlerdir. Ülkelerin çoğunluğu sabit döviz kur sistemine yakın olsalar bile dünya ticareti için esnek kur sistemi ya da yönetimli döviz kur sistemlerini uygulamaktadırlar (Dündar, 2010: 20).

Serbest kur sistemini etkili olduğunu savunan iktisatçılara göre, bu sistem ülkenin ödemeler bilançosunun kendiliğinden kolayca dengeye geleceğini vurgulamaktadırlar. Bu döviz kuru sisteminde ülke dış denge ile ilgilenmektedir, ülke içi amaçları serbest politikalar ile yerine getirmektedirler. Bu sistemde döviz piyasasına müdahale ederek kuru sabitlemeye ve bunun için de rezerv bulundurma zorunlu olmamaktadır (Parasız, 2005: 8).

Esnek döviz kuru sisteminin temel üç avantajı vardır:

1. **Para politikasında özerklik sağlanması:** Merkez Bankaları döviz piyasasına müdahale etmemektedir, iç ve dış dengeyi sağlamanın para politikaları kullanabilmektedir. Bretton Woods sisteminin çökmesinin esas nedenlerinden biri ABD'nin enflasyonunu ithal etmesi olmuştur. Ancak bu döviz kuru sisteminde her hükümet kendi kur rejimini belirlediği için bu sorun ortaya çıkmamaktadır.
2. **Simetri:** Altın standardındaki asimetri sorunu ortadan kaldırmaktır. Her ülke kendi ulusal parasını kendisi düzenleme yetkisine sahip olup, sadece bir ülke diğer ülkelerin parasal koşullarını etkilememektedir.
3. **Kurların otomatik ayarlama mekanizması:** Altın değişim standartlarında döviz kuru dışında tüm makroekonomik değişkenleri üzerinde ayarlama yapılabilmektedir. Esnek döviz kuru sisteminde otomatik ayarlama mekanizması ile döviz kurları kendiliğinden ayarlanmaktadır (Müslümov vd., 1986: 49).

Esnek kur sisteminin avantajlarının yanı sıra, dış ticaret ve finans akımlarında caydırma, enflasyonu arttırma, esnekliklerin düşük olması ve istikrarsız spekülasyon gibi dezavantajları da bulunmaktadır (Dündar, 2010: 26).

2.3. Döviz Kuru Politikalarının Amacı ve Etkileri

Uluslararası ticarete ödemelerin uyum ve düzen içinde sağlanabilmesi dış ödemeler dengesine müdahale edebilmeleri amacıyla hükümetler tarafından döviz kurlarına yönelik yapılan uygulamalara ve tedbirlere döviz kuru politikası diye adlandırılmaktadır. Döviz kuru politikaları uluslararası para sistemindeki değişimlerden etkilenebilmektedir. Dolayısıyla her bir ülkenin merkez bankası ve hazine gibi kurumları dünya piyasalardaki gelişmeleri dikkate alarak kendi şartlarına uygun döviz kuru politikaları belirlemektedirler.

Her bir ülkenin kendi koşullarına göre belirlenmiş olan döviz kuru politikaları, yurtiçinde ekonomideki makro dengeleri gözetmek ve dış ticaret alanında oluşabilecek kısa ve uzun vadeli problemlere çözüm getirmek için kullanılmaktadır. Literatürde döviz kuru politikaları ile makroekonomik

göstergeler arasındaki korelasyonu irdeleyen ampirik çalışmalar, Reel Efektif Döviz Kuru üzerindeki olumlu etkinin oldukça düşük olduğunu kanıtlamışlardır (Meese ve Rogoff, 1983: 11; Cheung vd., 2002: 25). Dış ticaret dengesinin sağlanması için makroekonomik göstergeler aracılığıyla gerçekleştirilen müdahalelerde genellikle devalüasyon ya da revalüasyona başvurulmaktadır.

Sabit kur sisteminin geçerli olduğu ekonomilerde yerel para biriminin değerinin para politikası uygulayıcıları siyasal iktidar ile beraber, yabancı para birimleri karşısında düşürülmesine devalüasyon denmektedir (Karluk, 1995: 343; MacDonald, 2007: 11). Devalüasyon sonucunda yerli üreticinin ürettiği mal ve hizmetler ithal mal ve hizmetlere kıyasla daha ucuz hale gelmektedir. Yerel ekonomide üretilen mal ve hizmet fiyatlarının ucuzlamasıyla, net ihracatın küresel piyasalardaki fiyat avantajından dolayı, rekabet gücünü arttırmaktadır. İthal edilen mal ve hizmetlerin yerli tüketici için talep elastikiyetinin yüksek olması nedeniyle ithal ürünlerinin maliyetlerini arttıracaktır ve yurtiçi ithal mal talebi azalacaktır. Genellikle devalüasyon sabit kur sisteminin geçerli olduğu ülkelerde para politikası aracı olarak kullanılmaktadır. Günümüz ekonomisinde ise birçok gelişmiş ülkede esnek döviz kuru politikası uygulanmaları neticesinde devalüasyon etkin bir para politikası aracı olarak görülmemektedir.

İktisadi olarak gelişmiş ülkeler nadiren de olsa yerli paranın değerini yükseltmeye ihtiyaç duymaktadırlar. Para politikası uygulayıcılarının siyasal iktidar ile beraber yerli paranın değerini yükseltme kararı almalarına, revalüasyon denir. Revalüasyon, dış ticaretin rekabet gücünü zayıflatmaktadır dolayısıyla da sıklıkla tercih edilen bir para politikası değildir (MacDonald, 2007: 12).

2.4. İhracat Politikası

Ülke yatırımlarını artırmak hedefi ile ülkelerin ekonomik durumları ve gelişmişlik seviyelerine göre uygulanan politikalardır.

a. İhracat Teşvikleri

Ekonomi alanındaki faaliyetlerin veya bir bölgenin gelişmesi maksadıyla hükümet tarafından sunulan her türlü maddi ya da gayri maddi yardım ve destektir (Onay, 2016: 2). Teşvikler, bir ülkeye yabancı yatırımın gelmesini sağlamaktadır ve ülke ekonomisini yönetmek maksadıyla başvurdukları bir araçtır.

İhracat teşvikleri ise, kısa vadede döviz girdinin artmasını sağlayarak ülkenin kaynaklarını ihracat sektörlerine yönlendirmek uzun vadede alınacak önlemler olarak tanımlanmaktadır (Aknur, 2019: 40). Bu teşvikler, üreticiler belirli mal veya hizmetleri başka ülkeye satmaya teşvik etmek için ortaya konmuş düzenleyici, yasal, parasal ve vergi programlarıdır. Yani katma değeri yüksek mal üreten işletmelerin ihracatını arttırmak amacıyla devlet tarafından

verilen teşviklere ihracat teşvikleri denmektedir. Bu ekonomik yardımları sağlayan bir devlet, verdiği teşvikleri genellikle ulusal ürünleri küresel pazarda rekabetçi tutmak amacıyla gerçekleştirmektedir (Kenton, 2021). İhracat teşviklerle endüstrilerin veya işletmelerin desteklenmesindeki amaç ekonomik ve sosyal ilişkileri güçlendirmektir. İlişkilerin güçlenmesiyle küresel mesafeleri azaltırken küresel bağlantıyı kuvvetlendirmekte dünya ticaretinde olumlu değişiklikleri meydana getirmektedir (Aknur, 2019: 40).

b. İhracat Kotaları

İhracatı kontrol altında tutabilmek için ülkeler nadiren de olsa belli malların ihraç edilmesini yasaklayabilmektedir veya lisansa bağlayabilmektedir. Sözü edilen bu yasak bazen siyasi veya askeri bir faktörden kaynaklanırken bazen de ekonomik gerekçelerden kaynaklanabilmektedir. Örneğin yerli tüketiciye yeterli miktarda zeytinyağı üretilmiyorsa ve bu yüzden de yurtiçinde zeytinyağının fiyatı yüksek ise bu malın ihracatı devlet tarafından yasaklanabilmektedir. Bazen ülke ekonomisinin istikrarı için yurtiçinde kıt miktarda üretilen bazı ham madde, yarı mamul ve mamul maddelerinin de ihracatına izin verilmemektedir (Karluk, 2009: 382).

c. İhracat vergileri

İhracat ile ilgili politikalar genellikle ihracat hacmini arttırmaya ilişkin olsa da, bazıları ihracatın sınırlandırılmasına yöneliktir. Genellikle gelişmekte olan ülkelerde rastlanan ihracat vergileri, ham madde, yarı mamul veya gıda ürünlerinin üzerinden alınan vergilerdir (Piermartini, 2004:2). Ülkelerin ihracat vergilerini uygulamasının bazı amaçları vardır; (Seyman, 2000: 139).

- İhraç malına olan aşırı dış talebi azaltarak enflasyonist baskıdan kurtulmak.
- İhracatı kısıtlayarak ülke içindeki mal miktarını arttırmak.
- İhracatı kısarak, dış piyasadaki arzı azaltmak ile fiyatları arttırarak ticaret hadlerini kendi lehine çevirmek.
- Ham maddelerin ülke içinde işlem görmesini özendirmek ve doğal ham madde miktarını korumak.

2.5. İthalat Politikası

Dış ticaret politikasının önemli bir yere sahip olan ithalat politikasındaki amaç, gelişmekte olan ülkeleri dış rekabetten korumak için ithalatı tarife ve miktar kotaları aracılığıyla makul seviyede tutmaktır. İthalat politikası araçları günümüzde diğer ülkelerle yapılan anlaşmalara göre şekillenmektedir.

a. Gümrük Tarifeleri

İthalat politikasının en eski ve en yaygın kullanılan politika aracı gümrük tarifeleridir. Gümrük tarifelerinin en temel amacı bulunmaktadır. Birincisi

devlet Hazinesine gelir sağlamak iken, ikincisi ise yerli sanayiye dış rekabetten korumaktır. Örneğin yurtdışından gelen tüketim mallarının yurtiçindeki fiyatını arttırarak yerli üreticileri koruyabilmektedir (Pugel, 2004: 133).

Gümrük tarifelerinin ekonomi üzerindeki etkilerden en önemlisi Ödemeler Bilançosu üzerindeki olumlu etkidir. Gümrük tarifeleri Dış Ödemeler Bilançosu açığını döviz tasarrufu yaparak kapatabilmektedirler (Karluk, 1998: 143).

Gümrük tarifelerinin milli gelir artııcı etkisi de bulunmaktadır. Uygulanan tarife, toplam talebi ithal mallardan yurtiçi mallarına yönelmesini sağlayarak toplam hasılayı, dolayısıyla da milli geliri arttırmaktadır. Milli gelirin artmasıyla istihdam artacaktır, bunun sonucunda da işsizlik oranı azalacaktır (Çelik, 2008: 216).

b. Tarife Dışı Engeller

Literatürde birçok tanımı bulunan tarife dışı engeller ithalata yön veren önemli politika aracıdır. Tarife dışı engellerin tanımında dış ticarete yönelik engeller değil, teşvik politikaları da bulunmaktadır. Tarife dışından her türlü uygulamayı içeren engeller, ticarete pazar payını arttırmak ve döviz çıkışını engellemek için hükümetler veya uluslararası örgütler tarafından belirlenmektedir (Pugel, 2004: 154).

c. Diğer Tarife Dışı Engeller

Yukarıda kısaca bahsettiğimiz tarife dışı engellerin bir bölümü ticareti doğrudan etkilerken diğer bölümü dolaylı yoldan etkilemektedir. Dolaylı etkileyen engeller, ekonomik etkilerine kıyasla miktar kısıtlamaları, fiyat etkisi olan mali, idari ve teknik engellerdir. Literatüre baktığımızda tarife ve kotalar, dış ticaret hacmini kısıtlamaya yönelik doğrudan engeller olarak tanımlanmaktadır ve en önemli özelliklerinden biri fiyat mekanizmasının işleyişini engellemektir. Diğer tarife dışı engeller ise mali niteliğe sahip olup, fiyat mekanizmasının işleyişini bozmadan ithalatın kısıtlanması veya ihracatın arttırılması amacıyla kullanılmaktadır.

Genel olarak baktığımızda ithalat politikası araçları olan bu engeller, ithal malı pahalılaştırarak toplam talebi yabancı ürünlerden yerli ürünlere doğru yönlendirmekte ve böylelikle ithalatı kısıtlayıcı etki göstermektedir.

3. ULUSLARARASI PARA SİSTEMİ

Kentin trafik ışıkları gibi, uluslararası para sistemi yanlış çalışıp, insanların günlük yaşamını rahatsız etmeye başlayıncaya kadar doğal karşılanmaktadır.

Solomon (1977)

Para, ekonomide bir değişim aracı ve bugün ile yarını bir birine bağlayan bir tasarruf aracı olarak tanımlanır. Ulusal ilişkilerde ‘para’, uluslararası ilişkilerde de ‘yabancı para’ adı verilmektedir (Savaş, 2010: 12).

Uluslararası para sistemi ne kadar iyi işler ise o kadar iyi işleyen dünya ekonomisi demektir. Eğer de uluslararası para sistemi iyi işlerse ülkelerin dış ticareti, uluslararası sermaye akımları, uluslararası kredi işlemleri, ülkenin ekonomik kaynaklarını etkin kullanma ve yüksek milli gelir düzeyine ulaşılabilir. (Savaş, 2010: 13).

Uluslararası para sistemi, bir tekil ekonomide farklı, çoğul bir ekonomide farklı kullanılmaktadır. Tekil bir ekonomide devlet kendi para birimini açıklar. Uluslararası para birimini aslında piyasa güçleri tarafından belirlenmektedir (Bulut ve Demirel, 2012: 8).

Adam Smith uluslararası para sistemini ‘büyük çarka’ benzetmiştir. Bu çarkın iyi işleminin önemini Rolfe-Burtle şu sözler ile beyan etmiştir (Savaş, 2010: 13).

Çark zahmetsizce döndüğü sürece, dünyanın malları kolayca akacak, insanları ve ulusları zengin ve mutlu edecektir. Düzgün bir miras gibi, perde arkasında sessizce çalışarak ekonomik hayatın gerçekleşmesini sağlayacaktır... Fakat çark durduğu veya yanlış işlemeye başladığında, sonuç bir felaket olacaktır.

Bir ülkenin milli para biriminin uluslararası piyasada kullanılması için bazı kriterler vardır. Birincisi, parayı basan ülkenin durumu güvenilir olmalı ve paranın sabit bir değeri olmalıdır. İkincisi ise, parayı basan ülkenin siyasi kararlarına güven duyulmalıdır. Üçüncü olarak da, ülke finansal aracı olan, geniş ve gelişmiş ikincil finansal piyasaları olan ve derin finansal pazarları bulunan bir ülke olmalıdır. Bunlar ülkenin parasına olan uluslararası talebin artmasına destek olmaktadır (Bulut ve Demirel, 2012: 8).

3.1. Altın Standardı Sistemi

Altın Standardının ne zaman uygulanmaya başlandığı ile ilgili kesin bir bilgiye ulaşılmamaktadır. Ancak 17. ve 18. yüzyıllarda dolanımına girdiği bilinmektedir. Bunun yanı sıra 1816 yılında İngiltere tarafından kabul edildiği bilinmektedir. O zamanlar İngiltere mali işler merkezi olduğu için diğer ülkeler de kolaylıkla altını likidite olarak kabul etmişlerdir (Bulut ve Demirel, 2012: 14).

Altın Standardı en eski sistemlerden biri olup sabit kur uygulaması bu sistemde yapılmıştır. Bu sistemin ana özelliklerinden biri, her ülke kendi parasının değerini belli bir ağırlıkta altın cinsinden belirlemişler ve altının alımını, satımını, ihracını ve ithalini kısıtlama olmadan yapabilmişlerdir. Altının yanı sıra piyasada banknotlar da kullanılmış ve devletler istedikleri zaman altına çevirebilme yetkisine sahip olmuşlardır (Ersöz, 2006: 6).

Bu sistemin ortaya çıkışından 1971 yılına kadar varlığını sürdürmüş ve pek çok ülkede geçerli olmuştur. II Dünya Savaşı sonrasında sistem gücünü kayıp etmiştir. 1920 ve 1930’lu yıllarda yeniden canlandırılmaya çalışılmış

fakat başarılı olmamış. Çünkü 1929 Büyük Dünya Krizi daha sonra II Dünya Savaşı nedeniyle canlanma olasılığı olmamış. 1944 yılında ise Bretton Woods konferansı ile yeniden uygulanmaya başlamıştır. Ancak bu sistemin ikinci kez doğması sadece 1971 yılına kadar devam edebilmiştir. Bunun nedeni sadece ABD altın standardına geçmiş, diğer ülkeler ise Amerikan doları ile altın standardına bağlanmıştır (Savaş, 2010: 38).

Bu sistemde bir ülkenin para arzını o ülkenin sahip olduğu altın miktarı, yani altın stoku tarafından belirlenmektedir. Ülke kanunlarına göre tüm malların fiyatı altın cinsinden belirlenmiştir (Yalta, 2011: 3).

Bu sistemde altın miktarı dışarıya çıkan ve dışarıdan gelen altın miktarı belirlenmektedir. Bu durum direkt ödemeler bilançosundaki açık ve fazlasını belirlenmektedir. Dolayısı olarak da dış ödemeler bilançosuna, dış ticaretindeki artış ve azalışların enflasyonist ve deflasyonist sonuçlarını doğurmaktadır. İki ülke paraları ile örneklendirmek gerekir ise A ülkenin parası 100gr altına, B ülkenin parası ise 50 gr altına eşit olursa, bir birim A ülke parası almak için iki birim B ülke parası vermek gerekmektedir. Altın para standardı içinde bu iki ülke ticaret yapıyor ise B ülkesi açık, A ülkesi fazla vermektedir. Fazla veren A ülkesinde altın fazlası olduğu için daha fazla para basılmaktadır, bu politikanın sonucunda satın alma gücü artacaktır mal fiyatları yükselecektir. Bu durumun tam tersine B ülkesi para arzını azaltmaktadır ve deflasyon dönemi başlamaktadır. Bu nedenle ülke malları ucuzlamaktadır ve daha çok A ülkesine ihracat yapabildikleri için dış açığı otomatik olarak kapanmaktadır (Şişman, 2011: 30).

Altın Para Standardının çöküşü ile dünya bunalma girmiştir. Bu buhranda döviz kurlarında büyük dalgalanmalar olmuştur ve II Dünya Savaşına kadar devam etmiştir (Yalçiner, 2008: 21).

3.2. Bretton Woods Sistemi

Dünya savaşlarında dünya ekonomisinin en büyük problemlerinden biri ekonominin istikrarsızlığının yanı sıra uluslararası para sistemi olmuştur. Bu dönemde dış ticarete kullanılan altın standardı, altın yetmezliği nedeni ile likidite sorunlarına yol açmıştır. Bu sorunun uluslararası kurumlar tarafından giderilmediği için ülkeler arası ticaretin düzenli sağlanması için yeni bir uluslararası parasal sisteme ihtiyaç duyulmuştur (Küçük, 2012: 6).

Yeni bir uluslararası sistem yaratmak için Amerika Birleşik Devletlerin Bretton Woods isimli küçük kasabasında imzalanan antlaşma ile Bretton Woods sistemi kabul edilmiştir. Bretton Woods Uluslararası Para Sisteminde Amerika devletinin altın rezervi miktarı kadar para basabilmektedir. Bu sistemde 1 ons altın 35 ABD dolara ya da 1 ABD doları 0,88867 gr altına eşit olarak kabul edilmiştir. Altın rezervi miktarı kadar basılabilen Amerikan doları ile ülkeler dış ticaretini yapabilmektedir. Bu sistemde ABD, dünya ekonomisinde ve

uluslararası ticarete kullanılan kendi ulusal parası olan doları alıp karşılığında altın vermektedir (Yavuz, 2012: 23).

Bretton Woods sisteminin temel amacı Amerikan dolarına bütün dünya para birimlerini sabitlemektedir. Amerikan ulusal parası olan doların, diğer ülke paraları ile kolayca değiştirilebilmesi şartı ile bu sisteme üye olan bankalar tarafından altına sabitlenmiştir (Mumcu Akan, 2010: 109).

Sistemde belirlenen amaçlara ulaşılabilmesi için ekonomiyi düzenlemek ve onu kontrol etmek amacıyla iki kuruluş kurulmuştur. Birincisi Uluslararası Para Fonu'dur (International Monetary Fund). Fonun temel görevleri geçici para problemleri yaşayan ülkelere finansman sağlamak, döviz kurunu istikrarlı tutmak, uluslararası parasal sistemi desteklemek, ödemeler dengesi sistemini çeşitlendirmek, uluslararası ticareti geliştirmektir. İkinci kurum ise Dünya Bankasıdır ve söz konusu kurumun iki amacı vardır. Birinci amacı, II Dünya savaşında zarar gören ülkelere finans sağlamaktır. İkinci ise bu sisteme üye olan ülkelerin yatırımlarını teşvik etmek ve ülkelere finansman desteği yapmaktır (Yalçiner, 2008: 22).

Bu sistemde kullanılan ABD dolarının seçilmesinin ana nedeni savaş zamanında Amerikan ekonomisinin güçlü olması ve % 70 altın stokunun var olmasıdır. Sistemin dolar üzerinden işleyişi dolara 'değer standardı', 'mübadele aracı', 'rezerv para' statülerini kazandırmaktır. Bu sistemde diğer ülke paralarının dolar paritesinin etrafında en fazla %1 oranı belirlemişlerdir, ancak ekonomi de istikrarsızlık olduğu zaman ülkeler kendi ulusal paralarını %10 oranında devalüasyon yapabilmektedirler. Bu orandan yüksek bir devalüasyon için IMF tarafından onay gerekmektedir (Erdoğan, 2008: 15).

Sistemin işleyişinde birden fazla sorunlar ortaya çıkmıştır. Sorunlardan biri 1960'lı yıllarında Fransa altın karşılığında dolar bozmaya başlamıştır. Fransa doların geleceğinden şüphe duymaları ile birlikte bir taraftan siyasi ilişkiler diğer bir yandan ABD'nin bu sistemdeki rolü olmuştur. Diğer bir sorunlardan biri de ABD Vietnam savaşını finansa etmek için borçlanması ve bu borç enflasyon oranının yükselmesine neden olmuştur (Yalçiner, 2008: 24).

Sorunlardan diğeri ise ABD'nin altın rezervlerinin bitmesiydi ve ödemeler dengesi açığı daha büyük sorun haline gelmiştir. BIS raporlarına göre 1951-1964 yılları arasında altın rezervlerinde 22.9 milyar dolardan 15.9 milyar dolara düşmüştür. Buna karşın ABD'nin dışındaki gelişmiş ülkelerin altın rezervleri 7.4 milyar dolardan 21.8 milyar dolara yükselmiştir. Altın rezervlerinde artış olmasının yanı sıra konvertibl dövizlerinde de artış olmuştur. Sonuç olarak 1951 yılında altın rezervlerin %28'ne ABD dışındaki ülkeler sahip iken, 1964 yılında bu oran iki kat artarak %56'ya yükselmiştir (Şişman, 2011: 36).

Dolar yetmezliğinden dolayı ülkeler kendi ulusal paralarını Amerikan dolarına yanı sabit kura değil diğer ülke paralarına konvertible etmeye

başlamışlardır. Böylelikle sabit kur sistemi Bretton Woods sistemi yıkılmıştır (Güven ve Tütüncü, 2015: 7).

3.3. Bretton Woods Sistemi Sonrası

Bretton Woods sistemin yıkılmasından sonra sanayileşmiş ülkelerde esnek kur sistemi uygulamasına gidilmiştir. Fakat bu kur sistemi uzun dönemde etkin işlemeyeceğini düşünüldüğü için, kısa dönem için bir çözüm süreci olarak düşünülmüştür. Belki daha sonraki senelerde Bretton Woods sistemine benzer yeni bir uluslararası para sistemi bulunabilir diye düşünülmektedir (Yaman, 2010: 8).

Bretton Woods sistemi sonrasında bağımsız para politikası ile sermaye hareketlerini kontrol altına alınması, yurt içi piyasaları kontrol altında tutulması, merkez bankasının araçlarının çeşitlenmesine yol açmaktadır. Daha sonraki dönemde sermaye hareketleri tamamen serbest bırakılmıştır ve finansal piyasalardaki kurallar kaldırılmıştır (Cömert, 2016: 132).

Sistem yıkıldıktan sonra dalgalı kur sistemine geçilmesinin nedeni bir anlaşma sonrası değil, sistemin yerine uygulanacak herhangi bir anlaşmanın olmamasından kaynaklanmaktadır. Bretton Woods sisteminden sonra ülkeler farklı kurları kullanmaya başlamışlardır. 1976 yılının Ocak ayında Jamaika’da toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda IMF’nin Kalkınma Komitesi’ne geçici komite tarafından Jamaika Paketi sunulmuştur. Bu paket özelliklerini şöyle özetleyebiliriz.

İlk özellik Jamaika anlaşmasında ülkelerin sabit veya dalgalı döviz kuru rejimini kullanılmasını serbest bırakılmasıdır. İkinci özellik ise altının temel rezervden kaldırılmasıdır ve IMF’nin sahip olduğu altın rezervinin üçte birinin IMF üyelerine ya da piyasaya satmasıdır. Özelliklerin üçüncüsü ise OPEC ülkelerin IMF’deki yerini %5’ten %10 çıkartılmasıdır. Bunun nedeni IMF karar mekanizmalarında önemli paya sahip olmalarını sağlamaktır. Sonucusu ise az gelişmiş ülkeleri finanse edilmesidir (Kaya, 2012: 15).

4. DIŞ TİCARET VE DÖVİZ KURU POLİTİKASINA MÜDAHALELER

Dış ticaret ve döviz kuru politikası ülkeler ve ekonomi yönetimleri için ülkenin ekonomik gelişmesini şekillendiren güçlü araçlar olarak kabul edilmektedir. Ekonomi otoritelerinin bu alanlardaki müdahaleleri ülkenin ekonomik büyümesi, istihdamı ve genel rekabet gücü üzerinde önemli etkiler neden olabilecektir. Hükümetler, bu tür müdahalelerin potansiyel faydalarını artırmak ve potansiyel olumsuz yönlerini ve maliyetlerini azaltabilmek için politika tercihlerinin sonuçlarını göz önüne alarak hareket etmelidirler. Bu başlık altında, dış ticaret ve döviz kuru politikasıyla ilişkili olarak çeşitli müdahale yöntemlerinden bahsedilecek ve bunlardan önemli görülen Merkez Bankası müdahaleleri, korumacı döviz kuru politikaları ve spekülasyon-manipülasyon olgularının potansiyel etkileri incelenecektir.

4.1. Merkez bankalarının müdahaleleri ve döviz piyasaları

Döviz kurlarında oynaklığın varlığı finansal verilerin genelinde ortaya çıkan bir özelliktir, döviz piyasasının etkin çalışması uluslararası ticaret, yatırım ve para politikası üzerinde olumsuz etkilere yol açabilmektedir. Resmi döviz kuru üzerine müdahale merkez bankalarının döviz kurunu etkilemek amacıyla döviz alıp satmasıyla gerçekleşmektedir. Merkez bankalarının söz konusu yöntemle müdahale etmesinin etkin olup olmadığı 1990'lerden sonrasında ampirik çalışmalarla daha fazla incelenir hale gelmiştir (Abbuy, 2018)

Bir kısım çalışmalara göre, merkez bankası müdahalesinin döviz kuru oynaklığını artırma eğiliminde olduğu iddiası bulunmaktadır. Merkez bankalarının döviz kuru oynaklığını azaltmak için döviz kuruna müdahale etmesi uluslararası ticaret, finansal para akışı ve ekonomik büyüme üzerinde etkilere neden olabilmektedir. Merkez bankası müdahalesinin etkin olması ve döviz kurunun korunması ve oynaklığını azaltabilme başarısı, müdahale açısından önemli konulardandır. Merkez bankası yönetimleri, kur üzerinden piyasaya müdahale edebilmek ve hakimiyetini güçlendirmek ve ekonomik istikrarın korunması adına rezerv biriktirme politikası uygulayabilmektedir. Tsen (2014)

Merkez bankaları özellikle küresel finansal krizden sonraki dönemde sermaye akışları ve döviz kuru oynaklığı üzerindeki hedeflerine daha fazla odaklanmaya başlamışlardır. Buna bağlı olarak şeffaflığın azaldığı ve piyasanın likit kesimlerine yönelik ani müdahaleler ortaya çıkarabilmektedirler. Makro ihtiyati politikalar ve sermaye kontrolü önlemlerini de ekleyerek istenilen hedeflere daha etkili ulaşma bilinci artmıştır. 2008 küresel kriz sonraki dönemlerde müdahalelerin daha çok spekülasyon kur baskılarını önlemek, enflasyona yönelik riskleri azaltmak ve sermaye akışlarındaki oynaklığı frenlemek ve döviz fonlama likiditesini hafifletme amaçlı olduğu belirtilmektedir. (Mohanty&Berger, 2013)

Sterilize edilmiş merkez bankası döviz müdahalesi yakın vadeli nominal döviz kuru beklentileri üzerinde sistematik etkisinin az olduğu tartışılabilir durumdadır. Bununla ilişkili olarak yakın vadeli döviz kuru beklentileri üzerine müdahaleler etki yapmayabilir ve hatta döviz kurunda istenmeyen oynaklıkları artırabilir. Müdahale nedeni daha çok temel problemler tarafından belirlenmekte, dolayısıyla kısa vadede döviz kuru ile sermaye girişleri arasındaki momentum etkisini azaltma yönünden olumlu etki yapmaktadır. Söz konusu çıkarımları ampirik olarak kanıtlamaya yönelik Miyajima ve Montoro (2013) tarafından 2004-2012 dönemine yönelik gelişmekte olan piyasa ekonomilerinden (Brezilya, Peru, Malezya ve Kore) bir panel veri çalışması ile merkez bankasının sterilize edilmiş müdahalesinin döviz kuru beklentileri üzerine etkisi incelenmiştir.

Sterilize edilmiş merkez bankası döviz müdahalesi yakın vadeli nominal döviz kuru beklentileri üzerinde sistematik etkisinin az olduğu tartışılabilir durumdadır. Bununla ilişkili olarak yakın vadeli döviz kuru beklentileri üzerine müdahaleler etki yapmayabilir ve hatta döviz kurunda istenmeyen oynaklıkları artırabilir. Müdahale nedeni daha çok temel problemler tarafından belirlenmekte, dolayısıyla kısa vadede döviz kuru ile sermaye girişleri arasındaki momentum etkisini azaltma yönünden olumlu etki yapmaktadır. Söz konusu çıkarımları ampirik olarak kanıtlamaya yönelik Miyajima ve Montoro (2013) tarafından 2004-2012 dönemine yönelik gelişmekte olan piyasa ekonomilerinden ülkeler (Brezilya, Peru, Malezya ve Kore) değerlendirilmiştir. Kurulan basit bir sabit etki modelli panel veri çalışması üzerinden merkez bankasının sterilize edilmiş müdahalesinin döviz kuru beklentileri üzerine etkisi incelenmiştir.

Literatürde hakim görüşe göre GOÜ'lerde döviz kuru müdahalelerinin gelişmiş ekonomilere kıyasla daha etkili olduğu belirtilebilir. Bunun nedeni yerli ve yabancı varlıklar arasında ikame edilebilirliğin daha düşük olduğu buna bağlı olarak portföy dengesi kanalının daha güçlü olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, GOÜ'lerdeki merkez bankaları, sahip oldukları bilgi ve düzenleme gücü nedeniyle piyasa genel aktörlerine göre daha avantajlı durumda olabilirler. Söz konusu çıkarımları ampirik olarak kanıtlamaya yönelik Miyajima ve Montoro (2013) tarafından 2004-2012 dönemine yönelik gelişmekte olan piyasa ekonomilerinden ülkeler (Brezilya, Peru, Malezya ve Kore) değerlendirilmiştir. Kurulan basit bir sabit etki modelli panel veri çalışması üzerinden merkez bankasının sterilize edilmiş müdahalesinin döviz kuru beklentileri üzerine etkisi incelenmiştir. Sterilize edilmiş merkez bankası döviz müdahalesinin yakın vadeli nominal döviz kuru beklentileri üzerinde sistematik etkisinin az olduğu tartışılabilir durumdadır. Bununla ilişkili olarak yakın vadeli döviz kuru beklentileri üzerine müdahaleler etki yapmayabilir ve hatta döviz kurunda istenmeyen oynaklıkları artırabilir. Müdahale nedeni daha çok temel problemler tarafından belirlenmekte, dolayısıyla kısa vadede döviz kuru ile sermaye girişleri arasındaki momentum etkisini azaltma yönünden olumlu etki yapmaktadır.

4.2. Koruyucu döviz kuru politikaları

Reel döviz kuru (RDK) hareketleri, ticari korumacılığın yaygınlaşması veya azalması ile güçlü bir şekilde ilişkilidir. Aynı şekilde firmaların ticaret politikası tercihleri de reel döviz kurundan etkilenmektedir. RDK değer kazandıkça denge döviz kurunda uluslararası düzeyde rekabetçi olan firmalar dış piyasalarda fiyatlandırılır ve yurtiçinde ithalattan kaynaklanan yoğun rekabete maruz kalır. Bu şekilde ticaret politikası tercihlerinde değişikliğe neden olarak aşırı değerli döviz kurunda yüksek tarifelerin uygulanmasına yol açar. RDK hareketleri nedeniyle görece fiyatlar meydana gelen değişiklikler, korumacı ve serbestleştirici koalisyonların boyutunu değiştirmektedir. Tüm ticari mal

üreticilerinden tarife koruması isteyenlerin payı, para birimi değerlendirildiğinde artmakta ve para birimi değer kaybettiğinde azalmaktadır (Oatley, 2010).

Hallett (1992a) ticaret açıkları ve durgunlukla mücadelede hangi politikaların etkin olduğunu araştırdığı çalışmada ticaret kısıtlamaları, düşük değerli tutulan döviz kuru ve ülkeler arasında işbirliği gibi yöntemleri karşılaştırmaktadır. Çalışma ticaret dengesinde bozulmalara karşı makro uyum süreci kapsamında korumacılığın da yoğun şekilde kullanıldığını bildirmiştir.

Döviz ve uluslararası sermaye piyasalarında istikrarı sağlamak için iki farklı politika rejimi tartışılmaktadır. Bunlar sabit döviz kuru ve sermaye kontrolleridir. (Hallett, 2011)

Sabit döviz kurları bir ülkenin para biriminin farklı başka bir para birimine göre sabitlenmesi uygulamasıdır. Euro bölgesi ekonomileri veya bunun benzeri sabitlenmiş kur sistemi kullanan ekonomiler, özellikle istikrarı koruma, ödemeler dengesi ve dış ticaret üzerinde kontrol amacıyla bu uygulamanın yararlarından faydalanmaktadırlar. Ancak sabit döviz kuru uygulamasının bazı durumlarda istenmeyen sonuçlara yol açabildiği belirtilmiştir. Örnek olarak kısa vadeli dalgalanmaların azaltılabildiği ancak uzun vadede daha büyük ve şiddetli dalgalanmaların doğabileceği belirtilmiştir.

Sermaye kontrolleri ise ticaret yapan ekonomilerde sermayenin içeri veya dışarı akışlarını kısıtlamak ve kontrol etmek için önlemler kapsamında kullanılmaktadır. Geçmiş dönemlerden itibaren bu kontrollerin daha çok ülkenin net dış borç pozisyonunu korumak için kullanıldığı bilinmektedir. 1950'lerden sonra tercih edilen bir politika yöntemiye yakın dönemde ise gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde tekrar kabul gördüğü belirtilmektedir. Bu uygulamalar dış yükümlülük konusunda istikrarlı yönetim sağlamak amaçlı kullanılsa da ekonomik performans üzerine etkileri tartışmalı değerlendirilebilmektedir. Diğer sabit kurun uygulanmasında bahsedildiği gibi kısa vadeli dalgalanmaları azaltma fonksiyonu daha etkili olduğu söylenebilir.

Döviz kurundaki uyumsuzlukların ticaret politikası üzerindeki etkisi söz konusu olduğunda; ekonomi yönetiminin döviz kurları üzerine davranış kalıbı, uluslararası ticaret üzerine etkili politikaları da dolaylı yoldan farklılaştırmaktadır. Önemli endişelerden birisi, kalıcı döviz kuru uyumsuzlukları durumunda bir ülkenin para birimi uzun bir süre aşırı değerli kalabilmekte ve geleneksel olmayan korumacı politikalara başvurma eğilimi artabilmektedir. Bu bağlamda, korumacı politikalar, ithalatı kısıtlamak ve yerli sanayileri korumak için kullanılabilecek standart tarife ve kotaların ötesindeki önlemleri ifade etmektedir. Özet olarak Nicita (2013) çalışmada, ticaret politikalarının bazen aşırı değerlendirilmiş para birimlerine tepki olarak, özellikle de anti-damping önlemleri yoluyla ayarlandığı vurgulanmıştır. Anti-damping önlemleri, yabancı malların iç piyasada gereksiz yere düşük fiyatlarla

satıldığına inanıldığında ve yerli sanayi üretime zarar verebileceği durumlarda uygulanmaktadır. Bu ayarlamaların ticaretin serbestleştirilmesinin hızı üzerinde etkileri olabilir ve anti-damping önlemleri gibi geleneksel olmayan korumacı politikaların benimsenmesine yol açabilir.

Bir üreticinin ihraç ettiği malları dış piyasada, iç piyasaya göre daha düşük fiyatlardan satması dumping olarak tanımlanmaktadır. Dampingle karşılaşan ülkeler dumpingli ithalatın yerli sanayi ürünlere karşı oluşturduğu haksız rekabet durumuna bağlı zararlara karşı korumacılık önlemlerine başvurmaktadır. Ülkeler iç piyasalarda bireysel olarak yaptırım uygulayabilmelerine rağmen uluslararası ticaret kapsamında dumpingli ithalata karşı zarar gören ülkeleri koruyan bir sistemin bulunmaması eleştiri konusu olmaktadır. GATT anlaşmaları kapsamında Anti-Dumping anlaşması ile bu tür problemlere maruz kalan ülkelere standart uygulamalar getirilmesi kabul görmüştür (Karaş, 2018: 129).

4.3. Döviz Piyasalarındaki Spekülasyon ve Manipülasyon

Çalışma, döviz piyasalarında yaşanan aşırı spekülatif duyarlılık ve faaliyetlerin sonraki getiriler hakkında bilgi sağlayıp sağlamadığını araştırmaktadır. Aşırı spekülasyonun sonraki getiriler hakkında bilgi sağlayıp sağlamadığı veya sadece piyasadaki gürültü olup olmadığını ele alınmıştır. Yani döviz piyasalarında spekülasyonun fiyatları keşfetmeye mi yoksa istikrarsızlığın kolay hale gelmesine mi yol açar belirlenmek istemektedir. Bu iki özellik arasındaki ayrım önemlidir, çünkü fiyat keşfi faydalıdır ve teşvik edilmelidir, diğer yandan refahın artırılabilmesi için istikrarsızlık azaltılmalıdır. Spekülasyonu azaltmaya yönelik çalışmalar, finansal piyasalarda bilgi etkinliğinin bozulmasına veya etkinliğin azalmasına yol açabilir (Hayward, 2018).

Kur manipülasyonu, bir ülkenin rekabet avantajı elde etmek için kendi para birimini iç piyasada satın genellikle rezerv para birimlerinden (ABD doları) satın almaya çalışarak kendi para birimini değersizleştirmeye çalışmasıdır. Manipülasyon denilen bu yöntemin en çok ihtiyaç duyulan nedeni, düşük değerli yerli para ile kendi ihracatını ucuz hale getirip sübvans etmek ve ithalatın fiyatını pahalılaştırmak istemesidir. Para birimlerinin nisbi değerinde, ülkeler dışarıdan mal alıp sattıklarında önemli farklar oluşabilmektedir. Dolar güçlü olduğunda ABD'liler yurtdışında nisbi olarak fazla satın alma gücü elde ederler, ancak bu durumda yabancı ülkelerde ABD'nin sattığı ihraç malları nisbi olarak pahalı anlamına gelmekte ve kolay mal satamamaktadır. Dolar değer kaybı yaşadığında (zayıf olduğunda) ise ABD'liler daha az ithal malı satın almak isterler ancak yabancı alıcılar için ABD ihracat malları nisbi olarak ucuz olduğu için ihracatı (ABD) teşvik etmektedir. Uygulamada bir ülke para değerini bilerek düşürdüğünde küresel ticarete serbest piyasa sistemine

muhafif hareket etmiş olmaktadırlar. Düşük değerli para ihracat maliyeti de diğer ülkelerden yapılan ithalata göre daha düşük olacaktır. Bunun temel nedeni arz-talep gibi piyasa güçleri değil diğer ülkelerin küresel piyasada daha zor ürün satması yüzündendir (Ulusoy, 2019).

Finans alanında spekülasyon davranışlarının incelenmesinde başlıca hisse senetleri, tahvil, döviz ve türev araçlar piyasalarına odaklanmak mümkündür. Bu alana yönelik Liam vd. (2002) çalışması spekülasyon ve finansal piyasalar üzerinde bilimsel içerikli kırktan fazla makale üzerinden hazırlanmış nitel ve nicel özellikte çalışmaların derlenmesiyle oluşmuştur. Makaleler finasta spekülasyon davranışları incelemekte ve hisse senedi piyasası, tahvil piyasası ve döviz ve türev piyasalarına odaklanmaktadır. Çalışma, varlık fiyatlandırma, piyasa etkinliği ve davranışsal finans konularına temel ve uygulamalı araştırmaları içermektedir. Çalışma, spekülasyonun finansal piyasaları nasıl etkilediğinin anlaşılmasına katkıda bulunmakta ve piyasa verimliliği ve varlıkların fiyatlandırılmasına ilişkin içgörüler sağlamaktadır (Liam vd., 2002).

5. DIŞ TİCARET VE KUR POLİTİKALARINDA BAZI ÖRNEK ÜLKELER

Dış ticaret ve kur politikaları ele alınırken farklı ekonomik modeller, politika yaklaşımları ve farklı dönemleri temsil eden bazı ülkelerden bahsetmek yararlı olacaktır. Bu ülkeler, dış ticaret ve kur politikaları açısından çeşitli yaklaşımları ve deneyimleri temsil eder. Özgün yönlerinin olduğu düşünülerek bazı örnek ülkeler ABD, Çin, Almanya, Japonya, Brezilya ve Türkiye gibi alınmış ve değerlendirilmişlerdir.

5.1. Amerika Birleşik Devletleri (ABD)

ABD, serbest ticaretin ve piyasa ekonomisinin bir örneğini temsil eder. Aynı zamanda dünyanın en büyük ekonomilerinden biridir ve dış ticaret politikaları genellikle küresel ekonomi üzerinde büyük bir etkiye sahiptir.

ABD'nin döviz kuru ve dış ticaret politikaları açısından diğer ülkelere göre farklılık gösterebilir ve dünyada birçok ülkeler için belirleyici ve önemli etkilere sahip olduğu herkes tarafından kabul görmektedir. Bu özgün yönlerden bazıları aşağıdaki gibi özetlenebilir.

* **Rezerv Para Birimi Dolar:** ABD Doları, dünya ticaretinde ve uluslararası finasta en çok kullanılan rezerv para birimlerindedir. Bu özellik, ABD'nin döviz politikalarının küresel ekonomi üzerinde önemli ve güçlü bir etkisi olduğu anlamına gelmektedir. Doların rezerv para özelliğine sahip olması, ABD'nin uluslararası finansal sistemi ve dış ticaret politikalarını şekillendirmesine katkıda bulunur. Böyle bir özellik dünyada ABD'nin ekonomik hegemonyasına karşı birlikte hareket etmek isteyen ve bu hegemonyanın kırılması için çabalayan Çin, İran veya Rusya gibi bazı ülke blokları için sürekli ittifak gündemi oluşturmaktadır.

* **Serbest Ticaret İlkesi:** ABD, ekonomi literatüründe genel olarak serbest ticaret ilkesine bağlı hareket eden ülke örneklerinden olduğu ve ticaret engellerini kaldırmaya çalıştığı bilirse de ticaret savaşlarının dikkat çektiği yeni bin yılın başlarından itibaren bu ticaret engellerinin uygulamaları artmıştır. Yine de ticaret serbestliği ilkesinin ABD dış ticaret politikalarında temel bir özellik olduğu belirtilebilir. Bu özelliğin temel nedeni ABD ekonomisinin rekabet gücünü dünyaya sunmak veya rekabet edebilirliğini sergilemektir.

* **Döviz Kuru Dalgalanması:** ABD, kur politikası bakımından dalgalı kur sistemini tercih etmekte ve döviz kuru müdahalelerini sınırlı tutmaktadır. Doların dalgalanması, ABD'nin dış ticaret dengesizliklerinin klasik ekonomi doktrinleri kapsamında düzeltmeyi sağladığı kabul edilebilir. ABD'de dış ticaret ve döviz kuru politikaları önemli ölçüde FRB (Federal Rezerv Kurulu) tarafından yönetilmektedir. FRB'nin farklı parasal ve ekonomik hedeflere ulaşabilmek için kullandığı başlıca araçlar, faiz oranlarını belirlemek, para arzını ayarlamak ve döviz kuru politikalarını belirlemektir. Dövizle ilgili olarak, FRB'nin politikaları istikrarlı bir döviz kurunu korumaya, uluslararası ticareti ve yatırımı teşvik etmeye ve döviz manipülasyonunu sınırlamaya odaklanır. Bunu başarmak için FRB genellikle resmi döviz kurunu belirler ve kuru korumak için piyasaya müdahale eder.

* **Ticaret Anlaşmaları ve İkili İlişkiler:** ABD, farklı ülke grupları arasında bazı ticaret anlaşmalarına (örneğin, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması - NAFTA veya sonraki USMCA) ve ülkelere özgü ikili ticaret ilişkilerinin kurulmasına yönelik bir politika yaklaşımı bulunmaktadır. Bu anlaşmalar, ABD'nin dış ticaret politikalarını şekillendirmek ve diğer ülkelerle ticaret ilişkilerini düzenlemek yanında ilgili ülkelerle müttefiklik bağını güçlendirmek yönünden de kullanılmaktadır.

* **Korumacılık ve Ticaret Savaşları:** ABD, farklı zamanlara yönelik değişik türlerde korumacı politikalara başvurduğu bilinmekte ve diğer ülkelerle ticaret savaşlarını dünya gündemine taşıyabilmektedir. Bu tür uygulamalar, seçici yaklaşımlarla belirli endüstrileri veya sektörleri desteklemeyi amaçlayan politika kararlarını içerebilmektedir. ABD'de ortalama tarife oranı WTO 2018 verilerine göre %2.4 olduğu belirtilmiştir. ABD, GATT, DTÖ ve diğerikili anlaşmalar kapsamında ABD'nin dünya ticaretinin serbestleştirilmesine taraf olduğu algılanmasına rağmen ödemeler dengesi açıklarının kronik hale gelmesi ve farklı baskı gruplarının yönlendirmeleriyle korumacılık politikalarını yoğun olarak uygulayan ülkelere olduğu belirtilmektedir. ABD, sanayi kolları arasında sorunların yoğun yaşandığı alanlarda yüksek tarifeler, kotalar ve diğer engellerle her türlü koruma yöntemlerini kullanma eğiliminde bulunmaktadır. Bunu yaparken DTÖ kurallarını ihlal ettiği durumlar da yaşanabilmektedir (Karaş, 2018: 155)

* **Açık Ekonomi Modeli:** ABD, sermaye giriş çıkışları yönünden açık ekonomi modelini benimsediği bilinmektedir. Bu kapsamda yabancı yatırımların veya sermayenin serbest akışına önem vermekte ve kısıtlamaların bulunmadığı bir sermaye hareketliliğine imkan sağlamaktadır. Bu yaklaşım, dış ticaret politikalarının bir parçası olarak yabancı sermayenin çekilmesi ve ABD ekonomisine katkı sağlama noktasında iç ve dış yatırımcılar tarafından takdir görmektedir.

* **Finansal Kurumlar ve Denetim:** ABD, ulusal ve uluslararası finansal kurumların işleyişine ve denetimine önem verdiğini iç ve dış dünya gündemine karşı sürekli vurgulayan bir ülke olduğu kabul görmektedir. Bu yaklaşım, döviz kuru politikalarını ve uluslararası finansal istikrarı takip eden küresel iktisadi ajanlar tarafından güven unsuru olarak algılanmaktadır. Farklı dönemlerde ortaya çıkan finansal dalgalanmalara neden olabilecek firma iflasları küresel etki oluşturacak boyutlara ulaştığında bazı denetlemelerin sağlıklı ve objektif şekilde yapıldığı konusunda önemli şüphelere yol açmaktadır.

Bu özellikler, ABD'nin döviz kuru ve dış ticaret politikalarının karmaşıklığını ve özgünlüğünü yansıtır. Bu politikalar, ABD ekonomisinin hem kendi içinde hem de küresel ekonomi boyutunda nasıl etki oluşturduğunu anlamak için oldukça özgün ve önemlidir.

5.2. Çin

Çin, merkezi planlı ekonomiden serbest pazar ekonomisine geçişle birlikte önemli bir ekonomik dönüşüm sergilemiştir. Serbestlik ile ortaya çıkan dış ticaret büyümesi ve uluslararası sistemle ilişkili kur politikaları, küresel ekonomi üzerinde etkili ve güçlü bir ekonomik ajan kazandırmıştır. Çin'in döviz kuru ve dış ticaret politikaları açısından özgün yönleri aşağıdaki alt başlıklarla özetlenmiştir:

* **Sabit Döviz Kuru:** Çin, uzun yıllar boyunca yuan (renminbi) için sabit bir döviz kuru politikası izledi. Söz konusu politika kapsamında Çin Merkez Bankası tarafından yuan para biriminin dolar karşısında değerinin belirlendiği bir döviz kuru rejimi uygulanmıştır. Ancak yakın dönemlerde müdahaleye dayanan döviz kuru rejimi daha esnek hale getirilmiş ve dalgalanmalara uygulanan müdahaleler azaltılmıştır.

* **İhracata Dayalı Ekonomi:** Çin'in dış ticaret politikaları kapsamında, ekonomisinin önemli derecede ihracata dayalı olduğu görülmektedir. İstikrarlı hale gelmiş bu politikayla, ülkenin dünya çapında üretim ve ihracat lideri olduğu ve küresel ticaret savaşlarında rakip ülkeler cephesinde karşıt yönde politikaların uygulanmasına yol açmaktadır. Dış ticaret, Çin ekonomisinin istikrarlı büyümesi ve dünyanın en kalabalık çalışan kesiminin istihdamının sağlanması için kritik bir role sahiptir. Çin aynı zamanda, dış ticaretle ilgili

olası zayıflamalara alternatif olarak gelişen pazarlardan ticaret ve istihdam payı kapma konusunda önemli kanallar açmaktadır.

* **Dış Ticaretin Liberalizasyonu:** Çin, ticari açıklığını giderek artırdığı son dönemlerde dış ticaret politikalarını daha serbestleştirmiş ve ticaret engellerini özellikle azaltmıştır. Bu gelişme, özellikle Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) üyelikleri döneminde gerçekleşmiş ve ülkenin dünya ekonomisiyle giderek daha fazla bütünleşmesine (entegrasyon) yol açtı.

* **Manipülatif Kur Pratiği İddiaları:** Çin, döviz kuru politikaları nedeniyle ABD ve diğer ülkelerle sık sık tartışmaların merkezinde yer almıştır. Bazıları, Çin'in yuanın değerini bilinçli olarak düşük tutarak "kur manipülasyonu" denilen yöntemle ihracat avantajı elde ettiğini iddia etmektedirler. Çin'li otoritelerin Yuan üzerinde güçlü şekilde kontrole sahip oldukları ve kuru manipüle etme yeteneklerinin fazla ve oldukça deneyimli oldukları iddiaları güçlü şekilde vurgulanmaktadır. Ayrıca Çin Hazine'sinin 3 trilyon doların üzerindeki dış rezervleri kullanarak bilerek farklı işlemlerle yuanı yıllardır değersiz tuttukları belirtilmektedir. Çin'in buna benzer politikalar uygulayarak istihdamı ülke nüfusları kadar olan bir imalat sektörünü nasıl güçlü hale getirdiklerini açıklamakta yardımcı olmaktadır. Ancak bu durum ABD imalat sektörünü ters yönde olumsuz etkilediği açıktır (Ulusoy, 2019).

* **Sermaye Kontrolleri:** Çin, sermaye akışını sıkı bir şekilde kontrol etmek için kapital kontrolleri uygular. Bu, yuanın yurtdışına akışını sınırlar, finansal istikrarı ve ekonomik güvenliği sağlamayı amaçlar. Çin'in sermaye kontrolleri, spekülasyon sermaye hareketlerini sınırlamayı, kur istikrarını sağlamayı ve finansal sistem üzerinde olumsuz etkileri azaltmayı hedefler. Bu politika aynı zamanda Çin hükümetine, mali istikrarı ve ekonomik büyümeyi kontrol etme yetkisi verirken, dışarıdan ekonomiye girecek sermayenin istikrarsızlığa neden olmasını engellemeye çalışır. Ancak, bu yaklaşım uluslararası serbest sermaye hareketi ilkesi ile bazen çelişebilmekte ve küresel ekonomik ilişkilerde uyumsuzluklara yol açabilir.

* **Küresel Ticaret ve Yatırım İlişkileri:** Çin, dış ticaret ve yatırım ilişkilerini küresel olarak genişletmeye odaklanmıştır. Özellikle Kuşak ve Yol Girişimi (Belt and Road Initiative - BRI), 2013 yılında Çin tarafından başlatılan ve küresel ölçekte büyük etkilere sahip olan Avrupa-Çin arasında belirli bir taşıma güzergahı üzerinde birçok ülkeye büyük yatırımlar yapılmış ve ticari ilişkilerin buna bağlı olarak geliştirilmesi planlanmıştır. Bu girişim, Çin'in dış ticaret ve yatırım ilişkilerini genişletme hedefi doğrultusunda önemli bir altyapı ve ekonomik işbirliği projesidir. Proje çerçevesinde deniz yolları (Kuşak) ve kara yolunu (Yol) kapsayan geniş bir coğrafi alan hedeflenmiş ve katılımcı ülkeler arasında ticaret, yatırım ve teknoloji transferi teşvik edilmiştir. Çin, proje çerçevesinde birçok ülkenin altyapı projelerini finanse etmiş, uluslararası ticaret ilişkilerini geliştirmiş ve işbirliği olanaklarını artırmıştır.

* **Döviz Rezervleri:** Çin, dünyanın en büyük döviz rezervlerine sahip ülkelerden biridir. Bu rezervler, döviz kuru politikalarını desteklemek ve finansal istikrarı sürdürmek için kullanılır. 2022 yılında Çin'in döviz rezervlerinin 3.13 trilyon ABD dolarından fazla olduğu belirtilmektedir. Çin Halk bankası bilançosunda en önemli para biriminin ABD doları olduğu bilgisine dayanarak ABD doları ve yuan arasındaki döviz kurunun istikrarlı seyretmesi temel uygulamalardandır. ABD doları küresel rezerv para birimi olduğu için ABD'nin diğer ülkeler üzerinde güçlü bir ağırlık (kaldıraç) etkisi bulunmaktadır. Buna karşı yönde bir ağırlık kurmak için Çin Yuan'ı ikinci küresel rezerv para olarak kabul ettirmeye çalışmaktadır. Çin'in beş ülkeyle birlikte rezerv havuzu oluşturmaya çalıştığı ve dünya çapında takas merkezleri açtığı belirtilmektedir (Slotta, 2023).

* **Özel Ekonomik Bölgeler ve Serbest Ticaret Alanları:** Çin, özel ekonomik bölgeler ve serbest ticaret alanları oluşturarak yabancı yatırımı teşvik etmeye çalışmıştır. Bu bölgeler ticaret ve yabancı yatırımlar açısından daha fazla esneklik sağlayarak ekonomik faaliyetlerin ve yatırım fırsatlarının artmasına olanak tanımaktadır. Bu girişimler Çin'e daha fazla yatırım yapılmasını teşvik ederek doğrudan yabancı yatırımların ve ekonomik büyümenin artmasını sağlamıştır.

Çin'in döviz kuru ve dış ticaret politikaları, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde büyük öneme sahiptir. Bu politikalar, Çin'in ekonomik büyümesi, ticaret ilişkileri ve küresel ekonomi üzerindeki etkisini anlamak için incelenmelidir.

5.3. Avrupa Birliği

Avrupa Birliği'nin (AB) döviz kuru ve dış ticaret politikaları açısından kendine özgü bazı yönleri vardır:

* **Euro Bölgesi ve Euro (EUR):** AB'nin en özgün yanlarından birisi, Euro'yu (EUR) ortak para birimi olarak benimseyen bazı AB üyesi ülkelerden oluşan Euro Bölgesi'nin varlığıdır. Ortak para birimi, vasıtasıyla üye ülkeler arasındaki ticari ve mali işlemler kolaylaşmakta ve ekonomik entegrasyonlarını güçlendirmektedir. Avrupa Merkez Bankası (ECB) Euro bölgesi için para politikasını yönetmektedir.

* **Ortak Ticaret Politikası ve Diğer Ticaret Anlaşmaları:** AB, bünyesindeki üye ülkeler adına ticaret anlaşmalarını müzakere etmesine olanak tanıyan ortak bir ticaret politikası yürütmektedir. Bu merkezi yaklaşım vasıtasıyla ticaret müzakereleri kolaylaşmakta ve AB'ye küresel ekonomi düzleminde önemli bir pazarlık gücü sağlamaktadır.

AB birlikte hareket etme yaklaşımıyla dünyanın en büyük ticaret bloklarından sayılmaktadır. Dolayısıyla dünya çapındaki ülkeler ve bölgelerle aktif olarak ticaret bağlantıları veya anlaşmaları genellikle sadece mal ticaretini

değil aynı zamanda hizmet, yatırım, fikri mülkiyet ve düzenleyici işbirliklerini de kapsamaktadır.

* **Gümrük Birliği ve Ortak Dış Tarifeler (CET):** AB, kendi birliği içindeki ticarete tarife ve kotaları ortadan kaldıran bir gümrük birliği kurmuştur. Bu çerçevede, AB içi ticareti ve ekonomik işbirliğini teşvik edilerek, mal ve hizmetler için ortak bir pazar ortamı tek bir pazar birliği oluşturulmuştur.

AB, Avrupa dışına ticari ilişkilerde ortak bir dış tarife uygulamaktadır; dolayısıyla tüm üye ülkelerin AB üyesi olmayan ülkelere karşı aynı tarifeleri ve ticaret engellerini uygulamaktadır. Kullanılan bu sistemle standart uygulamalar mevzuatlara bağlı şekilde yürütülmekte, dış ortaklarla ticari ilişkileri basitleştirilmesi mümkün olmaktadır.

* **Düzenleyici Uyum:** AB, önceki maddelerde bahsedilen birlikte hareket etme güdüsüyle ortak standartlar sağlamak ve ticareti kolaylaştırmak için genellikle ticaret ortaklarıyla mevzuat uyumuna bağlı hareket etmektedir. Bu davranış kalıpları ürün güvenliği, çevre düzenlemeleri ve teknik standartlar gibi alanlarda görülmektedir.

* **Ticari Savunma Araçları:** AB, sanayilerini haksız ticaret uygulamalarından korumak için anti-damping önlemleri ve koruma tedbirleri de dahil olmak üzere kapsamlı bir ticaret savunma çerçevesine sahiptir.

* **Kalkınma Yardımı:** AB, gelişmekte olan ülkelere ekonomik kalkınma ve ticaret kapasitelerini destekleyen önemli bir kalkınma yardımı sağlayıcısıdır.

* **Karmaşık Karar Alma Süreci:** AB'nin ticari ve ekonomik konulardaki karar alma süreci, birden fazla kurumu ve üye devletlerin çıkarları ile birliğin uluslararası hedefleri arasındaki dengeyi içeren karmaşık bir süreç olabilir.

Bu hususlar, ekonomik entegrasyonu teşvik etmeyi, ticareti kolaylaştırmayı ve küresel ekonomideki konumunu güçlendirmeyi amaçlayan Avrupa Birliği'nin döviz kurları ve dış ticarete ilişkin kendine özgü yapısını ve politikalarını yansıtmaktadır.

5.4. Almanya

Almanya, dünya ticaretinde önde gelen bir ihracatçıdır ve Avrupa Birliği içindeki ekonomik politikaların önemli bir parçasını oluşturur. Aynı zamanda euro kullanılan bir ülke olarak, döviz politikaları da dikkate değerdir. Almanya'nın döviz kuru ve dış ticaret politikaları açısından özgün yönlerini aşağıdaki ana hatlarla özetlenmiştir:

* **Euro Bölgesi Üyesi Olma:** Almanya, Euro (EUR) adını taşıyan ortak bir para birimi olan avroyu kullanır. Bu, Almanya'nın bağımsız bir döviz kuru politikasından ziyade, Avro Bölgesi'ndeki diğer ülkelerle birlikte para politikalarını paylaştığı anlamına gelir. Bu nedenle Almanya, avronun değerini diğer Euro Bölgesi üyeleriyle birlikte belirler.

* **İhracat Odaklı Ekonomi:** Almanya, yüksek kaliteli ürünlerin ve özellikle makinelerin dünya çapında önemli bir ihracatçısıdır. Dış ticaret, Alman ekonomisinin büyümesinin önemli bir itici gücüdür ve bu nedenle dış ticaret politikaları büyük bir öneme sahiptir.

* **Dünya Ticaretinin Desteklenmesi:** Almanya, serbest ticaret ve dünya ticareti sistemini destekler. Bu, dış ticaret politikalarının temel bir özelliğidir ve Almanya'nın ihracatçıları için pazar erişimini ve rekabet avantajlarını korumayı amaçlar.

* **Döviz Kuru Dalgalanması:** Avro kullanımı, Almanya'nın döviz kuru politikalarını sınırlar ve avronun dolar karşısındaki değerini etkiler. Almanya, dalgalı döviz kuru rejimini benimsememiştir ve avronun istikrarlı bir şekilde kalmasını sağlamak için çaba gösterir.

* **Makroekonomik Dengeli Yaklaşım:** Almanya, makroekonomik dengeyi korumaya büyük önem verir. Düşük işsizlik oranları ve mali disiplin, Alman ekonomisinin temel unsurlarıdır. Almanya'nın bu yaklaşımı, istikrarlı bir işgücü piyasasına ve sürdürülebilir ekonomik büyümeye uyum sağlamayı gerektirir. Düşük işsizlik oranları, işgücü piyasasının sağlığına ve tüketici güvenine katkıda bulunur. Aynı zamanda, mali disiplin yaklaşımı, Alman ekonomi otoritelerinin bütçe açıklarını kontrol etme ve kamu borçlarını düşürme konusundaki kararlılığını yansıtır. Bu yönetim bakış açısı, Almanya'nın Euro Bölgesi ve küresel ekonomideki rolünü güçlendirirken, diğer ülkelerle işbirliği ve ekonomik denge konularında liderlik yapma yeteneğini de güçlendirir.

* **Ortağının Zayıf Yanlarına Bağlılık:** Almanya, Euro Bölgesi içinde ekonomik gücü ve rekabetçiliği ile bilinmektedir. Bu özellikler, Euro Bölgesi içinde Almanya'nın dış ticaret politikalarının şekillenmesinde önemli derecede rol oynadığı gibi diğer ülkelerin de ekonomik sağlığı ve mali istikrarını etkileyebilir. Almanya, Euro Bölgesi içindeki ekonomik dengesizliklerin olumsuz etkilerini gidermek ve mali istikrarı korumak amacıyla farklı politika araçlarına başvurabilir. Almanya'nın ekonomik başarısı ve partner ülkeleri koordine etme bağımlılığı, Euro Bölgesi içindeki ekonomik işbirliğinin ve mali politikaların tartışmalarının merkezinde yer alır, ayrıca bazı kriz durumlarında yardım sağlama mecburiyeti ortaya çıkarır.

* **Küresel Ticaret İlişkileri:** Almanya, dünya genelinde birçok ülke ile ticaret ilişkileri kurar ve sürdürür. Ayrıca Alman şirketleri, dünya çapında yatırımlar yapar. Bu, Almanya'nın uluslararası ekonomik ilişkilere büyük bir bağımlılığını yansıtır.

Almanya'nın döviz kuru ve dış ticaret politikaları, hem Euro Bölgesi içindeki ekonomik dengeyi hem de küresel ekonomiye katkıyı dikkate alır. Bu politikalar, Alman ekonomisinin ve dünya ticaretinin önemli bir parçasını oluşturur.

5.5. Japonya

Japonya, ihracata dayalı bir ekonomi modeline sahiptir ve döviz politikalarını sık sık uygular. Ayrıca yoğun Ar-Ge içeren yüksek teknoloji ve otomotiv gibi sektörlerdeki ihracat potansiyeliyle bilinmektedir. Japonya'nın döviz kuru ve dış ticaret politikaları açısından özgün yönleri aşağıdaki anahtar noktalar üzerinden özetlenebilir:

* **Dalgalı Döviz Kuru Rejimi:** Japonya, uzun yıllardır dalgalı döviz kuru rejimini benimsemektedir. Japon Yeni (JPY) dolar karşısında serbest piyasa koşullarına bağlı olarak dalgalanır. Bu, döviz kuru politikalarının bir parçasıdır, ve ihracatçıların ve ithalatçıların döviz kuru dalgalanmalarına uyum sağlaması gerektiği anlamına gelir.

* **Yen Zayıflatma Politikaları:** Japonya, tarih boyunca merkez bankası vasıtasıyla Japon Yeni'nin değerini düşürmek amacıyla para müdahaleleri yapmıştır. Bu politikanın temel nedeni, Japonya'nın ihracat sektörünü desteklemek ve ihracatçıların rekabetçiliğini artırmaktır. Yen'in değerinin düşmesi, Japonya'nın ihraç ürünlerini dış alem için daha ucuz ve daha rekabetçi hale getirir, böylece ihracat artar. Bu politika, ekonomik büyümeyi ve istihdamı desteklemek amacıyla kullanılır, ancak aynı zamanda uluslararası döviz kurları ve ticaret ilişkileri üzerinde de etkisi vardır.

* **İhracat Odaklı, Yüksek Teknoloji ve Otomotiv Endüstrisine Dayalı Ekonomi:** Japonya, özellikle elektronik, otomotiv ve yüksek teknoloji sektörlerinde dünya liderlerinden biridir. Bu sektörlerle bağlantılı olarak, yüksek kaliteli ürünlerin ve teknolojik yeniliklerin dünya çapında önemli bir ihracatçısıdır. Bu stratejiler, Japonya'nın dış ticaret dengesini fazla vermeye dönük etkiler, ekonomik büyümesinin önemli bir itici gücünü oluşturur.

* **Yatırım ve Teknoloji Transferi:** Japonya, yurtdışında yatırım yapma ve teknoloji transferini teşvik etme konusunda öncü bir role sahiptir. Bu yaklaşım, Japon şirketlerinin küresel pazarlarda daha fazla varlık kazanmasını ve teknolojik liderliklerini sürdürmelerini destekler. Japonya'nın yatırım ve teknoloji transferi politikaları, ülkenin uluslararası ekonomik gücünü artırırken aynı zamanda diğer ülkelere teknoloji transferi yoluyla küresel ekonominin yenilik ve büyüme potansiyelini de artırır. Bu yaklaşım, Japonya'nın küresel ekonomideki liderlik rolünü güçlendirirken aynı zamanda küresel işbirliğinin bir parçası olarak da değer kazanır. Bu, Japon şirketlerinin küresel pazarlarda daha fazla varlık kazanmasını sağlar.

* **Dünya Ticaretinin Desteklenmesi:** Japonya, serbest ticaret ve dünya ticareti sistemini destekler. Ülke, uluslararası serbest ticaret anlaşmalarına katılır ve ticaretin kolaylaştırılması için aktif olarak çalışmaktadır. Japonya'nın uluslararası ticarete ve serbest ticaret sistemlerine olan bağlılığı, küresel ticaretin ve ekonomik işbirliğinin geliştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

* **Korumacı Ticaret Politikaları:** Japonya, yerli endüstriyi ve tarımı korumak amacıyla gümrük vergileri ve ithalat kısıtlamaları gibi korumacı ticaret politikalarını uygular. Bu politikalar, dış ticaret dengesizliklerini düzeltebilmek için kullanılır. Japonya, ABD ve AB'den sonra korumacılık politikalarının yoğun olduğu ülkeler kapsamında bahsedilmesi mümkündür. Örnek olarak korumacılık politikası araçlarından tarifeler ve tarife dışı engellerin özellikle AB ve ABD'ye karşı kullanıldığı görülmektedir. Japonya'da ortalama tarife oranı %2.1 civarında iken, tarım sektöründe tarifeler %100'lerdedir. Tarım sektöründe, tarifeler yanında kota uygulamalarının da yoğunluğu dikkat çekmektedir. Japonya'da özellikle telekomünikasyon sektöründe olmak üzere farklı alanlarda standartlar, testler ve etiketleme kriterlerinde bir takım tarife dışı engeller uygulanmaktadır (Karaş, 2018: 157).

* **Kalkınma Yardımları ve İşbirliği:** Japonya, gelişmekte olan ülkelerle kalkınma yardımları ve işbirliği programlarına büyük kaynaklar ayırır. Bu, dış ticaret politikalarının ve küresel ekonomik ilişkilerin bir parçasıdır. Japonya, yıllar boyunca geniş çerçevede projelere ve insani yardım faaliyetlerine yatırım yapmıştır, bu da kalkınma yardımlarının çeşitlenmesine ve etkisinin artmasına yardımcı olur. Bu çabalar, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümesini ve sosyal kalkınmasını desteklemeyi hedefler ve aynı zamanda Japonya'nın küresel liderlik rolünü pekiştirir. Japonya'nın kalkınma yardımları ve işbirliği programları, uluslararası arenada pozitif bir etki yaratmaya ve küresel ekonomik istikrarın sağlanmasına katkıda bulunmaya devam etmektedir.

Japonya'nın döviz kuru ve dış ticaret politikaları, ülkenin ekonomik gücünü ve teknolojik liderliğini yansıtırken, aynı zamanda ticaret dengesizlikleri ve korumacı politikalar gibi zorlukları da yansıtmaktadır. Bu politikalar, Japonya'nın ekonomik istikrarını ve küresel ticaret ilişkilerini şekillendiren önemli bir faktördür.

5.6. TÜRKİYE

Türkiye, jeopolitik ve stratejik bir coğrafi konuma sahip ve dış ticaret açısından önemli bir ülkedir. Hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ekonomi özelliklerine sahip olup aynı zamanda Asya ve Avrupa ülkeleri arasında köprü özelliği gösterir. Ayrıca, Türk Lirası'nın dalgalanması, döviz ve faiz politikaları yönünden dünya ekonomisi çerçevesinde özgün örneklerden birisidir. Türkiye'nin özellikle döviz kuru ve dış ticaret politikaları açısından tipik yönleri şöyle özetlenebilir:

* **Dalgalı Döviz Kuru Rejimi:** Türkiye, dalgalı döviz kuru rejimini benimsemiştir. Türk Lirası (TRY), serbest piyasa koşullarına bağlı olarak dolar ve diğer yabancı para birimleri karşısında dalgalanır. Bu, döviz kuru politikalarının bir parçasıdır ve döviz kuru dalgalanmalarına uyum gerektirir. Ancak 2022'den sonraki dönemde uygulanan düşük faiz politikaları nedeniyle

döviz oldukça baskı altında tutulmuştur. Buna bağlı olarak genel olarak cari açığı finanse edebilmek amacıyla ekonominin genel olarak döviz ihtiyacı artmış ve merkez bankası döviz rezervleri oldukça azalmıştır. Daha sonra Haziran 2023 genel seçim döneminden sonra ekonomi yönetiminin anaakım (Ortodoks) politikalara geri dönmesi nedeniyle faiz oranları kısa bir dönemde önemli oranlarda yükseltilmiş ve bununla birlikte döviz kuru 19TL düzeylerinden 28TL düzeylerine hızlı bir yükseliş sergilemiştir.

* **Cari Açık Sorunu:** Türkiye, ithalatı genel olarak ihracatından fazla olması nedeniyle sık sık cari açık sorunu yaşayan bir ülke olarak bilinmektedir. Söz konusu problemin döviz kuru değerlenmesiyle birlikte dış yatırımcı tarafından değerlendirilmesi nedeniyle bazı yansımaları olmaktadır. Küresel yatırımcılar tarafından dikkate alınan, ülkenin yatırım yapılabilirlik özelliklerini belirleyen CDS ve rating derecelendirme puanlarıyla birlikte döviz rezervleri etkilenmekte ve bazı dönemlerde kısır döngüye neden olabilmektedir. İç ekonomi uzmanları tarafından söz konusu durum döviz kuru politikalarının ve dış ticaret politikalarının bir sonucu olarak çıktığı ve Türkiye'nin ekonomik istikrarının olumsuz etkilendiği belirtilmektedir.

* **Gümrük Birliği Üyeliği:** Türkiye, Avrupa Birliği (AB)'ne katılım kapsamında uyum sürecine tabi tutulmuş, birliğe alınmamasına rağmen önkoşul olarak Gümrük Birliği'ne kabul edilmiş bir üye özelliğindedir. Türkiye'nin Topluluğa tam üyeliğini bir nihai hedef olarak ortaya koyan "Ankara Anlaşması", 12 Eylül 1963 tarihinde imzalanmış ve 1 Aralık 1964'de yürürlüğe girmiştir. Ankara Anlaşması, tam üyeliğe giden yolu, "hazırlık dönemi", "geçiş dönemi" ve "son dönem" olmak üzere üç evrede öngörmüştür. Gümrük birliği (GB) süreci, Türkiye'nin AB üyeleriyle ticaret yaparken AB'nin ortak ticaret politikalarına uymak zorunda olduğu anlamına gelir. Gümrük Birliği mevzuatı çerçevesinde AB tarafı, 1971 yılından itibaren GB'nin kapsadığı sanayi mallarındaki vergilerini Türkiye lehine tek taraflı olarak sıfırlamıştır. (TC Dışişleri Bakanlığı, 2023) Türkiye'nin aynı uygulamayı yerine getirmesi, 1973 yılından başlayarak 22 yıllık bir geçiş süresi benimsenmiştir. Bu uygulamalar ve AB'ne uyum süreci kapsamında mevzuatlar, Türkiye'nin dış ticaret politikalarını etkilemektedir.

* **Orta Doğu ve Avrasya Pazarlarına Erişim:** Türkiye, coğrafi konumu nedeniyle Orta Doğu ve Avrasya pazarlarına erişim sağlama potansiyeline sahiptir. Geçmiş çağlarda önemli bir ticaret kanalı oluşturan İpek Yolu'nun modern versiyonu olan "Kuşak ve Yol Girişimi" Türkiye üzerinden Avrupa ve Çin arasında ticaret bağlantısını sağlayacaktır. Gelişmiş ve az gelişmiş pazarlar arasında teknolojik, ekonomik, sosyal ve politik çerçevelerde çokuluslu boyutta gelecek zamanlara yatırım projesi anlamı taşımaktadır. Proje kapsamında ticaret gelişimini sağlayacak dört temel sektöre bağlı eksenler oluşturulmuştur. Ulaşım,

enerji, Telekom ve özel ekonomik bölgeler olarak tanımlanan eksenlerle ilgili güzergahta dünya nüfusunun yüzde 62'si kadarlık yaklaşık 4.5 milyarlık nüfus yanında 23 trilyon dolarlık milli gelir hacmi ve 3 trilyon dolarlık ticaret hacmi üzerinden projeksiyon yapılmaktadır. (DEİK, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, 2023)

Kuşak ve Yol Girişiminin işlerliği kapsamında ekonomik politika fırsatı olarak 5 senaryodan söz edilmektedir. Bunlardan bazıları Türkiye'nin Çin ticaret portföyünde ağırlığının artması, birlikte üretim yapması ve teknoloji geliştirme planları, Türkiye'nin Lojistik merkez haline gelmesi, Çin'le beraber ticaret partnerliği ve diğer pazarlara girme planları, söz konusu yol projesi kapsamında genişleyen ticaret planları çerçevesinde yaklaşımlar öne sürülmektedir.

Ayrıca Suriye ve Irak'ın iç karışıklıklar ve savaşlar nedeniyle istikrarsız bir yönetim sergilenmesi bu ülkelerin komşuluğundaki Türkiye için de jeopolitik riskler barındırmaktadır. Arap ülkeleri ve Ortadoğu arasında daha yüksek düzeylerde gelişebilecek ticaret kanalları söz konusu riskler nedeniyle önemli aksamalara maruz kalmaktadır. Bütün bu gelişmeler Türkiye'nin dış ticaret stratejilerini şekillendirmektedir.

* **Yatırım Teşvikleri:** Türkiye, yabancı yatırımları çekmek ve iç yatırımı teşvik etmek amacıyla çeşitli teşvik programları uygular. Bu teşvikler ülkenin dış ticaret politikalarının bir parçasıdır ve vergi teşvikleri, hibeler, sübvansiyonlu finansman ve diğer mali teşvikleri içerir. Bu teşvikler turizm, enerji, teknoloji ve altyapı gibi alanlarda yatırımları teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, Türkiye yabancı yatırımları desteklemek için ihracat teşvikleri ve diğer ekonomik ve mali tedbirler de sağlamaktadır.

* **Gümrük Vergileri ve Ticaret Engelleri:** Türkiye, yerli üretimin korunması amacıyla korumacı ticaret politikalarından gümrük vergileri ve ticaret engelleri gibi bazıları uygulamaktadır. İthalat kısıtlamaları gibi bazı ticaret politikaları da içeren uygulamalarla yerli üreticilere rekabet avantajı sağlamak hedeflenebilir. Ülkeye ithal edilen mallara gümrük vergileri uygulanması ve ithalat akışını kısıtlamak için kullanılan kota ve ambargo gibi önlemlerle ticaret engelleri getirmek olağan uygulamalardır. Ayrıca, ithalat sayısını sınırlandırarak yerel işletmeleri korumak hedeflenebilir. Türkiye'de dış ticarete uygulanan bazı vergi ve engeller şunlardır (Kolçak, 2013).

1. İthal mallara yüzde 18 oranında katma değer vergisi (KDV) uygulamaktadır. Dış ticarettten elde edilen vergiler içinde KDV en büyük paya (%11-20 arası) sahip olan vergi olarak bilinmekte.

2. Türkiye Dünya Ticaret Örgütü üyesidir ve Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşmasına (GATT) bağlıdır. Bu, Türkiye'nin gümrük vergilerini ve diğer ticaret engellerini asgari düzeyde tutması gerektiği anlamına gelmektedir.

3. Türkiye, indirimli gümrük vergisi oranlarıyla ithal edilebilecek belirli malların miktarını sınırlayan bir tarife kotaları sistemine sahiptir.

4. Türkiye, sağlık ve güvenlik düzenlemeleri, teknik standartlar ve paketleme gereklilikleri gibi tarife dışı engeller uygulamaktadır.

5. Türkiye ayrıca, ihraç edilen mallar için ödenen vergilerin bir kısmının veya tamamının iade edilmesini sağlayan bir vergi iadesi sistemine sahiptir.

* **Enerji İthalatı ve Enerji Politikaları:** Türkiye, enerji ihtiyacının büyük bir kısmını ithalatla karşılar. Enerji politikaları, enerji ithalatını düzenler ve dış ticaret politikalarını etkiler. Enerji ithalatı ve ticaret politikaları arasındaki etkileşim, Türkiye'nin ekonomik stratejilerinin önemli bir yönünü oluşturmaktadır. Enerji politikaları dış kaynaklara olan bağımlılığını azaltmaya ve güvenli, sürdürülebilir ve uygun maliyetli bir enerji arzı geliştirmeye yöneliktir. Türkiye, yatırımları teşvik etmek ve yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesini desteklemek amacıyla Yenilenebilir Enerjiyle İlgili Kanun (5346 Sayılı), Stratejik Yatırım Teşvik Programı, Elektrik Piyasası Kanunu (4628 Sayılı Eski, 7257 Sayılı Yeni) ve Yenilenebilir Enerji Kaynak Alanları Kanunu (7226 Sayılı) gibi bir dizi politikayı uygulamaya koymuştur.

* **Sınır Ötesi İşbirliği:** Türkiye, çeşitli sınır ötesi işbirliği ve ticaret anlaşmalarına katılır. Özellikle Türk Konseyi gibi bölgesel işbirliği platformları önemlidir.

Türkiye, 2011/15 ve 2015/15 sayılı Başbakanlık Genelgeleri ve hükümleri çerçevesinde, Sınır Ötesi İşbirliği yaklaşımıyla Başbakanlığın Ulusal Otorite kabul edildiği iki program oluşturulmuştur. Bunlardan Bulgaristan- Türkiye Sınır Ötesi İşbirliği (SÖİ) Programı kapsamında 26 milyon Euro hacimli 138 adet proje 2016 sonu itibarıyla tamamlanmıştır. IPA tarafından SÖİ Program alanı boyutlarında Türkiye'nin Edirne ve Kırklareli illeri, Bulgaristan'ın ise Yanbolu, Burgaz, Hasköy idari bölgeleri yer almaktadır. (Türkiye SÖİ Programı, 2023)

Diğer Sınır Ötesi İşbirliği (SÖİ) Programı AB Başkanlığının Ulusal Otorite görevini yürüttüğü ENPI Karadeniz Havzasında SÖİ Programı'dır. Bu, AB'nin Komşuluk Politikası yaklaşımına Türkiye'nin IPA fonlarıyla dahil olduğu çok katılımlı bir işbirliği programıdır. Programda Türkiye dışında Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Romanya, Ukrayna ve Yunanistan gibi ülkeler de bulunmaktadır. Türkiye'den Trakya bölgesinden itibaren Doğu Karadenize kadar uzanan bir çok il program kapsamında yer almıştır.

Diğer bir SÖİ Programı Interreg NEXT Akdeniz Havzası adıyla bilinmektedir, Türkiye'nin katılım belgesi 2022 sonunda, AB Komisyonu tarafından onaylanmıştır. 2021-27 döneminde Cezayir, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY), Mısır, Fransa, Yunanistan, İsrail, İtalya, Ürdün, Lübnan, Malta, Filistin, Portekiz, İspanya, Tunus gibi ülkelerin programa katılması

beklenmektedir. Türkiye ayağında ise ilgili program dahilinde Trakya bölgesinden başlayarak Çanakkale, Balıkesir'den Muğla'ya kadar uzanan iller yanında İç ve Doğu Ege illeri ve Akdeniz bölgesinin doğu kesimleri yer almaktadır.

Türkiye'nin döviz kuru ve dış ticaret politikaları, ülkenin ekonomik dinamiklerine ve coğrafi konumuna dayanırken, aynı zamanda ticaret dengesizlikleri ve korumacı politikalar gibi zorlukları da yansıtmaktadır. Bu politikalar, Türkiye'nin ekonomik istikrarını ve küresel ticaret ilişkilerini şekillendiren önemli bir faktördür.

Yukarıda ele alınan ülkeler dış ticaret ve kur politikaları bakımından farklı yaklaşım ve deneyimleri temsil eden ülkelerdir. Bu ülkelerle ilgili bilgilerden özet olarak geçilmesine rağmen ülkelerin her biri için farklı bölüm oluşturulması mümkündür.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bir ülkenin ekonomi anlamında büyümesi ve kalkınması için en önemli faktörlerden biri dış ticarettir. Uluslararası alanda eskilerden beri kullanılan bir ekonomik ilişki olarak karşılaştığımız bu ticaret şekli ihtiyaçların çokluğu ve çeşitliliği sayesinde tüketicilerin birbirleriyle mübadele ilişkisi kurmasını sağlamıştır.

Dış ticaret, bir ülkenin ekonomik büyüme sürecinde belirleyici rol oynamaktadır ve bu sebepten de ülkeler için önemli makro ekonomik değişkenlerden biridir. Dış ticaretin önemi 1973 senesinde Bretton Woods sisteminin çökmesi ile başlayan uluslararası serbestleşme süreci ile beraber daha da belirgin hale gelmiştir. Dış ticaretin en önemli etkenlerinden biri de döviz kurudur. Döviz kurunun dış ticaret ile olan entegrasyonu dış ticarettten elde edilecek kazanç ve kayıpları etkilemektedir.

Dış ticaretin gerçekleştirilmesinde ekonomiler, ticaretin sağlıklı yürümesi ve döviz kurunun ticaret ve diğer dengeleri gözetir düzeylerde olabilmesi için bazı korumacı uygulamaları ve müdahaleleri uygulamaktadırlar. Ancak müdahaleler her ne kadar farklı potansiyel faydalar gözetilerek uygulansa da potansiyel olumsuz yönler de simülasyon gibi yöntemlerle öngörülebilir. Bu çalışmada genel olarak ilgili konuda merkez bankalarının döviz piyasasına müdahaleleriyle oynaklığın giderilmesi, bilerek kurları düşük tutmaya yönelik kur manipülasyonları, dış ticaret üzerine hakimiyeti artırma amaçlarıyla müdahaleler gerçekleştirdiği görülebilmektedir. Diğer bir başvuru yöntem sermaye kontrollerini sağlamaya yönelik koruyucu döviz kuru uygulamalarıyla sermaye kontrolleriyle kısa vadeli giriş çıkışları engellemeye çalışma çabasıdır.

Güncel döviz kuru ve dış ticaret politikaları kapsamında bazı tipik özelliklere sahip, uyguladıkları politikaların dünya ekonomisi üzerinde önemli etkiler doğurduğu ülkelerden bahsedilmiştir. Burada konu edilen ülkeler

ABD, Çin, Almanya, Japonya, Brezilya ve Türkiye'dir. Söz konusu ülkeler gerek jeopolitik gerekse dünya üzerinde ağırlıklı payları olması veya tipik uygulamalar sergilemeleri nedeniyle örnek vaka olarak değerlendirilmişlerdir.

Amerika Birleşik Devletleri'nde Federal Rezerv Kurulu (FRB), dış ticaret ve döviz kuru politikalarını büyük ölçüde şekillendirilmektedir. FRB'nin ana hedefleri arasında ekonomik istikrarı korumak, ekonomik büyümeyi teşvik etmek ve finansal sisteme likidite sağlamak yer almaktadır. FRB'nin ilgili amaçlara ulaşmak için faiz oranları, para arzı ve döviz kuru politikaları gibi araçları kullanmaktadır. FRB döviz işlemlerine sınırlar koyabilir ve çeşitli ticaret anlaşmaları ve anlaşmalar yoluyla ticareti teşvik etmek isteyebilir. Ayrıca dövizle ilgili olarak, istikrarlı bir döviz kurunu sürdürmek, uluslararası ticareti ve yatırımı teşvik etmek amacıyla FRB genellikle resmi döviz kurunu belirler ve piyasaya müdahale gibi politikaları yönetmektedir.

Dünyada diğer bir rezerv para birimi olabilecek Euro kullanan ülkelere dönüşen birlik vasıtasıyla AB'ye ilişkin döviz kuru yönetimi ve dış ticaret politikaları önem kazanmaktadır. Ortak para birliği yaklaşımıyla ticari ve finansal işlemler birlik kapsamındaki ülkelerin mevzuata bağlı olarak entegrasyon kapsamında hareket etmeleriyle küresel ekonomi bakımından pazarlık gücü elde edilmektedir. Bu şekilde dış ülke ve entegrasyonlar ticaret müzakereleri daha kolay kurulmakta ve ortak bir ticaret politikası yürütülebilmektedir. AB çerçevesinde kurulan diğer bir ortak hareket ortamı Gümrük Birliği üzerinden gerçekleştirilmektedir, bu vasıta ile hem içeriye hem de dışarıdaki ülkelere ticari ilişkilerin basitleştirilmesi ve mevzuatlara uygun standart uygulamalar gerçekleştirilmektedir.

Kaynakça

- Abbuy, K. E. (2018). An Empirical Test for The Effectiveness of Central Bank Interventions in Foreign Exchange Markets: An application to the Canadian and Swiss Central Banks. *Journal of Economics and Political Economy*, 5(4):450-458. doi: 10.1453/JEPE.V5I4.1761
- Acaravcı, A. ve Kargı, G. (2015). Türkiye'de İhracatın Çeşitlendirilmesi Ve Ekonomik Büyüme. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 1(1), 1-16.
- Aknur, N. (2019). İhracata Yönelik Devlet Destek ve Teşviklerinin KOBİ'lere Etkisi: Kayseri Örneği. Yüksek Lisans Tezi. Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi.
- Arslan, C. (2005). Döviz Kuru Riski ve Yönetimi. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Bağırtaş, M. (2018). Türkiye'de Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi. Yüksek Lisans Tezi. Tekirdağ: Namık Kemal Üniversitesi.
- Bayraktar, M. E. (2011). Türkiye Ekonomisinde Döviz Kuru Dalgalanmalarının Boyutları, Etkileri ve Sonuçları. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Berber, M. ve Bocutoğlu, E. (2010). *Makro İktisada Giriş*. Trabzon: Derya Kitabevi.
- Broda, C. ve Weinstein, D.E. (2004). Variety Growth and World Welfare. *American Economic Review*, 94(2), 139- 144.

- Bulut, E. ve Demirel, B., (2012). *Uluslararası Para Sisteminin Evrimi*. Ankara: Gazı kitabevi.
- Bulutay, T. (2005). Türk Ekonomisinde Uluslararası Ticaret ve Döviz Piyasalarında 1980 Sonrası Gelişmelerin Temel Nitelikleri. H. ERLAT (Editör), *Bölgesel Gelişme Stratejileri ve Akdeniz Ekonomisi*, (21-86). Ankara: Türk Ekonomi Kurumu.
- Cheung, Y., Chinn, M. Ve Garcia, A. P. (2002). Empirical Exchange Rate Models of the Nineties: Are Any Fit to Survive?. *NBER Working Paper*. No: 9393.
- Chow, P. C. Y. (1987). Causality between Exports and Industrial Development: Empirical Evidence from the NICs. *Journal of Development Economics*, 26, 55-63.
- Coe, D.T., Helpman. E. ve Hoffmaister, A.W. (1997). North South R&D Spillovers. *Economic Journal*, 107(440), 134-149.
- Çelik, K. (2008). *Uluslararası İktisat*. İstanbul: Murathan Yayınevi.
- Demircioğlu, M. (2009). Döviz Kuru Politikaları ve Dış Ticaret 1980 Sonrası Türkiye Örneği. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Dündar, Ö. (2010). Türkiye’de Döviz Kuru Sistemlerinin Dış Ticarete Etkileri. Yüksek Lisans Tezi. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi.
- Enerjigunlugu.net, 2023a, Web Link: www.enerjigunlugu.net/kusak-ve-yol-forumutamamlandi-56170h.htm
- Enerjigunlugu.net, 2023b, Web Link: www.enerjigunlugu.net/nkp-nukleer-atiklarin-ulkeye-kabulu-halka-ihanettir-44867h.htm
- Erdoğan, S. Y. (2008). Döviz Kuru Rejimleri ve Türkiye’de Uygulanan Döviz Kuru Rejimlerinin Ekonomik Büyümeye Etkisi. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Ersöz, E. (2006). Dalgalı Döviz Kuru Sistemi ve Türkiye’de Dalgalı Döviz Kuru Uygulaması. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Feder, G. (1983). On Exports and Economic Growth. *Journal of Development Economics*, 12(2), 59-73.
- Frankel, J. A. ve Romer, D. (1999). Does Trade Cause Growth?. *American Economic Review*, 89(1), 379-399.
- Gök, A. (2006). Alternatif Döviz Kuru Sistemleri. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Derneği*. 21(1).
- Hallett, A.J.H. (1992a). Exchange Rates, Protectionism and Commercial Policy. *Japan and the World Economy*, 4(3): 215-237. doi: 10.1016/0922-1425(92)90009-F
- Hallett, A.J.H.; Oliva, M. & Carlos, J. (2011). Global Imbalances in A World of Inflexible Real Exchange Rates and Capital Controls, ADBI WorkingPaper, No. 330, Asian Development Bank Institute (ADBI), Tokyo, Web Link: <http://hdl.handle.net/10419/53737>
- Hayward, R. (2018). Foreign Exchange Speculation: An Event Study. *International Journal of Financial Studies*, Doi: 10.3390/IJFS6010022
- Karaş G. (2018). Uluslararası Ticarete Mali Nitelikli Korumacılık Araçlarının Kullanımına Etki Eden Faktörlerin Belirlenmesi, Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi SBE. Web Link: <https://acikerisim.uludag.edu.tr/bitstream/11452/960/1/541265.pdf>
- Kardaşlar, A. (2013). Döviz Kuru ile Makroekonomik Büyüklükler Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. Yüksek Lisans Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi
- Karlık S. R. (1995). *Uluslararası Ekonomi*. Eskişehir: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Karlık, R. (1998). *Uluslararası Ekonomi*. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Karlık, R. (2009). *Uluslararası Ekonomi Teori Politika*. İstanbul: Beta Basım.
- Karlık, S. R. (2013). *Uluslararası Ekonomi, (10.Baskı)*. İstanbul: Beta Basım Yayın.
- Kaya, V. (2012). Gelişmekte Olan Ülkelerde Döviz Kuru Oynaklığı Dış Ticaret İlişkisi ve Türkiye Örneği. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Keser, U. (2011). Döviz Kuru Riskinin Yabancı Sermayeli Şirketlerin Hisse Senedi Fiyatları Üzerindeki Etkisi. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

- Koç, H. (2010). Döviz Kuru Belirsizliği ve Yatırımlar: Türkiye Örneği (1988-2007). Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Küçük., S. (2012). Uluslararası Finansal Piyasaların ve Forex Piyasaların Gelişimi, Türkiye'deki Durumu. Yüksek Lisans Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi.
- MacDonald, R. (2007). *Exchange Rate Economics Theories and Evidence*. New York: Routledge Publication.
- Miyajima, K.& Montoro, C. (2013). Impact of Foreign Exchange Interventions on Exchange Rate Expectations. *Research Papers in Economics*, 73: 39-54.
- Mohanty, M. & Berger, B. (2013). Central Bank Views on Foreign Exchange Intervention. Social Science Research Network, BIS Paper No. 73e, Web Link: <https://ssrn.com/abstract=2497135>.
- Mumcu Akan, D. (2010). Uluslararası Döviz Kuru Sistemlerinin Geleceği: Bretton Woods' a Geri Dönülebilir mi?. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Müsümov, A., Hasanov, M., Özyıldırım, C. (1986). Döviz Kuru Sistemleri ve Türkiye'de Uygulanan Döviz Kuru Sistemlerinin Ekonomiye Etkileri. *TÜGIAD*
- Nicita, A. (2013). Exchange Rates, International Trade And Trade Policies, Policy Issues In International Trade And Commodities Study Series No. 56, UCTAD, Geneva. Web Link: https://unctad.org/system/files/official-document/itcdtab57_en.pdf
- Oatley, T. (2010). Real Exchange Rates and Trade Protectionism. *Business and Politics*, 12(2):1-17. doi: 10.2202/1469-3569.1309.
- Odabaşı, Y. (2011). Döviz Kuru Volatilitésinin İhracat Üzerindeki Etkisi ve İleriye Dönük Volatilité Tahmini: Türkiye İçin Bir Uygulama. Doktora Tezi. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi.
- Onay, A. (2016). Muhasebe Standartları Kapsamında Devlet Teşviklerinin Muhasebeleştirilmesi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(3), 31-45.
- Oumelkheir, M. (2011). Dış Ticarete Döviz Kuru Riskinden Korunma Teknikleri Nural Holding A.Ş.' de Bir Uygulama. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Parasız, İ. (2005). *Uluslararası Para Sistemi*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Piermartini, R. (2004). *The Role of Export Taxes In The Field of Primary Commodities*. World Trade Organization Publications, <http://www.wto.org>
- Pugel, T.A. (2004). *International Economics*. Newyork: McGraw-Hill Pub. Co.,
- Rai, A. (2022). *Serbest Ticaret Anlaşmalarının Dış Ticarete Etkisi: Moğolistan Örneği*, Uludağ Üniv. Sos. Bil. Enstitüsü İktisat ABD., Yüksek Lisans Tezi, Bursa. Web Link: https://acikerisim.uludag.edu.tr/bitstream/11452/29369/3/Amangul_Rai.pdf
- Savaş, V. (2010). *Uluslararası Para Sistemi*. İstanbul: Siyasal Yayın Dağıtım.
- Serin, N. (2001). Dış Ticaret ve Dış Ticaret Politikası, A. Şahinöz (Editör), *Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz*, (305-322). Ankara: Türk Ekonomi Kurumu.
- Seymen, D.A. (2000). Dış Ticarete Yeni Korumacı Eğilimler ve Türk Dış Ticareti Açısından Değerlendirilmesi, Doktora Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Slotta, D. (2023), Yayın: 26 Eylül 2023. Statista Web Link: www.statista.com/statistics/278206/foreign-exchange-reserves-of-china/.
- Smith, A. (2008). *Milletlerin Zenginliği*, (2.Baskı), (çev. H. Derin) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Şişman, M. (2011). *Uluslararası Paranın Ekonomi Politikası ve Kriz*. İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- Tsen. W. H. (2014). Exchange Rate and Central Bank Intervention. *Journal of Global Economics*, 2(1): 1-4. Doi: 10.4172/2375-4389.1000E104

- Ulusoy, M. K. (2019, 08 Ağustos). Stratejik Düşünce Enstitüsü, Web Link: www.sde.org.tr/merve-karacaer-ulusoy/genel/abdnin-cini-kur-manipulatoru-ilan-etmesi-ve-bu-durumun-olasi-etkileri-kose-yazisi-10823
- Ünlüöner, K. ve Tayfun, A. (2005). *Ekonomi (1.Baskı)*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Wacziarg, R. (2001). Measuring The Dynamic Gains From Trade. *The World Bank Economic Review*. 15(3), 393-429.
- Yalçınır, K. (2008). *Uluslararası Finansman*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Yaman, Ö. (2010) Finansal Krizler ve Erken Uyarı Sistemleri. Yüksek Lisans Tez. İstanbul: Kadir Has Üniversitesi.
- Yavuz, A. (2012). *İşgücü, İstihdam ve Kriz Olgusu*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.

Ahmet Ünlü Özgeçmiş:

Ahmet Ünlü, eğitim alanında 20 yılı aşan deneyime sahip, iktisat, ekonometri ve istatistik alanlarıyla ilgili bir akademisyendir. Lisans, lisansüstü ve doktora düzeyinde, bahsedilen alanlarla ilgili çeşitli dersler verme konusunda geniş deneyim elde etmiştir. Ayrıca farklı sayıda yüksek lisans tezleri yürütme ve mezun etme deneyimine sahiptir. Akademik hayata başladıktan sonra ilk aşamada Dumlupınar Üniversitesinde, sonradan Bilecik Üniversitesine bağlı olan İktisadi İdari Bilimler Fakültesinde görev almış, 2012 sonrasında Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İİBF’de öğretim hayatına devam etmektedir. Yazar lisans düzeyinde Ekonometri, yüksek lisans ve doktora aşamalarında İktisat formasyonuna sahiptir. Mevcut formasyonla birlikte iktisat, ekonometri ve istatistik alanıyla ilgili konularda farklı dergi ve yayınevlerine ait farklı çalışmalarda makale ve kitap bölümlerine sahip olup, aynı zamanda farklı sempozyumlarda sunumları yayınlanmıştır.

Şirin Bülbül Özgeçmiş:

Şirin Bülbül, Türkmenistan’da lise eğitimini tamamlamış ve daha sonra dil eğitimi almak üzere Oxford şehrinde (İngiltere) bir yıldan fazla kalmıştır. Lisans eğitimi için İşletme ve Yönetim (Business and Management) bölümünün hazırlık kursunu bitirdikten sonra eğitimine Türkiye’de devam etmiştir. Yüksek Lisans eğitimini Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İşletme anabilim dalında, doktora eğitimini Süleyman Demirel Üniversitesi İktisat anabilim dalında tamamlamıştır. Makroekonomi, uluslararası sermaye ve ekonomik büyüme alanlarında akademik çalışmalara sahiptir. Özel sektörde dört yıl ithalat ve pazarlama sorumlusu olarak deneyim kazanmış, mevcut durumda özel bir eğitim kurumunda İngilizce eğitmeni olarak çalışmakta ve akademik çalışmalarına devam etmektedir.

SEKİZİNCİ BÖLÜM: TARIM, SANAYİ VE HİZMET SEKTÖRLERİ POLİTİKALARI

Ahmet ÜNLÜ¹

GİRİŞ

Yabancı ülkelerle ticaret, istikrarlı bir GSYİH büyümesi sağlamanın ve gelişmekte olan ülkelerde mevcut yaşam standardını korumanın bir yolu olarak görülmektedir. Dış ticarete konu olan malların bileşiminde ise tarım, sanayi ve hizmetler gibi farklı sektörlerin çıktılarının yurt dışı tüketicilerinin kullanım veya tüketimine sunulması söz konusudur. Bu şekilde ihracattaki genişlemenin ekonomik büyümeyi artırdığına ve gayrisafi yurtiçi hasıladaki (GSYH) büyümeye önemli ölçüde katkıda bulunduğu iktisat yazınında bilinen gerçektir. İhracatın faydalı yönleri arasında artan kapasite kullanımı, ölçek ekonomileri, teknolojiyi geliştirmeye yönelik teşvikler, bütçe artışı ve uluslararası rekabete karşı etkin yönetim yer almaktadır. (Mehrra&Baghbanpour, 2016)

Tablo 1'e göre TÜİK (2021) istatistiklerine dayanılarak, 2021 yılında istihdam edilenlerin %17,2'si tarım, %21,5'i sanayi, %6,5'i inşaat, %54,8'i ise hizmet sektöründe yer almıştır. 2014 sonrasındaki payın dağılımına bakılırsa tarım sektörünün istihdam ağırlığı giderek azalmakta ve %21 seviyelerinden %17.2'lere kadar düştüğü görülmektedir. Sanayi sektörünün ağırlığı başlangıçta %20.5 seviyelerinden giderek azalmış ve 2017 yılında %19 a kadar düşmüş sonrasında 2021 yılında eski seviyesini aşmış ve %21.5 değere ulaşmıştır. İnşaat sektörünün ağırlığı da istihdam olarak %7.4'lerden itibaren 2019 yıllarında %5.5 e kadar düşmesine rağmen 2021 yılında %6.5 seviyelerinde seyretmiştir. Hizmetler sektörü ise bütün sektörler içinde istihdam ağırlığı giderek artan bir özelliğe sahiptir. 2014 yılındaki %51 seviyelerinden başlayan artış 2020 yılında %56.2 seviyelerine kadar sürmüştür, 2021 yılında ise pandemi koşullarında %54.8 değerlerinde seyretmiştir. [Not: 2021 yılı verileri ilke.org.tr (2023)'den alınmıştır]

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniv., Türkiye, ORCID: 0000-0003-4921-3157, unlu100@gmail.com

Tablo 1. İstihdamın Sektörel Dağılımı (%), 2014-2020.

Yıllar	Toplam	Tarım	Sanayi	İnşaat	Hizmet
2014	100,0	21,1	20,5	7,4	51,0
2015	100,0	20,6	20,0	7,2	52,2
2016	100,0	19,5	19,5	7,3	53,7
2017	100,0	19,4	19,1	7,4	54,1
2018	100,0	18,4	19,7	6,9	54,9
2019	100,0	18,2	19,8	5,5	56,5
2020	100,0	17,6	20,5	5,7	56,2
2021	100,0	17,2	21,5	6,5	54,8

Kaynak: TÜİK (2021), İşgücü İstatistikleri.

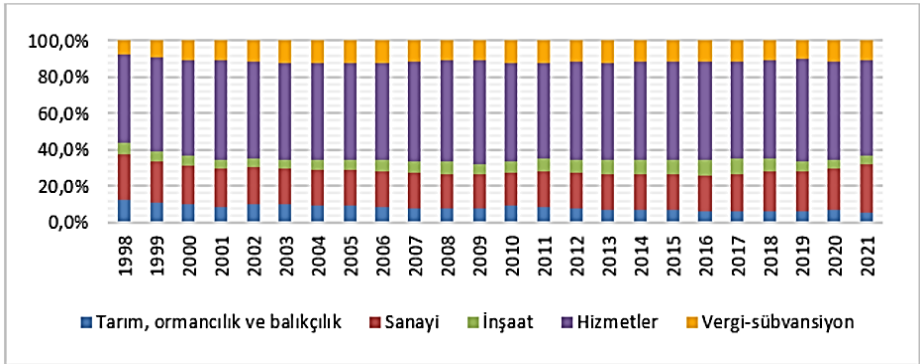
Diğer taraftan mutlak rakamlar cinsinden sektörler bazında istihdam oranları aşağıdaki Şekil 1’de sunulmuştur. Tarım, sanayi, inşaat ve hizmetler sektörü bazında istihdam rakamlarına bakıldığında tarım sektöründe giderek düşüş dikkati çekmektedir. Başlangıç dönemi itibariyle 5400 seviyelerinden 2018 yılına kadar kademeli bir düşüşle yaklaşık 5300 istihdam rakamına, daha sonra hızlı bir düşüşle yaklaşık 4700 değerlere inilmiştir. İnşaat sektöründe benzer bir eğilim dikkat çekmektedir, başlangıç döneminde 1900’lü seviyelerden başlayarak son gözlem yılında 1538 değerine düşüş gerçekleşmiştir. Sanayi sektöründe ise başlangıçtan itibaren 2020 yılına kadar yaklaşık 5300 değerlerinden 5500 değerlerine doğru yükseliş gözlenmektedir. Çarpıcı bir istihdam artış eğilimine sahip olan hizmetler sektöründe 2014 yılında 13235 değerlerinden itibaren 2019’a kadar 15872 değerine yükseliş yaşanmış, sonraki dönem pandemi başlangıcı olması nedeniyle yaklaşık 800 bin kişilik bir düşüş gerçekleşmiştir.

Şekil 1. Sektörel istihdam (bin kişi), 2014-2020

Kaynak: TÜİK (2021), İşgücü İstatistikleri 2020, Web Link: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Labour-Force-Statistics-2020-37484>

TÜİK (2022) verilerine göre, üretim yöntemi kullanılarak cari fiyatlar üzerinden GSYH hesabıyla, 2021 yılında yaklaşık 7 trilyon 256 milyar TL, 2022 yılında ise 15,011 Trilyon TL olmuştur.

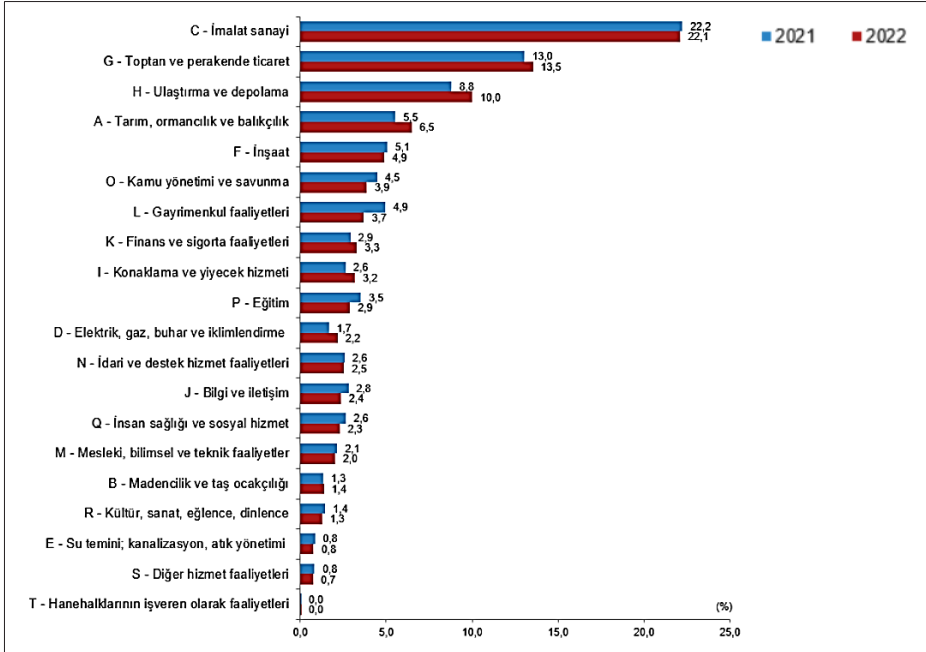
Şekil 2. Cari Fiyatlarla Gayrisafi Yurtiçi Hasılanın İktisadi Faaliyet Kollarına (A21) Göre Dağılımı (%)

Not: 1) İktisadi Faaliyet Sınıflamasında NACE Rev2 kullanılmıştır, 2) 2021 yılına ait veriler dört çeyrek toplamıdır. 3) Sektör renkleri şekil üzerinde aşağıdan yukarı ve renk tanımlamasında soldan sağa aynı sırayla verilmiştir.

Kaynak: TÜİK (2022), Çevresel Göstergeler (2023).

Şekil 3 dikkate alındığında; Gayrisafi yurt içi hasılda en yüksek payı 2022 yılında %22,1 ile imalat sanayi aldı. GSYH'yi oluşturan sektör faaliyetleri incelenirse 2022 yılı hesaplamalarına göre; tarım, ormancılık ve balıkçılık sektörünün payı %6,5 oranında; imalat sanayi sektörü payı %22,1; Toptan ve

perakende ticaret, motorlu kara taşıtlarının ve motosikletlerin onarımı sektörü payı %13,5; ulaştırma ve depolama %10; inşaat sektörünün payı %4,9 ve Kamu yönetimi ve savunma, zorunlu sosyal güvenlik sektörü %3,9 olmuştur.

Şekil 3. Üretim yöntemine göre GSYH hesabına Göre Sektörel Paylar, cari fiyatlarla, 2021, 2022

Kaynak: TÜİK (2022).

Diğer en düşük paylara sahip sektörler gayrimenkul faaliyetleri (%3,7), finans ve sigorta faaliyetleri (%3,3), konaklama ve yiyecek hizmetleri (%3,2), eğitim (%2,9), Elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme (%2,2), idari ve destek hizmet faaliyetleri (%2,5), bilgi ve iletişim (%2,4) oranında paylara sahip olmuştur. Diğer daha düşük orana sahip sektörler için şekil 3 incelenebilir. Yıllık gayrisafi yurt içi hasılda en düşük pay hanehalklarının işverenler olarak faaliyetleri için gerçekleşmiştir.

1. TARIM SEKTÖRÜ POLİTİKALARI

Tarım sektörü küresel boyutta bütün ülkeler için ekonomik hayatın vazgeçilmez bir parçasıdır. Yoksulluğun azaltılması, gıda güvenliği ve çevresel sürdürülebilirlik gibi güncel tartışmalar çerçevesinde önemli etkileri bulunmaktadır. Yakın dönemlerde, dünyada nüfus artışı, küresel ısınma ve gıda güvenliği ihtiyacı nedeniyle tarım sektörüne yönelik politikalar daha da önem kazanmaktadır. Her bir kıtadan ülke yönetimleri için artan nüfusun tarımsal ürün taleplerini karşılamak için tarım sektörünün verimliliğini, karlılığını ve sürdürülebilirliğini artırmayı amaçlayan politikalar tasarlamaktadırlar. Bu politikalarından araştırma ve geliştirmeye yönelik teşvikler, finansal hizmetler

ve kaynaklara erişimin iyileştirilmesi, dış pazarlara erişimin iyileştirilmesi ve tarımsal arazilere erişim hem de kullanımın artırılması önem taşımaktadır. Bu politikalar aynı zamanda iklim değişikliği ve çevresel bozulmayı dikkate almakla birlikte teknoloji ve altyapı yatırımlarının artırılmasını da kapsamaktadır. Bu başlık altında tarım sektörü tanımlanıp özellikleri belirtilecek, daha sonra ekonomiye katkılarında bahsedilecek ve son olarak tarım politikalarında güncel yaklaşımlar ele alınacaktır.

1.1. Tarım Sektörünün Tanımı ve Özellikleri

Tarım sektörü toplumda yaşayan bireylerin genel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik ekonomik faaliyet alanlarını temsil etmektedir. Ekonomi disiplini kapsamında en temel sektörlerden birisi olarak bilinmekte ve bu sektör kapsamında bitkisel üretimle beraber, ormancılık, su ürünleri ve hayvancılık faaliyet alanları da akla gelmektedir. Tarım ekonomik faaliyet olarak, belirtilen alanlarla ilgili olarak üretim yapılması, kalite ve verim yükseltme çalışmaları, üretilen ürünlerin korunması ve saklanması, ilgili ürünlerin uygun katma değerli alanlara değerlendirilmesi ve pazarlanması gibi çalışmaları temsil etmektedir (Doğan vd., 2015).

Tarım faaliyeti farklı bir tanımda; ekonomik üretim faktörlerini, rasyonel yöntemler vasıtasıyla kullanarak bitkisel ve hayvansal hammaddeleri kullanarak üretim yapmak ve işleyerek kazanç ve gelir elde etme teknikleri anlamında kullanılmıştır. Tarım sektörünü oluşturan toprak ve su kaynakları, bitkisel üretim, hayvancılık yanında ormancılık ve su ürünleri beş temel faaliyet kolları olarak bilinir. Bunların yanında tarımsal mamulleri işleme, depolama, tasnif etme, ambalajlama ve değerlendirme gibi faaliyetler de tarım sektörü içerisinde sayılmaktadır (Zincirlioğlu, 1977: 9).

1.2. Tarım Sektörünün Ekonomiye Katkıları

Tarım sektörü ekonomi biliminin tarihsel süreci içinde ekonomik sistemlerin temelinde yer almış ve vazgeçilmez bir parçası özelliğindedir. Tarım sektörünün ekonomik faaliyetler içindeki yeri ve gücünü belirleyen temel faktör katma değer sağlayan üretim yetenekleridir. Bu katma değerini somut olarak ölçülmesinde, tarımsal faaliyetler sonucu oluşan üretim çıktısı, çıktılarının ekonomiye kazandırılmasıyla hesaplanan gelir katkısı, sektörün dış ticaret payı, istihdam payına katkısı ve diğer temel sektörlerle ne kadar girdi sağladığı konuları önem taşımaktadır.

Geleneksel ekonomik yapının yoğun olduğu ülkelerde daha çok tarım sektörünün ağırlığı olduğu algısı hakimdir. Her ne kadar günümüzde katma değerli üretim yapılarak tarım sektörünün ekonomiye gelir kazandırıcı etkisi artırılabilmesine rağmen sanayi devrimi sonrası dönemde modern ekonomik yapıya ulaşma çabası söz konusu olduğunda sanayileşmenin ağırlığını artırması gerekliliği anlaşılmaktadır.

Tarım sektörü nüfusun neredeyse tamamı için gıda ve beslenme ihtiyaçlarını karşılayan bir dayanak noktası üretim alanıdır. Tarım sektörünün vazgeçilmez olması nedeniyle ülkelerin sosyo ekonomik ve siyasi sistemlerinin istikrarını sürdürebilmek için mutlaka yeterli bir gıda arzına ihtiyaç vardır. Tarımda verimlilik artışını sürekli hale getirmek için ekonomik kalkınmanın her aşamasında tarım sektörüne yatırım ihmal edilmemesi gereklidir. Bu ilerleyen aşamalarda tarımsal üretimin giderek artmasına imkan sağlar (Bashir, 2000).

Kalkınma sürecinde ilerlemiş ve refah ekonomisi haline gelmiş ülkelerin iktisadi tarihlerine bakıldığında sanayileşmenin mutlaka rol oynadığı ve gelişmenin altyapısını hazırladığı görülebilmektedir. Ekonomik kalkınmanın gerçekleşebilmesi bakımından tarım ve sanayi sektörleri arasında sürekli bir etkileşim ve işbirliği söz konusudur. Ülkelerin gelişmişlik sürecinde sanayileşme öncesi aşamalarda tarıma dayalı üretim modelleri çerçevesinde bitkisel ve hayvansal üretimin ağırlığı kaçınılmazdır. Dolayısıyla tarım sektörünün gelişmesi yanında yer altı kaynaklarının yerli ve yabancı menşeli olarak temin edilebilmesi vasıtasıyla sermaye birikimi sağlanmış ve sanayi alanında üretime altyapı oluşturulabilmiştir. Özellikle sömürgeleri üzerinden kaynak birikimini güçlü bir şekilde sağlayabilmiş batılı ülkeler sanayileşme aşamasını daha hızlı ve güçlü bir şekilde ekonomilerine kazandırabilmişlerdir.

Geçmişte tarımsal üretime dayanan ve gelişmişliğini tarım sektörüne borçlu, sermaye birikimini bu şekilde sağlamış bazı ülkeler daha sonra bu sektörden elde edilen sermaye aktarımları ile sanayileşme aşamasına model oluşturmuşlardır. Örnek olarak Fransa, İngiltere, Rusya ve Japonya gibi ülkeler sanayileşme aşamasının kaynak birikimlerini büyük ölçüde tarım sektörü vasıtasıyla sağlanan finansman üzerinden gerçekleştirmişlerdir (Tuna, 1993: 42).

1.3. Tarım politikalarında son dönemdeki gelişmeler ve gelecek eğilimleri

Son yıllarda ulusal tarım politikaları, ülkelerin stratejik planlarına bağlı olarak ve küresel konjonktürden de etkilenerek önemli değişiklikler geçirmiştir. Politikalar üzerinde etkili gelişmeler, tarım sektörünün gıda güvenliği, çevresel sürdürülebilirlik ve iklim değişikliği karşısında dayanıklılık konularını kapsamak üzere farklı zorluklarla başa çıkılmasında roller üstlenmeye dayanmaktadır. Sürdürülebilirlik ve sorumlu kaynak yönetimiyle ilgili ve bunları destekleyen politikalara önemli vurgular yapılmaktadır.

Tarım politikasındaki dikkate çeken konulardan biri sürdürülebilirliğe doğru eğilimlerdir. Hükümetler ve uluslararası kuruluşlar, verimliliğin artırılması çabalarıyla birlikte çevresel etkilerin en aza indirilmesini sağlayan tarımsal uygulamaları teşvik etmeye daha çok odaklanmaktadır. Sürdürülebilirlik odaklı bu yaklaşımlar, mevcut gıda taleplerini karşılamak ve uzun vadeli

gıda güvenliği için gerekli olan doğal kaynakları korumak arasında bir denge kurmaya çalışmaktadır.

Sürdürülebilirliğe yönelik gelişmelerin önemli bir parçası yenilikçi teknolojilerin ve yararlı uygulamaların benimsenmesi ve yaygınlaştırılmasıdır. Örnek olarak hassas tarım uygulamaları, çiftçilikte veri ve teknolojiden faydalanan karar alma yöntemlerine dayanmaktadır. Bu yaklaşım, kaynakların verimli kullanımını artırmayı, israfı azaltmayı ve verimliliği uygun seviyelere çekmeyi amaçlamaktadır. Bu gelişmelerin, tarım sektörünün geleceğinde önemli rol oynaması beklenmektedir.

Lowenberg-DeBoer vd. (2006) çalışmasında Indiana'da hassas tarım uygulamalarının ve teknolojilerinin benimsenmesine odaklanarak, benimseme oranlarını etkileyen faktörler ve çiftçiler için sonuçta ortaya çıkan karlılık hakkında bakış açıları sağlamaktadır. Çalışma aynı zamanda hassas tarım uygulamalarının kaynak verimliliğine ve karlılığa nasıl katkıda bulunduğunu incelemektedir.

Tarım politikalarının çevreye daha duyarlı uygulamalarla donatılması güncel gelişmelerden birisidir. Biyoçeşitliliğin korunması, toprak ve su kalitesinin korunması ve sera gazı emisyonlarının azaltılması öncelikli hedeflerdendir. Bu hedeflere bağlı politikalar, tarımsal girişimcileri güncel uygulamaları benimsetmek ve teşvik etmeye yönelik çerçevede şekillenmektedir, bunlardan bazıları çevresel etkileri azaltmak için organik tarım, ürün rotasyonu ve tarımsal ormancılık gibi uygulamaları kapsamaktadır.

İklim değişikliği, tarım politikalarının yeni eğilimlere göre değerlendirilmesini gerektiren bir diğer konudur. Hükümetler, gıda üretimlerini sürdürmek için tarım sektörünün değişen iklime uyum sağlaması gerektiği bilincine yönelmişlerdir. Kuraklığa dayanıklı ürün çeşitleri ve sürdürülebilir su yönetimi uygulamalarının benimsenmesi gibi, dayanıklı tarıma doğru dönüşüm politikaları tasarlanmaktadır.

Diğer taraftan, tarım politikalarının geliştirilmesinde uluslararası işbirliğine önem verme ihtiyacı da artmaktadır. Birçok tarımsal sorunun ulusal boyutlarla sınırlı tutulmadığı konular çerçevesinde, ülkeler arasındaki işbirliği çabaları da giderek daha zorunlu hale gelmektedir. Uluslararası anlaşmalar ve girişimler; adil ticaret, sürdürülebilir kalkınma ve sınır ötesi kapsamda çokuluslu sorunlara yönelik başlıklar gibi konuların ele alınmasına imkan sağlamaktadır.

Özetle, tarım politikalarındaki son ilerlemelere bağlı olarak sürdürülebilirlik, teknoloji kullanımının artması ve çevresel sorumluluğa daha fazla odaklanması başlıkları günümüz konjonktürüyle ilgili değişimlere işaret etmektedir. Bu politikalar, ulusal ve uluslararası ölçekte gıda güvenliği, iklim değişikliği ve kaynakların korunması sorunlarının çözümüyle ilişkilendirilmektedir. Hükümetler ve kuruluşlar daha dirençli ve sürdürülebilir bir küresel gıda

sistemine yönelik beklentiler içinde bulunduğça, tarımın geleceğinin bu eğilimlere göre belirlenmesi söz konusudur.

2. SANAYİ SEKTÖRÜ POLİTİKALARI

Sanayi politikası akademik ve politika çevrelerinde geri dönüş yapılan bir tartışma sürecine sahiptir. Bir sanayi politikası paradigması konusunda fikir birliği olmadığı gibi ortak bir referans çerçevesi de bulunmadığı belirtilmektedir. Konunun dayanağı hangi müdahalelerin “sanayi politikası” olarak kabul edileceğinin açık olmamasıdır (OECD, 2022).

Sanayi politikası “yurtiçi iş ve işletme sektörünün performansını yapısal olarak iyileştirmeyi amaçlayan müdahaleler” olarak tanımlanmaktadır. Fikri mülkiyet korumasının tasarımından kamu alımlarına, Ar-Ge teşviklerine veya kamu desteğinden becerilerin sağlanmasına kadar uzanan geniş bir araçlar kümesini kapsamaktadır. Bu amaca yönelik geniş tanımıyla sanayi politikası, bilim, teknoloji ve inovasyon (STI: Science, Technology and Innovation) ve girişimcilik politikaları gibi çok çalışılmış alanları da kapsamaktadır. (OECD, 2022: 4).

2.1. Sanayi Sektörünün Ekonomiye Katkıları

Sanayi sektörü bir ülkenin toplam ekonomik kalkınmasında günümüz koşullarında vazgeçilmez ve hayati bir rol oynamaktadır. Çünkü sanayi sektörünün ortaya çıkardığı itici güç ekonomik büyümenin ve kalkınmanın artışına önemli bir etkidir (Muda & Nurlina, 2018). Örneğin, sanayi sektörünün büyümesi ve genişlemesi mümkün olduğunda bu ivme ekonomik üretim çıktısında ve verimliliğinde bir artışa liderlik etmektedir. Bu döngü kapsamında ekonomik büyüme artmakta ve çalışma hayatında daha fazla iş fırsatları doğurmaktadır.

Sanayi sektörü birçok gelişmiş ülke için GSYİH üzerinde yüksek derecede katkılar sağlamakta ve nüfusun önemli bölümü için çalışma fırsatları üzerinden istihdam katkısı sunmaktadır. Ayrıca diğer sektörler için girdi katkısı ve gelir dağılımı etkisi vasıtasıyla ekonomik büyümeyi teşvik etmektedir. (Pheng & Hou, 2019; Albtosh & Alkhamis, 2021). Özellikle inşaat sektörü sadece temel altyapıyı sağlamakla kalmaz, aynı zamanda ürün ve hizmetlerine talep yaratarak diğer sektörlerin büyümesini de teşvik eder. İmalat sanayi ise yurt içinde tüketilen ve yurt dışına ihraç edilen mallar üreterek ekonomik büyümeye katkıda bulunur.

Örnek olarak inşaat sektörü sadece gerekli altyapıyı sağlamak yönünden değil, ürettiği ürünler için sanayiden girdi talebinde bulunması vasıtasıyla diğer sektörlerin genişlemesine imkan oluşturmaktadır. Araştırmacılar inşaat endüstrilerinin dünya çapında altyapı oluşmasına sağladığı katkılar üzerinden ekonomik büyümenin arkasındaki önemli bir sürücü güç olduğunu raporlamaktadırlar (Pheng & Hou, 2019; Albtosh & Alkhamis, 2021). Bir

rapora göre inşaat sektörü birçok ekonomilerde iş sağlama katkısı yönünden %2'den 10'a kadar toplam istihdama imkan sağlamaktadır (Olaniyi, 2021).

Alt sektörlerden imalat sektörü birçok ülkeler için yüksek ölçüde istihdam sağlayıcı özelliktedir. Üstelik imalat sanayi kapitalizmin beşiği olan Çin veya Hindistan gibi ülkelerde %12'ye varan ölçüde GSYİH üzerinde katkı ve istihdam yönünden 100 milyon civarında insana çalışma alanı sağlamaktadır (Jain & Ajmera, 2020).

Sanayi sektörünün GSYİH ve istihdam üzerindeki doğrudan katkıları kadar, genel olarak ekonomi üzerinde dolaylı etkileri de sayılabilir. Endüstriyel kalkınma bireylerin sosyal, beşeri ve maddi sermayelerini genişleterek onların daha ileri teknolojilere hem üretici hem de tüketici özellikleri yönünden uyum sağlamalarına yardımcı olur. Üstelik sanayi sektörü ekonomik kalkınma için ulusal kurum ve kuruluşların finansal altyapılarının daha güçlü hale gelmesine katkıda bulunur, bunun temelinde sanayi sektörünün gelişimiyle finansal sisteme yayılan vergiler, sermaye piyasası, gönüllü bireysel ve kurumsal tasarruflar vasıtasıyla topluma gelir aktarımının gerçekleşmesidir. Bütün bu gelişmeler daha istikrarlı kurumsal bir yapının sürdürülmesine yardımcı olur.

Muda (2018) tarafından hazırlanan çalışmada Kuzey Sumatra bölgesi üzerinde yapısal eşitlik modeli kullanılarak, imalat endüstrilerinden tekstil, deri, kağıt, basım ve yayın sektörlerinin ekonomik büyüme üzerine etkisini incelemiştir. Çalışmada sanayi ürünlerinin katma değerinin artırılmasının üretim verimliliği ve rekabet gücünün yükseltilmesinde öneminden bahsedilmiş, buna bağlı olarak sanayi teknolojisinin transferinin hızlandırılmasını hedefleyen sanayi teknolojilerinin geliştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Endüstriyel teknoloji konusunda yetkin ekonomilerde, teknoloji transferi, adaptasyon ve araştırma ve geliştirme süreçleri başarılı bir şekilde yönetilmekte ve devlete ait araştırma kurumları ve endüstriyel faaliyetler önemli roller oynamakta, özel sektöre yol göstericiliği önem taşımaktadır. Sanayi ürünlerinin katma değerinin artırılması, ithalata bağımlılığın azaltılması ve sanayi üretim tabanının genişletilmesine odaklanılarak daha mümkün hale gelecektir. Ayrıca, kaynakların verimli dağılımını artırabilmek ve endüstriyel büyüme merkezleri geliştirmek için endüstrileri bölgelere dağıtma üzerine bilinçli bir yönetim anlayışı istenilen sonuçlara daha kolay ulaşmayı sağlayacaktır.

Özet olarak GSYH'ye, istihdam yaratmaya, altyapı geliştirmeye ve teknolojinin ilerlemesine yaptığı katkılar sayesinde sanayi sektörü ekonomik büyümenin sağlanmasında kritik bir rol oynamaktadır. Ayrıca, sanayi sektörü yenilikçiliği ve teknolojik gelişmeleri de teşvik etmektedir. Bu gelişmeler, verimliliği artırarak ve yeni iş olanakları yaratarak ekonomik büyümeye daha fazla katkıda bulunur. Sonuç olarak, sanayi sektörü katma değerli üretim yapılmasını sağlayarak ekonomiye katkıları oldukça önemli ve çok yönlüdür.

2.2. Sanayi Sektörünün Endüstri 4.0 Sürecine Uyumu

Endüstri 4.0'ın sürücülere denildiğinde bu kavramın en temel bileşenlerinin üretim süreçlerine dahil edilmesi ve üretimde gerekli dijital dönüşümün sağlanması için temel faktörler anlaşılmaktadır. Bu kapsamda en çok bilinen sürücülerden dokuz kavramdan özet olarak aşağıda ele alınmıştır (Jain & Ajmera, 2020, Gedik, 2021):

a. Yatay ve dikey sistem bütünleşmesi: Kuruluşlardaki bilgi teknolojisi sistemleri üzerinden, tedarikçiler ve tüketiciler arasında en yüksek bütünleşmeyi sağlayarak fonksiyonel çalışma ve yeteneklerin açığa çıkarılmasına yöneliktir.

b. Nesnelerin İnterneti: Elektronik altyapıya sahip bilgi işlem teknolojileriyle bütünleşik bir sistem vasıtasıyla cihazların kendi aralarında ağ üzerinden koordinasyonu kendi sağladıkları bir sistemi ifade eder. İş modellerinin bilişim çağına uygun hale gelmesinde yenilikçi ve yaratıcı iş modelleri üretmek amacıyla her türlü fiziki ve dijital bileşenlerin bir araya getirilmesi anlamına gelir.

c. Siber Güvenlik: Birçok kuruluş güvenli ağ yapılarını sağlayabilmek amacıyla kapalı modele sahip üretim ve yönetim sistemleri kullanmaya devam etmektedir. Endüstri 4.0 teknolojileriyle birlikte üretimde kritik öneme sahip verilerin açık ağ modellerine tanıtılması risk olarak algılanmaktadır. Bununla ilişkili olarak E-4.0 yaklaşımı üretim yapılarının başarısı yönünden güvenli iletişim sağlayan makine veya cihazlara ihtiyaç bulunmaktadır ve yazılım destekleriyle birlikte siber güvenlik tehditlerine karşı güçlü yapılar kurulmaya ihtiyaç vardır.

d. Bulut Arkaplanı: Sanayi alanında üretim sistemlerinde bulut tabanlı yazılım ve bilişim hizmetlerinden veri depolama amaçlı yararlanmak normal hale gelmişti. Bilişim devrimiyle birlikte E-4.0'ın gelişmiş bulut bilişim teknolojileriyle iletişim halinde bulunmak ve bütün üretim süreçlerinin bulutla etkileşim kurularak gerçekleştirilmesi nedeniyle Endüstri bileşenleri tarafından veri paylaşımları katlanmaktadır.

e. Büyük Veri Algoritmaları: Verilerin aşırı çoğalması, çeşitlenmesi ve buna bağlı olarak veri setlerinin yönetilmesi güçleşmesi nedeniyle geleneksel veritabanlarıyla çalışmak verimliliğini kaybetmiştir. E-4.0'da üretim sistemlerine çok fazla sayıda sensör ve süreçleri yöneten işlemciler dahil edilerek, veri miktarları artmakla birlikte üretim sisteminin sağlıklı ve kaliteli çalışması daha kolaylaşmaktadır. Büyük veri algoritmaları devasa büyüklükte veri setlerinden verimli şekilde yararlanmak ve üretim süreçlerine bunları entegre etmek mümkün olmaktadır.

f. Simülasyon: Bazı sektörlerde üretimdeki her türlü bileşenlerin 3 boyutlu simülasyonları zaten kullanılmaktadır. E-4.0 dönüşümleriyle birlikte üretim tesislerinin çalışma süreçleri bu simülasyonlarla bütünleşik hale gelmesi

mümkün hale gelmektedir. Bu şekilde üretim sisteminin gerçek zamanlı performansları simüle edilerek, üretimin her aşamasında sürekli kontrol işlemi gerçekleştirilerek ürün kalitesi üzerinde iyileştirmeler ve en optimal sonuçlar elde edilebilecek ve daha sonra fiziksel müdahaleye geçilecektir.

g. Katmanlı Üretim: Endüstrilerde hafif ve portatif ürünler için küçük üretim partilerine uygun olarak özelleştirilmiş 3d çıktılar kullanılmaya başlanmıştır. Katmanlı üretim kullanılarak üretim performansının olumlu gelişmesi yanında nakliye ve envanter maliyetlerinin azalması beklenir.

h. Artırılmış Gerçeklik: Bu kapsamda yapılar, uygun zaman ve yerde ilgili kişilere gerçek ve doğru bilgi sağlamaya yardımcı olmak amacıyla E-4.0 için önemli bir rol oynamaktadır. Üretim sistemlerini esnek ve uyarlanabilir hale getirip, karar alma sürecini hızlandırmak ve üretim işlemlerinde hataları azaltma amacı güdülmektedir. Artırılmış gerçeklik vasıtasıyla depolardan parça seçimi, iletişim araçları üzerinden sorunla ilgili bilgi alma, talimatların yönetilmesi gibi farklı hizmetlere yönelik kullanılabilirler.

i. Otonom Robotlar: Üretim endüstrileri günümüzde daha karmaşık kodlamalara bağlı olarak çalışan, otonom ve interaktif robotlarla çalışır hale gelmiştir. Geçmişte rutin işlemleri yapan robotlara göre yeni nesil olanlar birbirleriyle ve insanlarla etkileşim halinde çalışabilecek ve yapay zekayla öğrenebilir yetenektedirler. Farklı konumlardaki makine ve insanlarla çalışabilir özellikte programlanmakta ve E-4.0 yaklaşımına uyum sağlamakta önemli bir aşamadırlar. İmalat sektörünün altyapısı, çalışanların eğitim yapısı ve yeni politikalara uyum yönünden sektörün E-4.0 teknolojileriyle uyumlu hale getirilmesi ve başarılı bir şekilde uygulanabilmesi beklenmektedir. Buna yönelik büyük ölçekli firmalar yüksek karlılık hedefine bağlı hareket etme güdüsüyle ve finansal yeteneklerine bağlı olarak ileri teknolojilere uyumları daha kolaydır. Daha küçük ölçekli KOBİ tarzı firmaları dijital dönüşüme teşvik etmesi ve bununla ilgili sanayi politikalarının geliştirilmesi konularında hükümetlerin gerekli aksiyonları üstlenmesine ihtiyaç bulunmaktadır.

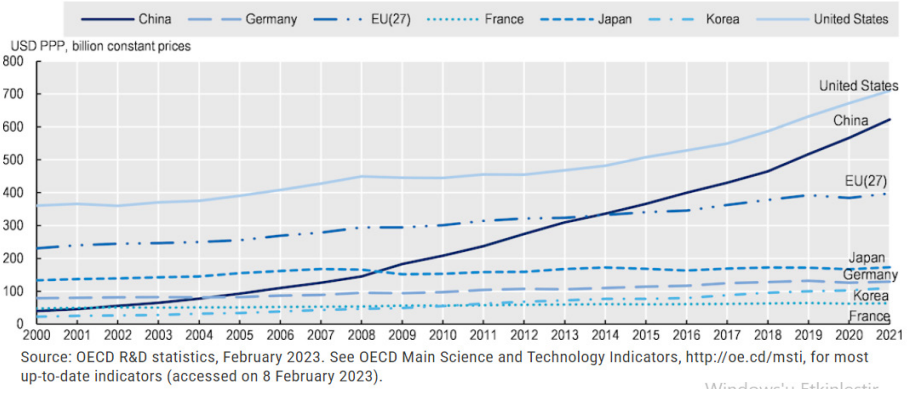
2.3. Sanayi politikalarında son dönemdeki gelişmeler ve gelecek eğilimleri

Sanayi sektörü politikalarında güncel gelişmeler ve gelecek eğilimleri değerlendirilirken, çevresel, ekonomik ve teknolojik eğilimlere dayanarak betimlemeler yapılabilir. Son çeyrek asırlık dijital dönüşüm sürecine bakıldığında ana hatlarıyla Ar-Ge ve inovasyon süreçleriyle bağlantılı gelişmeler başta sanayi sektörü olmak üzere diğer bütün sektörler üzerinde etkili olmuştur.

Şekil 4'e göre özellikle Çin, Avrupa Birliği ve ABD (Amerika Birleşik Devletleri)'nin son yirmi yıldaki mutlak Ar-Ge harcamaları sunulmak istenmiştir. ABD dünyadaki en büyük mutlak Ar-Ge harcaması yapan ülke

olma yeteneğini sürdürmeye devam ederken, onu 2014 yılına kadar Avrupa Birliği (AB) ve daha sonrasında AB'yi geride bırakan Çin takip etmektedir (Şekil 1). OECD verilerine göre Çin'in Ar-Ge yoğunluğu 2010 yılında %1,71 seviyelerindeyken 2021 yılında %2,45'e yükselmiştir. Bu oran AB'nin Ar-Ge yoğunluğundan (%2,15) fazla olmasına rağmen ABD seviyelerinin (%3,46) bir miktar altında kalmaktadır.

Satın Alma Gücü Paritesi (PPP) Sabit fiyatlarla, milyar ABD doları (USD)

Şekil 4. Seçilmiş Ekonomiler için, Gayri Safi Yurtiçinden Ar-Ge İçin Harcamalar (GERD), 2000-21.

Kaynak: OECD (Şubat 2023). Ar-Ge (R&D) İstatistikleri, bkz. OECD Temel Bilim ve Teknoloji Göstergeleri, <http://oe.cd/msti> (Erişim: Ekim 2023). **Ülkeler:** China: Çin, Germany: Almanya, EU(27): AB 27 Ülke Grubu, France: Fransa, Japan: Japonya, Korea: Kore, United States: ABD.

Çin'in günümüzde yaptığı Ar-Ge harcamalarının boyutu, yenilik yapmak için sınırdan kritik bir seviyeye sahip olduğu anlamına gelmektedir. İş (business) sektörü en büyük Ar-Ge harcamalarını gerçekleştirmektedir, ancak bu oran Çin'de son yıllarda artarak 2000 yılında %60,0'dan 2020 yılında %76,6'ya yükselmiştir. Kamu sektörü, Çin'deki ikinci sıradaki en büyük Ar-Ge harcama performansı sergilemiştir ve 2020'de GERD (ArGe Toplam Harcama)'nin %15,7'sini oluşturmuştur, ancak bu seviye daha eski 20 yıl öncesine göre %31,5'ini oluşturduğu seviyelerden önemli bir düşüş anlamına gelmektedir (OECD, 2023).

ArGe ve inovasyona dönük sanayi sektörlerinde giderek yatırımları artırma bilincinin geliştiği bilinmektedir. Ekonomi politikası uygulayıcıları ve sektörel paydaşlar, güncel gelişmelerle oluşan fırsatları değerlendirmek ve yeni zorluklarla başetmeye dönük uyumlanma süreciyle karşılaşmaktadırlar. Sanayi sektörünü ilgilendiren güncel gelişmeler ve trendler aşağıda özetlenmektedir.

Sürdürülebilirlik ve Yeşil Uygulamalar: Sektör politikaları diğer sektörlerde olduğu gibi sürdürülebilirliğin önem kazandığı uygulamaları ön plana çıkarmaktadır. Dünya çapında ülke yönetimleri iklim değişikliğini hafifletilmesi, emisyonların azaltılması ve kaynakların korunmasını önemseyen

çevreye duyarlı uygulamaları teşvik etmektedirler. Buna bağlı olarak sektörel çerçevede yeşil teknolojiler, döngüsel ekonomi uygulamaları ve çevre dostu üretim yöntemleri tercih edilmektedir.

Dijitalleşme ve Endüstri 4.0: Sanayi politikaları kapsamında sektörel işletmeler, dijital dönüşümle birlikte geleceğe hazırlıklı projelere uyumlu hale gelmeye hazırlanıyor. Endüstri 4.0 ile özdeşleşmiş teknolojilerden nesnelerin interneti (IoT), yapay zeka (AI) ve otomasyon gibi yöntemlerle üretim süreçlerinin donatılması, üretim verimliliğini, üretkenliği ve rekabet gücünü artırması gibi gelişmelerin yeniden ivmelenmesine yol açacaktır. Ekonomi yönetimleri, endüstrileri rekabetçi tutmak için dijital dönüşüme uyumlu girişimlere değer verecekleri ve destekleyecekleri anlaşılmaktadır (Gedik, 2021).

Dayanıklılık ve Tedarik Zinciri Çeşitlendirmesi: Pandemiyle dünyaya korku salan Covid-19 ve Omicron gibi salgınlar sırasında 2020 yılı sonrasında yaşanan aksaklıklar, sektörel işleyişte yaşanan krizlerin ve küresel tedarik zincirlerindeki kırılmalıkların vurgulanmasını sağlamıştır. Bu süreç sonrasında yeniden yapılanma ve sorunların üstesinden gelmeye uyum sağlayan sanayi sektörü, politikaları artık çeşitlendirme ve dayanıklılığa odaklanmaktadır. Zorlu süreçlerden geçen işletmeler ve kurumlar istikrarlı yönetim sağlamak için yerel üretim, alternatif kaynak kullanımı ve risk yönetimini teşvik etmeye başlamışlardır (Karlı&Tanyaş, 2020; Duran, 2021: 60-70).

3. HİZMETLER SEKTÖRÜ POLİTİKALARI

Hizmetler sektörü kavramı altında faaliyetlerin nitelikleri ve hangi özelliklere sahip olduğu farklı bilimsel düzeylerde tanımlanmaktadır. Sektörle ilgili bazı alanlarda kesin olarak sınırların çizilmesi ve belirlenmesi zor olabilmektedir. Böyle bir güçlük hizmetler sektörünün temel yapıtaşının işgücü faaliyetlerine dayanması nedeniyle diğer sektörlerle ilişkisinin girift ve karmaşık hale gelmesinden kaynaklı olabilmektedir. Alt başlıklar kapsamında tanım ve özellikler yanında sektörün ekonomiye katkılarında ve güncel gelişmelerden söz edilecektir.

3.1. Hizmet Sektörünün Tanımı Ve Özellikleri

A. Smith tarafından hizmetler sektörü verimlilik bakımından düşük olarak nitelendirilmiş ve buna bağlı olarak ekonomi teorisi ve araştırmalarında çok dikkate alınmadığı gerçeği vurgulanmaktadır. Tarihsel olarak bu ihmalden daha sonralarda özellikle Büyük Buhran ve II. Dünya savaşından sonra hizmetler sektörünün önemi anlaşılmış ve ekonomik kalkınma açısından önemi anlaşılmağa başlamıştır. Savaş sonrası dönemde ekonomi düşünürleri, ekonomide kaynakların dağılımı ve paylaşımı sorunlarına odaklanmaya başlamış ve ekonomik kalkınmayla birlikte güçlü bir ekonomi sağlamak için

tüm sektörlerle bütünleşik bir sektör özelliğine sahip olan hizmet sektörü fonksiyonlarının iyileştirilmesinin önemini vurgulamışlardır (Golpek, 2015).

3.2. Hizmetler Sektörünün Ekonomiye Katkıları

Hizmetler sektörü ekonominin önemli bir parçasıdır ve küresel gayri safi yurtiçi hasılanın (GSYH) %70'inden fazlasını oluşturmaktadır. Önemli bir gelir kaynağıdır ve hizmet ihracatı küresel GSYH'nin yaklaşık %30'una katkıda bulunmaktadır. Bu sektör, somut mallar yerine hizmet üreten endüstrilerden oluşur. Hizmet üreten sektörler örnek olarak perakende, finans, sağlık, turizm, ulaşım ve iletişim verilebilir.

Küresel hizmet ticaretinin yapısı, gelişmekte olan ekonomilerin hizmet sektöründe önemli ihracat kazanımları kaydettiği son yıllarda önemli ölçüde değişmiştir. COVID-19 salgınının ciddi etkilerinin yaşandığı bir dönem olmasına rağmen bu kazanımlar, günümüzde dijital yollarla geleneksel olana göre kolay tedarik edilebilen, teknolojik trendlerle uyumlu ve yüksek katma değerli bir dizi hizmetleri kapsamaktadır (WTO, 2023a).

Hizmetler sektörü kapsamında ticaret alt sınıfı gelişmiş ekonomilerde oldukça geniştir, ABD ve Birleşik Krallık örneğinde ticari hizmetlerde istihdam düzeyi imalat sektöründen fazladır. Ticarete konu iş (business) hizmetleri beceri yoğun faaliyetler olup örnek alınan beş ülke için ortalama ücretler imalat sektörüne göre daha yüksektir. Buna bağlı olarak ticareti yapılabilen iş hizmetleri üretiminde becerisi bol istihdama sahip ülkelerin karşılaştırmalı avantaja sahip olmaları beklenir. Başka bir ifadeyle ekonomi planlayıcıları için bu tür işlerde istihdam oluşturma çabası yüksek ücret gerektirmekle birlikte ihracat kazançlarının da yüksek olmasına neden olduğu söylenebilir. (OECD, 2012)

Hizmet sektörü, iletişimden ulaştırmaya, finanstan eğitime, turizmden çevre hizmetlerine kadar farklı yelpazelere dağılmış, küresel ekonominin ve uluslararası ticaretin en dinamik bileşeni haline gelmiştir. Günümüze uzanan teknolojik gelişmeler sınır ötesi hizmet tedariki oldukça kolay hale gelmiş bu şekilde ulusal ekonomiler ve bireyler için yeni fırsatlar oluşturmuştur. Ticaret kendi çapında önemli bir ekonomik faaliyet haline gelmekle birlikte, hizmetler sektörü de aynı zamanda mal üretiminin temel bir girdisi olarak rol oynamaktadır. Katma değer açısından, hizmetler dünya ticaretinin yaklaşık %50'sini oluşturmaktadır.

Hizmet ticareti politikaları, doğrudan yabancı yatırımların, küresel değer zincirlerine katılımın, verimliliğin ve üretilen ürünlerin ihracatının önemli bir belirleyicisidir. Hizmet ticaretiyle ilgili politikalar, kalkınmanın sürdürülebilir hale gelmesi için oluşturulan hedefler ve diğer milli ekonomik hedeflere katkı sağlamaktadır (WTO, 2023b).

Geçmişteki ticaret ilişkilerinden itibaren Uruguay Turu ticaret müzakerelerinin dönüm noktası niteliğinde kurulan GATS (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması)'nın oluşturulmasına ve DTÖ (Dünya Ticaret Örgütü)'nün doğuşuna kadar ticaret, ekonomik kalkınmanın desteklenmesinde ve ulusların kendi aralarında alım satım ilişkileri vasıtasıyla dostane bağlantılar kurulup teşvik edilmesinde önemli bir rol oynamıştır (WTO, 2023c).

GATS, birkaç farklı istisna dışında tüm hizmetleri kapsamaktadır. Birinci grup olarak iş (Business) hizmetleri ve profesyonel hizmetler kapsamında, Muhasebe, reklam, mimarlık ve mühendislik, bilgisayar ve ilişkili hizmetler ve Hukuk hizmetleri yer almaktadır. İkinci grup olarak İletişim hizmetleri kapsamında, Görsel-ışitsel hizmetler, Posta ve kurye, ekspres posta hizmetleri ile Telekomünikasyon hizmetleri sayılmaktadır. Bunların dışında İnşaat ve ilişkili hizmetler, Dağıtım hizmetleri, Eğitim hizmetleri, Enerji hizmetleri, Çevre hizmetleri, Finansal hizmetler, Sağlık ve sosyal hizmetler, Turizm hizmetleri, Nakliye hizmetleri ve Gerçek kişilerin dolaşımı ana sınıfları sayılmaktadır. Nakliye hizmetleri kapsamında, Hava taşımacılığı, Kara taşımacılığı, Deniz taşımacılığı hizmetleri ve Tüm ulaşım modlarına yardımcı hizmetler alt sınıfları yer almaktadır (WTO, 2023d).

Ekonomik Büyüme: Hizmetler sektörü, birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomide ekonomik büyümenin vazgeçilmez itici güçlerindedir. Bir ülkenin Gayri Safi Yurtiçi Hasılasının (GSYH) önemli bir bölümü hizmetler sektörü vasıtasıyla oluşturulmaktadır. Bu sektör finans, sağlık, eğitim, ulaşım, konaklama ve profesyonel hizmetler gibi çok çeşitli faaliyetleri içerir ve bunların tümü ekonomik genişlemeye katkıda bulunur.

İstihdam: Hizmet sektörünün en özgün yapısı emek yoğun üretim yapılması ve önemli oranda istihdam sağlama yetenekleridir. Perakende ve konaklama sektörü gibi bazı alanlarda düşük vasıflı işçilerin varlığı kadar bilgi teknolojisi, finans ve sağlık hizmetleri gibi alanlardaki yüksek vasıflı profesyonellere kadar geniş bir yelpazede beceri ve niteliklere sahip kişilere istihdam fırsatları sunar. Sektörün istihdam yönünden çok farklı alternatifler sunması işsizlik oranlarının azaltılmasına yardımcı olur ve kapsayıcı büyümeyi teşvik eder.

İnovasyon: Hizmetler sektörü, özellikle bilgi, bilişim ve iletişim odaklı sektörlere bağlı olarak teknoloji, yazılım geliştirme ve dijital hizmetler gibi alanlarda inovasyonun merkezi konumundadır. Bu sektörlerdeki yenilikler diğer sektörlerde de üretkenlik ve verimlilik artışına yol açarak genel ekonomik performansı artırabilir. Verimlilik artışı noktasında sözkonusu alanlar katma değerli üretim elde etme bakımından oldukça ön sıralardadır.

İhracat Kazançları: Birçok ülke finansal hizmetler, turizm ve BT (Bilişim teknolojileri) danışmanlığı gibi hizmetleri ihraç ederek döviz geliri elde etmektedir. GATS (The General Agreement on Trade in Services: Hizmet

Ticareti Genel Anlaşması)’a göre, finansal hizmetleri bankacılık da dahil olmak üzere 16 kategoride sınıflandırmaktadır, menkul kıymetler, varlık veya fon yönetimi, finansal kiralama, finansal bilgi ve tüketici kredisi konularını ele almakta ve bunları ihraç etmenin dört yolunu özet olarak şöyle belirtmektedir (Gonzalez vd., 2019).

a. Sınır ötesi hizmet sunumu, finansal hizmetlerin başka bir ekonominin topraklarına iletilmesini sağlamaktadır.

b. Yerleşik olmayanlara kıyı ötesi satışlar, bir ülkenin topraklarında uluslararası bir ziyaretçiye finansal hizmet sunumu yapılıır.

c. Açık denizlerde ticari varlık, bir hizmet sağlayıcısı yabancı bir ülkede faaliyet göstermesi yoluyla ihraç yapabilir.

d. Açık denizlerde hizmet sunumu için hedef müşterilere hizmet vermek için uçmak.

2021 verilerine göre bankacılık ve finansal hizmetler konusunda ABD, Birleşik Krallık, Hong Kong, Singapur ve İsviçre gibi ülkeler, turizm hizmetleri konusunda Fransa, İspanya, ABD, Çin ve İtalya gibi ülkeler, bilgi teknolojileri konusunda ise ABD, Çin, Hindistan, Güney Kore ve Tayvan gibi ülkeler ilk sıralarda yer almaktadır. Hizmet ihracatı, ticaret açıklarının dengelenmesine yardımcı olabilir ve bir ülkenin genel ekonomik istikrarını artırabilir.

Birbirine Bağlılık: Hizmetler sektörü genellikle ekonominin diğer sektörleriyle iç içedir. Örneğin, finansal hizmetler sektörü kredi, yatırım ve ödeme işlemleri sağlayarak işletmeleri ve bireyleri destekler. Benzer şekilde, sağlık sektörü de işgücünün refahını sağlayarak işgücü verimliliğinin artmasına katkıda bulunur. Golpek (2015)’e göre, teknolojik gelişmelerin hizmetler sektöründe nasıl değişimlere ve canlılığa yol açtığı ele alınmış ve bu değişimler teorik çerçevede açıklanmıştır. BİT (Bilgi ve telekomünikasyon teknolojileri)’ndeki son gelişmeler, hizmetler sektörüne bağlı olarak üretim ve dağıtım yapılarını dönüştürmüştür. Bunun sonucunda daha kapsamlı bir üretim sonrası hizmet ortamı ortaya çıkmış ve malların içindeki hizmet sektörü çıktısı giderek artmıştır. BİT alanındaki gelişmelerle birlikte birçok hizmet, elektronik ortamlarda artık mesafe sınırları oldukça kaldırılmış biçimde, yurt içinde ve dışında tüketilebilmektedir.

Yaşam Kalitesi: Sağlık, eğitim ve sosyal hizmetler gibi hizmetler bir ülkenin vatandaşlarının genel yaşam kalitesine katkıda bulunur. İyi gelişmiş bir hizmet sektörü, temel hizmetlerin erişilebilir ve yüksek kalitede olmasını sağlayarak daha sağlıklı, daha eğitilmiş ve daha üretken bir nüfusa yol açabilir.

Tüketici Harcamaları: Gelişen bir hizmet sektörü tüketici harcamalarını teşvik eder. Tüketiciler dışarıda yemek, seyahat, eğlence ve kişisel bakım gibi çeşitli hizmetler için harcama yaparak ekonomik faaliyetlere ve büyümeye katkıda bulunur.

Esneklik ve Uyarlanabilirlik: Hizmet sektörü değişen tüketici taleplerine ve teknolojik gelişmelere hızla uyum sağlayabilir. Bu uyarlanabilirlik, ekonomilerin tüketici davranışlarındaki değişimlere ve ortaya çıkan trendlere yanıt vermesini sağlayarak ekonomik şoklara karşı daha dirençli hale getirir.

Sosyal Refah: Sosyal refah, kamu yönetimi ve kamu güvenliği gibi hizmetler, sosyal istikrarın korunması ve yoksulluk ve eşitsizlik gibi sorunların ele alınması için kritik öneme sahiptir ve böylece sosyal refah ve ekonomik sürdürülebilirliğe katkıda bulunur.

Çeşitlendirme: Güçlü bir hizmet sektörü, bir ekonominin çeşitlendirilmesine yardımcı olarak tek bir sektöre veya mala olan bağımlılığını azaltabilir. Bu çeşitlendirme ekonomik istikrarı artırır ve belirli sektörlerdeki ekonomik gerilemelere karşı kırılganlığı azaltır.

3.3. Hizmet politikalarında son dönemdeki gelişmeler ve gelecek eğilimleri

Hizmet sektörü politikalarındaki son gelişmeler, teknolojik yeniliklerden, değişen tüketici tercihlerinden ve küresel olaylardan etkilenen dinamik bir ortamı yansıtmaktadır. Mevcut ve gelecekteki eğilimler çerçevesinden bakıldığında, önemli bazı başlıkların etrafında konunun odaklandığı görülmektedir.

Diğer sektörler altında karşılaşıldığı gibi, hizmet sektörü için de temel eğilimlerden biri, hizmet sektörünün giderek dijital uygulamalara bağlılığı artmaktadır. Yapay zeka, makine öğrenimi ve nesnelerin interneti de dahil olmak üzere teknolojinin sektöre uyarlanması, hizmet sunumlarını güncel gelişme ve uygulamalara uyumlu hale getirmiştir. Hizmet sektörü politikaları bu teknolojilerden yararlanacak biçimde farklılaşmakta ve daha verimli, bireylere göre kişiselleştirilmiş ve erişilebilirliği artmış hizmetler sağlanmaktadır. Dijital değişim ve dönüşümün devam etmesiyle yaşanan, bilişime bağlı alanların ortam sağladığı çevrimiçi ve mobil hizmetlerin çoğalması da doğaldır. Bu gelişmeler sonucunda tüketicilere giderek daha kullanışlı ve ulaşılabilir ürün veya hizmet sunumu yapabilmesi mümkün hale gelebilecektir.

Diğer bir gelişme de hizmet politikalarında sürdürülebilirlik eksenli bakış açılarına yönelik yoğunlaşmadır. Çevrenin korunmasıyla ilgili kaygılar ve yeşil ekonomi bilincinin artması, hizmet sağlayan sektör çalışanlarını farklı çevre dostu uygulamalara yönlendirmeye başlamıştır. Karbon ayak izlerinin azaltılması, doğal kaynakların ve endüstriyel girdilerin korunması ve işletmelerin yeşil girişimlerle desteklenmesi gibi konular önem kazanmakta, sürdürülebilir uygulamaları teşvik eden politikalar tasarlanmaktadır.

Ayrıca, yakın dönem pandemiye bağlı küresel gelişmeler sıralarında öne çıkan uzaktan ve esnek çalışma düzenlemeleri hizmet politikalarını şekillendirmiştir. Uzaktan çalışma, freelance ve gig work türü çalışma yöntemleri

günlük hayata girmiş veya yaygınlaşmıştır. Hizmet sektörü işverenleri çalışma ortamıyla ilgili politikalarını bu gelişen çalışma modellerine göre ayarlamaya başlamışlardır. Daha geniş iş imkanları ve gelişmiş iş-özel hayat dengesi gibi faydalar sunan esnek çalışma düzenlemelerine yönelik eğilimler hükümetlerin yönlendirmeleriyle gelişerek devam etmektedir.

Kapsayıcılık ve çeşitlilik de hizmet sektörü politikalarının ana temaları haline gelmiştir. Farklı işgücünü teşvik etmenin ve giderek çeşitlenen bir müşteri tabanına hizmet vermenin önemini kabul eden politikalar, cinsiyet eşitliğini teşvik etmek, azınlıklara ait işletmeleri desteklemek ve engelli bireyler için erişilebilirliği sağlamak için tasarlanmaktadır.

Özetle, hizmet sektörü politikalarındaki son gelişmelere dijital dönüşüm, sürdürülebilirlik, esnek çalışma düzenlemeleri ve kapsayıcılık ve çeşitlilik taahhüdü damgasını vurmaktadır. Geleceğe bakıldığında, bu eğilimlerin hizmet sektörünü şekillendirmeye devam etmesi ve hizmetlerin teknolojik açıdan gelişmiş, sürdürülebilir ve çeşitli ve gelişen bir müşteri kitlesi için erişilebilir olmasını sağlaması muhtemeldir.

4. SEKTÖRLER ARASI BAĞLANTILAR

Sektörler arası bağlantılar başlığı, tarım, sanayi ve hizmetler gibi ekonominin farklı sektörlerinin birbirleriyle farklı ilişkilerini tanımlamaya yönelik oluşturulmuştur. Bu bağlantılar, söz konusu sektörler arasında mal, hizmet ve kaynak akışını kolaylaştırdığı için ekonomik kalkınma açısından önemlidir. İlişkili olarak farklı sektörlerin diğer sektörlerle nasıl ihtiyaç duyduğu ve ne gibi kaynak sağladığının ortaya konulması sektörlerle ilgili çözüm ve yaklaşımlara kolaylık sağlayacaktır. Örnek olarak, sağlıklı bir tarım sektörü sanayi için hammadde sağlayabilir, bu da ulaşım, iletişim ve finansal hizmetler gibi hizmetler sektörü tarafından kullanılacak mallar üretir. Hizmetler sektörü de tarım ve sanayi sektörlerinin daha da gelişmesine yardımcı olarak bir ekonomik büyüme ve kalkınma döngüsü yaratabilir.

4.1. Tarım Sektörü Ve Sanayi Sektörü Bağlantıları

Kelikume&Nwani (2020) çalışmasına göre Nijerya'daki tarım sektörü çıktıları ve diğer sektörlerin çıktıları arasındaki nedensel bağlantılar, ekonometrik zaman serileri yöntemleri de kullanılarak çeyreklik verilerle araştırılmıştır. Tarım sektörü çıktısı ile hizmetler, inşaat ve ticaret sektörleri çıktıları arasında iki yönlü nedensel etkilere yönelik ve sanayi sektöründen tarıma doğru tek yönlü nedensel bağlantı bulunmuştur. Tarım sektörü bu nedenselliği daha çok sanayi sektörüne girdi sağlama fonksiyonuyla sağlamaktadır. Çalışmaya göre tarım sektörünün diğer sektörlerinin itici rolü olarak çalışması mümkündür ancak hedef sektörün gereksinimleri ve katma değerli ürünlerde seçici davranarak planlı üretim çalışmalarına ihtiyaç duyulmaktadır.

Birçok gelişmekte olan ülke, ihracat gelirlerinin ana kaynağı olarak tarımsal ihracat gibi birincil ürünlere (temel girdiler) büyük ölçüde güvenmektedir. Tarım sektörü, gıda üretimi, sanayiler için hammadde temini, çevrenin korunması ve istihdam yaratılması dahil olmak üzere gelişmekte olan ülkelerin ekonomisinde önemli bir rol oynamaktadır. Tarımsal ihracatın katma değerli ürünlere dönüştürülmesi ve yüksek büyüme rakamlarına ulaşmak için endüstriyel üretime odaklanmak gereklidir. İmalat sanayi ihracatı ve kamunun nihai tüketiminin ekonomik büyümeye pozitif anlamlı katkısı vurgulanmıştır (Mohsen&Javad, 2016).

Bashir (2000)'e göre tarım sektörüne ekonomik kalkınmanın ilk aşamalarında sanayinin finanse edilmesi ve sermaye birikimini sağlamak amacıyla ihtiyaç duyulmaktadır. Sürekli tarımsal verimlilik artışını temin edebilmek için istikrarlı yatırım yapılması gereklidir. Tarımsal verimlilik artışlarıyla elde edilen sermaye birikimi sanayi sektörünün ilave yatırımları için katkı sağlamaktadır.

4.2. Tarım Ve Hizmetler Sektörü Bağlantıları

Her bir ana sektör gibi tarım ve hizmetler ekonominin iki temel sektörüdür ve birbirleriyle ilişkileri oldukça çeşitli ve karmaşıktır. İlişkileri kolay değerlendirmek açısından özet olarak belirtilirse tarım, bitki ve hayvan yetiştiriciliği yoluyla gıda, lif ve diğer ürünlerin üretilmesiyle ilgilenirken; hizmetler ise genellikle müşterilere veya müşterilere yardım, tavsiye veya uzmanlık sağlanmasını içeren faaliyetlerdir.

Tarım; restoranlar, turizm ve ulaşım gibi birçok hizmet sektörü için gerekli olan hammadde ve girdileri sağlar. Buna karşılık hizmetler de tarım sektörünü desteklemeye yardımcı olabilir; finansal hizmetler, pazarlama ve lojistik gibi hizmetler tarımsal üretimin verimliliğini ve çiftçilerin pazarlara ulaşma kabiliyetini artırmaya yardımcı olur.

Tarım sektörü ile hizmetler sektörü arasındaki bağlantılar, bir ekonominin genel işleyişi ve gelişimi için çok önemlidir. Bu bağlantılar çeşitli şekillerde ortaya çıkmaktadır:

a. Dağıtım, Taşımacılık ve Lojistik Hizmetleri: Hizmetler sektörü, tarımsal ürünlerin çiftliklerden tüketicilere ulaştırılmasında özellikle de taşımacılık ve lojistik hizmetlerini ilgilendirecek şekilde temel bir rol oynar. Taşımacılık hizmetinin verimli çalışması, tarımsal ürünlerin pazarlara ve tüketicilere zamanında ve istenilen tazelikte ulaşmasını sağlar. Bu hizmet, tarımsal ürünlerinin zamanında ve güvenli bir şekilde teslim edilmesine yüksek önem bağlayan tarım sektörünün gelir sağlayıcılığının artması ve etkin çalışması bakımından çok önemlidir.

b. Finansal Hizmetler: Tarım sektörü genellikle arazi, ekipman ve tohum için önemli miktarda hasılat öncesinden başlayan ödemeler veya ön yatırımlar

gerektirir. Tarım sektörünün işbirliği yapması gerekli öncelikli alt hizmetlerden krediler, sigorta ve risk yönetimi gibi finansal sektör ürünleri, çiftçilerin yatırımlarını yönetmeleri ve mahsul başarısızlıklarına veya öngörülemeyen olaylara karşı korunmaları için hayati önem taşımaktadır.

c. Teknoloji ve Danışmanlık Hizmetleri: Araştırma kurumları, tarımsal yayım hizmetleri ve teknoloji sağlayıcıları da dahil olmak üzere hizmetler sektörü alt dalları, çiftçileri modern ve sürdürülebilir tarım uygulamalarını benimsemeleri konusunda destekler. Bu hizmetlerin alınması, tarımsal üretimden mahsul verimini artırabilecek, maliyetleri düşürebilecek ve tarımsal üretkenliği artırabilecek tavsiye, eğitim ve teknolojik yenilikler sunar.

d. Perakende ve Gıda Hizmetleri: Tarımsal ürünlerin tüketicilere arz edilmesi için çok önemli olan perakende ve gıda hizmetleri de hizmetler sektörü altında yer almaktadır. Bu kapsamda hizmet çıktısı sunan marketler, restoranlar ve yemek dağıtım hizmetleri, çiftçilerin ürünlerinin son kullanıcılara ulaşmasını ve ilk kullanıcıdan sonuncuya kadar gelir elde edilmesine köprü görevi görmektedir.

e. İşgücü Hizmetleri: Tarım sektörü genellikle mevsimlik ve göçmen işçiler de dahil olmak üzere işgücü hizmetlerine bağlı çalışan bir sektördür. İstihdam büroları, geçici işgücü hizmetleri ve yasal hizmetler, tarımsal işgücünün uygun alanlarda değerlendirilmesini ve yönetimini kolaylaştırarak iş kanunları ve yönetmeliklerine uyulmasını sağlayabilir.

f. Sağlık Hizmetleri: Tarım işçilerinin sağlığı ve refahının sağlanması için, istikrarlı bir işgücü temin hizmetinin sürdürülmesi için çok önemlidir. İşgücünün destek hizmetlerinden sayılan tıbbi klinikler ve sağlık sigortası da dahil olmak üzere sağlık hizmetlerine erişim, tarımda istihdam edilenlerin sağlık ihtiyaçlarının karşılanması için hayati önem taşımaktadır.

b. Eğitim ve Öğretim Hizmetleri: Eğitim kurumları ve eğitim hizmetleri, çiftçilere ve tarım işçilerine gerekli bilgi ve becerilerin sağlanması açısından yararlanılan modern tarım uygulamaları, sürdürülebilir tarım ve güvenlik prosedürleri için verilen bilgi destekleri tarımsal verimliliğe önemli katkı sağlamaktadır.

h. Çevresel Hizmetler: Çevrenin korunması ve sürdürülebilirlikle ilgili destek hizmetleri tarımda giderek daha önemli hale gelmektedir. Konuyla bağlantılı danışmanlık hizmetleri ve hükümet programları, geleneksel tarım yöntemlerine alternatif olarak çevre dostu tarım uygulamaları, su yönetimi ve arazi koruma konularında rehberlik sağlamaktadır.

i. Piyasa Bilgi Hizmetleri: Piyasa bilgi ve analiz hizmetleri, çiftçilerin hangi mahsulü yetiştirecekleri, ne zaman ve hangi fiyattan satacakları konusunda bilinçli kararlar almalarına yardımcı olur. Doğru piyasa verilerine erişim ve

finansal okur yazarlığın geliştirilmesi bakımından, tarımsal üretimi optimize etmeyi sağlayacak hizmetleri elde etmek oldukça önemlidir.

j. Düzenleyici ve Yasal Hizmetler: Hizmetler sektörü, tarım sektörünün altyapısıyla ilişkili roller üstlenen yasal ve düzenleyici hizmetleri de sağlamaktadır. Bu hizmetler arazi mülkiyeti, sözleşmeler ve tarımsal düzenlemelere uyum gibi konular çerçevesinde tarımsal üretimin gerekli yasal koşullara uygun gerçekleştirilebilmesine yardımcı olur.

Tarım sektörü ile hizmetler sektörü arasındaki ilişkiler, sürdürülebilir ve katma değerli ürün sunan bir tarım endüstrisi için gerekli olan karmaşık destek, bilgi ve altyapı ağını kapsamaktadır. Bu karşılıklı bağımlılık ve ilişkiler hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ekonomilerde tarımın başarısını ve verimliliğini sağlamada gelişmiş bir hizmetler sektörünün önemini ortaya koymaktadır.

4.3. Sanayi ve Hizmetler Sektörü Bağlantıları

Hizmetler sektörünün sanayi sektörüyle bağlantıları ekonominin farklı sektörlerinin birbirleriyle nasıl iletişim ve etkileşim halinde olduklarını anlamak için gereklidir. Hizmetler sektörü, sanayi sektörünün çalışabilmesi ve büyüebilmesi için hayati dönemde destekler sağlayan ulaşım, finans ve lojistik gibi fonksiyonlar sunmaktadır. Buna karşın, sanayi sektörü ise genellikle bakım, teknolojik destek ve profesyonel hizmetler için talep oluşturmaktadır.

Söz konusu iki sektör arasında karmaşık ve çok boyutlu etkileşimler bulunmakta, bunlar vasıtasıyla ekonomik kalkınma, istihdam ve ekonomik performansı etkileyen sinerji oluşmaktadır. İlgili bağlantıların varlığını anlamak, ekonomistler, politika yapımcılar ve müteşebbisler tarafından strateji geliştirme ve yatırımlar için karar alma aşamalarında önemli ve gereklidir.

Hizmetler sektörü ile sanayi sektörü arasındaki etkileşimler karmaşıklığı ve çok boyutluluğu ile karakterize edilir ve ekonominin çeşitli yönleri üzerinde geniş kapsamlı etkileri vardır:

a. Ekonomik Kalkınma: İki sektör arasındaki etkileşimler ekonomik kalkınmanın teşvik edilmesinde kritik rollere sahiptir. Çünkü karmaşık ilişkiler ağı aynı zamanda sektörler arası bağlantıların kombinasyonunu sağlamakta ve çarpan etkisi oluşturmaktadır. Hizmetler sektörü, sanayi sektörünün büyümesini ve yenilik (inovasyon) altyapısını hazırlayan finans, hukuk ve pazarlama hizmetleri gibi temel destek fonksiyonları sağlamaktadır. Ayrıca, endüstriler ve kapsamaları genişledikçe, genellikle hizmetlere olan talebin artmasına zemin hazırlayarak ilgili bölgenin veya ülkenin genel ekonomik gelişmesine katkıda bulunmaktadırlar. Bryson ve Daniels (2007), hizmet ekonomisinin kentsel değişim üzerindeki etkisini ve sanayi de dahil olmak üzere farklı sektörlerle olan bağlantılarını incelemektedir. Ayrıca hizmet sektörünün kentsel alanlarda ekonomik büyümeye ve istihdam yaratılmasına nasıl önemli ölçüde katkıda bulunduğu tartışılmaktadır.

b. İstihdam: İlgili sektörler arasındaki ilişkiler istihdam modellerini önemli ölçüde etkiler. Hizmet sektörünün tipik özelliği daha emek yoğun olmasıdır ve farklı beceri ve eğitim düzeylerine göre çeşitli iş fırsatları sunmaktadır. Sanayi sektörünün büyümesi ve gelişmesi ölçüsünde, genellikle hizmetlere olan talep artmakta ve bu da hizmetler sektöründe istihdam yaratılmasını sağlamaktadır. Ters yönde ise, gelişen ve sanayiye destek veren bir hizmet sektörü sağlık, eğitim ve istihdamla ilgili çeşitli hizmetleri sağlayarak işgücünü destekleyebilir.

c. Genel Ekonomik Performans: Hizmetler ve sanayi sektörleri arasındaki dinamik etkileşimin varlığı, bir ülkenin genel ekonomik performansı üzerinde doğrudan etkiye sahiptir. Sistemli ve verimli işleyişe sahip bir hizmet sektörü, lojistik destek, ulaşım, teknoloji ve diğer önemli hizmetleri sağlayarak sanayi sektörünün üretkenliğini ve rekabet gücünü artırabilir. Sanayi sektörünün de güçlü, sürdürülebilir ve zamanın gereksinimlerine uygun çalışıyor olması hizmetlere olan talebi artırarak daha istikrarlı ve dirençli bir ekonomi olgusuna katkıda bulunabilir.

d. İnovasyon ve Üretkenlik: Hizmetler sektörü genellikle Ar-Ge ve inovasyon kaynağı olarak hizmet vermeye uygundur. Finansal teknoloji (FinTech), teletıp (telemedicine) ve e-ticaret de dahil olmak üzere hizmetler sektöründeki teknolojik gelişmeler, hizmet ile birlikte aynı zamanda sanayi sektörü üretkenliğini ve gelir üretme yeteneklerini artırabilmektedir. Hizmet sektöründeki yenilikler, sanayi sektöründe de ürün sunumlarının çeşitlenmesine ve iyileştirilmesine imkan sağlayabilmektedir.

e. Küresel Ticaret: Hizmetler sektörü uluslararası ticaretin kolaylaştırılmasında anahtar bir rol oynamaktadır. Bankacılık, sigortacılık ve taşımacılık gibi hizmetler, mal ve hizmetlerin sınırlar arasında sorunsuz akışı için gerekli ve vazgeçilmezdir. Küreselleşmiş bir ekonomide bu hizmetlerin sağlıklı yürütülebilmesi, bir ülkenin uluslararası ticarete başarılı olma ve sürdürebilme yetenekleri üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir.

f. Sürdürülebilirlik: İki sektör arasındaki etkileşimin sürdürülebilirlik üzerinde de etkileri vardır. Hizmetler sektörü, çevresel ve sosyal sorumluluk bağlamında önemi giderek artan sürdürülebilir uygulamaların benimsenmesine yardımcı olmak için uzmanlık ve çözümler sağlayabilir. Hizmetler sektörü, bu alanda uzmanlık ve çözümler sunarak çevreye duyarlı iş uygulamalarını destekler. Özellikle endüstrinin kaynak tüketimi, atık yönetimi ve karbon ayak izi konularında sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmasına yardımcı olur. Sanayi sektörü de sürdürülebilirlik açısından önemli adımlar atmaktadır. Hizmetler sektörü, sanayi işletmelerine sürdürülebilirlik konularında danışmanlık sağlayarak, yeşil teknolojilerin benimsenmesi ve enerji verimliliğinin artırılması gibi alanlarda katkı sunar. Ayrıca, sürdürülebilir tedarik zinciri yönetimi ve ürün yaşam döngüsü yönetimi gibi sürdürülebilir uygulamaların geliştirilmesine de destek olur.

Özetle, hizmetler ve sanayi sektörleri arasındaki çok yönlü bağlantıların ekonomik kalkınma, istihdam fırsatları, genel ekonomik performans, inovasyon, küresel ticaret ve sürdürülebilirlik üzerinde derin ve geniş kapsamlı etkileri vardır. Bu karşılıklı bağımlılıkların tanınması ve anlaşılması, etkili ekonomi politikaları ve stratejilerinin şekillendirilmesi açısından hayati önem taşımaktadır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Türkiye’de tarım politikalarındaki son gelişmelere göre istihdam bazında sürekli olarak payının azaldığı görülmektedir. Ülkenin sektörde önemli ilerlemeler kaydettiği görülmesine rağmen tarımsal çıktı anlamında gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında istenilen mutlak seviyeler veya verimlilik düzeyleri elde edilememektedir. Bu durumun iyileştirilmesi, sektöre yapılan yatırımların artması, tarımsal girdilere erişimin iyileşmesi ve tarımsal üretimde verimliliğin artması ile mümkün olabilecektir. Ayrıca diğer hükümetler gibi ülkemizde de, sektörün sürdürülebilirliğini sağlamak için çeşitli politikalar ve reformlar da uygulanmaktadır. Bunlar arasında yeni ürün çeşitlerinin piyasaya sürülmesi, tarım kooperatiflerinin geliştirilmesi, tarımın teknolojik gelişmelere uyarlanması ve organik tarımın teşvik edilmesi yer almaktadır. Ayrıca AB’ye uyum yasaları çerçevesinde tarım sektörünün gelişmiş ülkelere entegrasyonu konusu sektörün güncel gelişmelere uyumlu hale gelmesi planlanmaktadır.

Sanayi politikalarındaki son gelişmeler kapsamında, küresel boyutta, ülkeler sanayi sektörünün teknolojiyi kullanma kapasitelerinin önemli ilerlemeler kaydettiği anlaşılmaktadır. Bu durum, Türkiye çerçevesinde sektöre yapılan yatırımların artması, teknolojiye erişimin iyileşmesi, sanayi parklarının gelişmesi ve üretimde verimliliği artırma çabalarıyla görülebilmektedir. Ayrıca hükümetin sanayi yönetimi yönüyle, sektörün sürdürülebilirliğini sağlamak için çeşitli güncel politikalar ve reformları uygulama eğilimi dikkat çekmektedir. Bu kapsamda Endüstri 4.0 uygulamalarının sektöre entegre edilmesi ve yapay zekayla uyumlu üretim süreçlerine geçme çabaları sektörün gelecek planlarını uygulamasında teşvik edici olacaktır. Buna yönelik sektörün ilerleyebilmesi için devlet destekli olarak Ar-Ge süreçlerinin teşvik edilmesi, iş dünyası için yeni teşviklerin getirilmesi ve sektöre yararlılığının denetlenmesi, yabancı yatırımların seçici olarak gelişmeye açık sektörlerde teşvik edilmesi ve gerekli altyapının geliştirilmesinde kolaylıklar sağlanması oldukça önemlidir.

Genel olarak hizmet sektörü politikalarındaki son gelişmeler, ülkelerin genel konjonktürüyle uyumlu olarak Türkiye çapında sektörde önemli ilerlemeler kaydedildiği görülmektedir. Sektördeki genel eğilim, istihdam edilen işgücü payıyla bağlantılı olarak hizmet sektörüne yapılan yatırımların artması, teknolojiye erişimin iyileşmesi, dijital altyapının gelişmesi ve hizmet sunumunda verimliliğin artması beklenmekte ancak sektörden genel olarak

çalışan memnuniyeti düşük kalmaktadır. Bu durumun temel nedeni olarak gelişmekte olan ülkelere göre istenilen emek saat ücretlerinin elde edilememesi, sektörün genel olarak emek yükünün kalifiye olmayan işgücü kesimine yönlendirilmesidir. Ekonomi yönetimleri hizmet sektörünün sürdürülebilirliğini sağlamak için çeşitli politikalar ve reformlar uygulamaktadır. Bunlar arasında işletmeler için yeni teşviklerin getirilmesi, yabancı yatırımın teşvik edilmesi ve gerekli altyapının geliştirilmesi yer almaktadır.

Tarım sektörü ve sanayi sektörü arasında karmaşık ilişkiler kombinasyonu kurulabilir durumdadır. Ana hatlarıyla gelişmekte olan ülkeler için tarım sektörü, gıda üretimi, sanayiye hammadde temini, çevre koruma ve istihdam gibi önemli ekonomik roller üstlenmektedir. Tarım sektörünün ekonomik kalkınmanın ilk aşamalarında sanayinin finanse edilmesi ve sermaye birikiminin sağlanması için kritik bir rol oynadığı bilinmektedir. Tarımsal verimliliğin artırılması, sermaye birikiminin oluşturulması ve sanayi sektörünün desteklenmesi açısından önemlidir. Son dönemlerde tarım sektörü öncelikleri bakımından değerlendirildiğinde tarımsal ürünlerin katma değerli ürünlere dönüştürülmesi ve yüksek büyüme hedeflerine ulaşmak için endüstriyel üretime odaklanmanın gerekliliği çok gündeme gelen konulardandır.

KAYNAKLAR

- Albtoosh, H.A.M., & Alkhamis, T. M. (2021). Administrative Policies to Reduce the Negative Impact of Variation Orders on Jordanian Construction Projects. *American Journal of Industrial and Business Management*. Vol.11 No.4, Doi: 10.4236/ajibm.2021.114021
- Bryson, J. R., & Daniels, P. W. (2007). The Service Economy and Urban Change. *Cities*, 24(3), 229-238.
- Bashir, Z. (2000). The role of Agricultural Growth in South Asian Countries and the Affordability of Food: an Inter-country Analysis. *The Pakistan Development Review*, 39(4): 751-765. Doi: 10.30541/V39I4IIPP.751-767
- Çevresel Göstergeler (2023). Web Link: <https://cevreselgostergeler.csb.gov.tr/gayri-safi-yurtici-hasilanin-sektorel-dagilimi-i-85707>
- Doğan, Z., Arslan, S. ve Berkman A.N. (2015). Türkiye’de Tarım Sektörünün İktisadi Gelişimi ve Sorunları: Tarihsel Bir Bakış, *Niğde Üniversitesi, İ.İ.B. Fakültesi Dergisi*, Cilt-Sayı: 8 (1), ss: 29-41. e-ISSN: 1308-4216, <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/niguiibfd/>
- Duran, Z. (2021). Tedarik Zincirinde Risk Yönetimi Ve Sürdürülebilirliğe Etkisi, Pamukkale Üniv. SBE İşletme Doktora Tezi, Denizli, ss. 60-70.
- Gedik, Y. (2021). Endüstri 4.0 Teknolojilerinin ve Endüstri 4.0’ın Üretim ve Tedarik Zinciri Kapsamındaki Etkileri: Teorik Bir Çerçeve, *Journal of Emerging Economies and Policy*, 6(1) ss. 248-264.
- Golpek, F. (2015). Service Sector and Technological Developments, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, Vol. 181, pp. 125-130, <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.04.873>
- Gonzalez, A. F., Lopez-Rocha, S. C., Yang, T., Youbi, M. And Zabalbeitia-Mugica, I. (2019). Exporting Financial Services in Latin America and the Caribbean. <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/362261569498994040-0050022019/original/IndicatorsGroupResearchNote1.pdf>

- Jain, V., & Ajmera, P. (2020). Modelling the Enablers of Industry 4.0 in the Indian Manufacturing Industry. *International Journal of Productivity and Performance Management*, Emerald Publishing, Doi: 10.1108/IJPPM-07-2019-0317
- Karlı H., Tanyaş M. (2020). Pandemi Durumunda Tedarik Zinciri Risk Yönetimine İlişkin Öneriler, *İstanbul Ticaret Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, Covid-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı, Yıl: 19 S. 37 Bahar (Özel Ek) ss.174-190.
- Kelikume, I. & Nwani, S. E. (2020). Agricultural Sector Linkage with Other Sectors of the Economy: Evidence from Nigeria. *South Asian Journal of Social Studies and Economics*, 7(1), pp. 1-23. doi: 10.9734/SAJSSE/2020/V7I130177
- Lowenberg-DeBoer, J., Erickson, B., & Vick, B. (2006). Adoption and Profitability of Precision Agriculture in Indiana. *Precision Agriculture*, 7(5), 365-384.
- Mehrara, M.& Baghbanpour, J. (2016). The Contribution of Industry and Agriculture Exports to Economic Growth: The Case of Developing Countries. *World Scientific News*, 46(46): 100-111, EISSN: 2392-2192.
- Muda, I. and Nurlina, (2018), "Influence of Manufacture of Textiles, Clothing, and Leather and Manufacture of Paper, Printing, and Publishing on Economic Growth", Proceedings of MICoMS 2017 (Emerald Reach Proceedings Series, Vol. 1), Emerald Publishing Limited, Bingley, pp. 107-113. <https://doi.org/10.1108/978-1-78756-793-1-00048>
- OECD (2012). Globalisation of Services and Jobs. Web Link: www.oecd.org/site/tadicite/50287724.pdf
- OECD (2022). An Industrial Policy Framework for OECD Countries No. 127, Web Link: www.oecd-ilibrary.org/science-and-technology/an-industrial-policy-framework-for-oecd-countries_0002217c-en
- OECD (Şubat 2023). Ar-Ge (R&D) İstatistikleri, bkz. *OECD Temel Bilim ve Teknoloji Göstergeleri*, [OECD: Science, Technology and Innovation Outlook 2023]. Web Link: <http://oe.cd/msti>, www.oecd-ilibrary.org/sites/f3c247fc-en/index.html?itemId=/content/component/f3c247fc-en
- Olaniyi, A. (2021). Assessment of Professional Negligence in the Nigerian Construction Industry. *LAUTECH Journal of Civil and Environmental Studies*, Vol. 6, Iss. 1. Doi: 10.36108/laujoces/1202.60.0111
- Pheng, L.S., Hou, L.S. (2019). The Economy and the Construction Industry, in: Work-life Balance in Construction. *Work-Life Balance in Construction*, pp. 21–54. https://doi.org/10.1007/978-981-13-5847-0_2
- Tuna, Y. (1993), *Tarımda Verimlilik Artışının Ekonomik Sonuçları: Türkiye İle İlgili Bir Değerlendirme*. Ankara, Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları, No: 487.
- TÜİK (2021), İşgücü İstatistikleri 2020, Web Link: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Labour-Force-Statistics-2020-37484>
- TÜİK (2022), Yıllık Gayrisafi Yurt İçi Hasıla, İktisadi Faaliyet Kollarına Göre A21 Düzeyinde Cari Fiyatlarla Değer, Pay, Değişim Oranı, 1998-2022. Web Link: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yillik-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-2022-49742>
- WTO (2023a). Trade in services for development, ISBN 978-92-870-7540-6, Web link: www.wto.org/english/res_e/booksp_e/trade_in_services_and_development_e.pdf
- WTO (2023b). Dünya Ticaret Örgütü. Web link: www.wto.org/english/tratop_e/serv_e/serv_e.htm
- WTO (2023c). Dünya Ticaret Örgütü. Web link: www.wto.org/english/thewto_e/history_e/history_e.htm
- WTO (2023d). Dünya Ticaret Örgütü. Web link: www.wto.org/english/tratop_e/serv_e/serv_sectors_e.htm
- Zincirlioğlu, Ö. (1977), *Tarımsal Yatırım Projelerinde Fizibilite*. Ankara, Şark Matbaası.

Ahmet Ünlü Özgeçmiş

Ahmet Ünlü, eğitim alanında 20 yılı aşan deneyime sahip, iktisat, ekonometri ve istatistik alanlarıyla ilgili bir akademisyendir. Lisans, lisansüstü ve doktora düzeyinde, bahsedilen alanlarla ilgili çeşitli dersler verme konusunda geniş deneyim elde etmiştir. Ayrıca farklı sayıda yüksek lisans tezleri yürütme ve mezun etme deneyimine sahiptir. Akademik hayata başladıktan sonra ilk aşamada Dumlupınar Üniversitesine, sonradan Bilecik Üniversitesine bağlı olan İktisadi İdari Bilimler Fakültesinde bulunmuş, 2012 sonrasında Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İİBF’de öğretim hayatına devam etmektedir. Yazar lisans düzeyinde Ekonometri, yüksek lisans ve doktora aşamalarında İktisat formasyonuna sahiptir. Mevcut formasyonla birlikte farklı dergi ve yayınevlerine ait farklı çalışmalarda makale ve kitap bölümlerine sahip ve farklı sempozyumlarda sunumları yayınlanmıştır.

DOKUZUNCU BÖLÜM: İSTİHDAM POLİTİKASI

Tülin TUNÇ¹

1. KAVRAMSAL BİR GİRİŞ²

Politika geniş anlamda, belirli bir amaca ulaşmak için karar alınması ve bu kararın uygulanması olarak tanımlanabilir. Buna göre iktisat politikası da belirli iktisadi amaçlara ulaşmak için karar alınması ve bu kararların uygulanmasıdır. Bir politikanın belirlenmesi, yani iktisadi amaçların belirlenmesi ve bu amaçlara ulaşmayı mümkün kılacak araçların seçimi benimsenen makro teorilerin niteliklerine de bağlıdır. Buna göre devletin ekonomiye ne kadar müdahale etmesi gerektiği Klasik İktisat Teorisi kapsamında daha liberal, Keynesyen teoriler kapsamında ise daha korumacı politikalar çerçevesinde belirlenir. Böylece iktisat politikasının amaçlara vereceği öncelik ve kullanacağı araçlar da farklı olacaktır. Ekonomik düzenleri ne olursa olsun devletlerin iktisadi temel amaçları; tam istihdama ulaşmak, üretimi arttırmak, fiyat istikrarını sağlamak, ödemeler dengesini düzenlemek ve gelir dağılımında adaleti sağlamak şeklinde sıralanabilir (Savaş, 1998). Belirlenen amaçlara ulaşmak doğrultusunda devletin geleneksel politika araçları; para politikası, maliye politikası, gelirler politikası ve dış ticaret politikası şeklinde sıralanmaktadır. Temel amaçlar içerisinde yer alan tam istihdama ulaşmak, bir ülkenin işgücü arzını atıl bırakmadan (işsizlik oluşturmadan) üretimde kullanılmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Geleneksel politikalar çerçevesinde istihdam düzeyine doğrudan veya dolaylı olarak müdahale edilebildiği gibi günümüzde aktif ve pasif olmak üzere iki grupta toplanan spesifik olarak belirlenebilen istihdam politikaları da kullanılmaktadır.

Buna göre istihdam politikaları bir ülkenin istihdamını arttırmak, işsizliğini azaltmak, işsiz durumda olanların kendileri ve aileleri için hayatını devam ettirebilecekleri bir gelir desteği sağlamak gibi hem ekonomik hem de toplumsal boyutu içeren bir yapıya sahiptir. Bu açıdan bir ülkenin istihdam yapısının belirlenmesi, işgücü piyasalarına dair verilerin oluşturulması önem

¹ Dr. Arş. Gör. Mersin Üniversitesi İktisat Bölümü, tulintunc@mersin.edu.tr.

² Çalışma boyunca Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Türkiye İş Kurumu (İŞKUR), Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB) resmi internet sayfalarında yayımlanan tanımlar, kararlar ve verilerden yararlanılmıştır.

arz etmektedir. Türkiye’de bu veriler TÜİK tarafından 1988 yılından itibaren düzenli olarak uygulanmakta olan Hanehalkı İşgücü Anketi kapsamında oluşturulmaktadır. Buna göre kurumsal olmayan nüfus (yurtlar, huzurevi, özel nitelikteki hastane, hapisane, kışla vb. yerlerde ikamet edenler dışında kalan nüfus) çerçevesinde 15 ve daha yukarı yaştakilerin yer aldığı bir guruptan ülkenin istihdam yapısı belirlenmektedir.

İşgücünün belirlenmesinde, Birleşmiş Milletler Ulusal Hesap Sistemi’nde üretim sınırına giren mal ve hizmetlerin üretimine katkı sağlayan faaliyetler esas alınmaktadır. İşgücü, istihdamda olanlar ile işsizlerin toplamını ifade etmektedir. TÜİK’e göre *işgücü* ekonomik mal ve hizmetlerin üretimi için emek arzında bulunan veya bulunmak isteyen çalışma çağındaki nüfusu kapsamaktadır (TÜİK, 2023).

İstihdam, kurumsal olmayan çalışma çağındaki işbaşında olanlar (yevmiyeli, ücretli, maaşlı, kendi hesabına, işveren ya da ücretsiz aile işçisi olarak referans dönemi içinde en az bir saat bir iktisadi faaliyette bulunan kişiler) ve işbaşında olmayanların (bir işi olan ancak referans haftası içinde çeşitli nedenlerle işinin başında olmayan kişiler) toplamıdır. Referans döneminde yaptığı işten dolayı herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı olmayanlar ise *kayıt dışı istihdam* olarak tanımlanmaktadır (TÜİK, 2023).

Referans dönemi içinde istihdam halinde olmayan kişilerden iş aramak için son dört hafta içinde aktif iş arama kanallarından en az birini kullanmış ve iki hafta içinde işbaşı yapabilecek durumda olan kurumsal olmayan çalışma çağındaki kişilere *işsiz* denilmektedir. İşsizlik oranı işsiz nüfusun işgücü içindeki payıdır.

Eksik istihdam “zamana bağlı eksik istihdam” ve “yetersiz istihdam” kavramları şeklinde ayrılmaktadır. Buna göre, zamana bağlı eksik istihdam, referans haftasında istihdamda olan, esas işinde ve diğer işinde/işlerinde fiili olarak 40 saatten daha az süre çalışmış olup, daha fazla süre çalışmaya istediğini belirten ve mümkün olduğu takdirde daha fazla çalışmaya başlayabilecek olan kişilerdir. Yetersiz istihdam ise zamana bağlı eksik istihdam kapsamında yer almamak koşuluyla, referans haftasında istihdamda olan, son dört hafta içinde mevcut işini değiştirmek için veya mevcut işine ek olarak bir iş aramış olan ve böyle bir iş bulduğu takdirde iki hafta içinde çalışmaya başlayabilecek olan kişilerdir³ (TÜİK, 2023).

İstihdam kavramı iktisat literatüründe dar ve geniş anlamda kullanılmaktadır. Geniş anlamda istihdam ekonomideki tüm faktörlerin (emek/işgücü, sermaye/kapital, doğal kaynaklar/toprak ve girişimci/müteşebbis) üretim sürecine katılması demektir. Bu anlamda tam istihdam bir ekonomide mevcut

3 Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından düzenlenen 16. Çalışma İstatistikçileri Konferansı’nda, mevcut eksik istihdam tanımı, yerine “zamana bağlı eksik istihdam” ve “yetersiz istihdam” kavramlarına geçilmesine karar verilmiştir (TÜİK).

tüm kaynakların hepsinin üretimde kullanılması anlamına gelir ve aksi belirtilmedikçe tam istihdam kavramı genellikle dar anlamında kullanılır. Dar anlamda istihdam; üretim faktörlerinden sadece emeğin üretimde kullanılma durumunu anlatmaktadır. Yani tam istihdam bir ekonomideki mevcut emeğin tümüne iş bulunması demektir. Günümüzde tam istihdam düzeyi ekonomilerin geçici ve yapısal değişimler nedeniyle her zaman sahip olabileceği doğal işsizlik oranına ulaştığı durum olarak kabul görmektedir (Savaş, 1998).

Üretim faktörlerin kullanımı ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre farklılık gösterir. Gelişmiş sanayi ülkeleri mevcut işgücünü çalıştırmak yönünden daha başarılıdır. Bu tür ekonomilerde işsizlik geçici veya konjonktürel nedenlerle ortaya çıkmaktadır. İşsizliğin nedeni geçici olunca tam istihdama ulaşma amacı da kısa dönemli bir amaç olmaktadır. Bu ülkelerde işsizliğe yol açan sorunları gidermek üzere alınan önlemler ile ekonomi tam istihdam düzeyine veya ona yakın bir düzeye erişebilir. Ancak azgelişmiş ve yeteri kadar sanayileşmemiş ülkeler için işsizlik yapısal nedenler ile oluşmaktadır. Bu nedenle, bu ekonomilerde yaygın bir işsizlik bulunmakta ve bu işsizliği ortadan kaldırmak uzun vadeli bir amaç olmaktadır. Ayrıca bu tür ülkelerde hızlı nüfus artışının var olması işsizler ordusuna yeni işsizlerin katılmasına yol açmaktadır. Bu tür ekonomilerde tam istihdama ulaşmak için uzun süren ve yapısal değişimleri gerektiren politikalara ihtiyaç duyulmaktadır (Savaş, 1998).

Hükümetler; (a) işgücü piyasası kurumları aracılığıyla (örneğin asgari ücretler ve istihdamı koruma mevzuatı); (b) maliye politikası yoluyla (kamu harcamaları ve vergilerdeki değişiklikler); (c) belirli istihdam politikaları ve sosyal koruma programları aracılığıyla işgücü piyasasında çeşitli şekillerde rol oynamaktadır. Para ve maliye politikaları, toplam talep, çıktı ve istihdam üzerinde genel bir etkiye sahip olabilir. Ancak istihdam politikaları hükümetin ihtiyari müdahalesini gerektirmemesi ve mali dengeleyicilere tabi olmaması nedeniyle daha avantajlıdır. Buna göre hükümetler, belirli istihdam politikaları ve sosyal koruma programları aracılığıyla işgücü arz ve talebinde değişiklikler sağlayabilir (Ernst, Merola ve Reljic, 2022).

İstihdam politikaları da ülkelerin gelir düzeyi ve kalkınmasıyla yakından bağlantılı olup etkileri ise kurumsal çerçevenin yanı sıra makroekonomik koşullara bağlıdır. Genel olarak liberal politikaları kapsayan mevcut paradigma, aktif istihdam politikalarını desteklerken pasif politikalara daha az yatırım yapılmasını savunmaktadır. Bu yaklaşım işsizliğin düşük olduğu zamanlarda işe yarayabilir, ancak ekonomik durgunluk zamanlarında kullanımı uygun olmayabilir. Diğer taraftan aktif politikalar da her zaman sorunu çözemeyebilir. Örneğin toplam talebin yetersiz olduğu durumda, mal ve hizmetlerine sınırlı talebi olan firmaların yeni açık pozisyonlar açması ve işe alımları artırması pek olası değildir. Bu durum daha az iş yaratımına ve işsizliğin artmasına neden olur (Ernst, Merola ve Reljic, 2022).

21. yüzyılın başında bazı ülkeler bireysel olarak ekonomik kriz yaşarken 2008 yılına gelindiğinde ABD’de başlayan ve 2009 yılında birçok ülkeyi etkisine alan küresel finansal kriz yaşanmıştır. Bu krizin uzun süren etkileri nedeniyle birçok ülkede işsizlik oranları yükselmiştir. Bu süreçte işsizlik tüm ülke grupları için çözülmesi gereken önemli ekonomik ve toplumsal bir sorun iken düşük ve orta gelirli ülkeler için daha önemli bir sorun olarak devam etmektedir. Durgunluktan çıkmaya çalışan dünya ekonomisi 2020 yılında ise Covid-19 pandemisinin yol açtığı ekonomik kriz ile baş etmek zorunda kalmıştır. Pandemi krizi de ülkeleri farklı düzeylerde etkisi altına almıştır. Bu gelişmeler yanında dijitalleşmenin artması ile birlikte işgücü piyasalarının yapısının değişim sürecine girmeye başladığı görülmektedir. Tüm bu yaşananlar geleceğe dair beklentilerin de değişmesine yol açmıştır. Örneğin Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO) 2023 yılı raporu bundan sonraki yıllarda istihdam artışının duracağını, işçilerin kaliteli istihdam bulmakta zorlanacağını ve reel gelirlerin düşmesinin muhtemel olduğunu öngörmektedir. Bu süreçte işgücü arzı ve demografik yapıların, işgücü piyasaları yapısının, istihdam ile ilgili kurumsal yapıların değişiminin rol alacağı belirtilen raporda, bu belirleyicilerin de ülkeler arasında farklılık göstereceği vurgulanmıştır (ILO, 2023a).

Covid-19 pandemisinin yol açtığı kriz her alanda olduğu gibi istihdam alanında oldukça önemli etkilere yol açmıştır. Verick vd. (2022), 1997 Asya krizi, 2008-09 küresel finansal kriz ve Covid-19 krizinin özellikle gençleri dezavantajlı bir konuma düşürdüğünü ortaya koymuştur. Pandemi döneminde alınan önlemlerinin etkisiyle özellikle hizmet sektöründe yer alan gençlerin ve kadınların daha savunmasız kaldığı belirtilmiştir. Küresel finansal krize göre Covid-19 pandemisinin yol açtığı ekonomik krizin daha derin olduğunu belirten Verick vd. (2022), Covid-19 krizi ilerledikçe işsizliğin artacağı göz önüne alındığında, istihdam politikalarının ve aktif işgücü piyasası programlarının desteklenmesi gerektiğini vurgulamıştır (Verick vd., 2022: 145-146). Covid-19 krizi artan işsizliğe, eksik istihdama ve kayıt dışılığa dönüşen çalışma saatlerinde kayıplara neden olmuştur. Özellikle küçük işletmeler için kapanmalar ve iflaslar dahil olmak üzere işgücü ve işletme gelirinin azalması önemli bir sorun yaratmaktadır. İşgücü piyasalarındaki sorunlar yoksulluğun artması yanında toplumsal cinsiyet, ekonomik ve sosyal eşitsizlikleri de artırmaktadır. Krizin işgücü piyasalarındaki etkisinin farklı olması yanında bu piyasaların toparlanmaları da farklılık göstermektedir. Yüksek gelirli ülkelerde toparlanma daha hızlı olurken gelişmekte olan ülkelerde bu hız düşmektedir. Birçok ülkede okulların ve beceri geliştirme kurumlarının uzun süreli kapatılması öğrenme sürecini sekteye uğratmıştır. Bu durum gerekli olanaklara sahip olmayan gençlerin eğitim sürecini ve istihdama katılma düzeylerini de olumsuz yönde etkilemiştir (ILO, 2022: 13).

İşsizlik tüm ülke grupları için önemli bir sorun iken düşük ve orta gelirli ülkeler için daha önemli bir sorundur. Tablo 1’de ülke grupları bazında işsizlik oranları ve işsiz sayıları görülmektedir. Örneğin 2022 yılında küresel işsiz sayısı 205,2 milyon iken bu işsizlerin büyük bir çoğunluğu (%86) düşük ve orta gelirli ülkelerde yaşamaktadır. ILO 2023 Raporuna göre küresel işsizliğin 2023’te 3 milyona yakın bir artış göstermesi beklenmektedir. Bu süreçte yaşanan nüfus nedeniyle işgücü sıkıntısı çeken yüksek gelirli ülkelerin mümkün olduğu ölçüde işgücü talebi oluşturacağı öngörülmektedir. Düşük gelirli ve alt-orta gelirli ülkelerdeki ekonomik görünümün kriz öncesi eğilimlerle karşılaştırıldığında çok da olumsuz olmamakla birlikte, bu ülke gruplarında işsizlik oranlarının nispeten sabit kalacağı öngörülmektedir (ILO, 2023a).

Yine, ILO 2023 Raporuna göre 2022 yılında yaklaşık 473 milyon kişinin iş bulmakla ilgilendiği, ancak iş bulamadığı belirlenmiştir. Bu karşılanmayan iş talebi, 205 milyon işsiz ve çalışmak isteyen ancak işsiz olarak nitelendirilemeyen 268 milyon kişiyi de içermektedir. İkinci grup iş bulma olanağı görmedikleri için iş aramaktan vazgeçen işçiler, tam zamanlı öğrenciler gibi kısa sürede işe giremeyenleri içermektedir. Bu açıdan *iş açığı* kavramı karşılanmamış istihdam talebinin tamamını (473 milyon) kapsayan yeni bir gösterge olarak işgücünün yetersiz kullanımını tek başına işsizliğin gösterdiğinden çok daha iyi temsil eden bir gösterge olarak kullanılmaya başlanmıştır (ILO, 2023a).

Tablo 1: İşsizlik ve işsizlik oranları, 2019–24

		İşsizlik oranı (%)						İşsiz sayısı (milyon kişi)					
		2019	2020	2021	2022	2023	2024	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Dünya	T	5.5	6.9	6.2	5.8	5.8	5.8	191.9	235.2	216.4	205.2	208.2	210.9
	K	5.6	6.7	6.2	5.8	5.8	5.9	77.3	90.3	86.5	81.9	83.5	84.7
	E	5.5	7	6.1	5.7	5.7	5.7	114.7	144.9	129.9	123.3	124.7	126.3
Düşük gelirli ülkeler	T	5.2	5.9	5.8	5.8	5.7	5.7	13.1	15.4	15.7	16.1	16.5	16.9
	K	5.4	6.1	6.1	6	6	6	6	6.9	7.2	7.3	7.5	7.7
	E	5	5.7	5.6	5.5	5.5	5.4	7.2	8.4	8.6	8.8	9	9.2
Alt-orta gelirli ülkeler	T	5.5	7.4	6.4	6.2	6.1	6.2	70.1	93.8	82.8	82	83.3	85.3
	K	5.6	6.8	6.3	6.2	6.2	6.2	22.9	27.7	26.2	26.7	27.3	28
	E	5.5	7.7	6.4	6.2	6.1	6.1	47.2	66.1	56.5	55.4	56.1	57.3
Üst-orta gelirli ülkeler	T	6	6.8	6.3	6	5.8	5.8	78.6	85.3	82.6	78.4	76.9	77
	K	6	6.6	6.4	5.9	5.8	5.8	34.3	36.5	36.7	34.3	33.8	33.9
	E	6.1	6.9	6.3	6	5.9	5.8	44.3	48.8	46	44.1	43.1	43.1
Yüksek gelirli ülkeler	T	4.8	6.5	5.6	4.5	4.9	5	30.1	40.7	35.2	28.7	31.5	31.8
	K	5	6.9	5.9	4.8	5.2	5.3	14.1	19.2	16.5	13.7	14.9	15.1
	E	4.5	6.2	5.4	4.3	4.7	4.7	15.9	21.5	18.8	15.1	16.6	16.7

Not: T: Toplam, K: Kadın, E: Erkek, ILO tahminleri.

Kaynak: ILO, 2023a: 38

2. İSTİHDAM POLİTİKALARI

1971 yılında ABD'nin Bretton Woods para sisteminden ayrılması, 1973 yılında yaşanan petrol şoku sonucu oluşan stagflasyon sürecinin başlaması, bu döneme hakim olan Keynesyen teorinin gözden düşmesine ve Klasik İktisat teorisinin devamı niteliğinde olan yeni teorilerin (monetarizm, yeni klasik iktisat vb.) yükselmesine yol açmıştır. Bu süreçte korumacı politikalardan vazgeçilerek yeniden liberal politikalar (neoliberal) uygulanmasına geçilmiştir. ABD ve İngiltere öncülüğünde uygulaması başlanan neoliberal politikalar zaman içinde diğer ülkelerde uygulama alanı bulmuştur. Türkiye'de bu süreç 1980'de 24 Ocak Kararları ile başlatılmıştır.

Başta OECD ülkeleri olmak üzere işgücü piyasalarının esnekleştirilme gerekçeleri üzerine Sohlman ve Turnham (1994) çalışmalarında; petrol şoklarının yaşandığı 1970'lerle birlikte OECD ülkelerinin uzun süreli ekonomik ve istihdam sorunları yaşamış olmasını ve bu süreçte ülkelerin işgücü piyasalarının esnek olmamasının sorunların çözümüne engel olduğunu belirterek OECD belgeleri kapsamında 1990'lı yıllara kadar süreç içinde işgücü piyasası politikalarının gelişimini anlatmışlardır. Buna göre İkinci Dünya Savaşından sonra tam istihdam, çoğu OECD ülkesinde temel amaç haline gelmiş ve böylece 1950'li ve 1960'lı yıllar da işsizliğin düşük, büyümenin de güçlü ve istikrarlı olduğu dönemler olmuştur. Ancak 1960'lı yılların sonlarından itibaren ekonomik sorunlar artmaya başlamış işsizlik az çok süreklilik gösterir olmuştur. Bu süreçte işgücü piyasası politikalarının gelişimine bakıldığında; 1950'li ve 1960'lı yıllarda enflasyon-işsizlik dengesinin iyileştirilmesi, insan kaynaklarını geliştirmek ve işgücü piyasasına erişimi eşitlemek hedefleri öne çıkarıldığı görülmüştür. Dezavantajlı gruplara yönelik eğitim ve istihdam yaratmaya yönelik tedbirler genişletilmiş, iş kanunları keskinleştirilmiştir. Ancak uygulamada İsveç ve Kanada dışındaki OECD ülkeleri enflasyonu durdurmaya yönelik aktif işgücü piyasası politikaları yerine fiyat ve gelirler politikalarını tercih etmiştir. 1970'lerde yaşanan petrol şokları sonucu istikrarın bozulması ve işsizliğin artması ile birlikte, kamu sektöründe iş yaratma, yerel istihdam girişimleri gibi farklı türden işgücü piyasası politikaları ve programları denenmiştir. Ancak genel ekonomi politikası oldukça kısıtlayıcı olmaya devam etmiş ve işsizlik bu istihdam tedbirleriyle de azaltılamamıştır. Dolayısıyla bu dönemde işgücü piyasası politikaları bir ölçüde itibarsızlaşmıştır.

Neoliberal anlayış gereği devletin küçültülmesinin, emek piyasasının esnekleştirilmesinin ve böylece işgücü maliyetlerinin düşürülmesi, toplumsal yaşamın diğer alanları ile birlikte bu alanda da köklü değişikliklere yol açmıştır. İş ve sosyal güvenlik hukuku alanında yapılan mevzuat değişiklikleri de emek piyasasındaki dönüşümü hızlandıran sonuçlar doğurmuştur (Mütevellioglu ve Işık, 2009:1). Bu bakış açısı, firmaların rekabet gücünü artırmak ve işsizlik oranlarını azaltmak üzere işgücü piyasasının esnekleştirilmesini teşvik

etmektedir. Özellikle işgücü piyasalarının esnekleştirilmesini savunan Dünya Bankası'nın hazırlamış olduğu endekslerden yararlanılarak yapılan çalışmalarda liberal politikaların ekonomik performansı arttırdığı sonucuna ulaşılmaktadır. Ancak ILO kapsamında derlenen çalışmalarda, bu konu üzerine yapılan ampirik araştırmalarda genel olarak istihdamın korunması ile daha yüksek istihdam düzeylerine ve daha az işsizlik oranlarına ulaşıldığı belirlenmiştir. Yine ILO tarafından yapılan araştırmalarda Dünya Bankası'nın hazırlamış olduğu endeksleri kullanarak yapılan analizlerin yanlış politikalara yol açabilecek ciddi kavramsal ve metodolojik sorunlar barındırdığı belirlenmiştir (Ernst, Merola ve Reljic, 2022). Yani 1980 sonrası neoliberal olarak adlandırılan dönemde, diğer piyasaların olduğu gibi işgücü piyasalarının da esnekleştirilmesi gerektiği tezi, bu konuya dair yapılan ampirik analizlerle desteklenmemiştir. Yaşanan krizler karşısında artan işsizlik oranları da bu sorunun çözüme kavuşturulmaktan uzak kaldığını göstermiştir.

Bu süreç Covid-19 salgını döneminde kendini daha da hissettirmiştir. Bu dönemde birçok ülke devlet müdahalesi ile gelir desteği önlemlerini uygulamaya koymuştur. Sosyal koruma sistemleri ve işgücü piyasası kurumları aracılığıyla, özellikle de kısıtlamalar nedeniyle faaliyeti duran sektörlerdeki işçilere yönelik uygulamalar öne çıkarılmıştır. İşgücü piyasaları, gelir desteği ile pasif ve aktif istihdam politikalarının uygulandığı ülkelerde daha hızlı toparlanmıştır. Benzer bir yaklaşım iklim acil durumu bağlamında da düşünülmektedir. Birçok işçi ve işletme bir yandan faaliyetlerini yeni iklim koşullarına uyarlarken diğer yandan başka bölgelere göç etmek zorunda kalmaktadır. Bu tür bir uyum, özellikle sınırlı kaynaklara sahip gelişmekte olan ülkelerde çok sayıda zorluk içermektedir (ILO, 2023b). Sonuç olarak 21. yüzyılın henüz başındayken ekonomilerde beklenen ilerlemelerden çok yaşanan ekonomik krizler, salgınlar, savaşlar, göçler, iklimsel ve çevresel sorunların tartışılması, ekonomik sorunların henüz çözülemediği gibi arttığını göstermektedir. Bu olayların yol açtığı temel sorunlardan biri olan işsizlik hem ülkeler bazında hem de küresel olarak dünya ekonomisi kapsamında çözülmesi gereken bir temel hedef haline gelmiştir.

İstihdam politikaları, iş arayanlara (genellikle işsizler olmakla birlikte, eksik istihdam edilenler ve daha iyi işler arayanlara) gelir ikamesi ve işgücü piyasasına entegre olma imkanları sunar. Bu politikalar pasif ve aktif politikalar olarak iki grupta toplanmaktadır. Pasif istihdam politikaları işsizlik veya iş arama dönemlerinde kişilere gelir ikamesi sağlamaya çalışır. Bu politikalar işsizlik sigortası, işsizlik yardımı, iflas tazminatı ve erken emeklilik gibi önlemleri içerir. Aktif istihdam politikaları ise genel olarak işsizliği azaltmayı ve bireylerin işgücü piyasasına bağlılığını sürdürmeyi amaçlamaktadır. Aktif işgücü piyasası programları, iş arayanları (genellikle işsizleri), eksik istihdam edilenleri ve işlerini kaybetme riskiyle karşı karşıya olan veya daha iyi işler

arayanları hedef alan spesifik müdahalelerdir. Aktif istihdam politikaları aynı zamanda, özellikle demografik geçişler, teknolojik değişim ve iklimle ilgili beklenmedik durumlarda yeni becerilere uyum sağlamayı kolaylaştırarak işçilerin kayıtlı ekonomiye geçişiyle de ilgilidir. Aktif istihdam politikaları, 1999 ILO İnsana Yakışır İş Gündeminin kabul edilmesinden bu yana, kamu ve özel istihdam hizmetleri, eğitim ve yükseköğretim kurumları, merkezi ve yerel yönetimler ile sivil toplum kuruluşlarından oluşan ilgili aktörlerin katılımıyla tekrarlanan politika araçları haline gelmiştir. Bu aktörler, örneğin hızla büyüyen yeşil veya dijital sektörlerde çalışanın amacının iş bulmak veya iş kurmak olduğu beceri eğitimi hizmetleri, iş arama yardımı ve girişimcilik desteğinin sağlanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Pasif istihdam politikaları ise bir eğitim veya çalışma programına katılma koşuluna bağlı değildir, işsizlik veya iş arama dönemlerinde ikame gelir sağlayarak işsiz durumdakilerin maddi gereksinimlerini gidermeyi hedeflemektedir (Niño-Zarazúa ve Torm: 2022).

1980’lerde mal ve hizmet piyasaları ile birlikte işgücü piyasalarında da kuralsızlaştırma yoluna gidilmiştir. İşgücü piyasası politikaları yeniden keşfedilmiş ve genel verimlilik etkileri açısından yeniden değerlendirilmiştir. Yapısal reforma yardımcı olacak ve işgücü piyasası esnekliğini teşvik edecek işgücü piyasası politikaları öne çıkarılmıştır. Uzun süreli ekonomik büyümeye rağmen durum, makroekonomik açıdan istikrarsız olarak algılanmış ve ekonomi politikaları kısıtlayıcı olmaya devam ettirilmiş, yeni tür işgücü piyasası politikalarına rağmen işsizlik ortadan kalkmamıştır. 1990 yılında OECD İnsan Gücü ve Sosyal İşler Komitesi tarafından, OECD Sekreteryasının “İşgücü Piyasası Politikaları için Yeni Bir Çerçeve” raporuna dayanarak bir bildiri hazırlanmıştır. Bu belge, işgücü piyasası politika önlemleri ve ekonomik zorluklarla ilgili birikmiş deneyimlerden yararlanırken aynı zamanda verimlilik ve eşitlik hedeflerine ulaşmayı amaçlayan önemli bir belge niteliğinde olmuştur. Burada ise üç tür hedef ve önlem vurgulanmıştır:

1. *İşgücü arzının harekete geçirilmesi*: Bu başlık altında ima edilen işgücü piyasası politikası tedbirleri esas olarak işsizlerin ve işsiz kalma riski altındaki çalışanların eğitimi ve mesleki rehabilitasyondur.

2. *İstihdamla ilgili becerilerin geliştirilmesi*: Bu alan temel olarak eğitim sistemi ve işverenlerle ilgilidir ancak işgücü piyasası politikaları işsizlerin ve bir dereceye kadar çalışan kişilerin eğitim ve öğretimini de kapsayabilir.

3. *Aktif iş arama ruhunun teşvik edilmesi*: Burada İstihdam Hizmetlerinin işleyişi önemlidir. Bilgi, danışmanlık, iş arama ve iş motivasyonu faaliyetlerinin yanı sıra serbest mesleğin teşviki gibi geniş bir hizmet yelpazesi sağlanmalıdır (Sohlman ve Turnham, 1994: 22-23)

Bu şekilde örtülü olarak, işsizliği ve erken emeklilik yardımlarını kapsayan gelirin korunması gibi pasif bir işgücü piyasası politikasından aktif bir işgücü

piyasası politikasına geçiş önerilmiştir. Ayrıca, aktif tedbirlerin ekonomik fırsatları teşvik edecek ve eşleştirmeyi geliştirecek şekilde olması, kamu sektöründe iş yaratmaya başvurmayı içermemesi gerektiği belirtilmiştir. İşgücü piyasası politikası, yapısal piyasa etkinliğini sağlamanın ve aynı zamanda istikrar sorunlarına daha az vurgu yaparak eşitlik hedeflerini sağlamanın bir aracı olarak görülmüştür. İşgücü piyasası programları ile ilgili olarak;

1. Kamu istihdam hizmetleri ve idaresi;
2. İşgücü piyasası eğitimi;
3. Gençlik tedbirleri;
4. Sübvansiyonlu istihdam;
5. Engellilere yönelik tedbirler;
6. İşsizlik tazminatı;
7. İşgücü piyasası nedenlerinden dolayı erken emeklilik.

şeklinde sınıflamaya gidilmiş ve buna göre 1-5 arası öneriler aktif önlemler iken 6-7 ise pasif önlemler olarak belirlenmiştir. Bundan sonraki süreçte istihdam politikalarında genellikle maddeler dikkate alınmıştır (Sohlman ve Turnham, 1994: 24).

2. Pasif istihdam politikaları

Pasif istihdam politikalarda öne çıkan işsizlik sigortası ve işsizlik yardımı genel olarak iş kaybı durumunda işsizlere gelir ikamesi sağlayarak bir koruma sağlamaktadır. İşsizlik sigortası, işsizlerin gelir dalgalanmalarını azaltarak tüketimini korumayı sağlamakta ve böylece toplam talep için otomatik dengeleyici görevi üstlenmektedir. Yaşlılık aylığı, engellilik yardımları, aile yardımları, çocuk bakımı ve sağlık hizmetleri gibi diğer sosyal koruma programları, bireylerin refahını artırmayı ve yaşam döngüleri boyunca yoksulluğu azaltmayı veya önlemeyi amaçlamaktadır. Bu nedenle, gelir desteği programlarının hedefleri, yalnızca olumsuz ekonomik şoklara değil aynı zamanda kendine özgü şoklara (engellilik gibi) karşı da önemli tamponları temsil ettiğinden işgücü piyasası sonuçlarının ötesine geçmektedir. Ancak pasif politikalar kapsamında aşırı gelir desteği programlarının çalışma isteğini caydıracağı ve buna bağlı olarak işgücü arzında düşüşe yol açacağı düşüncesiyle eleştirilmektedir (Ernst, Merola ve Reljic, 2022). Daha çok gelişmiş ülkelerde uygulanan pasif politikalar işsizlik oranlarını azaltmak yerine işsizliğin birey, aile ve toplum üzerindeki olumsuz etkilerini gidermek üzere işsizlik sigortası, işsizlik yardımı ve çalışma paylaşımı gibi politikaları kapsamaktadır (Biçerli, 2011:491).

a. İşsizlik sigortası

Bir işyerinde çalışırken, çalışma istek, yetenek, sağlık ve yeterliliğinde olmasına rağmen, herhangi bir kasıt ve kusuru olmaksızın işini kaybeden sigortalılara işsiz kalmaları nedeniyle uğradıkları gelir kaybını belli süre ve ölçüde karşılayan, sigortacılık tekniği ile faaliyet gösteren zorunlu sigortayı ifade etmektedir (İŞKUR, 2023). Bu uygulama işçiye nitelik ve yeteneğine göre daha iyi koşullarda uygun bir ücretle yeni iş elde etme fırsatı sunmaktadır. Bu uygulama ile kayıt dışı istihdam kayıt altına da alınabilir. İşsizlik sigortasının işsiz ve ailesinin uğrayacağı maddi ve manevi zararları minimum düzeyde tutarak toplumdaki sosyal dengeyi bozucu sonuçları ve suç eğilimini önlemek ve işsizleri iş ararken daha seçici olmalarını sağlamak gibi iki temel amacı vardır. İşsizlik sürecinde sigorta ile desteklenen işçinin niteliklerine uygun iş bulma süresi kazanması ekonomik etkinlik açısından da iyi sonuçlar doğuracaktır. Bu süreçte işsizlik sonucu oluşacak gelir kaybı düşüşü de engellenerek üretim ve talep düşüşü de durdurulmuş olacaktır (Biçerli, 2011: 493).

İşsizlik sigortası, işçilere son gelirleriyle orantılı veya ondan bağımsız bir ikame gelir sunarak iş kaybı riskine karşı korumaktadır. İşsizlik sigortası uygunluk ve yetki boyutları açısından ülkeler arasında farklılık göstermektedir. Örneğin, iş kaybından önceki asgari çalışma süresi (nispeten kısa iş süreleri olan işçiler bu hakkı kazanamayabilir) ve işten çıkarılma nedenleri etkilidir. Çoğu zaman, işsizlik sigortasına uygunluk, zorunlu eğitim gibi aktif istihdam politikalarına yakın etkileşimi gerektirir (Ernst, Merola ve Reljic, 2022). Türkiye’de işsizlik sigortası primi, sigortalının prime esas aylık brüt kazançların üzerinden hesaplanan % 1 sigortalı, % 2 işveren ve %1 devlet payından oluşmaktadır. İsteğe bağlı işsizlik sigortası primi ödeyenlerden ise % 1 sigortalı ve % 2 işveren payı alınmaktadır. Kapsamı;

- Bir hizmet akdine dayalı olarak çalışan sigortalılar,
- Banka sandıklarına bağlı sigortalılar,
- İstekleri halinde; kısmi süreli iş sözleşmesi ile çalışan sigortalılar, ticari taksi, dolmuş ve benzeri nitelikteki şehir içi toplu taşıma aracı işyerleri ile Kültür ve Turizm Bakanlığınca belirlenecek alanlarda kısmi süreli iş sözleşmesiyle bir veya birden fazla kişi tarafından çalıştırılan ve çalıştıkları kişi yanında ay içerisinde çalışma gün sayısı 10 günden az olan kişiler

olarak belirlenmiştir (İŞKUR, 2023).

b. İşsizlik yardımı

İşsizlik yardımı, düşük gelirli hanelere gelir desteği sağlamaktadır. İşsizlik sigortası işsiz bireylerin tüketimini ayarlama konusunda işsizlik yardımından daha iyi performans gösterirken, işsizlik yardımı düşük gelirli hanelere ulaşma konusunda daha iyi performans göstermektedir (Ernst, Merola ve

Reljic, 2022). İşsizlik sigortası ile karıştırılan işsizlik yardımının finansmanı tamamen devlet tarafından karşılanmaktadır. İşsizlere minimum bir yaşam standardı sunmayı amaçlayan bu uygulama, işsizlik sigortasında olduğu gibi, işçilerin çalışma isteğini ortadan kaldıracabilecek bir ücret düzeyinden önemli ölçüde düşük tutulması gerekmektedir. Ayrıca bu uygulamaların bireyleri aktif olarak iş aramaya teşvik etmek amacıyla belirli bir süreden sonra son bulması önerilmektedir (Biçerli, 2011: 494).

c. Çalışma paylaşımı

Çalışma paylaşımı erken emeklilik, iş paylaşımı ve çalışma sürelerinin kısaltılması şeklinde uygulamalardır. Bu uygulama için de kamunun finansman desteğine ihtiyaç duyulmaktadır. Erken emekliliğin teşvik edilerek yeni işçilerin işe alınma süreci, çalışma sürelerinin kısaltılarak işverenlerin yeni işçi çalıştırmaları yeni maliyetler oluşturmaktadır. Bu uygulamanın amacının daha çok işsizliğin yükünün yeniden dağıtılması ile sınırlı olduğu görüşü yaygındır (Biçerli, 2011: 495).

2.1. Aktif istihdam politikaları

İşsizliği sadece tazmin etmeye yönelik pasif politikaların aksine aktif politikalar işgücü piyasalarındaki yapısal sorunların giderilmesi ve uzun süreli işsizlik sorununun çözülmesi amacını taşımaktadır (Biçerli, 2011: 496). Aktif istihdam politikaları, işgücü arzı ve talebi üzerinden işgücü piyasasının işleyişini düzenlemeyi amaçlayan, kamu tarafından finanse edilen müdahalelerdir. Spesifik olarak, bu politikalar mevcut işleri korumayı ve yeni istihdam fırsatları yaratmayı, uzun süreli işsiz ve aktif olmayan bireylerin yeniden işgücü piyasasında yer almasını teşvik etmeyi, iş arama ve iş eşleştirme sürecini kolaylaştırmayı amaçlamaktadır. Uygulamada ise işgücü piyasası dışındakileri, yani tüm işsiz ve aktif olmayan bireyleri hedef almaktadır (Ernst, Merola ve Reljic, 2022).

Aktif istihdam politikaları genel olarak OECD'nin sınıflamasına göre tanımlanmaktadır. OECD, aktif istihdam politikalarını (i) eğitim; (ii) istihdam teşvikleri; (iii) doğrudan iş yaratma; (iv) başlangıç teşvikleri; (v) kamu istihdam hizmetleri ve idaresi; (vi) korunaklı ve destekli istihdam ve rehabilitasyon olmak üzere altı kategoriye ayırmaktadır. Buna göre *eğitime dayalı programlar*, beceri kazanımı yoluyla işsiz bireylerin istihdam edilebilirliğini teşvik eder. *İstihdam sübvansiyonları*, firmalara mevcut işleri korumak (örneğin kısa süreli çalışma programları) veya ücret faturalarını azaltarak yeni işler yaratmak (örneğin işe alma ve ücret sübvansiyonları) için ödenen mali teşviklerdir. *Yeni kurulan işletme teşvikleri*, kredi ve danışmanlık hizmetlerinin sağlanması yoluyla serbest mesleği veya bireylerin kendi işlerini kurmasını teşvik eder. *Doğrudan iş yaratma*, öncelikle gelişmekte olan ülkelerde işsizliği azaltmak ve savunmasız haneleri olumsuz şoklardan (makroekonomik, hava durumu gibi) korumak için

kullanılmaktadır. *Kamu istihdam hizmetleri*, sosyal yardım alanların yeniden entegrasyonunu kolaylaştırır, iş arama yardımı, danışmanlık ve aracılık desteği sunarak iş eşleştirme sürecini geliştirir. *Korumalı ve destekli istihdam ve rehabilitasyon*, kalıcı (veya uzun vadeli) çalışma kapasitesi azalmış kişilerin üretken istihdamına yönelik sübvansiyonlardan oluşur (Ernst, Merola ve Reljic, 2022). Buna göre aktif istihdam programlarında istihdam sübvansiyonları, kendi işini kuranlara yardım programları, mesleki eğitim programları ve kamu istihdam hizmetleri açıklanmaktadır.

a. İstihdam sübvansiyonları

Hükümetler, firmalara işe alma ve işten çıkarma kararlarını etkileyen doğrudan transferler veya vergi indirimleri şeklinde mali teşvikler sağlayabilir. İstihdam sübvansiyonları, hedeflerine göre istihdamı koruma programları, ücret sübvansiyonları ve işe alım sübvansiyonları şeklinde gruplandırılabilir.

İstihdamı koruma programları, risk altındaki işleri korumayı amaçlayan, kamu tarafından finanse edilen önlemlerdir. İstihdamı koruma programları, firmaların personeli işten çıkarmak zorunda kalmadan olumsuz şoklara (örneğin talepteki değişiklikler) yanıt olarak işgücü girdilerini ayarlamalarına olanak tanırken, hükümet uygun işçilere gelir kaybını geri ödeyerek, işsizlik oranlarındaki artışın önlenmesinde etkili olabilirler. Bunlar 2008 küresel finansal krizi ve Covid-19 krizlerinde kullanıldı (Ernst, Merola ve Reljic, 2022).

Ücret ve istihdam sübvansiyonları, hükümet sübvansiyon programı ile desteklenen gruptaki işsizleri işe almaları karşılığında işverenlere vergi indirimi veya ücret katkısı sağlamak şeklinde uygulamaktadır. Ücret ve işe alım sübvansiyonları, istihdam olanaklarını genişletmek amacıyla firmalara sunulan mali teşviklerdir. Bu müdahaleler dışarıdan gelenlerin istihdam şansını artırır ve genellikle uzun süreli işsizler, düşük vasıflı ve diğer dezavantajlı gruplar dahil belirli işçi kategorilerini hedef alır. İstihdam sübvansiyonlarının ardındaki mantık, daha düşük düzeyde beceri veya deneyim eksikliği olan bazı işçilere özgü düşük üretkenliği işverenler için telafi etmektir. Bir firmanın ücret faturasını azaltarak, firmaların işe alma kararlarında değişiklik yapabilirler. Diğer taraftan istihdam yaratma programları, sözleşmeye dayalı düzenlemenin türüne bağlı değilse (örneğin kalıcı, geçici, yarı zamanlı veya tam zamanlı), insana yakışır işlerin önündeki mevcut engelleri arttırabilir. Bu nedenle, yalnızca istihdam miktarını değil aynı zamanda niteliğini de iyileştirmek amacıyla kalıcı ve tam zamanlı sözleşmeler için işe alım sübvansiyonları tercih edilmelidir (Ernst, Merola ve Reljic, 2022).

b. Kendi işini kuranlara yardım programları

Kendi işini kuranlara yardım programları, rekabetin giderek arttığı bir dünyada girişimciliğin ve yeni buluşların verimlilikteki gelişmeleri sürekli kılarak yeni istihdam olanağı yaratması ve refahı arttırması açısından etkili bir

yöntem olduğu düşünülmektedir. Buna göre küçük ve orta ölçekli işletmeler önemli bir istihdam kapasitesi yaratabilir (Biçerli, 2011: 502). Bu şekilde işsiz olanların kendi işini kurmalarının teşvik edilmesi hem bu işsizlerin bir gelir elde etmesini hem de bu şekilde kurulacak işletmelerde işsizler için yeni iş alanlarının oluşturulması oldukça etkili bir yöntem olmaktadır.

c. Mesleki eğitim programları

Devlet destekli eğitim programları, yararlanıcılara yeni teknik ve sosyal beceriler kazanabilecekleri genel veya özel eğitimler sağlayarak istihdam olanaklarını artırmayı amaçlamaktadır. İlk kez iş arayanlar, özellikle okul-ış bağlarının zayıf olduğu ülkelerde, deneyim eksiklikleri nedeniyle işgücü piyasasına girişte önemli engellerle karşılaşabilmektedir. Bu durum genellikle ekonomik durgunluk sırasında daha belirgindir. Genç işsizlik oranının yüzde 20'yi aştığı ülkeler aynı zamanda cinsiyet eşitsizliklerinin de yüksek olduğu ülkelerdir. Gençlere yönelik bu engeller ve ayrımcılıklar, gençlere yönelik aktif işgücü piyasası politikalarının kullanılmasıyla önemli ölçüde azaltılabilir ve ülkeler bu sorunun üstesinden gelmek için genellikle hedefe yönelik eğitim programlarına (iş başında eğitim) veya istihdam sübvansiyonlarına güvenir (Ernst, Merola ve Reljic, 2022).

Covid-19 pandemi süreci işgücü piyasalarında gençler ve kadınlara yönelik bu eşitsizlikleri gözler önüne sermiştir. ILO 2022 yılı Raporuna göre, krizin kadın istihdamı üzerindeki orantısız etkisinin devam etmesi beklenmektedir. Kadınların büyük bir kısmı işgücü piyasasından çıkmıştır. Ev içi sorumluluklar cinsiyet rollerinin yeniden gelenekselleştirilmesi riskini yaratmıştır. Kayıt dışı istihdamda da kadınlar erkeklerden daha fazla etkilenmiştir. Genel olarak, istihdamın toparlanma hızı, kadınlar için erkeklere göre daha yavaş olmuş ve bu da küresel olarak cinsiyetler arası istihdam açığının artmasına katkıda bulunmuştur (ILO, 2022).

Mesleki eğitim yoluyla işsizlerin ve işsiz kalma riski altında bulunan çalışanların beceri düzeylerini yükselterek istihdam edilebilirliklerinin arttırmak amaçlanmıştır. Nitelikleri düşük işsizlere yeterli eğitim verilememesi düşük nitelik-kötü iş tuzağı döngüsüne girme durumu oluşturmaktadır. Buna göre iş arayanların nitelikli işçiler olmayışı işverenleri de bu gruplara yöneltmesi durumunda işçilerin eğitim alma motivasyonlarını düşürür ve bu döngünün devam etmesine yol açabilir (Biçerli, 2011: 505).

d. Kamu istihdam hizmetleri

Kamu istihdam hizmetleri, işgücü talebi ile işgücü arzı arasındaki uyumsuzluğun azaltılmasına yardımcı olmaktadır. Bu hizmetler işsiz bireylere iş arama yardımı sağlayarak, eksik bilgidен kaynaklanan piyasa başarısızlıklarını gidermeyi amaçlamaktadır. Benzer şekilde, mevcut açık pozisyonları değerlendirerek ve bunları iş arayanların profilleriyle eşleştirerek daha kaliteli

iş eşleşmelerini kolaylaştırabilirler. İş bulma kurumlarının iş arayanlar ve işverenler arasındaki aracı rolü, iş arayanların becerilerinin işgücü piyasasının ihtiyaçlarına uyarlanmasını kolaylaştırabilir ve firmaların verimliliğini artırabilir. Kamu istihdam hizmetlerinin güçlendirilmesi istihdamın kayıt içine alınmasını da sağlayabilir (Escudero, 2018).

e. Doğrudan kamu istihdamı

Doğrudan kamu istihdamı, kamu tarafından finanse edilen, istihdam imkanlarının sınırlı olduğu durumlarda kamu sektöründe veya kar amacı gütmeyen kuruluşlarda işsizlere geçici istihdam imkanı ve gelir sağlayan bir uygulamadır. Bu programlar daha çok kamusal altyapı hizmetleri, çevre düzenlemeleri, kamu binalarının onarım ve bakımı gibi alanlarda kişilerin belirli bir süre istihdam edilmesini kapsamaktadır (Çapar-Diriöz, 2012: 26). Bu şekilde çoğu zaman ekonomilerin olağan dönemlerinde kolayca iş bulamayacak dezavantajlı grupların işe yerleşmesine olanak sağlamak için uygulanan bu yöntem bazen konjonktürel işsizliği azaltmak amacıyla da uygulanmaktadır. Bazı zamanlarda ise işsizlik sigortası uygulamasının bir şartı olarak kullanılmaktadır (Biçerli, 2011: 511).

Aktif programlar çeşitli hedeflere hizmet edebilir. Ancak politika yapıcılarının hangi hedeflerin önemli olduğu konusunda net olmalıdır. Bir aktif istihdam politikası işgücü piyasasının işleyişini iyileştirmek, üretkenliği artırmak, dezavantajlı veya risk altındaki çalışanları desteklemek, risk altındaki işverenleri veya endüstrileri desteklemek şeklinde olabilir. Bu hedeflerin her biri farklı türde aktif politika gerektirmektedir (Betcherman, vd. , 2000). Yani istihdam politikaları için de hedeflenen amaçların ve gerekli araçların uygun bir şekilde seçilmesi gerekmektedir. ILO'ya göre, aktif istihdam politikalarının birincil işlevi tam istihdamı sağlamak olsa da gelişmekte olan ülkelerde yoksulluğu ve eşitsizliği azaltmak gibi ikincil hedeflere de hizmet edecek şekilde uyarlanmıştır. Aktif işgücü piyasası politikaları, önemli sosyal ve ekonomik roller üstlenmek için katı işgücü piyasası hedeflerinin ötesine geçecek şekilde gelişmiştir. Kapsamlı bir aktif işgücü piyasası politikası sistemi, çalışanların becerilerinin sürekli olarak yükseltilmesini sağlayabilir ve bir sektörden diğerine geçişlerine yardımcı olabilir, doğrudan veya dolaylı olarak insana yakışır ve üretken istihdam fırsatları yaratabilir. Aktif işgücü piyasası politikaları ayrıca işgücü piyasası performansını da sürdürülebilir hale getirebilir. Çeşitli türde programlar aracılığıyla durgunluk dönemlerinde bireylerin gelirlerini korumaya yardımcı olabilir, yoksulluğu ve eşitsizlikleri azaltmak amacıyla savunmasız grupların ücretlerini tamamlayabilir (ILO, 2023b). Bu özellikleri ile aktif istihdam politikaları ekonomik, toplumsal ve siyasal anlamda oldukça geniş bir etki alanına sahip görünmektedir.

3. POLİTİKA UYGULAMALARI

Ernst, Merola ve Reljic (2022) aktif ve pasif politikaların etkinliğini belirlemek üzere literatürde yer alan ampirik çalışmaları inceleyerek bu çalışmalarda ya istihdam, işsizlik ve işgücüne katılım oranları ya da işgücü piyasası akışları üzerindeki toplam etkiye bakıldığını belirtmişlerdir. Buna göre, aktif istihdam politikalarına yapılan harcamaların genel olarak işgücü piyasaları üzerinde ya olumlu etkileri olduğu veya hiçbir etkisinin olmadığı belirlenmiştir. Aktif istihdam politikaları ve pasif istihdam politikalarının ortak etkisini değerlendiren çalışmalar, bunların potansiyel tamamlayıcılıklarına dair kanıtlar sunmaktadır. İstihdam politikalarının etkinliği hangi gruplar üzerinde ve nasıl uygulanacağına oldukça bağlıdır. Bazı araştırmalar, düşük vasıflı kişilerin aktif politikalara daha güçlü tepki verdiğini göstermektedir. Bazı çalışmalar, işgücü piyasası politikalarının ve kurumlarının işsizlik oranı dinamiklerini şekillendirmede önemli bir rol oynadığını ancak makroekonomik bağlamın da önemli olduğunu göstermektedir. Bazı araştırmalar da işsizlik sigortalarının, para politikası düzenlemeleri kapsamında uygulanmadıkça işsizliği artırma eğiliminde olduğunu, aktif politikaların ise parasal sıkılaştırma dönemlerinde işsizliği azaltma olasılığının daha düşük olduğunu göstermektedir (Ernst, Merola ve Reljic, 2022).

Gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerde aktif ve pasif istihdam politikalarındaki harcamaların temel işgücü piyasası sonuçları üzerindeki nedensellik ilişkisini araştıran Pignatti ve Belle (2018), yaklaşık üçte ikisi gelişmemiş olan 121 ülkeye ilişkin bir panel veri modeli uygulamıştır. Buna göre pasif işgücü piyasası politikaları hem istihdam, işsizlik hem de işgücüne katılım açısından önemli faydalı etkiler yarattığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum, bir politika türüne ne kadar çok harcama yapılırsa, diğer politikanın da o kadar etkili olacağı anlamına gelir. Sonuç olarak, aktif işgücü piyasası politikalarına yeterli miktarda harcama yapıldığı sürece, pasiflerin caydırıcı etkileri bile ortadan kalkmaktadır. Bu bulgular farklı ekonomik kalkınma düzeylerindeki ülkelerde ve farklı türdeki (aktif ve pasif) politikalar kapsamında elde edilmiştir. Ancak bu çalışmalar genel olarak aktif ve pasif istihdam politikalarının kısa dönemli etkilerine (yani bir yıldaki harcamaların bir sonraki yılın işgücü piyasası sonuçlarına etkisi) bakmaktadır. İstihdam politikalarının orta ve uzun dönemde önemli etkileri de bulunmaktadır. Bu müdahaleler (özellikle gelişmekte olan ülkelerde) çoğu zaman işgücü piyasası alanının ötesine geçen (yoksulluğun azaltılması gibi) hedeflere sahiptir ve yine de mevcut verilerle analiz edilmesi zordur.

Bayraktar ve Yaşarlar (2017), 2008 küresel finansal kriz sonrasında Türkiye’de İŞKUR’un aktif istihdam politikaları kapsamında ampirik bir analiz yapmışlardır. Buna göre, mesleki eğitim kurslarının sayısının artırılması,

işbaşı ve girişimcilik eğitim programları, toplum yararına programlar gibi yen programlar uygulanmıştır. Pasif olarak da işsizlik fonu ödemelerinin artırılması, kısa çalışma ödeneği ve ücret garanti fonunun uygulama alanı genişletilmiştir. Bu politikaların işsizliğe etkisini belirlemek üzere çalışmalarında uyguladıkları ekonometrik analiz sonucunda, toplam reel pasif istihdam politikaları ödemelerinin kısa dönemde işsizlik oranını artırdığı, uzun dönemde ise işsizlik oranı üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını tespit etmişlerdir. Kısa dönemde ücret garanti fonu ödemelerinin ve uzun dönemde de işsizlik sigortası fonunun işsizlik oranını artırdığı bulunmuştur. Bu sonuçlara karşın Türkiye deneyimi ile kısa çalışma ödeneği ve ücret garanti fonu uygulamalarının ekonomik kriz dönemlerinde artış gösteren işsizliğin sosyal ve toplumsal etkilerini azaltmak üzere önemli araçlar olduğu da vurgulanmıştır.

Genel olarak işsizliği arttırdığına dair pasif politikalara yönelik eleştirilerin arttığını belirten Küpeli (2014), bu sonuca uygulanan programlar neticesinde çalışma isteğinin azalması ve çalışmamayı cesaretlendirmesi nedeniyle ulaşıldığını ifade etmiştir. Buna göre pasif istihdam politikalarından aktif istihdam politikalarına geçilmesi görüşü öne çıkarılmaktadır. Ancak ülke uygulamalarında pasif istihdam politikaları ve aktif istihdam politikalarının daha çok birbirlerini tamamlayan politikalar olduğu anlaşılmaktadır. İşsizlik ödemeleri sürecinde aktif işgücü programlarına yönlendirme ile bireylerin işe dönüşü hızlandırılmaktadır. İşsizlik sigortasının sağladığı gelir desteği; işsiz bireyin aktif hale getirilmesinde etkili bir yol olmaktadır. Birçok ülkede işsizlik ödemelerinden yararlanma koşullarının arasında işsiz aktif programlara katılma şartı bulunmaktadır. Bu durumda aktif ve pasif istihdam politikaları birbirinden bağımsız veya birbirlerinin yerine geçen seçenekler değil birbirlerini tamamlayan programlardır (Küpeli, 2014).

4. TÜRKİYE'NİN İŞGÜCÜ PİYASASI VE YAPISAL SORUNLARI

Türkiye'nin istihdam yapısı kuruluş yıllarından günümüze kadar oldukça farklılık göstermiştir. Başlangıçta ekonomide tarım sektörünün ağırlıklı olması nedeniyle istihdam yapısı da tarım ağırlıklı olmuştur. Bu süreçte sanayi politikaları ve eğitim politikaları gibi uygulamalar aracılığıyla bu yapı değişmeye başlamıştır. Günümüzde Türkiye ekonomisi hizmet sektörü ağırlıklı bir yapıya bürünmüştür Tablo 1'de sektörler bazında Türkiye'nin istihdam yapısı görülmektedir. 1998 yılında tarımda istihdam edilenlerin payı hala en yüksek seviyede (%46,46) 2022 yılına gelindiğinde en düşük paya sahip sektör olmuştur (%15,82). Bu süreçte hizmetler sektörü tarımın yerine geçerken sanayi sektöründe ise önemli bir değişim olmamıştır.

Tablo 1. Türkiye istihdam yapısı

SEKTÖRLER (BİN KİŞİ)	1988	2000	2008	2017	2020	2021	2022
TARIM	8249	7769	5016	5464	4737	4948	4866
SANAYİ	2806	3810	4441	5383	5482	6143	6663
Madencilik	229	81	115	137	132	147	157
İmalat Sanayi	2550	3638	4235	4969	5059	5662	6158
Elektrik, Gaz ve Su	27	91	91	277	291	334	348
HİZMETLER	6699	10001	11736	15247	16476	17705	19224
İnşaat	1012	1364	1241	2095	1546	1777	1846
TOPLAM	17754	21580	21193	28189	26695	28797	30752
PAYLAR							
TARIM	46.46	36.00	23.67	19.38	17.74	17.18	15.82
SANAYİ	15.80	17.66	20.96	19.10	20.54	21.33	21.67
Madencilik	1.29	0.38	0.54	0.49	0.49	0.51	0.51
İmalat Sanayi	14.36	16.86	19.98	17.63	18.95	19.66	20.02
Elektrik, Gaz ve Su	0.15	0.42	0.43	0.98	1.09	1.16	1.13
HİZMETLER	37.73	46.34	55.38	54.09	61.72	61.48	62.51
İnşaat	5.70	6.32	5.86	7.43	5.79	6.17	6.00

Kaynak: TÜİK, 2023.

2000’li yıllarda tarımdaki istihdamın azalmasıyla birlikte kırdan kente doğru yaşanan hareket, bir yandan inşaat sektörünü artan taleple beslerken bir yandan da sanayi istihdamının yetersiz kalmasıyla hizmetler sektöründe işgücünün artmasına yol açmıştır. Kayıt dışılığın ise yüksek oranlarda seyrettiği tarımın istihdam içerisindeki payının düşmesiyle genel olarak kayıt dışı istihdam azalsa da oldukça yüksek bir oranda kaldığı söylenebilir (Orhangazi, 2019: 338-339). Tarımsal üretimi tasfiye ederek iç göçü hızlandıran, ama kentsel alanda yeterli istihdam artışı sağlamayan politikalar, kayıt dışı istihdamın bu defa kentlerde büyümesine katkıda bulunmuştur. Kente göç eden ücretli çalışmaya hazır, nitelik düzeyi düşük genç kır emekçileri kayıt dışı sektöre yönelmek zorunda kalmıştır. Küçük ölçekli işletmeler tarafından yürütülen ekonomik faaliyetlerin yaygınlığı da kayıt dışılığın artışında önemli rolü olan bir etmendir. İşgücü piyasasında bu değişimler yaşanırken işsizlik sigortasının 2000’lerin başında yürürlüğe girmiş olması, yararlanma koşullarının zorluğu ve yapılan ödemelerin yetersizliği de kayıt dışı istihdamın genişlemesine yol açmıştır (Mütevellioglu ve Işık, 2009:21).

Diğer taraftan ülkede sıkça yaşanan ekonomik krizler de işgücü piyasasında etkili olmuştur. 2001 krizinde en çok orta düzeyde meslek kademine sahip olan kişilerin işsiz kaldığı, işverenlerin uzun süredir çalışan ve yüksek ücret alan kişileri işten çıkartıp yerlerine düşük ücretlileri tercih etmeye başlaması ile işgücünün %35’inin yenilediği belirlenmiştir. Kriz sonrasında hayata geçirilen

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı uygulamalarının istihdam yaratıcı biçimde olmaması nedeniyle istihdam ve işsizlik ülkenin temel makroekonomik sorunu olmuştur (Kol ve Karaçor: 2012). 2005 yılı ve sonrasına ait temel işgücü göstergeleri Tablo 2’de yer almaktadır. Buna göre Türkiye’nin çalışma çağındaki nüfusu artarken işgücüne katılım oranının çok da yükselmediği görülmektedir. Bu durumun en önemli nedenlerinden biri kadınların ve gençlerin işgücü piyasalarına dahil olmaması olarak görülmektedir. Bu durumun değiştirilmesi için istihdama yönelik politika önerilerinde kadınların ve gençlerin işgücü piyasalarına kazandırılmasının önemi vurgulanmaktadır. Bu noktada istihdam politikalarının amacı bir taraftan işsizlik oranını düşürmeye çalışırken diğer taraftan dezavantajlı grupta olan kişilerin işgücü piyasalarına dahil olmasını sağlamaktır.

Tablo 2. Temel işgücü göstergeleri

Yıllar	15 ve daha yukarı yaştaki nüfus (Bin kişi)	İşgücü (Bin kişi)	İstihdam (Bin kişi)	İşsiz (Bin kişi)	İşgücüne dahil olmayanlar (Bin kişi)	İşgücüne katılma oranı (%)	İstihdam oranı (%)	İşsizlik oranı (%)
2005	48 356	21 321	19 357	1 964	27 035	44.1	40.0	9.2
2006	49 274	21 602	19 717	1 885	27 672	43.8	40.0	8.7
2007	50 177	21 954	20 001	1 953	28 223	43.8	39.9	8.9
2008	50 981	22 628	20 399	2 228	28 354	44.4	40.0	9.8
2009	51 833	23 588	20 534	3 055	28 245	45.5	39.6	12.9
2010	52 903	24 516	21 810	2 705	28 387	46.3	41.2	11.0
2011	53 984	25 452	23 166	2 287	28 531	47.1	42.9	9.0
2012	54 961	25 891	23 738	2 153	29 070	47.1	43.2	8.3
2013	55 981	26 871	24 486	2 386	29 110	48.0	43.7	8.9
2014	56 985	28 605	25 774	2 831	28 379	50.2	45.2	9.9
2015	57 870	29 550	26 501	3 049	28 320	51.1	45.8	10.3
2016	58 739	30 449	27 126	3 323	28 290	51.8	46.2	10.9
2017	59 892	31 516	28 075	3 441	28 377	52.6	46.9	10.9
2018	60 653	32 203	28 691	3 512	28 449	53.1	47.3	10.9
2019	61 468	32 505	28 042	4 463	28 962	52.9	45.6	13.7
2020	62 579	30 735	26 695	4 040	31 844	49.1	42.7	13.1
2021	63 704	32 716	28 797	3 919	30 989	51.4	45.2	12.0
2022	64 679	34 334	30 752	3 582	30 345	53.1	47.5	10.4

Kaynak: TÜİK, 2023

Yine ülkenin tarım sektörünün istihdam yapısının bir özelliği de kadın ağırlıklı olmasıdır. Türkiye’nin tarım sektöründe kadın istihdam oranının üst-orta ve yüksek gelirli ülkelere göre daha yüksek olması, sektörel bazda kadınlara yönelik özel istihdam stratejilerinin geliştirilmesi gerektiğini göstermektedir. Türkiye’de kadınların işgücüne katılma oranının düşük olması ve kadın istihdamının yoğun olduğu tarım sektöründe kayıt dışı istihdamın yüksek olması, işgücü piyasasının yapısal sorunlarının birbirini etkilediğini

göstermektedir (ÇSGB, 2017: 11). Ülkenin önemli bir sorunu olan kayıt dışılığın alınan önlemlere rağmen önemli bir sorun olmaya devam ettiği belirtilen strateji raporunda Türkiye’de kayıt dışı istihdam oranının gelişmiş ülke ekonomilerine göre oldukça yüksek olduğu ve bu sorunun çözümü için;

- Kayıtlı Sektörlerin Güçlendirilmesi
- Kayıt Dışı İstihdamın Önlenmesi
- Kayıtlı Sisteme Girişlerin Artırılması
- Kayıtlı İstihdam Konusunda Farkındalığın Artırılması
- Yabancı Kaçak İşçiliğın Önlenmesi

şeklinde belirlenen uygulamalar ile giderilmesinin amaçlandığı belirtilmiştir (ÇSGB, 2017: 13-15). Sonuç olarak ülkenin kronikleşen işsizlik sorunu yanında ülkenin istihdam yapısının da oldukça değiştiği görülmektedir. Ülke sınırları etrafında yaşanan sorunlar neticesinde artan göçmen sayısı ülkenin yapısal sorunlarına katkı sunmaktadır.

Çelik, Beyazbulut ve Kandaz (2021) başta ILO olmak üzere ABD ve AB’nin resmi istatistik kurumlarının uzun yıllardır alternatif işsizlik hesaplamaları yaptığını, Türkiye’de ise 2021 yılı Mart ayı itibarıyla TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketinde revizyona gidilerek manşet işsizlik oranı (dar tanımlı işsizlik) yanında atıl işgücü oranının da (geniş tanımlı işsizlik) yer aldığı farklı işsizlik oranlarının hesaplanmaya başladığını belirtmiştir. TÜİK, yeni alternatif işsizlik hesaplamalarına “işgücüne ilişkin tamamlayıcı göstergeler” adını vermiştir. Buna göre TÜİK, yöntem değişikliği sonrası standart işsizliğin yanında, “zamana bağlı eksik istihdam ile işsizlerin bütünleşik oranı”, “işsiz ve potansiyel işgücünün bütünleşik oranı” ve “atıl işgücü oranı” olmak üzere dört farklı işsizlik türü açıklamaya başlamıştır (Çelik, Beyazbulut ve Kandaz, 2021). 2000’li yıllarla birlikte işsiz sayısının işgücüne oranlanması ile hesaplanan standart işsizlik oranının %10 ve üzerinde seyrettiği görülmektedir. Yeni tanımlamalarla birlikte geniş işsizlik oranını gösterdiği belirtilen atıl işgücü oranı ise daha yüksek düzeylerde belirlenmektedir (Tablo 3).

Tablo 3. Dar ve Geniş İşsizlik Oranları

Yıllar	İşsizlik oranı	Atıl işgücü oranı	İşsizlik oranı	Atıl işgücü oranı	İşsizlik oranı	Atıl işgücü oranı
	Toplam		Erkek		Kadın	
2014	9,9	17,4	9,0	14,3	11,9	24,0
2015	10,3	17,1	9,3	14,2	12,6	23,2
2016	10,9	17,6	9,6	14,4	13,7	24,0
2017	10,9	16,8	9,5	13,6	13,9	23,1
2018	10,9	16,5	9,6	13,3	13,7	22,5
2019	13,7	19,1	12,4	16,2	16,4	24,6

2020	13,1	25,4	12,4	22,1	14,8	31,7
2021	12,0	24,4	10,7	20,6	14,7	31,6
2022	10,4	21,3	8,9	17,3	13,4	28,4

(1) Zamana bağlı eksik istihdam, işsizler ve potansiyel işgücünün toplamının işgücü ve potansiyel işgücünün toplamına oranıdır.

Kaynak: TÜİK, 2023.

Tablo 3'te işsizlik oranları ve atıl işgücü oranları yer almaktadır. Buna göre zamana bağlı eksik istihdam, işsizler ve potansiyel işgücünün toplamının işgücü ve potansiyel işgücünün toplamına oranı olarak hesaplanan atıl işgücü oranı geniş işsizlik oranı olarak kullanılmaktadır. Bu durumda ülkede geniş işsizlik oranının 2020 yılıyla birlikte %20'nin üzerinde seyrettiği görülmektedir. TÜİK, 2023 Ağustos ayı haber bülteninde, zamana bağlı eksik istihdam, potansiyel işgücü ve işsizlerden oluşan atıl işgücü oranının %23 olduğu ve genç işsizlik (15-24 yaş) oranının %17,2 olduğu belirtilmiştir (TÜİK, 2023a). Bu oranların yüksek olması geleceğe dair iş bulma beklentilerini de olumsuz etkilemektedir.

Yine işgücü piyasalarının yapısını değiştiren ve son zamanlarda Türkiye'de esnek çalışma modellerinden biri olarak uygulanan kısmi zamanlı çalışma artış göstermiştir. Kısmi zamanlı çalışmanın en yoğun olduğu sektörler kısa çalışma ödeneğinden de en fazla yararlanan sektörler olmuştur. Pandemi nedeniyle istihdamın azaltılmasını engellemek için kullanılan kısa çalışma ödeneği kısmi zamanlı çalışma oranını arttırmıştır. Ayrıca kısmi zamanlı çalışma yapılan işyerlerindeki kadın istihdamının, kısmi zamanlı çalışma yapılmayan işyerlerine göre daha yüksek olduğu görülmüştür (İŞKUR, 2022: 23-24).

İşgücü piyasalarının esnekleştirilmesi gerektiği tezi 1970'li yılların sonlarından itibaren yükselen neoliberal anlayışın bir ürünüdür. Neoliberal anlayışa göre devletin küçültülmesinin, emek piyasasının esnekleştirilmesinin ve böylece işgücü maliyetlerinin düşürülmesi gibi tezler köklü değişikliklere yol açmıştır. Türkiye'de bu süreç 1980 yılındaki 24 Ocak kararları ile başlatılmıştır. Bu süreçte iş ve sosyal güvenlik hukuku alanında yapılan mevzuat değişiklikleri de emek piyasasındaki dönüşümü hızlandıran sonuçlar doğurmuştur (Mütevellioglu ve Işık, 2009:1). 1989'da sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ve 1998'de IMF ile imzalanan stand-by anlaşması ile yapısal reform süreci başlamıştır. Alınan kararların birçoğu ancak 2001 krizi sonrası oluşan ortamda hayata geçirilebilmiştir.

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı çerçevesinde: i-Kamu bütçesinin faiz dışı fazla vermesi ve kamu harcamalarının sınırlanması. ii- Merkez Bankası'nın önce örtülü daha sonra açık enflasyon hedeflemesine geçmesi. iii- Tarıma sağlanan destek sisteminin değiştirilmesi ve tarım desteklerinin azaltılmaya çalışılması. iv- Özelleştirmelerin hızlandırılması. v. Güvencesiz ve esnek istihdam biçimlerinin yaygınlaştırılmaya çalışılması ekonomide köklü

değişimlere yol açmıştır (Orhangazi, 2019: 338-339). Bu kapsamda işgücü piyasalarına yönelik 4857 sayılı İş Yasasının (2003) getirdiği emek piyasasında esnekliği ve sermayenin hareket serbestisini artıran düzenlemeler, 5510 sayılı Sosyal Güvenlik ve Genel Sağlık Sigortası Yasası ile (2008) sosyal güvenlik haklarının sınırlandırılması, hukuksal plandaki başlıca değişiklikler arasında sayılabilir (Mütevellioglu ve Işık, 2009:2). İzlenen politikalarla tarımsal üretimin tasfiyesine ve tarımsal istihdamın gerilemesine, kentsel işgücü piyasası sorunlarının ağırlaşmasına yol açılmıştır (Mütevellioglu ve Işık, 2009: 11). Ancak Türkiye'nin işgücü piyasasının sahip olduğu yapısal sorunların uzun süre değişmediği yıllar boyunca uygulanmak istenen programlarda da görülmektedir. Buna göre Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı bünyesindeki İstihdam Politikaları Daire Başkanlığı'nın görevleri arasında istihdam piyasalarına yönelik görevleri aşağıdaki gibi sıralanmaktadır:

a) Ulusal İstihdam Stratejisini, işgücü piyasasındaki yapısal sorunların çözülmesi ve işsizlik sorununa kalıcı çözüm bulunması amacıyla uygulamak

b) Ulusal Genç İstihdam Stratejisini, gençlerin istihdamının önündeki engellerin ortadan kaldırılması ve işgücü piyasasına katılımlarının sağlanması amacıyla uygulamak

c) Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programını uygulamak, ilgili kurum/kuruluşlarla işbirliği içerisinde proje çalışmalarını yürütmek

ç) Mevsimlik tarım işçilerinin yaşam ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi kapsamında çalışmalar yürütmek

d) Psikolojik Tacizle Mücadele Kurulunun koordinasyonu ve toplanması ile ilgili iş ve işlemleri yürütmek ve şikâyetleri inceleyerek takibini yapmak

e) Kadın İstihdamı Ulusal İzleme ve Koordinasyon Kurulunun koordinasyonu ve toplanması ile ilgili iş ve işlemleri yürütmek

f) Özel politika gerektiren grupların istihdamını artırmaya yönelik çalışmalar yapmak, proje uygulamak ve ilgili kurum/kuruluşlarla işbirliği yapmak

g) Ulusal istihdam politikalarının belirlenmesine katkı sağlamak üzere ülkedeki istihdam hareketlerini izlemek ve politikalar oluşturmak

ğ) Birleşmiş Milletler (BM) Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri kapsamında uygulayıcı kurum, kuruluş, ilgili daire başkanlıkları ve sosyal taraflarla birlikte işbirliği geliştirmek, politika oluşturmak ve gerekli yazışmaları yapmak

h) Daire Başkanlığının görev alanına giren konulardaki ALO 170 ve CİMER üzerinden gelen başvuruları değerlendirerek görüş oluşturmak

ı) Görev alanı dâhilinde evrak ve arşiv faaliyetlerini yürütmek

i) Genel Müdürlük Makamınca verilecek diğer görevleri yürütmek (ÇSGB, 2023).

Yine Onuncu Kalkınma Planında (2014-2018) 2018 yılında işsizliği % 7,2'ye düşürme hedefi kapsamında işgücüne katılımın ve istihdamın artırılması, işgücü kalitesinin yükseltilmesi ve kırılğan istihdamın azaltılması öncelikli amaçlar olarak belirlenmiştir. Ancak 2018'de ve takip eden yıllarda da işsizlik oranının %10'un altına düşmediği görülmektedir (Tablo 3). Planda aktif ve pasif işgücü politikaları, alt işverenlik, esnek ve güvenceli çalışma ile kıdem tazminatı uygulamaları kullanılarak, başta kadın ve gençler olmak üzere çalışma yeterliliği bulunanların istihdama katılmasının amaçlandığı vurgulanmıştır. ÇSGB'nın Ulusal İstihdam Stratejisi (2014-2023) ve 2017-2019 dönemi Eylem Planlarında Türkiye'de işsizlik oranlarının azaltılması, istihdama katılımın artırılması ve çalışma barışının sağlanması açısından temel üç konunun öne çıkarıldığı görülmektedir:

1. Sürdürülebilir ve Kapsayıcı Büyümenin Sağlanması
2. İşgücü Piyasasının İhtiyaçlarını Karşılacak Nitelikli İşgücünün Oluşturulması
3. Kayıt Dışı İşin Azaltılması

Türkiye ekonomisinde istihdamın artırılması öne çıkarılan bu konular yanında işgücü piyasasında yerel ve sektörel ihtiyaçlar karşılanırken değişen ve gelişen ekonomik ve sosyal şartların dikkate alınması, istihdam oranlarını artırırken üretimin etkinliğinin yükseltilmesine katkı sağlayacağı öngörülmektedir (ÇSGB, 2017: 12).

4. İSTİHDAM POLİTİKALARI KURUMU OLARAK İŞKUR

Ülkemizde kamu istihdam hizmetlerine ilişkin ilk yasal düzenleme, ilk iş yasası olan 1936 tarihli 3008 sayılı İş Kanunu ile yapılmıştır. 21 Ocak 1946 tarihinde 4837 sayılı Kanun ile kamu istihdam hizmetlerini vermek üzere İş ve İşçi Bulma Kurumu (İİBK) kurulmuştur. İİBK 15.03.1946 tarihinde faaliyete geçebilmiş ve bu tarihten itibaren işgücü piyasasında iş ve işçi bulmaya aracılık hizmetini vermeye başlamıştır. Bu süreçte özellikle gelişmekte olan sanayinin işgücü ihtiyacını karşılama ve işgücünün sektörel ve coğrafi hareketliliğini sağlamada başarı kaydedilmiştir. İİBK, 1960'lı yıllarla birlikte başta Almanya olmak üzere sanayileşmiş ülkelerin artan işgücü ihtiyaçları kapsamında yurtdışına işçi gönderme faaliyetine yoğunlaşmıştır. 1970'lerde yaşanan petrol şoklarından sonra sanayileşmiş ülkelerde yaşanan durgunluk ve artan işsizlik, yurtdışından işgücü talebinin durmasına neden olmuştur. İİBK değişen işgücü piyasasının ihtiyacı olan hizmetleri vermede kendini yenileyememiş ve işgücü piyasasında kamu hizmetlerinin rolü azalmaya başlamıştır. 4 Ekim 2000 tarih ve 617 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile iş kurumlarının üstlendiği görevleri yerine getirebilecek ve aktif işgücü programlarını uygulayabilecek bir yapıya kavuşturmak amacıyla, İş ve İşçi Bulma Kurumu kapatılarak Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) kurulmuştur (İŞKUR, 2023)

Ülkede hazırlanan programlarda istihdama yönelik kararların önemli yer tuttuğu önceki bölümde belirtilmiştir. Yine içinde bulunduğumuz dönemin orta vadeli programında (Orta Vadeli Program 2022-2024) İŞKUR'un sorumlu ve ilgili olduğu maddelerde aktif istihdam politikalarının öne çıktığı görülmektedir. Buna göre istihdam teşviklerine yönelik sadeleştirme, dijitalleşme ve yeşil dönüşüm alanlarına yönelik çalışmalar, yeni eğilimlere yönelik eğitim ve beceri geliştirme programları, sosyal yardım alan çalışabilir durumdaki bireylerin üretken duruma getirilmesi ve sürdürülebilir gelir elde edebilmelerine yönelik çalışmalar, girişimcilik ve danışmanlık hizmetleri, özel politika gerektiren kadınlar, gençler ve engelliler gibi grupların iş gücü piyasasına girişlerini ve kalıcı olmalarını hedefleyen programların yaygınlaştırılması şeklinde politika uygulamaların öne çıkarıldığı belirtilmiştir (İŞKUR, 2023b: 33-34).

İŞKUR tarafından istihdamın korunmasına ve artırılmasına, işsizlerin mesleki niteliklerinin geliştirilmesine, işsizliğin azaltılmasına ve özel politika gerektiren grupların işgücü piyasasına kazandırılmasına yardımcı olmak üzere aktif işgücü hizmetleri kapsamında mesleki eğitim kursları, işbaşı eğitim programları, toplum yararına programlar ve diğer kurs, program, proje ve özel uygulamalar düzenlenmektedir. Türkiye çapında 81 Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilen İşgücü Piyasası İhtiyaç Analizleri sonucunda o ilde en çok ihtiyaç duyulan meslekler tespit edilmekte ve Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlükleri tarafından hazırlanan Yıllık İşgücü Eğitim Planları doğrultusunda bu mesleklerde kurs/program düzenlenmektedir (İŞKUR, 2023c).

İŞKUR'un aktif işgücü programları kapsamında temel faaliyetleri olarak mesleki eğitim kursları, işbaşı eğitim programları ve toplum yararına programlar olarak sıralanmıştır. Kurum tarafından sunulan aktif işgücü hizmetlerinden yararlanmak isteyen kayıtlı işsizlere Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlükleri/ Hizmet Merkezlerinde görev yapan iş ve meslek danışmanı tarafından danışmanlık hizmeti verildiği, iş ve meslek danışmanlarının bu hizmeti ile işsizlerin kendilerine en uygun kurs/programa katılma imkânına sahip olacağı belirtilmiştir. İŞKUR tarafından düzenlenen faaliyetlere katılanlardan herhangi bir ücret alınmaması, faaliyetlere ilişkin tüm giderlerin İŞKUR tarafından karşılanması, işsizler açısından önemli bir fırsat sunmaktadır. Ayrıca faaliyetlerden yararlananlara eğitim ya da katılım süresince yol, yemek gibi zorunlu ihtiyaçlarını karşılamaları amacıyla ödemeler de yapılmaktadır. Toplum Yararına Programlarda ise bu ödemeler asgari ücret düzeyinde belirlenmiştir (İŞKUR, 2023c).

Diğer taraftan pasif bir uygulama olarak öne çıkan Kısa Çalışma Uygulaması; ekonomik, sektörel, bölgesel kriz veya zorlayıcı sebeplerle işyerindeki haftalık çalışma sürelerinin geçici olarak en az üçte bir oranında azaltılması veya

süreklilik koşulu aranmaksızın işyerinde faaliyetin tamamen veya kısmen en az dört hafta süreyle durdurulması hallerinde, işyerinde üç ayı aşmamak üzere sigortalılara çalışmadıkları dönem için gelir desteği sağlamaktadır. Günlük kısa çalışma ödeneği; sigortalının son on iki aylık prime esas kazançları dikkate alınarak hesaplanan günlük ortalama brüt kazancının % 60'ıdır. Bu şekilde hesaplanan kısa çalışma ödeneği miktarı, aylık asgari ücretin brüt tutarının % 150'sini geçemez (İŞKUR, 2023d).

Buna göre Tablo 4'te İŞKUR'un 2000 yılı sonrası uyguladığı bazı temel faaliyetler ve bu faaliyetlerden yararlanan kişi sayıları yer almaktadır. İşe yerleştirme, yurt dışına gönderme ve işsizlik ödeneğine hak kazananlarda erkeklerin kadınlardan daha fazla olduğu, eğitim programlarında ise genel olarak benzer sayılarda kadın ve erkeğin yararlandığı görülmektedir.

İŞKUR salgın ve deprem sonrasında uyguladığı istihdam politikalarına yeni uygulamalar eklemiştir. Buna göre Türkiye'de ilk defa Covid-19 pandemi döneminde *nakdi ücret desteği* ödemeleri uygulaması gerçekleştirilmiştir. Bu uygulama 06 Şubat 2023 tarihinde yaşanan deprem sonucunda koşulları esnetilerek uygulanmıştır. Deprem sürecinde iş sözleşmesi bulunan işçilerden, işvereni tarafından; depremlerin etkilerinden kaynaklı bölgesel kriz gerekçesiyle yapılan kısa çalışma başvurusuna istinaden yeni bir hak sahipliği oluşmayanlar ile depremin etkilerinden kaynaklı iş yerinin kapanması veya kapatılması sebebiyle iş sözleşmesi feshedilen ve yeni bir işsizlik ödeneği hak sahipliği oluşmayanlara, herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşundan yaşlılık aylığı almamak kaydıyla ve varsa daha önce başlatılabilecek durumda olan hak sahipliklerinden kalan süreler tamamlandıktan sonra, kısa çalışma uygulanan dönemde veya işsiz kaldıkları süre kadar OHAL süresini geçmemek üzere nakdi ücret desteği verilmesi kararlaştırılmıştır. Pandemi döneminde olduğu gibi prim ödeme gün şartlarını sağlayamayanların ve daha önceden kalan ve başlatılabilecek durumda olan hak sahipliği bulunanların, bu hak sahipliğinden kalan sürelerini kullandıktan sonra çalışılmayan veya işsiz kalınan süreler için nakdi ücret desteği alması öngörülmüştür. Deprem kaynaklı kısa çalışma ve nakdi ücret desteğine ilişkin süreçlerde ise tek bir başvuru ile işlemlerin yürütülmesine yönelik uygulama değişikliğine gidilmiştir. Pandemi döneminde işverenlerin prim şartlarını sağlayan işçilerin kısa çalışma başvurularını İŞKUR sistemi üzerinden, prim şartlarını sağlayamayanların ise SGK ücretsiz izin bildirim ekranları üzerinden yapmaları gerekmekte iken, deprem sonrasındaki OHAL sürecinde işverenlerin bölgesel kriz gerekçeli kısa çalışma başvuruları her iki ödeme türü için de yeterli sayılmıştır (Dörtleme, 2023:20). Bu şekilde İŞKUR kapsamında dönemin koşullarına uygun politikaların uygulanmasına hızlıca geçilebildiği görülmektedir.

Tablo 4. 2000 ve sonrası İŞKUR Uygulamaları ve Yaralanan Kişi Sayıları

Yıllar	Açık İş (*)		İşe Yerleştirme		Yurt Dışı Gönderme		Mesleki Eğitim Programları		Girişimcilik Eğitim Programı (**)		İşbaşı Eğitim Programı (***)		İşsizlik Ödenegİ (Hak Eden)		
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Toplam
2000	-	195,672	143,099	42,511	185,610	13,624	21	13,645	-	-	-	-	-	-	-
2001	-	226,899	170,767	43,231	213,998	20,205	37	20,242	-	-	-	-	-	-	-
2002	-	139,275	113,441	11,630	125,071	26,815	101	26,916	-	-	-	-	-	-	83,603
2003	-	129,258	56,742	8,656	65,398	34,093	58	34,151	-	-	-	-	-	-	118,437
2004	-	109,678	64,112	12,145	76,257	40,043	155	40,198	-	-	-	-	-	-	127,528
2005	-	113,827	68,942	12,743	81,685	60,230	125	60,355	-	-	-	-	-	-	144,435
2006	-	151,794	69,458	16,424	85,882	81,309	70	81,379	-	-	-	-	-	-	198,882
2007	-	186,922	87,975	23,400	111,375	68,553	1,471	70,024	-	-	-	-	-	-	221,801
2008	-	178,620	84,584	25,011	109,595	57,704	898	58,602	18,992	8,397	27,389	1,462	2,937	4,399	-
2009	-	165,890	88,825	29,453	118,278	58,708	771	59,479	83,653	76,773	160,426	2,490	4,184	6,674	727
2010	-	368,636	155,534	49,697	205,231	54,227	620	54,847	74,274	82,310	156,584	4,707	3,599	8,306	2,643
2011	-	660,623	261,964	101,708	363,672	52,241	250	52,491	72,596	72,797	145,393	13,605	10,540	24,145	10,474
2012	-	991,804	390,979	165,608	556,587	57,790	163	57,953	100,861	114,538	215,399	13,127	12,348	25,475	18,011
2013	-	1,481,196	466,155	205,423	671,578	55,165	204	55,369	60,561	70,688	131,249	13,023	12,143	25,166	33,417
2014	-	1,735,892	478,839	222,596	701,435	39,432	212	39,644	48,467	61,199	109,666	16,456	15,192	31,648	30,028
2015	-	2,043,256	628,792	260,848	889,640	31,796	170	31,966	64,211	105,191	169,402	21,905	20,002	41,907	81,830
2016	-	2,105,436	542,184	246,949	789,133	23,830	87	23,917	41,275	77,897	119,172	35,509	27,752	63,261	131,000
2017	-	2,691,257	700,039	357,210	1,057,249	19,719	115	19,834	35,761	81,819	117,580	47,715	46,301	94,016	145,867
2018	-	2,393,986	811,871	435,317	1,247,188	24,937	138	25,075	32,173	85,066	117,239	40,806	40,377	81,183	141,306
2019	-	2,152,048	1,001,707	488,569	1,490,276	19,879	112	19,991	36,027	88,893	124,920	21,702	19,405	41,107	208,747
2020	-	1,406,141	579,021	289,723	868,744	11,168	43	11,211	27,245	60,127	87,372	-	-	-	177,318
2021	-	1,923,951	827,851	464,683	1,292,534	14,903	75	14,978	28,573	72,928	101,501	-	-	-	176,313
2022	-	2,315,250	875,341	520,318	1,395,659	17,148	95	17,243	4,995	5,768	10,763	-	-	-	77,360

(*) 2006 yılında, alınan açık işlerde cinsiyet ayrıntısı kaldırıldığından söz konusu tarihten itibaren bu ayrıntıda açık iş istatistiği üretilmemektedir. (***) Girişimcilik Eğitim Programı 2004 yılından itibaren başlamıştır. (***) İşbaşı Eğitim Programı 2008 yılından itibaren başlamıştır.

Kaynak: İŞKUR, 2023b.

GENEL DEĞERLENDİRME

21. yüzyıla girerken Türkiye dahil bir çok ülkenin kendi ekonomik krizini yaşamıştır. Ancak 2002 yılıyla birlikte ülkelerin ekonomilerini toplamaya başlaması ve dünya ekonomisinde yaşanan yükselişe eşlik etmesi, 2008 yılında ABD’de başlayan ekonomik krizin kısa bir süre içinde diğer ülkelere yayılmasıyla yaşanan küresel finansal krizin etkisiyle son bulmuştur. 2010 yılında Avrupa ülkeleri içinde yeni bir kriz dalgasının başlaması finansal krizin etkilerinin uzun bir süre daha hissedilmesine yol açmıştır. 2019 yılında Çin’de başlayıp dünyaya yayılan Covid-19 pandemisini önlemek üzere alınan önlemler de 2020 yılında dünya ekonomisinde yeni bir ekonomik kriz başlatmıştır. Bu gelişmeler yanında Ukrayna ve Rusya gibi bazı ülkelerin sınır komşuları ile savaşa girmesi, tüm yaşananlar üzerine daha karamsar bir gelecek oluşmasına yol açmıştır.

Küreselleşme düzeyinin artmasıyla birlikte ekonomik krizler yanında hastalıklar, savaşlar, iklimsel ve çevresel sorunlar ülkelerin ekonomik, toplumsal, politik, kültürel vb. pek çok alanında yapısal değişimlere yol açmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler bir taraftan bu sürecin daha hızlı yayılmasını sağlarken diğer taraftan işgücü piyasalarında yeni iş tanımlarının oluşmasına yol açmaktadır. Özellikle yapay zekâ ve robotların birçok alanda kullanımına başlanması ile bazı iş alanlarında insana gerek kalmayacağına dair öngörüler yapılmaktadır.

Yaşanan sorunlar insanların ülkelerini terk etmelerine ve daha iyi koşullarda yaşayabilecekleri yerlere göç etmelerine de yol açmaktadır. Bu durum gelir düzeyi ve gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun tüm ülke gruplarında işgücü piyasalarına dair acil önlemlerin alınmasını gerektirmektedir. Bu açıdan bu bölüm kapsamında ele alınan istihdam politikaları önemli bir araştırma alanı olmaya devam etmektedir. Buna göre istihdam politikaları bir ülkenin istihdamını arttırmak, işsizliğini azaltmak, işsiz durumda olanların kendileri ve aileleri için hayatını devam ettirebilecekleri bir gelir desteği sağlamak gibi hem ekonomik hem de toplumsal boyutu içeren bir yapıya sahiptir. İstihdam politikaları genel olarak işsizlik durumunda kişilere gelir desteği sağlayan pasif ve genel olarak işsizleri işgücü piyasalarına entegre etmeyi amaçlayan aktif istihdam politikaları olarak sınıflandırılmaktadır. Bu politikaların kapsamının zaman içinde değişerek yeni koşullara uygun programları içerecek şekilde genişletildiği görülmüştür. Özellikle Covid-19 pandemisinin yol açtığı sağlık sorunları yanında ekonomik ve sosyal birçok alanda yarattığı tahribatı düzeltmek üzere alınan önlemler arasında istihdam politikalarının da öne çıktığı görülmüştür.

Yine bu süreçte oldukça kırılğan bir yapıya sahip olduğu görülen Türkiye ekonomisinde, işsizliğin çözülmesi gereken önemli bir makroekonomik sorun

olduğu ve bu soruna dair ilgili bakanlık ve İŞKUR tarafından çözümlerin belirlenmesi adına çalışmalar yapıldığı görülmüştür. Sonuç olarak işsizliğin giderilmesi ve istihdam düzeyinin artırılmasının ekonomiye sağlayacağı katkılar yanında toplumsal refaha katacağı etkiler de dikkate alındığında bu konuya dair çalışmaların ve araştırmaların artarak devam edeceği düşünülebilir. Buna göre çoğu ülkede dezavantajlı grupların sayıca fazla olması, yoksulluğun devam etmesi ve işsizliğin düşürülebilmesi dikkate alındığında, aktif ve pasif istihdam politikalarının koordineli bir şekilde uygulanmasının önemi görülmektedir.

KAYNAKLAR

- Bayraktar, Y. ve Yaşarlar, Y. (2017). Pasif İşgücü Piyasası Politikalarının İşsizliğe Etkileri: Küresel Kriz Sonrası Türkiye Deneyimi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 18 (2) 2017, S:1-17.
- Betcherman, G., Amit D., A. Amy Luinstra, and Makoto Ogawa (2000). Active Labor Market Programs: Policy Issues For East Asia. SP Discussion Paper no. 0005, The World Bank.
- Betcherman, G. Olivas K. and Dar, A (2004). Impacts of Active Labor Market Programs: New Evidence from Evaluations with Particular Attention to Developing and Transition Countries Social Protection. Discussion Paper Series no.0402, The World Bank.
- Biçerli, M. K. (2011). *Çalışma Ekonomisi*. İstanbul: Beta
- Çapar-Diriöz, S. (2012). İstihdamın Araştırılmasında Aktif İşgücü Politikalarını Rolü. T.C. Kalkınma Bakanlığı Uzmanlık Tezi, Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü.
- Çelik, A., Beyazbulut, D. ve Kandaz, Z. (2021). Türkiye’de ve Dünyada Alternatif İşsizlik Hesaplamaları: Geniş Tanımlı İşsizlik ve Âtıl İşgücü. *Emek Araştırma Dergisi (GEAD)* , Cilt 12, Sayı 20, S: 321-352.
- ÇSGB (2017). Ulusal İstihdam Stratejisi, 2014 – 2023, Eylem Planları 2017-2019, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Genel Müdürlüğü.
- ÇSGB (2023). Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İstihdam Politikaları Daire Başkanlığı, https://www.csgb.gov.tr/cgm/genel-mudurluk/dairebaskanlari/istihdam_politikalari_daire_baskanligi/gorevlerimiz/
- Dörtlemez, Y. H. (2023). Kriz ve Afet Dönemlerinde Türkiye İş Kurumu Tarafından Uygulanan Kısa Çalışma Ödeneği ve Nakdi Ücret Desteği. *İstihdam 3i*, S: 16-21, İŞKUR.
- Ernst, E., Merola, R., and Reljic, J. (2022). Labour Market Policies for Inclusiveness: A Literature Review with a Gap Analysis. ILO, <https://www.ilo.org/static/english/intserv/working-papers/wp078/index.html#ID0E5QAG>
- Escudero, V. (2018). Are Active Labour Market Policies Effective in Activating and Integrating Low-Skilled Individuals? An International Comparison. *IZA Journal of Labor Policy* 7 (4).
- ILO (2022). *World Employment and Social Outlook: Trends 2022*. Geneva: International Labour Office.
- ILO (2023a). *World Employment and Social Outlook: Trends 2023*. Geneva: International Labour Office.
- ILO (2023b). The Role of Active Labour Market Policies for a Just Transition, Policy Brief. ILO, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/documents/publication/wcms_886544.pdf
- İŞKUR (2023). <https://www.iskur.gov.tr/>
- İŞKUR (2023a). 2022 yılı İşgücü Piyasası Araştırması Raporu.

- İŞKUR (2023b). 2022 Yıllık Tabloları, <https://www.iskur.gov.tr/kurumsal-bilgi/istatistikler/>
- İŞKUR (2023c). <https://www.iskur.gov.tr/is-arayan/aktif-igucu-programlari/>
- İŞKUR (2023d). <https://www.iskur.gov.tr/isveren/kisa-calisma-odeneği/genel-bilgiler/>
- Kol, E. N. ve Karaçor, Z. (2012). 2001 Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve İstihdam Üzerine Etkileri. *Maliye Dergisi*, Sayı 162, S:379-395.
- Küpeli, Ö. (2014). Pasif İşgücü Politikaları Uygulanan Kişilerin Aktif İşgücü Politikaları Yolu İle İstihdama Yönlendirilmesi: Seçilmiş Ülke Örnekleri, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü Uzmanlık Tezi.
- Mütevellioğlu, N., Işık, S. (2009). Küreselleşme Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm, (Ed-N. Mütevellioğlu- S. Sönmez), S: 159-204, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Niño-Zarazúa, M. and Torm, N. (2022). Active Labour Market Policies in Asia and the Pacific. A review of the literature. Bangkok: United Nations ESCAP, Social Development Division, Working Paper Series.
- Orhangazi, Ö. (2019). 2000’li Yıllarda Yapısal Dönüşüm ve Emegın Durumu. *Çalışma ve Toplum*, 2019/1, S: 325-348.
- Pignatti, C. and Van Belle, E. (2018). Better Together: Active and Passive Labour Market Policies in Developed and Developing Economies. International Labour Organization Research Department, Working Paper No. 37, Geneva: International Labour Office.
- Savaş, V. (2000). *Politik İktisat*. İstanbul: Beta
- Sohlman, A. ve Turnham, D. (1994). What Can Developing Countries Learn from OCDE Labour Market Programmes and Policies? OECD.
- TÜİK, (2023). <https://tuik.gov.tr>
- TÜİK (2023a). İşgücü İstatistikleri, Ağustos 2023 Haber Bülteni. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=%C4%B0%C5%9Fg%C3%BCc%C3%BC-%C4%B0statistikleri-A%C4%9Fustos-2023-49376&dil=1>
- Verick, S., Schmidt-Klau, D. and Lee, S. (2022). Is This Time Really Different? How the Impact of the COVID-19 Crisis on Labour Markets Contrasts with that of the Global Financial Crisis of 2008–09. *International Labour Review*, Vol. 161, No. 1, S:125-148.

ONUNCU BÖLÜM: FİNANSAL İSTİKRAR POLİTİKASI

Seçkin KABAK¹, Seren AYDINGÜLÜ SAKALSIZ²

GİRİŞ

Finansal istikrar konusu finansal krizlerden sonra meydana gelmiş olup araştırmalara dahil edilmiştir. Finansal krizlerin ardından finansal sistemlerin kamu malı olarak mülkiyetini koruyacak biçimde denetlenmesi ve çerçevesinin çizilmesi için yeni düzenlemeler önerilmektedir. Mikro düzeyde bir bankacılık krizi sonrası kendine özgü şokların diğer alanlara sıçramaması ve yayılmaması için finansal istikrarın korunması gerekmektedir. Lehman Brothers'ın 2008 yılındaki iflası finansal piyasalarda özellikler de bankalararası piyasalarda büyük bir olumsuz sinyal olarak algılanmıştır (Creel vd., 2015). Bu durum bankacılık kurumlarında piyasalara karşı şüphe meydana getirmiştir. Bu sinyaller ile birlikte güvensizlik ortamı bütün dünyaya yayılmıştır ve reel ekonomiyi etkilemiştir. Dolayısı ile finansal istikrarsızlık tüm bu sistemleri sekteye uğratabilmektedir. Bundan dolayı gelişmiş ülkelerin ve özellikle finansal piyasaları da az gelişmiş olan gelişmekte olan ülkelerin politika yapımcıları finansal istikrarı oldukça önemsemektedir.

Bu bağlamda birinci bölümde finansal istikrarın farklı tanımlamalarına, finansal piyasaların yapısına, işleyişine ve unsurlarına yer verilmiştir. Bunun birlikte finansal istikrarın ülkeler, yatırımcılar ve bireyler açısından öneminden bahsedilmiştir. Finansal istikrar sağlanmasında aracılardan rolüne ve teorik çerçevesine yer verilmiştir. Finansal istikrarın ölçülmesi ve finansal istikrarın etkileyen riskler verilmiştir. İkinci bölümde finansal istikrar sağlamak amacıyla uygulanan politikalardan, Türkiye'de uygulanan finansal istikrar politikalarından ve alınan önlemlerden bahsedilmiştir. Son olarak üçün bölümde ise sonuç kısmı verilmiştir.

1 Arş. Gör. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Orcid: 0000-0001-8197-4170.

2 Arş. Gör. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Orcid:0000-0001-7452-311X.

1. FİNANSAL İSTİKRAR

1.1. Finansal İstikrarın Tanımı

Finans “genel olarak bir şirketin para ve kredi konularıyla ilgili faaliyetlerini düzenleme veya yönetme, bilimi, sanatı ya da sistemi” şeklinde tanımlanabilir (Seyidoğlu, 2002: 198). Diğer bir tanıma göre, “finans, kişi ya da kurumların faydalanabileceği para, fon ya da sermaye anlamına gelir” (Aydın, 2004:3). Finansal istikrarın tanımlanmasındaki zorluklar ve tanımlamak için dikkat edilmesi gereken temel prensipler tablo 1’de yer almaktadır.

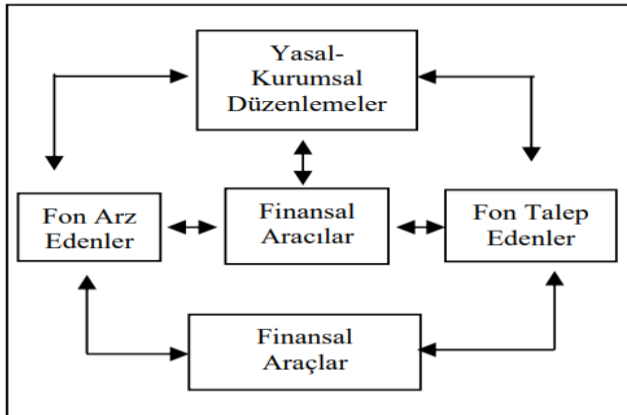
Tablo 1: Finansal İstikrarın Tanımlanmasındaki Zorluklar ve Temel Prensipler

Zorluklar	Temel prensipler
➤ Tek bir finansal istikrar ölçütünün bulunmaması	➤ Finansal altyapı, kuruluşlar ve piyasalar bir bütün olarak ele alınmalı ve finansal kuruluşlar sağlam olmalıdır
➤ Finansal istikrar gelişmelerinin kısmi olarak tahmin edilebilmesi	➤ Finansal piyasa ve ödeme sistemlerinin işleyişi
➤ Finansal istikrar gelişmelerinin sağlık ve etkinlik arasında çelişki yaratabilmesi	➤ Finansal sistemin dengesizlikler ve meydana gelebilecek şoklarla başa çıkma yeteneği olmalı
	➤ Finansal istikrarda devamlılık olmalı

Kaynak: (Schinasi, 2004: 5).

Finansal istikrarın tanımlanmasında karşılaşılabilecek zorluklar ve temel prensipleri ifade ettikten sonra Schinasi (2004), finansal istikrarı “bir finansal sistem, ne zaman ki bir ekonominin performansını kolaylaştırma ve endojen ya da temelde ters ve beklenmedik olaylardan kaynaklanan finansal dengesizliği dağıtma kapasitesine sahip olur, o zaman bir finansal istikrar alanı içinde olur” şeklinde ifade etmiştir. Finansal istikrar kısaca, “finansal sistemin dengelerini bozabilecek beklenmedik durumlara karşı ekonominin dayanıklılığı” şeklinde tanımlanmaktadır (URL-1). Diğer bir tanıma göre, finansal istikrar, kaynakların ve risklerin etkin bir şekilde dağıtılabilirdiği sağlıklı, sağlam ve istikrarlı bir finansal sistemi ifade etmektedir (Aksu, 2017: 29).

Şekil 1: Finansal Piyasaların Yapısı

Kaynak: (Afşar, 2007: 189).

Şekil 1’de finansal piyasaların yapısı temel bir düzeyde anlatılmıştır. Buna göre sistemde bir yandan fon fazlası olanlar (arz edenler) bir yandan da fon açığı (talep edenler) yer almaktadır. Fon fazlası olanlar tasarruflarını yasal düzenlemelerin verdiği güven çerçevesinde finansal araçlar ve araçlar aracılığı ile fon açığı olanlara kullanma imkânı verirler. Finansal piyasaların işleyişinde yer alan unsurlar aşağıdaki gibi sıralanabilir;

- Fon fazlası olanlar (arz edenler): gelirlerinin tamamını harcamayıp tasarruf eden ve bu tasarruflarını belirli bir karşılık (faiz, kar payı vb.) elde etmek amacıyla değerlendiren kesimdir.
- Fon açığı olanlar (talep edenler): gelirleri giderlerini karşılamayan ve bunu karşılamak için finansal destek arayıp talep ettiği finansman için faiz gibi belli bir karşılık ödemek isteyen kesimdir.
- Yatırım araçları: fon fazlası olan ile fon açığı olanlar arasındaki ortaklık hakkı sağlayan tahvil, bono ve hisse senedi gibi finansal araçlardır.
- Yasal kurumsal kurumlar: meydana gelebilecek anlaşmazlıkları çözecek, piyasaların işleyişini sağlayacak denetleyecek ve düzenleyecek kurumlardır.
- Aracı kurumlar: tarafları bir araya getiren, işlem maliyetlerini düşüren, alım satıma aracılık eden, bankalar ve kurumlardır (Yıldırım, 2020: 77).

1.2. Finansal İstikrarın Önemi

Modern ekonomilerin en çok ihtiyaç duyduğu fon transferleri sürecinde önemli rol alması nedeni ile finansal sistem ekonomik sistemin en önemli alt sistemi olarak kabul edilmektedir (Afşar, 2007: 189). Finansal piyasaların önemini Stiglitz (1994) ekonomik sistemin beyni olarak ifade etmektedir.

Finansal sistemin istikrarlı olması ekonomik performansı pek çok açıdan olumlu etkilemekteyken istikrarlı olmayan bir finansal sistem ise ekonomik performansı doğrudan olumsuz yönde etkilemektedir. Bu açıdan finansal istikrarın sağlanması, mali istikrar ve fiyat istikrarının sağlanması kadar önemlidir. Dolayısıyla bu üç istikrar türünün aynı anda sağlanması beklenen bir durumdur (Özince, 2005: 18). Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) ise fiyat istikrarının sağlanması adına etkin işleyen ve güçlü bir finansal sistemin olmasını, yani finansal istikrarı vazgeçilmez bir unsur olarak ifade etmektedir (URL-1). Bu kapsam çerçevesinde, Merkez Bankası aşağıda yer alan unsurlara büyük önem atfetmektedir;

- Finansal istikrarı bozacak makroekonomik ve yapısal gelişmelerin tespit ve takip edilmesi,
- Finansal istikrar gelişmelerinin uluslararası alanda takip edilmesi,
- Finansal istikrarı bozmaya yönelik risk unsurlarını diğer kurumlarla işbirliği yaparak önlemlerin alınması ve

- Finansal istikrarın sağlanmasına yönelik önlem olarak, finansal sektörün ve gerekli durumlarda kuruluşların sağlamlığının ve etkinliğinin takip edilmesi (URL-2).

Merkez bankalarının finansal istikrarı neden hassasiyetle önemsediklerinin anlaşılması için finansal istikrarsızlık durumunda meydana gelecek sonuçlar aşağıdaki gibi sıralanabilir (Tadjuddin, 2003: 2):

- Yürütülen para politikasının gerektiği şekilde uygulanamaması,
- Aracılık fonksiyonunun gerçeklikten uzak banka faiz oranları nedeniyle etkisiz hale gelmesi,
- Yatırımcıların ve mevduat sahiplerinin güven kaybı nedeniyle bankalardan kaçışların meydana gelmesi,
- İstikrarsızlık durumunda kurtarılması maliyetli olan banka ve finansal kuruluşların zarar görmesinin ekonomik sistemin derinden etkilenmesi ile sonuçlanması ve
- Sermayenin ülke dışına çıkması ve tasarruf sahiplerinin tasarruflarını yastık altında tutması nedeniyle kaynakların etkin dağılamaması.

Bir ekonomik sistemde finansal sistemin de dahil olduğu makro ekonomik göstergelerin istikrarlı olmaması ekonomideki varlık ve gelir dağılımını bozabilmekte öte yandan toplumun genel refah düzeyini düşürebilmektedir. Bu açıdan refah düzeyinin korunması için makroekonomik istikrarın sağlanması oldukça önem arz etmektedir. Finansal istikrar tasarrufları verimli yatırımlara dönüştürdüğü sürece kaynakların etkin kullanımını sağlamaktadır. Bu açıdan etkin bir finansal sistem ekonomiyi şoklara karşı korumakta ve risklerin dengeli dağılımını sağlamaktadır. Yaşanması muhtemel bir finansal kriz reel ekonomide üretimi aksatacak olup derin refah kayıplarına neden olacaktır. Dolayısıyla finansal istikrarsızlık durumu makroekonomik istikrarsızlığı da beraberinde getirecektir (Başcı, 2012: 2).

1.2.1. Finansal İstikrarda Finansal Aracıların Rolü

Asimetrik bilgi hem finansal aracılığın hem de finansal araçların ani bir güven kaybına neden olabilecek ve buna bağlı olarak finansal kırılganlığın ortaya çıkabileceğinin bir kanıtıdır. Asimetrik bilgi hem ters seçime hem de ahlaki tehlike sorunlarına yol açabilmektedir. Asimetrik bilgi ticareti yapılan malların kalitesi hakkında alıcı veya satıcının daha az bilgiye sahip olması anlamına gelmektedir. Benzer durum finansal piyasalarda da görülmektedir. Menkul kıymet alıcıları menkul kıymet hakkında yeterince bilgiye sahip değilse menkul kıymet değerinin üzerinde fiyatlandırılacaktır. Yanlış fiyatlandırma sonucunda piyasa önemli ölçüde daralabilmektedir. Finansal araçlar alıcı ve satıcı arasında bilgi akışını doğru ve tam zamanlı gerçekleştirdiğinden asimetrik bilginin getirmiş olduğu ters seçim ve ahlaki problemlerin önüne

geçmektedir. Asimetrik bilgi probleminin önüne geçilmesi ile tam etkin piyasa hakim olmaktadır.

1.3. Finansal İstikrarın Ölçülmesi

Finansal istikrarın doğru bir şekilde ölçülmesi, iki açıdan önem arz etmektedir. Öncelikle doğru ölçülen bir finansal istikrar izlenecek politikaların etkilerinin daha net bir şekilde görülmesine yardımcı olur. Diğer açıdan ise politikaları uygulayan karar vericilerin değerlendirilmesi açısından oldukça önemlidir (Tiryaki, 2012: 41). Finansal istikrarın ölçümünden önce Borio ve Drehmann (2009: 2-3) bir takım hususlar belirtmektedir. Bu hususlardan birincisi, finansal istikrarsızlığın finansal çöküntüden farklı kavram olduğu hususudur. Finansal istikrarsızlık ekonominin kırılganlık yaşadığı bir dönemi ve çöküntüye sebep olacak normal boyutlu şoklarla karşılaştığı durumu ifade ederken, finansal çöküntü mali kurumların önemli kayıplar yaşadığı ve ekonomiye önemli oranda olumsuz etkileri olan bir durumu ifade etmektedir. İkinci husus finansal istikrarsızlığın doğru ölçümün operasyonel yapı içindeki rolüdür. Üçüncü husus, finansal istikrarsızlığın önceden tespit edilmesi gerekmektedir. Dördüncü husus, finansal istikrar konusundaki bütün çalışmaların hem makro hem de mikro ihtiyati bakış açısına sahip olması gerekmektedir.

Bu hususlara dikkat çektikten sonra Borio ve Drehmann (2009:11) kurumların kullandığı finansal istikrarın ölçümü için dört yönteme odaklanmıştır. Bu yöntemler;

- Erken uyarı göstergeleri,
- Bilançolarda yer alan piyasa verileri,
- Makro stres testleri ve
- Vektörel oto-regresyon modelleridir.

1.4. Finansal İstikrarı Etkileyen Riskler

Finansal istikrarı etkileyen birçok risk unsuru bulunmaktadır. Bu risklerden en önemlileri makroekonomik riskler, gelişen piyasa riskleri, kredi riskleri ve piyasa riskleri şeklinde sıralanabilir (Puig vd. 2010: 9);

- Makroekonomik riskler: makroekonomik riskler finansal istikrarı çeşitli kanallardan etkilemektedir. Bu kanallardan birkaç tanesi küresel büyüme, borçlunun ödeme gücü ve kredi riskine dair piyasa algısı şeklinde sıralanabilir. Artan borç yükleri önemli bir finansal istikrarsızlık kaynağı olabileceğinden, sürdürülemez finansal yollara başvurmak ülke riskini artırabilir. Öte yandan enflasyon/deflasyon riski, sabit getirili piyasaları istikrarsızlaştırabileceği ve reel borç yüklerini etkileyebileceği için bir finansal istikrar riski kaynağı olduğu ifade edilebilir.
- Gelişmekte olan piyasa riskleri: gelişmekte olan piyasa riskleri, gelişmekte olan piyasa varlık sınıflarından kaynaklanan küresel

finansal istikrara yönelik riskleri ifade eder. Bu riskler gelişmekte olan piyasalardaki altta yatan temellerden ve dış şoklara olan kırılganlıklardan kaynaklanır.

- Kredi riskleri: kredi riskleri, hane halkı ve şirket bilançolarındaki kredi sorunlarını ölçer. Kredi riski ayrıca hem bankacılık hem de bankacılık dışı sistemlerdeki risklerin ölçülmesine yardımcı olur.
- Piyasa riskleri: piyasaya göre değer kaybıyla sonuçlanabilecek yüksek fiyatlandırma riskleri potansiyelini değerlendirir. Likidite riskleri, fonlama piyasalarındaki stresi ve ikincil piyasalardaki likidite koşullarını ölçer. Bu göstergeler, piyasaların aniden düzeltebileceği ve bir likidite veya fonlama krizinin yayılarak piyasaları daha geniş bir şekilde etkileyebileceği aşırı kaldıraçtan kaynaklanan güvenlik açıkları potansiyelini vurgulamaktadır.

1.5. Finansal İstikrarın Teorik Yapısı

Finansal istikrar piyasa ekonomisinin etkin işleyişi için oldukça önemlidir. Reel kaynakların tahsis edilmesi konusunda rasyonel karar verebilmek için temel oluştururlar, yatırım ve tasarruf ortamını iyileştirirler. Finansal istikrar olmadığı durumda kaynaklar yanlış tahsis edilebilir ve belirsizlikler yaratabilir. Ekonomik faaliyetler ve siyasi yapılar üzerinde olumsuz etkileri olabilir. Bundan dolayı finansal istikrarı korumak finansal otoritelerin temel hedefidir. Parasal istikrar ile finansal istikrar aynı şey değildir. Parasal istikrar enflasyon veya deflasyonun olmaması anlamına gelmektedir. Finansal istikrar ise finansal sistemin unsurlarını oluşturan kurum ve piyasaların düzgün işleyişini ifade etmektedir. Bu iki kavram birbiriyle oldukça ilişkilidir. Bir alandaki istikrar diğer alandaki istikrarın sağlanmasını kolaylaştırmaktadır. Ekonomik performansın finansal varlıkların fiyatlarındaki dalgalanmalar ve finansal araçların sözleşmelerdeki yükümlülüklerini yerine getirme kabiliyetlerindeki bozulmalar finansal istikrarsızlığı tanımlamaktadır (Crockett, 1996).

Uzun yıllar boyunca finansal kriz dönemleri konjonktürel ve monetarist olmak üzere iki şekilde ifade edilmiştir. Minsky (1977) konjonktürel fazlalığı oluşturan çeşitli unsurlara odaklanmıştır. Finansal çöküşe neden olan süreç genellikle olumlu bir olayın varlık fiyatlarında artışa yol açmasıyla başlamaktadır. Fiyat artışlarının yaşanması bu trendin devam edeceği beklentisi ile daha fazla alım yapılmasına neden olmaktadır bu durum bandwagon etkisi olarak da ifade edilmektedir (Crockett, 1996). Fiyatlar aşırı değerlendiğinde veya güven sarsıcı bir olay meydana geldiğinde fiyatlar hızla düşer ve alıcılar, finansal araçlar çöküntü yaşamaktadır. Friedman ve Schwartz (1963) gibi monetaristler para arzında bir aksama veya kesinti olmadığı sürece finansal istikrarsızlığın oluşmasını beklememektedir. Bu görüş finansal istikrarsızlığın temel nedenini para politikasında aramaktadır. Para arzında önemli miktarda

düşüşlerin yaşanmadığı durumları Schwartz (1987) “sözde finansal kriz” olarak ifade etmektedir. Monetarist görüş teorik olarak daha bağımsızdır ancak parasal olmayan nedenlerden kaynaklı finansal sıkıntıları dışladığından sınırlı kalmaktadır.

2. FİNANSAL İSTİKRARI SAĞLAMAYA YÖNELİK POLİTİKALAR

Merkez Bankası Kanunu’na göre Bankanın temel görevleri arasında, “finansal sistemde istikrarı sağlayıcı ve para ve döviz piyasaları ile ilgili düzenleyici tedbirleri almak” yer almaktadır. Merkez Bankasının finansal istikrar ile ilgili başlıca görevleri şu şekilde sıralanabilir:

- Mali piyasaları takip etmek,
- Finansal sistemler ile ilgili konularda Hükûmete görüş sunmak,
- Banka-banka dışı finansal kurumların bilanço içi veya bilanço dışı uygun görülen kalemleri esas alınarak, zorunlu karşılıklar ile ilgili usul ve esasları belirlemek,
- Bankalardaki mevduatın vade ve türleri ile özel finans kurumlarındaki katılma hesaplarının vadelerini belirlemek ve
- Ödeme ve mutabakat sistemlerini kurmak, işletmek ve kontrol etmek (URL-3).

2.1. Finansal İstikrar Politikalarının Türleri

2.1.1. Mikro İhtiyati Politikalar

Mikro ihtiyati politikalar firmaların ve bireylerin finansal başarısını korumayı hedeflemektedir. Alınan önlemler tüketicilerin ve firmaların korunmasına yöneliktir. Tüketicilerin ve firmaların finansal başarısızlığı finansal sistemin istikrarlı olmasını engelleyen durumların başında gelmektedir. Firmalara ya da tüketicilere cirosuna veya gelirine göre kredi verilmesi önlemi hem bireyi ve firmayı hem de finansal sistemi korumak; kendisine, firmaya ve finansal sisteme zarar vermesini engellemek amaçlı yapılmaktadır.

2.1.2. Makro İhtiyati Politikalar

2008 küresel finans krizi dünya ekonomileri açısından üç temel sonucu göstermiştir. Bu sonuçlar;

- Finansal alanda meydana gelen gelişmelerin ekonomik faaliyetler üzerinde önceden fark edildiğinden çok daha büyük bir etkisi olduğu anlaşılmıştır,
- Finansal alanda meydana gelen krizler ekonomilerin yüksek bedeller ödemesine neden olmaktadır,
- Fiyat ve çıktı istikrarının olması finansal istikrarı sağlamayı garantilememektedir (Hahm vd. 2012: 8-12).

Yukarıda ifade edilen küresel finans krizinin sonuçları makro ihtiyati politikaları doğurmuştur. Bankalar, finansal kiralama, faktöring ve sigorta şirketleri gibi finansal sistemi oluşturan unsurlarda meydana gelebilecek riskleri denetlemek ve bu riskleri düşürmek amacı olan önlemlere makro ihtiyati politikalar denir. Makro ihtiyati politikaların uygulanmasında gözetilen amaç finansal sorunlardan kaynaklanan sistemsel riskin finansal sistemi ve reel ekonomiyi olumsuz yönde etkilemesini önlemek veya sınırlamaktır (URL-3).

Makro ihtiyati politikanın hedefleri;

- Sistemsel şokların finansal sisteme etkisini azaltmak,
- Varlık ile kredi fiyatları arasındaki ilişkinin doğru bir şekilde kurulmasına yardımcı olmak,
- Finansal kaldıraç kullanımının uygun sınırlarda gerçekleşmesini gözetmek,
- Fonlamayı sürdürülebilir olan kaynaklardan yapılmasını sağlamak (veya sürdürülebilirliği kesin olmayan kaynaklardan yapılan fonlamaya engel olmak),
- Bir kurumda meydana gelen finansal sorunların başka kurumda meydana gelmesini engellemek ve
- Kurumlarda meydana gelen veya gelebilecek sorunlardan kaynaklanan kırılganlıkları denetleyip engel olmak (URL-3).

2.1.2.1. Para Politikası Araçları

- Faiz oranı: Amerika Merkez Bankası'nın (Federal Rezerv Bank – FED) 2008 küresel finansal kriz öncesinde uyguladığı düşük faiz oranı politikası beraberinde risk iştahını artırmıştır. Para politikasının kredi balonu yaratmada önemli rol aldığı ve aşırı gevşek para politikasının finansal istikrarsızlığı artırabileceği 2008 krizinde kanıtlanmıştır (Taylor, 2007: 5).
- Açık Piyasa İşlemleri (APİ): Merkez bankası, kısa vadeli faiz oranlarının politika faiz oranları seviyesinde oluşmasını sağlamak ve piyasadaki likiditeyi kontrol etmek ve düzenlemek amacıyla yapmaktadır. Bankalardan veya diğer kurumlardan menkul kıymetleri alıp yine bankalara veya diğer finansal kurumlara menkul kıymetleri satması durumudur. Bu alım satımlar geri alım veya satım vaadiyle (repo-ters repo) de gerçekleştirilebilmektedir (www.tcmb.gov.tr).
- Zorunlu Karşılıklar: Bankalar karşılık ayırıp karşılaşılabilecek güç durumlarda kullanabilmek için merkez bankasının belirlediği oranda mevduatlarından yatırmak durumundadır. Merkez bankası zorunlu karşılık oranını artırıp azaltarak piyasadaki likideyi kontrol etmeyi amaçlamaktadır.

2.2. Türkiye’de Finansal İstikrar Politika Uygulamaları

2.2.1. Kasım 2000-Şubat 2001 Kriz Dönemi ve Türkiye’de Alınan Önlemler

1990’lardan başlayan birikimi içeren finansal kriz 2000 yılının Kasım ayında baş göstermiş olup 2001 yılının Şubat ayında ortaya çıkmıştır (URL-4). Türkiye 2001 yılında ekonomide en derin krizi yaşamıştır. Türk parası aşırı değer kaybetmiş, faizler rekor kırmış, bankaların ödeme sistemleri, para ve menkul kıymet piyasaları işlemez hale gelmiş ve reel ekonomide iflaslar yaşanmıştır. Bozulan finansal istikrar devletin büyük çaplı sermaye desteği ile yeniden çalışmaya başlamış (URL-5). Devletin kriz sonrasında ekonomiyi canlandırmak için verdiği destekler aşağıdaki gibi sıralanabilir;

- Kamu açıkları azaltılmış,
- Kamunun finansal piyasalar üzerindeki baskısı azaltılmış,
- Bankacılık sisteminin aracılık fonksiyonuna odaklanmasına yardımcı olunmuş,
- Bankaların şoklara karşı dayanıklılıkları artırılmış ve
- Banka sektörünün uluslararası arenada rekabetçi düzeye gelmesi için düzenleme ve yapısal reformlar yapılmıştır.

2000 yılında Türkiye Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund-IMF) ile gerçekleştirilen görüşmede dalgalı kur sistemine aşamalı olarak geçiş kararlaştırılmıştır. Fakat 2001 krizi sonrasında Türkiye dalgalı kur sistemine hızlı bir şekilde geçmiş olup iç ve dış talebi arttırmak için dış ticareti arttırmaya yönelik politikalar yürütmüştür (Bayat ve Tüfekçi, 2009: 83).

2001 yılı ekonomik krizi bankacılık sistemi için yeni düzenlemelerin yapılması bir gereklilik haline gelmiştir. Bu doğrultuda Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu (BDDK) halihazırda 1999’da başlayan Basel II görüşmelerine hız kazandırmıştır. BDDK Basel II uyum sürecinde yol haritası çizmiştir. BDDK, Basel II uyum sürecini koordine etmek ve yasal düzenlemeleri taraflarla görüşmek görevini üstlenmiştir. Bu doğrultuda komiteler kurmuştur, bankalarla görüşerek faaliyet raporları alıp genel değerlendirme raporu oluşturmuştur. 26 Haziran 2004’te Basel II yayınlanmıştır (Karakurt, 2007: 28 ve Bilge, 2001: 99).

Bankacılık sektörünün aktif büyüklük açısından %95’ini oluşturan 23 bankanın katılımı ile “Sayısal Etki Çalışması (QIS-TR)” gerçekleştirilmiştir. Sonuçlar 2004 Aralık ayında duyurulmuştur. QIS-TR sonucunda elde edilen sonuçlar aşağıdaki gibidir (BDDK, 2005: 5);

- Sayısal Etki Çalışmasına katılan 23 bankanın sermaye yeterliliği rasyosu halihazırda %28.8’iken, Basel II kuralları uygulandığında bu yüzde %16.9’a gerilemektedir. Sermaye yeterliliği asgari seviye %8

olduğu göz önünde bulundurulduğunda mevcut sermayenin Basel II kuralları uygulandığında dahi asgari seviyenin iki katından fazla olduğu görülmüştür.

2.2.2. 2008 Küresel Finansal Kriz Dönemi ve Türkiye’de Alınan Önlemler

1929 Ekonomik Buhranı’ndan sonra meydana gelen en büyük kriz olarak adlandırılan 2008 finansal krizi, Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) konut piyasasında başlayıp finansal piyasalarda büyük bir istikrarsızlığa yol açmış ve sonrasında tüm dünyaya yayılmıştır. Gayrimenkul ve kredi balonları bu büyük ekonomik dalgalanmanın kökeninde yatmaktadır (Eğilmez, 2009: 66-67 ve Öztürk ve Gövdere, 2010: 377-397).

2008 yılının Eylül ayında, finansal kurumların, bankaların ve özellikle büyük yatırım bankası olan Lehman Brothers’ın iflas etmesiyle beraber Amerikalılar 150 milyar dolar civarındaki parayı para piyasası fonlarından çekmişlerdir. Bu durum krize ikinci bir boyut kazandırmıştır. 2008 Ekim ayına gelindiğinde ise başta Amerika Merkez Bankası (Federal Reserve-FED) ve diğer merkez bankaları olmak üzere para piyasalarına 2.5 trilyon dolar miktarda likidite enjekte ederek dünya tarihindeki en büyük parasal müdahaleyi gerçekleştirmişlerdir. ABD’de başlayan kriz Avrupa’ya ve diğer dünya ülkelerine sıçramıştır ve kredi daralmasına yol açmıştır (Ataman, 2009: 86).

Mortgage krizi olarak da adlandırılan 2008 krizinin temel nedenleri, verilen özensiz krediler, aşırı menkul kıymetleştirme ve derecelendirme kuruluşlarının etkinliğindeki yetersizlik ve likidite bolluğu şeklinde sıralanabilir (Alantar: 2008: 1).

Kriz 2008 yılının ikinci yarısında Türkiye’de reel ekonomi krizi şeklinde kendisini göstermeye başlamıştır. Reel ekonomiyi etkilemesinin sebebi Türkiye’nin AB ülkeleriyle ticaretinin daralması ve dış kaynaklarda meydana gelen azalmadır (Kazgan, 2013: 353-355). 2008 yılının ikinci yarısından itibaren Türkiye ekonomisi daralmaya başlamıştır. 2008 yılının son döneminde ve 2009 yılının ilk döneminde ekonomik faaliyetlerde sert düşüş meydana gelmiştir (Öztürk ve Gövdere, 2010: 394).

Küresel kriz dönemine kadar, merkez bankaları sadece fiyat istikrarını benimsemekteydiler. 2008 finansal krizin fiyat istikrarının sağlandığı bir dönemde meydana gelmiş olması fiyat istikrarının finansal istikrarı da aynı anda sağlamadığını göstermiştir. Bu durum sadece fiyat istikrarını sağlamaya yönelik olan para politikalarının finansal istikrarı da sağlayacak biçimde düzenlemesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır (Özatay, 2012: 2).

Küresel kriz ile beraber, merkez bankalarının fiyat istikrarına ek olarak finansal sistem içinde biriken risk ve varlık fiyatlarındaki balonları göz önünde

bulundurmaları gerekliliği ortaya çıkmıştır (Kara, 2012: 2). Ayrıca makro ihtiyati politikaların kullanımı ve merkez bankalarının likidite yönetiminde değişikliğe gidilmesi gerekliliği meydana gelmiştir (Vinals, 2011: 3).

2008 küresel kriz sonrasında finansal kuruluşların sermaye yapılarını güçlendirmek amacıyla uluslararası kriterler Basel III kapsamında öne sürülmüştür. Basel III kapsamında gerçekleştirilmesi hedeflenen temel unsurlar aşağıdaki gibi sıralanabilir (BDDK, 2013: 56);

- Kurumsal ve risk yönetimi uygulamalarının geliştirilmesi,
- Kamuoyuna yapılacak açıklamaların ve bankaların şeffaflığının artırılması,
- Mikro ihtiyati düzenlemeler ile bankaların güçlendirilmesi, makro ihtiyati düzenlemelerle ise finansal sistemin bütünsel olarak şoklara karşı güçlendirilmesi ve
- Meydana gelebilecek bir şok durumuna karşı bankacılık sisteminin dayanıklı hale getirilmesi olarak belirlenmiştir.

Basel III'te belirlenen bu unsurlar sayesinde finansal piyasalarda öngörülemeyen riskleri önleyebilecek daha sağlam bir finansal piyasanın ortaya çıkarılması ve finansal istikrarın sağlanması amaçlanmıştır (Başçı, 2012: 4).

3. SONUÇ

Uluslararası sermaye piyasalarının entegrasyonu ve başlıca finansal kurumların küreselleşmesi ülkelerin finansal istikrarını koruma hedefini giderek daha önemli ve ancak daha karmaşık hale getirmiştir. Firmaları ve piyasaları birbirine bağlayan, finansal ilişkiler kurulmasına yardımcı olan bu finansal ağın olması, tek bir firmanın piyasa veya ödeme sisteminde karşılaştığı zorlukların başka yerlere yayılma olasılığını artırdığını göstermektedir. Aynı zamanda bir varlık piyasasındaki fiyat hareketleri farklı coğrafi bölge veya ticaret bağlantılarının olduğu farklı ülkelerdeki piyasalara da hızla sirayet etmektedir. Finansal piyasa davranışına ilişkin bu anlayış kaynak tahsisi kararlarını kolaylaştıracak kadar istikrarlı ancak fiyatların ve kurumsal yapıların zaman içinde uyum sağlamasına olanak tanıyacak kadar esnek değildir. Finansal istikrarsızlığın maliyeti piyasalara ve ekonomilere oldukça büyüktür. Merkez bankalarının finansal istikrarını sağlamaya yönelik rolü likideyi yönetme konusundaki yetkinliklerinden ve ödemeler sisteminin güvenliğine ilişkin sorumluluklarından kaynaklanmaktadır. Makroekonomik politikada olduğu gibi merkez bankaları sorumlulukları çerçevesinde şeffaf ve hesap verilebilir olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Ataman, E.P. (2009). Küresel Kriz ve Ülkeler Tarafından Alınan Önlemler Kronolojisi. *Bankalar Dergisi*, 68, 85-102.
- Afşar, A. (2007). Finansal Gelişme ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki. *The Journal of Accounting and Finance*, (36), 188-198.
- Aksu, S. (2017). *Finansal İstikrar Göstergeleri ve Türkiye Ekonomisi İçin Finansal İstikrar Endeksi Önerisi*.
- Alantar, D. (2008). Küresel Finansal Kriz: Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme. *Maliye Finans Yazıları*, 81, 1-10.
- Aydın, N. (2004). Finansal Yönetim ve Fonksiyonları. İçinde N. AYDIN (Editör), *Finansal Yönetim* (s.1-20). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Bayat, T. Ve Tüfekçi, A. (2009). Türkiye’de ve Arjantin’de Yaşanan 2001 Ekonomik Krizlerinin ve Krizden Çıkış Yollarının Karşılaştırmalı Analizi. *Social Sciences*, 4(1). 72-91.
- Başçı, E. (2012). *Finansal ve Makroekonomik İstikrar: Önümüzdeki Zorluklar*. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Konferansı Açılış Konuşması, İstanbul.
- BDDK. (2005). 10 Soruda Yeni Basel Sermaye Uzlaşısı. *BDDK Araştırma Dairesi Raporları*, Eylül, Ankara: BDDK Araştırma Dairesi Başkanlığı Yayınları.
- BDDK. (2013). *Türk Bankacılık Sektörü Genel Görünümü*, Haziran Raporu.
- Borio, C. E. V. Ve Drehmann, M. (2009). Towards an Operational Framework for Financial Stability. *'Fuzzy' Measurement and its Consequences*. Basel: BIS Working Paper Series.
- Creel, J., Hubert, P. ve Labondance, F. (2015). Financial stability and economic performance. *Economic Modelling*, 48, 25-40. doi:10.1016/j.econmod.2014.10.025
- Crockett, A. (1996). The Theory and Practice of Financial Stability. *De Economist*, 144(4), 531-568.
- Eğilmez, M. (2009). *Küresel Finans Krizi: Piyasa Sisteminin Eleştirisi*, (3. Basım), İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Friedman, M. ve Schwartz, A. (1963). *A Monetary History of the United States 1867-1960*, New York, NBER.
- Hahn, J.-H., Mishkin, F. S., Shin, H. S. ve Shin, K. (2012). Macroprudential Policies in Open Emerging Economies. *NBER Working Paper*, (17780), 1-62.
- Kazgan, G., (2013). *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kara, H. (2012). Küresel Kriz Sonrası Para Politikası. *İktisat İşletme ve Finans*, 27(315). 9-36.
- Minsky, H. (1977). Bard Digital Commons A Theory of Systemic Fragility.
- Özatay, F. (2012). Para Politikasında Yeni Arayışlar. *İktisat İşletme ve Finans*, 27(315), 51-75.
- Özince, E. (2005). Finansal İstikrar , Basel II ve Bankalar Açısından Etkileri. *Bankacılar Dergisi*, 53, 18-22.
- Öztürk, S. ve Gövdere, B. (2010). Küresel Finansal Kriz ve Türkiye Ekonomisine Etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), 377-397.
- Puig, J., Miyajima, K., McCaughrin, R. ve Dattels, P. (2010). Can You Map Global Financial Stability? *IMF Working Papers*, 10(145), 1-43. doi:10.5089/9781455201280.001
- Schinasi, G. J. (2004). Defining Financial Stability. *IMF Working Papers*, 04(187), 1. doi:10.5089/9781451859546.001
- Schwartz, A. (1987). Real and Pseudo-Financial Crises. *National Bureau of Economic Research*, 1, 271-288.
- Seyidoğlu, H. (2002). *Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük*. İstanbul: Kurtiş Matbaası.
- Stiglitz, J. E. (1994). The Role of the State in Financial Markets. *Proceeding of the World Bank Annual Conference on Development Economics 1993*. Washington: World Bank, 19-52.

- Tadjuddin, A. (2003). *The Role of Central Bank in Maintaining Financial Stability*. Shanghai: Financial Annual Forum.
- Taylor, J. B. (2007). Housing and Monetary Policy. *NBER Working Paper*, 13682, 1–18.
- Tiryaki, G. (2012). Finansal İstikrar ve Bankacılık Düzenlemeleri (1990-2010 Türkiye Tecrübesi Işığında). İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği, G. M. Matbaacılık ve Ticaret A. Ş.
- URL-1: www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR (E.T.:14.07.2023).
- URL-2: www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Temel+Faaliyetler/Para+Politikasi/Finansal+Istikrar/Merkez+Bankasi+ve+Finansal+Istikrar/ (E.T: 20.08.2023).
- URL-3:<https://www.mahfiegilmez.com/2014/11/makro-ihiyati-politikalar-ve-turkiye.html#more> (E.T:3.09.2023).
- URL-4: <https://www.mahfiegilmez.com/2019/04/krizden-cksn-anahtar.html#more> (E.T: 9.9.2023).
- URL-5: <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Temel+Faaliyetler/Para+Politikasi/Finansal+Istikrar/Finansal+Istikrar++Politika+Uygulamalari> (E.T: 9.9.2023).
- Vinasl, J. (2011). Macroprudential Policy: An Organizing Framework. Internatioal Monetary Fund Paper

ONBİRİNCİ BÖLÜM: İNOVASYON VE REKABET POLİTİKALARI

Eser ÇAPIK¹

GİRİŞ

1990'lı yılların sonlarına doğru yaşanan gelişmeler, neredeyse bütün ülkelerde önemli değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Ülkelerin piyasa ekonomisini tercih etmeleri, yaşanan değişimlerin ekonomik açıdan meydana getirdiği sonuçlardan biridir. Piyasa ekonomisinin temeli ise rekabete dayanmaktadır. Uzun bir süredir toplumun şekillenmesine önemli bir katkı sağlayan rekabet kavramı aslında sınırlı kaynaklarla iş dünyası, sanat, spor, siyaset gibi birçok farklı alanda belli fırsatlar elde etmek için verilen mücadele şeklinde ifade edilebilir. Rekabetin teşviki, tüketicilere fayda sağlanması, ekonomik büyümenin sağlanması ve etkin bir pazar ortamı için hükümet ve bazı politika yapıcılar tarafından uygulanan çeşitli yasal ya da politik düzenlemeler ise rekabet politikası olarak tanımlanabilir.

Yirmi birinci yüzyıla gelindiğinde değişen ekonomik koşullar, teknoloji ve bilginin yaygınlaşması ile sanayiye dayalı endüstriler yerini yavaş yavaş bireysel yaratıcılık gerektiren bilgi ve bilgi transferiyle ekonomik büyümeyi mümkün kılan “yaratıcı endüstri” olarak ifade edilen esnek bir sektöre bırakmıştır. Hem insanlık tarihi kadar eski hem de dijitalleşmeyle birlikte birçok yeni etkinliği içine alan, kültürel bir kökene de sahip olan yaratıcı endüstriler başta dizi ve film sektörü olmak üzere moda, müzik, mimarlık, reklamcılık, sahne sanatları, endüstriyel üretime dayalı tasarım faaliyetleri ve özellikle oyun gibi sektörlerle ekonomik olarak kaldıraç etkisi yaratmaktadır. Bu sebeple ekonomi ve ticaret alanındaki genel rekabet politikası ilkeleri yaratıcı sektörlerle de uygulanmaya başlamıştır. Özellikle bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızla gelişmesiyle birlikte geleneksel rekabet politikalarının yaratıcı endüstrilere uygulanması zorunlu hale gelmiştir. Burada fikri mülkiyet önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Rekabet politikası yaratıcı endüstrilerde yaratıcılığı teşvik etmekte, yeni pazarların ve yeni üreticilerin ortaya çıkmasını sağlayarak küçük firmalar ile büyük firmalar arasında rekabet edilmesini kolaylaştırmaktadır.

¹ Doktora Öğr. Süleyman Demirel Üniversitesi, 0000-0002-2754-023X, esercapik32@gmail.com

Yaratıcı endüstri rekabetinde inovasyonun nasıl etkili olduğunu görmek amacıyla ele alınan bu çalışma üç bölüm halinde ele alınacaktır. Birinci bölümde rekabetin iktisadi bir kavram olmasından dolayı, teorik boyutu iktisadi düşünce tarihi ekonomistleri çerçevesinde ele alınacak, ikinci bölümde yaratıcı endüstrilerde rekabet politikası ve temel belirleyicileri ele alındıktan sonra yaratıcı endüstrilerde rekabet politikasında inovasyonun rolü tartışılacaktır. Son bölüm olarak ise inovasyonun yaratıcı endüstrilerin rekabetine yönelik yarattığı avantajların ele alınmasından sonra çeşitli değerlendirme ve politika öneriler ile çalışma tamamlanacaktır.

1. İktisadi Düşüncede Rekabet Kavramı

Rekabetin teorik alt yapısının iyi bilinmesi, rekabet politikasının daha iyi anlaşılması için oldukça önemlidir. Bu noktada iktisadi düşünce her zaman merkezi öneme sahip olmuştur. Klasik iktisatçıların çalışmalarında dinamik bir yapı olarak tanımlanan rekabet kavramı, zamanla değişime uğrayarak neoklasik iktisadi analizde tam rekabet modelleri ile statik bir denge durumu şeklinde ifade edilmeye başlamıştır (Tokatlıoğlu, 1999). Klasik iktisatçılar rekabetin serbest piyasa koşullarında gerçekleşmesi gerektiğini, devlet müdahalesinin minimum düzeyde olması gerektiğini, rekabetin tüketici talebi ve arzını karşılamak için fiyatların belirlenmesine yardımcı olabildiğini savunmaktadırlar. Rekabet kavramı J. S. Mill, J. B. Say, A. Smith, D. Ricardo ve K. Marx gibi önemli klasik iktisat isimlerinin görüşleri çerçevesinde şekillenmektedir (Tokatlıoğlu, 1999).

Bu dönemin hâkim iktisat ekolü olarak Klasik iktisat okulunun başlangıcı olan *Adam Smith'in* 1776 tarihinde yayımlanan “*Ulusların Zenginliğinin Doğası ve Nedenleri Üzerine Bir Araştırma*” adlı eserinde rekabetin nasıl meydana geldiği detaylı bir şekilde ifade edilmektedir. Rekabeti toplumdaki ekonomik aktiviteler olarak ele alan Smith, belki de rekabet ile en çok ilgilenen ekonomist olmuştur. Bu ekonomik aktiviteler ise aslında arz ve talep cephesindeki rekabetin bir savaş sahnesidir. Arz yönlü aktivistler genellikle ucuza satış yaparak daha fazla kar etmeyi amaçlarken talep yönlü aktivistlerin ise hem daha çok hem de daha ucuza taleplerini karşılama savaşı verdikleri bir ortamda rekabet doğmaktadır. Bu noktada rekabet, herkesin kendi menfaati çerçevesinde başvurulmuş bir güç ve ekonominin dengeye gelmesini sağlayan bir süreç olarak nitelendirilebilir (Smith, 1776, s. 165). Smith'e göre rekabetin artması talep üretimin artmasını, üretimin artması ise pazarın büyümesini dolayısıyla yeni teknolojik gelişme ve yeni iş bölümleri şeklinde inovasyona katkı sağlayacaktır. Böylece sermayenin daha üretken sektörlerle doğru kayması üretim ve istihdamı arttırmakta böylece sektörler arası kar oranlarını da eşitlemektedir (Tokatlıoğlu 1999). Belli şartlarda sermaye birikiminde yavaşlama durumunun olması da mümkündür. Bu durum rekabetçi piyasa yapılarını zorunlu hale getirmektedir. Yine Smith'e göre talepte meydana gelen artış hem üretimi hem de üreticiler arasındaki rekabetin

artmasını sağlayacak, üreticiler rakiplerini geride bırakmak için yeni iş bölümü ve yeni teknolojik gelişme girişimlerinde bulunacak, böylece daha fazla üretim sonucunda daha fazla kar getirisi elde edecektir (Tanyeri, 1984, s. 55). Fakat teknolojik gelişme emek gücünü ulaşılamaz bir faktör haline getirmektedir. Bu kez işverenler arasında bir istihdam rekabeti doğacak, ücret artışı meydana gelecek, kar oranları azalacak sermaye birikimi durma noktasına gelecektir. Dolayısıyla sermaye çıkışının olduğu sektörlerde fiyatlar ve karlar yavaş yavaş yükselirken, sermaye girişinin olduğu sektörlerde ise fiyatlar ve karlar yavaş yavaş azalmaya başlamaktadır (Tokatlıoğlu, 1999). Yani rekabet beklentileri aslında uzun dönemde sonuç vermektedir.

Adam Smith'in aynı eserinde "*rekabet üstünlüğü*" kavramından söz etmiştir. Bu kavram *Mutlak Üstünlük Teorisine* dayanmaktadır. Smith'e göre, bir ülkenin rekabet üstünlüğü kazanabilmesi, o ülkenin belirli bir mal veya hizmeti daha verimli bir şekilde üretebilmesine bağlıdır. Smith, bu teorisinde bir malın fiyatının maliyetine, maliyetin ise üretim için harcanan emeğe eşit olduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle, bir ülke eğer bir malı daha ucuz bir maliyetle üretebiliyorsa, bu ülke o malın üretiminde mutlak bir üstünlüğe sahip demektir. Smith'in bu teorisi çerçevesinde, eğer bir ülke diğer bir ülkeye göre belirli malları veya hizmetleri daha ucuza üretebiliyorsa, bu ülkenin bu malları ve hizmetleri ihraç etmesi mantıklıdır. Diğer taraftan, bir ülke diğer bir ülkeye göre aynı malları veya hizmetleri daha pahalı bir maliyetle ürettiyorsa, bu durumda bu ülkenin bu malları veya hizmetleri ithal etmesi daha ekonomik olacaktır (Smith, 1776, 63). Yani, Adam Smith'e göre, ülkelerin rekabet üstünlüğü kazanması, daha verimli ve ekonomik üretim yapabilmeleriyle ilgilidir ve bu durum mutlak üstünlük teorisinin temelini oluşturmaktadır.

Tüketicilerin rekabet sayesinde daha kaliteli ürünleri daha düşük fiyatla satın aldıklarını, rekabetin üreticileri inovasyona teşvik ettiğini, rekabeti ekonomik yaşamın düzenleyicisi ve serbest piyasa ekonomisinin temel bir ilkesi olarak gören *John Stuart Mill'e* göre, politik bir ekonomi sadece rekabet ilkesi yoluyla bir bilim niteliğine sahip olabilir. Kar, ücret, fiyat, kira gibi faktörlerin rekabet tarafından belirlenmesi şartıyla kanunlar bu faktörlere tahsis edilebilir. Rekabet bu faktörlerin temel düzenleyicisi olduğu için bilimsel kesinlik ilkesi belirlenebilir. Mill'e göre rantı düzenleyici faktör olarak rekabetin hiçbir varlığı yoktur (Mill, 2009, s. 89). *Karl Marx* için hem malların dolaşımı hem de üretimle ve yatırımla ilgili olan rekabet kavramı üretim fiyatlarının, teknolojik değişimin ve düşen kar oranlarının şekillenmesinde oldukça önemlidir. Firmaların büyümesi ve sermaye birikimi sağlamasından türetilmiş bir kavram olan rekabet, tarihsel bir role sahiptir. Ucuz üretim ile maksimum kâr amacını taşıyan Marx'ın rekabet kavramında üretim fiyatları, piyasa fiyatlarında adeta çekim merkezi görevindedir. Bu temeller üzerinde oluşturulan rekabet kavramı

üretim fiyatlarının, teknik değişimin ve düşen kâr oranlarının şekillenmesinde önemli bir analiz aracı olarak görülmektedir (Marx, 1977, s. 118).

Rekabet kavramını Smith gibi dinamik bir süreç olarak ele alan **David Ricardo**'da rekabet kavramı genellikle rant teorisinin açıklanması için kullanılmaktadır. Ricardo'ya göre rekabet, alıcılar arasında olduğu kadar satılıcılar arasında da gerçekleşmektedir. Fakat şaraplar ve değerli sanat eserleri gibi nadir bulunan ürünlerin üretiminde durum böyle değildir. Bu ürünlerin fiyatları sadece alıcıların gücü ve iradesi ile sınırlıdır. Üzüm bağlarının kirası sadece makul düzeyde yükseltilebilir. Çünkü başka hiçbir arazi bu tür şaraplar üretmediği için hiçbiri bunlarla rekabete sokulamaz. Bu durumda malların miktarının artmasına yol açacak başka unsurlar olmaması ve rekabetin sadece alıcılar arasında gerçekleşmesi durumu söz konusuysa bu durumda malın fiyatı monopol fiyat özelliği sahip olacaktır. Rantlar, monopol piyasa yapısından değil farklı düzeydeki toprak verimliliğinden kaynaklanmaktadır. Ricardo'ya göre artık yaratan ekonomide artıkların büyük bir kısmı toprak sahiplerine gitmektedir. Bu durum rekabet kavramının en önemli özelliğini göstermektedir. Yani rekabet, toplumsal artık paylaşıldığı esnada sermaye sahipleri ve toprak sahipleri arasında meydana gelmektedir (Ricardo, 2001, ss. 247-248). Adam Smith'in aksine Ricardo'da sermaye hareketleri ile endüstriler arası kar oranlarının eşitlenmesi finansal sistem aracılığı ile gerçekleşmektedir. Örneğin, ipek talebinin atması ve kumaş talebinin azalması durumunda, kumaş firması bir anda sermayesiyle birlikte ipeğe yönelmez. Önce istihdamda kısıtlamaya gider, ardından banka kredi talebini keser. Bu durum borç alma güdüsünü tetikler. Bunun yanı sıra ipek firmalarında istihdam artmaya başlar ve kaynakların bir sektörden bir diğerine geçişi gerçekleşmiş olur (Ricardo, 2001, ss. 78-79). Ricardo rekabet üstünlüğünü *Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisiyle* açıklamıştır. Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlük teorisi, ülkelerin kaynaklarını en etkili şekilde kullanmalarını vurgular. Ricardo, ülkeler arasındaki ticaretin nedenini üretim maliyeti farkları yerine farklılaşma düzeyine dayandırmıştır. Bu bağlamda, Ricardo'ya göre, iki ülke arasında bir ülkenin diğerine göre tüm mal ve hizmetlerde üstün olması durumunda bile, bu ülkenin daha ucuz bir maliyetle ürettiği mal ve hizmetleri ihraç etmesi gerektiği, aksine daha yüksek maliyetle ürettiği mal ve hizmetleri ise ithal etmesinin daha mantıklı olduğunu ifade etmiştir (Ricardo, 2001, ss. 33-38).

Klasik okulun 1929 Krizi'ni çözme noktasında yetersiz kalması üzerine gündeme gelen Keynesyen düşünce, rekabet politikalarını ekonomik istikrarı korumak, işsizliği azaltmak ve ekonomik dengesizlikleri düzeltmek için kullanılabilir bir araç olarak görmektedir. Keynesyen düşünceye göre rekabet politikaları, rekabeti teşvik etmek ve piyasa gücünün kötüye kullanılmasını önlemek amacıyla uygulanabilmektedir. Bunun için monopol ve oligopol

faaliyetlerini denetlemeyi savunmaktadır. 19. yüzyılın ilk dönemlerinde rekabeti bilimsel olarak inceleyen ilk iktisatçı olan Cournot, malların piyasa değerinin oluşum süreci ve bu süreçte rekabetin rolüne odaklanarak rekabeti statik dengeye ulaştıran dinamik bir süreç olarak ele almıştır. Cournot'a göre piyasada üretici sayısının artması rekabeti arttıracak, dolayısıyla fiyatların marjinal maliyete eşit olacağını ve piyasada kar düzeyinin aşırı olmayacağını varsaymaktadır. Basit bir ifadeyle, alıcı ve satıcının çok olduğu durumdaki karlar aslında alıcı ve satıcının tek olduğu duruma göre daha düşüktür (Cournot, 1897, ss. 63-72). Marshall ise rekabeti alışveriş yapılan pazarlığın tipik bir örneği olarak nitelendirmektedir. Ekonomik özgürlüğü rekabete tercih eden Marshall, rekabetin ürünlerin arz ve talep tarafından belirlendiği süreçte kendini belli etmektedir (Marshall, 1890, s. 62). Hayek'e göre sahip olunan bilgi ve becerilerin elde edilmesini sağlayan tek yöntem olan rekabet sonucu kazanılacak kar oranlarının yatırımı anlamlı kılacak nitelikte olması gerektiğini savunmaktadır. Fakat rekabette, kar oranlarının eşitlenmesi beklenmez. Çünkü herkesin sahip olduğu bilgi ve yetenek seviyesi farklıdır. Dolayısıyla rekabetten asıl beklenen şey, üreticiler arasında daha düşük maliyet ve daha düşük fiyat performansı ile üretim yapılmasıdır (Hayek, 2003, ss. 1-11). Rekabeti "yaratıcı yıkım" olarak adlandıran Schumpeter, rekabetin itici gücünün büyük firmaların olduğunu gelişimin itici gücünün ise yeni üretim teknikleri, yeni pazarların keşfedilmesi, yeni organizasyonlar gibi inovatif faaliyetlerin oluşturduğunu ifade etmiştir. Bir ekonomide inovasyon ve ekonomik kalkınma yoksa rekabet eninde sonunda karları normal bir seviyeye düşürecektir. Fakat hareketli bir ekonomide normal seviyenin üzerindeki karlar inovasyonun meyvesidir. Schumpeter'in rekabet anlayışı, dinamik bir yapıya sahiptir. Bu yönüyle Marx'a yakındır. Schumpeter, Marx'ın artı değer kavramının dinamik bir bağlamda anlaşılması gerektiğini de gözlemliyor. Dolayısıyla rekabet zamanın hemen her döneminde her zaman mevcudiyetini koruyacaktır (J. A. Schumpeter, 1934, ss. 31-44).

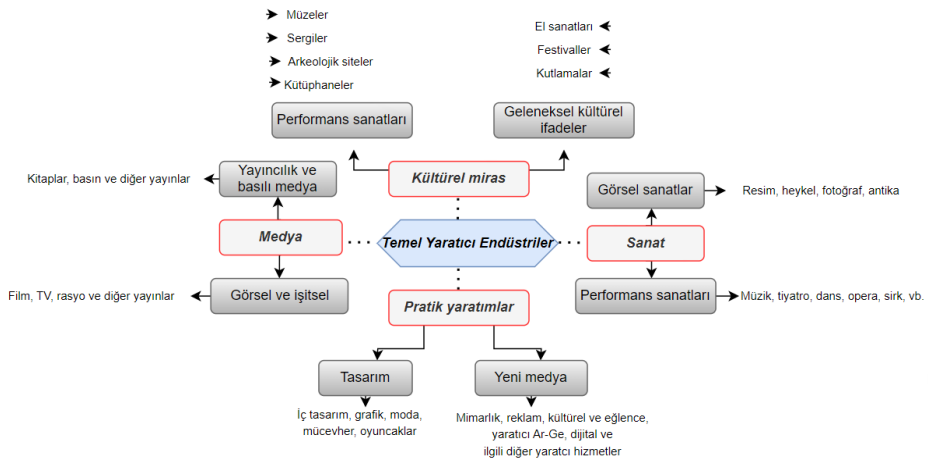
Bir piyasada fiyatları düşük seviyede tutacak yeterli sayıda alıcı ve satıcı bulunduğu ekonomide rekabet meydana gelmektedir. Çok sayıda satıcıya sahip olmak ise tüketicilere birçok seçenek sunmaktadır. Örneğin, mimarlık, tasarım, plastik sanatlar, yeni medya, kültür ve reklamcılık gibi birçok yaratıcı sektörün bir araya getirilerek bu farklı sektörlerin birlikte çalışabileceği yeni bir ekonomi ortamının oluşması beraberinde yeni bir rekabet ortamını da getirmektedir. Yirmi birinci yüzyılda değişen ekonomik koşullar, teknoloji ve bilginin yaygınlaşması ile sanayiye dayalı endüstriler yerini yavaş yavaş bireysel yaratıcılık gerektiren bilgi ve bilgi transferiyle ekonomik büyümeyi mümkün kılan "yaratıcı endüstri" olarak ifade edilen esnek bir sektöre bırakmıştır. Fiziksel sermayeden ziyade fikir sermayesine dayanan (Levickaité, 2011) yaratıcılık, 15.yy'ın otuzlu yıllarında yetenek, deneyim, yeni fikir, yeni

teknoloji, çalışkanlık, beceri gibi kelimelerle özdeşleşmiş (Newbigın, 2019), kaynağını özgün bir fikrin, bir sanat eserinin, yeni bir ürünün doğmasını sağlayan insanlardan ve yaşadıkları toplumlardan almıştır (Mateos-Garcia ve Bakhshi, 2016). Endüstri” terimi hem üretim noktasında Marksist metalaştırma hem de Weberci rasyonalizasyon kavramına gönderme yapan bir kelimedir (Garnham, 2005).

2. Yaratıcı Endüstrilerde Rekabet

Yaratıcılığın girdi, fikri mülkiyetin ise çıktı olduğu bir ekonomide endüstriyel bileşenlerin yeni bir analitik tanımı olan yaratıcı endüstriler (DCMS, 1998) önemli ve hızla büyüyen bir endüstri grubu olarak temsil edilmeye başlanmıştır (Florida, 2002; Hartley, 2005; Howkins, 2001). Yaratıcı endüstriler daha önce yapılmayan, sezgi ve hayal gücüne dayanan, katma değer ortaya çıkarabilme potansiyeline sahip yeni ürün, hizmetler için yeni fikir ve yaratıcılığa dayalı yeni bir ekonomi türünün yükselişine tanık olmuştur. 1996 yılında ilk kez Amerika Birleşik Devletleri’nin yaratıcı endüstrilerin ihracatını gerçekleştirmesinin ardından, yaratıcı ekonomideki yükselişin varlığı keşfedilmiş böylece yaratıcı endüstriler ile patentler, telif hakları, ticari marka, tasarım gibi fikri mülkiyet yasaları tarafından kontrol edilen yeni bir ekonomi ortaya çıkmıştır (Howkins, 2001). Yaratıcı endüstriler, başta dizi ve film sektörü olmak üzere moda, mimarlık, reklamcılık, endüstriyel üretime dayalı tasarım faaliyetleri ve özellikle oyun gibi sektörlerle ekonomik olarak kaldıraç etkisi yaratmakta ve yaratıcılığı ticari değere dönüştürmektedir.

Şekil 1: Temel yaratıcı endüstriler

Kaynak: (UNCTAD, 2008, 2010).

Şekil 1’de yer alan oldukça rekabetçi birçok sektörün bir arada yaratıcı endüstrilerin en önemlisini sanat oluşturmaktadır. Bir duygu, hayal, güzellik ya da tasarımın insanda yarattığı estetik karşılık olarak ifade edilebilen sanat,

orijinal, yaratıcı ve benzersiz işlerle uğraşılması yönüyle özel bir sektördür. Kültürel mirasın korunması ve inovatif çalışmaların piyasaya sürülmesi gibi görevleri üstlenmektedir. Sanat endüstrisinde, sanat galerilerinin yanı sıra heykeller, çizimler, fotoğraflar, orijinal resimler ve baskılar da bulunmaktadır. Aynı zamanda deniz yaşamı, vahşi yaşam, çiçekler, manzaralar, figürler ve hayvanlar yer alabilmektedir. Konular ne olursa olsun orijinallik, kalite, durum ve nadirlik sanat endüstrisinde bir sanat için zorunlu olarak ifade edilen faktörlerdir (Galligan, 2009). Kültürel miras başlığı altında yer alan en önemli yaratıcı sektör ise zanaat/el sanatlarıdır. El sanatları yaşamla ilgili günlük ihtiyaçların karşılanmasını amaçlayan çıraklık, kalfalık ve ustalık gibi deneyim adımlarını oluşturan işler zanaat olarak nitelendirilebilmektedir. Maddi kültürün temel taşı oluşturan zanaat, el becerisi isteyen ve eğitimle nesilden nesle aktarılabilen işlerdir. Sanat ve zanaat sonucu ortaya çıkan el sanatları ise içinde birçok geleneğin izlerini içinde barındıran ürünlerin ortaya çıkmasını sağlayan sanat dalıdır. Giysi, takı ve aksesuar, ayakkabı gibi el sanatlarının yanı sıra halıcılık, kilimcilik, çinicilik, ağaç işçiliği gibi el sanatları da mevcuttur (Brink & Price, 2008). En önemli yaratıcı sektörlerden biri olan medya sektörünün en önemli ayağını oluşturan radyo ve televizyon, geçmişten günümüze evrilerek bambaşka bir boyut haline gelmeyi başarmıştır. Teknik yönden yayıncılık olan, izleyiciye ses ve görüntü aktaran özel ve biraz basit bir iştir. Televizyonun gelişimi, kanal veriminin artmasını sağlamakta bu durum yeni ürünlerin yaratılmasını da hızlandırmaktadır. Hem sektöre hem de buldukları kurumlara fayda ve katkı sağlayacak kişileri yetiştirerek sektöre kazandırmaktadır (Levickaitė, 2011). Yaratıcı endüstrilerin ana başlıklarından biri olan pratik yaratımlar ise günümüze doğru popüler hale gelen, ekonomik değer itibarıyla önemli niteliklere sahip sektörler arasında yer almaktadır. 20.yüzyılda birçok farklı alanda ve birçok farklı uzmanlığa sahip bireylerin oluşturduğu bu yaratıcı endüstriler, ticari vasıfları olan ürünlerin tasarlanması, dekore edilmesi ve pazara sunulması maksadıyla reklam, moda ve mimari gibi yepyeni faaliyet alanlarıyla örülmeye başlanmıştır. Yaratıcı endüstrilerin ana başlıklarından biri olan pratik/işlevsel yaratımlar olarak nitelendirilen sektörler ise günümüze doğru popüler hale gelen, ekonomik değer itibarıyla önemli niteliklere sahip sektörler arasında yer almaktadır. 20.yüzyılda birçok farklı alanda ve birçok farklı uzmanlığa sahip bireylerin oluşturduğu bu yaratıcı endüstriler, ticari vasıfları olan ürünlerin tasarlanması, dekore edilmesi ve pazara sunulması maksadıyla reklam, moda ve mimari gibi yepyeni faaliyet alanlarıyla örülmeye başlanmıştır.

Hem ulusal düzeyde hem de uluslararası rekabet gücünü karşılaştırırken sürekli artan bir öneme sahip olan, telif ve fikri mülki haklara dayanan yaratıcı endüstriler, 1990'lı yıllardan itibaren, gelişmekte olan toplumların temel rekabet unsuru olarak değerlendirilmektedir (Cunningham, 2002, Howkins, 2001).

Birçok farklı alanda birçok farklı uzmanlığa sahip bireylerin oluşturduğu yaratıcı endüstriler, ticari vasıfları olan ürünlerin tasarlanması, dekore edilmesi ve pazara sunulması maksadıyla reklam, moda ve mimari gibi çeşitli faaliyet alanlarıyla örülmeye başlanmıştır. Bu faaliyet alanlarında eşsiz bir fikir, rekabet olmadan muazzam bir potansiyele sahip başarı kapısının açılmasını sağlayabilmektedir. Eşsiz fikir sayesinde adil ve etkili rekabet edecek başka firma olmadığından dolayı hedeflenen müşterilere adeta özel erişim sağlanabilmektedir. Bu noktada her düzeyde tüketici için hem daha çeşitli hem de yüksek kalitede ürün satın alma ortamının yaratılması mümkün hale gelmektedir. Yaratıcı endüstrilerde rekabet, birçok faktörden etkilenebilmektedir.

2.1. Yaratıcı Endüstrilerde rekabetin temel belirleyicileri

Serbest piyasada eğer sahip olunan ürünler başka firma tarafından da satılıyorsa bu durumda rekabet satıcılar için zorlayıcı olabilmektedir. Çok fazla ürünün olduğu böyle zorlayıcı bir ortamda rakipleri geride bırakıp müşteriler tarafından öne çıkmak biraz zorunlu bir hal almıştır. Dolayısıyla yaratıcı çıktı üzerinde oldukça etkin rol oynayan rekabet genelde inovasyon, yetenek, finansal kaynaklar, tanıtım ve reklam, telif hakları, tüketicinin talebi, distribütör firmalar şeklinde birçok karmaşık faktörlerin etkileşimi sonucunda ortaya çıkmaktadır.

- *İçeriğin kalitesi:* Son yıllarda internetin gelişmesiyle piyasada ön plana çıkmak daha kolay hale gelmiştir. İnternet aracılığıyla birçok sektörün birçok farklı alanında içeriğin kullanımı yaygınlık kazanmıştır. Bu durum yaratıcı endüstrilerde ciddi bir rekabet ortamının oluşmasına ortam hazırlamıştır. Fakat içinde bulunulan çağ itibarıyla hızlı tüketim probleminin olması düzenli olarak yeni içeriklerin üretilmesini zorunlu hale getirmiştir. Belli bir süre sonra bu düzenli içerik üretimi yeni ve yaratıcı fikirlerin bulunmasının önünü kapatabilmektedir. Tam da bu noktada sektörde en iyisi olma ve sektörde ön plana çıkmanın en önemli hususu olan rekabet devreye girmektedir. Çünkü rakiplerin üretimleri ilham kaynağı olabilmektedir. Oluşturulan içerikler yine rekabetin yoğun olduğu sosyal medya platformlarında paylaşılmakta, tüketicinin talebi, görüş ve önerileri dahilinde üretilen içerik sayesinde marka olunabilmektedir. Rekabetin yoğun olduğu bu ortamda rakiplerin diskalifiye edilmesi için oldukça yaratıcı bir o kadar da inovatif reklam ve tanıtım gibi çeşitli pazarlama stratejileri ile ürünlerin pazarlanması mümkündür.
- *Reklam ve pazarlama:* özellikle yaratıcı endüstrilerde yer alan tüm sektörlerde üretilen yaratıcı içeriklerin, mal ve hizmetlerin satışını yapmaya yardımcı olan ayrıca ürünlerin uzun süre ayakta kalmasını sağlayan en önemli pazarlama yöntemlerinden biridir. Rekabetin oldukça yoğun olduğu yaratıcı endüstrilerde geleneksel reklam faaliyetlerini

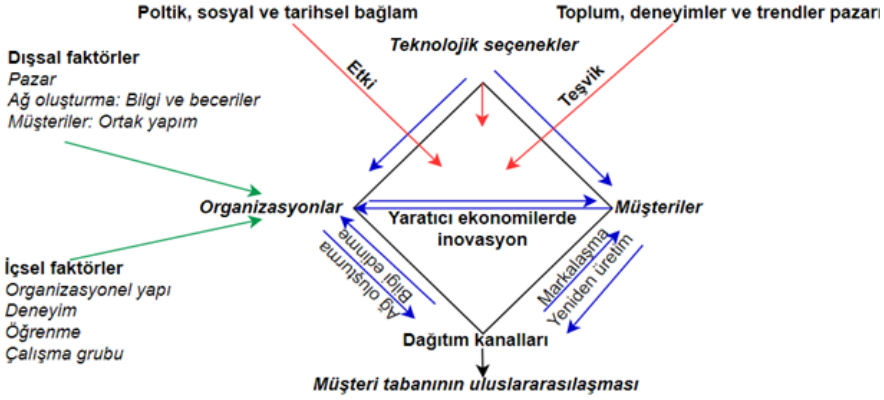
geride bırakan çevrim içi reklamcılık, rekabet ortamının büyüme hızını, rekabetçi parametrelere değişiklere dolayısıyla yaratıcı üretimin gerçekleşmesine ortam hazırlamaktadır. Yaratıcı endüstrilerde artan rekabet, ürün ve hizmetlerde kaliteyi arttırmakla birlikte tüketicilere uygun fiyat ortamı da sağlayabilmektedir.

- *Fikri Mülkiyet*: Yaratıcı endüstrilerdeki yaratıcı eserlerin etkili bir şekilde korunması, rekabet avantajlarını artırabilir. Bunun için Fikri Mülkiyet önemli bir koruyucu görevi üstlenmektedir. Fikri Mülkiyet ile, ürün sahibine özel yetkiler verilerek rekabeti sınırlayıcı veya ortadan kaldıracı bir rol oynayabilir. Bu tür yetkiler, hak sahiplerine pazarın hakimi olma fırsatı sunabilir ve bu da rekabetin bozulmasına yol açabilir. Sonuç olarak, yeni girişimlerin pazarda yer edinmesi zorlaşabilir ve tüketici refahı da tehlikeye girebilir. Özellikle lisans anlaşmaları bu bağlamda büyük bir öneme sahiptir (Suluk vd., 2017). Teknolojik inovasyonlara, markalara, eserlere, tasarımlara sınırlı bir koruma sağlamak, fikri mülkiyetin yönetimine odaklanırken, mevcut pazarda adil bir rekabet ortamının sürdürülmesi ise, rekabet hukukunun temel alanıdır.
- *İnovasyon*: Rekabet ve inovasyon hem firmalar hem de ülkeler için son derece kritik öneme sahiptir. Zira bu iki kavramın etkili bir biçimde benimsenmesi, firmaların ve ülkelerin çevreleriyle sağlıklı ilişkiler kurmalarına yardımcı olmaktadır. Rekabetin hızla arttığı bir ortamda, ürünler ve hizmetlerin farklılaştırılması ve müşteri ihtiyaçlarının daha etkili bir şekilde karşılanması her zaman başarılı olmanın anahtarıdır. Bu nedenle inovasyon, ekonomik rekabet üstünlüğü elde etmek isteyen ülkeler için hayati bir öneme sahiptir. Ayrıca, rekabetçi bir ortamda ülkeler, yeni yeteneklere, metotlara ve teknolojilere hakim olmak zorundadırlar. Bu yolla, yerel firmalar, uluslararası düzeyde ayakta kalmayı sürdürebilirler ve bu da ülkelerin ekonomik büyümesine ve gelişmesine katkı sağlar. Dolayısıyla, inovasyon sayesinde ülkeler yaşam kalitesini ve refahını artırabilirler (Cantwell, 2003).

Politik bir sebeple kültür endüstrilerinden kopmakla ortaya çıkan yaratıcı endüstriler, kültürel üretimi yenilenmiş bir ekonomik gündem ile yükselişe geçmiştir (Banks & O'Connor, 2009). Mezo ekonomik yapısıyla dikkat çeken yaratıcı endüstrilerin organizasyonel yapısı, bilgi ve iletişim teknolojileri temelinde geliştirilmiş, fiziksel sermayeden ziyade entelektüel sermayeye dayalı bir sektör olarak yeni çalışma alanları yaratmıştır (Levickaite, 2011). Bireylerin yaratıcılıklarına, endüstri türlerinin kategorileşmesine ve yenilik söylemlerine dayanan heterojen yapıya sahip yaratıcı endüstrilerde (Throsby, 2007) teknoloji meselesi olan inovasyon estetik, işlevsellik ve dijital içerikle

birlikte gelişmiştir. Yaratıcı endüstrileri içinde barındıran yaratıcı bir ekonomide² teknoloji seçenekleri, müşteriler ve firmalardan oluşan üç temel ögeye dayalı bir inovasyon modeli önerilebilir (Jaw vd., 2012).

Şekil 2: Yaratıcı ekonomilerde inovasyon modeli

Kaynak: Jaw vd. (2012) çalışmasından esinlenerek tasarlanmıştır.

Teknolojik seçeneklerin yaratıcı ekonomilerin çalışma şeklini, rekabet ortamını, dağıtım kanallarını ve müşterilere erişimi etkilediği görülmektedir. Ayrıca yaratıcı ekonomiler faaliyet gösterdikleri tarihi, sosyal, politik ve kültürel ortamlardan etkilenmekte ve bu ekonomilerin firma, pazar eğilimleri ve deneyimlerle teşvik edildiği görülmektedir. Tüm bu faktörlerle birlikte içsel ve dışsal faktörlerin oluşturduğu organizasyonel yapı da yaratıcı ekonomilerde inovasyon ortamı oluşturmaktadır. Yeni ürünlerin başarılı bir şekilde piyasaya sürülmesinin çoğu firmanın can damarı olduğu düşünüldüğünden tasarlanan ve üretilen yaratıcı ürünler yeni bir pazar ortamı da gerektirmektedir (Balachandra & Friar, 1997). Yeni pazar ortamları için yeni pazarlama stratejileri bunun için ise pazarlama inovasyonu gerekmektedir. Pazarlama inovasyonu, “ürün tasarımı veya ambalajı, ürün yerleştirme, ürün tanıtımı veya fiyatlandırmada önemli değişiklikler içeren yeni bir pazarlama yöntemidir” (OECD, 2005). Yaratıcı endüstrilerde iş faaliyetlerinin yürütülmesi ve güçlü dış pazar yapısı ise inovatif bir yönetim ve inovatif bir ekip gerektirmektedir. Bu durum organizasyonel inovasyon kavramına yönlendirmektedir. Organizasyonel inovasyon, “bilginin kullanımını, iş akışlarının verimliliğini mal veya hizmet kalitesini iyileştirmek için firmanın iş uygulamalarında, işyerinin organizasyonunda veya dış ilişkilerinde yeni bir organizasyonel yöntemin uygulanmasıdır” (OECD, 2005). Dolayısıyla pazarlama ve organizasyonel inovasyon odaklı teknik olmayan inovasyon, rekabet savaşının yoğun olduğu yaratıcı bir ekonomide rakipleri saf dışı bırakmanın en önemli unsurudur. Pazarlama ve organizasyonel inovasyonun yanı sıra (Cappetta vd., 2006) tarafından mevcut bir ürüne estetik özellikler

² Yaratıcı ekonomilerin yaratıcı endüstrilerden farkı, yaratıcı endüstriler sanat, kültür, tasarım, medya ve eğlence gibi sektörleri içine alırken, yaratıcı ekonomiler ise yaratıcı endüstrilerin ve kültürel sektörlerin ekonomik etkilerini anlatır.

katarak yeniden anlamlandırılması olarak tanımlanan “stilistik inovasyonun”, Castañer ve Castañer ve Campos (2002) ile Galenson (2006) tarafından organizasyonel bir ortamda yeni bir şeyin tanıtılması olarak ifade ettiği “sanatsal inovasyonun”, Handke (2010) tarafından “içerik inovasyonunun” Caves (2000) ise, yaratıcı endüstrilerde “süreç inovasyonunun” rekabet ortamında bir adım öne geçmenin temeli olduğunu ifade etmişlerdir.

2.2. Yaratıcı Endüstrilerde Rekabet ve İnovasyonun İlişkisi

Günümüzde yaratıcı sektörlerin rekabetçi doğası göz önüne alındığında mükemmelliğe ulaşmak zorlu bir iştir. Çünkü sektörde yer alan çok sayıda firma ve firmaların birbirine benzer ürünler piyasaya sürme durumunda tüketiciler, kendileri için genellikle en iyi, en kaliteli ve fayda düzeyi en yüksek ürünü tercih etme eğilimindedir. Dolayısıyla firmaların ürün ve hizmet inovasyonu ile tüketicilerin memnuniyetini artırması rakip firmalar arasından sıyrılmasını sağlayan önemli bir unsurdur (Gopalakrishnan & Damanpour, 1997). Bu noktada inovasyonun yaratıcı endüstri rekabetinde, birçok açıdan hayati bir rol oynadığı önemli bir gerçektir. Yaratıcı endüstrilerde yeni ve özgün ürünlerin geliştirilmesini teşvik eden rekabeti tetikleyici en önemli unsurlardan biri olan inovasyon, sanat, tasarım, yazılım gibi birçok yaratıcı sektörde yeni fikirlerin doğmasına böylece yeni ürünlerin geliştirilerek ticarileştirilmesine olanak sağlayabilmektedir. Bu tür inovatif ürünler ve hizmetler, yaratıcı bir firmayı rakiplerinden ayırabilmekte ve dolayısıyla rekabet avantajı sağlayabilmektedir. Özellikle yaratıcı endüstrilerde, benzersiz içerik ve tasarım, bir firmanın marka değerini güçlendirebilmektedir. Dolayısıyla inovatif girişimlerin rekabet avantajı elde etmek için inovasyon yapmaları gerekmektedir (Koch vd., 2022). Bu bağlamda, yaratıcı endüstrilerde rekabetin bir parçası olarak inovasyon, rekabetçi üstünlük sağlama konusunda hayati bir öneme sahiptir. Çünkü firmalar arasındaki rekabet, inovasyonu teşvik ederek sektörde maliyetleri düşürebilmekte, kâr marjını arttırabilmekte ve ürün kalitesini maksimize ederek sektör talebini arttırmaktadır (Cantwell, 2003). Bu bağlamda, yeni ürünlerin pazardaki rekabetçi zorlukları aşması (Kock vd., 2011) aynı zamanda estetik ve sanatsal taleplere yanıt vermesi gerekmektedir.

Schumpeter’in “*Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*” kitabının (1943)’de yayınlanmasından bu yana altmış yıllık bir incelemenin ardından, rekabet ve inovasyon arasındaki ilişki uzun süredir birçok araştırmacının ilgisini çeken önemli bir konu olmuştur. Grossman ve Helpman (1989) ile Romer (1990), firmaların inovasyon yapmak için tekel gücünden kaynaklanan karlı fırsatları aradıklarını öne sürmektedirler. Ayrıca, bir tekelci firma, tekel gücünden elde ettiği olağanüstü karlar sayesinde muhtemelen inovasyon faaliyetlerini daha iyi finanse edebilir ve bu gücü, tekel gücü olmayan bir firmaya göre pazarında kalıcı bir üstünlük sağlamak amacıyla kullanma eğilimindedir.

Ekonomi literatürü tarih boyunca rekabetin yeni ürünlerin veya geliştirilmiş üretim süreçlerinin geliştirilmesini teşvik edip etmediği konusunda kararsız kalmıştır. İnovasyon ve rekabet arasındaki ilişki, iki yönlü bir etkileşimi ifade etmektedir. Bir yanda inovasyon pazar içindeki rekabeti artırarak önemli bir faktör oluştururken, diğer yanda artan rekabet daha fazla inovasyonun ortaya çıkmasını teşvik etmektedir. Rekabet, firmaları sadece daha fazla üretim ve daha düşük maliyetlerle satış yapmaya teşvik etmez, aynı zamanda inovasyon yapmaya da yönlendirebilmektedir. Bu yüzden rekabet, inovasyon için güçlü bir motivasyon kaynağıdır (Baker, 2007). Etkin bir rekabet politikası, dışlayıcı etkileri azaltarak uzun vadede tüketici refahının artmasını sağlamakta, bu da sözde inovasyon davranışlarına dikkat çekmektedir (Devlin & Jacobs, 2012, s. 35). Arrow (1962)'a göre, rekabet baskısı altındaki firmalar, rakiplerinden daha iyi veya daha ekonomik ürünler üretme amacıyla sürekli olarak mevcut ürünleri ve üretim teknolojilerini geliştirme yolunu tercih etmektedir. Çalışmasında inovasyona vurgu yapan Arrow (1962), inovasyonun pazarın tek bir oyuncu tarafından domine edilmesine değil, çok sayıda pazar katılımcısı arasında daha güçlü bir rekabete yol açacağı üzerinde durmaktadır. Arrow, bir endüstrideki inovasyonu pazardaki firmaların rekabet seviyesiyle ilişkilendirmeye çalışan kapsamlı bir ekonomi literatürünü başlatmıştır. Bu durumun ardından rekabet ve inovasyonla ilgili dört temel prensip ortaya çıkmıştır. İlk olarak, aynı yeni ürünü veya süreci geliştirmek isteyen firmalar arasındaki yarış inovasyonu teşvik etmektedir. İkinci olarak, mevcut bir ürünü üreten rakipler arasındaki rekabet, bu firmaları maliyetleri azaltmanın, kaliteyi artırmanın veya daha iyi ürünler geliştirmenin yollarını bulmaya teşvik etmekte, üçüncüsü inovasyon yaptıktan sonra daha fazla ürün pazarında rekabetle karşılaşmayı bekleyen firmalar, Ar-Ge teşviklerine sahip olabilmekte, dördüncüsü ise bir firma potansiyel rakiplerini Ar-Ge'ye yatırım yapmaktan vazgeçirerek inovasyon yapma konusunda ek bir teşvike sahip olabilir (Baker, 2007). Yani inovasyon, yaratıcı endüstriler için rekabet avantajı sağlayan önemli bir unsurdur. İnovasyonun yaratıcı endüstrilerde yarattığı avantajları özetlemek gerekirse,

- Yaratıcı bir altyapı oluşturulmalı
- Rakipler arasında yeni ve yaratıcı fikirlerin ortaya çıkmasını teşvik eder.
- Ürün ve hizmetlerde çeşitlilik sağlar.
- Farklı tüketici gruplarına hitap etme fırsatı sunarak birçok rakibin önüne geçilmesini sağlar.
- Pazarda inovatif ürün ve hizmetler sunulmasını sağlayarak benzersiz bir konum elde edilmesinin önünü açar.
- Maliyetlerin düşmesini ve kar marjının artmasını sağlar.
- Firmaların marka değerini artırır.

- Sektörler arası iş birliği sağlar.
- Farklı coğrafyalarda talep yaratır.

3. Literatür İncelemesi

Rekabet ve inovasyon arasındaki ilişkiye yönelik farklı görüşler olsa da inovasyon kavramının rekabet için vazgeçilmez olduğu açıktır. İktisatçılar, rekabetin yaratıcı faaliyetin karakteristik özelliği olan risk alma türünü motive edebileceğini iddia etmektedir (Cabral 2003, Anderson ve Cabral 2007). Yaratıcı endüstrilerde inovasyon çalışması oldukça yeni ve gelişen bir akademik çabadır. Yirminci yüzyılın sonlarına doğru yaratıcı endüstrilerde inovasyonu tartışan akademik literatür ve politika raporları önemli şekilde büyüme göstermiştir (Brandellero & Kloosterman, 2010). Bir ekonomide inovasyonun performansını etkilemede yaratıcı endüstrilerin rolünü inceleyen Müller vd., (2008)'in çalışmasında, Avusturya'daki yaratıcı firmalar araştırılarak yaratıcı endüstrilerin ekonomideki en yenilikçi sektörler arasında olduğu gösterilmiştir. Ayrıca yaratıcı endüstrilerin sadece yaratıcılık kaynağı olmadığı, teknolojik yenilikte de güçlü bir performans gösterdiği, dolayısıyla ekonomideki endüstriyel inovasyon düzeyine doğrudan katkıda bulunduğu da gösterilmiştir (Brandellero & Kloosterman, 2010; Desrochers, 2001; Gordon & McCann, 2005; Landry, 2008; Oakley, 2004; O'Connor, 2009, Pratt & Jeffcutt, 2009; Scott, 2006). Scott (1987) teknoloji fırsatlarının sanayi ve firmalar arasındaki etkileri kontrol altına alındığında, satıcı yoğunlaşmasının inovasyon üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak önemsiz hale geldiğini göstermektedir. Kraft (1989) eksik rekabetin inovatif faaliyetler üzerinde güçlü bir pozitif etkisi olduğu bulunurken, Hamberg (1964) çalışmasında ise rekabet ve inovasyon arasında negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dasgupta ve Stiglitz (1980) çalışmasında inovasyon girdisi olarak gösterilen Ar-Ge ve rekabet arasındaki eşzamanlı ilişki incelenmiş, tekelci piyasaları hakim olması durumunda bunun rekabetçi bir piyasadan daha fazla Ar-Ge'ye yol açacağı, yüksek endüstri yoğunluğunun etkin rekabet eksikliğinin göstergesi olmadığı sonucu elde edilmiştir. Aghion vd. (1997) ile Aghion vd. (2001) çalışmalarında inovasyon modelleri üzerine inşa edilen "rekabetten kaçış etkisi" terimi kullanılarak rekabetin inovasyondan elde edilen artımlı kârı nasıl artırabileceği açıklanmaktadır. Rekabet güçlendikçe, teknik olarak gelişmiş firmalar için rakipleriyle eşleşme ve rakiplerini geçme riski daha maliyetli olacaktır. Sonuç olarak, bu firmalar rekabette öne geçmek için Ar-Ge harcamalarını artıracaktır. Geroski (1990) çalışmasında, 1970'lerde Birleşik Krallık'ta tanıtılan önemli inovasyonlara ilişkin veriler kullanılarak rekabetteki artışların inovasyonu azalttığı hipotezi araştırılmış, elde edilen sonuçlar, yetersiz rekabet artışının inovasyonu azalttığı hipotezine neredeyse hiç destek olmadığını göstermiştir.

İnovasyon ile rekabet arasındaki karmaşık ilişkiye ışık tutan Tang (2006), çalışmasında ürünlerin kolay ikamesi, rakip ürünlerin sürekli gelişimi, ürünlerin

hızla eskimesi ve üretim teknolojilerindeki hızlı değişimi şeklinde dört ayrı rekabet türünün inovasyon faaliyetleriyle olan bireysel ilişkisini incelemiş, ilk üç tür ürün pazarındaki rekabeti, sonuncu tür ise üretim sürecine ilişkin rekabeti konu almaktadır. Çalışmada firmaların rekabet ortamına yönelik algılarının inovasyon açısından kritik bir rol oynadığını ve firmaya özgü rekabetin daha etkili bir şekilde ölçülmesi gerektiğini savunarak yeni rekabet ölçütleri geliştirmeye çalışmaktadır. Araştırma, belirli rekabet algıları ile inovasyon faaliyetleri arasındaki ilişkinin olumlu ya da olumsuz olabileceğini göstermekle birlikte firmaların süreç inovasyonu ile ürün inovasyonunu birleştirmeye daha fazla eğilim gösterdiklerini ortaya koymaktadır. Benghozi ve Lyubareva (2014) çalışmasında, yaratıcı endüstrilerdeki firmaların sürekli değişen bir rekabet ortamıyla karşı karşıya oldukları ve teknik olmayan inovasyon yoluyla bu ortama uyum sağlamaya çalıştıkları gösterilirken, Feijóo vd. (2014); Davidovici-Nora (2014) tarafından oyun sektöründe inovasyon incelenmiştir. Majdúchová ve Barteková (2020) çalışmasında yaratıcı endüstrilerde inovasyonun Avrupa ekonomisinde iyileşme ve rekabet gücünün büyümesine katkı sağladığına ulaşılmıştır. Moen vd. (2018) çalışmasında, 380 Norveçli KOBİ’de inovasyon ve rekabet arasındaki ilişki araştırılmış elde edilen sonuçlar, üretim teknolojisindeki hızlı değişimler şeklindeki rekabetin inovasyon üzerinde en büyük genel etkiye sahip olduğunu ve çoğu inovasyon göstergesi ile pozitif korelasyon gösterdiğini ortaya koymuştur. Krisiukėnienė ve Pilinkienė (2020) çalışmasında yaratıcı endüstri ihracatının rekabet gücüne etkisi incelenmiş buna göre, yaratıcı endüstrilerin ihracatındaki artışın uluslararası ticarete rekabet üstünlüğünü arttırdığı sonucu elde edilmiştir. Sanat alanındaki firmaların girişimcilik süreçlerinin analiz edildiği Bergamini vd. (2018) çalışmasında, sanatçı grubu genelinde çeşitli farklılıkların olduğu ve bu farklılıklarda kurucunun ticari başarısı ile rekabet avantajının yanı sıra, sanatsal vizyonuyla belirlenen inovasyon güdüsünün olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Altıntaş vd. (2020) çalışmasında G20 ülkelerinin küresel rekabet endeksi ve küresel inovasyon endeksi değerleri göz önüne alınarak G20 ülkeleri arasında rekabet ve inovasyon arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişki sayesinde, inovasyon faaliyetleri ile rekabet üstünlüğü ve avantajı sağlanabileceği gibi, rekabetçi organizasyonlar ve ülkeler inovasyon faaliyetleri konusunda başarılı olduğu üzerinde durulmuştur.

Değerlendirme

21. yüzyılın başlarına doğru ekonomide yaşanan birtakım gelişmeler, dünya genelinde önemli değişimleri beraberinde getirmiştir. Bu değişimler ülkelerin büyük kesiminde ekonomik model olarak temelinde rekabetin olduğu piyasa ekonomisini tercih etmelerini sağlamıştır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin kapalı ekonomileri ile büyük ve verimsiz kamu sektörleri sonucu yoğunlaşmış

piyasa yapıları rekabet politikasının gündeme geldiği konulardan biri haline gelmiştir. Çalışmada iktisadi düşünce tarihinde farklı ekonomistler tarafından ele alınan rekabet kavramının ekonomi politikalarının şekillenmesinde, ekonomik sistem ve kurumların gelişiminde önemli bir rol oynadığı üzerinde durulmuştur. İlk olarak 18. ve 19. yüzyıllarda ekonomik düşünceye büyük katkılar sağlayan Adam Smith, David Ricardo, Karl Marx ve John Stuart Mill gibi klasik iktisatçıların serbest piyasa rekabetinin ekonomik refahı artıracağı üzerinde durulmuştur. Ardından 19. yüzyılın sonlarından itibaren rekabet teorisine odaklanan Neoklasik iktisat teorisinin piyasaların daha etkin bir şekilde işlemesi için rekabetin temel bir faktör olduğu, bu teoriye göre etkin piyasalarda faaliyet gösteren firmaların sürdürülebilirliklerini rekabetçi olmaları gerektiği ve rekabetin firmalar için maliyetlerin azaltması ve üretimlerin geliştirme konusunda güçlü teşvikler sağlayacağı ifade edilmiştir. Bu yüzden, Neoklasik iktisat teorisi rekabetin firmaları inovasyon yapmaya teşvik ettiğini savunmaktadır. 20. yüzyılın başlarında rekabet politikalarını ekonomik istikrarı korumak, işsizliği azaltmak ve ekonomik dengesizlikleri düzeltmek için kullanılabilir bir araç olarak gören John Maynard Keynes'in görüşüyle rekabetin önemi bir kez daha ifade edilmiştir. 20. yüzyılın sonlarına doğru ise, bilgi teknolojisi ve küreselleşme gibi faktörlerle rekabet ortamı değişmeye başlamış, rekabetin dijitalleşme ve bilgi ekonomisinde nasıl işlediği incelenmiştir. Bu dönemde rekabeti "yaratıcı yıkım" olarak adlandıran Schumpeter tüm dikkatleri üzerine çekmiştir. İnovasyonun rekabet ile doğrudan ilişki halinde olduğuna dikkat çeken Schumpeter'e göre inovasyon faaliyetleri ile rekabet avantajı sağlanabilmektedir. Özellikle hem ulusal düzeyde hem de uluslararası rekabet gücünü karşılaştırırken sürekli artan bir öneme sahip olan yaratıcı endüstrilerde inovasyon rekabet avantajı elde edilmesinde çok önemli bir faktör haline gelmiştir.

Ekonomik, sosyal, teknolojik, bilimsel, kültürel ve diğer çok boyutuyla ülkelerin ekonomik büyümesine ve işgücüne önemli katkılar sağlayan yaratıcı firmaların, küreselleşme sonucu artan rekabetin olduğu ulusal ve uluslararası piyasalarda iyi bir performans sergilemesi ve rekabet ortamında başarıyla sıyrılmaları için inovasyon zorunlu bir faktör halini almıştır. Günümüzde, işgücünden çok bilgi, beceri, yaratıcılık ve inovasyon gibi faktörlere dayalı olarak tüm sektörlerin rekabet avantajı artmıştır. Bu bağlamda, yaratıcı sektörler, yeni fikirlerin ve yaratıcılığın kaynağı olarak diğer sektörler ise inovasyon etkisi yaratarak ön plana çıkmaktadır. Bugünkü rekabetçi iş ortamı, yaratıcı firmaları uzun vadeli başarı için yeni ürünlerin sürdürülebilir ve etkili bir şekilde geliştirilmesi konusunda teşvik etmektedir. Örneğin, İtalya moda sektöründe, Çin oyun sektöründe ABD film sektöründe dünyada ilk sıraya yerleşmişken Türkiye ise dizi sektöründe oldukça önemli bir pozisyona gelmiştir. Burada Türk dizilerinin özellikle teknik olmayan inovatif yönleri (pazarlama stratejileri,

yaratıcı ekip sonucunda dizinin türü, seçilen mekan, kostüm, müzik) gibi çok sayıda faktör Türk dizilerinin dünyada ABD’den sonra ihracat kaleminde ikinci sıraya yükselmesini sağlamıştır. Türkiye’nin Türk dizileriyle beraber moda, tasarım, mimari gibi birçok yaratıcı sektörde de kendini geliştirdiği çarpıcı bir gerçektir. Özellikle dizilerde karakterler ile bütünlük kazanan takı, tasarım, tekstil gibi ürünlerin E-ticaret kapsamında bile yer alması Türkiye’nin aslında yaratıcı endüstrilerde önemli bir konuma geldiğini göstermektedir. Dolayısıyla hem dünyada hem de Türkiye’de yaratıcı endüstrilerde daha da ileriye gitmek, rekabet pazarında başrol olmak için yaratıcı endüstrilerde önemsenmesi gereken bir takım etkili inovasyon faaliyetlerine öncelik verilmesi gerekmektedir:

- Yaratıcı bir alt yapı bununla birlikte yaratıcı ekibin kurulması
- Multidisipliner bir çalışma alanının oluşturulması
- Müşteri talepleri için stratejik pazar araştırmalarının yapılması
- Firma hedeflerine uygun yeni fikirler ile yeni ürün stratejilerinin belirlenmesi
- Sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik, yapay zeka benzeri teknolojilerin mutlaka surette kullanılması
- Yaratıcı bir ağ oluşturularak iş birliği ilişkilerinin olması
- Sosyal medyanın her türlü olanağının kullanılması
- İnovatif pazarlama stratejileri bunun için inovatif tanıtım ve reklam kampanyalarının yapılması

Tüm bu faktörler, yaratıcı endüstrilerde mevcut rekabet ortamında bir adım öne geçilmesini hatta çoğu rakibin saf dışı bırakılmasını bile sağlayabilmektedir. Sonraki çalışmalarda, yaratıcı endüstrilerin hangi alanda inovasyona yoğunlaşmaları gerektiği, yaratıcı firmaların teknik olmayan inovatif yönleri, firmalardaki teknik ve teknik olmayan inovasyonun kıyaslanarak rekabette firmalara ne gibi getiriler sağladığı üzerine çalışılabilir.

Kaynakça

- Aghion, P., Harris, C., Howitt, P., ve Vickers, J. (2001). Competition, Imitation and Growth with Step-by-Step Innovation. *Review of Economic Studies*, 68(3), 467-492.
- Aghion, P., Harris, C., ve Vickers, J. (1997). Competition and growth with step-by-step innovation: An example. *European Economic Review*, 41(3-5), 771-782.
- Altıntaş, F. F. (2020). Rekabet ve İnovasyon Boyutları İlişkisinin Çok Yönlü Değerlendirilmesine Yönelik Ampirik Bir Araştırma: G20 Grubu Ülkeleri Örneği. *Business ve Management Studies: An International Journal*, 8(3), 3052-3096.
- Arrow, K. J. (1962). *Economic Welfare and the Allocation of Resources for Invention*. Princeton University Press.
- Baker, J. B. (2007). Beyond Schumpeter Vs. Arrow: How Antitrust Fosters Innovation. *Antitrust Law Journal*, 74.

- Balachandra, R., ve Friar, J. H. (1997). Factors for success in RveD projects and new product innovation: A contextual framework. *IEEE Transactions on Engineering Management*, 44(3), 276-287.
- Banks, M., ve O'Connor, J. (2009). After the creative industries. *International Journal of Cultural Policy*, 15(4), 365-373.
- Benghozi, P.-J., ve Lyubareva, I. (2014). *When Organizations in the Cultural Industries Seek New Business Models*: 16(3), 15.
- Bergamini, M., Van De Velde, W., Van Looy, B., ve Visscher, K. (2018). Organizing artistic activities in a recurrent manner: (On the nature of) entrepreneurship in the performing arts. *Creativity and Innovation Management*, 27(3), 319-334.
- Brandellero, A. M. C., ve Kloosterman, R. C. (2010). Keeping the market at bay: Exploring the loci of innovation in the cultural industries. *Creative Industries Journal*, 3(1), 61-77.
- Brink, S., ve Price, N. S. (Ed.). (2008). *The Viking world*. Routledge.
- Cantwell, J. (2003). Innovation and Competitiveness. *Rutgers University, USA and University of Reading*.
- Cappetta, R., Cillo, P., ve Ponti, A. (2006). Convergent designs in fine fashion: An evolutionary model for stylistic innovation. *Research Policy*, 35(9), 1273-1290.
- Castañer, X., ve Campos, L. (2002). *The Determinants of Artistic Innovation: Bringing in the Role of Organizations*. 24.
- Caves, R. E. (2000). *Creative industries: Contracts between art and commerce (No. 20)*. Harvard University Press.
- Cournot, A. (1897). Mathematical Princiles of the Theory of Wealth. İçinde *Economi Classics*. The Macmillan Company.
- Cunningham, S. (2002). Culture, Services, Knowledge or” Is content King, or are we just drama Queens?”. In Communications Research Forum 2002 (pp. 1-15). *Department of Communications, Information Technology & Arts*.
- Dasgupta, P., ve Stiglitz, J. (1980). Industrial Structure and the Nature of Innovative Activity. *The Economic Journal*, 90(358), 266.
- Davidovici-Nora, M. (2014). *Paid and Free Digital Business Models Innovations in the Video Game Industry*. 94.
- DCMS. (1998). *Witness Seminar Transcript—1998 DCMS Creative Industries Mapping Document*. King's College London.
- Desrochers, P. (2001). Local Diversity, Human Creativity, and Technological Innovation. *Growth and Change*, 32(3), 369-394.
- Devlin, A., ve Jacobs, M. (2012). *Anticompetitive Innovation and The Quality of Invention*. 27.
- Feijóo, C., Simon, J.-P., ve PRATO, G. D. (2014). *Innovations in the Video Game Industry: Changing Global Markets*.
- Florida, R. (2002). *The rise of the creative class (Vol. 9)*. New York: Basic books..
- Galenson, D. W. (2008). Analyzing artistic innovation: the greatest breakthroughs of the twentieth century. *Historical Methods: A Journal of Quantitative and Interdisciplinary History*, 41(3), 111-120.
- Galligan, A. M. (2009). *What Do We Mean by Art, Artists, Culture, and Industry?* Grantmakers in the Arts.
- Garnham, N. (2005). From cultural to creative industries: An analysis of the implications of the “creative industries” approach to arts and media policy making in the United Kingdom. *International Journal of Cultural Policy*, 11(1), 15-29.
- Geroski, P. A. (1990). Innovation, Technological Opportunity, and Market Structure. *Oxford Economic Papers*, 42(3), 586-602.
- Gopalakrishnan, S., ve Damanpour, F. (1997). A review of innovation research in economics,

- sociology and technology management. *Omega*, 25(1), 15-28.
- Gordon, I. R., ve McCann, P. (2005). Innovation, agglomeration, and regional development. *Journal of Economic Geography*, 5(5), 523-543.
- Grossman, G. M., & Helpman, E. (1991). *Quality ladders in the theory of growth*. The review of economic studies, 58(1), 43-61.
- Hamberg, D. (1964). Size of Firm, Oligopoly, and Research: The Evidence. *Canadian Journal of Economics and Political Science*, 30(1), 62-75.
- Handke, C. (2010). The Creative Destruction of Copyright Innovation in the Record Industry and Digital Copying. *SSRN Electronic Journal*.
- Hartley, J. (2005). *Creative industries*. Blackwell.
- Hayek, F. A. (2003). A New Statement of the liberal principles of justice and political economy. *Çinde Law, Legislation And Liberty*. Taylor ve Francis.
- Howkins, J. (2001). *The Creative Economy How People Make Maney from Ideas*. Penguin Books.
- Jaw, Y.-L., Chen, C.-L., ve Chen, S. (2012). Managing innovation in the creative industries – A cultural production innovation perspective. *Innovation*, 14(2), 256-275.
- Koch, F., Hoellen, M., Konrad, E. D., ve Kock, A. (2022). Innovation in the creative industries: Linking the founder's creative and business orientation to innovation outcomes. *Creativity and Innovation Management*, 32(2), 281-297.
- Kock, A., Gemünden, H. G., Salomo, S., ve Schultz, C. (2011). The Mixed Blessings of Technological Innovativeness for the Commercial Success of New Products: The Mixed Blessings of Technological Innovativeness. *Journal of Product Innovation Management*, 28(s1), 28-43.
- Kraft, K. (1989). Market Structure, Firm Characteristics and Innovative Activity. *The Journal of Industrial Economics*, 37(3), 329.
- Krisiukėnienė, D., ve Pilinkienė, V. (2020). Export Competitiveness Analysis of Creative Industries in The European Union. *Economics And Culture*, 17(1).
- Landry, C. (2008). *The creative city: A toolkit for urban innovators* (2nd ed). Earthscan.
- Levickaitė, R. (2011). *Four Approaches to The Creative Economy: General Overview*.
- Majdúchová, H., ve Kmety Barteková, M. (2020). Innovations in the Creative Industry Entities. *SHS Web of Conferences*, 74, 02009.
- Marshall, A. (1890). *Principles of economics*, Macmillan and Company.
- Marx, K. (1887). *Capital, volume one. The process of production of capital*. The Marx-Engels Reader. WW Norton & Company, London.
- Mateos-Garcia, J., ve Bakhshi, H. (2016). *The Geography of Creativity in the UK Creative clusters, creative people and creative networks*.
- Mill, J. S. (2009). *The Principles of Political Economy* Volume Two: Iii. Principles of Political Economy Vol B.
- Moen, Ø., Tvedten, T., ve Wold, A. (2018). Exploring the relationship between competition and innovation in Norwegian SMEs. *Cogent Business ve Management*, 5(1), 1564167.
- Müller, K., Trüby, J., ve Christian, R. (2008). *The Role of Creative Industries in Industrial Innovation*. 08, 42.
- Newbiggin, J. (2019). The creative economy—Where did it come from and where is it going? *Çinde S. Cunningham ve T. Flew, A Research Agenda for Creative Industries* (ss. 21-26).
- Oakley, K. (2004). Not So Cool Britannia: The Role of the Creative Industries in Economic Development. *International Journal of Cultural Studies*, 7(1), 67-77.
- O'Connor, J. (2009). Creative industries: A new direction? *International Journal of Cultural Policy*, 15(4), 387-402.
- O'Connor, J. (2010). *The cultural and creative industries: A literature review*. Creativity, Culture and Education.

- OECD. (2005). *Growth in Services Fostering Employment, Productivity and Innovation*. Organisation for Economic Co-Operation and Development.
- Pratt, A., ve Jeffcutt, P. (2009). *Creativity, Innovation and the Cultural Economy*.
- Ricardo, D. (2005). *From the principles of political economy and taxation*. In Readings in the economics of the division of labor: The classical tradition (pp. 127-130).
- Romer, P. M. (1990). *Endogenous technological change*. Journal of political Economy, 98(5, Part 2), S71-S102.
- Schumpeter, J. A. (1934). *The theory of economic development: An inquiry into profits, capital, credit, interest, and the business cycle*. Transaction Books.
- Schumpeter, J., ve Swedberg, R. (1943). *Capitalism, socialism, and democracy*. Routledge.
- Scott, A. J. (2006). Entrepreneurship, Innovation and Industrial Development: Geography and the Creative Field Revisited. *Small Business Economics*, 26(1), 1-24.
- Scott, J. T. (1987). Firm versus Industry Variability in R&D Intensity. İçinde Z. Griliches (Ed.), *R ve D, patents, and productivity* (2. [print.]). University of Chicago Press.
- Smith, A. (1776). An Inquiry Into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. *Journal of Political Economy*, 13, 439-440.
- Suluk, C., Karasu, R., & Nal, T. (2017). *Fikri Mülkiyet Hukuku*, Seçkin Yayınevi, 1. Baskı, Ankara.
- Tang, J. (2006). Competition and innovation behaviour. *Research Policy*, 35(1), 68-82.
- Tanyeri, İ. (1984). *Fiyat teorisi ölçek ekonomileri ve teknolojik gelişme* (Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi; C. 8.
- Tokatlıoğlu, İ. (1999). *İktisadi Analizde Rekabet Kavramının Gelişimi*. 10(33).
- UNCTAD. (2008). *Creative Economy Report 2008*.
- UNCTAD. (2010). *Creative Economy: A Feasible Development Option*.

Kisisel Bilgiler

Adı ve Soyadı : Eser ÇAPIK

Eğitim Durumu

- Ön Lisans : Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi, Radyo ve Televizyon Programcılığı (2023-)
- Lisans : Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, İktisat (2008-2012)
- : Beykent Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Hukuk (2014-)
- Yüksek Lisans : Süleyman Demirel Üniversitesi, SBE, İktisat (2012- 2015)
- Doktora : Süleyman Demirel Üniversitesi, SBE, İktisat (YÖK 100/2000 Bilim ve Teknoloji Politikaları) (2018-2023)

Yabancı Dil(ler) ve Düzeyi

İngilizce : YDS (83)

Bilimsel Yayınlar ve Çalışmalar**Uluslararası Hakemli Dergilerde Yayımlanan Makaleler (SSCI, ESCI)**

- E. ÇAPIK, H. G. ÜNLÜ ÖREN, Analysis Of The Relationship Between Service Export And Economic Growth in The Framework of Caucasian Countries, *Sosyoeconomi Journal*, 2023, 31 (55), 233-252
- E. ÇAPIK, S. UNUTUMMAZ GÜRLEK, Analysis of Proximity Dynamics in Regional Export Success of Turkish Series, *Bilig, Journal of Social Science of The Turkic World*, 2022

Ulusal Hakemli Dergilerde Yayımlanan Makaleler

- E. ÇAPIK & L. KÖSEKAHYAOĞLU, Türkiye’de Dış Borç-Büyüme İlişkisi: 1985-2018 Dönemi Üzerine Bir İnceleme, *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 2019, 596685, 11, 21, 411- 427.
- E. ÇAPIK & A. D. KAYGISİZ, Ar-Ge Harcamaları ve Yüksek Teknolojili Ürün İhracatının Büyümeye Etkisi: Türkiye Örneği, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 2018, 2148-029X, 16, 4, 301- 314.
- S. CELIKKAYA, H. YAMAN, I. DAĞLI & E. ÇAPIK, Bölgesel Politikaların Kalkınma Planlarındaki Yeri ve Zamana Bağlı Dönüşümü, *VİZYONER*, 2018, 1308-9552, 9, 22, 21-31}

Doyar, B. V., Çapık, E., Ezanoğlu, Z. ve Kutval, Y. (2019). Yükselen ekonomilerde elektrik tüketiminin yenilik ve teknoloji göstergeleri kapsamında analizi. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(20), 754- 768. <https://doi.org/10.36543/kauibfd.2019.031>

- E. ÇAPIK, Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Ar-Ge Harcamalarına Etkisi Üzerine Ekonometrik Bir Analiz, *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, 2019, 2687-4903, 1, 2, 74-85.
- E. ÇAPIK & M. A. DULUPÇU, Türkiye’deki Şehirlerde Akıllı Kentleşme ile Gelen Dijital Bölünmenin Toplumsal Etkilerini İncelemeye Yönelik Mekansal Bir Analiz, *Journal of City and Regional Planning (SKETCH)*, 2021,77-94.

Uluslararası Bilimsel Toplantılarda Sunulan Bildiriler

Çapık, E., Doyar, B. V. ve Aytar, S. (2021). Utility maximization under triangular fuzzy prices. *22nd RSEP International Economics, Finance & Business Conference, Istanbul/TÜRKİYE (Tam metin bildiri)*.

- E. ÇAPIK & A. D. KAYGISIZ, “Ar-Ge Harcamaları ve Yüksek Teknolojili Ürün İhracatının Büyümeye Etkisi: Türkiye Örneği, Sözlü sunum, *International Conference On Empirical Economics And Social Sciences (ICEESS18), 27- 28 Haziran 2018, Balıkesir, Türkiye*.
- E. ÇAPIK, Z. EZANOĞLU & H. YAMAN, Kripto Paraya Kavramsal Bir Bakış: Dünyanın Kripto Paraya Yaklaşım, Sözlü Sunum, *International Conference On Empirical Economics And Social Sciences (ICEESS18), 27-28 Haziran 2018, Balıkesir, Türkiye*
- E. ÇAPIK, M.A. DULUPÇU, “The Non-Technical Innovation and Geographic Proximity to Turkish Series Export Success Analysis”, *Sözlü sunum, 13th World Congress of The RSAI, 25-28 May, 2021, Portugal*.
- E. ÇAPIK, Arap Ülkelerinde Dijital Bölünme ve Ekonomik Yansımaların İncelenmesi, Sözlü sunum, *2. Uluslararası Multidisipliner Dijital Yaşam Kongresi, 20-21 Mayıs 2022. Ankara, Türkiye*.

Doyar, B. V., Çapık, E. ve Aytar, S. (2020). Determining the best prices for two substitutes using interval valued triangular fuzzy numbers. *3rd International E- Conference on Mathematical Advances and Applications, İstanbul/TÜRKİYE (Tam metin bildiri)*.

Ulusal Bilimsel Toplantılarda Sunulan Bildiriler

- E. ÇAPIK & D. ÇETİN, Dijital Bölünmenin Üstesinden Gelinir mi? OECD Ülkeleri Üzerine Bir Analiz, Sözlü Sunum, *STS TURKEY 2019 Konferansı, 10-12 Eylül 2019, İstanbul, Türkiye*.

- E. ÇAPIK, M. A. DULUPÇU, D. ÇETİN & M. Z. TUNCA, Türk Dizi İhracat Başarısında Yaratıcı İşgücü Üzerine Bir İnceleme, Sözlü sunum, **20. Ulusal Bölge Bilimi ve Bölge Planlama Kongresi, 20-22 Mayıs 2021**, Erzincan, Turkey.
- E. ÇAPIK & S. UNUTULMAZ, Bölgelere Göre Türk Dizilerinin İhracat Başarısında Yakınlık Faktörleri Etkili Mi? Sözlü sunum, **21. Ulusal Bölge Bilimi ve Bölge Planlama Kongresi, 26-27 Mayıs 2022, Ankara, Türkiye.**
- E. ÇAPIK ve M. A. DULUPÇU, Yaratıcı Endüstri Ürün İhracatında Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin Etkisi: Güney Kafkas Ülkeleri ile Avrupa Birliği Ülkelerinin Karşılaştırmalı Analizi, **22. Ulusal Bölge Bilimi ve Bölge Planlama Kongresi, 8-10 Haziran 2023. Samsun, Türkiye.**
- E. CAPIK, M.A. DULUPÇU, Türkiye'deki Şehirlerde Akıllı Kentleşmedeki Dijital Bölünme 'ye İnsani Bakış Açısının Geliştirilmesi Üzerine Mekânsal Analiz, Sözlü sunum, **7. Kentsel ve Bölgesel Araştırmalar Ağı Sempozyumu, 10-12 Ekim, 2020.**

Ulusal Kitaplardaki Bölümler

- E. ÇAPIK ve D. ÇETİN, Dijital Bölünmenin Üstesinden Gelinir mi? OECD Ülkeleri Üzerine Bir İnceleme, M. ŞAHİNOL, A. U. AYDINOĞLU & A. TURANLI [Editörler], Türkiye'de STS: Bilim ve Teknoloji Çalışmalarına Giriş, ISBN: 978-975-561-516-5, TÜRKİYE: CENKLER MATBAACILIK, 30 Temmuz 2020.
- H. İbrahim Özmen; Ahmet Özaslan, Ayşen Peker, Yıldızhan; Eser Çapık; Habibe Yaman; İbrahim Dağlı; Onur Uzer; Zeynep, Ezanoğlu, Isparta İli Öğrenci Odaklı Hizmet Sektörü Analizi, ISBN: 978-605-9454-29-2, TÜRKİYE: Adım Matbaacılık, 11 Şubat 2019.

ONİKİNCİ BÖLÜM: ENERJİ VE ÇEVRE POLİTİKASI

Sevim ÖZKAN¹

GİRİŞ

Enerji kullanımı günlük yaşantımızın vazgeçilmez en temel girdilerinden birisini oluşturmaktadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için enerji ihtiyacı oldukça büyük bir öneme sahiptir. Çünkü, ülkelerin büyüme ve kalkınmaları için özellikle de sanayi sektörünün gelişmesi için önemli unsurlardan birisini oluşturmaktadır. Dünya nüfusunun sürekli artış göstermesi ve duruma paralel olarak da enerjiye olan ihtiyacın artması enerjinin önemini gittikçe arttırmaktadır (Kavrar ve Yılmaz, 2020:16).

18. yüzyılın ikinci yarısında başlayan ve Sanayi Devrimi olarak nitelendirilen gelişmeler sonucunda enerjiye olan ihtiyaç daha da artmıştır. Bu durum da enerji kullanımından kaynaklanan çevre kirliliği sorununun meydana gelmesine sebebiyet vermiştir. Ancak unutulmaması gerekir ki enerji kullanımından kaynaklanan çevresel kirlilik yalnızca enerji tüketimine ilişkin bir konu değildir; bunların yanı sıra elektrik tüketimi ve iletimi gibi birçok konuyu da içermektedir. Dolayısıyla da bu duruma ilişkin araştırmalar gerçekleştirilirken tüm bu konuları içeren çok boyutlu araştırmaların yapılması gerekmektedir (Dikmen, 2005: 576).

Çevrenin enerjiyle olan ilişkisi daha çok yenilenebilir ve yenilenemez enerji kaynaklarına dayandırılabilir. Çevresel kirliliği azaltmak veya oluşacak yeni kirliliklerin önüne geçebilmek için yenilenebilir enerji kaynakları oldukça etkilidir. Dolayısıyla da sera gazı emisyonu ile çevreyi kirliletmeyen ve iklim değişikliği ile küresel ısınmaya sebebiyet vermeyen yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırımlar artmaktadır. Ayrıca da kirliliğin önüne geçmek ve gerekli tedbirlerin alınmasını sağlamak için çevre vergisi ve harçları, atık vergileri, emisyon harçları ve vergileri ile depozito iade sistemleri gibi ekonomik ve mali araçlar kullanılmaktadır.

¹ Dr.Öğr.Gör., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Emet Meslek Yüksekokulu, sevim.ozkan@dpu.edu.tr. ORCID: 0000-0002-4554-1244.

Enerji ve çevre politikalarının incelendiği bu bölümde ilk olarak enerji kavramına değinilmiştir. Bu kapsamda enerji tanımına, türlerine; kullanıma göre enerji türlerinden ise yenilenebilir ve yenilenemez enerji kaynaklarına ilişkin konular üzerinde durulmuştur. Bu kapsamda yenilenebilir enerji kaynaklarından rüzgar, güneş, jeotermal, biyokütle ve hidroelektrik; yenilenemez enerji kaynaklarından ise kömür, petrol, doğalgaz ve uranyum hakkında açıklamalar yapılmıştır. Ardından çevre politikası, çevre politikası ilkeleri ve araçları hakkında bilgi verilmiştir. Son olarak ise enerji ve çevre kapsamında iklim değişikliği, küresel ısınma, teknoloji ve sanayi konuları incelenmiştir.

1. ENERJİ VE ENERJİ KAYNAKLARI

Bu kısımda enerji ve enerji kaynaklarına ilişkin incelemeler gerçekleştirilecektir. Öncelikli olarak enerji kavramına ilişkin kavramsal çerçeve incelenecektir. Daha sonra ise enerji kaynaklarından bahsedilerek kullanıma göre enerji kaynaklarından yenilenebilir ve yenilenemez enerji kaynakları ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

1.1. ENERJİ

Eski Yunancada “Bir şey yapmak” anlamında kullanılan “Energia” sözcüğünden türeyen “enerji” kavramı ilk olarak modern fizikçiler tarafından kullanılmıştır. Enerji, fiziksel bir sistemin yapabileceği ısı transferini ve iş miktarını belirlemektedir. Bu kapsamda işin tanımı, herhangi bir maddenin bir yerden bir yere hareketi ya da fiziksel ve kimyasal olarak bir şekilden başka bir şekle dönüştürülmesi olarak tanımlanmaktadır. Enerjiye ilişkin ölçümler doğrudan gerçekleştirilememektedir. Ancak, iş aracılığıyla ve enerji türüne göre farklı hesaplamalar yapılabilmektedir. İnsanoğlunun hayat kalitesini arttıran, ekonomik gelişmeye katkı sağlayan enerji hem temel hem de karmaşık ihtiyaçların karşılanmasında oldukça öneme sahiptir. Bu denli öneme sahip olan enerji fizikten ekonomiye, sosyolojiden politikaya, çevre biliminden sağlığa kadar birçok alanda önem teşkil etmektedir (Kavrar ve Yılmaz, 2020: 16).

Bilim insanları tarafından iş yapabilme yeteneği olarak adlandırılan enerjiyi modern bir medeniyet olarak tanımlamak mümkündür. Çünkü, insanlar enerjinin bir formdan diğerine nasıl değiştirileceğini ve herhangi bir işi gerçekleştirirken nasıl kullanılacağını öngörmüşlerdir. İnsanlar enerjiyi yürümek, bisiklete binmek, arabaları hareket ettirmek, ocakta yemek pişirmek, ev ve ofisleri aydınlatmak, ürünleri üretmek gibi çeşitli eylemlerde kullanmaktadır. Enerjinin pek çok türü bulunmaktadır. Bunları;

- Isı
- Işık
- Hareket

- Elektrik
- Kimyasal
- Yerçekimi

olarak sıralamak mümkündür. Kullanım açısından bir sınıflandırma gerçekleştirildiğinde ise;

- Yenilenebilir enerji kaynakları
- Yenilenemez enerji kaynakları

olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Yenilenebilir ve yenilenemez enerji kaynakları bir taraftan birincil enerji kaynağı olarak ısı gibi faydalı enerjiyi üretmek için kullanılabilirken; diğer taraftan da elektrik ve hidrojen gibi enerji kaynaklarını üretmek için kullanılabilir (URL-1, EİA).

1.2. Enerji Kaynakları

Bir maddenin iş yapabilme yeteneği olarak tanımlanan enerji kullanımlarına göre yenilenebilir ve yenilenemez enerji kaynakları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Yenilenebilir enerji kaynakları rüzgar, güneş, jeotermal, biyokütle, hidroelektrik; yenilenemez enerji kaynakları ise kömür, petrol, doğalgaz ve uranyumdan oluşmaktadır. Yenilenebilir enerji kaynakları doğada her daim var olacak tükenmeyecek kaynakları ifade ederken; yenilenemeyen enerji kaynakları doğada hazır halde bulunan ancak tükenen enerji kaynaklarını ifade etmektedir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının elde edilmesi fosil yakıtlara göre daha maliyetlidir. Ancak doğaya daha az zarar vermektedir. Diğer taraftan yenilenemez enerji kaynakları ise kullanımları sonucunda zararlı atıklar oluşturmakta ve zararlı gaz salınımına sebebiyet vermektedir (Bekar, 2020: 41).

Yenilenebilir ve yenilenemez enerji kaynaklarına ilişkin gösterim Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: Kullanımlarına Göre Enerji Kaynakları

Kullanımlarına Göre Enerji Kaynakları	
Yenilenebilir Enerji Kaynakları	Yenilenemez Enerji Kaynakları
<ul style="list-style-type: none"> • Rüzgar • Güneş • Jeotermal • Biyokütle • Hidroelektrik 	<ul style="list-style-type: none"> • Kömür • Petrol • Doğalgaz • Uranyum

1.2.1. Yenilenebilir Enerji Kaynakları

Alternatif veya yenilenebilir enerji türleri geleneksel enerji türlerinin bir tamamlayıcısı olarak ortaya çıkmaktadır. Bazı gelişmiş ülkelerde enerji üretiminde önemli bir potansiyele sahip olmalarına rağmen; enerji sektörünün hakim enerji kaynaklarından birisi değildir. Bu kapsamda elektrik üretiminin

yanı sıra alternatif enerji türlerinin de temel enerji üretiminde önemli bir rol oynadığını belirtmek gerekir. Elektrik/ısı üretiminde yenilenebilir kaynaklar, sera gazı emisyonu salınımı ile çevreyi kirletmez ve sınırlı fosil kaynaklarının gelecekte kullanılmasına olanak sağlarlar. Tüm bu unsurlar, yenilenebilir enerji kaynaklarına ilişkin yatırım ve kullanımların artmasına neden olmaktadır (Maradin, 2021:176).

Yenilenebilir enerji kaynaklarını;

- Rüzgar enerjisi
- Güneş enerjisi
- Hidroelektrik enerjisi
- Jeotermal enerji
- Biyokütle enerjisi

olarak gruplandırmak mümkündür.

1.2.1.1. Rüzgar Enerjisi

Rüzgar enerjisi, havanın kinetik enerjisini rüzgar türbinleri veya rüzgar enerjisi dönüşüm sistemleri aracılığıyla önce mekanik enerjiye daha sonra da elektrik enerjisine dönüştürerek elektrik elde edilir. Türbin kanatları rüzgar tarafından itilerek döndürülür. Ardından bağlı bir türbini döndürerek türbinin boyutu ve kanatlarına bağlı olarak enerji üretir. Avrupa’da yeni rüzgar tesisleri 2019 yılında 15,4 Gw’a ulaşmıştır. 2018 yılıyla kıyaslandığında %27 civarında bir artış görülmektedir. Elektrik talebinin karşılanması açısından bakıldığında ise 2019 yılında AB’nin toplam elektrik talebinin %15’inin karşılandığı görülmektedir. Rüzgar, dünyanın her yerinde mevcuttur. Bu bağlamda değerlendirildiğinde rüzgar enerjisinin birçok yerde kullanılabilir olması enerji güvenliğini de sağlamaktadır. Ayrıca rüzgar enerjisi diğer enerji türleri ile karşılaştırıldığında, sera gazı emisyonu üretmediği ve çevreyi kirletmediğini söylemek mümkündür. Ayrıca kırsal alanlar için de yararlı olduğu söylenebilir. Çünkü bu alanlara tesislerin kurulması ekonomik büyümeye yol açacaktır. Rüzgar enerjisinin birçok olumlu etkisi bulunmaktadır. Bu noktada en dikkate değer etki doğayı kirletmemesi diğer bir ifadeyle en temiz enerji kaynaklarından birisi olmasıdır. Ancak özellikle de göçmen kuşlar üzerinde etkili olmak üzere doğrudan ve dolaylı olarak yaban hayatını olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Diğer taraftan gürültü, telekomünikasyon sinyalleri ve görsel çekicilik açısından olumsuz etkileri de bulunmaktadır (Halkos ve Gkampoura, 2020: 3).

1.2.1.2. Güneş Enerjisi

Güneş enerjisi, küresel ısınmaya zarar vermeyen en temiz kaynaklardan birisini oluşturmaktadır. Güneş, bir saniyede insanların ilk çağlardan bu yana kullandığı enerjiden daha fazla enerjiyi yayma potansiyeline sahiptir. Güneş enerjisi, çoğunlukla petrol ve kömür gibi fosil yakıt enerji kaynaklarına

“alternatif bir enerji kaynağı” olarak kabul görmektedir. Enerjinin ucuz ve bol, üretimi ve kullanımıyla ilgili çevresel – ekolojik tehlikelerin minimum düzeyde olması insanların yaşam kalitesinde istenilen iyileşmenin önemli unsurlarından birisidir. Fosil yakıtların artan kıtlığı güneş enerjisine ilişkin küresel ilgiyi arttırmıştır. Diğer enerji kaynaklarına göre çevresel açıdan oldukça avantajlı olan güneş enerjisi, sürdürülebilir kalkınma programlarının temel taşı oluşturulmaktadır. İlgili enerji üretimi doğal kaynakları tüketmemekte, karbon emisyonu ve diğer gaz emisyonlarına sebebiyet vermemekte, sıvı veya katı atık ürünleri oluşturulmamaktadır. Sürdürülebilir kalkınmayla bağlantılı olarak güneş enerjisinden doğrudan veya dolaylı olarak elde edilen ana avantajlar şunlardır (Solangi vd., 2011: 2150-2151);

- Sera gazı veya zehirli gaz emisyonu oluşturulmaması,
- Su kaynaklarının kalitesini iyileştirmesi,
- Bölgesel/ulusal enerji bağımsızlığının artırılması,
- Enerji arzının çeşitlendirilmesi ve güvenliği,
- Gelişmekte olan ülkelerde kırsal elektrifikasyonun hızlandırılması.

1.2.1.3. Hidroelektrik Enerjisi

Hidroelektrik, yenilenebilir enerji kaynakları arasında birincil enerji kaynağı olarak değerlendirilmektedir.

İlgili enerji kaynağının önemli avantajları bulunmaktadır. Bunlar;

- Doğası gereği daha güvenilir olması,
- Daha verimli olması,
- Suyu yakıt olarak kullanmasına rağmen enerji üretirken su tüketmemesi,
- Enerji üretildikten sonra sulama suyunun yanı sıra içme suyunun temininin sağlanması
- Diğer enerjilerden farklı olarak düşük sermaye yoğun bir enerji kaynağı olması,
- Hidro elektrik tesislerinin doğrudan ve dolaylı olarak istihdam yaratması
- Kömür ve petrol gibi diğer enerji kaynaklarına kıyasla sıfır karbon yoğunluğuna sahip olmaları,
- En önemlisi olarak da hidroelektrik enerjisinin üretimi bir yandan karbon emisyonunu azaltırken; diğer taraftan da artan enerji talebini karşılamasıdır (Ummalla ve Smal, 2018: 35725).

1.2.1.2. Jeotermal Enerji

Jeotermal süreç ısıyı yer altında hapsetmeyi ardından da yüzeye yakın yerlerde ısı şeklinde yükselen enerji oluşturmayı kapsamaktadır. Bu ısı, doğal olarak sıcak su veya buhar oluşturduğunda bir buhar türbinini döndürmek

için kullanılmaktadır. İtalyanlar, 1900'lü yılların başlarında jeotermal enerjiyi ticari amaçlarla kullanmışlardır. Çevreye etkisi açısından oldukça faydalı olan jeotermal enerji çevreye minimum etkiyle;

- Sürekli
- Verimli
- Temiz

bir enerji kaynağı sunmaktadır. Jeotermal enerji veya dünyanın iç kısmından gelen ısıdan elde edilen enerjinin birçok farklı kullanımı bulunmaktadır. Bunlar ısıtma sistemleri (ve doğrudan kullanım), elektrik üretimi ve jeotermal ısı pompalarında kullanım olmak üzere üç kategoriye ayrılmaktadır. Jeotermal enerjinin bu pratik kullanımlarının yanı sıra çok değerli bir enerji haline getiren birçok şey daha bulunmaktadır. Örneğin; jeotermale ilişkin emisyon ölçümlerinin düşük çıkması sonucudur. Bu durum, ilgili enerji kaynağının hava kirliliğine yol açmadığı ve küresel ısınmaya sebebiyet vermediği sonucunu ortaya koymaktadır (Mohtasham, 2015: 1292).

1.2.1.5. Biyokütle Enerji

Biyokütle bitkilerden (algler dahil), ağaçlardan ve mahsullerden kaynaklanan tüm organik materyaller için kullanılan bir terimdir ve esasen güneş enerjisinin fotosentez yoluyla toplanması ve depolanmasıdır. Biyokütle enerjisi veya biyoenerji biyokütlenin ısı, elektrik ve sıvı yakıtlar gibi faydalı enerji türlerine dönüştürülmesidir. Biyoenerji için biyokütle; ya özel enerji bitkileri olarak doğrudan topraktan ya da gıda maddelerinin işlenmesinden veya ağaç endüstrisinden elde edilen kağıt hamuru ve kağıt gibi diğer ürünlerden elde edilen kalıntılardan meydana gelmektedir. Biyokütleden biyoenerji sistemine geçiş güneş enerjisiyle üretilen malzemelerin, gıdanın ve lifin yönetimi olarak düşünülebilir. Gelişmekte olan ülkelerde birincil enerji kullanımının tahminen üçte biri biyokütleden sağlanırken; en yoksul ülkelerde enerjinin %90'a varan oranı biyokütleden sağlanmaktadır. İki milyardan fazla insan biyokütleyi doğrudan kullanarak gıda ihtiyacını gidermektedir. Bu tür geleneksel kullanımlar, çoğunlukla doğal ormanlar gibi düşük maliyetli kaynaklardan elde edilen biyokütle yakıtlarının verimsiz kullanımını içermektedir. Dolayısıyla da bu durum ormansızlaşmaya ve çevresel bozulmaya daha fazla etki yapabilecektir (Herzog vd., 2001: 10-11).

1.2.2. Yenilenemez Enerji Kaynakları

Fosil yakıtlar, canlı organizmaların milyarlarca yıllık kalıntılarından oluşan enerji kaynaklarıdır. Canlı organizmaların kalıntıları milyarlarca yıl boyunca kaldığı yer kabuğunda sıkışarak fosil yakıtlara dönüşmektedir. Fosil yakıtların bu denli enerji yoğun olmalarının nedenini bu durum açıklamaktadır. Ancak yeraltında sınırlı miktarda fosil yakıt bulunmaktadır. Dolayısıyla da bu

rezervler tükenme sorunuyla karşı karşıya kalmaktadır. Yenilenemez enerji kaynakları hazır yakıtlardır ve az miktarlarda olsalar dahi çok fazla enerji sağlamaktadırlar. Diğer taraftan çıkarılması kolaydır. Enerjiye dönüşümünün gerçekleştirilmesi ise nispeten daha ucuzdur. Ayrıca bu kaynaklara ulaşım kolay ve güvenilirdir. Tüm bu olumlu özellikler yanında elbette ki olumsuz tarafları da bulunmaktadır. En belirgin olumsuz yanı yenilenemez olmalarıdır. Fosil yakıtlarının kullanımı sonucunda iklim değişikliğine yol açan karbondioksit salınımına neden olması da diğer dezavantajlı tarafı yansıtmaktadır. Son olarak, kirliliğe ve asit yağmurlarına neden olan kükürt dioksit ve duman yayılımına sebep olması diğer olumsuz etkilerinden birisini oluşturmaktadır (URL-2, Energy Envoys:3).

Yaygın olarak dört fosil yakıt kullanımı bulunmaktadır. Bunlar;

- Kömür
- Petrol
- Doğalgaz
- Uranyumdur.

1.2.2.1. Kömür

Kömür, dünyadaki kaya katmanları arasına sıkıştırılmış damarlardan çıkarılan katı bir yakıttır. Genel bir değerlendirme yapıldığında ise en bol bulunan yakıtlardan birisini oluşturmaktadır. Ayrıca kaynağın diğer fosil yakıtlara göre daha uzun süre dayanması da beklenmektedir (Energy Envoys:3).

Kömürün yaygın olarak var olması ve üretilmesi hem kullanım-depolama hem de taşıma açısından güvenli bir kaynak olması; diğer fosil yakıtlara göre politik çekişmelerden uzak daha az riskli bölgelerde üretiliyor olması kömürü vazgeçilmez bir enerji kaynağı haline getirmektedir (URL-3, TTKGM, 2016: 42).

1.2.2.2. Petrol

Dünya ekonomisi üzerinde önemli bir yere sahip olan petrol, yoğun olarak ulaşımda kullanılsa da günlük yaşamda farklı ürünlerin üretiminde de kullanılan bir hammaddedir. Elde edilen ham petrol ürünlerin elde edilmesinden ve halka satılmasından önce bir dizi işlemden geçmektedir. Bu işlemlerin esas amacı ise ulaşım yakıtlarının verimliliğini en üst düzeye çıkarmaktır (Görgülü, 2022: 14).

1.2.2.3. Doğalgaz

Doğalgaz, küresel enerji talebindeki artış sebebiyle enerji arzında stratejik bir role sahip olmaktadır. Petrolle kıyaslandığında ilgili gazın taşınması ve depolanması daha zordur. Dolayısıyla da uzun bir süre bu emtianın gerisinde kalmıştır. Ancak, son yıllarda bu durum değişmiş ve gaz piyasaları diğer fosil yakıtlara göre daha hızlı bir gelişim sergilemeye başlamıştır. Doğalgaz, tüm

hidrokarbon enerji kaynakları arasında en temiz ve hidrojen açısından en zengin olanıdır. Ayrıca elektrik üretimi için yüksek enerji dönüşüm verimliliğine sahip fosil bir yakıttır. Daha da önemlisi keşfedilen ancak henüz kullanılmamış olan kaynak arzının bol olması da avantajlı bir diğer yanını oluşturmaktadır. İlgili kaynağın geleceğine yönelik tahminler sektörün büyük bir gelişim göstererek büyüme gerçekleştirmesi yönündedir. Hatta ana yakıt olarak petrolü bile geride bırakacağına dair görüşler bulunmaktadır (Economides ve Wood, 2009:1).

1.2.2.4. Uranyum

Uranyum, doğada serbest bir halde bulunan kaynak konumunda değildir. Çünkü, farklı elementlerin bir araya gelmesinden meydana gelmektedir. Yerkabuğunda çok sayıda uranyum minerali bulunmaktadır. Ancak bunların büyük bir çoğunluğu ekonomik boyutta uranyum içermemektedir. Nükleer santrallerde atom çekirdeğinin parçalanması sonucunda ortaya çıkan ısı önce mekanik ardından ise elektrik enerjisine çevrilerek ekonomik alanlarda kullanılmaktadır (Kavrar ve Yılmaz, 2020).

2. ÇEVRE POLİTİKALARI

Çevre politikaları çevreyi kontrol altına almak, üretim ve tüketimden kaynaklanan zararları önlemek, çevreye ilişkin olumlu çerçevenin sürdürülebilirliğini sağlamak gibi konuları içermektedir. Çevre politikaları her ülkede farklılık gösterse de ortak amaçlar çerçevesinde şekillenmektedir. Bu kapsamdaki amaçları aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür;

- Bireyin sağlıklı bir çevrede yaşamını devam ettirmesi,
- Çevresel değerlerin korunarak sürdürülebilirliğin sağlanması,
- Çevre politikalarının uygulanmasının gerektirdiği yükün paylaşılmasında toplumsal adalet ilkelerine uyumun sağlanmasıdır (Kaypak, 2013: 23-24).

2.1. Çevre Politikalarına İlişkin İlkeler

Çevre politikalarına ilişkin dört temel ilke bulunmaktadır. Bunları;

- Kirleten öder ilkesi
- İhtiyat ilkesi
- Önleme ilkesi
- İş birliği ilkesi

olarak sıralamak mümkündür. Kirleten öder ilkesi, çevreye verilen zararın maliyetinin çevreyi kirletene yüklenilmesini ifade etmektedir. Bu ilke, çevre politikalarına ilişkin en temel ilkeyi oluşturmaktadır. ilk olarak dışsallıkların giderilmesine yönelik olarak sunulmuş olmasına rağmen zamanla tüm dışsallıkların içselleştirilmesine yönelinmiştir. İhtiyat ilkesi, ağırlıklı olarak hukuki bir ilkedir. İlgili ilke kavramı, çevre sorunlarına yol açabilecek durumları

önceden gözlemleyip zararları önlemeye çalışmayı amaçlamaktadır. Önleme ilkesi ise çevre sorunlarını oluşma aşamasında çözmeyi hedeflemektedir. Diğer bir ifadeyle zarar meydana gelmeden gerekli önlemlerin alınmasını sağlamaktadır. Son olarak iş birliği ilkesi ise çevre politikalarının uygulanması ve başarılı olunabilmesi için ulusal ve uluslararası ölçekte iş birliğinin yapılması gerektiğini ifade etmektedir (Toprak, 2006: 151).

2.2. Çevre Politikasının Araçları

1970’li ve 1980’li yıllardaki çevre politikaları çoğunlukla komuta ve kontrol araçları olarak tanımlanan düzenleme sistemleri tarafından yönetilmekteydi. Bununla birlikte, 1980’li yıllarda politika yapımcıların çevre vergilerine ve çevre politikasının diğer piyasaya dayalı araçlarına olan ilgisi bir dizi faktör sebebiyle tekrar canlanmıştır. Bunları;

1. Piyasaların gücü ve potansiyeli konusunda farkındalığın artması ve kamu politikalarında piyasalara ilişkin yeni bir yönelimin meydana gelmesi,
2. Genel olarak hükümetin; özel olarak ise çevresel düzenlemelere ilişkin geleneksel komuta ve kontrol sistemlerinin sınırlamalarının daha fazla tanınması,
3. Bu tür sistemlerin çevre sorunlarıyla yeterince başa çıkamadığı hatta ekonomik maliyetler getirdiğine dair artan endişeler daha uygun maliyetli çevre politikaları sunabilecek diğer araçlarda yeni bir ilgiye yol açması,
4. Kirleten öder ilkesinin uygulanmasında daha fazla ilerleme kaydedilmesi çevresel faaliyetlerin ilgili ürün ve faaliyetlerin fiyatlarına dahil edilmesi arzusu ve daha uygun maliyetli bir yaklaşımın parçası olarak çevre politikalarını diğer faaliyetlerle birleştirme arzusunun artması

şeklinde sıralamak mümkündür. Kısacası, geleneksel düzenleyici çevre politikasının bazı hususlarda başarılı olmasına rağmen çevresel zararı önlemede tam anlamıyla başarı göstermemesi ve bu durumun da giderek daha fazla maliyete yol açması fikri olumsuz düşüncelere sebebiyet vermiştir. Ekonomistler, çevresel hedeflere uygun vergi ve harçlar yoluyla ulaşılabileceğini ileri sürmektedirler. 1980’lerin yeni piyasa odaklı atmosferinde ise politika yapımcılar rekabet ihtiyacı ve maliyet bilincini dikkate almaya başlamışlardır (Ekins, 1999: 39).

Çevresel açıdan belirli amaçlara ulaşmak için kullanılan araçlara çevre politikası araçları adı verilmektedir. İlgili araçların genellikle idari ve ekonomik-mali araçlar şeklinde sınıflandırıldığı görülmektedir. İdari araçlar, yasa gibi düzenleyici işlemlerden oluşan mevzuat araçları olarak tanımlanmaktadır. En eski araçlardan birisi olan idari araçlar;

- Emir ve yasaklar
- Çevresel standartlar oluşturma

- Diğer araçlar

olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Ayrıca bu araçlar dışında katılım, ruhsata bağlama, çevresel etki değerlendirmesi, çevre eğitimi gibi araçlar da bulunmaktadır (Topal ve Bilgili, 2015: 425).

Ekonomik ve mali araçları ise;

- Çevre vergisi
- Çevre harcı
- Atık vergileri
- Sübvansiyonlar
- Karbon/Enerji/Yakıt vergileri
- Depozito iade sistemi
- Ürün harçları vergileri
- Emisyon harçları ve vergileri

şeklinde sıralamak mümkündür.

Genel bir değerlendirme yapıldığında çevre politikalarına ilişkin araçların oldukça çeşitli olduğu görülmektedir. Bu kapsamda çevre politikası araçlarından çevre vergileri ve harçları, emisyon harçları ve vergileri, sübvansiyonlar, depozito iadesi sistemi, karbon/enerji/yakıt vergileri, ürün harçları ve vergileri ile atık vergileri üzerinde durulacaktır.

2.2.1. Çevre Vergileri ve Harçları

Çevre vergileri ve harçlarının temel unsurlarını aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür (Ekins, 1999:42);

1. Çevresel zararın maliyetini bunlara yol açan mal, hizmet veya faaliyetlerin fiyatlarına dahil eder.
2. Böylece üreticiler ve tüketiciler çevreye zarar veren davranışlardan uzaklaşmaya yönelik teşvikler yaratarak çevresel hasarı azaltır.
3. Her üretici aynı teşvikle karşı karşıya olduğundan çevresel iyileşmenin marjinal maliyetini vergi matrahı genelinde eşitleyecek şekilde hareket eder ve böylece düzelmeyi en az maliyetle gerçekleştirmiş olur.
4. Üreticiler için kısa vadede bile yeniliği teşvik edici bir rol üstlenebilirler. Enerji, su ve hammaddenin yanı sıra katı, sıvı ve gaz emisyonları da vergilendirildiğinde; vergi mükellefleri sorumluluklarını azaltmak için yeni üretim, ulaşım, konut, enerji kullanımı ve genel tüketim biçimleri geliştirecektir. Böylece ekolojik modernleşmeye yönelik teşvik hem sürdürülebilirlik hem de uluslararası rekabet gücü açısından önemlidir.
5. Çeşitli amaçlarla kullanılacak gelirlerin artışına sebebiyet verirler. Bunlardan bazıları çevreyi iyileştirir veya bunun için daha fazla teşvik

sağlar. Gelirler alternatif olarak istihdamı arttırmak amacıyla iş gücü vergilerini azaltmak veya istenmeyen dağılım etkilerini düzeltmek için kullanılabilir.

2.2.2. Emisyon harçları veya vergileri

Emisyon harç veya vergileri en yaygın olarak kullanılan araçlardır. Emisyon harçları veya vergileri kapsamına giren su atıkları harçları, atık ücretleri, gürültü harçları ve hava kirliliği harçları aşağıda kısaca açıklanmıştır (Barde, 1994: 10);

- **Su atık harçları:** Su atık harçları birçok ülkede değişen oranlarda kullanılmaktadır.
- **Atık ücretler:** Atık ücretler uygulaması oldukça yaygındır, ancak farklı düzeylerde karmaşıklığa sahiptir.
- **Hava kirliliği harçları:** Hava kirliliği harçları ve vergileri birçok ülkede giderek daha fazla uygulanır hale gelmektedir. Bu vergiler özel enerji (yakıt) vergileri veya emisyon ücretleri şeklindedir.
- **Gürültü harçları:** Bazı ülkelerde basit sistemlerden daha ayrıntılı sisteme kadar uçaklara gürültü harcı uygulanmaktadır.
- **Atık vergileri:** Atık vergileri, geri dönüşümün artırılması ve depolama sahasına giden atık miktarının azalmasıyla birlikte daha sürdürülebilir bir atık yönetimini teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Depolanan atık miktarının azaltılması iklim değişikliğine sebebiyet veren sera gazı emisyonunu azaltacaktır. Diğer taraftan da yeraltı suyuna sızan kirletici madde miktarları, atık depolama sahalarının çevresinde sıklıkla meydana gelen gürültü ve kokuyu azaltacaktır. İlgili verginin hem yakılan atıkların hem de depolanan atıkların azalmasına yol açması durumunda yakma sisteminden kaynaklanan olası toksik kirliliğe ilişkin endişeleri de ortadan kaldırmış olacaktır (Ekins, 1999: 45).

2.2.3. Ürün harçları ve vergileri

Üretilirken veya imha edilirken kirlilik yaratan ürünlerin fiyatlarına ürün harçları veya vergileri uygulanır. Örnek olarak; madeni yağlar, yakıtlardaki kükürt veya karbon, gübreler, iade edilmeyen kaplar, civa ve kadmiyum piller, baz ve kimyasal hammaddelere uygulanmaktadır. Ürün harçları veya vergileri ürünlerin görelî fiyatlarını değiştirmeyi ve/veya tahsilat ve işleme sistemlerini finanse etmeyi amaçlamaktadır. Yeni eko-vergiler getirmek yerine mevcut vergiler üzerinde düzenlemeler yaparak da çevresel amaçlara uyarlamacılar getirilebilir. Örneğin; mevcut yakıt veya araç vergileri çevresel hedefleri karşılayacak şekilde uyarlanabilir (Kurşunlu benzine, kirletici veya gürültülü araçlara daha yüksek vergi gibi) (Barde, 1994: 11).

2.2.4. Sübvansiyonlar

Çoğu ülkeler, özel sektörün çevresel yatırımları için hibeler, uygun krediler veya vergi indirimleri şeklinde çeşitli mali yardımlar sağlamaktadır. Bu tür sübvansiyonların ana amaçlarını aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür (Panayotou, 1994: 25);

- Doğrudan düzenlemelerin uygulanmasını hızlandırmak,
- Yeni düzenlemelere uyumun gerektirdiği sermaye yatırımları sebebiyle finansal zorluklarla karşı karşıya kalan özellikle de küçük firmalara yardımcı olmak,
- Kirlilik kontrol ekipmanlarının ve daha temiz teknolojilerin araştırılması, geliştirilmesi ve tanıtılmasını desteklemek.

2.2.5. Depozito İade Sistemi

Tüketicilerin potansiyel olarak kirletici ürünleri satın alırken ek ücret ödediği ve ürünü onaylı bir merkeze (geri dönüşüm ve imha için) iade ederken de para iadesi aldığı bir sistemdir. Bu sistem, bazı ülkelerde içecek kaplarına ilişkin çöpleri kontrol etmek ve katı atıkların çöplüklere akışını azaltmak için “şişe faturaları” aracılığıyla hayata geçirilmiştir. Bu sistemin aynı zamanda kurşun asitli akülere de uygulandığı bilinmektedir (Stavins, 1998: 4).

2.2.6. Karbon / Enerji / Yakıt Vergileri

Karbon, yakıt ve enerji vergilerinin getirilmesinin ardındaki temel çevresel amaç, küresel ısınma ve iklim değişikliğine yol açan sera gazı olan CO₂ emisyonlarını kontrol etme arzusu olmuştur. İlgili vergiler bir yandan iklim değişikliğinin etkilerini hafifletirken; diğer taraftan da çevresel riskleri ve eko sistemlere yönelik tehditleri azaltmaktadır. Fosil yakıt kullanımının azalması CO₂'nin yanı sıra SO₂, NO_x gibi parçacıklar ve uçucu organik bileşikler gibi kirletici emisyonların azalmasına yol açacaktır. Bunlar, asitleşmeye özellikle de kentsel alanlarda kötü hava kalitesine ve iç suların ötrofikasyonuna katkıda bulunur. Fosil yakıtlarının yakılmasının neden olduğu çoklu çevresel dışsallıklar nedeniyle fosil yakıtların vergilendirilmesi temel hedeftir (Ekins, 1999: 44).

Diğer taraftan piyasa engellerinin azaltılması piyasaya dayalı politika araçları olarak da hizmet edebilir. Bu gibi durumlarda piyasa faaliyetlerine yönelik mevcut açık veya örtülü engellerin kaldırılmasıyla çevre korumasında önemli önemli kazanımlar elde edilebilir. Piyasa engellerinin azaltılmasında 3 tür unsur öne çıkmaktadır (Stavins, 1998: 5);

- Su kullanım haklarının gönüllü değişimini kolaylaştıran ve böylece kıt su kaynaklarının daha verimli tahsisi ve kullanımını teşvik eden tedbirlerle birlikte pazarların yaratılması,
- Firmaların kararlarının potansiyel çevresel zararlarını dikkate almaya teşvik eden sorumlulukların kuralları,

- Enerji verimliliğine ilişkin ürün etiketleme bilgi programları.

3. ENERJİ - ÇEVRE KAPSAMINDA ÖNLEMLER VE POLİTİKALAR

Enerji ve çevre politikası kapsamında ilişkilendirilebilecek oldukça fazla konu bulunmaktadır. Ancak ilgili çalışma dahilinde daha çok iklim değişikliği, küresel ısınma, teknoloji ve sanayi konuları üzerinde durulmuştur.

3.1. Küresel Isınma ve İklim Değişikliği

Küresel ısınma ve iklim değişikliği sorunları sürdürülebilir kalkınma açısından oldukça önemli bir risk unsurunu oluşturmaktadır. Toprak bozulmaları, ormansızlaşma, nehir akışlarındaki değişiklikler, kuraklık ve iklim değişikliğinin getirdiği diğer ciddi çevresel sorunlar insan sağlığı ve besin zinciri için tehlike oluşturmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü, iklim değişikliğinin 2030 ile 2050 dönemi arasında yılda yaklaşık olarak 250.000 kişinin ölümüne neden olacağı tahmin edilmektedir. Çeşitli alanlardan araştırmacılar, çevre ve insanlık üzerindeki olumsuz etkileri azaltmak amacıyla iklim değişikliğinin ana itici güçlerinden olan sera gazı ve karbon emisyonlarını etkileyen faktörleri araştırmaya devam etmektedir. Bilim insanlarının çabalarının yanı sıra Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kuruluşlar da iklim değişikliği konusunda çeşitli konferanslar düzenleyerek konuyu özel olarak ele almaktadır. Paris Anlaşması ve Kyoto Protokolüyle birlikte çevre kirliliğini azaltmak için çeşitli adımlar benimsenmiş olsa da fosil yakıtların artan kullanımı karbon emisyonlarını arttırmıştır. Dolayısıyla da günümüzde ekolojik bütünlüğü arttıracak bölgesel ve küresel girişimlerin geliştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır (Li, 2023: 156).

İklim değişikliği sorunu ülkelerin sürdürülebilir kalkınmasının önünde en önemli tehditlerden birisini oluşturmaktadır. Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde sera gazı emisyonlarındaki artış iklim değişikliğine yol açmaktadır. Bu bağlamda, sera gazı emisyonlarının durdurulması veya azaltılması kritik bir öneme sahip olmaktadır. Karbon emisyonları, küresel toplam sera gazı emisyonlarının yaklaşık %75'ine katkıda bulunmaktadır. İki yüzyıl önce sanayi devriminin başlangıcından bu yana bir yandan teknolojik ilerleme yaşanırken; diğer taraftan da insan refahında iyileşmelerin meydana geldiği görülmektedir. Ancak bu noktada çevreciler dünyadaki hızlı ekonomik büyümenin yalnızca doğal kaynakların tükenmesine değil aynı zamanda da zararlı emisyonların yayılmasına neden olduğunu ileri sürmektedir. Büyümeden kaynaklı sera gazları çevrenin mevcut ve gelecekteki sürdürülebilirliği için tehdit oluşturduğu aşıkardır. Dolayısıyla da iklim uzmanları çabalarını daha çok çevresel değişimin temel nedenleri üzerine yoğunlaştırmaktadır. Çevre uzmanları, iklim değişikliğiyle yakından ilgilenmektedir. Çünkü, karbon emisyonları küresel ölçekte önemli miktarlarda atmosfere salınarak emilmekte; bu durum da dolayısıyla çevreyi olumsuz bir şekilde etkilemektedir (Chien, 2022: 526).

Küresel ısınmanın önüne geçebilmek ve bu durumla ilgili olan sorunları çözebilmek oldukça önem arz etmektedir. Bu noktada sorunu çözebilmek için atılacak ilk adım enerji tüketiminin tamamını elektriksel formda teşkil etmektir. Merkezi fosil yakıt bazlı enerji üretim istasyonları, fosil yakıtların dağıtılmış tüketimi yerine gelişmiş emisyon kontrol standartlarını kullanabilirler. Emisyon kontrol teknolojileri ilerledikçe bu tür teknolojilerin merkezi elektrik santrallerinde uygulanması büyük ölçüde kolaylaşmaktadır. Diğer taraftan nükleer enerjinin çevre açısından temiz bir kaynak olduğuna ilişkin iddialar da bulunmaktadır. Dolayısıyla da nükleer enerji talebinin artmasına yönelik görünümün bulunduğunu söylemek şaşırtıcı olmayacaktır. Ağaçlar, karbondioksit emme özelliğine sahip olduğundan dolayı ağaçlandırılma çalışmalarının gerçekleştirilmesi ve yaygınlaştırılması çevresel sorunların önüne geçebilmek için önemli bir adım olacaktır. Ayrıca, enerji talebinin önemli bir kısmının çevresel açıdan temiz yenilenebilir enerji kaynaklarından (hidro, güneş, rüzgar, jeotermal vb.) sağlanması olumlu sonuçlar doğuracaktır. İçten yanmalı motorlu araçların yerini elektrikli araçların alması ve elektriğin temiz kaynaklarla üretilmesi durumunda da sera gazı yayılımı azalacaktır. Bu durum da dolayısıyla çevre kirliliğinin azalmasına yardımcı olacaktır. Japonya ve Avrupa'da olduğu gibi toplu taşımacılığın özellikle demiryolu ile teşvik edilmesi küresel ısınma sorunu üzerine çözümleyici bir nokta olacaktır. Bunlarla birlikte, tüketicilerin kötü alışkanlıkları sebebiyle yüksek miktarda enerji israf etmeleri de olumsuz sonuçlara yol açacaktır. Bu noktada boşa harcanan enerjiden tasarruf etmek küresel ısınma sorununun engellenmesinde önemli bir rol oynayabilecektir (Bose, 2010:9).

Küresel ısınmanın olumsuz etkilerine ilişkin yaygın görüşler göz önüne alındığında dünya çapındaki hükümetlerin birinci derecede iklim değişikliğiyle mücadele etmesi şaşırtıcı değildir. Uzun bir zamandır dünyanın enerji karışımının kömür, petrol, doğalgaz vb. gibi doğal kaynaklar üzerinde olduğu öne sürülmektedir. Dünya ekonomileri enerji tasarrufuna ilişkin yoğun vurgular yapmasına rağmen; fosil yakıtlar halen yaygın olarak kullanılan bir yakıt olmaya devam etmektedir. Fosil yakıtların; çevrenin korunması, yeşil kalkınma ve küresel ısınma üzerindeki olumsuz etkileri enerji endüstrisindeki problemlerdendir. Bu durum da ülkelerin ekonomik büyümelerine zarar vermeden çözüme ulaşmaları konusunda zorlamaktadır. Yapılan tüm değerlendirmeler dikkate alındığında yenilenebilir enerji kaynaklarına geçişin olası bir çözüm olduğu ortak noktadır. Bu kapsamda, enerji sektöründe fosil bazlı enerjiden doğal enerji kaynaklarına dayalı sıfır karbonlu enerji kullanımına geçiş için önemli iyileştirmelerin yapılması gerekmektedir. Hükümetler, yeşil ekonomik ilerlemenin temelini oluşturmak ve özellikle verimlilik ve enerji kullanımı açısından iklim değişikliğini ve kaynak kıtlığını korumak için giderek daha fazla düzenlemeler uygulanmaktadır. Bu bağlamda,

birçok ülke fosil yakıt bazlı enerji kaynaklarına çevre vergisi uygulaması getirmektedir. Ayrıca, hükümetlerin toplumsal kirliliğinin maliyeti ile yeşil ve yeşil olmayan teknolojiler arasındaki fiyat farkını azaltmak için katı ekolojik kurallar uygulamaya istekli olduklarını da iddia etmektedirler. Artan eko-verimli teknolojiler geri dönüşüm yoluyla yeşil büyümenin önünü açarken; diğer taraftan da tehlikeli emisyonların ve kaynakların tükenmesini azaltarak endüstriyel çevre standartlarının etkinliğini arttıracaktır (Li, 2023: 157).

Bu kapsamda genel bir değerlendirme yapıldığında uygulanabilecek politikaları aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür;

- Yenilenebilir enerji teknolojileri politikalarına tüm sektör ve bölgeler katkıda bulunmalıdır.
- Yaşam tarzı ve davranış kalıplarındaki değişiklikler yoluyla karbon ayak izinin azaltılması iklim değişikliği sorununun çözümüne yardımcı olacaktır.
- Arazi kullanımını azaltabilecek ve aynı zamanda yenilenebilir enerji kaynaklarından kaynaklanan kazaları ve kaynak rekabetini azaltabilecek yeniliklere ilişkin araştırmaların yapılması,
- Gelişmekte olan ülkeler için modern tedarik ve sürdürülebilir enerji hizmetleri için altyapının ve teknolojinin geliştirilmesine yönelik uluslararası birlik ve desteklerin artırılması,
- Yenilenebilir enerji kaynaklarına ilişkin yatırımların artırılması ve ilgili kaynaklara ilişkin yönelimin artmasının sağlanması,
- Sıfır karbonlu enerji kullanımına geçiş için iyileştirmelerin yapılması,
- Eko-verimli teknolojilerin tanıtılması ve geliştirilmesi vb.

3.2. Teknoloji, Enerji, Çevre Kapsamında Alınabilecek Önlem ve Politikalar

Teknolojik açıdan atılacak adımlar çevre sorunlarının önüne geçmede etkili olan diğer bir önemli unsur olarak kabul görmektedir. Bu noktada teknoloji elbette ki sorunların çözümünde tek başına yeterli olmayacaktır. Ancak uzun ömürlü EV pilleri, çevreyi kirletmeyen hidrojen bazlı ve karbonu yakalayıp ayrıştırmaya yönelik güvenilir ve emniyetli teknolojik araştırma ve geliştirme politikaları uygulanmadan çevre sorunlarını çözmek mümkün olmayacaktır. Örneğin;

- Lityum madenciliğinden (elektrikli araç akülerinin kritik bir bileşeni) kaynaklanan yerel zararları azaltmak,
- Güneş pilleri için geri dönüşüm fırsatlarını iyileştirmek,
- Karbon önleyici hedefler için teknolojik araştırmalar

yapılabilir. Bu hususta finansman, araştırma ve geliştirme faaliyetlerini hızlandırmak için önemli bir unsur oluşturmaktadır. Dolayısıyla da hükümetlerin temiz enerji teknolojilerine yatırım yapmayı öncelik haline getirmeleri, hibeler, sübvansiyonlar, vergi teşvikleri ve diğer ödüller yoluyla yeniliği teşvik etmeleri olumlu sonuçlara yol açacaktır (URL-4, Turrentine, 2022).

Yapay zeka teknolojilerinin geliştirilmesi ve pratikte uygulanmaya başlaması da enerji üretiminin sürdürülebilirliğini arttırmada önemli bir adım olacaktır. Yapay zeka teknolojilerinin kullanımı kaynakların verimli kullanılmasını sağlayarak enerji üretimine ilişkin karşılaşılan sorunların çözümüne katkı sağlayacaktır. Tüm bu olumlu etkilerle beraber çevresel sorunların çözümüne de yardımcı olacaktır. Yapay zeka teknolojilerinin rüzgar üretiminde kullanılması kaynaklardan;

- Yüksek verimlilik,
- Daha düşük maliyet,
- Daha düşük çevresel

etkiler alınması demektir. Diğer taraftan yapay zeka, hidroelektrik santrallerin performansını arttırmak için de kullanılabilir. Örneğin, yapay zeka teknolojilerini kullanarak hidroelektrik santrallere ilişkin analizlerin gerçekleştirilmesi uygun işletme koşullarını belirlemede fayda sağlamaktadır. Sonuç olarak da ilgili santrallerin daha verimli ve çevre dostu olarak çalışmasına yardımcı olabilmektedir (Dirik vd., 2023: 28).

Enerji, teknoloji ve çevre çerçevesinde genel bir değerlendirilme yapıldığında enerji verimliliğini arttırmak için teknolojinin önemli bir unsur olduğu açıktır. Ancak bu noktada çevresel sorunlara yol açmamak için çevre dostu teknolojilerin geliştirilmesi önem arz etmektedir.

3.3. Enerji – Çevre Kapsamında Önlem ve Politikalar

İnsanoğlunun yaşamının her döneminde önemli bir unsur olan enerji kavramını çevresel etkilerden bağımsız olarak düşünmek doğru bir tutum olmayacaktır. Enerji, ülke ekonomilerinin gelişmesi için en önemli öğelerden birisini oluşturmaktadır. Ancak, özellikle de yenilenemez enerji kaynaklarının artan kullanımı çevresel sorunların artışını da beraberinde getirecektir. Bu bağlamda, enerji kapsamında alınan politika kararları çevre açısından önem arz edecektir.

Yıllar itibarıyla çevresel bozulma riski ve gerçeği daha belirgin hale gelmeye başlamıştır. Asit yağmurları, strotosferik ozon tabakasının incilmesi ve küresel iklim değişikliği gibi çevresel sorunlara dair giderek artan kanıtlar çeşitli faktörlerin bir araya gelmesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü, dünya nüfusunun ve enerji tüketiminin hızla artması sebebiyle insan faaliyetlerinin

çevresel etkisi dramatik bir şekilde artmıştır. Bunun en net örneğini endüstriyel faaliyetler oluşturmaktadır. Enerji kullanımının çevreyle olan ilişkisi incelendiğinde yenilenebilir enerji teknolojilerinin ve enerji tasarrufu programları uygulamasının en etkili yöntemlerden olduğu görülmüştür. Ayrıca da bu kapsamda gerçekleştirilen çalışma sonuçlarına ilişkin çıkarımları aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür (Dinçer, 1999:853);

- Çevre sorunları çok büyük boyutlara ulaştığından birçok ülke güneş ve diğer yenilenebilir enerji teknolojilerini temiz enerji geleceğinin anahtarı olarak görmektedir. Dolayısıyla da bu teknolojilerin geliştirilmesi, üretilmesi ve kullanılması açısından dünya lideri olmak için çaba göstermektedir.
- Yenilenebilir enerji teknolojilerine ilişkin yatırımlar uzun vadeli bir planlama perspektifi gerektirmektedir. Yenilenebilir enerji, fosil yakıtlarla rekabet edebilir; ancak bu durum fiyatların projenin işletimsel süresi boyunca amorti edilmesi durumunda mümkün olmaktadır.
- Bir ülkenin enerji tüketimi ve üretiminin gelecekteki düzeyinin belirlenmesinde önemli olduğu düşünülen birçok faktör bulunmaktadır. Bunları;
 - Nüfus artışı
 - Ekonomik performans
 - Tüketici zevkleri
 - Teknolojik gelişmeler
 - Dünya enerji piyasasındaki gelişmeler
 - Enerji sektörüne ilişkin hükümet politikaları oluşturmaktadır.
- Enerji tasarrufu sürdürülebilir kalkınma için hayati bir öneme sahiptir. Bu durum yalnızca şu an içinde bulunduğumuz zaman için değil; gelecek nesiller için de önemli bir tutumdur.
- Bir toplumun kalkınması için enerji kaynaklarının yalnızca güvenli bir şekilde temin edilmesi yeterli olmayacaktır. Ayrıca uzun vadede sürdürülebilir bir şekilde makul maliyetlerle temin edilen ve olumsuz toplumsal etkilere yol açmadan gerekli tüm görevler için kullanılabilen bir enerji kaynağı arzını gerektirmektedir.

Değerlendirmeler kapsamında enerji kaynaklarına ilişkin alınacak kararları ise aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür (Ababa, 1997:12);

- Enerji gelişimini sektörler arası enerji tasarrufu, çevre koruma ve yenilenebilir kaynakların sürdürülebilir kullanımı ile bütünleştiren planlama ve geliştirme sürecini benimsemek,
- Hem sürdürülebilirliğin sağlanması hem de çevrenin korunması amacıyla yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesini teşvik etmek,

- Fosil enerji kaynaklarının kullanımını azaltmak,
- Büyük miktarda odun tüketen kurum ve sanayilerin kendi ağaçlandırma tesislerini kurmalarını veya ağaçlandırma tesisleri ile sözleşme yaparak odun ihtiyaçlarını karşılamalarını sağlamak,
- Özel girişimcilerin kentsel alanlarda yakacak odun parkları kurması için devlet kiralamalarını teşvik etmek,
- Hidroelektrik tesisleri ve diğer önemli üretim tesislerine yönelik fizibilite çalışmalarının, topluma ve ülkeye sağlayacağı faydaları en üst düzeye çıkaracak; diğer taraftan da doğal kaynaklar tabanına verilen zararı ortadan kaldıracak şekilde değerlendirilmesini sağlamak,
- Toplumun enerji ihtiyaçlarını daha iyi bir şekilde karşılayacak özel ticari ve toplumsal sektör girişimlerinin çevre dostu enerji kaynakları geliştirmesine ve pazarlamasına ilişkin reformlar gerçekleştirmek. Bu kapsamda da enerji sektöründeki mevcut kurumsal ve fiyatlandırma düzenlemelerini gözden geçirmek,
- Biyokütle yakıtlarının yerini alacak teknoloji ve enerji kaynakları araştırmalarını gerçekleştirmek ve geliştirmek.

3.4. Sanayi, Enerji, Çevre Kapsamında Önlemler ve Politikalar

Sanayileşmeyle birlikte bir taraftan ekonomik anlamda refah artışı yaşanırken; diğer taraftan da çevre sorunları baş göstermektedir. Üretim artmasıyla birlikte daha fazla atık ve zararlı gazların çevreye yayılması negatif dışsallıklara sebebiyet vermektedir. Çevre kirliliğine yol açan temel unsurlar değerlendirildiğinde en temel sorunun “sanayileşme” olduğu görülmektedir. Ancak sanayileşmeden de vazgeçilemeyeceği için ilgili problemin çözümünde çevreyi kirletmeyen sanayi yapısına yönelmek önem arz etmektedir (Haftacı ve Soylu, 2007: 106).

Endüstriyel kapsamda çevre problemlerinin önüne geçebilmek için uygulanabilecek tekniklerin odağında “temiz üretim” prensibi yer almaktadır. Temiz üretim, kaynakta emisyon yayılımlarına engel olmak ve organizasyonların çevre performansı gelişiminin devamı için özel bir stratejidir. Bu bağlamda, endüstrilerin ne tür emisyon ve atık ürettiklerini; eğer böyle bir durum söz konusu ise maliyeti ve iyileştirme olanaklarının neler olduğuna ilişkin araştırmalar yapması beklenir. Endüstrilerin temiz ve yeni teknolojiler kullanarak sıfır atık prensibiyle üretmesi çevreyi korumada en etkin çözümü oluşturmaktır. Atıkların minimize edilmesine ilişkin çalışmalar kaynakların etkin kullanılmasını, su ve enerji gibi oldukça fazla tüketilen kaynaklarda tasarruf sağlayacaktır. Ayrıca temiz üretim ve çevre dostu teknolojilerin kullanılması da faydalı olacaktır (Cüce, 2018: 113).

Endüstriyel çevresel etkilerin önlenmesi için temiz üretim önemli bir

strateji olmaktadır. Çünkü, temiz üretimle birlikte emisyonlara engel olmak ve organizasyonlara ilişkin pozitif çevre performansını sürdürülebilir kılmaktadır. Temiz üretim çevre sorunlarını azaltmak bazlı değil de çevresel sorunlara yol açan durumları önceden önlemektir. Temiz üretim kavramı;

- Çevrede ne çeşit atıkların ve emisyonların yayılımının gerçekleştiği,
- Yayılan bu atık ve emisyonların niçin meydana geldiği,
- Atık ve emisyonların yol açtığı maliyetlerin ne kadar olduğu,
- Çevreye yayılan atık ve emisyonların iyileştirilebilme olasılığına

ilişkin sorulara cevap aramaktadır. Temiz üretime ilişkin hiyerarşik gösterim Şekil 1’de gösterilmiştir. Üretim sürecinde üretime dönüşmeden atık haline gelen hammaddeler ile birlikte enerji ve su gibi temel girdilerin etkin kullanımıyla kayıpların önlenmesi ve dolayısıyla da çevresel etkilerin azaltılması şekil 1’de gösterilen temiz üretim hiyerarşisinin temelini oluşturmaktadır (Cüce, 2018: 113).

Şekil 1. Temiz Üretim Bazlı Çevre Yönetim Hiyerarşisi (Cüce, 2018: 113)

Sanayi tesisi sahiplerinin çevreye karşı daha duyarlı olmalarını sağlamak ve bu kapsamda üretimlerini gerçekleştirmek amacıyla sempozyum, panel ve seminer gibi toplantılarla çevre konusunun önemi hakkında bilgilendirmeler yapılmalıdır (Kelkit, 2003: 185).

Sanayileşmenin gelişmesiyle birlikte sanayi tesislerin sayılarında da artışlar yaşanacaktır. Bu noktada, yeni kurulacak sanayi tesislerinin çevre kirliliği, yeraltı sularının kirlenme potansiyeli ve mevcut su miktarı gibi unsurlarının dikkate alınması gerekmektedir (Demiraslan ve Demiraslan, 2018: 42).

Sanayi sektörü kapsamında çevre hususunda alınabilecek önlem ve politikaları aşağıdaki şekilde maddeleştirmek mümkündür (URL-5, ABB) ;

- Sanayi bölgelerinde atıkların toprağa bırakılmamasına ilişkin politikalar geliştirmek,
- Özellikle radyoaktif içeren sanayi atıklarını direkt olarak toprağa vermemek,
- Sanayi bölgelerini yerleşim yerlerinden daha uzak yerlere konumlandırarak çevre kirliliğinin yayılmasını önlemek,
- Yenilenemez enerji kaynaklarının kullanımı yerine yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı yaygınlaştırmak,
- İlgili araçların egzoz emisyonlarını belirli periyotlarla düzenli bir şekilde ölçtürmek,
- Ozon tabakası üzerinde negatif sonuçlara yol açacak maddelerin kullanımını ortadan kaldırmak veya azaltmak,
- Sanayi tesislerinde üretim sonucunda ortaya çıkan zararlı atıkların sulara bırakılmasını önlemek,
- Temiz üretime ilişkin politikaların kullanımını yaygınlaştırmak,
- Çevre dostu teknolojilerin kullanımı arttırmak,
- Sanayi tesisi sahiplerine çevrenin korunmasına ilişkin bilgilendirme toplantıları gerçekleştirmek ve çevreye ilişkin politikaların uygulanabilirliğini arttırmak.

GENEL DEĞERLENDİRME

Enerji kullanımı, insanoğlunun yaşamının her döneminde önemli bir girdi konumunda olmuştur. Enerji ve çevre ilişkisinin kurulması ise daha çok sanayi devrimi sonrasında önemli bir hale gelmiştir. Sanayileşmeyle birlikte artan çevre sorunları önemli politikaların alınmasına neden olmuştur. Günümüze gelindiğinde ise bu kapsamda çevre sorunlarının halen devam etmesi “yeşil çevre” bağlamında araştırma ve geliştirmelerin yapılmasının önemini daha da arttırmaktadır.

Bilim insanları tarafından iş yapabilme yeteneği olarak tanımlanan enerjinin ısı, ışık, hareket, kimyasal ve yerçekimi olmak üzere birçok türü bulunmaktadır. Kaynakların kullanımına göre bir sınıflandırma yapıldığında ise yenilenebilir ve yenilemez enerji kaynakları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Yenilenebilir enerji kaynakları biyokütle, rüzgar, güneş, jeotermal ve hidroelektrik enerjiden; yenilenemez enerji kaynakları ise kömür, petrol, doğalgaz ve uranyumdan oluşmaktadır.

Yenilenebilir enerji kaynaklarından biyokütle enerjisi, biyokütlenin ısı, elektrik gibi faydalı enerjilere dönüştürülmesini ifade etmektedir ve iki milyardan fazla insan biyokütleyi gıda ihtiyacını gidermek için kullanmaktadır.

Rüzgar enerjisi, havanın kinetik enerjisinin rüzgar türbinleri veya

rüzgar enerjisi dönüşüm sistemleriyle mekanik enerjiye ve daha sonra da elektrik enerjisine dönüştürülmesidir. Rüzgar enerjilerinin sera gazı emisyonu üretmediğini ve çevreyi kirletmediğini söylemek mümkündür. Bu kapsamda da temiz enerji kaynakları arasında yer almaktadır. Ancak gürültü, telekomünikasyon sinyalleri ve görsel çekicilik gibi olumsuz özellikleri de bulunmaktadır.

Jeotermal termal enerji verimli ve çevreye etkisi bakımından temiz enerji kaynakları arasında yer almaktadır. İlgili enerji kaynağının birçok farklı kullanımı bulunmaktadır. Bunlar içerisinde en yaygın olanları ısıtma sistemleri, elektrik üretimi ve jeotermal ısı pompalarında kullanımınıdır.

Güneş enerjisi de küresel ısınmaya zarar vermeyen en temiz enerji kaynaklarından birisidir. Söz konusu enerji kaynağının birçok faydalı özellikleri bulunmaktadır. Sera gazı emisyonu veya herhangi bir zararlı gaz emisyonuna yol açmaması, su kaynaklarının kalitesini iyileştirilmesi, enerji arzını çeşitlendirilmesi ve güvenliğini sağlama ile gelişmekte olan ülkelere elektrifikasyonun hızlandırılması güneş enerjisinin avantajlarını oluşturmaktadır.

Hidroelektrik enerji yenilenebilir enerji kaynakları arasında birincil enerji kaynağı olarak değerlendirilmektedir. Düşük sermaye yoğun, sıfır karbon yoğunluğuna sahip, güvenilir ve verimli bir enerji kaynağı olması da söz konusu enerji kaynağının avantajlı yönlerini oluşturmaktadır.

Yenilenemeyen enerji kaynaklarında kömür, petrol, doğalgaz ve uranyum ön plana çıkmaktadır. Kömür, dünyadaki kaya katmanları arasına sıkıştırılmış damarlardan çıkan katı bir yakittir. Aynı zamanda da arz yönünden en bol olan fosil bir yakittir.

Uranyum, doğada serbest bir şekilde bulunmamaktadır. Çünkü farklı elementlerin bir araya getirilmesiyle meydana gelmektedir. Nükleer enerji santrallerinde atom çekirdeğinin patlaması sonucu ortaya çıkan ısı önce mekanik enerjiye daha sonra ise elektrik enerjisine dönüşerek ekonomik alanlarda kullanılmaktadır.

Yenilenemeyen diğer bir enerji kaynağı petroldür. Söz konusu enerji ağırlıklı olarak ulaşımda kullanılmasına rağmen günlük hayatta da farklı ürünlerin üretiminde yer edinen önemli bir kaynaktır.

Doğalgaz enerji arzında stratejik bir role sahip olan enerji kaynaklarından. Petrol ile kıyaslandığında ise taşınması ve depolanması daha zordur. Ancak, elektrik üretimi için yüksek enerji dönüşüm verimliliğine sahiptir.

Çevre politikaları ülkeden ülkeye farklılık gösterse de ortak amaçlar çerçevesinde şekillenmektedir. Bu amaçlar, bireylerin sağlıklı bir çevrede yaşamasıyla birlikte çevresel değerlerin korunarak sürdürülebilirliğini

sağlamaktır. Çevre politikası dört temel ilke etrafında şekillenmektedir. Bu ilkeleri; kirleten öder ilkesi, özen gösterme ilkesi, önleme ilkesi ve iş birliği ilkesi olarak sınıflandırmak mümkündür.

Kirleten öder ilkesi, çevreye verilen zararın maliyetinin çevreyi kirletene yüklenilmesini ifade etmektedir. İlgili ilke çevre politikalarının en temel ilkesini oluşturmaktadır. ihtiyatlık ilkesi, hukuki bir ilkedir ve çevre problemlerine yol açabilecek durumları önceden gözlemleyip zararları önlemeyi amaçlar. Önleme ilkesi ise, çevre sorunlarını oluşma aşamasında çözmeyi sağlamaktadır. Son olarak iş birliği ilkesi çevre politikalarının uygulanması ve başarılı olunabilmesi için ulusal ve uluslararası ölçekte iş birliklerinin yapılması gerektiğini ifade etmektedir.

Çevre politikalarına ilişkin araçları ise idari ve mali araçlar olmak üzere gruplandırmak mümkündür. İdari araçlar emir ve yasaklar, çevresel standartlar oluşturma ve diğer araçlardan; ekonomik ve mali araçlar ise çevre vergisi, çevre harcı, kirletme atık hakkı, sübvansiyonlar, gönüllü anlaşmalar, dış yardımlar ve çevresel fonlar gibi araçlardan oluşmaktadır.

Enerji ve çevre konuları birbirleriyle oldukça ilişkili kavramlardır. Dolayısıyla da oldukça farklı alanlarla bağlantı kurulabilmektedir. Gerçekleştirilen çalışma dahilinde daha çok iklim değişikliği, küresel ısınma, teknoloji ve sanayi açısından incelemeler gerçekleştirilmiştir. Küresel ısınmanın önüne geçebilmek için atılacak ilk önemli adım fosil yakıtlı enerji kullanımından yenilenebilir enerji kaynaklarına geçiş sağlamaktır. Diğer taraftan ağaçlandırmaların yaygınlaştırılması, emisyon kontrol teknolojilerinin ilerlemesi, elektrikli araçların kullanımını arttırıcı politikaların gündeme getirilmesi, taşımacılığın özellikle demiryoluna yönlendirilmesi gibi önlem ve politikaların küresel ısınma sorununun önüne geçilmesinde oldukça faydalı olacaktır. Ayrıca sıfır karbonlu enerji kullanımına geçişin sağlanması ve insanlığın yaşam tarzının değiştirilmesine bağlı olarak karbon ayak izinin azaltılması çevre korumasına ilişkin önemli tedbirleri oluşturmaktadır.

Teknoloji kapsamında çevresel etkileri azaltmak için gerekli önlem ve politikaların uygulanması da çevre sorunlarının çözülmesinde önem arz etmektedir. Bu kapsamda çevreyi kirletmeyen ve karbonu yakalayıp ayrıştırmaya yardımcı olabilecek teknoloji araştırma ve geliştirme politikalarının uygulanması çevre sorunlarının önlenmesine yardımcı olacaktır. Bunlarla birlikte yapay zeka teknolojilerinin uygulanmasının çevresel etkiler kapsamında olumlu sonuçlar doğuracağını da söylemek mümkündür.

Enerji ve çevre kapsamında alınacak önlem ve politikalar dikkate alınması gereken bir diğer husustur. Bu bağlamda, fosil yakıtların kullanımının azaltılarak yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmesine ilişkin politikalar önemli bir nokta haline gelmektedir. Çevre dostu reformların gerçekleştirilmesi ve çevre

korumasına ilişkin sektörler arası planlama ve geliştirmelerin yapılması da diğer önemli politikalar içerisinde yer almaktadır.

Ülkelerin ekonomik anlamda büyümeleri için lokomotif konumunda olan sanayi sektörü çevre etkileri kapsamında önemli bir aktör olarak yer almaktadır. Sanayi- enerji-çevre zincirinde alınabilecek önlem ve politikalar araştırıldığında diğer tüm hususlarda olduğu gibi yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelim de ilk sırada yer almaktadır. Ayrıca sanayi tesislerinin gerçekleştirdikleri üretim sonucunda meydana getirdikleri atıkları çevreye bırakma hususunda dikkatli davranması, sanayi tesislerinin yerleşim yerlerinden uzak yerlere kurulması, temiz üretime ilişkin politikaların uygulanabilirliğinin artırılması, sanayi tesisi sahiplerine çevre kirliliğini önleme hususunda gerekli eğitim toplantılarının gerçekleştirilmesi gibi önlem ve politikaların sanayileşmeye bağlı olarak meydana gelen çevre kirliliğini önlemede fayda sağlayabileceğini söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Ababa, A. (1997). Environmental Policy, Environmental Protection Authority In Collaboration With The Ministry Of Economic Development And Cooperation, Federal Democratic Republic Of Ethiopia.
- Barde, J. P. (1994). Economic instruments in environmental policy: Lessons from the OECD experience and their relevance to developing economies.
- Bekar, N. (2020). Yenilenebilir Enerji Kaynakları Açısından Türkiye'nin Enerji Jeopolitiği. Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi, 3(1), 37-54.
- Bose, B. K. (2010). Global warming: Energy, environmental pollution, and the impact of power electronics. IEEE Industrial Electronics Magazine, 4(1), 6-17.
- Chien, F. (2022). How renewable energy and non-renewable energy affect environmental excellence in N-11 economies?. Renewable Energy, 196, 526-534.
- Cüce, H., (2018). Endüstriyel üretimde döngüsel çevre politikaları. Nevşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi, 7(2), 111-122.
- Demirarslan, K. O., & Demirarslan, D. (2018). Sanayileşme, kentleşme ve çevre ilişkisi: Kocaeli ili örneği. Sürdürülebilir Mühendislik Uygulamaları ve Teknolojik Gelişmeler Dergisi, 1(1), 29-43.
- Dikmen, A. Ç. (2005). AB'de Enerji ve Çevre. TMMOB Türkiye V. Enerji Sempozyumu Bildirileri Kitabı. TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası Yayını: Ankara.
- Dincer, I. (1999). Environmental impacts of energy. Energy policy, 27(14), 845-854.
- Dirik, R., Taşkesen, E., & Dirik, Ö. (2023, May). YENİLENEBİLİR ENERJİ KAYNAKLARINDA YAPAY ZEKÂ KULLANIMI. In International Conference on Recent Academic Studies (Vol. 1, pp. 28-35).
- Economides, M. J., & Wood, D. A. (2009). The state of natural gas. Journal of Natural Gas Science and Engineering, 1(1-2), 1-13.
- Ekins, P. (1999). European environmental taxes and charges: recent experience, issues and trends. Ecological economics, 31(1), 39-62.
- Görgülü, Y. F. (2022). ENERJİ KRİZİ VE YENİLENEMEZ ENERJİ KAYNAKLARI. TEKNOBİLİM-2022: Enerji Krizi ve Yenilenebilir Enerji, 7.

- Haftaci, V., & Soylu, K. (2007). Çevre kirlenmesi ve çevre koruma bağlamında çevre muhasebesinin önemi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (33), 102-120.
- Halkos, G. E., & Gkampoura, E. C. (2020). Reviewing usage, potentials, and limitations of renewable energy sources. *Energies*, 13(11), 2906.
- Herzog, A. V., Lipman, T. E., & Kammen, D. M. (2001). Renewable energy sources. *Encyclopedia of life support systems (EOLSS). Forerunner Volume- Perspectives and overview of life support systems and sustainable development*, 76.
- Kavrar, Ö., ve Yılmaz, B. (2020). Enerji Yönetimi ve Muhasebesi Sürdürülebilir Enerji Yönetimi İçin Faaliyet Tabanlı Maliyetleme. Konya: Eğitim Yayınevi
- Kaypak, Ş. (2014). ÇEVRE SORUNLARININ ÇÖZÜMÜNDE KÜRESEL ÇEVRE POLİTİKALARI. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (31), 17-34.
- Kelkit, A. (2003). Çanakkale ilinde sanayi ve çevre ilişkisi üzerinde bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 34(2).
- Li, S., Samour, A., Irfan, M., & Ali, M. (2023). Role of renewable energy and fiscal policy on trade adjusted carbon emissions: Evaluating the role of environmental policy stringency. *Renewable Energy*, 205, 156-165.
- Maradin, D. (2021). Advantages and disadvantages of renewable energy sources utilization. *International Journal of Energy Economics and Policy*.
- Mohtasham, J. (2015). Renewable energies. *Energy Procedia*, 74, 1289-1297.
- Panaiotov, T. (1994). Economic instruments for environmental management and sustainable development (pp. 1-72). Nairobi, Kenya: UNEP.
- Policy, E. (1997). Environmental Protection Authority in collaboration with the Ministry of Economic Development and Cooperation. Addis Ababa, April, 2.
- Solangi, K. H., Islam, M. R., Saidur, R., Rahim, N. A., & Fayaz, H. (2011). A review on global solar energy policy. *Renewable and sustainable energy reviews*, 15(4), 2149-2163.
- Stavins, R. N. (1998). Market-based environmental policies. *Discussion Paper 98-26*.
- Topal, A., & Bilgili, M. Y. (2015). Bir Çevre Politikası Aracı Olarak Depozito Geri Ödeme Sisteminin Avantajları ve Dezavantajları. *Sobider Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(5), 423-437.
- Toprak, D. (2006). Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Çevre Politikaları Ve Mali Araçlar, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Volume: 2, S: 4.
- Ummalla, M., & Samal, A. (2018). The impact of hydropower energy consumption on economic growth and CO 2 emissions in China. *Environmental Science and Pollution Research*, 25, 35725-35737.
- URL-1: <https://www.eia.gov/energyexplained/what-is-energy/>
- URL-2: http://www.energyenvoys.org.uk/sites/default/files/Non-renewable%20and%20renewable%20resources_0.pdf
- URL-3: taskomuru.gov.tr/file/duyuru/TTKGM_Sektor_Raporu_2016.PDF
- URL-4: <https://www.nrdc.org/stories/what-are-solutions-climate-change>
- URL-5: https://www.ankara.bel.tr/files/7414/3695/0096/1-cevrebilgisi-16_SAYFA.pdf

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM: KAPALI VE AÇIK EKONOMİLERDE İKTİSAT POLİTİKALARININ ETKİNLİĞİ

Çetin İZGİ¹, Yunus Emre KÖK²

GİRİŞ

Günümüz dünyasında ekonomik politikaların etkinliği, kapalı ve açık ekonomilerde önemli bir konu haline gelmiştir. Ekonomik politikaların başarısı, bir ülkenin ekonomik büyüme, istihdam düzeyi, fiyat istikrarı ve dış ticaret dengesi gibi temel hedeflere ulaşmasını sağlamakla yakından ilişkilidir. Ancak, bu hedeflere ulaşma süreci, ekonominin kapalı veya açık olmasına bağlı olarak farklılık gösterir.

Kapalı ekonomiler, dışa açıklığın sınırlı olduğu veya dış ticaretin ekonomi üzerinde sınırlı bir etkiye sahip olduğu ekonomileri ifade eder. Bu tür ekonomilerde, para ve maliye politikalarının etkinliği genellikle daha yüksektir çünkü dış etkiler daha azdır. Örneğin, bir kapalı ekonomide para politikaları iç talebi etkileyebilir ve bu, ekonomik büyümeyi teşvik edebilir.

Açık ekonomiler ise dış ticaretin canlı olduğu ve uluslararası ekonomik ilişkilerin daha yoğun olduğu ekonomileri ifade eder. Bu tür ekonomilerde, para ve maliye politikalarının etkisi daha karmaşıktır. Özellikle para politikalarının döviz kuru üzerinde etkisi vardır ve bu, uluslararası sermaye hareketlerini etkileyebilir.

Kapalı ve açık ekonomiler arasındaki bu farklılık, ekonomik politika yapımını karmaşık hale getirir. Politika yapımcıları, iç ve dış ekonomik koşulları dikkate almalı ve politikalarını buna göre şekillendirmelidir. Ayrıca, ulusal ve uluslararası düzeyde politika koordinasyonu ve işbirliği önemlidir, çünkü ekonomik politikaların etkileri genellikle ulusal sınırları aşar.

Bu bağlamda, “Kapalı ve Açık Ekonomilerde İktisat Politikalarının Etkinliği” başlığı, ekonomi, finans ve politika alanlarında çalışanlar için önemli

1 Öğretim Görevlisi, Iğdır Üniversitesi, Iğdır Meslek Yüksekokulu, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, cetin.pusat@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3175-3286>

2 Doktora Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat ABD, emrekok4646@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3175-3286>

bir inceleme konusunu temsil eder. Bu başlık altında yürütülen araştırmalar, ekonomik istikrarın ve sürdürülebilir büyümenin sağlanması için gerekli politika kararlarını desteklemek amacıyla yapılır. İktisat politikalarının karmaşıklığına ve çeşitliliğine odaklanan bu başlık, ekonomi biliminin önemli bir yönünü yansıtır ve politika yapıcılarına rehberlik etmek için analitik yaklaşımların ve dikkatli politika değerlendirmelerinin kullanılmasını teşvik eder.

1. KAPALI VE AÇIK EKONOMİ TANIMLARINA GENEL YAKLAŞIM

Her ekonomide, ekonomik olayları şekillendiren temel aktörler arasında hane halkı, işletmeler ve devlet önemli bir rol oynar. Bu üç temel aktör, ekonomik ilişkiler içinde etkileşimde bulunur ve bu etkileşim sürekli bir döngü halinde devam etmektedir. Hane halkı, kendi çıkarlarını en üst düzeye çıkarmayı hedeflerken, işletmeler karlarını maksimize etmeye çalışır ve devlet temel görevlerini yerine getirmeye odaklanır (Çelik, 2008: 44).

Hane halkı, kişisel ve aile ihtiyaçlarını karşılamak için ekonomik faaliyetlerde bulunur. Bu, işgücü sağlamak, ürün ve hizmetler satın almak, tasarruf yapmak ve yatırım yapmak gibi çeşitli şekillerde gerçekleşebilir. Hane halkı, ekonomik faaliyetlerinde en iyi kararları verme çabasıdadır, çünkü bu, kendi faydalarını maksimize etmek anlamına gelmektedir. İşletmeler, kar amaçlı kuruluşlar olarak ekonomik faaliyetlerde bulunmaktadır. Karlarını artırmak için üretim, pazarlama, satış ve diğer iş süreçlerine yatırım yaparlar. İşletmeler, rekabetin yoğun olduğu bir ortamda faaliyet gösterirler ve bu nedenle karlarını artırmak için etkin ve verimli olmaları önemlidir. Devlet ise ekonominin düzenlenmesi, kamu hizmetlerinin sunulması ve sosyal refahın korunması gibi asli görevleri yerine getirmektedir. Vergi toplama, kamu harcamaları yapma ve ekonomik politikaları uygulama gibi araçlarla ekonomiyi yönlendirmektedir. Devletin amacı, ekonominin sürdürülebilirliğini ve istikrarını sağlamak, adaleti korumak ve kamu yararını gözetmektir (Ertek, 2006: 32).

Öncelikle, devletin ekonomik faaliyetlerde yer almadığı bir ekonomide, hane halkı ile işletmeler arasındaki ekonomik etkileşim sürecini incelemek önemlidir. Hane halkı, çeşitli ekonomik aktivitelerde bulunarak gelir elde etmektedir. Bu aktiviteler, işgücü sağlama, tüketim mal ve hizmetleri satın alma, tasarruf yapma ve yatırım yapma gibi çeşitli biçimlerde tezahür edebilir (İyibozkurt, 1985: 46). Hane halkı, ekonomik faaliyetlerinde kendi çıkarlarını en üst düzeye çıkarmayı hedefler Hane halkının elde ettiği gelirin bir kısmı tasarruf olarak ayrılır. Tasarruflar, gelecekteki potansiyel yatırımlar için kaynak oluşturur. Bu tasarruflar, finansal araçlar aracılığıyla yatırımlara dönüştürülür. İşletmeler, bu kaynakları alarak üretim kapasitelerini artırabilirler, yeni projeler geliştirebilirler veya büyüme fırsatlarına yatırım yapabilirler (Lobley, 1995: 23).

Bu aşamadan sonra, devletin ekonomik etkinliklerde rol aldığı ve dış dünya ile ekonomik etkileşimlerin yaşandığı bir evreye geçilmektedir. Devlet, ekonominin düzenlenmesi, kamu hizmetlerinin sunulması ve sosyal refahın korunması gibi ana görevleri yerine getirir. Bu görevleri yerine getirirken vergi toplar, kamu harcamaları yapar ve ekonomik politikaları uygular. Bu, ekonomik etkileşimlerin daha fazla karmaşıklığa sahip olduğu bir aşamayı ifade eder. Ayrıca, devlet uluslararası ticaret, dış yardımlar ve yabancı yatırımlar gibi faktörlerle de etkileşimde bulunur.

1.1. Devletin Olmadığı Dışa Kapalı Ekonomi

Eğer bir ekonomide devlet ekonomik faaliyette bulunmaz ve ekonomi dışa kapalı bir yapıya sahipse, temel ekonomik aktörler olarak hane halkı ve firmalar kalır. Bu iki temel aktör arasındaki ilişkiler, ekonominin temel dinamiklerini şekillendirir. Devletin yokluğunda vergiler, transfer ödemeleri, sübvansiyonlar, sosyal sigorta katkıları, kamu iktisadi teşebbüsleri, kamu sektörü maaşları ve kamu harcamaları gibi faktörler de ortadan kalkar (Ünsal, 1997: 38).

Hane halkı, ekonominin üretim faktörlerine - doğal kaynaklar, emek, sermaye ve girişimcilik - sahiptir ve bu üretim faktörlerini firmalara kiralarlar. Bu süreç, faktör arzı olarak adlandırılır ve karşılığında hane halkı gelir elde eder. Bu gelire faktör geliri denir. Hane halkı, bu geliri, ihtiyaçlarını karşılamak için mal ve hizmet piyasasında harcar. Bu, mal ve hizmet talebi olarak bilinir. Hane halkı, mevcut gelirleri ile mümkün olduğunca fazla mal ve hizmet satın alarak faydalarını maksimize etmeye çalışır. Kısacası, hane halkı faktör geliri elde eder ve bu geliri mal ve hizmetlere harcar (Şahin, 1994: 52). Bu harcamalar tüketim harcamalarını oluşturur. Devletin olmadığı kapalı bir ekonomide, tasarruf yapılmadığı takdirde, gelirler ile harcamalar birbirine eşit olacaktır.

Firmalar, hane halkından üretim faktörlerini kiralarlar ve bu faktörler karşılığında ödeme yaparlar. Bu ödemeler, firmaların maliyetlerini oluşturur. Ürettikleri mal ve hizmetleri mal piyasasında satarak satış geliri elde ederler. Bu satış gelirleri, hane halkından kiraya aldıkları üretim faktörlerinin bedelini ödemek için kullanılır. Firmalar, kar elde etmek için üretim faktörlerini kullanırlar ve bu karı maksimize etmek için çalışırlar. Kısacası, firmalar, üretim faktörlerini alır ve bunlarla mal ve hizmet üretirler.

Hane halkı ve firmalar, kendi ekonomik çıkarlarını en üst düzeye çıkarmak amacıyla ekonomik faaliyetlerde bulundukça, iki ana pazar türü ortaya çıkar. Birincisi, mal piyasasıdır, burada mal ve hizmetler alınıp satılır. İkincisi ise faktör piyasasıdır, burada üretim faktörleri kiralanır ve kiraya verilir. Bu etkileşimler, ekonominin temel işleyişini oluşturur ve ekonomik kararlar, aktörlerin kendi çıkarlarını maksimize etme çabaları doğrultusunda alınır (Parasız, 1996: 43).

Şekil 1. Devletin Olmadığı Dışa Kapalı Ekonomi

Şekil 1, ekonominin iki önemli bileşeni olan mal piyasası ve faktör piyasasını görsel olarak tasvir etmektedir. Bu iki piyasa, ekonominin temel dinamiklerini yansıtan önemli kavramları içerir. Mal piyasası, mal ve hizmetlerin alım satımının gerçekleştiği alandır. Burada firmalar ürettikleri mal ve hizmetleri mal piyasasına sunarlar, yani mal arz ederler. Hane halkı ise bu malları talep eder ve karşılığında tüketim harcaması yaparak ödeme yapar. Bu, mal akımını temsil eder, çünkü mallar firmalardan hane halkına doğru hareket eder. Aynı zamanda, para akımı ters yönde gerçekleşir. Hane halkı, mal piyasasından mal satın almak için firmalara para öder, ve bu ödemeler firmalara ulaşır.

Faktör piyasası, üretim faktörlerinin - doğal kaynaklar, sermaye (örneğin, makineler), işgücü gibi unsurların - alım satımının yapıldığı alandır. Hane halkı, sahip oldukları üretim faktörlerini faktör piyasasına sunar, yani faktör arz eder. Firmalar, bu faktörleri üretim süreçlerinde kullanmak için satın alır, yani faktör talep eder. Faktör piyasasında da, üretim faktörü akımı hane halkından firmalara doğru gerçekleşir ve para akımı ise ters yönde ilerler. Firmalar, üretim faktörlerini kiralamak için ödeme yapar ve bu ödemeler hane halkına ulaşır (Dülgeroğlu, 1988: 45).

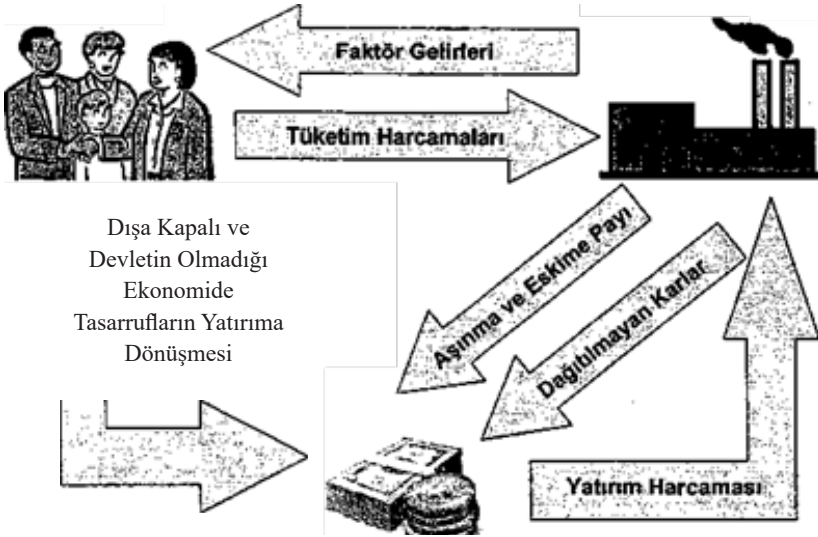
Üretilen mal ve hizmetlerin gelirleri toplandığında, Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) elde edilir. Bu, ekonominin üretilen yönünü yansıtır ve aynı zamanda hane halkının yapmış olduğu harcamaları temsil eder. GSMH, üretim faktörlerinden elde edilen gelirlerin toplamıdır ve milli geliri ifade eder. Bu bağlamda, milli gelir ücretler, faizler, rantlar ve karların toplamını içerir.

1.2. Devletin Olmadığı Dışa Kapalı Ekonomide Sermaye Birikimi

Hane halkı, elde ettiği geliri iki ana şekilde yönlendirir. Birincisi, mal ve hizmetlerin satın alınması yoluyla harcamalarda bulunmaktır; diğeri ise tasarruf etmektir. Tasarrufun çeşitli amaçları vardır, çünkü hayatın gelecekteki belirsizliklerle dolu olduğu bilinir. Hane halkı, "Ak akçe kara gün içindir" atasözünden ilham alarak, gelecekteki olası acil durumlar veya belirsizlikler karşısında gelirlerinin bir kısmını tasarruf etme eğilimindedir. Ayrıca, ileriye

dönük planladıkları harcamalar için şimdiden tasarruf yaparlar (Çelik, 2008: 47). Bazı hane halkları, faiz geliri elde etmek amacıyla gelirlerinin bir kısmını bankalarda mevduat olarak saklarlar ve aynı zamanda spekülasyon amaçlı tasarruflarını değerlendirebilirler. Tasarruflarını hem para piyasasında hem de sermaye piyasasında yatırım yaparak değerlendirebilirler; bu, bankalarda mevduat hesapları açtırabilecekleri gibi aynı zamanda uzun vadeli hisse senetleri ve tahvilleri satın almayı içerebilir. Hane halkı, gelirlerinin hangi kısmını harcayacağını ve hangi kısmını tasarruf edeceğini seçer. Bu tüketim ve tasarruf eğilimi, ekonomiler arasında farklılık gösterebilir (Hatiboğlu, 1993: 36).

Firmalar, elde ettikleri satış gelirlerinin bir kısmını ücretler, rantlar, faizler ve kar payı olarak hane halkına öderler. Ancak tüm gelirlerini ödemezler. Firmaların sahip olduğu sermaye malları zamanla aşınırlar ve teknolojik olarak eskirler. Firmalar, bu aşınma ve eskime maliyetini hesaplarına dahil ederek bunu amortisman olarak adlandırır ve biriktirirler. Aynı zamanda, firmalar elde ettikleri karlarının tamamını hissedarlarına dağıtmazlar; bunun bir kısmını firma faaliyetlerini genişletmek için ayırırlar ve bu, otofinansman olarak bilinir. Dağıtılmayan karlar da biriktirilir (İşgüden ve Akyüz, 1990: 28).

Şekil 2. Devletin Olmadığı Dışa Kapalı Ekonomide Sermaye Birikimi Modeli

Tasarruflar, hem para piyasası (kısa vadeli ve bankaları içeren) hem de sermaye piyasası (uzun vadeli ve menkul kıymetler borsasını içeren) gibi finansal piyasalarda değerlendirilir. Hane halkının tasarrufları, firmaların dağıtılmayan karları ve amortismanlar, yeni yatırımlar için kaynak oluşturur. Mevcut işlerini geliştirmek veya eskimiş sermaye mallarını yenisiyle değiştirmek isteyen girişimciler, biriken bu tasarrufları kullanır. Bu, sermaye piyasasının oluşumunu

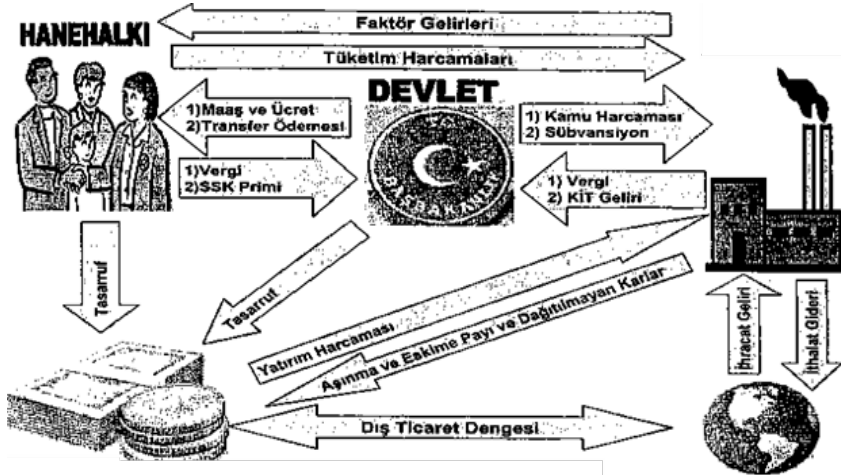
sağlar ve ekonomideki tasarruf ve yatırımların birbirine eşit olduğu bir denge yaratır. İktisatta bu denge, “tasarruf yatırım eşitliği” olarak adlandırılır.

1.3. Devletin Olduğu Dışa Açık Ekonomi

Gerçek dünyada, ekonomik sistemlerin çeşitliliğine bağlı olarak devletin ekonomideki rolü farklılık gösterir. Kapitalist ekonomilerde, devletin ekonomideki ağırlığı minimaldir, hatta sınırlıdır. Bu sistemde devlet, asli görevlerini yerine getirir; bu görevler arasında eğitim, sağlık, altyapı, güvenlik ve kamu düzeninin sağlanması gibi temel hizmetler bulunur. Bu hizmetlerin finansmanını sağlamak için devlet, hem firmalardan hem de hane halkından vergi toplar (Alkin vd., 2003:52).

Karma ekonomik sistemlerde, devlet hem asli görevlerini yerine getirir hem de ekonomik üretime doğrudan katılır. Kamu iktisadi teşebbüsleri aracılığıyla, bazı endüstrilerde üretim faaliyetlerini yürütür veya sübvansiyonlar ve teşvikler sağlar. Ayrıca, hane halkına karşılıksız yardımlarda bulunarak, transfer ödemeleri yaparak sosyal refahı artırmaya çalışır.

Sosyalist veya devletçi ekonomik sistemlerde ise devletin rolü oldukça baskındır. Bu sistemlerde ekonomiyi devlet yönetir, üretim araçlarının büyük bir kısmına doğrudan hâkimdir. Devlet, üretim, dağıtım ve tüketim süreçlerinin her aşamasını denetler ve planlar. Bu sistemlerde ekonominin yönetimi ve kaynakların dağıtımı merkezi bir otorite tarafından kontrol edilir.

Şekil 3. Devletin Olduğu Dışa Açık Ekonomi Modeli

Şekil 3, devletin ekonomideki işlevlerini açıkça göstermektedir. Bu figürde, devletin hane halkından ve firmalardan kaynak topladığı ve bu kaynakları kamu hizmetlerinin finansmanı için kullandığı temel ekonomik akımları gözlemlemekteyiz.

Hane halkı, sahip olduğu üretim faktörlerini devlete kiralar. Karşılığında, devlet asli görevlerini yerine getirmek için memur ve işçi istihdam eder ve hane halkına maaş ve ücret öder. Ayrıca, sosyal devlet anlayışı doğrultusunda, devlet ihtiyaç sahiplerine karşılıksız ödemelerde bulunur, bu da transfer ödemeleri olarak adlandırılır. Örnek olarak, emekli maaşları, dul ve yetim maaşları, karşılıksız öğrenci kredileri, erzak dağıtımları gibi ödemeleri içerebilir (Çelik, 2006: 49).

Hane halkı, kiraladığı üretim faktörlerinin karşılığında devlete vergi öder. Ayrıca, sosyal sigorta keseneklerini de devlete ödemek zorundadır. Bu vergiler, devletin kamu hizmetlerini finanse etmesini sağlar. Bu hizmetler arasında yol yapımı, su temini, sağlık hizmetleri, eğitim ve güvenlik yer almaktadır.

Devlet, firmalarla da etkileşim içindedir. Firmalar elde ettikleri karın bir kısmını gelir vergisi, kurumlar vergisi gibi isimlerle devlete öderler. Ayrıca, kamu iktisadi teşebbüslerinin faaliyette olduğu durumlarda, bu teşebbüslerden elde edilen gelirler de devlete gelir sağlar. Devlet, görevlerini yerine getirebilmesi için firmalardan mal ve hizmet satın alır. Bu, kamu harcamaları olarak bilinir.

Devlet, ekonomiyi geliştirmek, üretimi artırmak, milli geliri yükseltmek, işsizliği azaltmak ve refah seviyesini artırmak için firmalara karşılıksız yardımlarda bulunur. Bu yardımlar, sübvansiyonlar şeklinde gerçekleşebilir. Sübvansiyonlar, faizsiz kredi verilmesi, vergi indirimleri, düşük maliyetli hammadde sağlanması, enerji maliyetlerinde indirim yapılması, eğitim desteği sağlanması, tarım için damızlık hayvan, gübre, zirai mücadele ilacı dağıtılması gibi bir dizi üretim desteğini içerebilir. Ayrıca, devlet tasarruf yaparak sermaye birikimine katkı sağlar (Amacher, 1983: 31).

Günümüzde ekonomiler, uluslararası işbirliği ve ticaret yoluyla birbirleriyle daha fazla etkileşim içindedir. Bu, ekonomik küreselleşme olarak adlandırılır. Dışa açık ekonomilerde, firmalar ürettikleri mal ve hizmetleri diğer ülkelerin mal piyasalarına satarlar, bu da ihracat olarak bilinir. İhracatın karşılığında, döviz geliri elde edilir. Firmalar aynı zamanda diğer ülkelere mal ve hizmetler satın alabilirler, bu da ithalat olarak adlandırılır. İthalatın karşılığında harcama yapılır ve döviz çıkışı olur. Bu işlemler sonucunda ödemeler bilançosu oluşur, burada döviz girişleri ve döviz çıkışları kaydedilir. Döviz girişlerinin döviz çıkışlarından fazla olduğu durumda dış ödeme fazlası meydana gelirken, döviz çıkışlarının fazla olduğu durumda dış ödeme açığı oluşur. Eğer döviz girişleri ile döviz çıkışları birbirine eşitse, ekonomide dış ekonomik denge sağlanmış olur (Özgüven, 1988: 47). Açık durumunda sermaye birikiminde azalma, fazla durumunda ise artış meydana gelebilir. Bu değişimler ödemeler bilançosunun resmi rezervler hesabından izlenir.

2. İKTİSAT POLİTİKALARINA GENEL BİR YAKLAŞIM

Makroekonomik politikalar, ekonominin enflasyonsuz ve istikrarlı bir büyüme patikasına yönlendirilmesini amaçlayan stratejilerdir. Bu politikalar, istihdam, üretim ve fiyat dalgalanmalarını minimize ederek ekonominin potansiyel büyümesini gerçekleştirmeyi hedefler. Genellikle, bu hedeflere ulaşmak için iki temel politika aracı vardır: parasal politika ve mali politika.

Parasal politika, para arzını ve faiz oranlarını düzenlemek amacıyla Merkez Bankası tarafından uygulanır. Mali politika ise gelir ve harcamaları kontrol etmek için Maliye Bakanlığı tarafından kullanılır. Ancak, bu iki politika aracının kullanımı ve hedefleri genellikle birbiriyle çelişebilir. Bu nedenle, ekonominin daha iyi işlemesi ve bu iki otoritenin çabalarının daha iyi koordine edilmesi için bir mekanizmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Hanif ve Arby (2003) tarafından vurgulandığı gibi, bu iki kurumun politika önlemleri, amaçları ve ima ettikleri sonuçlar sık sık uyumsuzluklar gösterebilir.

İktisat politikası, ekonomik hedeflere ulaşmak için ekonomik araçları kullanma sanatını ifade eder. Genel olarak, makroekonomik dengeyi sağlama temel hedeftir ve bu amaca ulaşmada kullanılan araçlar şunlar olabilir: maliye politikası araçları, para politikası araçları, dışsal araçlar, kontrol araçları ve kurumsal yapı değişiklikleri (Savaş, 1998: 28). Bu politika araçları, ekonominin istikrarını ve büyümesini etkileyen kritik faktörlerdir. Her biri, belirli iktisadi amaçlara ulaşmak için benzersiz avantajlara sahiptir. Ancak, bu araçların etkili bir şekilde koordine edilmesi ve uygulanması, ekonominin sağlıklı bir şekilde işlemesini sağlamak için hayati öneme sahiptir.

Makroekonomik politikanın temel hedefleri, ekonominin sağlıklı bir şekilde işlemesini sağlayacak bir dizi amaç içerir. Bu amaçlar, Ataç'ın (2002) belirttiği gibi aşağıda sıralanmıştır:

- **Tam İstihdam ve Fiyat İstikrarı:** Ekonomik istikrarın birinci hedefi, işsizlik oranını en aza indirirken aynı zamanda fiyatların istikrarlı olmasını sağlamaktır. İki ayağın bir arada olması, ekonominin istikrarını temsil eder.
- **Ekonomik Büyüme ve Refahın Artırılması:** Ekonomik büyüme, bir diğer önemli hedeftir. Ekonomik büyüme, daha fazla üretim ve istihdam yoluyla refahın artırılmasını amaçlar.
- **Adil Gelir Dağılımı:** Gelir dağılımının adil olması da makroekonomik politikanın amaçlarından biridir. Bu, ekonomik büyümenin toplumun tüm kesimlerine yayılmasını ve gelir adaletsizliklerinin azaltılmasını içerir.
- **Ödemeler Dengesi:** Uluslararası ekonomik ilişkilerde, ödemeler dengesini sağlamak önemlidir. Bir ülkenin dış ticaret dengesi ve uluslararası finansal ilişkileri göz önünde bulundurulmalıdır.

- **Bölgesel Dengesizliklerin Giderilmesi:** Bölgesel ekonomik eşitsizliklerin giderilmesi, ekonominin sürdürülebilir bir şekilde büyümesini sağlamak için önemlidir. Farklı bölgeler arasındaki ekonomik farklılıkları azaltma çabaları bu amaçla yapılır.

Bu amaçlara ulaşmak için, araç-amaç dengesinin iyi kurulması gereklidir. Seçilen politika araçlarının, bu amaçlara ulaşmada ortaya çıkardığı maddi ve manevi maliyetler, hedeflere ulaşılmasından sağlanacak maddi ve manevi yararlarla karşılaştırılmalıdır (Savaş, 1998: 30). Her iki otoritenin (Merkez Bankası ve Maliye Bakanlığı) kullanabileceği iki ana araç vardır. Merkez Bankası, faiz oranlarını ve para arzını politika aracı olarak kullanabilirken, Maliye Bakanlığı vergi oranlarını ve vergi gelirlerini politika aracı olarak kullanır. Ancak, bu iki otorite arasındaki etkileşim, bütçe açığının finanse edilmesi ve para politikasının sonuçları ile ilgilidir.

Genişletici bir mali politika, genel talebi artırarak enflasyon oranını yükseltebilir. Para politikasının tutumu ise mevcut finansal kaynakların genişlemesini veya sınırlanmasını ve hükümetin finans ve bütçe açığı kapasitesini etkileyebilir (Hanif ve Arby, 2003: 1). Bu nedenle, bu iki otoritenin işbirliği yapması ve uyumlu bir şekilde politika oluşturması, ekonominin sağlıklı bir şekilde işlemesi ve belirlenen hedeflere ulaşılması için kritik bir öneme sahiptir.

Maliye politikası, ekonominin belirli hedeflere ulaşması amacıyla kamu harcamaları ve kamu gelirlerinin miktar, tür ve yapısal özelliklerinde değişiklikler yaparak uygulanan bir politika aracıdır. Ataç (2002) tarafından vurgulandığı gibi, bu politika, ekonomik istikrarın sağlanması için önemlidir. Örneğin, kamu gelirlerini artırarak enflasyonist baskıların azaltılması veya kamu harcamalarını artırarak deflasyonist baskıların giderilmesi hedeflenir.

Diğer taraftan, para politikası, bir ekonomide para otoriteleri tarafından uygulanan bir politika türüdür. Para politikası, para arzı ve faiz oranları gibi değişkenleri ayarlayarak ekonominin likiditesini artırma veya azaltma yoluyla ekonomi politikasının hedeflerine ulaşmayı amaçlar (Öncel, 1969: 289). Maliye politikası temel olarak devlet bütçesi üzerinden gerçekleştirilir. Bu bütçe, kamu gelirleri (vergiler, borçlanma ve para basma gibi kaynaklar) ile kamu harcamalarını (cari harcamalar ve yatırım harcamaları) içerir. Bütçe açığı ve bütçe fazlası, maliye politikasının temel araçlarıdır. Para politikası ise ekonomide para ve kredi dağılımı, maliyeti ve mevcut varlıkların düzenlenmesi ile ilgilidir. Maliye politikasından farklı olarak, para politikası Merkez Bankası tarafından uygulanır ve para arzı ile faiz oranları üzerinde etkilidir.

Maliye politikası ve para politikası bazen farklı zamanlarda ve mekanizmalarla etkileşse de birbirleriyle sıkı bir ilişki içindedir. Her iki politika türü de istihdam, çıktı, yatırım ve tasarrufların seviyesi ve bileşimi üzerinde

önemli etkilere sahiptir. Ayrıca, bu politikaların etkileri, kurumsal düzenlemeler ve operasyonel önlemlerle birleştirilerek ekonomik istikrar ve büyüme için koordinasyon sağlanır. Hanif ve Arby (2003) tarafından belirtildiği gibi, bu iki politika türü, belirli amaçlara ulaşmak için birlikte çalışmalıdır.

2.1. Makroekonomik Politikaların İçsel ve Karşılıklı Tutarlılık İhtiyacı

Enflasyonsuz ve istikrarlı bir büyümeye ulaşma hedefi, makroekonomik politikaların uyumlu ve tutarlı bir biçimde belirlenmesini gerektirir. Bu, hem parasal politika hem de maliye politikasının belirlenirken birbirleriyle uyumlu olmalarını ve karşılıklı olarak aynı hedeflere yönelmelerini içerir. İdeal olarak, bu politikaların içsel olarak tutarlı olmaları, ekonominin istikrarını sağlamak ve enflasyonu kontrol etmek adına kritik bir öneme sahiptir (Ertüzün, 1984: 25).

2.2. Politika Kararlarının Etkili Uygulanması İçin İşbirliği ve Bilgi Paylaşımı

Belirlenen para ve maliye politikası hedeflerine ulaşmak için, Merkez Bankası ve hükümet arasında etkili bir işbirliği ve bilgi paylaşımı gerekir. Politika kararlarının etkili bir şekilde uygulanabilmesi için, her iki tarafın ekonomik koşullar ve hedefler konusunda karşılıklı anlayışa sahip olmaları önemlidir. Bu işbirliği, politika araçlarının koordinasyonunu kolaylaştırarak istikrarlı bir büyümeye katkı sağlar (Serin, 1998: 9).

2.3. Sürdürülebilir Politika Benimseme Baskısı

Her iki otoritenin, sürdürülebilir bir ekonomik politika benimsemeleri için baskı altında olmaları önemlidir. Bu, ekonomik istikrarı korumak ve makroekonomik hedeflere ulaşmak için önemlidir. Politika kararlarının uzun vadeli sonuçları göz önüne alınmalı ve bu sonuçlar sürdürülebilirliği teşvik etmelidir (Serin, 1998: 9).

2.4. Para Politikası Araçları ve Kullanımları

Para politikası araçları iki ana kategoriye ayrılabilir: para ve para benzerleri ile banka olmayan özel finans kuruluşlarından kaynaklanan para benzerleri. Para politikası, açık piyasa işlemleri, reeskont politikası, zorunlu karşılıklar, disonibilite ve kredi tavanları gibi araçları kullanarak para arzını ve faiz oranlarını düzenler. Bu araçlar, ekonominin likiditesini etkileyerek ekonomik politika hedeflerine ulaşmada kullanılır (Akşid, 2001: 67).

2.5. Maliye Politikası ve Para Politikası Etkileri

Maliye politikası ve para politikası, milli gelir ve dış ticaret dengesi üzerinde benzer etkilere sahiptir. Örneğin, vergi oranlarının azaltılması, para arzındaki artışı tetikleyerek iç harcamaların artmasına yol açar. Bu artış, üretim ve istihdamın artmasına neden olur. Ekonomistler, hangi politika aracının hangi amaç için daha etkili olduğunu tartışırken, Mundell'in "Etki Piyasa Sınıflaması İlkesi"ni referans alırlar. Mundell'e göre, her iki politika aracı, belirli hedeflere

ulaşmak için nispeten daha fazla etkili olduğu amaçlara odaklanmalıdır. Bu, ekonomik politikanın daha etkili bir şekilde uygulanmasına yardımcı olur (Öçal ve Çolak, 1999: 353).

Sonuç olarak, makroekonomik politikaların içsel tutarlılık, karşılıklı işbirliği ve etkili araç kullanımı gibi unsurlar, ekonomik istikrar ve büyümeyi desteklemek için kritik öneme sahiptir. Bu politikaların uyumlu bir şekilde tasarlanması ve uygulanması, ekonominin istikrarlı bir büyüme patikasına yönlendirilmesini sağlar.

3. PARA VE MALİYE POLİTİKALARI

Maliye politikası, tarihsel olarak Merkantilistler döneminden bu yana uygulanan ve ekonomiyi yönlendiren bir tür devlet müdahalesi olarak izlenebilir. Bu politika türü, özellikle Merkantilistler döneminde, devletin ekonomiyi müdahalesini temsil eden ilkeleri benimsemiştir. Merkantilizm, o dönemde yaygın olan bir yaklaşım olup, ihracatı teşvik etmeyi ve ithalatı vergilerle sınırlamayı hedeflemiştir. Aynı zamanda, kıymetli metallerin ulusal hazinede birikmesini amaçlamıştır. Bu, maliye politikası uygulamalarının, Merkantilist ekonomi anlayışının bir sonucu olarak ortaya çıktığını göstermektedir.

Merkantilizm sonrası dönemde ise Fیزیokratlar ortaya çıkmış ve onlar da devlet müdahalesini benimsemişlerdir. Fیزیokratlar, ekonominin temelini tarım sektöründe görmüş ve devletin ekonomiyeye özellikle tarım sektörüne müdahalesini savunmuşlardır. Onların inanışına göre, diğer sektörler “kısır” sektörlerdir ve ekonominin tek verimli sektörü tarım sektörüdür. Dolayısıyla, devletin tarım sektörüne vergiler yoluyla müdahale ederek ekonomiyeye yönlendirmesi gerektiğini savunmuşlardır (Ataç, 2002: 7).

Her iki dönemde de, maliye politikası ekonominin temelini oluşturan bir sektöre odaklanmayı ve devlet müdahalesini teşvik etmeyi amaçlamıştır. Bu, maliye politikasının tarih boyunca ekonomiyeye olan etkisini ve devletin ekonomik faaliyetlere yönlendirmesini yansıtan önemli bir geleneği yansıtmaktadır. Dolayısıyla, tarih boyunca maliye politikası, ekonominin yönlendirilmesi ve ekonomik hedeflere ulaşma çabalarının bir yansıması olmuştur.

Klasik ekonomi ekolüne göre, devletin ekonomiyeye müdahalesine gerek duyulmaz. Onlara göre devletin temel görevi, kamusal mal ve hizmetlerin üretimini sağlamaktır. Klasikler, ekonominin tam istihdamda olduğunu ve ücret ile faiz oranlarının esnek olduğunu savunurlar. Ayrıca, bu ekole göre, devlet tarafsız olmalıdır. Devlet gelirleri veya harcamaları, bireylerin üretim ve tüketim kararlarını etkilememelidir. Bu nedenle, maliye politikası araçlarıyla ekonomiyeye müdahale etmek sonuçsuz kalacaktır.

Ancak, ekonomide para arzında meydana gelen değişiklikler, toplam talep üzerinde etkilidir. Bu noktada Fisher’ın Miktar Teorisi devreye girer. $MV = PT$

denkleminde göre, (M) ekonomideki para miktarını, (P) genel fiyat seviyesini, (V) paranın dolaşım hızını (yani ekonomideki para miktarının el değiştirme hızını) ve (T) işlem hacmini temsil eder. Klasik ekonomi ekolüne göre (V) ve (T) sabittir. Bu bağlamda, ekonomideki para miktarındaki bir değişiklik doğrudan genel fiyat seviyesini etkiler (Paya, 2002:72).

Bu, para arzının ekonominin genel fiyat seviyesi üzerindeki etkisinin altını çizer. Klasikler, para arzındaki değişikliklerin, genel fiyat seviyesini değiştireceğini ve bu nedenle para politikasının ekonomik istikrarı etkileyebileceğini vurgularlar. Bu teori, para politikasının ekonominin genel fiyat seviyesi üzerindeki etkilerini anlamamıza yardımcı olur.

1929 Sanayi Buhranı'nın ardından meydana gelen ekonomik durgunluk ve işsizlik, ekonominin kendiliğinden dengeye ulaşamayacağını göstermiş ve devlet müdahalesinin gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu noktadan yola çıkarak, Keynesyen İktisatçılar, toplam talebi her zaman para politikası araçlarıyla artıramayacağını savunmuşlardır. Bu, özellikle bir noktadan sonra (likidite tuzağı), para arzının artırılmasının faiz oranlarını düşürmeyeceğini ve ekonominin sürekli işsizlik içinde kalacağını öne sürer.

Bu nedenle, toplam talebi artırmak için kamu harcamaları ve kamu gelirleri gibi maliye politikası araçlarının kullanılması gerekmektedir. Çağdaş Keynesyenler, maliye politikasının yanı sıra para politikasının da etkili bir araç olduğunu kabul etmişlerdir. Ancak, maliye politikasının daha açık ve doğrudan bir araç olduğunu vurgulamışlardır.

Keynesyen iktisatçıların para politikası hakkındaki görüşleri, ekonomide bir durgunluk dönemi yaşanıyorsa bütçe açığı programı ile parasal genişlemenin sağlanması gerektiğini öne sürer. Benzer şekilde, enflasyon döneminde ise, bütçe fazlası programı ile daraltıcı maliye politikası uygulanması doğru olacaktır. 1970'lerin sonlarına doğru, OPEC krizi ile birlikte, Keynesyen politikaların enflasyon ve işsizlik sorunlarına etkili bir çözüm getirmediği görüldü. Bu, makro politikalarda değişiklik yapma ihtiyacını ortaya çıkardı. Milton Friedman'ın Monetarist görüşleri, bu ihtiyaca ışık tuttu. Friedman, para arzının ekonomi üzerindeki önemine odaklandı ve miktar kuramını çağdaş bir şekilde ele aldı. Kısa vadede parasal genişlemenin ekonomiyi canlandıracağını, ancak uzun vadede bu politikanın fiyatları artıracığını savunmuştur. Friedman'a göre, ekonomideki dalgalanmaların nedeni yanlış para politikalarıdır (Ataç,2002:8). Maliye politikasının para politikası üzerindeki etkisini sınırlamak, fiyat istikrarını sağlamak için yeterlidir. Monetaristlere göre, tüketim cari kullanılabilir gelirin değil, sürekli gelirin bir fonksiyonudur, bu nedenle cari kullanılabilir gelir üzerindeki vergi değişikliklerinin toplam talep üzerinde sınırlı bir etkisi vardır (Telafer, 1999: 5).

Monetaristler, Keynesyen yaklaşımlara karşıt bir bakış açısını benimsemektedirler. Keynesyen görüşe göre, ekonomiyi canlandırmak için

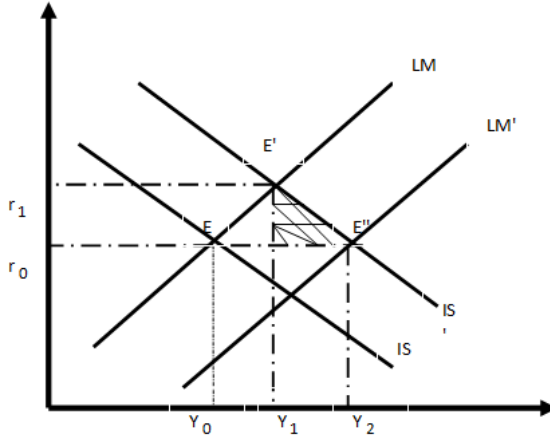
toplam talebi artırmak gerektiğinden, maliye politikası kullanılmalıdır. Toplam talebin artırılmasının yolu, bütçe açığı oluşturarak (vergiler sabit tutulurken kamu harcamalarının artırılması) yapılır. Ancak, açık bütçe uygulaması bir süre sonra kaynak eksikliği yaratabilir ve bu açığı kapatmak için iç borçlanma yoluna gidilebilir. İç borçlanma, faiz oranlarının yükselmesine neden olabilir, bu da yatırımların ve üretimin azalmasına yol açarak ekonomide daralmaya neden olabilir (Bozkurt ve Karatay Göğül, 2010: 32).

Monetaristler, bu noktada kamu harcamalarının finansman yöntemini vurgularlar. Kamu harcamalarının finansmanı özel kesimden iç borçlanma yoluyla (pür maliye politikası) sağlandığında, özel sektörün dışlanacağını ve ekonomide hedeflenen genişletici etkinin uzun vadede daraltıcı etki yaratacağını iddia ederler. Monetaristlere göre, maliye politikasının etkinliği, kamu harcamalarının finansman yöntemine bağlıdır. Eğer devlet, kamu harcamalarını kişilerden ve firmalardan iç borçlanma yoluyla finanse ederse, bu, özel kesimin dışlanmasına yol açar (crowding out etkisi).

Devlet, faiz oranlarını yükselterek kişilerin ve firmaların ellerindeki fonları çekerse, kişi ve firmalar bu paraları yatırım yapmak yerine daha yüksek getirili fonlara yönlendirebilirler. Bu da uzun vadede büyümeyi olumsuz etkileyebilir. Bu nedenle Monetaristlere göre, etkili politika para politikasıdır ve maliye politikası para politikası olmadan işlevsiz kalır (Ataç, 2002: 14).

Ekonomide reel ve parasal kesimlerin dengede olduğu bir durumda uygulanacak maliye politikası tedbirlerinin dışlama etkisini, Şekil 1 ile göstermektedir. Ekonomide, hem reel kesim (mal piyasaları) hem de parasal kesim (para piyasaları) dengededir. Bu dengeli durum, E noktasında genel bir denge oluşturur. Eğer genişletici maliye politikası uygulanırsa, örneğin kamu harcamalarının artırılması gibi, IS eğrisi sağa doğru kayar ve yeni denge noktası IS' halini alır. Ancak, bu durumda para politikasıyla ilgili bir değişiklik yapılmadığı için para piyasasında bir değişiklik olmaz ve LM eğrisi değişmez. Sonuç olarak, yeni denge noktası E' halini alır.

Başlangıçta Y_0 olan gelir düzeyi ve r_0 olan faiz oranı, genişletici maliye politikasının etkisiyle Y_1 ve r_1 seviyelerine yükselir. Yani, ekonomideki maliye politikası tedbirleri sonucunda gelir düzeyi artar ve faiz oranları yükselir. Bu şekilde ifade edilen durum, maliye politikasının ekonomik denge üzerindeki etkilerini göstermektedir. Genişletici maliye politikası uygulandığında, ekonomideki talep artar ve bu da gelir düzeyinin ve faiz oranlarının yükselmesine neden olabilir. Bu tür politika değişiklikleri, ekonominin genel dengesini etkileyebilir ve ekonomik karar verme süreçlerinde önemli bir rol oynar.

Şekil 4. Dışlama Etkisi (Crowding Out Effect)

Eğer kamu harcamalarında herhangi bir değişiklik olmadan para arzı arttırılırsa, faiz oranı sabit bir seviyede kalacaktır ve bu durumda LM eğrisi LM' halini alacaktır. Yeni denge noktası, E'' noktasında gerçekleşecektir. Bu durumda milli gelirdeki artış Y 0'dan Y 2'ye kadar olacaktır. E' noktasında gerçekleşen denge noktasının belirlediği faiz oranı ve milli gelir düzeyi ile E'' noktasının belirlediği faiz oranı ve milli gelir düzeyi arasındaki fark, özel kesimin dışlama etkisini ifade etmektedir. Yani, bu fark özel kesimin, genişletici maliye politikası tedbirlerinin ekonomide yarattığı etkiden dışlandığını göstermektedir. Sonuç olarak, Y 1 ile Y 2 arasındaki milli gelir kaybı, dışlama etkisinin bir sonucudur. Bu durum, para politikasının ekonomik denge üzerindeki etkisini ve maliye politikası tedbirlerinin nasıl etkileyebileceğini göstermektedir (Akşid, 2002: 14).

4. MALİ VE PARASAL POLİTİKALARIN ENTEGRASYONU

Etkili politika koordinasyonu, ekonomide finansal istikrarsızlığı ve olumsuz sonuçları beraberinde getirebilecek yüksek faiz oranları, döviz kuru dalgalanmaları, hızlı enflasyon ve ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkilere yol açan dengesizlikleri önlemek açısından vazgeçilmezdir. Eğer ekonomi politikaları arasında uyumsuzluklar ve tutarsızlıklar bulunursa, bu durum sürdürülebilir olmayan sonuçlara yol açabilir. Örnek olarak, kontrolsüz bir maliye politikası, sonrasında ortaya çıkabilecek mali dengesizlikleri düzeltemezse para politikasını sıkılaştırmaya zorlayabilir. Ayrıca, politikaların inandırıcılığı eksikse, bu durum para politikasının etkinliğini azaltabilir ve uzun vadede makroekonomik dengesizliklere neden olabilir. Bu nedenle, makroekonomik politikaların etkili bir şekilde uygulanabilmesi için hem merkez bankası hem de hükümet gibi iki önemli otoritenin kapsamlı bir şekilde işbirliği ve koordinasyon içinde olmaları gerekmektedir (Hanif ve Arby, 2003: 3).

Özellikle son yıllarda dünya genelinde yaşanan krizlerin etkisi ve ülkelerin bu krizlere yanıt verme yeteneklerinin farklılığı göz önüne alındığında, ekonomik politikaların etkili bir şekilde koordine edilmemesinin kriz sonrası toparlanmanın gecikmesine yol açtığı görülmektedir. Ekonomik politikaların koordinasyonu, ekonomik hedeflere ulaşmak için gerekli operasyonel ve kurumsal altyapının oluşturulması anlamına gelir. Bu koordinasyon, işbirliği temelinde yürütülür ve işbirliği, güven ilişkilerine dayanır. Aynı şekilde, verilen taahhütlere bağlılık koordinasyonun etkinliği için önemlidir. Bu, ekonomik politikaların daha etkili bir şekilde uygulanmasını ve istikrarı desteklemeyi amaçlayan bir süreci içerir (Halaç, 2007: 32).

Para ve maliye politikaları arasındaki etkileşim, ekonominin dengesini etkileyen önemli bir faktördür. Toplam talebi oluşturan unsurlar, genellikle faiz oranları tarafından etkilendiği gibi, faiz oranları sadece para politikası aracılığıyla değil, aynı zamanda bütçe açığı ve fazlasının finansman yöntemlerine göre değişebilir. Bu nedenle, para ve maliye politikalarının birbirleri üzerindeki etkilerini sınırlamak veya tersine çevirmek için koordinasyon önemlidir. İşte bu nedenle, ekonomik politikaların koordinasyonu, ekonomik istikrarı ve sürdürülebilir büyümeyi desteklemek için gereklidir (Ataç, 2002: 82).

Makroekonomik politikaların koordinasyonu, ekonomik istikrarın sürdürülmesi ve krizlerin önlenmesi açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu koordinasyon genellikle para politikası üzerine yoğunlaşmıştır ve bunun arkasındaki nedenler şunlardır:

- **Maliye politikalarının etkisizliği:** 1950'ler ve 1960'lar boyunca maliye politikaları ekonomik istikrarın sağlanmasında sıkça kullanılmıştır. Ancak 1970'lerde, maliye politikalarının artık ekonomik istikrarsızlıkları çözüme kapasitesine sahip olmadığı görülmüştür. Bu durum, para politikasının daha fazla dikkate alınmasını gerektirmiştir.
- **Para politikalarının esnekliği:** Para politikaları, maliye politikalarına göre daha hızlı ve esnek bir şekilde uygulanabilir. Merkez bankaları, faiz oranları ve para arzı gibi araçları kullanarak ekonomik dalgalanmalara hızla yanıt verebilirler.
- **Maliye politikalarının zaman alması:** Maliye politikaları, bütçe kararlarının alınması ve yürürlüğe konulması gibi uzun süreçler gerektirdiği için ekonomik değişikliklere hızlı bir şekilde tepki verme konusunda sınırlamalara sahiptir. Bu da para politikasının önemini artırır.

Tinbergen ve Theil'in geleneksel hedefler ve araçlar yaklaşımı, ekonomik hedeflerin ve politika araçlarının uygun bir şekilde eşleştirilmesinin gerekliliğini vurgular. Bu yaklaşım, ekonomik modelleme ve hedeflerin eksiksiz bir listesi ile uygun araçların kullanılmasının önemini belirtir. Örneğin, ekonomik istikrar politikaları için uygun bir hedef, çıktı seviyeleri (Y), fiyat seviyeleri (P) ve

yatırımların GSMH'dan aldığı pay (I/Y) olabilir. Eğer mali araçlar hükümet harcamaları (G) ve kişisel gelir vergisi oranı (t) gibi faktörleri içeriyorsa, vergi dilimlerinin ekonomiye olan etkilerinin yeterince büyük olmaması, para ve maliye politikalarının tam koordinasyonu kadar, doğru sayıda araca da ihtiyaç duyulduğunu gösterir (Blinder, 1982: 5).

Makroekonomi politikalarının koordinasyonu modellerinde, maliye politikası, genellikle Merkez Bankası'nın politika çerçevesinin dışında kalan bir unsurdur. Merkez Bankası'nın bağımsızlığı, hükümetten ve maliye bakanlığından bağımsız olarak ekonomik politika kararları alabilmesi anlamına gelir. Bu bağımsızlık, para otoriteleri tarafından son derece önemli bir konu olarak kabul edilir. Dolayısıyla, Merkez Bankaları, dış bir örgüte verdikleri herhangi bir politika taahhüdünü, sahip oldukları sorumluluklar ve ayrıcalıklarına müdahale olarak görebilirler (Halaç, 2007: 34).

Bu bağlamda, maliye politikası genellikle para politikasının tepki vereceği ekonomik veri değişkenlerinden biri olarak kabul edilir ve sadece ekonomik istikrarın sağlanmasında kullanılan bir araç olarak değerlendirilir. Makroekonomi politikalarının bu şekilde ayrıştırılması ve Merkez Bankaları ile maliye politikası arasındaki bağımsızlığın korunması, ekonomik istikrarın sürdürülmesi ve enflasyon kontrolünün sağlanması açısından önemlidir. Bu, her iki politika alanının etkin bir şekilde uygulanmasını ve ekonomik dengenin sağlanmasını kolaylaştırabilir.

5. EKONOMİK KOORDİNASYON EKSİKLİĞİ VE KOORDİNASYONUN ÖNEMİ

Merkez bankaları ve hükümetler arasındaki işbirliği, ekonomik politikaların etkili bir şekilde yürütülmesi için hayati bir öneme sahiptir. Ancak, bazen bu iki önemli otorite arasında politika uyumsuzluğu meydana gelebilir, ve bu durumda koordinasyon eksikliği sorununu doğurabilir. Koordinasyon eksikliği, ekonomik hedeflere ulaşmayı engelleyebilir.

Bu tür koordinasyon eksikliğinin ardında yatan nedenler oldukça çeşitli olabilir. Öncelikle, merkez bankaları ve hükümetler, toplumun refahını artırmaya yönelik farklı amaçlara sahip olabilirler. İkinci olarak, her iki otorite, ekonomik teorilere dayalı olarak para ve mali politikaların ekonomi üzerindeki muhtemel etkileri hakkında farklı fikirlere sahip olabilirler. Üçüncüsü, bu iki otorite, politika müdahalelerinin olmaması durumunda ekonominin muhtemel durumuyla ilgili farklı tahminlere sahip olabilirler.

Bu farklılıklar, çeşitli ekonomik teorilere dayanabileceği gibi, dışsal değişkenlerin farklı tahminlerinden de kaynaklanabilir. Sonuç olarak, bu faktörlerin bir kombinasyonu, merkez bankaları ve hükümetler arasındaki koordinasyon eksikliğini açıklayabilir. Bu tür durumlar, ekonomik politika yapıcılarının, hassas ekonomik değişkenlere dikkatle odaklanmalarını ve

daha etkili bir işbirliği geliştirmek için çaba harcamalarını gerektirir (Blinder, 1982:18).

Makroekonomik politikanın temel hedefi, sürdürülebilir ekonomik büyümeyi sağlamak ve bunun içinde enflasyonu kontrol altında tutmak gibi faktörleri içermektedir. Bu amaçlara ulaşabilmek için, parasal ve mali politika alanlarında karar vericiler arasında yakın bir düzeyde koordinasyon gereklidir. Elde edilen sonuçlar, bu iki politika alanının birbirleri üzerindeki etkilerine bağlı olarak kaçınılmaz bir şekilde şekillenir.

Eğer politika koordinasyonu etkili bir şekilde sağlanmazsa, finansal istikrarsızlık gibi sorunlar ortaya çıkabilir. Bu durum yüksek faiz oranlarına, döviz kuru dalgalanmalarına, hızlı enflasyona ve ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkilere neden olabilir. Ayrıca, parasal ve mali politikaları tasarlayan ve uygulayan farklı resmi kurumlar, kendi politika hedefleri, kaynakları, kısıtlamaları ve teşvikleri olduğundan, bu politikaların etkili bir şekilde uygulanması için kapsamlı bir koordinasyon gereklidir.

Etkili koordinasyon, politika yapıcılarının belirledikleri hedeflere daha kolay ulaşmalarına yardımcı olabilir. Ayrıca, bu iki politika alanının sorumluları arasında aynı hedeflere ve görüşlere sahip olmalarını sağlayarak zaman tutarsızlığı sorunlarının üstesinden gelmelerine katkıda bulunabilir. Özellikle para politikasının güvenilirliğini zedelemeyen devlet borcunun hızla artması durumunda ortaya çıkabilen zaman tutarsızlığı sorunlarına dikkat çekmek önemlidir.

Makroekonomik denge, özellikle açık ekonomilerde, sermaye akımlarının serbest olduğu koşullarda uygulanan ekonomi politikalarının koordinasyonunu gerektirir. İç denge ile ilgilenilirken dış denge sorunlarının ortaya çıkması veya dış denge sağlanırken iç denge sorunlarının meydana gelmesi mümkündür. Mundell-Fleming Modeli, uluslararası sermaye hareketlerinin serbest olduğu bir çerçevede para ve maliye politikalarının analizini yaparak, döviz kuru rejimlerinde sistematik bir şekilde incelenen ve bu alanda önemli katkılar sunan bir modeldir. Bu model, Mal piyasası dengesini temsil eden IS ve Para piyasası dengesini gösteren LM eğrilerine ek olarak, açık ekonomilerde ödemeler bilançosu dengesini temsil eden BP (Balance of Payments) eğrisini de içermektedir. Mundell-Fleming modeli, iç ve dış dengeyi aynı anda sağlama hedefini benimseyerek, ekonomik literatüre önemli bir katkı yapmıştır (Günaydın, 2004: 146).

Sermaye hareketlerinin hareketliliği, faiz oranlarının esnekliği açısından önem taşır. Eğer sermaye hareketleri yüksek derecede serbest ise, reel faiz oranı üzerinde mali teşviklere karşı esnek bir etki yaratır. Bunun nedeni, yabancı kaynakların mali açığın neden olduğu iç tasarrufları dengeleme eğilimi göstermesidir. Bu sermaye akışları, esnek döviz kuru koşullarında nominal

döviz kuru üzerinden veya genel fiyat seviyelerinde yükselme yoluyla reel döviz kurları üzerinde artış baskısı yaratabilir (Anoruo ve Ramchander, 1998: 490).

Makroekonomik denge, iç ve dış dengeyi aynı anda sağlama amacını taşır. Bu dengenin sağlanabilmesi için IS, LM ve BP eğrilerinin aynı anda dengeye ulaşması gerekir. IS eğrisi, mal piyasasındaki farklı faiz oranları ve reel milli gelir düzeyleri için yatırım ve tasarruf dengesini temsil eder. Negatif eğime sahip olan IS eğrisi, yatırım ve tasarrufun faiz oranlarına bağlı olarak değiştiğini gösterir. Tasarruflar milli gelir ve faiz oranları ile pozitif bir ilişki içindeyken, yatırımlar faiz oranlarına karşı negatif bir ilişki gösterir.

LM eğrisi ise para piyasasındaki dengeyi ifade eder ve farklı gelir seviyeleri ve faiz oranları arasındaki ilişkiyi gösterir. Bu eğri pozitif bir eğime sahiptir, yani faiz oranları arttıkça milli gelir seviyelerinin azalacağını gösterir. Para arzı para otoriteleri tarafından belirlenirken, para talebi milli gelir ve faiz oranlarına bağlı olarak değişir (Stiglitz, 1996: 331).

BP eğrisi ise döviz kuru ve ödemeler dengesini temsil eder. Dış dengeyi ifade eden BP eğrisi pozitif bir eğime sahiptir ve cari işlemler açığı ile sermaye hesabının toplamını içerir. Faiz oranları arttıkça, ülkeye daha fazla sermaye akışı olur ve ödemeler dengesi daha yüksek bir milli gelir seviyesinde dengeye gelir. BP eğrisinin eğimi, sermayenin faiz oranlarına karşı olan duyarlılığına bağlıdır (Seyidoğlu, 2001: 510).

Makroekonomik denge, tüm bu eğrilerin aynı anda dengeye gelmesiyle hem iç dengeyi hem de dış dengeyi sağlama hedefini taşır. Bu, ekonomik politikaların birbiriyle uyumlu bir şekilde uygulanması gerektiği anlamına gelir. Bu denge, ekonomik istikrarın korunmasına ve sürdürülebilir bir büyümenin desteklenmesine katkıda bulunur.

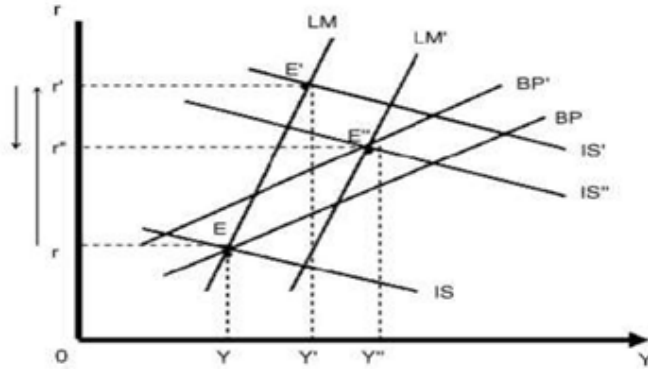
Mundell-Fleming Modeli, ekonomide gerçekleşen parasal genişleme veya mali genişlemenin iç ve dış dengeye etkisini inceleyen bir analitik araçtır. Bu nedenle, bu analizin doğru bir şekilde yapılabilmesi için hem parasal genişleme hem de mali genişleme senaryolarının ele alınması gereklidir. Kapalı ekonomilerde, para ve maliye politikalarının özel tüketim ve özel yatırım üzerindeki etkileri net ve kesindir. Ancak açık ekonomilerde, bu politikaların etkisi sermaye hareketliliği düzeyine bağlıdır. Model, özellikle açık ekonomi ve sermaye hareketlerinin serbest olduğu koşullarda incelendiğinden, para ve maliye politikalarının farklı etkilere sahip olduğu bir çerçeve ortaya koymaktadır (Peeters, 1999: 579).

Mundell-Fleming Modeline göre, para ve maliye politikalarının etkinliğini sağlayan en önemli faktörlerden biri döviz kurlarıdır (Anoruo and Ramchander, 1998: 489). Bu nedenle, mali genişleme ve parasal genişlemenin hem sabit

döviz kurları hem de esnek döviz kurları çerçevesinde ayrı ayrı incelenmesi büyük bir öneme sahiptir. Aşağıda, her iki senaryonun analizi sunulmuştur.

5.1. Maliye Politikası Uygulamasının İç ve Dış Denge Üzerindeki Etkisi

Genişletici bir maliye politikası uygulanması, örneğin vergi oranlarının düşürülmesi veya kamu harcamalarının artırılması gibi, piyasada toplam talebin artmasına yol açar. Bu artış, başlangıçta mal piyasasında iç dengeyi ve daha sonra dış dengeyi etkileyebilir. Mali genişlemenin sonucu olarak ortaya çıkan bütçe açığı, milli tasarrufları ve tüketimi etkileyerek, ithalat eğilimine bağlı olarak ödemeler bilançosu açığına yol açabilir. Vergi indirimleri ile artan bütçe açığı, faiz oranlarının artmasına neden olabilir, çünkü daha fazla borçlanma gerekebilir. Bu durum, milli tasarrufların azalmasına yol açabilir çünkü faiz oranları yükseldikçe tasarruflar artma eğilimi gösterebilir. Aynı zamanda, harcanabilir gelirin artması tüketim harcamalarını artırabilir, bu da ithalatı artırabilir. Bu iki etkinin bir araya gelmesi ödemeler bilançosunu olumsuz etkileyerek açığa neden olabilir.

Şekil 5. Maliye Politikası Uygulaması Açısından Mundell-Fleming Analizi

Mundell-Fleming modelini kullanarak mali genişlemenin sabit kur sistemine etkisini incelediğimizde, IS, LM ve BP eğrilerinin aynı anda denge sağladığı bir nokta olan E noktası ortaya çıkar. Şekil 5' de görüldüğü gibi, denge noktasındaki milli gelir düzeyi Y ve faiz oranı r 'dir. Bu durumda IS eğrisi sağa doğru kayar ve yeni denge noktası E' olarak belirlenir. Yeni milli gelir seviyesi Y' olurken, faiz oranı r' seviyesine yükselir. Faiz oranlarındaki bu artış nedeniyle, E' denge noktası BP eğrisinin üst tarafında kalır, yani net sermaye akışı fazla verir. Bu, yerel para biriminin değer kazanmasına neden olur ve BP eğrisi BP' seviyesine geçer. Yerli para biriminin değer kazanması, cari işlemler dengesinin kötüleşmesine yol açar ve IS eğrisi IS'' seviyesine geriler.

Yerli paranın değer kazanması, ithalatın daha ucuz hale gelmesine ve ülke içindeki genel fiyat seviyesinin düşmesine yol açar. Fiyatların düşmesi

durumunda, sabit para arzı koşullarında para talebi artar ve bu da para piyasasındaki dengeyi etkiler. LM eğrisi sağa doğru kayar, LM' konumunu alır. Nihai denge noktası, IS'', LM' ve BP' bileşenlerinin bir araya geldiği yerdir. Bu denge noktasında, faiz oranı seviyesi r'' ve milli gelir seviyesi Y'' olarak belirlenir. Genişletici maliye politikasının uygulanması, ilk aşamada ülkenin para biriminin reel olarak değer kazanmasına, bu da ödemeler bilançosu açığına yol açar (Salvatore, 2006: 706).

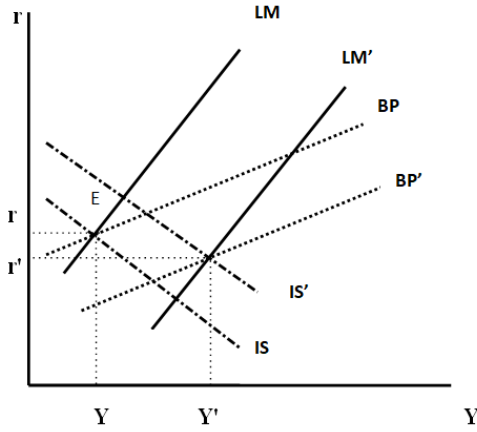
Esnek döviz kuru rejiminde ise, bütçe açığındaki bir artış toplam talepte bir artışa neden olur ve iç reel faiz oranları üzerinde yukarı yönlü bir baskı oluşturur. Faiz oranlarının yükselmesi sermaye girişlerini artırır ve bu da yerel para biriminin değer kazanmasına yol açar. Sonuç olarak, ülke para birimi cinsinden ihracat pahalı hale gelirken ithalat ucuzlar ve bu durum cari işlemler dengesinde bozulmaya yol açar. Bu, Mundell-Fleming modeline göre hem esnek hem de sabit döviz kuru rejimlerinde, iç dengeyi sağlamak amacıyla uygulanan maliye politikalarının, dış dengeyi bozma eğiliminde olduğunu gösterir (Günaydın, 2004: 146).

5.2. Para Politikası Uygulamasının İç ve Dış Denge Üzerindeki Etkisi

Mundell-Fleming modeli, ekonomi politikalarının farklı döviz kuru rejimlerinde sistematik bir analizini sunar. Bu nedenle, para ve maliye politikalarının her ikisi de dikkate alınmalıdır. Önceki bölümde, genişletici maliye politikasının iç ve dış denge üzerindeki etkisi incelendi. Şimdi, aynı analizin genişletici para politikası uygulandığında iç ve dış dengeyi nasıl etkilediğine bakmak faydalı olacaktır.

Parasal genişlemenin ekonomik etkileri, özellikle döviz kurları, nominal gelir seviyeleri, ihracat ve ithalat dengesi üzerinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu tür bir genişleme, para miktarını artırarak piyasada daha fazla para dolaşımına yol açar. Buna bağlı olarak, döviz kurları yükselir, nominal gelir düzeyi artar, ihracat artış gösterirken ithalat azalır ve ödemeler bilançosu iyileşir. Bu ekonomik etkiler, iki temel eğri üzerinde de değişikliklere neden olur: IS ve BP eğrileri.

Şekil 6' da gösterildiği gibi, IS, LM ve BP eğrilerinin kesiştiği E noktası başlangıçtaki denge noktasını temsil eder. Bu durumda, esnek döviz kuru varsayımı altında ekonomide genişletici para politikası uygulandığını varsayalım. Bu durumda, LM eğrisi LM' eğrisine kayar.

Şekil 6. Para Politikası Uygulaması Açısından Mundell-Fleming Analizi

Artan gelir, IS eğrisinin sağa doğru kaymasına neden olurken, yükselen döviz kurları BP eğrisinin dönüşmesine yol açar. Bu durum, ekonomideki genel fiyat seviyesinin değişmeyeceği varsayımı altında gerçekleşir. Parasal genişleme, para arzındaki artış nedeniyle faiz oranlarının düşmesine yol açar ve bu, faiz oranlarını ifade eden “ r ” seviyesinin azalmasına anlamına gelir. Düşük faiz oranları, yatırımcıları yurtdışına sermaye aktarmaya teşvik eder. Bu da dövize olan talebi artırır, sonuç olarak döviz kurları yükselir.

Ancak sabit döviz kuru rejimi altında, döviz kurları parasal genişlemeden etkilenmez. Para otoritesi, döviz kurlarını sabit tutmak amacıyla rezervlerini kullanarak piyasada dolaşan para arzını sınırlar. Bu nedenle, Mundell-Fleming modeline göre, sabit döviz kuru rejimi altında parasal genişleme yaşandığında, iç ekonomik denge istikrarı sağlamaya çalışırken dış ekonomik denge istikrarsızlığı ortaya çıkabilir (Benigno, 2007 6-8).

Genişletici maliye politikalarının, para politikası üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceği bir gerçektir. Başka bir deyişle, bir politika türü diğerini bozabilir çünkü tercih edilen politika, bir tür istikrarsızlığı çözmek için başka bir istikrarsızlığa neden olabilir (Öncel, 1969: 295). Örneğin, enflasyonla mücadele amacıyla sıkı bir para politikası izlenirken, siyasi nedenlerle hükümet harcamalarında artış yapılması, para arzını artırabilir ve bu da enflasyon baskısını artırabilir. Sonuç olarak, yalnızca para politikası veya maliye politikası tek başına iç ve dış dengeyi sağlamak için yeterli değildir.

Bununla birlikte, borçlanma politikası uygulandığında, merkez bankası kaynaklarına başvurulduğunda, parasal tabanda genişleme meydana gelebilir. Bu nedenle, maliye otoriteleri ve merkez bankalarının bütçe açıklığına ilişkin kararlarını koordine etmeleri gerekebilir. Aksi takdirde, politika önlemleri etkisiz kalabilir. Bu nedenle, politika koordinasyonu iki farklı çerçevede ele alınmalıdır.

a) Kısa dönemde; fiyat istikrarını sağlamak ve düzgün çalışan finansal piyasaları oluşturmak gibi temel hedefleri olan para politikasına uygun bir borç yönetimi politikası geliştirilmelidir. Yani, maliye politikası, para politikasıyla uyumlu olmalıdır.

b) Uzun dönemde; sürdürülebilir ekonomik büyümeyi teşvik etmek amacıyla dengeli para ve maliye politikalarının bir karışımı tasarlanmalıdır. Ekonomideki kaynak dağılımını bozmadan, mali açıkları sınırlayabilecek bir seviyeye getirmek için sermaye piyasası operasyonlarına odaklanılmalıdır (Halaç, 2007: 34).

6. POLİTİKA KOORDİNASYONUNUN TEMEL ÖĞELERİ

Para ve maliye politikalarının koordinasyonunu belirleyen faktörler arasında yatırım talebinin faiz esnekliği, spekülasyon amaçlı para talebinin faiz esnekliği, döviz kuru rejimi ve finansal piyasaların gelişmişlik düzeyi bulunmaktadır. Bu faktörler, ekonomik politikaların etkili bir şekilde bir araya getirilmesi ve uygulanması açısından önemli rol oynamaktadır.

6.1. Yatırım Talebinin Faiz Esnekliği

Para arzındaki bir artış veya kamu harcamalarındaki bir artışın toplam talep ve gelir üzerindeki etkisi, yatırım talebinin faiz esnekliği tarafından belirlenen bir faktöre bağlıdır. Yatırım talebinin faiz esnekliği, yatırımcıların faiz oranlarındaki değişikliklere olan tepkisini yansıtır. Yüksek faiz oranları, genellikle yatırım harcamalarını azaltırken, düşük faiz oranları yatırımı teşvik edebilir. Bu nedenle, para politikasının ve kamu harcamalarının ekonomi üzerindeki etkisi, yatırım talebinin faiz esnekliğine bağlıdır.

Eğer yatırım talebinin faiz esnekliği çok düşükse, para arzındaki artış veya faiz oranlarının düşmesi yatırımları etkilemez ve bu durumda ekonomik büyümeyi artırmak için kamu harcamalarının artırılması gerekebilir. Öte yandan, eğer yatırım talebinin faiz esnekliği yüksekse, maliye politikasının gelir düzeyini artırmadaki etkisi sınırlı olabilir, ancak para politikası daha etkili olacaktır. İki durum arasında ise, hem para hem de maliye politikasının kullanılması gerekebilir. Bu nedenle, ülkeler ekonomik politikalarını belirlerken ve koordine ederken, yatırım talebinin faiz esnekliğini dikkate almalıdır. Bu, hangi politika aracının daha etkili olacağına karar verirken önemlidir.

6.2. Faiz Esnekliği ve Spekülasyon Amaçlı Para Talebi

Para arzındaki bir artış veya kamu harcamalarındaki bir artışın toplam talep ve gelir üzerindeki etkisi, spekülasyon amaçlı para talebinin faiz esnekliğine bağlıdır ve bu etki faiz oranlarının ne kadar düştüğüne bağlıdır. Spekülasyon amaçlı para talebi faiz esnekliği, yatırımcıların faiz oranlarındaki değişikliklere olan tepkisini yansıtır. Bu, LM (para talebi) eğrisinin yatay eksene paralel olduğu bir durumu ifade eder. Eğer spekülasyon amaçlı para talebi faiz

esnekliği sonsuz derecede yüksekse, yani LM eğrisi tamamen yatay bir çizgi çiziyorsa, gelir düzeyini artırmak için maliye politikası kullanılmak zorunda kalınır. Bu durumda, para politikasının etkisi sınırlıdır. Diğer bir deyişle, faiz oranlarındaki değişiklikler, yatırımı etkilemez ve geliri artırmak için maliye politikasına ağırlık verilir.

Eğer spekülasyon amaçlı para talebi faiz esnekliği birim ile sıfır arasında bir değere sahipse, bu durumda hem para hem de maliye politikası gelir düzeyini artırmada etkilidir. Yani her iki politika aracı da kullanılır. Ancak spekülasyon amaçlı para talebi faiz esnekliği sıfır ise, yani LM eğrisi tamamen dikey bir çizgi çiziyorsa, gelir düzeyini artırmak için yalnızca para politikası etkilidir ve maliye politikası etkisiz kalır. Bu nedenle, ülkeler politika seçiminde ve politikaların koordinasyonunda spekülasyon amaçlı para talebinin faiz esnekliği önemli bir belirleyici faktördür. Bu, hangi politika aracının daha etkili olacağına karar verirken göz önünde bulundurulmalıdır. (Ataç, 2002: 83-84).

6.3. Döviz Kuru Rejimi

Döviz kuru rejimi ekonomide uygulanan politikaların etkinliğini önemli ölçüde etkileyen bir faktördür. Para ve maliye politikalarının koordinasyonu, döviz kuru rejimlerine göre farklılık gösterir. Sabit döviz kuru sisteminin uygulandığı bir ekonomide, maliye politikasının uygulanması, yüksek faiz oranlarına yol açarak ülkeye döviz girişini teşvik eder. Bu, yerel para arzını artırır. Para arzındaki bu artış, faiz oranlarını düşürücü bir etki yaratırken aynı zamanda yurtdışından sermaye girişini artırır, bu da maliye politikasının etkisini azaltsa da toplam etki genellikle olumlu olur.

Sabit döviz kuru sisteminin uygulandığı bir ekonomide, para politikası uygulandığında ise, faiz oranlarını düşürerek sermayenin yurtdışına çıkmasına yol açabilir ve bunun sonucunda gelir düzeyini artırarak ithalatı teşvik edebilir. Yurtdışına sermaye çıkışı arttıkça, para arzı Merkez Bankası'nın kontrolü dışında azalır ve para politikasının etkinliği azalır. Dolayısıyla sabit döviz kuru rejimi altında, maliye politikası genellikle para politikasına göre daha etkili bir politikadır.

Esnek döviz kuru sistemini benimseyen açık bir ekonomide, genişletici para ve maliye politikalarının etkinliği sabit döviz kuru sistemine göre daha yüksek olabilir. Çünkü sabit döviz kuru sisteminde, yaratılan talebin bir kısmı yurtdışına çıkabilir ve bu durum Merkez Bankası'nın döviz rezervlerini kullanarak döviz kurlarını kontrol etmesine neden olabilir. Bu, para politikasının etkinliğini azaltabilir. Ancak esnek döviz kuru sistemine sahip bir ekonomide, talebin yurtdışına çıkması önlediği için para politikası ve maliye politikası daha etkili bir şekilde kullanılabilir. Sonuç olarak, döviz kuru rejimi, para ve maliye politikalarının etkinliği üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Politika yapıcılarını,

ekonomilerinin özel koşullarını dikkate alarak hangi politika araçlarının kullanılacağına karar verirken döviz kuru rejimini dikkate almalıdır.

6.4. Finansal Piyasaların Gelişmişlik Seviyesi

Finansal piyasaların gelişmişliği, para ve maliye politikası otoritelerinin kullanacakları araçlara karar vermedeki bağımsızlık derecelerini yansıtan önemli bir göstergedir. Bu gelişmişlik düzeyi, ekonominin finansal altyapısının karmaşıklığına işaret eder. Finansal piyasaların seviyesi, para ve maliye politikalarının nasıl şekillendirileceği konusunda önemli ipuçları sunar.

Bir ekonomide finans piyasalarının eksik olduğu bir durumda, mali açıkların tamamı merkez bankası tarafından finanse edilir. Finansal piyasaların bu zayıf olduğu ortamda, faiz oranları genellikle merkez bankası tarafından belirlenir ve bu nedenle sınırlı bir esnekliğe sahiptir. Merkez bankası, hükümetin nakit ihtiyaçlarını karşılamak için temel bir kaynaktır.

Ancak tamamen gelişmiş finansal piyasalara sahip bir ekonomide, faiz oranları tamamen piyasa koşulları tarafından belirlenir. Hükümetin nakit akışı, genellikle devlet tahvilleri gibi finansal araçlar aracılığıyla sağlanır. Bu tür bir ortamda, merkez bankası bağımsızdır ve finansal piyasalar, para politikası değişikliklerine hızla yanıt verebilir.

Para ve maliye politikalarının koordinasyon derecesi, bu finansal piyasaların gelişmişliği ile yakından ilişkilidir. Daha gelişmiş finansal piyasalara sahip bir ekonomi, para ve maliye politikalarını daha bağımsız bir şekilde yönetme eğilimindedir. Bu nedenle finansal piyasaların gelişmişliği, ekonominin politika yapma süreçlerinde ne kadar bağımsızlık kazanabileceğini belirler. (Halaç, 2007: 37).

GENEL DEĞERLENDİRME

Kapalı ve açık ekonomilerde iktisat politikalarının etkinliği, ekonomik politikaların farklı ekonomik bağlamlarda nasıl işlediğini anlamak için temel bir çerçeve sunar. İktisat politikaları, genellikle para politikaları ve maliye politikaları olarak iki ana kategoride incelenir. Bu politikalar, ekonomik büyüme, istihdam, fiyat istikrarı ve dış ticaret dengesi gibi temel hedeflere ulaşma amacı taşır. Ancak bu hedeflere ulaşma süreci, ekonominin kapalı veya açık olmasına göre önemli farklılıklar gösterir.

Kapalı Ekonomilerde İktisat Politikalarının Etkinliği:

- Para Politikası: Kapalı ekonomilerde para politikası, faiz oranlarını düşürerek veya artırarak iç talebi etkileyebilir. Bu, yatırımları teşvik edebilir veya tüketimi kısıtlayabilir. Ancak döviz kuru üzerinde doğrudan etkisi daha azdır.
- Maliye Politikası: Maliye politikaları, hükümet harcamaları ve vergi politikalarını içerir. Bu politikalar, özellikle kamu harcamaları yoluyla

ekonomik büyümeyi teşvik edebilir. Ayrıca maliye politikalarının gelir dağılımına etkisi de önemlidir.

- Etki: Kapalı ekonomilerde iktisat politikalarının etkileri, dış faktörlerden daha az etkilenir. Bu nedenle politika yapıcılarını, iç ekonomik koşullara odaklanabilirler.

Açık Ekonomilerde İktisat Politikalarının Etkinliği:

- Para Politikası: Açık ekonomilerde para politikası, döviz kuru üzerinde önemli etkilere sahiptir. Faiz oranlarındaki değişiklikler, uluslararası sermaye hareketlerini etkileyebilir ve döviz kuru dalgalanmalarına neden olabilir.
- Maliye Politikası: Açık ekonomilerde maliye politikalarının uluslararası sermaye hareketleri ve dış ticaret üzerinde etkisi vardır. Özellikle büyük bir bütçe açığına sahip bir ülkenin maliye politikaları, uluslararası yatırımcıların güvenini etkileyebilir.
- Etki: Açık ekonomilerde iktisat politikalarının etkileri daha karmaşıktır ve uluslararası faktörlerle etkileşir. Bu nedenle politika yapıcılarını, uluslararası ekonomik koşulları dikkate almalı ve politikalarını dikkatli bir şekilde koordine etmelidirler.

Kapalı ve açık ekonomiler arasındaki farklılık, ekonomik politika yapımını karmaşık hale getirir. Politika yapıcılarını, iç ve dış ekonomik koşulları anlamalı ve politikalarını buna göre şekillendirmelidirler. Ayrıca, uluslararası işbirliği ve koordinasyon önemlidir, çünkü ekonomik politikaların ulusal sınırların ötesinde etkileri vardır.

Sonuç olarak, “Kapalı ve Açık Ekonomilerde İktisat Politikalarının Etkinliği” başlığı, ekonomi, finans ve politika alanlarında çalışanların, ekonomik politikaların karmaşıklığını anlamalarına yardımcı olur ve ulusal ve uluslararası düzeyde etkili politika yapımını teşvik eder. Bu başlık altında yapılan araştırmalar, ekonomik istikrarın ve sürdürülebilir büyümenin sağlanması için önemlidir.

KAYNAKLAR

- Akşid, M. (2002). Para Teorisi ve Politikası. 1. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.
- Alkin, E. (2003). İktisada Giriş, A.Ü.Yayınları No: 1472, AÖF Yayınları No:785, Eskişehir.
- Amacher, R.C. (1983). Principles of Economics, 2nd Edition, South-Westem Publishing Co.
- Anoruo, E. and Ramchander, S. (1998). Current Account and Fiscal Deficit: Evidence from Five Developing Economies of Asia. *Journal of Asian Economics*, 9(3):487-501.
- Ataç, B. (2002). Maliye Politikası Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları, No: 118.
- Benigno, G. (2007). Elasticity Approach To The Balance Of Payment: Mundell-Fleming Model. London School of Economics, Political Science, International Economics. <http://econ.lse.ac.uk/staff/gbenigno/own/Lecture6.pdf>. (10.10.2023).
- Blinder, A.S. (1982). Issues in the Coordination of Monetary and Fiscal Policy, NBER Working Paper No:982.
- Bozkurt, C., & Göğül, P. K. (2010). Para Ve Maliye Politikalarının Koordinasyonu. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 2(2), 27-44.
- Çelik, K. (2006). Uluslararası İktisat, 3. Baskı, Derya Kitabevi, Trabzon.
- Çelik, K. (2008). Mikro İktisada Giriş, 2. Baskı, Murathan Kitabevi, Trabzon.
- Dülgeroğlu, E. (1988). Kalkınma Ekonomisi, Uludağ Üniv. Yayınları, Bursa.
- Ertek, T. (2006). Temel Ekonomi İçin Alıştırmalar, Beta Yayınları, İstanbul.
- Ertüzün, T. (1984). İktisat Politikası Modelleri. İstanbul Üniversitesi Yayın no: 3237, İktisat Fakültesi Yayın no: 503.
- Günaydın, İ. (2004). Bütçe ve Ticaret Açıkları Arasındaki İlişki: Türkiye Uygulaması. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*. 15(52-53):143-159.
- Halaç, U. (2007).Türkiye "de Para ve Maliye Politikalarının Koordinasyonu. *İşletme ve Finans Dergisi*. Cilt: 22, Sayı: 254, ss 31-46.
- Hanif, M.N. and Arby, M.F. (2003). Monetary and Fiscal Policy Coordination. Munich Personal Repec Archive, 2003 Paper No:10307. Online at: <http://mpra.ub.uni-muenchen.de/10307/> Erişim tarihi: 10.10.2023.
- Hatiboğlu, Z. (1993). Temel Uluslararası İktisat, Beta Yayınları, İstanbul.
- İyibozkurt, M. E. (1985). Uluslararası İktisat Teorisi, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa.
- İşgüden, T., & Akyüz, M. (1990). Uluslararası İktisat, Evrim Kitabevi, İstanbul.
- Lobley, D. (1995). Ekonomi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, No:2915, Ankara.
- Öçal, T., & Çolak Ö. F. (1999). Para Teori ve Politika. Nobel Yayın Dağıtım. Ankara.
- Öncel, M. (1969).Ekonomik İstikrarın Temininde Para ve Maliye Politikalarının Rolü, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Cilt 26, Sayı 3, ss.289-299.
- Özgül, A. (1988). İktisadi Büyüme, İktisadi Kalkınma, Sosyal Kalkınma Planlama ve Japon Kalkınması, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Parasız, İ. (1996). İktisadın A, B, C'si, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.
- Paya, M. (2002) Para Teorisi ve Politikası. Filiz Kitabevi. 3. baskı. İstanbul.
- Peeters, M. (1999). The Public-Private Saving Mirror and Causality Relations Among Private Saving, Investment, and (twin) Deficit: A Full Modeling Approach. *Econometric Research and Special Studies Department, Journal of Policy Modeling, De Nederlandsche Bank, Amstersam*, 21 (5): 579-605.
- Salvatore, D. (2006). Twin Deficits in the G-7 countries and global structural imbalances. *Journal of Policy Modelling* (28):701-712.
- Savaş, V. (1998). Politik İktisat. Beta Basım A.Ş 4. Baskı. İstanbul.
- Serin, V. (1998). Para Politikasının Amaç ve Araçları. İktisat Politikası Seçme Konular. Alfa Yayınları. İstanbul s.9.

- Seyidoğlu, H.(2001). Uluslararası İktisat, 14.baskı, Birsen Yayınevi, İstanbul.
- Stiglitz, J.E. (1996). Principles Of Makroconomics. Second edition. Norton&Company. New York.London.
- Şahin, H. (1994). İktisada Giriş, Ezgi Kitabevi yayınları, 4.Baskı, Bursa.
- Telatar, E. (1999).Para ve Maliye Politikası Dominant Rejimlerde Fiyat Belirlenemezlik Problemi Ve Merkez Bankasının Bağımsızlığı. Gazi Üniversitesi, Ekonomik Yaklaşım Dergisi, Cilt 10, Sayı 35 ss 5-17.
- Ünsal, M. E.(1997). Mikro İktisada Giriş, Ankara.